

ప్రకటన,

ఈ గ్రంథమందచ్చటచ్చటఁ గొన్నివిశేషములంజే
ర్చి వరిశోధించియచ్చవేయించియున్నాము. కాఁబట్టి
౧౮౪౭ సంవత్సరపు ॥ ౨౦ ఆఱ్ఱ ప్రకారము దీని ను
టియెవ్వరును ముద్రింపఁగూడదు.....*

గూఢిని సంయుక్తముగా

అసంఖ్యముగా వర్ణించుట.

అనంతముగా వర్ణించుట.

పుటసంఖ్య.

నాయకప్రకరణే.

- ౧౦. నాయకగుణాః
- ౧౫. నాయకస్వరూపగుణావళిః
- ౧౮. ఉదాత్తాదినాయకవిశేషాః
- ౨౧. శృంగారనాయకాః
- ౨౪. శృంగారనాయకాః

కావ్యప్రకరణే.

- ౩౫. కావ్యస్వరూపగుణావళిః
- ౪౦. కైశిక్యాదివృత్తయః
- ౪౫. వైదర్భ్యాదివీరయః
- ౪౭. శయ్యా
- ౪౮. ద్రాక్షాదిపాకాః
- ౬౦. కావ్యవిశేషాః
- ౬౩. ధ్వనివిశేషాః (రూపణం
- ౮౧. మహాకావ్యాది ప్రబంధని
- ౮౨. తుల్యప్రబంధనిరూపణం

నాటకప్రకరణే.

- ౮౫. నాట్యస్వరూపనిరూపణం
- ౮౬. నాటకాదిదశరూపకవివరణం
- ౮౮. తత్సామగ్రీరూపణం
- ౧౧౦. నాటకోదాహరణ ప్రా
- ౧౨౪. అంకారంభః (రంభః
- ౧౩౨. ద్వితీయాంక ప్రారంభః
- ౧౪౫. తృతీయాంక ప్రారంభః
- ౧౫౯. చతుర్థాంక ప్రారంభః
- ౧౬౫. పంచమాంక ప్రారంభః

పుటసంఖ్య.

రసప్రకరణే.

- ౧౮౧. రసస్వరూపనిరూపణం
- ౧౯౦. రత్నాదిస్థాయిభావ లక్ష
- (నోదాహరణాని
- ౨౦౦. సాత్వికభావ స్వరూప
- (దాహరణాని
- ౨౦౨. వ్యభిచారిభావానాం స్వ
- (రూపదాహరణాని
- ౨౧౭. స్త్రీతాంశృంగారచేష్టాః
- ౨౨౪. మత్స్యభావస్థాః
- ౨౨౯. రసవిశేషాణాం లక్షణో
- (దాహరణప్రదర్శనం
- దోషప్రకరణే.

- ౨౪౬. పదదోషాః
- ౨౫౧. వాక్యదోషాః
- ౨౬౦. అర్థదోషాః
- గుణప్రకరణే.

- ౨౬౮. గుణానాం స్వరూపదా
- (హరణాని

శబ్దాలంకారప్రకరణే.

- ౨౭౯. అలంకారస్వరూపనిరూప
- ౨౮౦. అలంకారవిభాగః (ణం
- ౨౮౪. ఛేదానుప్రావృత్త్యను
- ౨౮౫. యముకం (ప్రాప్తా
- ౨౮౬. పునరుక్తవదాభాసః
- ౨౮౭. లాటానుప్రాసః

అథా విశ్రాంతికార:

అథా విశ్రాంతికారప్రకరణం.

౨౯౨. ఉపమాంకారః (వమావ
౩౦౦. అసన్వయః - ఉపమేయో
౩౦౯. స్వరణం - రూపకం
౩౧౫. పరిణామాలంకారః
౩౧౬. సందేహాలంకారః
౩౧౭. భ్రాంతిమదలంకారః
౩౧౮. అపహ్నవాలంకారః
౩౧౯. ఉల్లేఖాలంకారః
౩౨౦. ఉత్పేక్షాలంకారః
౩౩౧. అతిశయోక్తిః
౩౩౪. సూచనోక్తిః
౩౩౫. విరోధోక్తిః
౩౩౬. సమాసోక్తిః
౩౪౩. వక్రోక్తిః
౩౪౪. స్వభావోక్తిః
౩౪౫. వ్యాజోక్తిః - మిలనంచ
౩౪౬. సామాన్యాలంకారః
౩౪౭. తద్గుణతద్గుణో
౩౪౮. విరోధాలంకారః
౩౪౯. విశేషాలంకారః
౩౫౦. అధికాలంకారః
౩౫౧. విభావనా విశేషోక్తిశ్చ
౩౫౪. అసంగతిర్విచిత్రంచ
౩౫౫. అన్యోన్యం - విషమంచ
౩౫౬. సమాంకారః
౩౫౭. కుట్రయోగికాలంకారః
౩౫౮. దీపకాలంకారః
౩౫౯. ప్రతివస్తూపమాంకారః

౩౬౦. స్పృహాలంకారః

౩౬౧. నిదర్శనాలంకారః

౩౬౨. వ్యతిరేకాలంకారః

౩౬౩. స్నేహాలంకారః

౩౬౪. పరికథాలంకారః

౩౬౫. ఆత్మేపాలంకారః

౩౬౬. వ్యాజస్తపిః

౩౬౭. అప్రస్తుతప్రశంసా

౩౬౮. వర్ణాయోక్తం

౩౬౯. ప్రతీప మనుమానంచ

౩౭౦. కావ్యలింగం

౩౭౧. అథాంతరన్యాసః

౩౭౨. యథాసంఖ్యం

౩౭౩. అర్థాపత్తిః

౩౭౪. పరిసంఖ్యా

౩౭౫. ఉత్తరాలంకారః

౩౭౬. వికల్పాలంకారః

౩౭౭. సముచ్చయాలంకారః

౩౭౮. సమాధ్యాలంకారః

౩౭౯. భావికాలంకారః

౩౮౦. ప్రత్యసీకాలంకారః

౩౮౧. వ్యాఘాతాలంకారః

౩౮౨. వర్ణయాలంకారః

౩౮౩. సూక్ష్మఉదాత్తంచ

౩౮౪. పరివృత్త్యాలంకారః

౩౮౫. కారణమూలా - ఎకావర్ణి

(మాలాదీపకంచ

౩౮౬. సారాలంకారః

మిశ్రాలంకారప్రకరణం.

౩౮౭. సంస్కృష్టిసంకరా

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయపరబ్రహ్మణేనమః

రత్నావళిసహితప్రతాపగుప్తీయపారంభః

మూలమ్ || విద్యాకైరవకాముదీం శ్రుతిశింసేనంతముక్తావళిం
 దారాన్నర్జభువస్త్రిలోకజననీం వందెగిరాందేవతాం |
 యర్వాదాజ్జనమసిగ్రియాప్సుకృతినాం సారస్వతప్ర
 క్రియా బీజన్యాసభువో భవంతి కవితా నాన్యైకజీ
 వాతవః || ౧ ||

వ్యా || కల్యాణాః తనోతుకశ్చనపుమానధ్వాంఽగఽంతాః తోగఽడాభో
 గవిలోలుపానశిగణానా గ్ధాంచతైశ్చలయకా | యత్పాదాంబురుహావ
 త్తంబశరణాః పూర్వేపుమాంసస్త్రియైస్త్రైలోక్యస్థిలసగఽసంహృతివి
 త్కార్యిక్షుసిద్ధోద్యమాః || అస్తుకల్యాణకవివ్యంఽస్తునారీనరాత్మకీం |
 శ్లోవజ్ఞంవాక్యయంయస్యఽహరగ్భూవేదికా || (వాణీంకాణభజీమజీ
 గణనవాసాసీచ్ఛవైయాసీకీ మంతస్తంత్రమరంస్తవన్నగివీ గుంభేషు
 జాబాగరీత్ | వాచామాదకలక్రహస్యమఖిలయచ్చాక్షుశాదస్ఫురాం
 బ్రోకేమాద్యదుపజ్ఞమేవమిదమాం శాజన్యజన్యంయశః ||) త్రిస్సంధశా
 స్త్రుజలధింమఘకీమగుతైస్తయః | తస్యశ్రీమద్భి నాధస్యతనయోజనతా
 ద్యతః || కోలవలపెద్దయార్యః ప్రమాణపదవాక్యపారదృశ్వాయః | వ్యా
 భ్యాతనిజలశాస్త్రః ప్రబంధకర్తాచసర్వవిద్యామ | తస్మానుజవ్నాతదను
 క్రహోత్తవిద్యోనవద్యోవినయావనమగ్నిః | స్వామివిపశ్చిద్వితనోతిటీకాం
 ప్రతాపగుప్తీయరహస్యభేత్తీం || పుణ్యక్షోకగుణోక్తిశాణకషణాదు
 త్తేజనాంలంభితం సంజగ్రహరసాదిరత్ననిచయం విద్యాధినాథః పు

రా । సోహంతద్వ్యవహారహేతుమధునాకంచిత్రోమ్యోగంతత్రా
నుగ్రహమూల్యతోభిలషితంక్రీణంతుధన్యాజనాః ॥ (యద్వన్నిగూఢమ
భిలంశక్త్యానగ్నత్ ప్రకాశ్యతే । నామూలంభిభ్యతేకిందిన్నాన పేక్షిత
ముద్యతే ॥) అథతత్రభవాన్విద్యానాథనామానుహికవిరలంకారశా
స్త్ర మారభమాణస్తస్యాపిభూపరిసమాప్తయే ప్రచయగమనాయచ
మంగళాక్షిణిమంగళమధ్యాహ్నమంగళాంతానిశాస్త్రాని ప్రథంతత్రాత్వాది
భగవద్భావ్యకారవచనమూహీర్షనస్య-గ్రియావస్తు నిర్దేశోవాపి తస్య
బుద్ధివ్యాపీరాద్యవ్యవసాయ ప్రబంధముఖలక్షణస్య ప్రతిపాదికమాచా
ర్యకంఠివాన్యంచప్రమాణయో వృద్ధాచారరసప్రాప్తం విశిష్టైష్టదేవ
తాననుస్మారలక్షణం మంగళమంతేవాన్యనుగ్రహాయానా గ్రంథతో
నబధ్నా.....*

విద్యేతి । విద్యా వేదవేదాంగమయోగో ॥ అగానివేదాశ్చత్వారో
నిమిషా సాన్యాయవిస్తరిః । పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యావ్యతా
శ్చతుర్వేదోస్త్రాణాత్ - తావదైరవాణికుముదానితేమాంకాముదీం
చంద్రిరాం- నిభలవిద్యోగ్లాసకారణభూతామిత్యధః-శ్రీనాంశిరాం
స్యవనిషదవవిశిరాంసిమూర్ధానః తస్మిన్మంత్రముక్తామణింకేశమాగ్నా
భరణాయమానాం - వేదాంతవేద్యామిత్యధః ॥ అధాస్యాలోకికస్వ
నిపమాహ ॥ దారాశతిదారాః పునీచభూమ్యైవేత్యభిధానాద్భూమ
త్వంపుంస్త్యంన - త్యగ్రిమయవోలోకస్త్రీలోకః శాకపాథివాదిత్వా
త్త్యధ్యమపదిలోపసమాసః - లోకిత్రయసముదాయోత్ర త్రిలోకశబ్దేన
ఃవక్షిణః- తస్యజననిమితివస్త్రీసమాసః-అన్యధాతద్ధితాథేత్యాదివాసమా
హంసమాసే అకారాంతోత్తరపదత్వేన స్త్రీత్వాద్విగోరీతీకారత్రి
లోకీనిస్యాత్ - అవపద్విగోర్లుగనవ్యాధిస్యత్ర త్రివయవా విద్యాత్రి
విద్యా-తావచ్ఛీవేత్తీవాత్రైవిద్యః- నతుతిస్రోద్యా అధీతతిత్యన్వి
త్యయనిమిత్తప్రతితాథేత్యాదివాసమాసః- అతవివాన్విత్వయస్యలుగ
భావిత్యాహభగవాన్భావ్యకారః - ఇన్ధింసమసుతావ్యదేవతాయా
నైష్ట్యముక్త్యాస్వగ్రంథారంభోవయోగిత్యేనభిప్రత్యంచ సూచయ

3||యత్పాదేతి|| పాదావచ్ఛేదవేత్త్యవమితసమాసః - నతుపాదావేవాచ్ఛే
 ఇతిరూపకసమాసః - తథాసన్యజ్జయోః ప్రాధాన్యేతగ్రనమసాగ్రీరా
 మోగాత్ - సారస్వతప్రప్రీయోః కావ్యనాటకాదివాక్యయవిశేషాః
 తాసాంబీజంకారణభూతశ్చక్తిప్రతిభాన్యపర పర్యాయ స్సంసారవిశే
 షః - తదేవబీజమంతరకారణ తస్యన్యాసభవఃఆవాసభూమయః- కవి
 తానాట్యవైక జనాతపోముఖ్యజీవనోపధాని - అవిచ్ఛేదహేతవ్యత్య
 భాః- అత్రనమసాగ్రీరాగ్రా వితాకారణభూతస్సంసారోజాయలేసం
 ప్రదాయావిచ్ఛేదవృత్తవతీతిభావః - సమస్కరియాఇతిబహువచనంతా
 సాంభక్తిశ్రద్ధాతిశయపూర్వకశ్చంద్యోతయతి - తథావిధానామేవశ్రే
 యస్కారత్వాత్ - తథావశ్యః|| భూయిష్టాంతేనమఉక్తివిధేషేతిఅ
 త్కొమానుషకవిశేషాణాంఅలతంబులఃత్వరస్పర వైరపేక్ష్యాత్సంస్క

పూర్వేభ్యోగాదుహాసభ్యస్సాగరంవిహితాః||వత్సే
 సన్యగలంకారశాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహమ్ || ౨|| చరే
 ణచరితాగ్ధోభూతా వ్యాలంకారసంగ్రహః||ప్రతాపగు
 ప్రదెవస్యక్తిర్తిర్యేనప్రకాశ్యతే|| ౩|| రసప్రధానాశ్శబ్దా

ష్టః | తదన్నయనప్రకారస్త్వలంకారప్రకరణే వ్యక్తిభవవ్యసాన్యపర
 వ్యతే - గ్రంథాదౌనాయుబీజవ్యవకారస్యయేకుంకరస్యభూదెవగాక
 స్యమగణస్య చోపాదానాద్వగణాదిశుద్ధి రిష్ట్యేవేతి సన్వయవదా
 తం|| ౧|| అథాలంకారశాస్త్రప్రణేతృప్రణామపూర్వకంవత్సయమాణమ
 భాంప్రతిజానీతే||పూర్వేభ్యః|| యద్యపిరసాలంకారాద్యనేకవిషయ
 మిదంశాస్త్రం తథాపిచక్రిన్యాయేనాలంకారశాస్త్రముచ్యతే - తత్రస
 ర్వస్వంరసాదిప్రమేయ సంస్కర్యతేసంక్షిప్తతేయేనాసావలంకార
 శాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహః ప్రాప్సితోగ్రంథః - తంసవ్యగ్విశదంవ
 త్యతియోజనా - సంక్షేపవైశద్యాభ్యాం రసాది సర్వప్రమేయప్రతి
 పాదనాశ్చిర్రోచితృప్తస్త్విగ్రంథఇతిసూచితోభవతి || ౨|| సంప్రత్యలం
 కారశాస్త్రస్యలోకోద్గరవణ్యకలాభేనోత్తమకమాహ చరేణితి|| ౩||
 శాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహఇత్యుక్తం- తద్విభజతే|| రసేతి||రసప్రధాన

రసజీవితాభ్యుదయః - యద్యపివత్స్వలంకారకసాక్షాత్సా త్రివిధపాఠ్యపి
వ్యంగ్యపద్యజీవితములైనవత్స్వతి - తథాపిస్వాత్మమాత్రవిశ్రాంత
త్వేనప్రాధాన్యాద్విద్యైవముఖ్యం జీవితత్వం - వత్స్వలంకారవ్యం
గ్యయోస్తు సర్వధారసహ్యంసానెనాప్రాధాన్యత్వదభావేపి - వా
చ్యామత్కృష్టశ్చ సామ్యా దౌపచారికోజీతత్వవ్యవహార ఇతినకశ్చిద్వి
రోధఇతిధ్వజిలోచనరహస్యం - గుణాగయోఽత్యుమాణలక్షణాః - అను
క్తసముచ్చయాథాత్మ్యశబ్దశ్చయ్యాపాకావాగ్దత్తి || ౪ || కావ్యస్వరూ
పసూపితేనత్యపురాహరణానానాయక నిరూపణాభావాత్పాచి

థాగుణాలంకారవృత్తయః | రీతియశ్చైయతీశాస్త్రప్ర
మేయం కావ్యపద్ధతిః || ౪ || యద్యవ్యం ప్రబంధేషుప్రా
చాంసాధునిరూపితా | తియ్యసాస్యస్వమం నేతుర్వోదా
హరణమాద్యతీతి || ౫ || పుణ్యస్థితీకీర్త్యచరితము దాహరణమ
న్తా || సుశ్చిత్తావృతశఃపూర్వైఃప్రబంధాధరణీకృతిః || ౬ ||
ప్రబంధానాంప్రబంధవ్యాణామపకీర్తిప్రతీష్ఠయోః | మూ
లంవిషయభూతిస్య నేయస్థినిరూపణం || ౭ || వాక్యం ||
యథారామగుణవర్ణనం గామాయణం ఎక్కికజన్మసోర్తహా
ప్రతీష్ఠాకారణం || తథానుహాపురుషవర్ణనసహిత్రేయ
స్సూరీప్రబంధస్థితిః || యథావేదకాస్త్రపురాణాదేర్హిత

ప్రబంధేష్వపకీర్త్యత్యాహ || య్యాపీతి || అసాకావ్యపద్ధతిః || ౫ || అతఏవ
ప్రబంధవ్యాణామస్యపకర్షిత్యాహ || పుణ్యేః || చరితోదాహరణకత్యా
కీర్తనానీతి || తన్నిరూపణేతివిషయనిధయేహముత్కర్షణత్యాహ || ప్ర
బంధానామితి || ప్రబంధవ్యాణాంప్రబంధకర్తవ్యాణాం || ౬ || తత్తత్సమస్తాంత
యాహ || యథారామేతి || ఉద్దిమగుణవర్ణనానైవప్రబంధనిర్మాణమనై
శ్రేయోహేతురీత్యాహ || తథానుహాపురుషేతి || అతఏవోక్తమగుణవ
ర్ణనమవశ్యంకర్తవ్యమితిభావః || అథస్వగ్రంథప్రతిపాద్యస్యకావ్య
వేదాదివత్పురుషార్థవర్ణనసాయితామాహ || యథావేదేతి || సన్ను
మనాయకాశ్రయోవర్ణనాత్వేనయస్యతస్మాత్ || అభ్యుచ్చయమా

హృదయః॥ ఉక్తమథాముపపాదయతి॥ తథాహిత్యాదిసా॥ ప్రశ్నయో
ద్యవిషయమిష్టప్రాప్త్యపాయం జ్యోతిష్టోమాదిక ముత్పరిహారోపా
యంకళంబభక్షణవజానాదికంచయేనవిదింతిసవేద్య - తదుక్తం॥ ప్రశ్న
యేనానుమిత్యావాయస్తూపాయోనబుధ్యతే । ఏనంవిదంతివేదేనతస్మా
ద్వేదస్యవేదతేతి-తస్మాత్ప్రభుసన్నితాద్రాగియ్యతో - కులేశబ్దప్ర
ధానాత్ వాఙ్మైత్రేణప్రభురివవేదోపివిధిషేధబలేనపుంసాంప్రవర్త
కోనివతాకశ్చ - ప్రభురివవేదేనండయతీవేదస్తుప్రశ్నవాయం । నయతి
తశ్చప్రధానస్యమితిభావః- ప్రశ్నవాయజనకత్వంచ వేదస్యస్వరసంక
యోరస్యతోచ్ఛారణేపి చురితశ్రవణానస్యధానుష్ఠానే ఆననుష్ఠానేవాగై
ముతిస్సాయసిద్ధం । అన్యయనవిధేభువనాథావభోధపర్యం గాఢాదితే
నితవ్యం- విరంమూచాంసాపేక్షయాకృత్యేకేకేక్యర్థః- యతి తావ్యా

ప్రాప్తిరహితాన్వృత్తిర్భూతా సమాశ్రయాత్కావ్యా
పిభియాన్వృత్తి - కావ్యాది - ద్దవ్యభాగీ సురిసాన్వృత్త
తథా॥ తథాహి॥ జ్యో॥ యద్వేగాత్ప్రభుసన్నితాదికం
శబ్దప్రధానాద్విగమయ్యాగళ ప్రవణాత్పురాణవచనా
దిప్రముహ్యసన్నితాత్ । కాంగాసన్నితయామయానగ
సతామాపాద్య కావ్యశ్రీయాక్తవ్యేకుతుకబుధోపిచి

దవ్యరూపంఅధికతంప్రమితం - అన్యప్రవణాదధావాదబహుళత్వేనాగ్ధ
ప్రధానాత్ - పురాణాదికంనవేదవదేవం కుగ్యాన్వేషంకుర్యాదితిప్రవ
ర్తకంనివతాకంవావిధిషేధబలేన - కింతుతస్యకాళేణపూర్వపురు
షవరితస్తుతినిందాముఖేనరాగద్వేషపుతాపాద్య మిత్రశత్రువృత్తి సమ
ప్రతిహేతుభూతం - అతోప్యాకళప్రధానత్వ మిత్యేవగతవ్యం- అన్య
హృత్సన్నితాత్పురాణవచనాచ్చయదిప్రకుభిరుదితం తస్మిన్నిగ్ధాహ్రి
యతే- యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ - కాంగాసన్నితయామయా కవి
యతేవర్ణయతీతకపితస్యకర్తకావ్యం - ప్రాప్తానాదత్వాత్వ్యశ్చప్ర
త్యయః - తచ్చపంకజాదివద్రాగిత్యాద్రసోల్లసితశబ్దాగ్రాసంఘటనా
ర్థకమేవశ్చ - కాళం- తస్యశ్రీయాదిలాసేనసరసతామాపాద్య- ఉ

తాంతా జననేనాభిముఖకృత్యైశ్వర్యః - కర్తవ్యేనుర్వాజ్ఞాకరణాదా -
 బుభోషద్వాన్మనుషామరః కుతుకీరాగవావిరచితః - ఉభయత్రాశ్రియ
 కారప్రక్షేపాత్ - అకర్తవ్యేపరదారహరణాదాఅకుతుకీద్వేషవాంశ్చే
 తిలభ్యతే- యథాకామినీ కటాక్ష వీక్షణాదివిలాసైరేవ కామినమావర్ణ
 యంతిమమేవకాభిలషితంకురుఅనభిలషితం మాకుర్విత్యనుష్ఠైవసర్వం
 సుంపాదయంతి కావ్యప్రేరపివ్యంజనవ్యాపార మాత్రపరత్వేనోపస
 జానీగూతగద్దోక్షతయాశబ్దాభాప్రధానాభ్యాం ప్రభుసుహృత్సన్ని
 గాభ్యాంపేషపురాణాభ్యాం విలక్షణాసలీసహృదయహృదయాన్లదకా
 రిణావ్యంజనవ్యాపారేదైవ రామాదివర్ణ్యైశ్వర్యం నతురావణాదివదితి
 పుంసఃకర్తవ్యేప్రవర్తయతి నివర్తయతిచాకర్తవ్యా దిశ్యస్యాకాంతా
 సన్నితత్వమవగంతవ్యం-ఎతేనాస్యాస్మరసతాపాదనేన ప్రవర్తకత్వా

స్తస్యైస్సృహంకుర్తుహే॥౨॥ వాక్యం॥ తతఃకావ్యందృ
 ష్టాశ్చప్రఫలజనకతయాబహూవయంతం॥ తచ్ఛోక్తంకా
 వ్యప్రకాశే ॥ కావ్యంయశశేధికృతేవ్యవహారివిదేశిజేగ
 రక్షతయే । సవ్యవరనిర్వృతయేకాంతాసమ్మితతయో
 వదేశయుషిత్తి ॥ ప్రసిద్ధంచైరిత్తహాప్రబంధేషు॥ పరివ

ద్భయానునయపురస్కరంప్రవర్తకాభ్యాం పేషపురాణాభ్యాంవిశేషావివ
 ష్టిగతిబోధవ్యం ॥ అతస్తల్లిక్షణాయప్రయతామహిత్యాహ - తస్యై
 స్సృహంకుర్తుహాత్తి॥ స్సృహేరిష్టితత్త్వసంప్రగానత్వాచ్చతుర్థి- ఎ
 తేనపురుషాలోపదేశః కావ్యస్యప్రయోజనం - తద్యుక్తం కావ్యంవిష
 యః- దత్తజ్ఞానంప్రయోజనం-ఉభయోస్సాగ్యసాధనభావస్సంబంధః-జి
 జ్ఞానుపధికారీశ్యనుబంధివతుప్రయంసూచితం॥౨॥సహ్యక్రవదేశవిశేషవి
 వాత్రప్రయోజనంకింతుకీర్త్యాదికమపిసంభవతీత్యాహ ॥ తతత్తి ॥ తత
 స్సృప్రయోజనత్వాత్ - బహుప్రయోజనసాధనత్వాదుపాదేయమితిభా
 వః॥ అత్రవృద్ధసంవాదనూహ-తచ్ఛోక్తమిత్యాదిహ॥కృద్విద్యుజ్జేతాః
 భావేనంపదాదిత్వాత్కీర్తిబంతాః - అత్రయశోధానగ్రతీకాగాఃద్వ
 యోరపి - వ్యవహారిపదేశౌతు- - - - - ఎతత్ప్రశాపరకవిర

పిసేహృదయవివేకినర్వృద్ధియొరపి || పరివర్ధతా|| పరివర్ధతేవిజ్ఞానం
సంభావ్యతేయశోవిసర్వంఽనుభావః || శ్రూయతేసుపురుషచరితంకింతజ్యే
ననహరంతకావ్యాలాపాః || నహరంతీత్యత్రమన్తతిశేషః - విదప్పందిగు
నాః-అద్వైత్విదప్పత్తికన్మనవిదప్పాదేశిత్యతిప్రివక్రచభోజరాజో, కింబహు
నాచనుర్విద్యుగ్ధపుష్పైరవర్జితభావః - తథాపిపరివర్ధ్యంతిరేవే
హముఖ్యం ఫలమితీహస్యం - అన్యథాకావ్యస్యకాంతాసన్నితస్యవిశేషో
నస్యాత్ - తదుక్తింఽలోచనచతుర్విద్యుగ్ధపుష్పైరపిచానంజపవచార్యం
కలముఖ్యం ఫలమితి || ననుకావ్యాలాపాం శ్వవర్ణయేదిన్షేషాద్విఫలా

ర్థభిన్తాణాం సంభావ్యతాపిసేసప్పందిగునా|| సువృత్తసుపు
రుసచరితంకింతజ్యేననహరంతకావ్యాలాపా|| షామూ|| ప
రివర్ధతేవిజ్ఞానంసంభావ్యతేయశోవిసర్వంఽనుభావః || శ్రూ
యతేసుపురుషచరితంకింతజ్యేననహరంతకావ్యాలాపాః ||
యప్రివక్రచభోజరాజో, కింబహునాచనుర్విద్యుగ్ధపుష్పైర
వర్జితభావః - తథాపిపరివర్ధ్యంతిరేవేహముఖ్యం ఫలమి
తీహస్యం - అన్యథాకావ్యస్యకాంతాసన్నితస్యవిశేషో
నస్యాత్ - తదుక్తింఽలోచనచతుర్విద్యుగ్ధపుష్పైరపిచానంజ
పవచార్యం కలముఖ్యం ఫలమితి || ననుకావ్యాలాపాం శ్వ
వర్ణయేదిన్షేషాద్విఫలా

యంప్రయాసతిత్యాశంశ్యస్తృతేరన్యపిషయన్వమాహ || యత్రపునరి
తి || అన్యథారామాయణాదెరపిహేయత్వప్రసంగాదితిభావః - కావ్యే
త్రైముతికన్యాయేనోద్దమపురుషగుణవర్ణనస్యావశ్యకత్వం ప్రతిపాద
యతుంశాస్త్రజాతస్యాపితత్పరత్వమాహ || నకేవలమిత్యాదినా || ఈశ్వ
రప్రస్తావకతయేతి - అనురాధికంసకర్మకంకార్యత్వాద్భుటవదిత్యా
దిప్రమాణైరితిభావః || అత్రకర్తరిచేతిన్షేషాద్యాజకాదిభిశ్చనివశ్యీన
మాసోద్రక్ష్యః - తస్యార్థతిగణత్వాత్ - యద్వాశేషవశ్యీసమాసః - త
స్యైతన్నిష్కథాభావాత్ - ఏవమన్యత్రాపిద్రక్ష్యం - భారతాదీనామపి

శాసనావ్యుత్పత్తిశ్చైవ సర్వైః || + ననువిదేశకసతయానిర్దర్శకస్య బ్ర
 హ్మణ్యప్రతిపాదకేషువేదాంతేషుగుణవిత్తుగుణవర్ణనం నాస్తీతి కేవలై
 వ్యుత్పత్తిః - బ్రహ్మణ్యగుణాదీనామాసాధినానాంవిద్యమానత్వాత్ -
 గుణైర్గుణపాదకాయాం - ఆనందోవిషయానుభవోన్యాయోచేతిసం
 నిర్దర్శయతి || అథవాగచ్ఛిదానందస్య బ్రహ్మణోన్యాయస్యాపి నిర్దోషత్వ
 మేవగుణః - యథాహమాముః - అవదోషతైవవిగుణస్యగుణభిరతదేదభి
 ప్రేక్ష్యాహంబహునైతి || సదేహమామువచన ముత్పన్నపరమితవచనీ
 యతఃకాహి || అపభ్రాంతారకమృష్టహిమమ్యుణిబింబమస్తు మితభా
 నునభః | అవసన్నతావమతమిసృగుభాదవదోషతైవవిగుణస్యగుణభి-
 అన్తప్రాకరణికసంధ్యానభః ప్రతిపాదనాస్త్యగ్నియ మానస్యాప్రా
 కరణికస్య - నతత్రసూర్యోభానఃసంప్రకారకంకోమోహాతిశ్యోకి ఇ
 త్యాద్యుపనిషత్సర్గ సనానస్యాకాశపర్యాయనభశ్చబ్రాహ్మణస్య బ్రహ్మణో
 ధాంతరస్యానేనన్యగుణస్యబ్రహ్మణ్యమేవగుణభివినీతత్వాత్ - పరాధ

ప్రహ్మప్రతిపాదకతయావశముత్పత్తిశ్చైవ || అథాతో

ధర్మబ్రహ్మసేన్యపత్రకమాణేన సూత్రకృతాహహి

వివేచనప్రపంచగి పున రిచ్ఛత్తమహాపాద్యాయవిరచితమానువ్యాఖ్యా
 నేనస్యంకమాఖ్యానేత్రప్రవ్యః || నిరీక్ష్యరవాదినానుపిమీమాంసరానాం
 గుణధారేయధర్మప్రతిపాదనాదేవగుణవత్పుగుణ వర్ణనపర్యవసాయిత్వ
 మిత్యాహ || అథానభి || అథవేదాద్యయనానంతరంతతో వేదస్యవివక్షి
 తాథత్వాధర్మస్యజ్ఞాసాగ్రిత్యేలిసంక్షేపతస్సూత్రార్థః - మహద్విణా
 జైమినీతేతశః - ధర్మనామశ్రేయస్సాధనభూతోయాగాదిరేవనా
 పూర్వమాత్మవిత్తం - తమత్తం - శ్రేయస్సాధనతాయత్రవ్యాకౌఙ్కితో
 భవేత్ | తస్యైవధర్మతాజ్ఞేయాధర్మస్తత్సాననయతఇతి - అపూర్వంచ
 యాగాదేరవాంతరవ్యాపారశ్చక్తి ర్యేతిభాటః | తత్తతాత్రయణేధర్మ

+ ఎస్తత్తస్మభేదవాదమతే - బ్రహ్మణోహేయప్రత్యక్షికల్యాణగు
 ణ విశిష్టతయావేదాంతానాంగుణవత్సహాపురుషప్రతిపాదకత్వం సూప
 పాదమేవేతిమనేనర్థగుబ్రహ్మవలంబనశ్లేశేనేతివిభావనీయమ్.

స్వాపూర్వ ద్వా రాపురుష శ్రితత్వం గుణత్వంచాపచారికం - ప్రాభాక
రాస్తు యాగాదివ్యతిరక్తం స్థిరకార్యం లిక్తాదివాచ్య మపూర్వ మేవధర్మ
ఇతి ప్రతిపేదితే - తత్తతేపునస్తస్యాత్మనిష్ఠత్వం గుణత్వం చసంప్రతిప
న్నమేవేతిసుష్మాక్తం- పురుషశ్రితస్యగుణశ్చైష్టస్యేక ఉగరీకృతమంగీ
కృతం- నన్వేరణ్యాస్తస్మిన్వాయనిరూపణవరంసపురుషగుణవర్ణనవరమి
త్యాశంక్యతస్యాపిపురుషగుణధర్మఃకూపణార్థత్వాత్తత్త్వేనవద్యవసాన
మన్యగావైభ్యమిత్యాశయేనాహ || తత్తన్నాన్యమేతి || ఉక్తమగ్ధమువ
సంహరకాస్యగ్రంథస్యవిద్యత్పరిగ్రహమాశాస్త్రే || అశశ్చేతి || ౯ || వ
ర్ణ్యప్రబంధయోరుభయోరుత్కృష్టత్వా దన్యోన్య ముపసాగర్యోప

ణాపిపురుషశ్రితస్య గుణస్య ధర్మస్య జిజ్ఞాసాద్వాశేణ
మహాపురుషగుణవర్ణనమేవ శాస్త్రస్యప్రాణైశ్చిరగీ
కృతం | తత్తన్నాన్యనిరూపణవరస్యాపిప్రబంధరాశే
ర్మహాపురుషగుణవర్ణనం హేముఃపరమామోద్య | అగ
త్స || ప్రణాపరప్ర దేవస్యగుణానాశ్చిన్యన్మితే | అయం
కారప్రబంధోయంసంగగ్ధోన్యమోప్రవః || ౯ || కాకగీ
యసలేంద్రస్యయశోభూపయతుంకృతా | విద్యానాధగ్య
లిశ్చేయంస్వయంతేనఃభూవ్యతే || ౧౦ || తదుక్తవం
డినా || ఆదిరాజయశోబింబమాదగ్మంప్రాప్యవాఙ్మయం |

సాగరకభావధగ్యాహ || కాకతీయేతి || కాకలిగ్నామచక్రాశక్తి రేకశిలా
నగరేశ్వరాణాంకుండేవగా- సాశక్తిగ్భగవీయాస్యేతికాకతీయః పృథ్వా
చ్చిత్తేషికేశ్చప్రత్యయః || ౧౦ || అప్రప్రబంధ మహిమ్నావర్ణ్యవ
స్యారెవృద్ధసంవాదమాహ || తదుక్తగద్యుడినేతి || అప్రబింబభృకర్తృ
వాచీ-వాఙ్మయాదర్శకీర్త్య- అత్రసలనహుమాన్యసన్నిధౌనేపితద్యశోబిం
బప్రతిష్ఠాయావాఙ్మయాదర్శానీరత్వోదైగ్ ప్రబంధమహిమ్నాప్రతిపా
ద్యోత్కర్షణిభావః - కేమదితోశశ్చేతత్త్వం ప్రతిపాద్య మహి
మ్నాప్రబంధోత్కర్షవగ్రంథమధ్యే లేఖకదోషాల్లిఖతం తత్తుగార్థాః
కామదుఘాసద్భిరిత్యాద్యేతత్పద్యపూర్వోద్ధర శ్లోకపర్యాలోచనయా

అస్తదుత్తాధాపధారణాదుపేక్షణీయం॥ తిథవర్ణ్యమహిమాప్రబంధోప
సార్థభామహాదిసంవాదమాహ॥ సూక్తైవేత్యాదిసా॥ నాయకేతి॥ నా
యకఃరామాదిఃతరశశ్చ- గుణాశ్శౌర్యాదయస్తంతవశ్చ- అకల్పవదాచ
రంతిఅకల్పంతి- సర్వప్రాతివదికేభ్యఃక్విభ్యావక్తవ్యభిక్విప్- అనేనక
ర్ణావతంసతిర్వాఖ్యాతః॥ ఏవమవశ్యం లోకోత్తరగుణానాయకః కావ్యే

తేషామసన్నిధానేపినస్వయంపశ్యనశ్యతీ॥ సూక్తైవప్ర
తిపాద్యమహిమాప్రబంధమహతా॥ తదుక్తంప్రాచా
భామహేన॥ ఉపశ్లోఽప్యహాహాఽన్యమజ్ఞేవలాఃకా
వ్యసంపదభి॥ ప్రతిపాదితంచోద్భవేన॥ గుణాలంకార
చారుత్వయ్యుక్తమవ్యభిక్విజ్వలం॥ కావ్యమాశ్రయసంప
త్త్వామేరుణేవామరప్రవభి॥ రుద్రభట్టేనాపికభిః॥
ఉదారచరితనిబంధనాప్రబంధప్రతిష్ఠేతి॥ ప్రపంచిరంద
సాహిత్యమిహాంసాయాం॥ నాయకగుణగ్రథితాస్స
క్తిప్రజస్సుక్తానామాకల్పమాకల్పంతీతి॥ నిరూపితంచ
భోజరాజేన॥ కవేరల్పపివాగ్స్త్విర్విద్వత్కర్ణావతం
సతి॥ నాయకోయదివద్వైతలోకోత్తరగుణోత్తరభి॥

—* మహాకులీనత్యాదినాయకగుణాః *

తత్రైరీనాయకగుణాః॥ మహాకులీనతౌజ్జ్వల్యంమహా
భాగ్యముదారతా॥ తేజస్వితావిదగ్ధత్వంధాన్వికత్వాగ
యోగుణాః॥ ౧౧॥ పూర్వశాస్త్రానుసారేణకతిచిత్ర
భితాభిమే॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్య గుణావాచామగోచ
రాః॥ ౧౨॥ అతైతేషాంస్వయావముదాహరణంచ॥ త

వర్ణ్యమ్యుక్తం- తేగుణాఃకవిత్వాకాండాయాంపూర్వశాస్త్రానుసార
ణకలివనగుణాఃకాండాయతి॥ తత్రైత్యాదినా॥ అతైతేషాంయథోద్దేశక్ర
మంబట్టణోదాహరణేప్రవర్ణయతి॥ మహాకులీనతేత్యాదినా॥ మహాకులా
దిభోభిభాషిత్యత్రాన్యతరస్యామగ్రహణానువృత్త్యాభిప్రత్యయః॥
౧౧॥ ౧౨॥ ఉదాహరణితాద్యుగతి॥ అన్యథాలోకస్యస్వగౌతిశాయితై

భవంకాకతీయన రేంద్రానామంద్రాపాద్యశ్యంవశ్యతే॥ ౧౧ ॥ ఖై,
జ్వల్యమాహ॥ యాపేతి॥ కుండలముత్తాహారమాపురాంగదాదివతుర్వి
ధభూమణాభావేపి భూషితవదవభాసమాసాకారవిశేషోయావం - తదు
త్తంభావప్రకాశే॥ అపేధ్యాహోప్యవిష్యబంధనియైరభూషితమ్॥ య
మృషితమివాభాతరదూగ్రిమితకశ్యతత్తి॥ ఉదాహరతి॥ మురారేరితి॥
మహాదేవాన్మహాదేవనామకాన్మహానాజాల్ - అవసీభ్యస్తుహితరిరాజపు
త్యాగ్రి- ఈశ్వరాత్మాగ్నత్యానితవశ్యతే - అత్రిమదనహోత్పే

త్ర॥ మహాకులీనరానామకులేమహతిసంభవః॥ యథా॥
తాదృజ్జ్యధ్యమలోకభాగ్యవిభవాదింద్రాపిబృందార
క్షైఃకోణ్యాంప్రీతితుమిచ్చుభిశ్చిరతరిం సంపాద్ధిరగివ
న్మహా॥ అన్యరేందుకులప్రశస్తిమస్య జ్యంకాకతీ
యాన్వయం తెన్మికాసంప్రసవీరదుద్రవపుషాజాగర్తిల
క్షీపతి॥ ౧౨ ॥ అథౌజ్వల్యం॥ గూపసంపన్నదేహత్వ
మాజ్వల్యంపరికీర్త్యతే॥ యథా॥ మురారేన్యగిపూర్వం
జలనిధిమితాయాముదభవన్మహాదేవాజ్ఞాతస్సపునరవసీ
భ్యస్తుహితరి॥ వపుష్కనాగమోయంజయిరిజాతీభాగ్య
విభవైగిప్రతాపశ్రీరుద్రస్వయమితి మనీషాన్యగదృ
శాం॥ ౧౩ ॥ అథమహాభాగ్యం॥ పశ్వంభరాధిపత్యంయ
త్తత్తమహాభాగ్యమువ్యతే॥ యథా॥ సేవానమగ్రిరేంద్ర
మాలివిలసద్రత్నాంకురీరాజితం రాజ్యశ్రీప్రథమావ
తారపరవీమారుహ్యసంహాసన॥ కౌసేరకృతివిక్రమై

మయారూపసంపత్తిరుత్తా॥ ౧౪ ॥ మహాభాగ్యమాహ॥ పశ్వంభరేతి॥ వి
శ్వందిభర్తీతివిశ్వంభరా - సంజ్ఞాయాంభృతృవృజీత్యాదిసాఖ్యే ప్ర
త్యయేముమాగమః - తస్మాదధిపత్యంసార్వభౌమత్వమిత్యర్థః॥ ఉదా
హరతి॥ సేవేతి॥ ప్రథమోనతారోవతరణం-అవేత్తాస్తోర్ముఖిత్యక్రపా
యోగ్రహణానువృత్తిరసంజ్ఞాయామపిఘృన్మిశ్రయః- తస్య- వదవం-
సంహాసనస్యరాజ్యలక్షీప్రథమవిహ్వత్యాదిభావః- ప్రశస్తిపృథీవ

తీసాంశ్లాఘాయాఉత్పన్నస్య లంఘనజంఘయావరంతీతిజాంఘికాః శీ
ఘ్రీగామినః- చరతీతితక- దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనాఖ్యామఖిలయోనే
సంరక్షణాదస్యవ హాభాగ్యం || ౧౫ || ఔదార్యమాహ|| యదితి || తచ్ఛిల
స్యభావప్రాచ్ఛిల్యం- విశ్రాంతితాచ్ఛిల్యమితిశివభాగవతవత్సమాసః|| ఉ
దాహరణి-వదాన్యత్|| శ్రయాశాంజగతాంసమాహారస్త్రిజగదితి తద్ది
తాథేత్యాదినాద్విగుః- గుణశ్రేణీశ్లాఘాయాగుణగణోత్పన్నేణపీఠం
తిరస్కారంహరిదీశానానాంకృతీనాంయశోయనతస్య- అత్రసమృద్ధ
వస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః|| ౧౬ || లేజస్విత్యమాహ|| జగదితి || ఉదాహ
రణి|| సదేతి|| జయినోజయశీలస్య - కాకతిదేవతోపాసకోఽభుః కాకతివి

రనువమైః ప్రత్యగ్ధిపృథ్వీవతిశ్లాఘాలంఘనజాంఘికైర్గుణ
గధిశ్రీపీఠరుద్రోన్యవః|| ౧౫ || అథౌదార్యం || యద్విశ్రా
ణనతాచ్ఛిల్యమాదార్యంతర్జగద్యతే|| యథా|| ఉదానో
వాన్యోస్త్రీత్రిజగతిసమోరుద్రస్యవతేన్ద్రుణశ్రేణీశ్లాఘాపీ
ఠితహరిదీశానయశసః | సమంతాదుదాత్తైర్ద్విరదమ
దగంతైస్సురభయః శ్రీయంతే యద్విద్వజ్జనమణిగృహ
సాంగిగణభవః|| ౧౬ || అథలేజస్వితా|| జగత్ప్రకాశక
త్వంయతైజస్విత్యంతచ్యతే|| యథా || సదాతేజోభా
నాస్సురతిజయినః కాకతివిభోరతిత్సౌభ్యతాంతాచికు
రతిమిరాహంకృతిముషి|| ప్రకాశపుష్పత్తిర్భవతిజరదుద్దా

భుః-మధ్యమపదలాపీసమాసః|| అరిత్సౌభ్యతాంతాచికురాః శత్రురీ
జస్త్రికుంతలాపవ తిమిరంతస్యాహంకృతిముషిగర్వనిర్వాపకః- ప్రియవి
యోజనేనతన్నివర్తకత్వావతిభావః- లేజోభానాసదానదివైవ-స్సురతిస
తీతిభావలక్షణాసప్తమీ-జరంతిజీర్ణానిసర్వదాప్రకాశవిరహోద్భవీభూతా
నీత్యర్థః- జీర్ణతెరత్పన్నితిభూతేఅత్యస్పృత్యయః- తాన్యదైమానిబహు
భానితమాంసియాసాంతాసాంతభోక్తానాం - నసూర్యంవశ్యంతీత్యసూ
ర్యంవశ్యాః- అనూర్యలలాటయోర్భృశిపారితిభిశ్చస్పృత్యయః- అరుద్విద
దిత్వాదిభాముమాగమః- ఉపపదమతితిసమాసః- అత్రనభిసూర్యకర్తి

కయాద్యశ్రీయయాసంబంధో నతుసూర్యస్థయాసత్తయాలతో నూ
ర్యమిత్యసమర్థసమాసః- తథాపిసాధు రేవ- యదాహభగవాన్సావ్యకా
రః-అవశ్యంకస్యదిన్నజ్ఞోసమాసస్యాసమర్థస్యగమకస్య సాధుత్వం వ
త్తవ్యం అసూర్యంవశ్యానిముఖానీతి- తాసామవధిగఃఃలోకాలోకపర్య
తస్యపాశ్చాత్య దృఢదాం అప్రకాశప్రదేశవర్త్యవలానాంప్రకాశవ్యు
త్పత్తిఃప్రకాశజ్ఞానం - యద్యాఅయంప్రకాశశబ్దవాచ్యఇతిశృంగారీ
హికయాసంగ్రహః - అత్రసూర్యప్రకాశ రహితయోరపి దేశకాల
యోరతివేలప్రకాశజననాల్లోకోత్తరమస్యతేదస్మిన్వమిర్భావః ॥ ౧౭॥
వైదగ్ధ్యమాహ ॥ కృత్యేతి ॥ కృత్యవస్తుషుకతావ్యాభేషు చాతుర్యం
ప్రయోగకాశలం ॥ ఉదాహరతి॥ చాతుర్యమితి॥యత్రవిద్యానతస్రశ్రీ
ర్యత్రశ్రీర్న సరస్వతీతీన్యాయేనాన్యోన్యవిరుద్ధయోరపివాణీ శ్రీయో

మతమసామసూర్యంవశ్యానామవధిగిరి పాశ్చాత్యదృఢ
దాం॥౧౭॥అథవైదగ్ధ్యం॥కృత్యవస్తుషుచాతుర్యంవైదగ్ధ్యం
పరికీర్త్యతే॥యథా॥చాతుర్యంకిముపర్ణ్యతేగుణనిధేశ్చీ
పీరరుద్రప్రభోర్యత్రాన్యోన్యవిరుద్ధయోరపిమహద్వాణీ
శ్రీయోరార్జవమ్ । కించాభ్యాంసదృశోపచారలలితాంత

ర్యత్రపీరరుద్రేమహదార్జవం సాహార్దవేకత్రాన్యోన్యమితియావత్ -
అస్తీతిగమ్యతే - అస్తీకృతవంతిపరోప్రయుక్తమానోవ్యస్తీతి మహాభా
వ్యకారవచనాత్ - ఉక్తన్యాయస్తుపీరరుద్రవ్యతిక్రేదగు భూపాల
విషయిత్యర్థః - ఆభ్యాంశ్రీవాణీభ్యాం - సహితీశేషః- అత్రస
హదేశభాప్రధ్ధాగేపి తదభగవ్యతాయాంవృద్ధోయూనేతి జ్ఞాపనా
త్పతీయా- సదృశైస్సృస్వశీలోచితైరుపచారైఃప్రియాదరితసత్కా
రవిశేషైఃలలితాంపూష్టమిత్యర్థః - తమక్రంభావప్రకాశే ॥ ఉపచా
రోయథాసత్యంస్త్రీతామల్పపిహషణిః । మహాసభ్యస్యథాయుక్తోనై
వతుష్టికరోభవేదితి॥ ఉపచారలక్షణమపితత్రైవ॥ వాపోంగరాగాభరణ
మాల్యశయ్యాసనాదిషు । యత్రయత్రస్పృహేతత్తదైశకాలానుకూల్య
తః॥ అత్యాదరేణసత్కారఉపచారఇతీరిత్యితి । ఆభ్యామిత్యత్రాప్రధా

ప్రతాపరుద్రయే - సవ్యాఖ్యానం

విధానేపి శ్రీవాణ్యశ్శబ్దపదోపసంజనభావోనత్యాభావః -
సహకారయో ప్రస్తరంప్రహరణీత్యత్ర ప్రహరణేకాఖాప్రస్తరయోరి
తతయోర్భువశ్చ సమప్రధానభావోవవతైః అన్యథాఅనాదిత్యాదితిరహ
స్యం-అతస్మిన్సోపిసదృశోపచారసంతుష్టాభితిభావః - తాంభవంసన్యవ
తిః తత్తాదృశశబ్దయోఃస్వరూపప్రకారస్మిగ్గరకయోః బంజకుష్టాదివద్వి
శేషణసమాసః-వస్తువశత్వైరిత్యభావః - 'ఉత్పవైఃహర్షోత్పాదకవ్యా
పారైః ఉర్గులైహషణమిత్వేనఉర్గువఃపరికీర్త్యత ఇతితతైత్రివోక్తైః-
మిథోవిరుద్ధానామేదాసా మన్యోన్మాదుగాగణనేన వశీకరణా ద్వైద
ద్యముక్తం - వితరణవిన్వత్తోష్ఠీప్రజారంజనాదిభిఃశ్రీవాణీధరణీర్విర్వి

ద్దాదృతైగుత్పవైర్విస్సాచన్వమిమాంభవం సన్యవతిర్థ
త్వైదిశాంజిత్యరః॥౧౮॥ అభధామిణకత్వం॥ధమైకాయ
త్తదిత్తన్వంధామిణకత్వముదీగ్యతే॥ యథా ॥ పరిహాసే
వ్యనాదిత్యంస్వపేష్యవ్యవధానాథామ్ । శత్రాపివ్యను
తారోపంకాకగీంకోనమృచ్యం॥ ౧౯॥ ఆగ్రహణాత్తు
హమహివత్వపాపిశ్యప్రశ్నంయః॥గత్తుహమహిత్వం
స్యాన్యాపున దైవతాత్మజా॥యథా॥ కాసల్యసేత్సక్రిధమ
జగతిదేవతేవద్విత్తీయానిష్టోన్మాతాదదమ మహితాముమ్మ
డంబాత్పతీయా । యస్తేత్రితాయాంశముపతిరభూద్వావ

రోధంపాపయతీతిభావః॥౧౮॥ ధామిణకత్వమాహ॥ ధత్సేతి॥ ధత్తుంచర
త్యాసేవత ఇతిధామిణకః సకృత్కృతధర్మైసధామిణకఇతివృత్తికారః-
తస్యభావస్తత్త్వంఉదాహరతి॥పరిహాసఇతి॥అనాదిత్యమన్యప్రవ్యాభి
లాషాన్యతభావణాదిహేతుకమిత్యభావః- పరిహాసాదావవ్యనాదిత్యాదిక
మసహమానస్యధామిణకత్వంకిమువక్తవ్యమితిభావః॥౧౯॥ ఆదిగ్రహణ
సంగృహీతేమమహమహిమన్వమాహ॥తదితి॥ఉదాహరతి॥ కాసల్యేతి॥
కోసలస్యావత్యంస్త్రీకాసల్యా - వృద్ధతోసలజాతాశ్చజితిశ్చక్త్ర
త్యయేహాస-తద్దేవకీత్యవనువశ్చాద్దేవకీత్వానంతరమిత్యభావః- అనులా
క్షణాభిరక్షప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగేవ్యతీయా । మహితాపూజ్యమా

నా-మతిబద్ధిత్యాది నావతమానేతః - అత్రవిష్ణవతారత్వేనదేవతా
 ద్భక్త్యావృత్తమహితం॥౨౦॥ పాండిత్యమాహ॥సర్వేతి॥ ఉదాహరణి॥
 గోష్ఠీభిరితి॥ మణ్డాందర్శనానాంపాణిన్యాదిప్రస్థానానాంసమాహారః మ
 ద్దగ్ధనీ-పాణినేత్రేణమినేత్రైవవ్యాసస్యకపిలస్యచ॥ కణాదప్యాక్షపా
 దస్యదర్శనానిమదేవహీర్యాచూః - ద్విగుత్వాజ్జీవ - సాసేమాగోచరో
 యాసాంతాభిప్రభోక్తాభిగోష్ఠీభిశ్చాస్త్రప్రసంగైః - సత్సారస్వతమా
 గాస్యసతః - వితామ్యాస్యదర్శనంప్రకాశనం - దృశ్యేణాంతాల్ల్యుట్ -
 తేనచైత్రప్రవృత్తైః - తేనచిత్తశుద్ధిచుప్యణపాఠచణప్రగ్భ్యయః - సం

తేశౌరిరాసేత్క్రియంకోణే॥ ౧౭.యతితేలావీరయగ్రా
 వారః॥ అత్రగుడద్వజ్జాతైశ్చరయామహామహితో
 క్తా॥౨౦॥ అగపాండిత్యం॥ సర్వేద్యాఃకర్తవ్యంయత్సం
 దిగ్యంతమదాహ్వానం॥ య॥ గోష్ఠీభిఃపరితోషయన్కు
 దగణాద్దగ్ధనీసేమభిఃసత్సారస్వతమాగదగ్ధన - చ్చ
 స్మాకైఃపీన్ద్రీయైః॥ సంగీతోపకరమాస్యపిశునై
 రాశోద్యయోగ్యక్రమైనిగన్వన్సంపదవైనికాన్వహరతి
 ప్రీతాకర్తేంద్రోన్మదః॥ ౨౧॥ అథనాయకగుణనిరూపణం

—● నాయక స్వరూపనిరూపణం ●—

సంతరం నాయకస్వరూపనిరూపణం॥ యశఃప్రతాపసు

గీతోపకరమాస్యపిశునైః నాట్యవేదమన్వైష్ణవైః ఆతోద్యయోగ్య
 క్రమైఃతదాదిచతుర్విధవాద్యోదితపరిపాటిభిః - పీతాబిల్వమేషాంవైని
 కాఃతాదాభిన్వప్రీతయః - అత్రవిభోస్సర్వవిద్యాఃశారదత్వాదభం
 దంపాండిత్యమితభావః - ప్రభృతిగ్రహణాద్వివీరత్వాదయోయేదశరూ
 పకోక్తాస్తేతత్రైవిద్రక్షవ్యాః - యథాసంభవమేతస్త్రిపుంససాధార
 ణాగుణాఃపురుషమాత్రేయతాస్తవ్యేపిశోభాదయఃతదుక్తం॥ శో
 భావిలాసోమాధుగ్యంగాంభీర్యంధైర్యలేఖనీ॥ లలితాదార్యమత్యక్ష్టాపా
 త్వికాఃపారుషాగుణాశ్చ॥ ౨౧॥ తేపితత్రైవిద్రక్షవ్యాఃపురుషేష్యనా
 యకభక్షణంప్రకాశనీలే॥లక్షణి॥లక్షణయతియశశ్చ॥ గుణైఃపూర్వైః

సాధారణైర్మహాకులీనతాదిభిరసాధారణైశ్శోభాదిభిశ్చ అభ్యుత్థత్యేతా
 వదేవసామాన్యలక్షణం - నయతిప్రాప్నోతివృత్తంఫలంశేతినాయకభి
 య్యశ్చైత్యప్రబంధవ్యాపీఫలవానిత్యపివిశేషోన్రజ్జవ్యః - చశబ్దానుక్త
 సముచ్చయార్థకస్సన్నుత్తను మధ్యమాధమభేదేన త్రివిధానాయకభి
 నాంఃభాగమాకర్షతి- తేనోక్తసకలగుణసంపన్నఃప్రబంధవ్యాపీఫలశిర
 స్సు-వ్యాపారఉత్తమః- కిలపయగుణహీనోమధ్యమః- బహుగుణహీనో
 ధమభిమివేకః - అత్రధామికత్వాదయిత్యాదిగ్రహణసంకృషీతా
 వాంఙ్యశఃప్రతాపాదీనాంగుణాభ్యపదనైవోపాత్తానామపి పునరుపా
 దానమితేహంసర్వేష్వపినాయకేష్వావశ్యకీత్యనుభి వ్యంజయితు మితిర
 మాన్యం-సత్సమాఖ్యాయశః- కోశగండబంధేజఃప్రతాపః - ధర్మానయః

భగోధమకామాధతత్వః | సురంధరోగుణాభ్యశ్చ
 నాయకఃపరికీర్తితః॥ ౨౨॥ యశఃప్రతాపాఖ్యాంసుభగ
 త్వంయథా॥ధర్మాలంబసముద్భ్రితాంత్రిభువనస్యైకా
 తవత్రశ్రియంధతై గాకతివీరరుద్రనృపతే స్ఫురంయ
 శోమండలం॥ నాయవాస్యనభస్థనీకువలయశ్యామేయ
 మాలోక్యతేతత్తస్య నియతంప్రతాపతపనస్త్రస్యో పరి
 కీర్తితతే॥ ౨౩॥ ధర్మకామాధతత్వగత్వంయథా॥ధర్మా

ప్రసిద్ధాః - ధూరెవధురా-టాబంతత్వంహలంతానామితివచనాట్టాప్-
 తాంధారయతీతిధురంధరః-సంజ్ఞాయాంభృతృవృజ్త్యాదినా ఖశోప్రత్య
 యః- ఖశ్యనవ్యయస్యేతిహ్రస్వః- అరుద్విషణ్ణిత్యాదినాముమాగమః॥
 ౨౨॥ తత్రయథాయోగముదాహరతి- ధర్మైతి॥ధర్మనివాలంబోదండఃత
 ప్రికసముద్భ్రితాంవిస్తారితాం-త్రిభువనస్యేతిసమాహారద్విగుః - పా
 త్రాదిత్వాన్నస్త్రీత్వం- స్ఫురంప్రభూతం- అత్రత్రిభువనోల్లంఘనః
 కీర్తిమండలాతవస్త్రస్యో పరిప్రతాపతపనః ప్రకాశతేఇత్యుత్పేక్షితాద
 ర్వాచీన సూర్యాదిమహాపాం శత్రాధిభిరతమసిగణవదవభాసమాన
 త్వంకీర్తిప్రతాపయోశ్చంప్రసూర్యాధికత్వంచవ్యభ్యతే॥ ౨౩॥ ధర్మభ
 తి | అత్రధర్మార్థయోగవర్యాయేనోపమానోపమేయ భావాదుపమే

మోషమూలంకారభివత్కృతి - ఏతేనానయోరనోఽన్యమేవసాధ్యశ్యంస
 త్వేతత్సద్భవోన్యఃకోపీతివ్యజ్యతే - ఎవముత్తరాధిపియోజ్యం॥౨౦॥ ధుర్
 తేతి-భస్మరధురాదిత్యత్రుభితియోగవిభాగాభ్యప్రత్యయః॥ గాయం
 తితి ॥ స్వభత్వభారావతరణసంతోషభాగాద్విరనుక్రీర్తిమేవేతిభా
 వః - కచ్చపవతిరాదిమాత్మావతారోహరిరపోషభారగ్వాదలింగనాథం
 వత్సస్థనీదర్శనాత్-దృశ్యేణంతాల్ల్యుత్ - లక్ష్మీంప్రీతయతే-ప్రీతో
 తర్పణ ఇత్యస్తాధాతోశ్చైరాదికాన్లీదిధూతో ప్రీతోర్నుగ్స్వక్తవ్యత్తి
 నుక్ - అనుప్రజ్యయారంతుమనుధావనేన - ప్రజయజోర్భావేవ్యివి
 క్యప్ - కరేణుకాశుదంవిప్రలంభనితాం అద్యేతిసర్వప్రసంబధ్యతే-

ధాఇవపూణశ్రీరథోధమధివస్థితః । కామస్తావివ
 తౌకామ ఇవరుద్రనరేశ్వరే ॥ ౨౦ ॥ ధుర్నితాయథా ।
 గాయంతీ రనుమోదతే నిజవధూ శ్యేషశ్శిరః కంపనైర్ద
 ష్మీంప్రీతయతేద్య కచ్చపవతిర్వత్సస్థనీదర్శనాత్ । ది
 క్కాగ్నాశ్చ కరేణుకాశుచమచామర్వంత్యనుప్రజ్యయా
 దోష్టాకాకతివీరరుద్రసృపతౌవిశ్వంభరాంబభిరితి ॥ ౨౧ ॥
 గుణాధ్యత్వంయథా॥ ముఖైస్సహస్రేణిఫణీవదెచ్చతల-
 రైస్సహస్రేణివిభాద్వివస్తాకా । నైరైస్సహస్రేణిహ
 రిత్వపశ్యేత్ స్థానె గుణానాకతివీరభర్తుః ॥ ౨౨ ॥

శేషాదయోభువంబభిరితి-శేషాదీంస్తుకూమరాజిత్యాగమః - శేషా
 దిభరణీయాంవిశ్వంభరాం వీరరుద్రోభుజేనై కేనవిభతీరివిశ్వాత్తా
 యిభురంభరత్వమస్యోక్తం॥ ౨౧॥ ముఖైరితి ॥ కరైరిత్యత్రాంకుహస్త
 యోరభేదాధ్యవసాయాద్భిససాధనత్వం విజ్ఞేయం - వదెదిత్యాదావ
 హే - కృత్యత్వచశ్చైత్యద్వాధేలిజ్ ప్రత్యయః - శేషాదయఏవాస్యగుణా
 నామభివదనాదీన్యహాంతి గథాచేద్యక్తమితివాక్యాభావః - అసంఖ్య
 యాగుణాభిభావః - సహస్రేణ్యత్సంఖ్యయబాహుల్యేపి - వింశ
 త్యాద్యాస్తదైకత్వే సంఖ్యాసంఖ్యయసంఖ్యయోరిత్యమరవచనాదై
 కత్వమవగంతవ్యం॥ ౨౨ ॥ అభధిరోదాతాదయశ్చత్వారోనాయకాస్సు

ర్వరససాధారణాస్తేషామేవ శృంగారాశ్రయితయానుకూలాదిభేదేన
 ప్రత్యేకం చతుర్విధానాముత్తమమధ్యమాధమభేదేన పునఃప్రత్యేకం
 త్రై-భ్యష్టావత్యారంశద్వేనాః-ధీరోదాత్తాదిశబ్దాశ్చమహావీరచరితా
 దినుహాప్రబంధే ష్టైకస్యానేకయాపాభిధానేన విత్సవృక్షభ మహూ
 తాదిశబ్దవదవస్థావాచినోనజాతిపాచినభిప్రతిపాదితందశయాపకే - త
 త్రకతిద్విక్షణోదాహరణాభ్యాంప్రదర్శ్యంలే||అభేత్యాదినా || ఉదా
 త్తభి || ధీరపూర్వాఉదాత్తాదయభిప్రయైధీరశబ్దపూర్వాఉదాత్తాది
 శబ్దాభిప్రయైత్తంస్యాత్ - అతోక్తశబ్దపరేణార్థలక్షణాకథంబితంలప్య||
 ౨౬||అత్రధీరోదాత్తాదీనాం సర్వరససాధుజ్యేషియథాశ్రమంవీరరా
 త్రశృంగారశౌంధ్రధానస్వం వత్సవూణ విశేషలక్షణవర్యాలోచన

— ❀ అథనాయకపశేషాదుప్యంతే. ❀ —

ఉదాత్తీధరత్వైవలలిగిశ్శాంతభిప్రయై | ధీరపూర్వాభి
 మేపూర్వైశ్చ త్వారోనాయకాత్మస్మరాః || ౨౬||తత్రస
 ర్వరససాధారణాశ్చ త్వారోనాయకాః ధీరోదాత్తధీరో
 ద్ధతధీరలలితధీరశాంతా || పతేషాంస్వరూపముదాహర
 ణం చ || మహాసత్వోగిగంభీరకృపానానవికల్పనః | ప్ర
 తాపరుద్రవర్ధిరోధీరోదాత్తస్ససమ్మతః || యథా || సంది

యావిజ్ఞేయమితరహస్యం || తత్రధీరోదాత్తమాహ || మహాసత్వభి ||
 త్రోధాద్యసభిహతాంతఃకరణోమహాసత్వః - అయమేవధీర ఇత్యా
 హుః - అత్రధీరశబ్దేసయాద్యోగాదేరచలితత్వలక్షణాధీరశ్శాస్త్రచ
 తుర్వాభిధియతభిసపానరుక్తియం - సత్వపీవికారేనాపహితోగంభీరః-
 వరదుఃఖావహరణేచ్ఛకృపావాః - అన్యైశ్చాహువిహీనోఽవికల్పనః-అను
 దాత్తైతశ్చమలః-దెరిలియచ్ - ఏవంగుణకోయఃప్రతాపరుద్రవద్వతా
 తేసధీరోదాత్తభియోజనా - ఎవంచసర్వోత్కృష్టైవృత్తిరొదాత్త్య
 మితిపలితం - అత్ర శ్చైర్వాదిసామాన్యగుణానాంవిశేషలక్షణేషాపాదా
 నంతత్రావశ్యకత్వసూచనాథం || ఉదాహరతి || సందిగ్ధభి || కృప
 యామృదుఃశుక్తాతర్యేణేనమహా సత్వతోవ్యత - ముగముల్పకా

మొదట శాస్త్రమున తేజవీరి శ్రేయం - పురస్థితానరీక-నకువలాయితా
 కతిధామికత్వం - శౌర్యతి - వందివిహితప్రశంసాకణ-నెనైవలజ్జమా
 నస్యాత్మజ్ఞానాతుమారణపేత్యవికల్పనత్వం ననుమ్భాక్రిష్టంలజ్జానుభా
 వః- ఇష్టానుభవజన్యతనందస్సుఖం - సావరాధివిషయోమద్వారోవః ఇష్ట
 లాభజన్యోనునః ప్రసాదోహషణః - తేహంపిశునానానావకాకాకా
 రాకాలక్షిణమీలనభ్రుసుజిమసుఖరాగాదీకా వత్త్రైనునాగీషదపినధత్త ఇ
 త్యవహిగ్ధయాగాంభీర్యం - శ్రయోలోకానైగ్రిలోక్యతదతతయాఘరి
 తిమధుపిపాసుప్రభృతిత్వాద్విద్యాయాసమాసోత్త్రప్రవ్య-శీతోవత్తవ్యా
 దాభుప్రవ్యయః-అత్ర సైన్యగామికగ్వర్తయస్సాధారణానుణాకృ

ద్ధైకృతయామృదుః ఊగమరీకహంతుం ధృతానఃపురశ్శౌ
 ర్యశ్రీప్రణయప్రశంసమనమ్భాక్రిష్టతేవదిషుఅకా
 రాన్సుఖరోషహర్షపిశునానా వత్త్రైనధత్తైకునాక్త్రైలో
 క్యాతతయాఘకీర్తిసుభగశ్శ్రీపీఠరుద్రోన్యపః-౨౦-దర్శ
 మాత్సర్యభూయశ్శృండవృత్తిర్వికల్పనః । మాయాఽను
 లభకోశస్సోధోగ్ధతఉచ్యతే ॥ యథా ॥ రెరెఘూర్జర
 న్దురోసిసమరెలంపాకికీకంపసె వంకశ్వంససికింము
 థాబలరజః కానోసికికొంకణ । బాణప్రాణపరాయ
 నోభవనుహరాప్రాప్తగజ్జోన్యమియోద్ధారోవయమి

పాదయస్తువిశేషాఇతివివేకః ॥ ౨౧ ॥ ఏరోగ్ధగమాహదర్పేతిదర్శశ్శౌ
 ర్యాదిమదః-మాత్సర్యమసహనమసూయేలియావత్ - తాభ్యాంభూయ
 వ్యః- చండవృత్తిరౌద్ర-వికల్పనఃఅత్మజ్ఞానాపరః - మంత్రాదివిలేనావి
 ద్యమానవస్తుప్రకాశకః కేవలపంచకోవామాయాః ॥ ఉదాహరణి ॥ రెరె
 ఇతిఃపీనసంబోధనేతురేఇగ్యనురః - తస్యప్రతివ్యామావత్యకమాన
 స్యవాక్యాదెరాకుంత్రితస్యామాయాసమ్మతి కోవకుత్సన భర్తనపేష్టి
 తియథాయోగనుసూయాద్యధైషుద్విర్భావః - అత్రస్వరికమామ్రేయత
 ఇత్యాదిసాప్రాప్తస్య ప్లుతస్యసర్వఃప్లుతస్సహసమనవచ్చతా విభాషా
 వత్తజ్యేతిపాక్షిఃప్రతిషేధః - శాస్త్రత్యాగస్సహసమిహరదత్తః -

అగ్రసూక్ష్మరాదివాక్యేషు యథాయోగముద్భవిత్తేర్దర్శనమాశ్చర్యాది
భిర్యోధారోవయమిత్యాత్మజ్ఞానయోగాంధ్రీక్షమాభ్యుద్భటానాంధీరో
ద్ధతత్వం॥౨౯॥ ధీరలలితమాహానిర్ఘ్నితత్వతి॥ సుతసనివాదినిహితయో
గతేమతయాచింతావిరహితోనిర్ఘ్నితః - అతఎవకళాసుగీతాదిప్యాన
తః- సుఖభోగప్రవణశృంగారప్రధానత్వాత్ సుఖమారాకారోన్మ
దుః॥ ఉదాహరతి॥ శౌర్యేతి॥ అత్రానర్గళశౌర్యాదిభిరైవానుకూల్యే
నయవరాజధురంధరత్వేనచ నిర్ఘ్నితస్సకలకలాసుఖమనుభవతీతివీరరు
క్రకులజ్యేష్ఠస్యధీరలలితత్వం॥౩౦॥ ధీరశాంతమాహాధీరత్వతి॥ వివేచకః

త్యగీనభిభవంత్యంధ్రక్షమాభ్యుద్భటాః॥ అత్రభటానాం
ధీరోద్ధతత్వం॥ ౨౯॥ నిర్ఘ్నితోధీరలలితఃకలాసక్తస్సతైక
భూః॥ యథా॥ శౌర్యోష్టానరవగ్రహఃప్రతిస్పృహస్స
ర్వేపినమ్రాకృతః॥ పాతివ్రత్యముపైతిభూరియమయం
నాథస్సయంభూశ్శివః॥ ధీరోయంయవరాజఎవవహతి
శ్రీవీరరుద్రోధురంసర్వామిత్యనుమోదతే ప్రతికలంశ్రీ
కాఃతీంద్రోన్మపః॥ ౩౦॥ ధీరశాంతఃప్రసన్నాత్మాధీ
రశాంతోద్విజాదికః॥ యథా॥ వీరంరుక్రస్పృహలరత్న
మభిరఃప్రాప్తోదయంమోదతేసంఖ్యావద్గణఏవపూషణ
మివప్రత్యగ్రమజ్ఞాకరః॥ ఉద్వీలనమలావిహారవసతి
రూభత్వావికాపైర్విజైర్విశ్వామోదముదంచయన్నవీర

క్షేతసహిష్ణుర్వాధీరఃశమప్రధానశాంతః- హృష్టాంతఃకరణఃప్రసన్నా
త్మా - ద్విజాదికృత్యాదిగ్రహణాద్యణిక్పచివావివక్షితో - సామాన్యగుణ
యైక్తస్తుధీరశాంతోద్విజాదికృతీతి॥ ఉదాహరతి॥ వీరమితి॥ సంఖ్యా
జ్ఞానంతద్వితాంవిమహంగణఃసంఖ్యావద్గణః - ప్రాప్తఉదయోభివృద్ధిర
స్యతోదయాచలోయేనతంతథోక్తం - ప్రత్యగ్రముఖయత్రాభిసవం-
ఉద్వీలంత్యాఉల్లసంత్యాః కమలాయాస్సంపత్తేరస్యత్రులత్ప్యైఃవిహార
వసతిః- వికాపైర్దుత్సవాదిభిరస్యత్రదళవిశ్లేషైఃవిశ్వస్యామోదంహర్షమ
స్యత్రగంధవిశేషముదంచయన్నుద్బోధయన్ - దోషావసానంపాపావశ

అన్యత్ర వోహయాతా తేరివసానంప్రభాతం - వోహరాత్రిముఖే
 గాత్రావత్రానవ్యయమవ్యసాదివిశ్వః - తతోక్తుకభి - అత్రచో
 నివసానెత్యాదౌరైర్యశాంత్యో ర్విశ్వామోదమత్యాదౌ ప్రసాదాదై
 వప్రతిపాదనాద్విప్రాశాంధీశాంతత్వం ॥ ౩౧॥ అభశ్యంగారనాయ
 గానాయథాక్రమముద్దేశలక్షణోదాహరణానిరన్యయితి ॥ అశేత్యాదౌ
 గా. ౩. ౨॥ తత్రామకూలమాహ. ఏకేతి ॥ సత్స్వపినాయికాంతరేష్వితి శే
 షః ॥ తదేవాహుకస్యామితి. ఏకజ్ఞానైవానుకూలాయథా రామాదిర్య

తందోహవసానోక్తుకః ॥ అత్రవిప్రాశాంధీశాంతత్వం

— శ్యంగారనాయకాదుష్యంతే —

౩౧. అభశ్యంగారవిషయాశ్చ త్వారోనాయకాభిమే । అ
 నుకూలోదక్షిణశ్చధృష్టశ్చరభిప్రతా ॥ ౩. ౨॥ ఏహంస్వ
 దూపముదాహరణంచ ॥ ఏకాయశ్చోనుకూలస్సౌత్ ॥ ఏ
 కస్యాంనాయకాయా. ఏశేషానురక్తోనుకూలోనాయకః ॥
 యథా ॥ కింనామాచరితంతవస్సచిభువాయస్యాఃపరిగ్నీ
 యతేషోరుద్రస్యపఃకృతత్సుచరితంతస్యప్రియాస్యాం
 యతః । జానేమానిమాఃషీదపురతఃప్రభ్యాప్యనామస్థి
 రాం త్వంరత్నాకరమేఖలాంత్యయినదాసక్తంఽధా
 స్యేన్యపమ్ ॥ అత్రప్రతాపరుద్రస్యతోన్యాంవిశేషాను
 రాగోవ్యజ్యతే యేనవద్ధాస్థిరా రత్నాకరమేఖలేతి త
 న్నామగ్రహణేనస్నేహప్రభ్యాపనంక్రియతే ॥ ౩౩॥ తు

స్యోదాహరణఃకీమితి ॥ నాయకావాక్యమేతత్ - భువాకయాచిన్నాయ
 కయా - నామేతిసంభావనాయాం-యతస్సుచరితాత్ ॥ అభసభనాయ
 కామాహ ॥ జానభి - నాయకఘటనోపాయమితి శేషః - అనువసగ్ధాక్షి
 త్యాస్తేనేపదం-వామేతికుత్సయాం - అనురాగోత్పాదనాథకంసపత్ని
 నామపామ్యేననాయకాప్రకాశనస్య కుత్సితత్వాత్ - నామప్రకాశ్య
 సంభావ్యకుల్సభ్యవగమేషుచేతివిశ్వః - అత్రరాజ్ఞోభూమావిశేషాను
 రాగోన్యత్రనతథేత్యానుకూల్యం ॥ ౩౩॥ దక్షిణమాహ. తుల్యభితి । స్నే

హే నానువతా తెతాచ్ఛి జ్యేనస్నేహానువతః ॥ ఉదాహరతి ॥ నమోతి ॥
అగ్రామ్యతిష్ఠజనావర్జనగూఢః పరిహాసోనర్హః - రెళిష్పితివిషయసప్తమీ-
స్వాభిమతభావప్రకాశకోద్యుక్తికారకమాతం - తదుక్తం-అకూతంతస్య
ప్రభావస్సోఽప్యభిప్రాయభావ్యత ఇతి - ప్రసాదనః ధిఃస్రక్ష్పందనా భరణా
దిః - ప్రభాతేతిప్రభాతప్రాయోత్యభావః - అత్రవాక్యశ్రయే- యథాక్ర
మముక్తవిశేషేణకలావినోదస్య-విలోకనవిశేషేణవత్సస్థిలావిమలరణ
స్య-కిరణవళికరణస్యచ సూచనాద్వాణీలక్ష్మీవసంధరాః ప్రతీయంతే-
అత్రాప్రభావమనిశ్చితగంతవ్యతయాచింతాకులత్వేనాస్య సమానురా

ల్యోనేకత్రదక్షిణః ॥ అనేకాసునాయకాస్యవైషమ్యేణ
స్నేహానువద్రిదక్షిణోనాయకః ॥ యథా ॥ నర్మైశ్చైవ
నిమంత్రితా స్మరకథా కేళిషుకాచిత్తయా సాకూలేనవి
లోకనేనహృదయంకపైవిదావిమలృతం । కస్యాశ్చి
త్సహితః ప్రసాదనవిధిర్దూరీకరేణవ్యవగంతాస్త్యగ్య
నుచింతయేవన్యపతేరాసీత్సృభాతానిశా ॥ ౩౪ ॥ తథాచ ॥
వాణీం ముఖేనసంగ్రాభ్యాం శ్రియందోష్ణాచమేదినిం ।
మానయంస్తుల్యతాంధతైలాసరుద్రనశ్వరః ॥ ౩౫ ॥
వ్యక్తగాగణభేద్యుత్పః ॥ సుప్తం ॥ యథా ॥ రాజ్యశ్రీపరి
భోగశంసిభవత సుర్వాంగమా లోక్యతేకస్తతావిస
యోస్తీసాహగమిదం తన్నానమయ్యర్పితం । జానె
త్వాం బహువిల్లిభం కిమపరం వత్సయమల్పావయం త

గశ్వప్రతీతేదక్షిణోయంనాయకః ॥ ౩౪ ॥ ఉదాహరణాంతరమా
హ ॥ వాణీమితి ॥ అత్రవాణ్యాదీనాంవాచ్యత్వా స్తుభాదిశబ్దైర్న
మోక్త్యాదీనాం ప్రతీయమానత్వాచ్చ పూర్వోదాహరణాద్భేదః -
స్త్రీలింగసుహిమ్నా ప్రతీయమానలౌకికనాయకా భేదాధ్యవసాయేన
వాణ్యాద్యనురాగేనశృంగారనాయకత్వభంగప్రసంగః ॥ ౩౫ ॥ ధృ
ప్తమాహ ॥ వ్యక్తతి ॥ ఉదాహరతి ॥ రాజ్యేతి ॥ రాజ్యశ్రీస్తన్నా
మ్నికాచిన్నాయకారాజ్యలక్ష్మీశ్చ-తత్పక్షేసుర్వాంగంసప్తాంగాని - ఆ

నరిదాశ్చ - నామేతిప్రసిద్ధా-జర్మితైఃకింజర్మితసాధ్యంనాస్తీశ్యర్థః-గ
న్యమానసాధనక్రియాపేక్షయాకరణత్వాత్ప్రతీతీయా - నకేవలంకూర్
ణమానై వక్రియానిమిత్రంకారకభావస్య - అపితుగమ్యమానాపీతిన్యా
సోవ్యోతవచనాత్-అమూశలైవైతదుక్తంతాతపాదైస్తుంజీవిన్యాకా- ధ
కపరాగాజానోనవాల్లిభ్యవగాత్తినాయికాభిప్రాయః - అతస్త్వంత
రసంభోగప్రకాశనాగ్లోత్రస్థలనాచ్ఛావరాధాభివ్యక్తిర్నాస్తికత్వంచె
త్యస్యస్యప్రేత్యం-అన్యాసంభోగవిహైయమితత్వాదియంభండితా॥ అగ్ని
రావరుమైర్వాతైః ఖేదయేద్వల్లిభంయపేతిలక్షణాగనిరాచ॥౩౬॥ శత
మాహాగూఢే॥ఉదాహరణి॥ గృప్తేతి॥ అత్రనగ్ననప్రియభాషణయో

స్యాంప్రేమతవాధికం వసుమతీయానామకింజర్మితైః ॥
౩౬ ॥ గూఢవిప్రియకృచ్ఛతః ॥ నాయికామాత్రవిదితవి
ప్రియకారీశతః॥ యథా॥ దృష్ట్యావశ్యసికేవలంనమనసా
వాచాప్రియంభాషసేనోభావేనభుజాంతరం ప్రకటయ
స్యగ్గేనచాభ్యంతరం । జ్ఞానంకాకితినాధగూర్తవవరం
ప్రాణేశ్వరీధ్యాయతో మాద్యతేషువిదంబనైవ తవలం
వ్యధైర్వహిస్తుంభ్రమైః ॥ అత్రతత్తన్నాయకఃషయత
యాకాకలీశ్వరాణా ముదాహరణేనవీరరుద్రస్యైవవగ్న
నం॥౩౭॥ ఏషాంనాయకానుకూలనైపీతమర్దవటచెటవిదూ

శ్చతుర్వాగింద్రియకరణకత్వావ్యభిచారాదేవ సిద్ధైర్భూప్యేనాచేతివ
పునరుపాదానస్య తాత్పర్యనిషేధాద్ధత్వాన్నపాదుక్త్యం-భూ॥ వగం
సూరేవధ్యాయతశ్చింతయతోన్యాసక్తస్యేత్యర్థః - మాద్యతేషుజనే
ష్వతిశేషః - దృశేఃసప్రగ్యయోవక్తవ్యత్వాత్ - అగ్రనాయికామా
త్రవిదితభావశూన్యదశనాదివిధానాదస్యశతత్వం- నాయకాత్వధీరమ
బృహీరరుద్రసుగవద్దనప్రతిజ్ఞాభంగంపరిహరణి॥అతేత్రి ॥ ౩౭ ॥ అథ
గృంగారనాయకస్య నాయకాసంబంధ నియమాత్తదనుకూలనైసహ
నూనాహ॥ఏషామితి॥ క్రమేనైషాంలక్షణమాహ॥కిందిదిత్యాది॥ ప్రధా
నేతివృత్తనాయకాదీషన్నూనసగుః ప్రాసంగికైవృత్తనాయకః కిం

చిహ్నకదైనవివక్షితః-తదుక్తం॥ పతాకానాయక స్త్యన్యఃపితమర్దోవివ
క్షణః॥ తస్యైవానువరోధ క్తఃకించిహనస్తతద్ధత్తే రతి॥ సవసుగ్రీవ
మ క ర ం దా దిః॥ నా య కో ప యో గి గీ తా ది వి ద్యా నా
మైకవిద్యాభిజ్ఞోవిటః కలహంసాదిః॥ వాక్యాంగవేషవికారాదిసహ
స్యకారివిహవకః॥ ౩౨॥ అశసంధాతనాయకసామాన్యగుణయోగి
నీనాయకేతిసామాన్యలక్షణం సిద్ధవత్కృత్యతద్వ శేషఃకతివిల్లక్షణోదా
హరణాభ్యాంనిరూప్యంతే॥ అథత్యాదినా॥ ౩౩॥ తత్రస్వాగీనపతికా
మాహ॥ ప్రియేతి॥ అధ్యపరిభిన్స్వామీయస్వాసావగీనఃఅయత్తః-అధీ

పకనామానస్సహాయాః॥ తేహంస్వరూపంనిరూప్యతే॥
కించిహసంపీతసర్వపకవిద్యోవిటఃస్తృతః॥ సంధానమశల
శ్చైటోహాస్యప్రాప్యోవిహవకః॥ స్పష్టమేషాముదా
హరణం॥ ౩౪॥*

—❧ అథాష్టపథాశ్శృంగారనాయకాః❧—
స్వాగీనపతికాచై వతథావాసకసజ్జికావిరతావాత్సలం
గితాచైవవిప్రలభాచఖండితా॥ కలహంతరితాచైవతథా
సోగ్రీవతథర్తృకా॥ తథాభిసారికాదేతిక్రమాల్లక్షణ
ముచ్యతే॥ ౩౫॥ ప్రియోపలాదితానిత్యంస్వాగీనపతికా
మతా॥యథా॥ ప్రియాంసర్వంసహంతైష్టైర్విశేషేరు
పలాలయక॥ ప్రతాపరుద్రస్సపతిఃప్రతిక్షణమవేక్షతే॥

సోగ్రీవుతయైతిత్యమరః-స్వస్మిన్నగీనఃస్వాగీనః- యద్వాస్యప్తిన్న
ధిక్సరహగీతివావిగృహ్య-సప్రమీశౌండైరితిసమాసః॥ అవడక్షేత్యాది
నాలభ్యుత్తరపదాన్నిత్యః॥ ఖత్రత్యయః- సురతసుఖాస్వాదలోభేనాస
న్నత్వాత్ స్వాగీనఅయత్తఃపతిర్యస్వాస్సరభోక్త॥ ఉదాహరతి॥ ప్రి
యామితి॥ సర్వంసహతఇతిసర్వంసహానామకాచిన్నాయకా - సంజ్ఞా
యామిత్యాదినాబళ్ ప్రత్యయముమాగమః- విశేషైర్వాపోంగరాగా
దిభిరుపలాలయన్నవేక్షత ఇత్యనేనాసన్నాయత్తరమణ్యప్రతీలేరి
యంసాగీనపతికా-నాయక సన్మహులః - భూపరిపాలనేనిత్యకాగరూ

కోయమిత్యపిగత్యతేరం॥ వాసకసజ్జికామాహ॥ ప్రయేతి॥ వాసక
వాసవేత్సనిభోగోవకరతై స్సజ్జాసన్నతానైవవాసకసజ్జికా - (ప్రీ)గాం
వారస్తు వాసకఇతివత్సేవానకేవారదివసేసజ్జయతి సజ్జికరోతిహద్దాకే
రీగృహాదీకమితివాసకసజ్జికా॥ అయమేవవత్సేవానాధస్యవివక్షితః॥
ఉదాహరతి॥ నేతి॥ పరిమల్లత్యాలంకృత్య - ఉత్తరయోన్ననపాడు
తలంధివయేశ్యభాః - ఉత్తరఉన్ననాఇతినిపాతనాత్సాధుః - అత్రక్రీడా
గారపరిమల్లరాదిభిరియంవాసకసజ్జికా - అతఏవోదాత్తాపితమక్తం॥
ఉదాత్తాకేతవాసోంగమాభ్యభూమాసుపాదరాశయాభవనసంస్కార
సరిహవాసమేధినితి॥రం॥ విరఘూతలంధిశామాహ॥దిరయరీతి॥ అ
స్యభీకఇతికేదః - అతవచిరయత్యస్యభీకేత్వితిధనికేవోక్తం - అనవరాధ

రం॥ ప్రయాగమనవేధాయాంచందయంతీముహుస్తు
హుః॥ కేరీగృహంచభాత్తానంసాప్యాన్వాసకసజ్జికా॥
యథా॥ స్వలేనసాపరిమల్లత్యప్రధానాగారముత్తర
యా॥ శ్రియాభిషేకవేధాయాం వీరరుక్మప్రసక్తిః॥
రం॥ దిరయశ్యభాకంకాలతేవిరఘూతలంధిశామాహ॥దిరయరీతి॥
యథా॥ నతంకాన్యాగాన్యస్యపరిమల్లత్యప్రస్థవతా
యావాగోష్ఠ్యాసాదిరయంసభభిర్గమలభాః॥ సమాన
తుంకాంతంప్రజమననబద్ధోంజలిరయంయతోవివస్వద్రీచః

ప్రియవిలంబేనోన్ననావిరఘూతలంధితేత్యభాః॥ఉదాహరతి॥ నేతి॥
అన్యాశంకానాయకాంతరాసక్తిరూపేత్యభాః - అతవవాసవరాధఇతిభా
వః - తాదృగీతిత్యదాదిష్టిత్యాదిసాక్షిప్రత్యయః - ఆసర్వనాన్నఇతితద
ఆత్మం - అత్రదృశ్యధానభావేనాసత్యప్యవయవాత్థైలపాయికాదివ
ద్యుతివృత్తిప్రకాష్టవా - అతవవాహవృత్తికారః - తాదృశారయోరూ
ధికేత్యాఇతి - భాష్యేశుకనుకర్తరిపున్యైదిదామ్నిగా - తమిరవశ్యంతిజ
నాస్సోయంసభవదృశ్యమానప్రమివాత్తానంపశ్యతీతి - గోష్ఠ్యాసంగీతా
దిప్రసంగేన - అతవవాసాధీరలలితోనాయకః - త్వత్ప్రియసఖత్వే
వివస్వద్రీచఃసర్వతోదికాగ - ఋత్విగిత్యాదిసాక్షిప్రత్యయేవిద్యతే

వయోరతిపైరద్యాదేశః । ౪౨ । విప్రలబ్ధమాహా । క్వచిదితి । ఉదాహరతి॥ గచ్ఛేతి॥ ఆగమససమయభవాధునాపురోగంతుమశక్తాహ-అగ్రీగచ్ఛేతి - సీతః పరమధరాత్రవప్రాప్తః - నతుప్రియః - హేసంకేతాలయత్వం మోక్ష్యసే - నాద్యాపిసంకేతస్థానం మోక్షంశక్నోమీతి భావః - అశ్రుభిర్మతుసురతశ్రుజలదిసాపంకిలభివృత్తేనద్వారదేశం ప్రతియాతాయాతేసూచ్యేతి-అన్యథాపంకిలత్వాభావాత్ - అథప్రియముద్దిశ్యనచాయంతవాపరాధః కింతుబహువల్లభేత్వయ్యాసత్తాయామమైవేత్యాహ॥ యద్వేతి॥ నాహమేకైవత్వయావంచితాకింత్యనుమంతా

కిరతికిరణంప్రస్పిరియసఖః॥ ౪౩॥ క్వచిత్సంకేతమావేద్యంయతేనాథవచితా । పురాతనవిప్రలబ్ధేతికథావిభిః ప్రకీర్త్యతే॥యథా॥ గచ్ఛాగ్రేసఖతాప్రియాగమకథాప్రాప్తోసీతః పరంసంకేతాలయమోక్ష్యసేమమవృధాకాతోశ్రుభిఃపంకిలః॥ యద్వారుద్రనరేశ్వరేప్రియతమరాజ్యశ్రియోవల్లభేభారత్యాదయితే భువఃకృతపదాః ప్రాయోనయంపంచితాః ॥ ౪౩ ॥ సీత్యాన్యత్రసఖాంపాత్రరాగతేపాత్రవల్లభే । అన్యాసంభోగచిహ్నైస్తుకుపితాఖండితామతా॥ యథా॥ రామిర్యామత్రయవరిమితావల్లభాస్తేసహస్రిమాగానత్యామమగృహమపిపాత్రరేవాంతస । కింకర్తవ్యం పదస్యపతిభిర్వీక్షణే

రస్సుఖ్యానయస్సర్వేపిమదీయాభివ్యాహ॥ వయమితి॥ అతఏవనమమేత్యేకవచనప్రక్రమభంగః- అత్రభారత్యాదయితేభువఃభిఃపాత్రసాధీయాశ్చిదినాయకభిసమాసపాతేన్యాసప్రక్రమభంగప్రసంగాత్ - అత్రసంకేతమావేద్యదయితేనపంచితాసతీకామాతురేతియంచిప్రలబ్ధా॥ ౪౩॥ ఖండితామాహ॥ సీత్యేతి॥ ఉదాహరతి॥ రాత్రిరితి॥ అద్యంతయామార్గమోరకుంతితసంచారత్వేనారామిత్యాభిమానాత్త్రియామేతివ్యవహారి-సహస్రిమితి - వింశత్యాద్యాస్సదైకత్వేసర్వాస్సంఖ్యాయసంఖ్యాయోరిత్యేకత్వం- తథాపిమాగానత్యానతుమమదైకేన - పాత్రరేవ

విహారానమాసమయవివేచితావ్య - అతనివాగదనప్రయోజనం వృత్త
తి- కిమితి- యద్వానై వాన్యత్ప్రయోజనం ప్రజాపాలనవరాణాంస్యతా
నామిత్యాహ || స్మృతిభిరితి || కింతుతనై వంప్రయాసజననాత్రి- యద్వా
పాపం మమైవంజీవంత్యాభిదింతయాగ్నిత్యాహ - కోవేతి- అత్ర ప్రా
తగాగతస్యప్రేయిసోన్యాసంగవికారదర్శనాత్పురితేయంఖండితా వ
క్తిసోత్పాస్రిసవక్రిత్యా వీరవధ్యకృతాగమితి లక్షణాద్ధీక్షమన్యా
వ- నాయకస్తుధ్యక్షః || ౪౪ || కలహంతరితామాహ || కోపాదితి || ప్రియం
ప్రణామాదినాప్రసాదనపరమిత్యభావః-తదుక్తం || సత్యవాగదానవిరతి
దుపయ్యప్రియంవదన్ || భజితేయస్వయంప్రీతిఃప్రియస్సభవతిస్త్రీ
యాభితి-కలహేసతిసుఖనాంతరితాకలహంతరితా||ఉదాహరణః|| తహ

యాహినర్యాఃకోవాదోషస్తవ పునరహంకామమాయా
సయిత్రీ || ౪౪ || కోపాద్విప్రియంవరాణ్యవశ్యాత్తావస
మస్యతా || కలహంతరితానామసూరిభిఃపరికిరితా||య
థా || తహతహలగుణంతోపిఓతుఎహితరోసకలుషే
ణ || అవహీరిదోగముణంఓగావత్తిఃఓలవేలగుంసహస్స||
భాయా || తథాతథాలనునయన్ప్రియస్త్యయాహృదయ
రోపకలుషేణ || అవధీరితోనజ్ఞాతో గాజేలివియోగవేద
నాంసహస్స || ౪౫ || దేశాంతరగతేకాంతేభిన్నాహోషి

తి|తథాతథాలనునయన్ప్రియస్త్యయాహృదయరోపకలుషేణ|| అవధీరి
తోనజ్ఞాతోగాజేలివియోగవేదనాంసహస్స (ముగిలమితిజాగముశోభా
తిజానాతేముగనాదేశః - విమూరణమిఃఖదీర్విసూగభినిఃసూరాదేశః
తికోశాంతరే)తథాతథేన్యనేనపునఃపునఃప్రణామాద్విప్రియతే-అత్ర తా
ద్యశంరాజానంప్రియమనావృత్యకిమర్థమధునాదూయస ఇతిహృదయో
పాలంభాదియంకలహంతరితా- నాయకస్తూత్రః కామరంతేమృగపు
ణంకన్ద్వాసునయకోవిదభిత్వాదిలక్షణాత్ || ౪౫ || హోషితిభర్తృకామా
హ || దేశేతి || కాంతభితి-కథాభిఃకమనీయాభిఃకావ్యైరోభైశ్చసర్వదా
ఉపచారైశ్చరమయేద్యస్సకాంతభిరీరిత్యయ్య-కలహంతరిత్యభావః || ఉదా

హరితి॥ త్రైలోక్యేతి॥ పుష్పం ప్రభాతం తద్ధ్యానప్రతిబద్ధాః ప్రియచింతా
ప్రరూపాస్సం ద్రపులకాపవన్యాకీణా కామేషవః కీలితకామబాణాయా
సాంతా ప్రథోక్తాః - అగ్రచింతాజాగరాదిప్రతిపాదనాత్పిన్నత్వే నేయం
ప్రాప్తితభర్తృకా॥ ౪౬॥ అభిసారికామాహ॥ కాంతే॥ కాంతస్యకర్తృ
ణకర్తుర్యాభిసరణేఉచ్యతా - అతపవోక్తం - పుగార్తాభిసరేతా॥ ౪౭॥
తంసారయేగ్వాభిసారికేతి॥ సారయేదితిదూత్యాదిముఖేనోశేషః॥ ఉదా
హరణి॥ సంభ్రమైరితి॥ కాంతాభిసరణాయక రేణుమానయేతికయాచిదు
క్తేసఖ్యావచనమేతత్ - అథవా నైవక రేణుస్థాభిసరణం దృష్టవరంశ్రుత
చరంవేత్యాభాణకముఖససఖీనాయికాయాః ప్రకటాభిసరణంవారయ

తభర్తృకా॥ యథా॥ త్రైలోక్యప్రళమానకీర్తిమహాసః
శ్రీవీరరుద్రప్రభోస్సేవాభాంబరయత్సుకాకతిపురేభూ
పేషుయద్యోషితః । ద్వాగాసక్తదృశోనయంతిదివసా
స్వ్యష్టాశయాచతుపాస్తద్ధ్యానప్రతిబద్ధ సాంద్రపులక
వ్యాకీణా కామేషవః॥ ౪౬॥ కాంతాభిసరణోద్యుక్తాన్త
రార్తాసాభిసారికా॥ యథా॥ సంభ్రమైరలమల్పజ్ఞేప్రే
యానస్తమహీవతిః । కిరేణుస్థాంనపశ్యామినశ్యోమ్యభి
సారికాం॥ ౪౭॥ ఆసాంనాయకానుకూల సేసహాయాః॥
నూరీదాసేసఖీచేటిధా శ్రీయాపాత్రివేశిని॥ లింగినిశిల్పి

లి-అల్పంబానాతీత్యల్పజ్ఞేముద్ధ - అత్రాతోసుపసగేకకథితకప్రత్యయో
నన్విగుపదజ్ఞాప్రీతిరఃకథిత్యాదినా- అతపవాహభగవాన్కాత్యాయనః-
అకారాదనుపపదాత్కర్తృపదబోధిప్రతిషేధేనేతి-ఎతద్వసంజీవవిసర్వం
కమాదావసక్తుక్తంతాతపాదైః - అగ్రకాంతకర్తృకాభిసరణముక్తం-
ఎవంకాంతకర్తృకాభిసరణేపుదాహర్యం-ఎతాసాంవ॥ చింతానిశ్వాస
ఖదాశ్రువైవర్ణ్యగ్లాన్యభూషణైః । యుక్తాష్టదంత్యాద్యేచాద్యేశ్రీతా
జ్వల్యప్రహర్షితైరిత్సుక్తదశవికారాద్రద్యవ్యాః॥ ౪౮॥ అథాసాంధూతీ
రాహ॥ దూత్యక్షిణి॥ దాసీకర్తృకరీ - సఖీస్నేహనిబంధనా కారురజక్యా
దిః ధాశ్రీయాఉపమాత్మసుతా- ప్రాతివేశినిసమీక్షగృహనతి॥ ౪౯॥

గీనీపరివారిణి కా-శిల్పినీచిత్రకారాదిస్త్రీ - స్వాస్వయంచేతిహూత్యః స
హాయాః- నాయకానుమాలనభిశేషః- స్వాచేతి-స్త్రీలింగములంబు
గ్రం - స్వోజ్ఞాతావాత్మనిస్వం త్రిహ్యస్తీయే స్వోస్త్రీయాంభాభిస
పుంసక త్వేనాభిధానాత్- అథవాస్వాస్వకీయాబాంధవస్త్రీకీయావత్
తదుత్తంసర్వజ్ఞ సోమేశ్వరేణ- భగినీస్యాలికావాపిమాతులస్యానవాను
తా ఏతాభవంతిహూత్యస్తుబాంధవస్త్రీతిసంజ్ఞితాభిః || ౪౮ || పద్మిన్యా
దీనాంజాతివాచిత్యంసముద్ధాదివదనస్థావాచిత్యమిత్యాహ|| పద్మినీతి|| ప్ర
భృతిగ్రహణాచ్ఛంఖనీహస్తీన్యాగృహ్యైతే-లక్షణాదిః మేతాసాంకామ
శాస్త్రువేవద్రక్ష్యం - ఇథంస్వాగినీపరికాద్యవస్థాప్తకముక్తావతదాత్ర

నీస్వాచసహాయాఃపరికీర్తితాః || ఏతాసాంస్వరూపము
దాహరణంచస్తుప్తం || ౪౮ || కామశాస్త్రప్రసిద్ధాఃపద్మినీ
చిత్రినీప్రభృతయోజాతిపశేషాజ్ఞాతవాః || సంయేప
ననాయికాత్రివిధా- ముద్గామధ్యప్రాధానేతి|| ఉదయ
ద్యౌవనాముద్గాలజ్ఞాచిజితమన్నథా | లజ్జామన్తకమధ్య
స్థామధ్యమోచితయావనా|| స్మరమందీకృతప్రీతాప్రా
ధాసంపూర్ణయావనా || ౪౯ || యథాక్రమముదాహర
ణాని|| ముద్గాయథా || ముద్గాయన్తనసోపిగోష్యమఖిలంత
న్మహ్యమావేద్యైకింయాకాచిదహంతవప్రియసఖీ ప్ర
చ్ఛాద్యకింతావ్యసః | ఆసక్తిస్తవరుద్రదేవనృపకావాశా

యథాతానేక నాయికామధ్యే ముద్గాదిత్రయం లక్షణోదాహరణా
భ్యాంప్రదర్శయతి || సంయేపనేత్యాదివా|| ౪౯ || తత్రముద్గాముదాహర
ణ-ముద్గభితియాకాచిదనాప్రాకిం-నేత్యర్థః - అనుక్రేపితవమనోరథంజా
నామిత్యాహ || ఆసక్తిరితి - ఆస్తీతిశేషః - ఆశస్యగభిలేకంవాక్యం
యస్సర్వాభిరభిలష్యతభిత్వర్థః - యద్వాగుద్రస్యవతౌతవాసక్తిరాశా
స్యైతేఅస్మాభిరపేక్ష్యతభిత్వర్థః - అభిశ్యసభిచ్ఛాపాయామిత్యస్మాద్ధా
తోఃకర్తృణియత్ - కింభవేతిసంప్రశ్నైరిచ్ఛ - అత్రాభిరూప్యాదిగుణ
యోగనూచితేనసుతమశభైన ప్రభవయావనస్య దత్తోస్తరావీర్యయేత

నేనలజ్ఞానిజతమన్నిత్యస్యనప్రతీతేరియంముద్గా - అభిరూప్యమకాశి
 న్యుం గావాంచాతిమాదకం । ఏవమాదిగుణావస్థాప్రథమేయావనేభ
 వేదిత్యుత్వా - కృతాధరాంగసంపాదరావభి కేరీములాల సేత్యాదిసాత
 జ్ఞేష్టాశ్చోత్తః - తచ్చాశ్యాంప్రణయైకవాచిత్యనేనమాచ్యతే ॥ ౫౦ ॥
 మధ్యాముదాహరితి ॥ లీలేతి ॥ పూర్వరంగోనామనాట్యాదాకర్తవ్యో
 రంగప్రసాదనాఖ్యైకర్తృపశేషః - తదుక్తం - యన్నాట్యవస్తునఃపూర్వం
 రంగవిఘ్నావశాంతయే ॥ కుశీలవాఃప్రకున్వంతిపూర్వరంగస్సకీర్తితఇతి-
 లీలావిభ్రమాణామయత్నలబ్ధవిలాసానాంపూర్వరంగం తారుణ్యస్యవి
 లాసహేతుత్వేనతర్పూర్వభావిత్యా తూర్వరంగత్వేనయావణం - య
 ద్వా లీలావిభ్రమావపూర్వరంగోయస్యతత్తారుణ్యమేవరంగస్థలమితి
 గమ్యతే- త్రపైవనేవభ్యంసీహారావరణసదృశీయవనికాలగవతస్యాంతర

స్యతేకింభవేత్యాశ్యాంప్రణయైకవాచిసుతను ద్దత్తోత్త
 రాప్రీడయా॥౫౦॥ మధ్యాముదా॥ లీలాఃభ్రమపూర్వ
 రంగముదితంతారుణ్యమేత్యత్రపానేవభ్యాంతర వింబిత
 స్తృగకళాలాస్యప్రవంచశ్రీయః॥ సఖ్యఃపశ్యతకాకతీయ
 నృపతౌభావానుబంధోజ్జ్వలః కోష్యస్యాంతరభ్రమోవి

రెవింబితాస్తరకళాకామోద్దీపనంపైవలాస్యప్రవంచ శ్రీస్యాస్తథో
 త్రాయఃలజ్జావన్నథమద్యస్థాయాఇత్యర్థః - లాస్యలక్షణంతుసంగీతమా
 దానునో ॥ శృంగారరసభూయస్త్వైర్భూరిభావతరంగితైః॥అంగైరసంగస
 ర్వస్వైశ్చోభాతిశయశాలిభిః ॥ అన్వతోన్యైర్భేదోయస్తల్లాస్యమితకథ్య
 తఇతి ॥ వింబగ్రహణోచితనేపథ్యంతదంతరేనర్తనంచతత్రైవోక్తంకుం
 డలిస్యత్రప్రస్తావే ॥ నీరంధ్రాఃత్రకర్తవ్యాస్సిద్ధాయవనికాదిమా ॥ అవ
 రెద్వైయవనికేనీహారావరణోపమే ॥ పేక్షికాకాణాంవిభవానానయనా
 నందకందళం ॥ నేపథ్యాంతరితాభూత్వానర్తకీస్యత్రమాచరేదితి॥ భావస్య
 రత్యాఖ్యస్థాయీభావస్యానుబంధోపచ్ఛేదాభావః - సజాతీయవిజాతీయై
 రతిరసాఃరత్నైర్థ్యః - అథవాభావానాంపాత్వికసంచారిణామనుబంధః
 కల్లాలవదసకృదనువర్తనం తెనోజ్జ్వలాంషునోహరః నాట్యపక్షైభావోనా

మవ్యాపారవిశేషః-తిమక్తం - వాగంగనత్వాభినయైర్ముఖరాగోపకోభి
 ప్రేః । భావయన్నాంతరంభావంవ్యాపారోభావవివక్షతభి । కోవ్యభివ్య
 చక్షయః-శృంగారవివవాట్యంసతానంతవ్యక్తమః-వశ్యతేత్యస్యవాక్యా
 ధ్వికర్ష॥౫౧॥ ప్రాధామ్యదాహరతి । సహేలమితి । ప్రకృత్యామధురం
 ప్రియనర్కనం- వ్యక్తశృంగారసూచకోంతఃకరణవికారోహేలా - తత్స
 హితంయథాభవతితథావశ్యంత్యాః - అతవసతదాత్వేతతా-లేప్రియ
 దగ్ధనసమయభివ్యధిః - ప్రత్యుద్యంతిఉత్పద్యమానానివిధానవలితా
 నకర్ణకంఢాయనమవమిదనాచకోమలాంగవిన్యాసాః - సమమారాంగ
 విన్యాసాలలితంపరికీర్త్యతభిలక్షణాత్ - లేమామాటోపేనమధురమితి
 ప్రగమందీకృతప్రీడత్వముద్యతే- రసస్యశృంగారస్యప్రాదుర్భావాదు
 దయాధనుభావాదివ్యధిః । ఉన్నానారతరేకప్రప్రథమందర్శనాదిభిః॥హృ

జయతేశృంగారవాట్యక్రమః॥ ౫౧ ॥ ప్రాధామ్యథా ।
 సహేలంవశ్యంత్యాః ప్రకృతిసుభగంరుద్రస్యపతింతదా
 త్వప్రత్యుద్యద్వివిధలితాటోపమధురం । రసప్రాదు
 ర్భావా ద్యగవదుదయత్సత్త్వికమశ్చావా మృగాయ్యో
 ప్రారుణ్యేకుసుమశరశిల్పంఽబయతే॥ ౫౨॥ భేదాంతరంయ

దారంభానుభావేనశృంగారంఽశినిష్ఠిపేతివచనాత్ ॥ కుసుమశరశిల్పం
 కామకళాకాశలం- అత్రదయితావలోకనకాలేలంగాదౌసాతిశయవిశే
 షకథనాద్విలాసః- తతా లీనోవిశేషస్తు విలాసోంగక్రియాదిప్రీతిలక్ష
 ణాత్ ॥ ౫౨ ॥ విప్రరభయాదస్తాభిరుపేక్షితానాంధీరాద్యవస్థానాము
 దాహరణానిస్వయమేవప్రప్తవ్యాసీత్యాహ । భేదాంతరమితి । అత్ర
 యంనాయకాసంగ్రహః - స్వాన్యాసాధారణావస్వాముద్గామభావప్ర
 గర్భితాఅత్యైకధాత్రిధాన్యేద్వేధీరాధీరోభయాత్తనా । త్యేష్టాకనిష్ఠా
 భేదేనలేవవిద్వివిధేభునః । అన్యకన్యావరోధావవేళ్యాత్వేకేతబోధక॥
 స్వాధీనపతిరాద్యష్టావస్థాభిప్రాస్థుమన్యతాః । ప్రత్యేకమన్యధాముఖ్యామ
 న్యాహీనేతితాస్త్రిధా । ఇత్యేవంనాయకావస్థా స్థుమద్రాష్టాగ్నిసమ్మ
 తాః (3౮౪) । విరజువాగ్గంధితాచైవప్రలబ్ధాభిసారికా । ఇన్యవ

స్థాత్రయంప్రావృణుఃకేఠికాన్యాయోధయోః । చతుఃపంచాశదధికత్రి
శత్యాపాంతదాభవేత్ । ఇథంప్రసక్తమనుప్రసక్తంచవరిసమాప్యవరమ

ధా సంతానము దాహార్థ్యం గుణాలంకారాణాం దసమహతికావ్యే
 విలసితం స్ఫురత్ఫుట్టా ధా భ్యాం తదపిచ్చదయానందిభవతి తయో
 రప్యైశ్చక్రస్సృజదమృతమాధుర్యమభాః సరంపుణ్యజ్ఞోకం వరిత
 మనుబద్ధకావిజయతే ఎవ సరిగ్రహజ్ఞోకః॥౫౩॥.....

(ఉపసాహరహితూవాంగుణాలంకారాణాంసద్భవేలంకార్యేన
తిచరితార్థత్వం | యస్యాలంకారాశ్రయస్వంతదేవలోకన్యా
యేనాలంకార్యం | తేనగుణాలంకారాణాంకాన్యమేవాశ్రయ
భూరమితదేవాలంకార్యం | రసాదేరలంకార్యతోక్తిః పా
ధాన్యేనాత్మనభవహారమాపురాద్యలంకార్యత్వం | జీవితభూత
త్వాద్రసాదేకావ్యాత్మతా | క్వచిద్రసన్యపాధాన్యం | క్వచి
దలంకారన్యపాధాన్యం - క్వచిద్వస్తునఃపాధాన్యంచ || రస
పాధాన్యంయథా || ఈషదంకురితవిభ్రమచారోదేహపల్లవిత
కాంధిరత్నాన్యః | యావన్ముకురితస్తనమాతేపుష్పితశ్చఫలి
తశ్చమనోభూః || ఏతత్కాంబిద్బలామాలోక్యసస్పృహన్యప్ర
తాపరుద్రస్యవచనం | అత్రశృంగారరసోవ్యజ్యతే || అలంకార
పాధాన్యంయథా || కీర్తప్రతాపరుద్రస్యఽపారంత్యాందిగం
తరే | లోకాలోకతటాశ్శశ్వద్ద్రవచ్ఛందోపలాంకితాః || అత్ర
చంద్రకాంతకుట్టిమానాం లోకాలోకాచలతటానాంరుద్రదేవ
కీర్తాచంద్రికాబుద్ధ్యాశశ్వద్ద్రవోభూదితి భాగ్రితిమదలంకారో
వ్యజ్యతే | వ్యంగ్యవస్థాయాగులంకారస్యాపిపాధాన్యమస్త్యే
వ | వస్తుపాధాన్యంయథా | అనతరతివీరరుద్రేకాకతివంశే
త్రిలోకమహానీయే | త్యక్త్వాదుద్ధవయోధితల్పఫణీశస్వహం
దిరంప్రాప్తః || అత్రతల్పఫణీశోద్ధూంబుధింవిహాయస్వగృ

ప్రకృతంపుణ్యశ్లోకగుణవర్ణనమువస్తు- ర్వస్తువసంహరణిగుణేతిపుణ్యః
శ్లోకోయోయస్త్రితస్తుణ్యశ్లోకం వద్యేయశనిచశ్లోకభవ్యమరః॥౩॥

హంప్రాప్తైశ్చ నేన క్షిరసముద్రేహరిత్వా ప్రీతివ్యజ్యతే । అ
నేనపురుషోత్తమః ప్రతాపరుద్రహాపేణకాకతీయకులేవతతాః
తీవస్తువ్యజ్యతే । ఇతిత్రివిధంవ్యంగ్యప్రాధాన్యం ॥ కావ్యమాశ్రి
త్యగుణాలంకారాణాంవిలాసః ॥ తచ్ఛకావ్యంశబ్దస్ఫురణేనాథ
స్ఫురణేనతదుభయస్ఫురణేనచ సహృదయహృదయానందభవతి
శబ్దస్యస్ఫురణం నామ ప్రాధబంధస్యాడుబరః- యశ్చబ్రాడుబర
ఆరభత్యాంప్రతిపాదయివ్యతే తచ్ఛబ్దస్ఫురణం ॥ యథా ॥ యోనే
రతుణదక్షిణాః కుతజగత్తోభాన్దురీత్యక్రమాః యుక్తక్రమీయ
పక్షశితుణవిధాప్రీతిప్రకాశేయకాః । ఉద్దామీద్యమనస్య
రుద్రస్యవతేర్దోర్దండయోశ్చండయోర్దర్శద్దుర్దశ గర్వపర్వవిభి
దాదంభోశయః కేశయః । అచుంచితార్థసంప్రదీరభాస్ఫురణమి
వ్యతే ॥ యథా ॥ ఖగ్దజగ్న్యవిజుంభిపరిపుమహీనాహంబళింబింబి
లంపెత్తింతోజయశద్భివాసకమశంమన్తంబివిన్దాణీనో । మన్తేపీ
రవఅవరుద్దవిహునోబన్తే సుశ్శున్తుండోనీతీవిరిపుజీవిఆభిహి
నోవస్తస్సపీథంబులం ॥ యథా ॥ బిన్దేయద్దవిబృంభితేరిపుమహీ
నాథాంబలింబింబితంపీక్షంతోజయలక్ష్మీవాసకమలం మగ్యం
తేవిన్దానః । మన్యేపీరప్రతాపరుద్రవిభోర్దన్యేమగ్యహీతుంపున
స్సృష్టైరిపుజీవితానివిధేఃప్రాప్తస్యపీతాంబుజం ॥ ఉభయస్ఫు
రణంయథా ॥ ఉద్యచ్ఛృంహితగజైఃకరిఘటాకాదంబిరీడంబ
రైఃయోనేభృతకటకోపరోధపటుభిస్సవ్యస్ఫురద్దిక్షితైః । ప్రా
వృట్సంభ్రమిశంసినోరిపువధూబాహ్యేద్భవం దుర్దినఃకుర్వంతశ్చ
లమర్తిగండస్యవతేజైఃత్రప్రయానోద్యమాః ॥ ఎవంకథశబ్దా
ర్థస్ఫురణాభ్యాంకావ్యస్యచారుత్వం ॥ శబ్దాభయోరపిపుణ్యజ్ఞో
కవరితవర్ణ నేనసహృదయహృదయానందత్వం ॥ అతోనాయక
స్యైవకావ్యేప్రాధాన్యం ॥ కులచారయశశ్శృంగ్రతశీలాది

వసాకరహీయూనా మిల్యా ద్యునిశ్చైహూకారణ మిర్వంతోగ్రంథోబ
నోశేషునదృశ్యతే నాపివ్యాభ్యాతఃకుమారస్వామిసోమపీథినా

వర్ణనం॥ శ్రీయతే నేతు రేవంయ త్తదేవబహుసంస్కృతం॥ అథనాప్ర
తిపక్షస్యవర్ణయిత్యాగుణాన్బహుకా॥ తజ్జయన్నాయకోరూ
క్షావర్ణనంచమతంక్వచిత్॥ యథాత్మమముదాహరణం॥ తత్త్వం
యస్సపరః పుమానవతరోస్యాస్వయేకాకతిత్త్వపానాంచరి
తంచయస్యయవన త్తేనుంకరప్రక్రమం॥ క్షాఘాయస్యలఘూ
కృతామరతరు స్వద్వైనుచింతామణి ప్సీయంవిశ్వధురంధరోవిజ
యతే శ్రీవీరరుద్రోన్మవః॥ యతైజః ప్రతిపక్ష భూవవిహరన్
ర్వాంధ తారాతపోయద్దోరగళ విక్రమస్త్రైజగతీశుద్ధాంతదా
వారికః॥ సోప్యాసీద్వృధిసేవణాత్తివతిస్సన్నాహభేరీ ధ్వనింశు
త్వారుద్రనరేశ్వరస్యమహతోభీతఃపలాయాకులః॥ వేనంవిధవ
ణానముత్పాద్యేనాయకేనఘటతే॥ తస్యలోకప్రసిద్ధ్యథాంకు
లవ్యపదేశాదయోబహుధావర్ణయితుమేవోచితాః॥ స్వతస్సిద్ధే
తునాయకేదైవవిధ్యమపిసంభవతి॥ తస్యకులవ్యపదేశాదీనాం
లోకప్రసిద్ధత్వాత్కా విభిన్నలవన్ప్రతిపక్షవిజయవర్ణనంయత్తం॥
ఏవంస్వతస్సిద్ధోత్పాద్యత్వభేదేననాయకస్యదైవవిధ్యంతస్రచ॥
ధీరోద్ధతేయథారోద్రోవర్ణ్యతేబాహ్యసంభ్రమః॥ యథాశక్తిర
లలితేశ్వంగారోబహుభావకృత్॥ సధీరోదాత్తవిషయేతదావర్ణ
నమిష్యతే॥ కార్యతోరససంపూర్తిప్రప్తిన్నపుష్పచితక్రమా॥ హ
స్యాదీనాంతథాన్యేహంరసానామపీకీర్తనం॥ మందోద్యమానుభా
వంస్యాద్ధీరోదాత్తేతునెతరి॥ సర్వనాయకాతిశయత్వాద్ధీరోదా
త్తస్యతద్విషయత్వంప్రబంధానామతిక్లాఘాకారణమ్,

ఇతిశ్రీవిద్యావాళక్యతౌప్రతాపరుద్రయశోభూషణాలంకార

శాస్త్రీనాయకప్రకరణంసమాప్తం.

ఇతిపదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహాపాధ్యాయకోల
చలమల్లి నాథసూరిసూనునావిశ్వజగీనవిద్యస్య విద్వత్తనః పెద్దయార్వ
స్యానుజేనకుమారస్వామిసోమపీఠినావిరచితేప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యా
నెరత్నావళాఖ్యానేనాయకగూఢావణంనామప్రథమంప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు.

ప్రకాశరుద్రీయే- సవ్యాఖ్యానై,

కావ్యప్రకరణమ్. — ౨.

అథ ప్రాసంగికం నాయక స్వరూపనిరూపకావ్యప్రకృతం కావ్యస్వ
రూపనిరూపణం ప్రతిపాదితే || అథేతి || కావ్యసామాన్యలక్షణమాహ || గు
ణైతి || అత్ర గద్యపద్యేత్యాదినా కావ్యస్వత్రైధావిభాగోదర్శితః - శేషం
లక్షణం- అతస్తదేవనివర్తమాన్యహా||అదోషావితి || అత్ర సూత్రే ప్రథమ
మనుషాత్తస్యాపిదోషవర్జనస్యాదౌ వ్యాఖ్యాన మల్పొపి దోషః ప్రమా
దాదినావ్యనుపేక్ష్య ఇతివ్యోతయితుం-తదుక్తందండినా|| తదల్పమపి నో

————— ❁ కావ్యస్వరూప నిరూపణం. ❁ —————

అథ కావ్యస్వరూపనిరూపకే || గుణాలంకారసహితౌ
శబ్దార్థాదోషవర్జితౌ | గద్యపద్యభేదయమయంతావ్యం
కావ్యవిదోవిదుః || అదోషాసగుణసాలంకారశబ్దార్థౌ
కావ్యమితి కావ్యసామాన్యలక్షణం || ౧ || శబ్దార్థమూర్తి
రాఖ్యాతోజీవితం వ్యంగ్యవైభవం | హారాదివదలంకారా
స్త్రస్త్రస్య గుపమాదయః || శ్లేషాదయోగుణాస్త్రస్త్రశౌ
ర్యాదయితి వస్థితాః | ఆత్మోత్కర్షావహాస్త్రస్త్రస్వభావా
ఇవరితయః || శోభామాహార్యకీంపాప్రాప్త్యుత్తయోవ్య

పేక్ష్యంకావ్యేదుష్టంకథంచన | స్వాద్యపుస్సుందరమపిశ్యితేతైశేనదు
ర్భగమితి || ఎకోహిదోషోగుణస్సన్నిహితేనమజ్జితందోషిరణేష్యివాంక ఇ
తినుకావ్యవ్యతిరిక్తవిషయమితిరప్రప్తవ్యం || ౧ || అథపక్ష్యమాణలక్షణశ
బ్దార్థాదకావ్యసామన్యగ్రంథరీరాదిలోకసామగ్రిమారోపయతి || శబ్ద
ార్థావిత్యాది || స్వభావాజాతిప్రయుక్తధర్మాశ్చేష్టాదయః | ఆహార్యకీం
కృత్రిమాం- వృత్తయోవర్తనాని - పదానామానుగుణ్యంపదవినిమయా

సహిష్ణుత్వం-రసశృంగారాదిరాస్వాద్యతేయనగాంభీర్యేణ తస్యవిశే
షఃరసాస్వాదప్రభేదాః ॥ ౨ ॥ అథయథాయోగంవివేచయన్నాదౌతా
వచ్చబ్రాహ్మవిభజితే - వాచకేత్యాదినా॥ క్రమేణాభిధానకావ్యంజనా
వ్యాపారైరథావబోధకాశ్శబ్దాః వాచకలక్షణికవ్యంజకాః- త్రైవేదబో
ధ్యాలుక్థావాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యాభివివేకః - ననువతుర్థే తాత్పర్యాధైవా
గ్రుతికథమర్థత్రైవిధ్యాక్తిరిత్యాశంక్యతస్యతృతీయంతర్భావభిత్వాహ ॥
తాత్పర్యాధైవి॥ అత్రవక్త్రబుద్ధిసన్నిధాపితోవాక్యావగమ్యోవాక్య
ర్థోంసాదియావస్తవ్యభేదోచ్యతే - తస్మిన్ పరాస్తత్పరాస్తదా సక్తాస్త
ద్విషయాభివ్యక్తః- తేహంభావస్తాత్పర్యం నన్వభిహితానాంపదాథానా
మథాభిధాయినాంవాపదానాం విశిష్టార్థప్రత్యాయసకత్తి స్తాత్పర్యమితి
మతభేదేనమీమాంసకావర్ణయంతి - అతస్తన్మతేదేవదత్తగామానయే

స్తయోయథా । పదానుగుణ్యవిశ్రాంతిశయ్యాశయ్యేవ
సన్నతా ॥ రసాస్వాదప్రభేదాస్సంఘాతాఃపాకాభివ
స్థితాః । ప్రఖ్యాతా లోకవదియం సామగ్రికావ్యసంప
దః ॥ ౨ ॥ వాచకలక్షకవ్యంజకత్వేనత్రివిధంశబ్దజాతం।

వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యత్వే నార్థజాతమపిత్రివిధం। తాత్ప

ర్యాదౌదేవదత్తకర్తృకడండకరణకగోకర్తృకానయన రూపో విశిష్టార్థపవ
వ్యంగ్యత్వవిభురస్తాత్పర్యాదవగత్యాతాత్పర్యార్థ ఇత్యేచ్యతే కథమ
స్య వ్యంగ్యేంతర్భావభిచేత్సత్యం - నహితావన్నాతేక్రికవిసంరంభవి
శ్రాంతికావ్యశబ్దాన్వయ వ్యసరేకాభ్యాం ప్రవృత్తిసప్రతివిషయభూ
తస్యప్రధానస్యప్రయోజనాంతరస్యాసంభవాత్ - కింతుతదర్థస్యకా
రేణప్రతీయమానేసామాజికానందాస్వాదఫలేరసాదావాధ్ధాంతరే- అత
స్సపవతాత్పర్యార్థః- తస్మత్ప్రత్యాయకపదార్థకత్తి రేవతాన్వర్యంకవిసమ
యే-తచ్చవాభిధా- స్వాధైసంకేతాభావాత్ - నాపిలక్షణా - ముఖ్యా
ర్థబాధాద్యభావాత్ - అతోవక్తృమాణలక్షణస్యవ్యంజనస్యవేదం వా
మాంతరకరణమితితదర్థస్యవ్యంగ్యార్థేత్వమేవేతిభావః - తస్మాత్ప్రసం
సృగయాపోవాక్యార్థకథంప్రతీయతఇతిచేత్ తార్కికాణామివవాక్యమ

హిమాన్నసపునస్తాత్పర్యేణ మిమాంసకానామివేతిబ్రూమః - అతఏవ
తేవర్ణయంతి-ఆకాంతాదిమర్త్యైసతిపదానాం వదాథానాంవాసమన్వ
యశక్తిర్యాక్యం-తద్భూయాతోవాక్యార్థః తాత్పర్యార్థస్తువినిగతివిర
సంవనసఫలంవరిణిమిరసమామృతమిత్యాదిఃపదాప్రశంపాదివాక్యే
షు హానోపాదానాదియావవీవ నాన్యః - తాత్పర్యహపి భావాభిప్రాయా
యాద్యవతపర్యాయం-ఉద్దేశోనామవత్ప్రధర్మోనమిమాంసకానామివ
వాక్యధర్మభి - తదేతదుదయనాచార్యైః శుశుమా-గలాపుద్గేశపవతా
త్పర్యమిత్యేతద్దోషకవ్యాఖ్యానావసరేప్రతిపాదితం - యద్వావైయాసి
ఉదేవతాధికరణేఽర్థాంతరాభావే సంసర్గఏవ తాత్పర్యార్థప్రసన్నాభివే
తత్రైవప్రతీతివిశ్రాంతిస్సేవ తాత్పర్యార్థోనసంసర్గభిప్రతిపాది
తం-తద్వదతాప్రివ్రజ్యవ్యం - కావ్యేసంసర్గమాత్రవిశ్రాంతిర్నసంభవ
తీత్యుక్తం-తద్వ్యవ్యంగ్యమపరంస్తూతమితికావ్యప్రకాశవచనస్యకాగతి
బుచ్చెన్నైవదోషః - అవ్యంగ్యమన్యత్రాస్మదరాకన్యేవస్మభీషదగ్ధ

ర్యాహ్నిపిన్యంగ్యథావనపునఃపునఃకూటః । అభిధాన

త్యేనాస్ఫుటవ్యంగ్యత్వస్యవివక్షితత్వాత్ - తమక్తమలంకారసుధాని
ధౌ ॥ అనుబ్ధునత్వాద్యవ్యంగ్యనామవ్యంగ్యంవిద్రుమిరితం!వ్యంగ్యస్యా
న్యంతవిచ్ఛేదఃకావ్యేనతాప్రివేష్యగభి - ఏవంచసతిప్రీదీనాలంకార
శాస్త్రకారాణాంసంసర్గరూపవాక్యార్థస్యతాత్పర్యార్థత్వేనప్రతిపా
దనంమతాంతరాభిప్రాయేణేతివ్రజ్యవ్యం- అతఏవోక్తంకావ్యప్రకాశే-
తాత్పర్యార్థోపేక్షేమదితి - ఉక్తంచసుధానిధౌ ॥ అస్తత్తతంతాత్పర్య
వ్యాపారాపేక్షంనభవతీతి - విద్యాధరేణాప్యుక్తం తాత్పర్యంనామ
వ్యాపారాంతరంపరైరభ్యవగతమితి తస్మాద్యవ్యంజనావరపర్యాయమే
వతాత్పర్యంకవిభరంగీకృతం నాన్యదితిసిద్ధం-అతఏవోక్తంభావప్రకాశే॥
అతోద్వన్యాఖ్యతాత్పర్యగమ్యమానత్వతస్త్వరః । కావ్యేనసాలంక్రి
యాదిర్వాక్యార్థోభవతిస్ఫుటమితి-ఉక్తంచద్వన్యాచార్యైః ॥ యద్వై
భిప్రాయవిశేషరూపంవ్యంగ్యం శబ్దార్థాభ్యాంప్రకాశ్యతే తద్భవతి-వివ
క్షితంతాత్పర్యేణప్రకాశ్యమానమితి, వృత్తయోపత్తివిధాభిప్రాయః॥అ

భిదేతి॥ గౌణవృద్ధిక్షణాతోభిన్నేతిపాత్రాకరాః- తదయుక్తం - త
స్యావత్క్షణాయామంతర్భవాదిత్యాహ గౌణవృత్తిరితి - గుణనిమిత్తా
వృద్ధిర్గౌణవృత్తిరిత్యర్థః-అత్ర హేతుమాహ॥ సంబంధేతి॥ లక్షణాయా
అపితథాత్వాదితిభావః - ముఖ్యాథయోగస్సంబంధః - తద్బాధోనుపప
త్తిః - అగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్రాగ్నిలక్షితప్రేక్ష్యాదిగుణసామాన్యయో
గస్సంబంధః - అనగావగ్నిశబ్దప్రయోగోనుపపత్తిః- అతోభియన్య
స్యగుణసామాన్యరూపస్య గుణవిశేషరూపస్య వాసాదృశ్యస్యసంబంధ
రూపత్వం-తస్యబోధయదీయవశేయస్వసాధత్యైకోపచారాత్ - తదు
క్తంవాక్యపదీయే-సాదృశ్యమాత్రంసామాన్యంద్విష్టంకైశ్చిత్ప్రతీయతే।
గుణభేదోవ్యభేదేనద్విష్టవృత్తిర్వావివక్షితఇతి - ననుగౌణ్యంయథాసం
బంధస్యలక్ష్యవిశేషణత్వేనాన్యయోనతథాలక్షణాయాం- అతఃకథమ

క్షణావ్యంజకాఖ్యాస్తీస్సృజ్యవృత్తయః। గౌణవృత్తిరపి
లక్షణాప్రభేదఎవ - సంబంధానుపపత్తిమూలకత్వాత్।
యథాగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్ర అగ్నిసాదృశ్యవిశిష్టమాణవ
కప్రతిపత్తిర్వివక్షితా- తత్రైవగంగాయాంఘోషఇత్యత్ర
గంగాసంబంధవిశిష్టతీరప్రతిపత్తిర్వివక్షితా - గంగాసం
బంధస్యోపలక్షణత్వేఘోషగతపవిత్రత్వాద్యసిద్ధేః। అత

నయోస్సంబంధమూలకత్వసామ్యమిత్యాశంక్య లక్షణాయామపిసంబం
ధస్యవిశేషణత్వంసదృష్టాంతమాహ॥ యథాగ్నిరితి॥ అత్ర సాదృశ్యస్య
మాణవకనిష్ఠత్వాత్తస్యేతద్విశిష్టత్వం - అన్యత్రగంగాశబ్దబోధ్యత్వహే
తుకప్రవాహోత్సకత్వప్రతీతివిషయత్వమేవ తీరస్యాపిగంగాసంబంధవిశి
ష్టత్వం - ఏవంచస్మిన్ స్తీరయోరేకశబ్దబోధ్యత్వేనతాదాత్మ్యప్రతీతే
స్మిన్బోధర్హాఅన్యంతపావనత్వాదయస్తీరే ప్రతీయంతఇతిప్రయోజన
సిద్ధిః- ఎవమనంగీకారేతదసిద్ధిరేవబాధికేత్యాహ॥గంగాసంబంధస్యేతి॥
ఉపలక్షణత్వ ఇతివేదం సముదాహరితీరం కింతుగంగాతీరమితిగంగాసం
బంధమాత్రప్రతీతావిత్యర్థః-ఘోషగతేతి-తీరద్వారేతిభావః - తథా
సతిగంగాతీరేఘోషఇతిముఖ్యశబ్దాభిధానాల్లక్షణాయా భేదోనస్యాదితి

ప్రదయం-సదమాభూద్భేదభవ క్తంయుక్తం- తథాసతిముఖ్యసంభవతి
 గణస్యాన్యాయ్యత్వాత్సర్వసంప్రతిపన్నాలక్షణైఃవోద్భేదితః - అనేన
 సంబంధానువపత్తిప్రయోజనానాం ప్రయాణామపి లక్షణావీజత్వము
 క్తం- తస్మాద్విభాగమాహ | అతఏవేతి | నిమిత్తభేదాదిత్యధః-అత్రసా
 దృశ్యశబ్దేనారోపాధ్యవసాయహేతవోన్యేపి కార్యకారణ భావాదయ
 స్సంబంధాఉపలక్ష్యంతే-సంబంధశబ్దేనతద్వ్యతిరక్తాగోచరీవదన్యాయే
 వోద్యంతే- ద్వయోరపిప్రత్యేకంత్వేవిధ్యమాహ || సంబంధత్యాది ||
 తస్మాద్విభాగమాహ | అతఏవేతి | నిమిత్తభేదాదిత్యధః-అత్రసా
 దృశ్యశబ్దేనారోపాధ్యవసాయహేతవోన్యేపి కార్యకారణ భావాదయ
 స్సంబంధాఉపలక్ష్యంతే-సంబంధశబ్దేనతద్వ్యతిరక్తాగోచరీవదన్యాయే
 వోద్యంతే- ద్వయోరపిప్రత్యేకంత్వేవిధ్యమాహ || సంబంధత్యాది ||
 తస్మాద్విభాగమాహ | అతఏవేతి | నిమిత్తభేదాదిత్యధః-అత్రసా
 దృశ్యశబ్దేనారోపాధ్యవసాయహేతవోన్యేపి కార్యకారణ భావాదయ
 స్సంబంధాఉపలక్ష్యంతే-సంబంధశబ్దేనతద్వ్యతిరక్తాగోచరీవదన్యాయే
 వోద్యంతే- ద్వయోరపిప్రత్యేకంత్వేవిధ్యమాహ || సంబంధత్యాది ||

ఏవసాదృశ్యసంబంధనా సంబంధనిబంధనాచేతి ద్వివిధాల
 త్వానా | సంబంధ నిబంధనాచ జహద్వాచ్యాఅజహద్వా
 చ్యాచేతిద్వివిధా | సాదృశ్యసంబంధనాసారోపాసాధ్యవ
 సాయాచేతిద్వివిధా | ఏవంలక్షణాచతుర్విధా || శ్రేణిశ్చ
 రథటిసాత్వతీ భారతీచేతి రచనాశ్రితత్వేనరసావస్థాన
 సూతకాశ్చతస్సోపపత్తయః | తథాచోక్తందశరూపకే ||

కారః - తథాపిముఖ్యభాగస్యహనోపాదానారోపాధ్యవసాయలక్షణో
 నాభివశాచ్చాతుర్విధ్యమేవలక్షణాయాః - ఆయుర్ముతమాయురేవేద
 మిత్యాదావపిగౌణత్వేనైవసుకల్పత్వాచ్చ - తదుక్తమలంకారచూడా
 మణోయత్రవత్స్వంతరైవత్స్వంతరమువచర్యతేసగౌణోధః-యత్ర
 సతథాసలక్ష్యభివివేకభి - కుశలప్రవీణాదితత్త్వానాంసాయోగ్యంకేతవి
 వయత్వేన ముఖ్యత్వాన్నరూఢి హేతుకత్వంలక్షణాయా ఇత్యాచార్య
 హేమచంద్రః - యాభివత్తాశ్రయణేతుప్రయోజనలక్షణాపేక్షంచాతు
 ర్విధ్యమితిజ్ఞేయం || ననుశ్రేణిశ్చాదివృత్తీనాం విద్యమానత్వాత్కథం
 తిస్సోపపత్తయ ఇత్యాశంక్య శబ్దసందర్భాశ్రితత్వాత్తాసామశబ్దవృ
 త్తిత్వమితివిచారియేణాహ | శ్రేణిశ్చ | రసాద్యనుగుణత్వేనాదిత్యన్తా

సఖ్యాపారః కైశిక్యాదిః-తాదృశఎవశబ్దవ్యాపారోవైదర్భ్యాదిః- ర
 దుక్తంధ్వన్యాచార్యైః-రసాద్యనుగుణత్వేనవ్యవహారోఽశబ్దయోః| డే
 దిగ్యవాఽయస్తాఎవ వృత్తయోద్వివిధాస్థితాఇతి- ఎవంకైశిక్యాదీనామ
 ధృప్తాధాన్యేపినాంతరీయకాణాంశబ్దానాం యథాయోగం వైదర్భ్యా
 దినాపేక్షత్వస్యధనికాదిభిఃప్రతిపాదనాద్రచనాశ్రితత్వమిత్యనుసంధే
 యం- కైశిక్యాదీనాంరసవ్యంజకత్వస్యరచనాధీనత్వాత్తస్యాప్రకాత్వ
 మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాందర్శయతి- రచనాయాఅపితి- ప్రసిద్ధమితికావ్యా
 లోకాదాపితిశేషః-గదుక్తం || యస్త్యలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోద్వనిర్వర్ణవ
 గాదిషు| వాక్యేసంఘటనాయాంచసప్రబంధేపీదీప్యతఇతి|| యద్యపి-పి
 ధావాదీనామేవరసవ్యంజకత్వం - రచనాదీనాంతువిధావాదిసహకారి
 త్వమేవ- అతపివోక్తంలోచనై || సహకారిత్వమేవాభిధాతుంసంఘట

కైశిక్యరభటిచైవసాత్వతీభారతీతథా । చరసోవృత్త
 యోజ్ఞాయారసావస్థానసూచకాఇతి || రచనాయాఅపిర
 సవ్యంజకత్వంప్రసిద్ధం । రసాననుగుణవర్ణరచనాయా
 దోషత్వముక్తం । వైదర్భీప్రభృతయోరీతివిశేషానవృ
 త్తివ్యంతర్యాతాః| తత్రసంకేతితాథాగోచరశృబ్దవ్యా

నాయామిత్యాదౌసప్రమీనిదైశిఇతి - తథాప్యేవచారికంరసవ్యంజకత్వ
 మితిబోధవ్యం - దోషత్వమితి- రసస్యస్వాద్విరోధాయవృత్త్యనాదివ్య
 మేవచేలివచనాద్రసభంగహేతుద్వాదితిభావః - అథప్రసంగాద్వైద
 ర్భ్యాదీనాంవత్సమాణంకైశిక్యాద్యనంతర్భావమధునాప్రతిజానీతే ||
 వైదర్భీప్రభృతయితి||అథోద్దేశక్రమానుసారేణాభిధానలక్షణమాహ|| అ
 తేత్రితి|| సంకేతశృబ్దార్థయోస్సంబంధావధారణం- సకృతోయస్యసం
 కేతితః-అథోక్తజాతిగుణక్రియాద్రవ్యాత్మకఃకేవలజాతిర్థాత్కాలింగిత
 వ్యక్తిరన్యాసోఽహువామతభేదాత్ - సార్వపథీనాఃఽలుకవయోభవం
 తి- విశేషణద్యమేనవ్యంజనచేష్టయోఃక్రమేణవృద్ధాసంలక్షణాయాన్తు
 ద్వయోరన్యతరేణేతివివేకః - లక్ష్యేపిసంకేతోస్తీత్యన్వితాభిధానవా
 దినః- రత్నతేజశ్చవ్యాపారపదవైవేదిశేషః-అశబ్దవ్యాపారోలక్షణేతివ

ప్రకృతి-అభిధానిభజతే || సేతి || రూఢిరన్వకన్దాదివచనయవాగ్ధాభావే
 సముదాయప్రసిద్ధిః - తదుక్తమాచార్యైః-అసత్స్వనయవాగ్ధేషుయో-
 క్త్యాక్రైష్టప్రయుజ్యతే || తతాగ్రస్యగతిత్వేనసముదాయః ప్రసిద్ధ్యతీతి-
 యోగః సోక్రత్యాకౌ ప్రకృష్టోక్తానకరణత్వాదివచనయవప్రసిద్ధిః || ఆ
 ద్యాముదాహరతి || తవ ఇతి || తపోవశేషైః కృచ్ఛ్రచాంత్రాయకాదిభిః
 జగతిమహిష్యాః భూకాంతాయాః శుభైశ్చరిత్రైః పుంగవీసాన్త్యైర్దౌగి
 ప్రతాదిభిః- అన్యభువనస్యమద్యమలోకస్య-భాన్త్యైరగృప్తపరిపాన్త్యైః-
 అత్ర తవః ప్రభృతీనిమిత్రభేదాద్విచ్చిత్తివిశేషం వస్తుం మద్యమలోకవీచన
 మప్తివ్యప్తిభ్యా ముక్తితః- ప్రజాపుణివీచ్యతిక్త మద్యమలోకాసంభా

షారోఽభిధా || సాద్విపధా-రూఢిపూర్వకా యోగపూ-
 ర్వికాచేతి || రూఢిపూర్వకాయథా || తపోవశేషైః ప్రసి-
 తైః ప్రజానాం శుభైశ్చరిత్రైః జగతిమహిష్యాః || భా-
 న్త్యైః ప్రజాన్త్యైర్భువనస్యచాస్యచిభద్దిరాన్యం వరవీర-
 రుత్రః || అత్ర సర్వేశ్వరాయాథాః || ౩ || యోగపూర్వకా-
 యథా || రాజ్ఞిరుత్రనరాధీశైరజయత్యభిలాః ప్రజాః ||
 భూరన్వధావసుమతీరన్నగర్భాస్థిరేదివ || అత్ర వసుమ-
 తీరత్నైర్భేత్వేవమాదయోయాగి కాః || ౪ || వాచ్యాభా-
 నుపపత్త్యాతత్సంబంధిన్యారోపితశ్శబ్ద వ్యాపారోలక్షణా ||

వాదితీద్రష్టవ్యం - అత్ర తవః ప్రభృతీనామవయవాగ్ధాభావాదూక్రైష్టే
 సోపివివాదః - ప్రజాదిశబ్దానామవయవాగ్ధసద్భావేన యోగకత్వేపి
 రూఢిర్వ్యగమపహరతీతి శబ్దశక్తిస్సాభావ్యావధాంతరే ప్రయోగసంవార-
 తాన్నిర్మంథ్యవంకజాదివమాగ్ధత్వమభిమతమేవేత్యాశయేనాహ || అ-
 త్ర సర్వ ఇతి || ౩ || ద్వితీయాముదాహరతి || రాజ్ఞీతి || అత్ర వసుమత్యా-
 దిశబ్దానాంధనవత్తాద్యవయవాగ్ధసద్భావాద్యోగికత్వమిత్యాహ || అత్రే-
 థ || ౪ || లక్షణాలక్షణయతి || వాచ్యేతి || వాచ్యాభానామపపత్త్యముఖ్యాగ్ధ-
 వాదేనహేతునాతత్సంబంధిని ముఖ్యాగ్ధాసంబంధేః పయే ఆరోపితశ్శబ్ద-
 వ్యాపారోలక్షణోన్యథః - అత్ర యద్యపిస్వార్థం ప్రత్యాయోపరతవ్యా

పారస్యశబ్దస్యపునరన్వయపారాంతరాయోగాదర్థవివలక్షకభివ్యర్థవా
 పారోలక్షణా- తథాపివాచ్యధర్మవాచకఉపచర్యత ఇతిలక్షణాయాః
 ఔచిత్యవ్యవహారభివిజ్ఞేయం ॥ అత్రతావత్పూర్వోక్తవిభాగప్ర-
 బంధహల్లక్షణముదాహరతి॥ జేతుతి ॥ అత్రాగ్రోక్తసిద్ధ్యర్థంనగరశ
 స్సాన్విర్థంహిత్యాశక్త్యాసినఃప్రాణినోలక్షయతీత్యేషాజహల్లక్షణా-
 త్రత్యప్రాణిమాత్రభయప్రతీతిఃప్రయోజనం ॥ ముఖ్యార్థబాధాంవ్య-
 త్తితతేతి॥౫॥ అజహల్లక్షణముదాహరతి॥పశ్యురితి॥పాదపీఠిమితిలబ్ధ-
 వీరపీఠి-గౌరాదిత్వాత్జీష్- అతఏవోక్తమమరకోశ- స్త్రీస్యాత్కా-
 త్మకాల్పాదిర్వివక్షాపదయేనుగీతి- బాహుశ్యప్రతీతిఃప్రయోజనం॥
 త్యేలక్షణంయోజయతి॥ అతేతి॥ నృపతయభిమానిసహితాభివేద్యర్థ

తత్రజహల్లక్షణాయాః॥ జేతుఃకాకతిభూభర్తురాకర్ణ్య-
 పటపాద్యనిం । సామంతనగరాణ్యుచ్చైరాగ్రోకంతిస-
 మంతరిః ॥ అత్రనగరాణ్యుచ్చైరాగ్రోకంతితివాచ్య-
 స్యాగ్రన్వయః - అచేతనానామాగ్రోకస్యాసంభవాత్॥
 ౫॥ అజహల్లక్షణాయథా॥పశ్యుఃకాకతినాభస్యపాదపీఠ-
 మనారతం । స్ఫురత్తత్పశ్యాజాతైరలంకుష్వంతిమా-
 శయః॥అగ్రాగ్రంకారసిద్ధ్యర్థంనాభిప్రేక్షదాత్రయభూ-

వనంచాత్రాగ్రస్యాగ్రంహిత్యైతత్పరిష్టాథాంతరలక్షణానిద్ధం - స్వా-
 ధ్ధాపరిత్యాగేతుస్వాగ్రాంశైరిభిధా- అంశాంతరేతులక్షణాచేత్యేకస్యశ-
 బ్దవైకదావృత్తిన్వయావతైః - తద్విజహదజహల్లక్షణయోరభేదభి-
 చేత్సిత్యం - కింత్వత్రాగ్రభాతఃప్రచ్యాన్యస్వాగ్రస్యాపిలక్ష్యత్యేనస్వీకా-
 రాదజహత్స్వాగ్రభివ్యవహారః - అన్యత్రేతుతదపిసాస్తీజహత్స్వాగ్ర-
 తి । తదుక్తంకారతపాదైరేకావలీతరలేతంత్రవారికవ్యాఖ్యానేసిద్ధాం-
 శనేచ - స్వాగ్రత్యాగేసమానేషసహతేనాన్యలక్షణా । యతేత్రయజ-
 హత్స్వాగ్రభాదహత్స్వాగ్రభాతుతంవివేది-నన్యథావివలక్షకభివ్యర్థ-క్షం - త-
 థాసత్యజహత్స్వాగ్రాయాస్వాగ్రాంశేవృత్తివిరోధభిచేత్యైవదో-
 షః - కేవలస్వాగ్రస్యలక్షకత్వంతర్నహితస్వాన్యస్యంక్షత్వమితి భేదస-

బ్రాహ్మచర్యతపసితైః సోక్తమిగ్యమవాలనులభైః ప్రసంగైః ॥ ౬ ॥
 సారోపలక్షణాముదాహరణి॥ మంధానైతి॥ మంధానోమంథగండ్య- తద
 జ్జలలోమంథానాదానోమంథకాత్రిరిగ్య- - మంథానంమంథరంకృత్యా
 మోక్తాక్రంకృత్యాచవాసురీయవిష్ణుభుగాకాలో- - గన్ధమాలోపలేసు
 నింఘట్టసేనవాసుకివంశం - తే- - గంగాచ్యమికాకాతిమానదాకారమలి
 కలమిగ్యకాః-తన్మృద్యే- - వరాహగ్వచక్త్యాకృ- - త్వరస్యేతిభావః-
 లోకేకేచిద్భేదస్తన్నుగ్రామిరసావిభక్తిప్రసిద్ధః - అత్రకురంగన్య
 వరాహాత్మకత్వంప్రతీయతే ॥ అన్యవిషయవిషయసంబంధనానారోపం
 దర్శయతి॥ అత్యేతి॥ ౭॥ భావాన్ సాన్కన్యశంకానిగాసాధ- - మారోపం

తాన్యపతయోలక్ష్యంతే ॥ ౬ ॥ సారోపలక్షణాయథా॥
 మంధానాదల మూలమేచకిలాసంఘట్టంశ్యమికాకా
 రంయన్మహిసాన్యౌస్పురగిగ్రావంగమాచక్షతే । మ
 న్యైశ్చహంకరుక్తన్యవతే శీర్షిప్రయానిధిసన్నద్రా
 గ- - వరాహమిందురసా- - భగ్నిమాజ్ఞంభతే ॥ అత్ర
 చంద్రశంకరూపకరంగేవరాహగ్వమారోప్యతే ॥ ౭॥
 విషయవిషయగౌరభిసిగయోరభేదప్రతిపత్తిరారోపః ।
 విషయనిగదేనాభేదప్రతిపత్తిగ్వసాయః ॥ సాధ్యవ
 సాయలక్షణాయథా॥ కావీయకలంభోద్భేదప్రభవత్వే
 పదంబ్రమాః । కృత్రిమవలరూప్యానోయోగోనియముపే

తదనమాహ - విషయేతి॥ విషయః ప్రకృతీమాణవశాదిః - పితృప్రకృ
 తోపహ్నోమి - తయోరభిహితయోపకాన్య- - భావయాసామానాభి
 కరణ్యేవోక్తియోరన్యకాః-ఎతేనాధ్యవసాయాద్భే- - ద్భేదః॥ ప్రసంగా
 త్రిస్యాపిలక్షణమాహ॥ విషయేతి॥ విషయస్యనిగదేనామగ్యం తాపలాపః-
 తేనాభేదప్రతిపత్తిర్విషయగభిసాహగ్ధ్యాజ్ఞభ్యతే - నచాయంజహల్ల
 క్షణాభేదః - అత్రసాదృశ్యగి- - భగన్యవత్త్వంతరేవత్త్వంతరోప
 చారస్యవిద్యమానత్వాత్ । సాధ్యవసాయలక్షణాముదాహరణి॥ కాకరీ
 యేతి॥ ఉదయవభ్యదయంపూర్వపరిచోపేయమాప్రాప్తవశా- - కు

వలయోల్లాసోభూమండలాహ్లాదః కైరవవికాసశ్చ - అత్రైవచంద్రమా
 త్యేత్యేతద్భజేన చంద్రఎవపురోవర్త్యభేదాధ్యవసాయేనేదం తయావిశి
 ష్యతే - సతురాజావివక్ష్యతే - అన్యథాసారోపత్వప్రసంగాత్ - అతస్తా
 దృశచంద్రఎవనిగ్ధవిషయతయాచకరస్యేనప్రతీయతే || సర్వమేతన్న
 ససిధాయాహ || అతేత్రి || లక్షణాంతరయోగవిద్భిద్భివశేయోస్తీత్యభి
 ప్రియేణాహ || కాకతీయేతి || ౮ || వ్యంజనావృత్తైర్లక్షణమాహ || అస్మి
 తేష్వితి || వదాధేషుపదైరభిహితేషు - అస్మి తేషుఅకాంతాదివశాద్విశ
 స్సుంబధేషు సత్సు సమన్వయశక్త్యా వాక్యాధై ప్రతీతత్యన్యధః - య
 ద్వాఅర్థప్రకరణాదినా ప్రాకరణి కార్థపర్యవసితేష్విత్యన్యధః - ఏతేనా
 భిధాన్వయశక్త్యోస్సతిసంభవేలక్షణాయాశ్చనంతరభావీవ్యంజన వ్యా
 పారభిసూదితం - లక్షణాతుసమన్వయశక్తిసమర్పితాన్వయవిధురీక
 రుధురీకత్వాదన్వయశక్త్యనంతరభావిన్యే వేత్యవోచన్నభిసమస్తాచ

యమా || అత్రప్రతాపరుద్రశ్చంద్రతయాధ్యవసీయతే |

కాకతీయకులాంభోధేరిత్యారోపః || ౮ || అభవ్యంజనావృ

త్తిః || అస్మి తేషుపదాధేషువాక్యాధౌపసాకారార్థసర్థాం

తరివిషయశృట్టవ్యాపారోవ్యంజనావృత్తిః || సాత్రివిధా-శ

ర్యపాదాః - వాక్యాధస్యకావ్యశరీరభూతస్యోపసాకారార్థం శోభార్థ
 వ్యంగ్యరహితస్య కావ్యస్యానాత్మకశరీరవదచారుత్వాదితిభావః వాచ్య
 లత్యైభ్యామన్యోన్యోన్యాంతరంవ్యంగ్యంతద్విషయశృట్టవ్యాపారః - అత్ర
 శట్టరూపముద్ధస్యాపుష్పలక్షణార్థం - అక్షాతార్థస్యశట్టస్య విశిష్టస్య
 బ్రాసభిధేయస్య చార్థస్యవ్యంజకత్వా యోగా దుభయవ్యాపారతా
 భ్యుపగమాత్ - కింతుశబ్దాన్తశక్తిమూలయోగ్యాధాయోగమేకస్యపా
 థాన్వయిశరస్యసహకారిత్వం - ఉభయశక్తిమూలేపితత్తదంతయో
 వమేషవిభాగోప్రప్తవ్యః || వ్యంజనావృత్తివిభజనే || సాత్రివిధేతి || అతా
 నేకార్థస్యశట్టస్యాధప్రకరణాదిభి రప్రకృతార్థవాచకత్వే నివారితేపి
 త్పురీతిర్యక్త్రసాదలబ్ధాసాశబ్దశక్తిమూలా-వస్తుబోధవ్యాపివశాశ్చహ
 దయానానుద్ధాంతరప్రతీతిహేతుర్యాచార్యార్థ వ్యాపారార్థ శక్తిము

లా-ఉభయసంబంధతూభయశక్తిమూలేతివేకః॥ తత్రశబ్దశక్తిమూ
లాముదాహరతి॥ వాహిన్యభిఃసదీపితేసర్వతోముఖసౌఖ్యకస్యసంభ్ర
మోయాసంతాభి వ్యధికరణో బహువ్రీహః - అర్కఅదిత్వాద్వామ
స్త్యర్థీయోచ్చ్రయః - సర్వమస్యత్వయమేవవ్యావత్యోనోవ్యంజ
వాప్యత్రైశ్శబ్దశక్తిమూలత్వం వివసక్తి- అత్రేత్యాదినా॥ వాహినీసర్వ
తోముఖకబంధశబ్దానామితి - అనేకాథానామితిశేషః - అథఃప్రయోజ
నంప్రకరణంప్రస్తావః అదిగ్రహణాదధనిష్ఠాయకా స్సంయోగా దయో
గ్యహ్యంతే- తమ క్తంవాక్యపదీయే- సంయోగోవిప్రయోగశ్చపాహవ
న్యంవిరోధితా॥ అథఃప్రకరణంలింగంశబ్దస్యాస్యస్యసన్నిధిః ॥ సామర్థ్య

బ్దాన్తోభయశక్తిమూలకత్వేన॥ తత్రశబ్దశక్తిమూలాయ
థా॥వాహిన్యః కాకటంత్రస్యసర్వతోముఖసంభ్రమాః॥
మర్వంతుస్యతః బంధాభ్యంప్రతిపక్షబలార్థవమ్॥ అత్ర
వాహినీసర్వతోముఖకబంధశబ్దానా మర్థప్రకరణాదినా
నైస్యసర్వవ్యాపిత్యలూనమస్తకదేహపరాణాం వాచక
త్వేనియంత్రితేపి శబ్దశక్తిమూలానదీబలప్రతిపత్తిర్యా
జాయతేసావ్యంజనావృత్తిః ॥ పా్రికరణికార్థవర్తవసి
తాభిధా నశక్తోన్య పా్రికరణికార్థప్రతిపత్తింకర్తుం -
అపా్రికరణికార్థస్యాపివాక్యార్థ శోభార్థంవత్తుర్వివక్షిత

నూదితీదేశఃకాలవ్యక్తిస్వరాదయః ॥ శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదేపశేవప్రస
తహేతవభి - ఏతేషాముదాహరణప్రపంచః కావ్యప్రకాశికాదాప్రస
వ్యః - వాచకత్వేఅప్రకృతసదీబలవాచకత్వభిర్వర్ధః-నియంత్రితేషాది
తేసత్వపియత స్తత్ప్రతిపత్తిజ్ఞాయతేసాశబ్దశక్తిమూల్యాంజనావృత్తి
రితియోజనా-అన్యతోద్దేశ్యవిధేయభావవైపరీత్యావత్తైః॥ సన్వభిధాన
ణావాప్రసిద్ధివాప్రకృతేథాంతరేపిప్రవర్తతాం కిమప్రసిద్ధేనవ్యంజనా
వ్యాపారేతేత్యాశంక్యప్రమేణహవయతి - పా్రికరణికేత్యాదినా
ననుమాణాదప్రకృతార్థప్రతిపత్తిదర్థంవ్యాపారాంతరకల్పనేత్యత ఆహ
అపా్రికరణికేతి॥ వ్యంగ్యరహితస్య కావ్యగ్నస్యైవాభావాదితిభావః శ

జ్ఞాన్సయ్యశ్శరేకాను విధాయకత్వాద్భుజివ్యైవాయం వ్యాపారభిత్తా
హ॥ అన్యతభి॥ అన్యతఃశబ్దవ్యతిరిక్తాదిత్యభాః॥ అఖలక్షణాంప్రతిక్షిపతి
నాత్రేతి॥ తత్రముఖ్యాన్తబాధాభావేవహేతురిత్యాహ-వాచ్యేతి॥
స్వైకప్రకాశా వాచ్యే వ్యాపారభేదేనానేకాన్తప్రతిపాదనైవాన్యభేదోః
స్వైకాదిత్యతాపానాత్రేతి॥ తత్రహేతుమాహ ప్రయోక్తురితి॥ హే
మేయవాక్యానాంప్రయోక్తుపరతంత్రత్వాచ్యేత్తోభావతీత్యాదివ
నేకాన్తత్వంసహాయేతిభాః॥ ననుశబ్దశక్తిమూలేభ్యసాప్రకృతాప్రక
తాద్వావశ్యద్ధౌవాచ్యాతతాప్రకృతాధాభిధానేవాన్యస్యాసంబంధ
ధాభిధాయిత్యంమాప్రసాక్షీదిలిప్రకృతస్యాప్రకృతేన సహజావమ
రూపణాదికంవ్యంగ్యతయాకల్ప్యతే॥ తద్వన్యంగ్యమన్యధాసిద్ధంచెన్నైః
ఏవ - యథా - భగ్నిమిమరతిమలసహృత్తాంప్రశయంమూర్ఛాంతమన
రీరసాదం - మరణంచజలదభుజగ ప్రసహ్యకురుషే విపంయోగిని

వాత్ - అన్యతస్తదప్రతీతేర్వ్యంజనాన్యంవ్యాపారాం
తరంశబ్దవైకల్యేతి॥ నాత్రలక్షణాసంభవతి - వా
చ్యానుపపత్త్యభావాత్॥ నాత్రవ్యాపారద్వయేనాన్తప్ర
తిపాదనైవాన్యభేదః-ప్రయోక్తువివక్షాపరతంత్రత్వా

మన్యత్రజలవాచినాఃపశ్యజ్ఞేనాప్రకృతగరతాధాభిధానేయదసంబంధ
ధాభిధాయకత్వంతిజ్జలదభుజగేతివాచ్యేనరూపకేదైవనిరాకృతమితివ్య
గ్యస్యావకాశాభావాన్లైఃపవనాయమిత్యక్తింధ్వన్యాచార్యైః - తద్
దత్తాపివాహిన్యాదిశబ్దానానాన్ధాంతరానభిధాననిబంధనస్యప్రతిపక్ష
లాన్తనమిరూపకేదైవనిరాకరణాన్లైఃపవనయుజ్యతే॥ కించాలంకార
గ్వస్యకారోపివద్వన్తానసహసోపీరభిత్తత్రరాజ్ఞోహంసత్వేనరూ
గం- మానసమేవమానసంసరిత్యన్తగ్వయప్రతిపాదకస్యజ్ఞైఃపస్యజ
త్తం. అతోత్రరూపకమేవ - భగ్నిమిమరతిమిత్యాకౌతువివశబ్దస్యగరత
ధాభిధానంభగ్నిమ్యాదికార్యాప్తకనిబంధనం - నపునర్జలదభుజగేతిరూప
హేతుకం- అన్తజ్ఞైఃపవనాయంసరూపకమితివోచత్ - అతపవోక్తం
స్వాఖ్యానేవత్రవర్తినా॥ రూపకంపూర్వసంసిద్ధంజ్ఞేనముఖావయోద

ది. తదాయాపక మేవస్యాదస్యథాన్లేషభిప్రకృతి- తత్ప్రతాపలంబనేతువా
హిన్యాదిశబ్దానామధాంతరాభిధానైమిత్రాంతరాభావాద్యుపసం హే
తుత్వాచ్చరూపకాలంకారత్రైవీచితా । అతఃపక్షవ్యయేనసర్వస్వశం
కావకాశఇతిచేత్సత్వం- అప్రకృత్యాస్యతేనసహజావనూదెరలంకార
స్యచవ్యంగ్యస్వమితీకేదిత్- తదుత్తంకావ్యప్రకాశే శబ్దశ్రీమూలేతు
స్యయంత్రణానాభిధేయస్యాధాంతరస్యతేన సహజావనూదెరలంకార
స్యచనిర్వివాదంవ్యంగ్యత్వమితి - అతఏవాసావిదమేవోదాహ్యవ్యంగ్యం
వకేణాభివేతత్వాదప్రకృతగర్భాద్భావాయామర్భావాద్వ్యంగ్యం
నావ్యాపారవిషయత్వేనాథాశాంతరమేవవ్యంగ్యం-తచ్చవాచ్యస్యభుద
భుజగేరియావకస్యసాధకత్వాద్వాచ్యసిద్ధ్యంగం నామగుణీభూతవ్యంగ్య
మిత్యవోచత్ । తద్వదత్రాపివాహిన్యాదిశబ్దగమ్యస్యనద్యాన్యధాంతర
స్యప్రతిపక్షబలార్థవమితీయావకసాధకత్వాచ్ఛూర్వోత్త మేవగుణీభూత
వ్యంగ్యంభవిష్యతీతినవోఽః- నన్వేనమపిధ్వన్యదాహరణప్రస్తావెమధ్వ
మకావ్యోదాహరణం కిమర్థంక్రియత ఇతిచేదస్తతద్వాతాద్యగ్వాకోన్య
త్రవిశేష-వ్యంగ్యసామగ్రీమాత్రప్రవర్తనపరాణామస్తాశ్చముఖయంత్ర
ప్రయోజనసిద్ధ్యర్థమమధ్వమవివేకేపునరుత్తరత్రైభవిష్యతి ॥ నన్వేన
మపిశాంతికర్తృణిబేరాహోదయః-యదత్తద్వయోరప్యర్థయోప్రాకరణి
కత్వేనాప్రాకరణికత్వనోభయవిభత్వేనచప్రవిధజ్ఞేషః-తత్ప్రత్యరీయం
భేదమనంగీకుర్వతః కావ్యప్రకాశకారస్యమతేధాంతరమస్తవ్యంగ్యం- అ
భిమతోభయన్లేషస్యభవతఃపూర్వాపరఃపరోధస్యాత్-యదుత్తరత్రైభ
వానైవబ్రవీత్ ॥ నీరాజయంత్యంధ్రీపురీరమణ్యఃప్రదీపకాలైర్వరపీగరు
త్రమ్ । చంద్రాననాగోత్రపతిం రజస్యస్తారాగజైర్దైరు మివస్ఫురద్భిరి
త్యతోభయన్లేషఇతి-నవశబ్దశ్రీమూలధ్వనెరనవకాశత్వం । యత్రవి
శేష్యస్యాపిజ్ఞత్వంతత్రతస్యావకాశసంభవాత్- యథా ॥ రాజమా
ళిరసాభాతిరుత్రదేవోగగన్మరితి । ఎవంచసతీమన్యథోదాహరణంపరి
తుకప్రతిభాపరీతార్థమేవేత్యలమలిప్రసంగేన॥.....*

అథ శక్తిమూలాముదాహరణి॥ శ్రుత్యేతి॥ అత్ర సతాననత్వాదేరనుభాః
స్యానేకకారణకత్వ సంభావనయాయుజితీకారణ విశేషప్రతీతౌవీర్య
ప్రవిభోద్ధరణిపరిణయశ్రవణానుసారేణ విషాదపవవిశ్రాంతిస్తస్యసం
లక్ష్యక్రమవ్యంగ్యత్వం - శబ్దనియమానపేక్షణాదర్థ శక్తిమూలత్వంచ
త్యభిప్రాయేణాహ॥ అత్రేతి॥ తహ్యసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసా
ధ్వనిరిత్యస్యకాగతిః - యత్ర స్థాయిభావవ్యభిచారిభావవిభావానుభావః
శాదాశుభావీరపాభివ్యక్తిస్సైవగతి రితిరహస్యం - తదుక్రమభివ్యక్త
ప్రాచార్యైః- యద్యపిరసభావాదిరథోద్వస్యమానవివభవతి - నవాచ్య
కదాచిదపితథాపినసర్వోసంలక్ష్యక్రమస్యపక్షయత్త్యాదితా - అతఏ
వధ్వనికారోపి-ఎవంవాదినిదేవర్షౌపార్యేపితురథోముఖే॥ లీలాకమలః

స్లోకికవాక్యానాం॥౯॥ అథ శక్తిమూలావ్యంజనావృత్తిర్య
థా॥ శ్రుత్వాకాకతిభూభర్తుః క్షోణీపాణిగ్రహేనాత్మ
వం॥అంగుష్ఠేనాలిఖన్ముపాఃపాదపీఠీంసతాననాః॥అత్ర
భూపావిషణ్ణాత్మత్యథాశక్త్యవ్యజ్యతే॥నచాథాశక్తిమూ
లేవ్యంజనెనుమానశంకా । వ్యంగ్యవ్యంజకయోరవిదా
భావాభావాత్ । నమాననత్వాదికార్యస్యానేకకారణక
త్వాత్-నియతకారణప్రతీతిర్వివక్షానుగృహీతాచ్ఛబ్దా

ప్రాణిగణయామానపార్యతీత్యతోదాహరణే లజ్జాఖ్యం వ్యభిచారిభా
వమనురణనవ్యంగ్యత్వేనావోచత్ ॥ వ్యంజన వ్యాపారస్యానుమానత్వ
మంగీచకారమహిమధట్టస్తన్వతందూషయతి- నతేతి॥అథాశక్తిమూలత్వ
తి- అర్థాభిధేయః - సచవస్త్యలంకారధ్వవ్యోర్వస్త్యలంకారరూపార
సాదిధ్వనాతువిభావాదిరూపశ్చేతివివేకః - తన్నూలే తత్సామర్థ్యాఽ
ప్రతివ్యర్థః- అతఏవోక్తంలోచనే - వాచ్యసామర్థ్యాఽప్రతిభేదత్ర
యవ్యాపకంసామాన్యలక్షణమితి । అనుమానత్వాభావేవ్యాప్త్యభా
వోహతురిత్యాహ-వ్యంగ్యేతి॥ తత్ప్రాపహతుమాహఃసమేతి॥ నమా
ననత్వాదిహతోగురునమసా-రాదావనైకాంతికత్వాద్వ్యాప్త్యభా
వభితిభావః-తస్యైత్రవిషాదైకవిషయప్రతీతిఃకుతభిర్యతలహ - నియతే

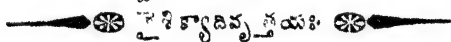
౧౦. శబ్దస్వరూపప్రకాశనేచ్ఛాశబ్దేనాథప్రకాశనేచ్ఛాశబ్దే ద్వివిధావివక్షా-
తా- వాచ్యవ్యంగ్యశ్చేతిద్వివిధఃప్రతిపాద్యః - చతుష్టయంచేదంశబ్దా
నాంవిషయః- తత్రవివక్షాద్వయమనుమేయః- ప్రతిపాద్యవ్యయంతా
బ్ధిమితివివేకః - తదేతస్యవ్యంగ్యవ్యాపారైఃప్రపంచేనప్రతిపాదితం-
ద్వివిధోపావిషయశ్చబ్దానా మనుమేయః ప్రతిపాద్యశ్చేత్యాదితా - త
త్రశబ్దేనాథప్రకాశనేచ్ఛాలక్షణయా వివక్షయానుసృహితాత్తస్యహా
సూచిత్యధాని-శబ్దాదితి-వ్యంజకాదిత్యధాని॥యాదృశాంతరమాహ- కించే
తి॥ యథాస్తమేతిగతస్తిమానిశ్యుక్తే సంధ్యావంజనవికేత్రీయవస్తాపసం
వారణాభిసరణాద్యనైకాథప్రతీదిగ్విధాప్రచుం విప్రకణికా ముకాదీ
నాముత్సవ్యతే తథావహిమానయం ప్రదేశో ధూమవత్ప్రతిపాద్యుక్తే
కిన్ద్యావ్యధానిగతప్రతీదిగ్విధాని వ్యంగ్యానుమేయయోగ్యలక్షణత్వా దను
మానత్వంవ్యంజనస్యవిరుద్ధమితిభావః ॥ మీమాంసకాఃపునరభివైవప్రస

దేవ - కించ - ఏకస్తాదేవవ్యంగ్యాత్తత్త్వవ్యంగ్యాథ
ప్రతీతిర్వత్ప్రవివక్షానుసారేణభవతి . అనేకవ్యంగ్యా
న్మప్రతిపత్తిరనుమానపరిపాటిషుద్ధా ॥ నచాభిధాప్యప్రీ
స్సంకేతితాథావేవగత్యాపరివయ్యభిమీరీ గమ్యతా ॥

యమానెపిప్రవర్తకత్యాహుః తత్త్వంబూషయతి॥ నచేతి॥ కుగత్యన్య
మా-సంకేతేతి॥ ఆసంత్యన్యనిచారాభ్యాంప్రతివ్యక్తీసంకేతానుపప
క్షిఃసామాన్యరూపాణాం కేవలపర్యాధానాం సంకేతగోచరత్వంగతస్తే
మాకాంతాదివశాద్విశోన్వయోగత్వంసగరూపావాక్యాభిలక్ష్యమా
స్సముజ్జసతీతిభాట్టః తదుక్తం॥ తస్మాత్ప్రవైరభిహితైఃపదానైకలక్ష
యావాక్యాథాప్రతిపాద్యత ఇతి॥ అగస్త్యతేపిస్వాథానంసగరూ
తయాసన్నికృష్ట వాక్యాభిధానైఃసగరూపానామధ్యాంతర
వనప్రకృష్టస్వవ్యంగ్యపాద్యభిధానంరూపాస్తమితివ్యంజకోపాదా
మేవసమంజసమితిభావః-తదుక్తం॥ ఏశేషయామవాక్యాథామపదాద్ధ
పీచ్ఛతా . వ్యక్తిరీష్టాభిధాతోవ్యాపీతాన్వయవాదినైః ప్రాభావ
పునరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తీస్పృహిమిద్రస్యవాక్యవ్యవ

ప్రయోగయోగ్యత్వాదీదంతర్వర్తి నామేవపదానాం పదార్థపశేషా
న్యతస్వాత్మకసంకేతపక్షేప్రతివాక్యంస్వాత్మకస్య విశేషరూపత్వాద్వా
క్యాంతరేక్షస్వాత్మకత్వైతద్వావకమితప్రత్యభిజ్ఞానుపపత్తేః - పదార్థాం
తరసామాన్యాన్వితేస్వాత్మకసంకేతః - విశేషశ్చైతస్మిన్సంబద్ధానాం
పదార్థానాంవిశేషరూపత్వాద్భవిష్యతీత్యాముః - తన్నతేపివిశిష్టార్థాభి
ధాయినోవాక్యస్యస్వాత్మకసన్నికృష్టపదార్థాభిధానేష్య సమర్థకస్యకుతో
పిప్రకృష్టార్థాంతరాభిధానశంకా-అతస్తేషామపివ్యంజనమవశ్య మేష్టవ్య
మితిభావః - తదుక్తంకావ్యప్రకాశే - అన్యతోద్ధౌభిహితాన్వయేపదా
ర్థాంతరమాత్రేణాన్వితాభిధాన్యేతవిశేషస్త్యవాచ్యఎవేతి - ఉభయ
మతేష్యపదార్థవివవాక్యాత్మకత్వాది సర్వంమనసినిధాయాహ-ఇయతీతి।

౧౦॥ ఉభయశక్తిమూలాయథా॥ విజితారిపురోమూర్తౌ
విలసత్సర్వమంకరః । రాజమాళిరసాధాతిరుద్రదేవో
రగస్యతి॥ అత్రవిజితారిపురభ్యర్థకశక్తిమూలత్వంవిల
సత్సర్వమంకరోరాజమాళిరితిశబ్దశక్తిమూలత్వమిత్య
భియశక్తిమూలత్వం ॥ అత్రప్రతాపరుద్రశంకరయో

రుపమాలంకారధ్వజః॥ ౧౧॥ అథతైశిక్యాదీనాంస్వరూ

గమనికాగమ్యతేజ్ఞాయతేనయేతిగమనీయః- అల్పగమనీగమనికా-కరణ
ల్యుఃసిత్వాల్దేపిఅల్పితగనిచ-కేణఇహస్త్రిన్వ॥౧౦॥ ఉభయశక్తిమూ
లాముదాహరతి॥ విజితేతి॥ అత్రప్రకృతేనిర్జితారిసగరోన్యత్రత్రిపురాంత
రః-మూర్తౌవిలసత్సర్వమంకరః-కల్యాణమూర్తిరిత్యర్థః-అన్యత్రపార్వతీ
పరిధిన్నాధరదేహభ్యర్థకః- రాజమాళీరాజోద్దమః- అన్యత్రచంద్ర
శేఖరః ॥ అర్థకశక్తిమూలత్వమితి- శబ్దపరివృత్తిసహిష్టుత్వాదితిభావః
అత్రప్రసీయమానె నాప్రకృతేనశంకరేణప్రకృతస్యరాజ్ఞఉపమానోప
మేయభావోయతేవాదివాచకాప్రయోగాగ్గమ్యత ఇత్యాశయేనాహ।
ప్రతాపేతి॥౧౧॥అథసంగ్రహకారిణోద్దేశక్రమప్రాప్తాగుణాలంకార
బహువక్తవ్యత్వేనోపేక్ష్యమానీకటాహన్యాయేనానాతావన్యత్వైశక్తి

వాచ్యత్వసామ్యావృత్తివృత్తినిరూపణానంతరంకైశిక్యాది స్వరూపనిరూ-
పణంప్రతిజానీతేఅథేత్యాదిసాగతాథామతత్ ౧౨ కైశిక్తిముదాహ-
రతి జితేతి ॥ జితమదనవిలాసమివ్యనేనసూచితైస్సోకోత్తరరూపయావ
నాద్యుద్దీపనవిభావై ర్నరవలమంగనానామితిచాలంబన విభావై రనిమే-
షంప్రస్తుమాశంసీ నాంకామినీ నామిత్యేత్సుక్యానివ్యభిచారిభావై ది

వనిరూప్యతే ॥ అత్యర్థసుకుమారాస్థసంవర్ధానైశిక్తిమ
తాఅత్యుద్ధతార్థసందర్భావృత్తిరారభిషిత్సృణా॥ ఈ
స్వృద్వర్ధసంవర్ధాభారవృత్తిరివ్యతే ॥ ఈచత్వేధా
ర్థసందర్భసాత్వతీవృత్తిరివ్యతే ॥ అత్యంతసుకుమారో
వ్యాశృంగారకరుణౌమతౌ ॥ అత్యుద్ధరణకౌరవీభ-
వ్యపరికీర్తితౌ ॥ మాస్యశాంతాద్భుతా కిందిస్సుకుమా-
రాఃప్రకీర్తితా ॥ ఈచత్వేధాసమాభ్యాతౌంసాపీరభ-
యానకౌ ॥ యత్రశృంగారికగుణావలికౌమలేనసందర్భే
ణవశ్యేతేత్రకైశిక్తి ॥ యత్రౌరౌరవీభతావలిప్రాధే-
నసందర్భేణప్రపాద్యేతేతత్రారభిషి ॥ యత్రనాతిసు-
కుమారామాస్యశాంతాద్భుతా నాతిసుకుమారేణ సంద-
ర్భేణసంక్రమ్యంతేత్రభారతీ ॥ యత్రనాతిప్రాధేపీర-
భయానకౌనాతిప్రాధేనసందిర్భేణనిర్వాహ్యేతేత్ర
సాత్వతీ ॥ ౧౩ ॥ యథాశ్రమముదాహరణా ॥ నిత్ర
కైశిక్తియథా ॥ జితమదనవిలాసంకావలియాన్వయేలమం-
వలవలమనిమేషంప్రస్తుమాశంసీనాం ॥ సుపదవీరవిలా-
సీదంగనానామపాంక్షైద్విపకువలయదామ శ్యామలాతో

వికువలయేద్యుపమాభూషితై రవ్యపాంక్షై రిత్వసుభావై శ్చ సంయుక్త
నామలవణాసందర్భసహకృతైః ప్రతీయమానోరసపార్యభామ శ్చం
గారఃకాకతీయాన్వయేందుంనరవలిం చేతవిశేషణద్వయసూచిత మహాకు-
లీనతాదిగుణగరిమగంభీరవిదగ్ధనాయకవిషయతయా పరిపాహానిధామిమ
సుభవతిత్యత్రేయంకైశిక్తి ౧౩ ॥ ఆరభిషిముదాహరతి ॥ ఖడ్గేతి ॥ అత్రలా

తి- నత్వ మెవంపాహసక ఇతిభావః-త్వద్వైరి నారీజనఃత్వయావియోజన
భర్తృక ఇతిశేషః - అత్రేషత్వేన్రిభసంద ధ్భేణశృంగార సంకీర్ణః కరు
ణోరసఃప్రతిపాద్యతే॥౧౮॥ మధ్యమార భటీముదాహరతి ॥ మాంసేతి॥
అత్రేషత్వమసంద ధ్భేణబీభన్సుఃప్రతిపాద్యతే ॥ అభవైదర్భ్యాదీనాం
మతభేదేనవృత్తిశబ్దవాచ్యత్వసామ్యాత్ - కైశిక్యాద్యనంతరంత్సీమావ
ణంచీన్దుఃప్రభసంతావ త్తదంతగ్భావంవారయతి ॥ వైదర్భ్యాదీతి॥ త
స్యయావమాహ శబ్దగుణాశ్రితానామితి - మాధుర్యాదివరతంత్రాగ్రా
మిశ్యభావః-యద్యపిసహృదయహృదయానామాహ్లాదకః శృంగారాదిభ
ర్తృమాధుర్యం చిత్తవిస్తారయావదీష్టాననో రౌద్రాది భీమహింసః - త
స్మింధనానలవదనలజలవద్వాయథాయోగంసహసా సహృదయహృ

కాకతీయస్యవతేత్వద్వైరి నారీజనః ॥ ౧౮ ॥ మధ్యమార
భటీయథామాంసకీకస సంకీర్ణాః ప్రసరదుగ్ధిరావగాః।
వసాకిర్దమితాయుద్ధేభువోంధ్రీయభక్తైఃకృతాః॥ ఎవంర
సాంతరేష్యప్యదాహరణంద్రప్రవ్యం ॥ వైదర్భ్యాదీతి
నాంశబ్దగుణాశ్రితానామగ్భపశేషనిరపేక్షతయా కేవల
సందర్భసాకుమార్య ప్రాధిక్య మాప్రచిషయత్వాత్తై-
శిక్యాదిభ్యోభేః। సందర్భస్యాతివృత్తమసంయుక్త

దయవ్యాపీస్వరసధిమఃప్రసాదః - తథాపిలేషాంశబ్దగుణత్వమాత్మ
ధనుఃస్యశౌర్యాదేరాకారధమణ్యమివాపచారికం - తదుక్తంధ్వన్యా
చార్యైః- శబ్దధమణ్యంవైషామన్యాశ్రిత త్వేపిశరీరాశ్రితత్వ మివశౌ
ర్యాదీనామితి-తదాశ్రితత్వంచాసాంకావ్యప్రకాశే । మాధుర్యంవ్యంజ
కైర్వజ్రైరువనాగరికేవ్యతే । ఓజఃప్రకాశకైస్తైస్తవమహోమలావ
రైః। కేషాంచితేతావైదర్భీప్రముఖారీతయోమతాఇతి ॥ ఫలితమాహు
భావశేషితి ॥ మాధుర్యాదివర్యవసిత త్వేనశృంగారాదినిరపేక్షత్వాది
శ్యభావః - వైదర్భ్యాదీనాంరసాశ్రితమాధుర్యాదిశబ్దధమణ్యవరత్వంకై
శిక్యాదీనాంకు సాయాదేవరసవరత్వమితి మహాశ్లేషభిభావః - తదు
క్తంధ్వన్యాచార్యైః - శబ్దతత్వాశ్రయఃకాశ్చిదభావత్వాశ్రయఃప

కాఁగితిలవగణవణితాస్సుర్వాస్సుస్సవదాంత్యశేఖరాః॥ లఘురేఫణ
కారాదకోమలాఃపరికీర్తితాః ॥ రేఫేణయస్యకస్యాపియోగఅద్యత్పతీ
యయోః ॥ స్వోత్తరాఖ్యాంతుల్యయోర్వాపరుపాప్తగణశ్శపాః ॥ ఇతికో
మలవణపరుషవణసంప్రహః॥ యద్వాశబ్దఃపదరచనాన్యైకః-తద్గణా
ఓజఃప్రసాదాదయః-యదాహవామనః ॥ ఓజఃప్రభృతయోబంధగుణా
ఇతి॥౧౯॥ అథరీతిసామాన్యలక్షణమాహ॥రీతిరితి॥గుణాన్లిప్తపదసంఘటనా
మాధుర్యాదిపరతంత్రశబ్దసంకర్షిత్యర్థః - యద్వాఓజఃప్రసాదాది
విశిష్టపదరచనేత్యర్థః॥ ౨౦॥ విదగ్ధాదిదేశీయవిదగ్ధజనపరిగ్రహేణవై

కొనులవల్లబంధన్వం । అపిప్రభత్వంపరుషవల్లవికటబం
ధత్వం । సంయుక్తిమృదువల్లెప్పీపల్లముత్వం । అవికట
పరుషవల్లెప్పీపల్ప్రభత్వం॥౧౯॥.....*

—❀ అథవైదిర్భాషి రీతయః ❀—

అథరీతీనాంస్వరూపముదాహరణం॥ రీతిర్నామగుణా
న్లిప్తపదసంఘటనామతా॥ సాత్రివిధా-వైదిర్భిగ్దీకాఽపి
చారీతీతి॥౨౦॥ బంధపారుష్యరహితాశబ్దకాతీన్యవర్జితా ।
నాతిదీర్ఘసమాసాదవైదిర్భిరీతివ్యతే ॥ యథా॥ కాకరీ
యనరేంప్రస్థక్త్రిచందనచర్చనం । దిగంకనాఽనన్వంతి
వరంసీకృతతద్గణాః॥ యథావా॥ ఓగరణగుణిలాతోష
తాశేషలోకేఽథవలినరనాథేకాకతీయాన్వయేందౌ । సు

దిర్భాషిసంజ్ఞకానామేతాసాం విశేషలక్షణాని విషయవ్యాప్త్యర్థం
ప్రశ్నేకముదాహరణద్వయం॥౨౧॥మేణాహ॥బంధేతి ॥ బంధపారుష్యం
దుస్సంధికృతం-శబ్దకాతీన్యంపరుషవణాఽరబ్ధం- నౌకాఖ్యాస్యనశబ్దస్యాతిది
ఘాసమాసేత్యనైనుపుపేతిసమాసః - ఏతేనాత్మాసమాసాదుధ్య
సమాసాదవివక్షితేతిబోధవ్యం-తమత్తం॥ అవృత్తిమగధ్యవృత్తిర్యామా
ధుర్యేఘటనాతథేతి॥౬॥దాహరణీ కాకరీయేత్యాది । వరంసీకృతేత్యత్రవ
ష్టేచానుగిరిన్లోపమవాప్యేరుపసగయోగినివచనాదకారలోపః ॥ విత
రణేతి॥ విభవతిప్రభాసతి-క్షితిసురజనాఃచాప్రహుఃసాప్రేషాంసమూహ

మతి || పరాతత్త్వప్రాప్త్యానన్యోన్యస్యమైత్రీవినిమయాసహిష్టుత్వమిత్యర్థః
అతఏవాస్యానీతిభ్యోభేదభిధావః || ఉదాహరతి- దాతురితి || గతార్థమే
తత్ || అత్యైలక్షణంయోజయతి అత్రైతి || ౨౪ || పరిశేషాత్పాకమాహ |
అథైతి || అర్థస్యశృంగారాదేగంభీరిమాఅస్వాద్యమానతావిశేషభిష
ష్టీసమాసః - పూరణగుణేత్యాది నానిషేధస్తు - తదశిష్యంసంజ్ఞాప్రమా
ణత్వాత్తద్యత్తు గౌరవంప్రసజ్యేతేత్యాది పాణినిశబరస్వామిప్రముఖ
మహాపురుషప్రయోగదర్శనాదనిత్యభిషదమంజరీకారః || ౨౫ || ద్రా
తౌపాకముదాహరితి స్మరతి || విషయమాత్రవిశ్రాంతివిరహిణోవిశ్వ

తే || యథా || దాతుః కాకలివంశమండనమణేర్నిస్సీమపిశా
ణసశ్లాఘాలంఘ్యేతకల్పపాదపగుణప్రాధేరగాభోగసః | విభ్ర
చ్చార్దకాముదీపరివ శం సానుంతేసీమంతినిగండాభోగనిరూ
ధపాఽమిషధురంధ్రైయశః ప్రాయశః || అశ్రవదపిసమయా
సహిష్టుత్వాద్భింధస్యపదానుగుణ్యరూపాశయా || ౨౬ || ...

— ❀ అథ ద్రాతౌదిపాకాః ❀ —

అర్థగంభీరిమాపాకః సద్విధాహృదయంగమః | ద్రాతౌపా
ణోనాశికేగపాకశ్చప్రస్ఫుటాంతరౌ || ౨౭ || యథాక్రమం
స్వరూపముదాహరిణం || ద్రాతౌపాకస్సకథితోబహిరం
తస్స్ఫురత్రసః || యథా || స్ఫురస్తేరాన్తందస్తితమధురసార
భ్యసుభగాన్తనాగ్నీడాజాడ్యాః ప్రణయరసకల్లోలభరి

ఖలవృత్తిస్యకదమంధరత్వాదిగుణశీలాన్యైరాః - తమక్రంభావప్రకా
శే || అపరిచ్ఛిన్నవిషయంమదమంధరమిలితంస్ఫురచ్ఛూర్పత్వతారం
యత్తత్స్ఫురమితికథ్యత్యభి . తెచస్ఫురప్రధానాన్తరస్థైరాః - మంధ
స్థితాహాసగర్భాఃసంభోగౌత్సుక్యసూచకాః - మధురాసంతాపహ
రాసారభ్యేణపద్మనీజాతెరస్యాఃస్థితనిమిత్రైససుభగాశ్చయేతథోక్తాః
కటాక్షైర్వాసగర్భైస్తుసంభోగౌత్సుక్యభావనా | శీతలక్రియతేతాహ
యేనతన్మధురంస్థుతమితిచోక్తైః - నాయితాయాఃప్రాధత్యాన్తనా
ల్పంబీడాజాడ్యంయేషాంతేతథోక్తైః - అతఏవస్వానుకూల్యప్రకా

కా - తదుక్తం - సవీరదాలక నేనై వస్వాను కూల్యప్రకాశనమతి । విప్రంభేవరమాంకాస్థామాయాధేవ్యనాదిభిః । యేనాంతరంగం ద్రవతిసన్నేహఇతికథ్యతేఇత్యుక్తిలక్షణః । సేషహాప్రణయశబ్దేనవివక్షితః । సవవరసోద్రవద్రవ్యంతస్యాంతరంగవారిధివాప్రవ్యక్తజ్ఞోదైర్వ్యకావ్యాద్విభిన్నరితాఃప్రేమదాయనభివ్యక్తః । ప్రవీణులంకనోయత్ర దన్యనైప్రేమదాయితవిలక్షణాత్ । కృతానేకసూంధాప్రియవృష్టిప్రతిఘాతేనాత్మకృత్యథరేణవయథాప్రిమమాసాప్రసారాభ్యానుంగీకృతతరంగభంగికాభివ్యక్తః - అనిఎవైతేనాత్మకాప్రకరణితాత్మ్య - తదుక్తం । సోద్రవ్యకంతద్యగాలోక్యభూయోభూయోఎలోకనం । కల్లోలభవయః కాంక్షిచ్చేదస్త్రవరంగితమితి - మనసితసహస్రాణిస్మగతః విర

తా - కృతానేకసూంధావృన్దనః సహస్రాణిస్మగతః కటాక్షాన్వాచాక్షికింపరితోసప్రవృత్తం ॥౨౬॥ సనాతీకేరచాకస్యాపరిగ్రహానోదయః ॥ యథా ॥ విరాజితభ్రమపూర్వరంగముదితం తారుణ్యమేత్యత్రపానేపథ్యాంతగమిం వితప్తరజతాలాస్యప్రపంచశ్రయః । సవ్యవశ్యంకాకితీయన్యతాభావానుబంధాల్లవకోవ్యస్యాప్రకరభ్రమోవిజయతేశ్వంగారనాట్యక్రమః । త్రనగ్రాగిధప్రతీతి - ఎవంవస్త్యలంకారప్రతీతావపిస్తప్తవ్యం ॥ పాకాంతరానినధుక్షి

క్రస్యాపీతిభావః - యచ్చ్యవవిరక్తపీఠ్యభ్యత్యేతస్యనన్యగమితిలక్షణాకితేసంస్తునాట్యవ్యంతే - ఎవంవిధానః కటాక్షాన్వాచాక్షికింపరితోసప్రవృత్తంపరిగ్రహానోదయః సవ్యవశ్యంకాకితీయన్యతాభావానుబంధాల్లవకోవ్యస్యాప్రకరభ్రమోవిజయతేశ్వంగారనాట్యక్రమః । త్రనగ్రాగిధప్రతీతి - ఎవంవస్త్యలంకారప్రతీతావపిస్తప్తవ్యం ॥ పాకాంతరానినధుక్షి

త్యాన్నదుక్రితమర్థప్రతీగిరిత్యర్థః - ద్రాక్షాపాకనారికేళపాకావధః
 స్యదుక్రితవిలంబితప్రతీత్యైఃపరాంకోటిమారుథా - అతస్తదంతరాశవ
 త్రిన్యామధ్యమప్రతీతే రనేకవిధత్వాత్తదనుసారేణ కదలీరసాలాదిపా
 కాస్సయిమూహ్యైశ్చత్యాహవిషమితి ॥౨౭॥ ఇథంకావ్యసామగ్రింనరూ
 ప్యతద్భేదానిరూప్యంతే ॥అథత్యాదినా॥ తేషాంసామాన్యతస్సర్వరూప
 నిరూపణపూర్వకంవిభాగమాహ ॥ వ్యంగ్యస్యేతి ॥ ప్రాధాన్యాదిసివి
 త్రవశాదుత్తమాదికావ్యానాంధ్వన్యాటసంజ్ఞా ప్రవృత్తిరిత్యాహ వ్యం
 గ్యస్యప్రాధాన్యైశ్చత్యాదినా ॥ యథాలాకకస్యచిద్వస్తుసస్సంజ్ఞానా
 ర్థంప్రదీపాదావివవ్యంగ్యార్థమివచావ్యవాచకవైచిత్ర్యాదౌమహాకవి

రాదీయథాసంభవమూహ్యని॥౨౭॥

————— ❧ అథ కావ్యవిశేషః, ❧ —————

వ్యంగ్యస్యప్రాధాన్యాప్రాధాన్యాభ్యామస్ఫుటత్వే
 చనత్రివిధంకావ్యం ॥ వ్యంగ్యస్యప్రాధాన్యేఉత్తమంకా
 వ్యంధ్వనితివ్యపదిశ్యతే - అప్రాధాన్యేమధ్యమంగుణీభూ
 తవ్యంగ్యమితిగీయతే - వ్యంగ్యస్యాస్ఫుటత్వేధమంకావ్యం
 చిత్రమితిగీయతే ॥ ౨౮ ॥ ధ్వనిధాన్వామిన్ద్రోత్రవహీధ
 రానిమధునానీచైర్విధత్సేకుతోగాధానంబునిధీనక రోషికు
 రుషేకిందికృతీనల్పకాక ॥ ఇథంపార్శ్వ చరానులాపమఖ

ప్రవృత్తైర్వ్యంగ్యస్యమధ్యేచిత్రాతివిరహణస్వపర్యంతంసహృదయ
 హృదయాక్షణావృతస్యప్రాధాన్యమిన్ద్రోత్రమసంధేయం - తద్విరుద్ధమి
 ప్రాధాన్యం - తచ్చవ్యంగ్యస్యచారుత్వాపకర్షోపాధికృతంసస్వాభావిక
 మితిగుణీభూతవ్యంగ్యమిన్ద్రోత్రచిత్తప్రగ్యయేనసూచ్యతే ॥ అథమకావ్య
 స్యాస్ఫుటవ్యంగ్యత్వేననీరసత్వాతేనవలవాచ్యవాచకవైచిత్ర్యాత్త
 యత్వేనాలేఖ్యప్రఖ్యత్వాచ్చిత్రశబ్దవాచ్యత్వం - తచ్చశబ్దార్థాలంకా
 రయోర్వ్యాససమాసాభ్యాంబంధనేశబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభయచిత్రం
 చేతిత్రేధావిభిష్యతే ॥౨౯॥ తత్రధ్వనిముదాహరణః॥స్వామినితి॥ అల్ప
 క్రాంత్యల్పకా - అనులాపముపలుర్భాషామసకృత్కథనమితియావత్ -

సర్వైషిణానతుకులాచలాచ్యుపమైషిణా - నునైకవసనినపునరచలాదివ
 జీకైకనుణాధారః । అత్రోన్నత్యాదివ్యంగ్యస్యానూభక్వావ్యవకర్షణని
 త్రాభావాత్ప్రధాన్యేనోత్తమకావ్యత్వ మేవేత్యధిపాత్రయేణాహ- అ
 త్తీతి॥౨౯॥ నుణీభూతవ్యంగ్యముచాహరితి । ప్రత్యగేతి ॥ అత్రకావ్య
 ద్వివచనాదిచేష్టాపితేపరూపవ్యంగ్యస్య యాభిరముష్యేత్యాదినాకేవో

లంక్యకృత్యతమైషిణాస్మప్తివర్తభువాగునైకవసతిశ్చే ।
 వీరరుద్రోన్యవః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రస్యకలవైలాతిశాయి
 సమున్నతత్వమతి సముద్రగాభీర్యంలొక పాపఃక మైశ్వ
 ర్యంవద్యన్యతే । తథాకులవైలవయోనిభిలోకపాపఃకర్మాణ
 సులంభానిశాయీ సర్వఃలక్షణః కాకితీయఃకర్మావైభవ
 దవ్యద్యతే॥౩౦॥ నుణీభూతవ్యంగ్యంయథా ॥ ప్రత్యగ్రప్రస
 రస్మృతిపరిభవ్యప్రాధిపత్యంశౌచంకే విశ్వకావ్రతి వీరుర
 నృపతాపంహంసనాధ్యక్షి । ఆప్తోంసముపాగైర్నృపవ
 వైప్రాప్తాతథా దర్శిరాశ్యేష్టాయాభిరముష్యకాకివిభోర్ద
 ష్టికృపాద్భక్తితా॥ అప్రప్రాప్తాభీషేకమహిమానృపస్య
 ప్రతాపరుద్రదేవిమహారాజస్యాగ్రీశరణార్థినాంపార్థివా
 నాం తథావిధ కావ్యశ్యోక్తి పునఃపునఃప్రకామాదికంవ్యం
 గ్యంతాప్తాశ్యేష్టాదర్శితా ఇతివాచ్యాదనతశాయాని నుణీభూ
 తవ్యంగ్యతా ॥ ౩౦॥ దిత్తంప్రివిధం-శబ్దవిప్రవర్ణదిప్రముఖ
 యదిత్తంచేతి-తద్రశబ్దదిప్రంయథా ॥ నుణీకృతదక్షిణాః
 క్షతజగన్మోఖా ద్వరీక్షక్రమాః యుక్తక్షుప్రియవక్షతక్షణవి
 ధాహోష్టిప్తకామేయకాః । ఉద్దామోద్యమనస్యరుద్రనృప

ప్రప్రాయత్వాదనూభక్తేన సచారుత్వరశయ ఇత్యాహ వాచ్యాదన
 శకాయాతి॥ ౩౦॥ శబ్దదిప్రముచాహరితి । యోగేతి । దురీక్షక్రమాఃఅ
 వ్యంగ్యకలఘవాతి శయేనకురవబోధాయనప్రయోగపరిపాటికాః-
 ముద్రక్షుప్రియవయోరాజపార్శ్వబలం- కామేయకఃఖడ్గః-కలఘక్షీత్యా
 నానైషికోభిశ్చోప్రత్యయః-యదైతహ్నుప్రంభావ్యకారోనమమృషే

తదాదృశికుక్షీత్యాదినాథభో - హృద్ధి కఃకప్రత్యయః - అత్రదోష్టంద
 త్రీడానామశనిత్వరూపణంగర్వాణాంపర్వ తత్వరూపణహేతుః - అతఃప
 రంపరితంరూపకం - తస్మాదసత్యపికవేర్వృత్త్యనుప్రాసవవాభివేశా
 చ్చబ్జవిశ్రవ్యైవ ప్రాధాన్యమర్థ చిత్రస్యతుగుణభావ ఎవేతిసోభయః
 త్రత్యమస్యేతిభావః॥ ౩౦ ॥ అర్థచిత్రముదాహరతి ॥ ఖగ్గతి ॥ ఖగ్గయ
 ద్ధవిజృంభితే రిపుమహీనాథాం జలింబింబితం ప్రేక్షంతోజయిలక్ష్మీవా
 కమలంవన్యం తేఃజ్ఞానినః । మన్యేవీరప్రతాప రుద్రవిభోర్జన్యేషుగృహీ
 తుంపునస్సృష్టైరిపుజీవితాని పథేర్యాతస్యపీతాంబుజం ॥ జన్యేషుయ
 ద్దేషు-యాతస్యగచ్ఛతః(పత్తస్సేతిపాతేప్రాప్తస్యేతిచాయా) శబ్దవా
 తద్దోష్టందయోశ్చందయోగజా ద్దుర్బలగర్వపర్వ తభిదాదం
 భోళయః కేశయః॥ ౩౧ ॥ అర్థచిత్రంయథా ॥ ఖగ్గజుర్ముపజం
 భివీరిపుమహీనాహంజలింబింబి అంపెక్షంతోజయశబ్దవాస
 కమళంవన్యంతివిజ్ఞానినో । వన్యేవీరపతరుర్దవిహునోజగ్లే
 సుఘేతుం ఉనోస్థీవిరిపుజీవిత భూమినో జత్తస్సపీథంబు
 అంభాయా ॥ ఖగ్గయద్ధవిజృంభితేరిపు మహీనాథాం జలిం
 బింబితంప్రేక్షంతోజయ లక్ష్మీవాసకమలం మన్యం తేఃజ్ఞాని
 నః । మన్యేవీరప్రతాపరుద్రవిభోర్జన్యేషుగృహీతుంపునస్సృ
 ష్టైరిపుజీవితానిపథేర్యాతస్యపీతాంబుజం॥ ౩౨॥ ఉభయవి

సేత్యత్రలక్ష్మీశబ్దస్యహిమధస్సతిపాక్షికోహాస్యః - ఘేతుంఉనో
 ఇత్యత్రతుంతవ్యక్తాసుగ్రహేరితితుమున్ప్రత్యయగ్రహేర్ధైరాదేశేభ
 త్తుమిలిసిద్ధం - తస్యోర్దరపదేనసంధ్యభావః - పదయోస్సంధి ర్వేతిపికప్రే
 త్యాత్ - వీరపతవేత్యత్రవాసమానఇలిసమాసేవికల్పద్విత్వాభావః
 జత్తస్సేతివర్తమానాపదేశే నపరాసువైరిప్రాణసంగ్రహణలంపటస
 కమలభువకమలోపవేశనావకాశాభావః ప్రతీయతే - అత్రప్రతాప
 రుద్రఖగ్గప్రసించితేరిపు నృపాంశులౌజయిలక్ష్మీవాసకమలత్వమారోః
 తదవహ్నవేనార్థసిద్ధేనప్రహ్లాసనకమలత్వప్రతిపాదనావవహ్నవా
 కారః - అత్రైవకవేరభివేశానహృద్ధచిత్రత్వం - వృత్త్యనుప్రాసే
 గుణభావఎవేతినాత్రాప్యభయచిత్రత్వమితిభావః॥ ౩౩॥ ఉభయవి

సదాహరణి విద్యతి । అత్యోభయశ్రక లేరభినివేశాదుభయవిశ్రత్వ
 మన్యభిప్రాయేనాహ । అత్యోభి । యద్యప్యేతత్ప్రాప్తినాలంకారకాతై
 ర్నోదాహృతం - తథావ్యన్యతర ప్రాధాన్యేనేతరభేదవ్యయ వదుభయ
 ప్రాధాన్యేనాస్యాపి సువచత్వాదవిరోధః - కించ - చాదాంబుజంభవ
 మువోవిజయా యమంబుమండరశింజిగ మనోహరమంబికాయాభిన్యతో
 మమానుప్రాసయోగవ్యోన్యగరపేక్ష త్వేన సుసప్రధానభావయోస్సం
 స్పృష్టమంగీకృత్యాదైః పూర్వైరేవోభయ చిత్రచవ్యంగీకృతమితిపిష్టై
 యం- సస్వేషాదాహరణేషుభావయోగంపిభావానుభావవిశేషకథనే
 నేపిసశృంగారయోగవర్ధ్యవిసానాతః భనుభనుశ్చందః- సశృంగ- శబ్దాగ్రాలం
 కారయోరేవకవివత్కృతయత్వాదివ్యమానోపి రసోదవాచంప్రప్ర

త్రంయథా ॥ క్రియాసముద్రీభువనైక భద్రేప్రతాపరుద్రే
 జతవైరిభద్రే । రథాః చక్రగృతశౌర్య ముద్రీకాంతేవపు
 ధీరమతే నుతాద్రే ॥ అగ్రాసు ప్రాసోప మాభ్యాంబి
 ప్రతా ॥ ౩౩ ॥*

—❀ అభధ్వనిశేషాః ❀—

అభధ్వనిశేషాఃకావ్యంతే ॥ అత్రిధ్వనేక్షతాభిధామూ
 లత్వేనావివక్షితవాచ్యవిక్షిణ్యాన్య పరవాచ్యాభ్యోప్రథమం
 భేదాన్యా । అవివక్షితవాచ్యస్యాథాంతరసంక్రమితాన్యః
 కావనన్వప్రసీయతే - నమన్తంకాన్యాలోకే॥రసభావాదివిషయవివత్కా
 రహాసతి । అలంకారబలధోయస్సచిత్రపిషయోమతత్తితి ॥ ౩౩ ॥
 వింప్రీధవపికావ్యం సామాన్యతోనదూవ్యతతోత్తిమ కావ్యంప్రపం
 యితుప్రవిజానీతే అభే॥ భేదతే అత్యోభి ॥ అవివక్షితంవ్యంగ్యేన
 గృహితంపావ్యంయత్రసోవివక్షితవాచ్యః - అన్యపరంవ్యంగ్యపరం
 తాత్పర్యేణ రాజపురుషసేవన వద్యవ్యంగ్య పరత్వేవైవ వివక్షితం
 వక్షితాన్యపరంతథాభూతంవాచ్యంయత్రసవివక్షితాన్యపరవాచ్యః
 త్రులక్షణమూలంచతుర్థాదిభిరే - అవివక్షితే ॥ తత్కాగ్రాంతర
 సంక్రమితవాచ్యవాచ్యసోపవద్యమానత్వేపి తావతా నుపయోగాదజ

హల్లక్షణామూలత్వం - అత్యంతతీరస్కృతవాచ్యే వాచ్యస్యానువచనన్మ
త్వాజ్ఞహల్లక్షణామూలత్వమితీవేకః - సంక్రమితేతిహివాచ్యంజనసహ
కారివర్గస్యాయంప్రభావఇతిసూచ్యతే || అభిధామూలంవిభజతే - వివ
క్షితేతి || సంలక్ష్యః స్ఫుటసంవేశ్యః క్రమోఽన్యోన్యవ్యంజకయోర్యత్ర
సంసంలక్ష్యక్రమంవ్యంగ్యః - యత్రవ్యంజకస్యవిభావాదేర్వ్యంగ్యస్య
చరసావేస్సన్నపిత్రమోనిశితసూచ్యాతపత్రపత్రకతవెధవదాశుభావి
త్వాన్నలక్ష్యతేసోసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః || తత్రాన్యస్యశబ్దాన్ధోభయ
శక్తిమూలత్వేనతైరివిధ్యంసిద్ధవత్ప్రత్యాన్యంచతుధావావిభజతే - సం
లక్ష్యేతి || జాతిగుణాదిరూపాన్ధోవస్తు - తదేవవిచ్ఛిత్తివిశేషయక్రమం

తీరస్కృతవాచ్యగయాన్వివిధస్య వాక్యపదగతత్వేన ద్వై
విధ్యేచాతుర్విధ్యం । పినక్షితాన్యపరవాచ్యస్యసంలక్ష్యక్ర
మవ్యంగ్యాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యతయాద్వాభేదౌ । సంల
క్ష్యక్రమవ్యంగ్యేశబ్దశక్తిమూలే వత్త్వలంకార రూపతయా
ద్వైవిధ్యేవాక్యపదగతత్వేనచాతుర్విధ్యం । అర్థశక్తిమూలే
సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యే అర్థాన్యస్యతస్సంభవిత్యేనకవిప్ర
ప్రేక్షాన్ధోక్తిసిద్ధత్యేనకవిబంధకోక్తిసిద్ధత్యేనవత్త్వేవిధ్యం । ప్రవి
ధిస్యవత్త్వలంకారరూపతయాద్వైవిధ్యేషడ్విధత్వం । షడ్వి
ధస్యాపివ్యంగ్యవ్యంజకతయాద్వైవిధ్యే ద్వాదశవిధత్వం ।

ద్వాదశవిధస్యాపి ప్రబంధ గతత్వేనవాక్య గతత్వేన పదగత

కారః । ద్వితీయక్షత్రింశత్ప్రకారఇత్యాహ । అర్థశక్తిమూలఇత్యాదివా
అర్థస్యమూలరూపస్య వ్యంజకస్యేత్యర్థః - యానకేవలం సాహిత్యమా
ప్రసిద్ధఃకింతులూకేప్యావిత్యేనసంభావ్యతే - సస్యతస్సంభవీ - యఃపున
రసన్నవి లూకేకవినాప్రతిభామాతేతి సంభావ్యసంపాద్యతే సకవి
ప్రేక్షాన్ధోక్తిసిద్ధః - కవినిబద్ధవత్ప్రేక్షాన్ధోక్తిసిద్ధస్తుకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధఇతి
ప్రయాణాంపివేకః - షడ్విధస్యేతి - వ్యంజకస్యేతిభావః - వ్యంగ్యవ్యంజ
కతయేతి - వ్యంగ్యయోఽవత్త్వలంకారరూపయోఃవ్యంజకతయేత్యర్థః -
తథాచోక్తంకావ్యప్రకారే అర్థశక్తిస్యద్భవోప్యన్ధోవ్యంజకస్సంభవీస్య

॥ ప్రాథోక్తిమాత్రాప్రిథోవాకవైవోదితస్సవా ॥ వస్తువాలంకృ
 ర్ద్యేతివడ్డేదోసావ్యసక్తియత్ । వస్తులంకారమథవాతేనాయంబద్ధ
 దేశాన్యకఇతి॥ హేమచంద్రస్తుప్రాథోక్తిమంతరేణస్వతస్సిద్ధస్యాప్యకిం
 చిత్ ॥ రత్నాత్తత్సిద్ధత్వమేవ సర్వతేత్రిస్వతస్సంభవిత్యాదిభేదత్రయం
 నాంగీచకార ॥ అనురణనేతి - ఘంటాదేః ప్రథమస్వనానంతరభావీస్సిద్ధ
 స్స్వనోనురణనం తత్సాదృశ్యత్వంలక్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధావ్యనురణ
 నధ్వనిరుచ్యతే - తత్ర - విచ్చిత్తిశోభినై కేనభూషణేనేవభామిని । వద
 ద్యోత్యేనసుకవేర్ధ్వనినాభాతిభారతీతిధ్వన్యాచార్య వచనాత్పదగతే వ్య
 పిరమ్యత్వమస్తీతివేదితవ్యం ॥ త్యతీయమాహ ఉభయశక్తిలి ॥ ఏకవిధవి
 వేతి- ప్రకారవైచిత్ర్యకల్పనస్యదుశ్శక్త్యాదితిభావః । అనురణనధ్వనేభే

త్వేనవత్రైవిధ్యేషట్త్రింశస్పృకారోర్ధ్వశక్తిమూలోనురణన
 ధ్వనిః॥ ఉభయశక్తిమూలోవాక్యగతత్వేనైకవిధవచ ॥ ఏవం
 సంలక్యక్రమవ్యంగ్యధ్వనేరేకచత్వారింశద్భేదాః॥ అసంల
 క్యక్రమవ్యంగ్య రసాదిధ్వనిః ప్రబంధవాక్యపదపదైకదేశ
 రచనావర్ణగతత్వేనపఙ్క్తిః ॥ ఏవంవివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వ
 నేఃసప్తవత్వారింశద్భేదాః । అవివక్షితవాచ్యభేదైశ్చతుర్భి
 సుహధ్వనేఃప్రథమంశుద్ధాఏకవంచాశద్భేదాః ॥ తేహంప్ర

దాణోక్తికృత్యాహ॥ ఎవమితి॥ ఏకశ్చచత్వారింశచ్చఏకచత్వారింశది
 తిద్వంధ్వః- సరోద్వంద్వోవిభాషయైకవద్భవతీత్యేకవద్భావః-లింగమశి
 వ్యంలూకాశ్రయత్వాల్లింగస్యేతిభాష్యకార వచనాజ్ఞనపదాది శబ్దవన్న
 పుంసకత్వాభావః- నాపిభేద్యలింగత్వం-లింగత్యాదీనాంనవత్యంతానా
 మనురణోశే- తాసుచానవతేః స్త్రీయశ్శిరియ మేనస్త్రీలింగతాభిధానా
 త్- యద్వాపకోత్తరాచత్వారింశదితిమధ్యమపదలూపీసమాసః-ఏవమ
 న్యత్రాపిప్రక్షవ్యంఽద్వితీయమభిధామూలస్వనిచిభజతే అసంలక్యేతి॥
 రసాదీనామానంత్యేన తద్భేదకల్పనస్యాశక్యత్వాత్తద్యోతకప్రబంధాది
 కృతోరసాదెష్టాధావిభాగిత్యాహ ప్రబంధతి॥ సర్వానపిధ్వనిభేదా
 సంకలయ్యాహఎవమితి॥ శుద్ధాధ్వన్యంతరాసంబద్ధాఇత్యర్థః॥ మిత్రభే

గానాహతేమమితి॥ తేహంశుద్ధానామిత్యర్థః॥ సనులక్షణామూలధ్వ
రభిధా మూలధ్వని సంబంధ యథైకోమిత్రభేదః తథైవాభిధా మూ
ధ్వనైర్లక్షణా మూలధ్వని సంబంధభేదాంతరంభవివ్యతి వివమేకపంచే
శతోపిభేదానాంవిచార్యమాణే ఏకోత్తరశతపట్యాధిక సహస్రీద్వయ
సంఖ్యాక (౨౬౦౦) మిత్రభేదసంభవాదైకైకన్యూనతాత్రయణైకన
ద్వింశత్పుత్తరశతత్రయాధిక సహస్రీ (౧౩౨౬) సంఖ్యావలంబనమ
య్యుక్తమితిచేత్సత్యం- భేదద్వయేపితస్యామునాసంబంధోముష్యవాతేనే
తిసంబంధిప్రతిసంబంధినోరుచ్చారణవ్యత్యాసమాత్రంనపునశ్చమతా

త్యేకమేకైకస్యైకైకేనసంబంధేప్రథమభేదస్యైకపంచాశ
ద్భేదాః॥ ద్వితీయస్యపంచాశద్భేదాః॥ తృతీయస్యైకోనపంచా
శద్భేదాః॥ అనేనక్రమేణోత్తరోత్తరస్యైకైకభేదవరిత్యాగే
షడ్వింశత్పుత్తరశతత్రయాధిక సహస్రీసంఖ్యాకామిత్రభే
దాః॥ అవివక్షితవాచ్యస్య వివక్షితాన్యపరవాచ్యసంబంధే
యోభేదస్తస్మిన్నైవాంతర్భుతోవివక్షితాన్యపరవాచ్యస్యా
వివక్షితవాచ్యసంబంధేభేదోనపుష్కగ్భూతః॥ అనేనైవక్రమేణ
షష్టద్వనైరలంకారధ్వనిసంబంధభేదోవ్యలంకారధ్వనైర్వస్తు
ధ్వనిసంబంధాన్నపుష్కగ్భూత ఇతిపూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్త
రసంబంధఏకైకభేదన్యూనతాజ్ఞేయా॥ తస్యాపిమిత్రణస్య
త్రియాపేణ సంకరేణైకరూపయాసంస్పృష్టైచపునశ్చతుర్థా
యోజనేవతురుత్తర శతత్రయాధికపంచసహస్రీణిభేదాః

రవిశేషః - అతస్తేహంయథాయోగంమిథోంతగ్భావపవేళియ్యుక్తమేవో
క్తం॥ తదేతదాహ అవివక్షితవాచ్యస్యేతి॥ విషయవ్యాప్త్యర్థంధ్వస్యం
తరేవ్యంతర్భావందర్శయతి అనేనైవేతి॥ భూయోపిభాగమాహ తస్యాపీ
తి॥ ధ్వన్యోస్తుండహస్పదత్వేనానుగ్రాహ్యమగ్రాహకభావేనైకవ్యం
జకానుప్రవేశేనచత్రియాపేణైత్యర్థః - సంకరవత్సాపేక్షత్వాభావా
త్సంస్పృష్టైరైకరూపత్వంద్రష్టవ్యం॥ ఫలితాంసంఖ్యామాహ చతురుత్త
రేతి॥ న్యూనాధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థముక్తామేవ సంఖ్యాం సంకేత

భాషయాశ్రోదీకృత్యాహ శుద్ధాభి ॥ అత్రాంక ప్రస్తావో వ్యుత్పా
మేనరప్రవ్యః- చంద్రవికః- శరాఃపంచ (౫౧) ఋతవక్షః- నేత్రే
ద్వి- అనలాస్త్రయః-ఇందురేకః॥ (౧౩౨౬) అభయశ్చత్వారః-ఖంతూ
న్యంబిందురిత్యర్థః- అగ్నయస్త్రయః- శరాఃపంచ (౫౩౦౪) తస్మిన్కిం
సత్తంకావ్యప్రకాశ కారోంతర్భావయాతయామానపికతివనభదా
సంగృహ్యచతురుర్జరవత్కృతీ యుతాయుత (౧౦౪౦౪) సంఖ్యాకా

శుద్ధాశ్చంద్రశరా (౫౧) మిశ్రాఋతునేత్రానలేందవః
(౧౩౨౬) ॥ సంస్కృష్టిసంకరాయతా (౫౩౦౪) స్తద్విభి
గ్నిశరాభిధాః॥ ౩౪॥ తత్రశుద్ధానామేకవంచాశద్భేదానాం
నామధేయానికధ్యంతే ॥ *

పదగతాద్ధాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వనిః	౧.
వాక్యగతాద్ధాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వనిః	౨.
పదగతాత్వంతరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వనిః	౩.
వాక్యగతాత్వంతరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వనిః	౪.
పదగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవస్తుధ్వనిః	౫.
పదగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమాలంకారధ్వనిః	౬.
వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవస్తుధ్వనిః	౭.
వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమాలంకారధ్వనిః	౮.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలవస్తునావస్తుధ్వనిః	౯.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలవస్తునాలంకారధ్వనిః	౧౦.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారణాలంకారధ్వనిః	
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారణవస్తుధ్వనిః	౧౧.

సంస్కృష్టిసంకరాయత్తభేదానజీగణల్ - కోవేదకింవాతత్రనిమిత్తంత
త్వనస్తవతత్రభవంతోవిదాంకుర్వంతు - అస్మాభిస్తుయ్యక్తియ్యక్తంవ
చోగ్రాహ్యం నతుపూరుషగౌరవాదితి వ్యాయసరణి రనుసరణీయేతివి
వ్యాసాభిహృదయం॥ ౩౪॥ అథప్రతిపత్తిసౌకర్యాకాంక్షుద్భేదానాంప్ర
తిష్ఠాపూర్వరంనామానికధయతి తత్రేతి॥ గతార్థమేతల్॥ ౩౫॥ అత్ర

సహజాదాహరణప్రర్థనే నేహ కుశలానాం భదాంతరానిసుభోధా
 త్యభిప్రాయేణాహ అశ్రుదిక్షాత్రమితి॥౩౫॥ ఉదాహరణి మూర్ధానః
 | ఆస్మాకాఅస్త్యదీయాః-యత్ప్రదస్త్యదోరస్యతరస్యాంఃఽప్యేత్యన్ ప్రత్య
 తస్మిన్నసిచేత్యస్మాకాదేశః - అతాస్మాకప్రకృత్యాస్త్యవృజ్ఞేనాప్తద

వాక్యగతకవనిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవనిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవనిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలక్షారధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవనిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలక్షారేణాలక్షారధ్వనిః

ప్రబద్ధగతకవనిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః

ప్రబంధగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౫.

వాక్యగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౬.

పదగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౭.

పదైకదేశగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౮.

రచనాగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౯.

వర్ణగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౫౦.

వాక్యగతోభయశక్తిమూలోరసాదిధ్వనిః ౫౧.

తత్రుదిక్షాత్రముదాహ్రియతే ॥ ౩౫॥ అథ్ధాంతరసంక్రమితా

వివక్షితవాచ్యధ్వనిర్యథా ॥ మూర్ధానో యాయ మాస్మాకాః

కిమిత్యోన్నత్యమిచ్ఛథ ॥ ఇతిప్రతాపరుప్రస్యప్రణతాః ప్రతి

పార్థివాః ॥ అత్రఆస్మాకాశ్చతిసర్వదైన్యభూమయోవయం-

శ్చుదృశానామస్మాకం సంబంధినోయాయ మిత్యథ్ధాంతరసం

క్రమితావివక్షితవాచ్యతా ॥ ౩౬ ॥ అత్యంతతిరస్కృతహ

చోధ్వనిర్యథా ॥ విశదమిది ప్రవియతోధవళిమపరిపూరితా

స్థమహితైవ తావతానువాయోగాదైన్యవిశిష్టోష్ణగర్భ స్సామాన్యవిశేష

భావసంబంధేనలక్ష్యత ఇత్యాహ సర్వదైన్యేతి ॥ వ్యంగ్యంపునర్వీరరుప్ర

వైరిణాంవైనకేయసన్నిధానేనాతాశినామివవిక్రమవి ముఖగమిత్యేత

దభిసంధాయాహ అతేతి॥ ౩౬ ॥ విశదమేతి॥ అత్రవిశదమిధవళిమో

ర్విషయభేదాల్నిఁగోనపానరుక్త్యం - అనయోర్వియద్విలేపనదిగంతపరి
పూరణవిధానాథత్వేనానువాద్యత్వాద్విధేయేనగౌరావత్యనేనాపి
పానరుక్త్యమితివిజ్ఞేయం - అత్రవిలిప్తపదంమూర్తోఽతస్య విలేపనస్యా
మూర్తైవియత్యనుపపద్యమానత్వాత్స్విభక్తపరిత్యాగేనోపరంజనాతిశ
యంకార్యకారణభావసంబంధేనలక్షయదాకాశే ప్రకాశాధిక్యంవ్యనక్తీ
త్యభిప్రాయేణాహ అత్రేతి॥ అనేనైవేతి - నాక్యగతత్వమేవాత్రభేదక
మితిభావః - అత్రజహదజహల్లక్షణయోర్వస్తుమాత్రంవ్యంగ్యం - తచ్చ
శబ్దైకవ్యాపారాద్వ్యంజనాదేవ - అన్యథాలక్షణాయాపవానుపాదేయ
త్వప్రసంగాదితిరప్రవ్యం - తదుక్తంకావ్యప్రకాశే - యస్యప్రతీతిమాధా

ఖలాశాంతాః॥ ఓహరంతియశఃపూరాగౌరాశ్చీకాకతీంద్ర
స్య॥ అత్రవిశేషవిలిప్తవియత్యత్యంతతిరస్కృతవాద్య
త్వం॥ అనేనైవక్రమేణవాక్యగతత్వేనాప్యదాహార్యం॥ ౩౭॥
అథాథశక్తిమూలావస్తునావస్తుధ్వజర్యధా॥ అబ్జానృతూ వి
నామాసాకశుక్లపత్యాన్వనాఽధీక॥ రాత్రీర్వి నాపికాంతుం
తేకాకతీయరిపుస్త్రీయః॥ అత్రఋతుప్రభృతీనాంకామో
ద్దీపకత్వాత్తదభావోరిపుస్త్రీభిరాకాంతుత ఇతిప్రతీయతే॥
తేనతాసాంప్రియవియోగరూపంవస్తువ్యజ్యతే॥ అనేనప్రతా
పరుద్రస్యసర్వేశత్రవోనిహతా ఇతివాచ్యాదతిశయః॥ త

తుంలక్షణాసముపాస్యతే॥ ఫలేశబ్దైకగమ్యేత్రవ్యంజనానావరాక్రియే
తి॥ ౩౭॥ శబ్దశక్తిమూలాపేక్షయాభేదబాహుళ్యేనబహువక్తవ్యత్వా
దధశక్తిమూలానాదాపుదాహర్తుమాహ అథేతి॥ అబ్జానితి॥ అత్రఋ
త్వాద్యభావాకాంతాయావాద్యత్వేపి తస్యాః కామోద్దీపకత్వహేతు
కత్వంవ్యంగ్యమేవేత్యభిప్రాయేణాహ అత్రేతి॥ తస్యవ్యంగ్యమాహ -
తేనేతి॥ తేనానంతరోక్తవ్యంగ్యేనేత్యర్థః॥ తస్మాదవ్యంగ్యమాహ - అనే
నేతి - ప్రయవియోగేనేత్యర్థః - వ్యజ్యత ఇత్యనువజ్యతే - ఎవముత్తరోత్తర
వ్యంగ్యఎవకవిసంరంభవిశ్రాంతేస్తస్య వాచ్యాదుతావోయేనాస్యధ్వ
నివ్యవదేశఇత్యాహ - ఇతివాచ్యాదితి॥ కింవప్రథమకత్యాయాంప్రతీయ

మానస్య ఋత్యాద్యభావాకాంతౌలక్షణస్య వస్తువోవ్యంజకవస్తుత్తైవి
 ధ్యాతైర్విధ్యమిత్యాహ తథేత్యాదినా ॥ ౩౨ ॥ దృష్టేతి ॥ అత్రకీర్తా
 శంభుప్రభృతీనాం నివాసాకాంతౌలక్షణేన వస్తునాతేషాం యథాక్ర
 మంకైలాసక్షీరోదమందాకినీ చంద్రాభిమాతంగభ్రాంతిరూపాభ్రాం
 తిమదలంకారోవ్యజ్యతే ॥ తదేతదాహ అత్రహరస్యేతి ॥ అత్రవ్యంగ్యస్య
 ప్రాధాన్యేనాలంకార్యత్వేపి బ్రాహ్మణశ్రమణన్యాయేన ప్రత్యభిజ్ఞా

ధాప్రియవిరహ విధురాశ్చతుస్త్రిస్త్రీయః కతివయవస్సరాకజీ
 వితాశయాప్రథమమృతూనామభావంవాంఛంతి-అనంతరం
 తానపిగమయితుమశక్తాః కతివయమాసేషుపాన్ధారయి
 తుముద్యుక్తాః జ్యోత్సావతాంపతౌణాం వినాశంవాంఛంతి
 అనంతరం మాసానవ్యపనేతుమపారయంత్యః కతివయతిథిషు
 జీవితాశయారాత్రీణామస్పృష్టి మభిలషంతీతిబహువస్తువస్తు
 నావ్యజ్యతే ॥ ౩౨ ॥ వస్తునాలంకారధ్వనిగృహ ॥ దృష్ట్వాకాక
 తివీరరుద్రనృపతేః కీర్తింజగద్వ్యాపిసీం వస్తుంవాంఛతిశంభు
 రత్రశయితుంలక్ష్మీవతిః కాంక్షతి ॥ సాత్తుంధావతిదివ్యతావ
 సగణఃసంవర్ధితుం వాద్ధయశ్చేష్టంతే సవీలాసమభ్రమురపి
 స్పృష్టుంశనైరీహతే ॥ అత్రహరస్యకైలాసభ్రాంతిర్హరః
 క్షీరాగ్లావభ్రాంతిరితిభ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే ॥ ౩౩ ॥ అ
 లంకారేణవస్తుధ్వనిగృహ ॥ ప్రతాపరుద్రస్యరణకృపాణఃస
 ద్యస్సముద్యుక్తిరారుణశ్రీః ॥ అలంబితేరోషకమయితస్యకా
 లీకటాక్షస్యవిజృంభితాని ॥ అత్రాలంబితఇతినిదర్శనాలంకారే
 ణసకలరిపుత్రయః క్షణాత్యంతఇవస్తువ్యజ్యతే ॥ ౪౦ ॥ అలం

నబలాదలంకారవ్యపదేశోనవిరుధ్యతే - వివమన్యత్రాప్య లంకారధ్వనా
 వేదితవ్యం ॥ ౩౯ ॥ ప్రతాపేతి ॥ కమయితస్యగుణీకృతస్య - అత్రకృపా
 ణస్యచండికాకటాక్షవిజృంభితాలంబనాసంభవాద్విజృంభితానీవ విజృం
 భితానీతి సాదృశ్యాత్పాదసంభవద్వస్తు సంబంధరూపానిదర్శనాలంకా
 రః ॥ ౪౦ ॥ కాకతీయేతి ॥ పూర్వవన్నిదర్శనాలంకారః-అనానుగుణ్యరూపఇతి

మపివిష్టయకారిణీక్తిరితివస్తువ్యనక్తి- నవునరలంకారభాగః- అతోవస్తు
 హవస్తుధ్వనైరేవేదముదాహరణం ॥ ౪౨ ॥ వీరరుద్రేతి ॥ నిగదవ్యాఖ్యాన
 మీతత్ ॥ ౪౩ ॥ ఓసరశ్చతి ॥ త్వోదవాహతాఇత్యపశేష్టస్యపీకారః- భ

స్తువ్యజ్యతే ॥ ౪౨ ॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ వీరరుద్రభ
 టాన్వేష్ట్యా జయలక్ష్మీవృతా ॥ రణే ॥ కర్ణంత్యరివధూకేశా
 నాననేకంటకిదుర్మాః ॥ అత్రజయలక్ష్మీసమానిగితా ॥ వీ
 రరుద్రభటాదృష్ట్యా సమదనాఇవ కంటకిదుర్మాశ్శత్రువ
 ధూకేశానన్వేషితవేత్యుత్పేత్రిత్యావ్యజ్యతే ॥ ౪౩ ॥ అలంకా
 రేణవస్తుధ్వనిర్యథా ॥ ఓసరశ్చసహిహిసమంశజ్ఞావహుఅవి
 సిఫిశమాణావి ॥ అప్సరహణభయేణవ్యసవిహగవమనోహరే
 దశవి ॥ ఛాయా ॥ అపసరతి సభభి స్సమంలజ్ఞావధ్వాశ్శిభి
 లమానాయాః ॥ అత్తగ్రహణభయేనైవ సవిధగతేమనోహ
 రేదయితే ॥ అతోత్పేక్షయానింగనయాపంవస్తువ్యజ్యతే ॥
 ౪౪ ॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ అభయంయావమా
 నానాంకాకతీయేంద్రవిద్విహం ॥ రత్యంనాంగీకరోతీవవనం
 శాఖాగ్రకంపనైః ॥ అత్రనాంగీకరోతీవేత్యుత్పేక్షయాప్ర
 తాపదుర్రశతుభ్యోరక్షణకర్తుంవనమపివిభేతీవేత్యుత్పే
 త్రిత్యావ్యజ్యతే ॥ ౪౫ ॥ కఙ్కణబద్ధవక్త్రప్రాణోక్తిసిద్ధార్థశక్తి
 మూలోవస్తునావస్తుధ్వనిర్యథా ॥ జహరహవాహూదుఅ
 జ్ఞాణరణాహకరేహిరఘ్నిణంససిహో ॥ జంతాయెకడభృతా
 అజ్ఞాతారంమసీకాదుం ॥ ఛాయా ॥ యథాతథావాభవత్వా
 ర్యానరనాథురురక్షణంశశినః ॥ యత్తయాకటాక్షాలా
 అజ్ఞప్తారంమపీకర్తుం ॥ అత్రవీరహాతురాచర్యావంద్రికా

యేణవేత్యత్ర - ఇవస్యపివమవతివద్వాఇతీవశబ్దస్యకేవలోవకారోహ
 త్పేత్రిత్యావ్యంజకః ॥ ౪౪ ॥ అభయమీతి ॥ అత్రక్రియాత్పేక్షయా
 త్యంత్యవ్యంజకభావఇత్యాహ ॥ అతేతి ॥ అక్షకవినిబద్ధవక్త్రప్రా
 ణోక్తిసిద్ధార్థమేవస్తునావస్తు - అత్రశ్యామారహతహావేతి ॥ నవావ్య

యోదాతాదావిలిహస్యః ॥ విలంబితాగమనంప్రియంప్రతివిదగ్ధమా
వచనమేతత్ ॥ ౪౬ ॥ కస్త్యమితి ॥ అత్రప్రథమార్థేలాకాలాః పీఠరుద్ర
యశసోఃప్రశ్నోత్తరవాక్యానిచత్వారి - ద్వితీయార్థమేకంలాకాలాః
వాక్యం- మత్సుహృదితి - ఉభయోరేకజన్యత్వాదితిభావః - మేసుహృ
దిక్వచిదపపాహోలేఖక దోషాత్ - యుష్మదస్త్ర దాదేశానాం పదాన్వ
త్వనియమాత్ - అత్రతువాక్యాదిత్వేనతదభావాదితి- అతవివోక్తం-స

మసహమానారోషోజ్జ్వలితయా కటాక్షౌ లభయాదంత్రం
మషీకరోతిసరశ్శణీషుఇత్యనెనవస్తునా ఇతఃపరంసాజీవితం.
ధారయితుమశక్తౌఽధునైవ త్వయా సమాగంతస్యమితి వస్తు
వ్యజ్యతే ॥ ౪౭ ॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ కస్త్యంశుభా
ఖిలాంగశ్చరసిసమయశో పీఠరుద్రస్యవరైకోయంతే దిక్వదే
హస్సుభిరతివరిసరెమత్సుహృదైత్ప్రతాపః । ప్రచ్ఛాద్యాలం
స్ఫురద్భిఃకుముదసరసిజైఃఖ్యాపితం*వస్త్వరూపంసోమార్దౌ
స్వాగతంవామవధిగిరిహంకర్షితోనిస్తమసః ॥ అత్రప్ర
తాపరుద్రయశఃప్రతాపయో స్సామారూపా దృశ్యప్రతీతే
రుపమావ్యజ్యతే ॥ ౪౮ ॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్యథా ॥
ఉపహహళావిహులవి తహఆరూఢోవిణిబ్బిరోమాణో । ణి
వతిసమామిసుసంభమ సంజాతభద్రవ్యపీఠరతి ॥ ఛాయా ॥
వశ్యతహళావిధాస్త్రధారూఢోపి నిర్భరోమానః । స్పృహతిస
మాగమసుంభ్రమిసంజాతభయఇవాపసరతి ॥ అతోత్పే

మానవాక్యేనిఘాతముష్మగస్తదాదేశవక్తవ్యాప్తి ॥ ప్రచ్ఛాద్యాలమి
తి-నప్రచ్ఛాదసీయమిత్యర్థః- ఆలంకారాలాదితిత్వాప్రత్యయేల్యబాదేశః-
ఖ్యాపితంవత్ప్రత్యక్షేభిధయేపితిపాక్షికంబహువచనం - యుష్మది
గురావేకేషామిజయాదిత్యవచనాత్ - నిస్తమసోబాహ్యభాగేపీతి
భావః ॥ ౪౯ ॥ ఉపహేతి వశ్యతేత్యధైవ్యయం- హలేతిచ సఖ్యాహ్వనె-
వాసఖ్యామామిహళాస్త్రధారి ॥ ఇహవేత్త్యత్రమవతివలవవ్యతివార్థ

*ఖ్యాపితంవా- సామ్యపికాగ్రంజాంతరం.

తీవ్రాధైర్యత్యంప్రాప్తివకారః॥ విభావనాలంకారశ్చితి-అకారణకార్యో
ప్రత్యేప్రబలతనత్యాదితిభావః॥ ౪౮॥ అప్రాప్త్యేతి॥ శ్యామాయావనవతి
ప్రవీరహపాంశిమ్ముఃక్రీడితేనాపేతుఃత్వముజ్యైత్యుతే॥ ౪౯॥ అవ
ప్రాప్త్యేతి॥ క్రిమీలాలన్యతపవద్రప్రవ్యాశ్చత్యాహ ఎవమితి॥ అత్రాను
ద్రాహేతుమాహ విస్తరేతి॥ ఉక్తోదాహరణావహితచేతసా ముదాహర
ణాంతరావగమస్య సులభత్వా త్పున ప్రదుపాదానం గ్రంథగౌరవమే॥

తూయాప్రియప్రాగ్గనాం వివైవ మానిసేవసఃప్రసన్నమితివి
భావనాలంకారోవ్యజ్యతే॥ ౪౮॥ అలంకారేణప్రసన్నగీర్వ
థా॥ అప్రాప్త్యసేవావసరంనాథకాంతావృత్త్యతే॥ త్వ
తీ-ర్తింసేవమానేవశ్యామాసర్వాంగపాండురా॥ అప్రాప్తే
వమానేవత్వజ్యేతి॥ తూయాసర్వథా స్వీకార్యత్వాదిహాపంవ
స్తవ్యజ్యతే॥ ౪౯॥ ఏవంప్రబంధాదిగతత్వేయగాసంభవ
ముదాహరణానిరప్రవ్యాశ్చి-విస్తరభయాదిహనోక్తాని॥ ౫౦॥
అధశబ్దశక్తిమూలద్వనిః॥ సచవస్త్యలంకారమూలత్వేనద్వి
విధః॥ తథాబోక్తం॥ అలంకారోధవస్త్యైవశబ్దాద్యత్రాసభా
సతే॥ ప్రధానత్వేనసజ్జైయశ్చబ్దశక్త్యుబోధ్యిదేతి॥ ౫౧॥
తత్రాసంకారధ్వనిర్యథా॥ ఏసాసచ్చంద్రాయోసామాఖుతు
మంసమాఅమోదోన్మోగింకింజుగంపునోసకహాదీసభివంఖుఅ
చ్చరిఅం॥ ఛాయా॥ ఏవసత్వంద్రాయోశ్యామాఖుత్వంసమాగ
మోద్వయోఃకింపునర్నప్రదోషకథాద్యశ్యతే॥ ఎతల్ఖల్వా

వావహేతిశబ్దప్రపంచపరంవిస్తరశబ్దంప్రయుంజానస్యహృదయం-ప్ర
థనేవావశబ్దశ్చిత్తుభిప్రేక్షేతాదప్రత్యయః-సతుశబ్దస్యవిస్తరశబ్దానా
రః॥ ౫౦॥ శబ్దశక్తిమూలద్వనేన్ద్వి-ధ్యైవ్యధ-సంవాదమాహతథాబో
క్తమితి॥ యద్యద్యలంకారోపవస్త్యై-వ్యలంకారోపదిత్రంవస్త్య-
భిత్తరస్తుశుద్ధమితిప్రతిపాదయితుంవస్త్యై-వ్యలంకారః॥ ౫౧॥ ఎనోభి॥
నాయికాంప్రతిసఖీవాక్యమేతల్-సమ-భి-యజ్యతేతి శేష-
ప్రదోషోదోషఃకాలవిశేషశ్చ-అప్రాప్త్యామారాదీశబ్దవాచ్యయోఃకాం

తానృపయోఃప్రకృతయోరప్రకృతనిశాచంద్రాభేదాధ్యవసాయేనపాస్త్రస్యప్రదోషగ్యకాలవిశేషమటణస్యప్రతిషేధేనవిరోధఃప్రతీయతే- తద్ద్యోతకమాశ్చర్యవచం- పరిహారస్తుదోషనిషేధాదివిరోధాభాసాలంకారః ॥ వ్యంగ్యంవివినక్తి అత్రేతి॥ అనేకార్థపదగుంభనమహిమ్నాకవేరధ్ధాంతరంవివక్షితమేవప్రతీయతే- తస్యాసంబద్ధత్వపరిహారాయప్రకృతేనాపమ్యుక్తత్వరీయం - తెనవ్యంగ్యస్యావమాలంకారస్య క్షిప్తశబ్దాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయత్వాచ్చట్టక్షేమూలత్వమతిభావః ॥ ౫౨ ॥ కాంతారేతి॥ హితాదాప్రాదితోస్తాన్వృత్యభ్యర్థః- (హితార్థినభిపాతాంతరః)

శ్లోకం ॥ అత్ర ప్రకరణేన కాంతా నృపవాచకాభ్యాంశ్లోకా
రాజశబ్దాభ్యాంశ్లోకాచంద్రప్రతీతేరుపమావ్యజ్యతే ॥౫౨॥ వస్తు
ద్వనిర్యథా ॥ కాంతారవాససంతప్తాస్సంశృణుద్ధ్వంహితాది
తః ॥ కురుద్వనుధునారాజపాదసేవానరేశ్వరాః ॥ అత్ర రా
జపాదసేవామితశబ్దకైవ్యప్రకృతస్య ప్రతాపరుద్రస్య ప్ర
తీతిః ప్రకరణాజ్ఞాయతే ॥ అనెనప్రతాపరుద్రస్య సేవాకర్తవ్యా
కిమరణ్యవాసెనసంతప్తా ఇతివస్తువ్యజ్యతే ॥౫౩॥ ఉభయశక్తి
మూలచ్యవనిర్యథా ॥ జిష్ణురెవభుజస్తంభజ్యంభమాణాద్భుతా
యుధః ॥ ముంచంతుత్కైభృతస్సర్వైజవక్షుపిజృంభితం ॥ అత్ర
త్కైభృతో నిజవక్షుపిజృంభితం ముంచంతు జిష్ణురెవభుజస్తం
భజ్యతే ॥ మూలతా - భుజస్తంభజ్యంభమాణాద్భుతాయుధః

సంశ్చయధ్వమిత్యుక్తమ్. హి తో వదేతస్యా వివక్షితత్వాదకర్తృకత్వం
తదుక్తమ్. ధాతోరథాంతరేపృతైర్ధాత్వధ్వనోపసంగమాత్. ప్రసిద్ధైర్
వివక్షితకర్తృణాం కర్త్రికాక్రియేతి - అతఏవ సమోగవృద్ధిత్యాది నాటి
త్వసేషదం || అత్ర ప్రకరణానుగృహీతస్య రాజవదస్య మహిమ ప్రతా
పరుద్ర సేవాకర్తవ్యానైవందుః ఖమనుభవితస్య మితవస్తుస్య జ్యోత ఇత్యా
హ అశ్రేణి || ౫౩ || జిష్టురితి || జిష్టుర్జయశీలజ్ఞం ద్రశ్య-అన్యుతాయుధం ఖడ్గా
దికం వజ్రాయుధం చ - త్వాభ్యుతో రాజానాం పర్వతాశ్చ - వత్సాబలానిగ
రుతశ్చ || శబ్దశక్తిమూలచేతి - శబ్దపరివృత్తిసహిష్టుత్యాభావాదితిభావః :-

అర్థశక్తిమూలతేతి - తత్సహిష్ణుత్వాదితీభావః - అయంతువాక్యగతపవ ||
 ౫౪ || అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యరసాదిధ్వనిత్యేసమ్మతిమాహ రసభా
 వేతి || తదాభాసారసభావాభాసాః ఆదిగ్రహణేనభావోదయభావసంధి
 ప్రావళ్యముత్పానిగృహ్యంతే - అక్రమః అసంలక్ష్యక్రమవిశిష్టః - సచా
 వ్రరసపదాద్యలంకారశంకాకార్యత్యాహ భిన్నభితి || తత్త్రహేతుమా
 హ అలంకార్యతయేతి - ప్రధానతయేత్యర్థః - రసాదీనామంగభావనివా
 లంకారత్వాత్ - తదుక్తం - ప్రధానేస్యత్రవాక్యాన్ధేయత్రాంగంతుర
 సాదయః | కావ్యేతస్మిన్నలంకారోగసాదిరితమేనువరితి || ఉదాహరణము

త్యత్రాప్రథశక్తిమూలతా || ౫౪ || అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోర
 సాదిధ్వనిః || తథాచోక్తం శృంగారతిలకే || రసభావతగాభా
 సభావశాంత్యాదిరక్రమః | భిన్నోరసాద్యలంకారాదలంకా
 ర్యతయాస్థితభితి || రసభావోదాహరణంతస్మిన్ముఖపక్షా
 పరాప్రపంచోరసప్రకరణేభవివృతి || ౫౫ || గుణీభూతవ్యం

— ❁ గుణీభూతవ్యంగ్యమప్తవిధం నిరూప్యతే. ❁ —

గ్యంమధ్యమం కావ్యమప్తవిధం | తథాచోక్తం కావ్యప్రకా
 శే || అగూఢమపరస్యాంగంవాచ్యసిద్ధ్యంగమస్ఫుటం || సం
 దిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యే కావ్యాక్షిప్తమనుంశరమితి || కామినీ
 కువకలశవిద్యూథస్యైవచమతాగరకారిత్వాదగూఢవ్యంగ్యం
 మధ్యమం కావ్యం || ౫౬ || యథా || ఔన్నత్యంయదివర్ణ్య
 తెతిభిరితిః శ్రుధ్యంతినీచైః కృతాగాంభీర్యంయదికీర్త్యతేషల

స్తరత్రభవివృతీత్యాహ రసేతి || ౫౫ || అథవధ్యమకావ్యస్యోక్తలక్ష
 నత్వాద్విభాగమాహ గుణీభూతేతి || సంవాదవ్యాజే నోద్దిశతి అగూఢ
 మిత్యాదినా || గూఢస్యైవేతి - సర్వమభ్యర్థితం ద్రవ్యం ప్రచ్ఛాదనమపే
 తురభిన్నాయాదితీభావః - వ్యంగ్యస్యద్రుతప్రతీతావగూఢత్వం - మధ్య
 ప్రతీతాగూఢత్వం - విలంబితప్రతీతావస్ఫుటత్వం - తత్ప్రత్యేతయోర్మ
 ద్యమత్వం మధ్యమస్యోత్తమత్వంచేతిపక్షేః || ౫౬ || అగూఢమదాహరతి ||
 ఔన్నత్యమితి || వామనీకృతవింధ్యాచలశ్చుకుకృతసింధుసలిలశ్చ కుం

భాసంభవఇతిమహాతీప్రధా - అతోగస్త్యస్తీత్యనైలసముద్రీభ్యోన
 విభేమితివ్యంగ్యస్యవాచ్యాయమానత్యాదగూఢమిత్యాహుతేతి || ౫౭ ||
 అపరస్యాంగమితి || అనయోర్వివక్షితావర్థాక్రమేణాహుతేతి || అత్ర
 ప్రథమాదిశబ్దైరసభావాదయోవాక్యాద్ధీభూతోవాచ్యశ్చగృహ్యంతే - ద్వి
 తీయాదిశబ్దైరసభావాదయోఽనురణనంచగృహ్యంతే - తేనయత్రాంగ
 నోరసభావాదేర్వాచ్యస్యవారసభావాదిరనురణనంచాంగత్వేన నిబ
 ధ్యతేతదపరాంగమిత్యర్థః || ఉదాహరతి వీతవీడిమితి || ఎకతోత్తో -
 శనాదన్యత్రాలాపాచ్చమానత్యాగః - వైస్వర్యం గన్ధదభాషిత్యం -

ధయఃకుభ్యంతిగాఢీకృతాః | తత్త్వాంవర్ణయితుంబిభేమియ
 దివాజాతోష్ట్యగస్త్యస్థితస్త్యతావశ్యేగుణరత్నరోహ
 ణగిరెశ్రీవీరరుద్రప్రభో || అత్రయదివాజాతోష్ట్యగస్త్య
 స్థితశ్చత్యనేనజలనిధిపర్వతేభ్యోనవిభేమితివ్యంగ్యమత్రా
 గూఢం || ౫౭ || అపరస్యాంగంయత్రరసాదెరసాదిరంగంతద
 పిగుణీభూతవ్యంగ్యమేవ || యథా || వీతవీడిమపాస్తమానము
 దయదైస్వర్యమావిగ్భవత్స్వేదంనిగ్భరగాత్రవెపభుమిశ
 మ్మూర్ఖంగవద్బాష్పకం | సంజాతప్రళయంచకాకతిమ
 హినాథప్యరోద్వేజితాభూపాత్కైలగుహాసుయాంతివిజనం
 భీత్యాసమాలింగితాః || అత్రశృంగారస్యభయరసాంగత్వం
 ౫౮ || వాచ్యసిద్ధ్యంగంయథా || కరాళఃకాకతీంద్రస్యకర

మూర్ఖశూన్యేంద్రియత్వం - ప్రళయోనష్టచేష్టతా - కైలగుహాస్విత్య
 త్రాపితభ్యోనుక్తోపిసామధ్యైర్జలభ్యతే - అతస్తత్రాపివిజనంకంచనకో
 ణప్రాంతంప్రవిశంతీతిభావః - అత్రప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుత
 నాయకధర్మప్రతీతేస్సమాసాక్షిః - అత్రాన్యపోషకత్వేనాంగస్యాపి
 శృంగారస్యవర్ణ్యమానత్వేనపాద్రాన్యాత్తద్వశేనగుణీభూతవ్యంగ్య
 మిత్యేవవ్యవదేశోనపునరంగీభూతభయనకరసాపేక్షయాధ్వనిరితి - అ
 తేవోక్తంకావ్యప్రకాశే - క్వచిత్కేనవిద్వ్యవహారఇతి - ఎవమపరాం
 గాంతరముదాహర్యం || ౫౮ || తృతీయంభేదమాహవాచ్యేతి || వాచ్య

స్వసిద్ధిరున్నతైరంగమివ్యున్నత్యైవ స్వతస్సిద్ధస్య వాచ్యస్యోపాద్యల
కాదసరాంగాదస్యభేదోఽర్హితఇతివేదితవ్యం || ఉదాహరతి కరాళఇతి ||
అత్రజలధారావ్యంగ్యేన అభిధాయాఃప్రకరణాప్థజ్జధారాయామేవ ని
మంశ్రణాదితిభావః - అతఏవనజ్లేషఇత్యుక్తం - వాహిన్యఃకాకతీంద్ర
స్యైత్యేతద్వ్యాఖ్యానావసరే - రూపకస్యసిద్ధికృదితియతోరూపకంస్వని
ర్వాహాయప్రతీయమానజలధారామపేక్షతే - అన్యథా కరవాలపవన
వాంబుదః - కరవాలోనవాంబుదఇవేతివాయావకోపమితసమాసయో
గస్సందేహస్సాన్విత - సచాత్రప్రయుజ్యమానస్య కరాళత్వస్యోపమితస

వాలనవాంబుదః| ధారయాశమయత్యుగ్రంప్రతాపజ్వలనం
ద్విహం||అత్రజలధారావ్యంగ్యా - సాచకిరవాలనవాంబుద
ఇత్యస్య వాచ్యభూతస్యరూపకస్య సిద్ధికృదితిగుణీభూతవ్యం
గ్యం ||౫౯|| అస్ఫుటంయథా || వీరరుద్రకృపాణస్యమహి
మాకొవ్యనంకుశః | ప్రసూతేక్తిగంగాంయఃపీత్యాద్విషద
స్ఫుజ్జదీం || అత్రకృపాణస్యజహ్నురాధిక్యప్రతిపాద
నాద్వ్యతిరేకఃపరమస్ఫుటఃప్రతీయతే ||౬౦|| సందిగ్ధంయ
థా||కాకతిత్కృపతేద్దృష్టిరనురాగతరంగితా | లగ్నాకల్పా
రమా లేవవధ్వాస్త్రంగేకుచద్వయే||అత్త్రాలింగ నేచ్ఛాన్యూం
వాక్యవిశ్రాంతిరథవాస్తనమండలాలోకవివేతి సందేహః ||

౬౧ || తుల్యప్రాధాన్యంయథా||నృపాఃప్రతాపరుద్రస్యని

మాసబాధకత్వం - కేవలకరవాలవిశేషణత్వాంగీకారేణసమానధర్మః
త్వాభావాత్-సచాస్తునామసందేహఇతివాచ్యం - సాధకబాధకాభా
వవివరస్థానంకారత్వాదితి ||౫౯|| అస్ఫుటముదాహరతి వీరరుద్రైతి| జ
హ్నుఃపీతామేవనదీంపునరజీజనత్ - అయంపునరస్యభేత్వపమానాదుప
మేయస్యాధిక్యలక్షణస్య వ్యతిరేకస్యవిలంబేన ప్రతీతేరస్ఫుటమిత్యాహ
అత్రేతి ||౬౦|| సందిగ్ధప్రాధాన్యముదాహరతి కాకతీతి|| అత్త్రాలింగ
నేచ్ఛారూపవ్యంగ్యస్య చమత్కారకారిత్వాత్ప్రాధాన్యం ఉతవాచ్య
స్యేతిసందేహాత్సందిగ్ధప్రాధాన్యముత్రేత్యాశయేనాహ అత్త్రాలింగ

నేతి ౬౧ || తుల్యప్రాధాన్యముదాహరణి నృపాశ్చితి || అకలుషంకలు
 షంభవతికలుషాయతే - లోహితాదిత్వాత్యక్తప్రీత్యయః - వాక్యవశ
 త్యాత్మనేషదం - సర్వత్రకవినావ్యంజనైకప్రవణేనభావ్యం - అత్రతు
 వాచ్యస్యవ్యంగ్యేనసహసమప్రాధాన్యసంపాదనాద్గుణీభావశ్చితిభావః
 ప్రాధాన్యస్య సంపాదనాద్యశ్యయో స్పృహ్యదయవప్రమాణం ఉ
 ద్ధతైరన్యథాపివక్తుంశక్యత్వాదిత్యుక్తంభట్టగోపాలేన ॥ ౬౨ ॥*

సప్తనుముల్లంఘ్యబుద్ధిస్థిత్యాదప్తమంభేదముదాహరణి - అనుందరమితి ||

షష్ఠవర్షంపదాంబుజే | అన్యధాన్యమనస్తాదృక్ ప్రసాదంకలు
 పాయతే || అత్రప్రతాపరుద్రస్యపాదసేవాయదిత్యజ్యతేత
 గానీంసగరేషువాసోదుర్లభశ్చివ్యంగ్యార్థస్యవాచ్యస్యచ
 సమంప్రాధాన్యం ॥ ౬౨ ॥ అనుందరంయథా || ఏలసిథామ
 హితాణంసోఽహిణరేందదంసణామోలం | గురుఅణనింతితి
 పవహుతిపసామశంపఅణం || ఛా || ఏకశిలామహితానాంశ్రు
 త్యానరేంద్రదశనామోదం | గురుజననియంత్రితాయావ
 థ్యాశ్శ్యామలంపదనం || అత్రనరేంద్రదర్శనమిత్తంహృద
 ముత్పశ్యంత్యావథ్యాముఖం శ్యామలమితి వాచ్యస్యైవచా
 రుత్వం | గురుజననియంత్రితాహంనరేంద్రంద్రష్టుంసగతవ
 త్యస్తీశివ్యంగ్యార్థస్యాచారుత్వం ॥ ౬౩ ॥ యత్రకాక్వా
 థ్ధాంతరమాక్షిప్యతేతదపిగుణీభూతవ్యంగ్యమేవ | యథా ||

ఎతేనైతేషాముద్దేశక్రమోనవివక్షితశ్చితిసూచ్యతే || ఏలసిలేతి || అత్ర
 గురుజనపరాధీనా కాచిదేకశిలామహితానాం నరేంద్రసందర్శనసంతో
 షమహాలాభం శ్రుత్వామలినముఖాభూదితి వాచ్యస్యాతిచారుత్వాదా
 త్తనంద్రదలాభహవస్యవ్యంగ్యస్యానుందరత్వమిత్యాహ అత్రనరేంద్ర
 తి ॥ ౬౩ ॥ అవశిష్టంభేదమాచక్షే యత్రకాక్వేతి || కాకుర్వామశబ్దధర్మః
 తత్ప్రియోగేసర్వత్రశబ్దస్పృష్టత్వేనవ్యంగ్యస్యగుణీభావవివ- తమక్తం
 లోచనే-కాకుర్వాజనాయాంసర్వత్రగుణీభూతవ్యంగ్యతైవేతి - కాన్య
 ప్రకాశకారస్తుగురుఃభేదంభిన్నేమయిభజితినాద్యాపికురుష్విత్వాదౌక్వ

తా-కోః ప్రశ్నమాత్రపర్యవసానాద్వ్యంగ్యస్యమయినయోగ్యః ఖదః
రుషుయోగ్యత్యేవంకూపస్యగుణే భావానాదిత్యేనప్రాధాన్యాధ్య
త్వమవ్యంగీచకారః ఉదాహరతి॥ పిలసహితం॥ మయిమమమహర్ష్య
హాపితివంచమ్యేక వచనేత్తదోమజ్ఞాదేశః - జనేర్లుగిలి వైకల్పికోలుక్ -
త్వోత్పూర్వస్యదీఘః - అత్రాధిక్యనిషేధస్యవాచకా భావాతే-
బవావ్యసాహిత్యకలభ్యత్వేనవ్యంగ్యత్వం - తస్యచ కాకుసంస్పర్శా

పిలసహితవాహితహితభోగేశ్చస్పరస్పృశమజ్ఞా॥ కాబ
హుమజ్ఞానిసోగరణాపహాగుణవిసేసజ్ఞో॥ భాయా॥ ప్ర
యసఖకథయాధికాత్మోగేలక్ష్మీస్సరస్వతీమత్తః॥ యాంబహు
మస్యతేసనరవాధోగుణవిశేషజ్ఞః॥ అత్రాత్మోగేమదధికేతికా
కుకల్పనయాధికానభవతీతివస్తుజ్యతే॥ ౬౪॥ చిత్రంతుకా
వ్యంశస్థాలంకారచిత్రతయా బహువిధం॥ తస్మిన్వంచోప్య
లంకారప్రకరణైవ్యక్తీభావ్యతి॥ ౬౫॥ అథమహాకావ్యాద

— మహాకావ్యోపకావ్యాది ప్రబంధనిరూపణం —

యఃప్రబంధానిరూప్యంతే॥ నగరాణావశైలతులచంద్రా
రోదయవణానం॥ ఉద్యానసలిలశ్రీదామధుపానరతోత్స
వాః॥ విప్రలంభోవివాహశ్చకుమారోదయవణానం॥ మంత్ర
ద్యూతప్రయాణాజినాయకాభ్యదయాఅపి॥ ఏతానియత్ర
వన్యం॥ తత్తప్తహాకావ్యముద్యతే॥ ఏషామష్టాదశానాంయైః
తైశ్చిదూనమపీద్యతే॥ తత్త్రివిధం, గద్యమయంపద్యమయ
ముభయమయంచేతి॥ అపాదఃపదసంఘాతో గద్యంపద్యంచ

కాథత్వకృతచారుత్యాతిశయభంగెనగుణీభూతత్వమేవ॥ తదేతత్సర్వం
సంసృజానాహ॥ అత్రైతి॥ ౬౪॥ అథమకావ్య ప్రపంచోలంకారప్ర
కరణైవిద్యతీత్యాహ చిత్రంత్వీతి॥ ౬౫॥ పూర్వం ప్రబంధావాంధ్య
వ్యాశ్రయత్వముక్తం - తత్స్వరూపస్య లక్షణవంతేరేణ దుష్టానత్యా
గ్నిరూపణంప్రతిజానీతే॥ అతేతి॥ తత్రమహాకావ్య లక్షణమాహ॥ నగ
రేత్యాదిహ॥ ఏతద్వసగణనిబంధవతుర్వగభవతురోదాత్తనాయక

త్వాదీనామపలక్షణం - తత్ప్రసంపన్నకావ్యాదర్శే ప్రప్రవృత్తిః - చంపుకా
వ్యందమయంత్యాది - ఆఖ్యాయికానామగద్యకావ్యవిశేషః || తల్లక్షణమా
హవక్త్రీయతి || ఉచ్చాస్వసస్సగౌఢిరివపరిచ్ఛేదభేదః - భేదకమితి - కథా
యాభిశేషః - తదుక్తమభినవగుప్తాచార్యైః - ఆఖ్యాయికోచ్చాస్వాది
నావక్త్రీపరవక్త్రీదినాయుక్తా - కథాతుతద్విరహితేతి - దండినాపునరు
భయోర్నామమాత్రభేదో నజాతిభేద ఇత్యుపపాదితం - తతః - థాఖ్యా
యికేత్యేకాజాతిస్సంజ్ఞాద్వయాంకి తేత్యాదినా - వక్త్రీం నామాష్టాక్ష
రపాదోమాత్రావృత్తవిశేషః - అపరవక్త్రీమథాసమవృత్తభేదః - ఉభ

తుప్పదం || గద్యకావ్యంకాదంబర్యాది | పద్యకావ్యంరఘువం
శాది || అసగౌఢంధమపియదుపకావ్యముదీర్యతే || అసగౌ
ఢంధంసూర్యశతకాది || గద్యపద్యమయంకావ్యం చంపూరి
త్యభిధీయతే | వక్త్రీచాపరవక్త్రీంధ సోచ్చాస్వసత్వంధభే
దకం || వణ్యుతేయశ్రకావ్యజ్ఞైరసా వాఖ్యాయికా మతా ||

— అథక్షుద్రప్రబంధనిరూపణం —

౬౬ || అథక్షుద్రాః ప్రబంధానిరూప్యంతే || యెనకేనాపితాతే
నగద్యపద్యసమన్వితం | జయత్యుపక్రమంమాలిన్యాదిప్రా
సవిచిత్రీతం | తదుదాహరణంనామ విభక్త్యప్తకసంయు
తం || యత్రాదౌజయత్యుపక్రమంమాలిన్యాదివృత్తంరమ్యం

యోర్లక్షణంతువృత్తరత్నాకరే - వక్త్రీనాద్యాన్నసాన్యాతామధ్వి
ర్యోనుష్టుభిఖ్యాతం || అయుజేననరలాగురుస్సమేతదపర వక్త్రీమదంసజ్ఞా
జరావితీ || ౬౭ || అథక్షుద్రప్రబంధేషాదాహరణస్యలక్షణమాహ || యే
నకేనేతి || తాలేనవంచత్పూదినా - గద్యైః ప్రమేణకలితోత్కలికాపరః
ర్యామై ర్విభక్తీభక్త్యాధాసాంకితై ర్వాక్యైః పద్యైః ప్రతివాక్యము
దౌనత్తద్వాక్య సమానవిభక్తీకనాయక వామాంకితైః శ్లోకైశ్చ సమన్వ
ితం - మాలినీనామవృత్తవిశేషః - ననమయయియితేయం మాలినీఖాగిలా
కైరిలిలక్షణాల్ - అత్రలక్షణస్య చ్యూనత్వా ద్వర్తమాన పదానాం
‘ఏంకిణాత్వాదుభయం’ వారయన్వాచ్యవ్యై || యత్ర త్యాదినా || అత్ర స

ధనవిభక్తిరప్తమీ - ప్రబంధాంతే సర్వవిభక్త్యంతితో నవమశ్లోకశ్చే
ద్యుదివిశేషాణాంసాక్షిశ్లోకాస్సాహిత్యదంతామశౌ ర్ద్రష్టవ్యాః - అంతే
విప్రబంధనామాంకితంపద్య విశేషంకుర్యాత్ - తదుక్తం - అంతేనుష్టు
మార్యాంవాకవికృత్యాఖ్య యాన్వితాం । కుర్యాచ్ఛాటు ప్రబంధానా
మియంసాధారణోవిధిరితి ॥ ౬౭ ॥ దత్తవాళలక్షణమాహ - సంబోధనేతి ॥
ద్యుపూర్వకమిత్యనేన గద్యానాంకలికాత్వేనానుప్రవేశఉక్తః - విము
ఖైశ్చపునరాకృష్టోవిముక్తపునరాకృష్టః - స్నాతానువిప్రాది వర్షూర్వ

పద్యం నిబధ్యతే । అనంతరమపిచేత్సు పక్రమాన్యప్తవాక్యాని
సప్రాసానిసతాళాని ప్రతివిభక్తి నిబధ్యంతే । అనంతరం
విభక్త్యాభాసాః - తదుదాహరణం ॥ ౬౭ ॥ సంబోధనవిభక్త్యా
యత్ ప్రచురంపద్యపూర్వకం । విముక్తపునరాకృష్ట శబ్దం
స్యాచ్ఛక్రవాళకం ॥ ౬౮ ॥ ఆద్యంతపద్యసంయుక్తా సంస్కృ
తపాక్రీకృతాత్మికా । అప్తభిర్వాచతుర్భిర్వా వాక్యైస్సగం
ధసమన్వితా ॥ ప్రతిస్కంధంభిన్నవాక్యరీతిదేశసంబోధితా ।
సర్వతోదేవశబ్దాదిరేషాభోగావలీమతా ॥ ౬౯ ॥ వణ్యమా
నాంకవిరుదవణాన ప్రచురోజ్జ్వలా । వాక్యాడంబరసంయు
క్తాసామతావిరుదావలీ ॥ ౭౦ ॥ తారాణాంసంఖ్యయాపద్యై

కాలసమాసః - తథాభూతశ్శబ్దోద్వితాక్రూరపదం యస్యతత్తతోక్తం -
ప్రంఖితదళాద్యంత పదమిత్యధాః - అత్రగద్యపద్యయోరా వృత్త్యాది
మన్యతో ర్ద్రష్టవ్యం - తదుక్తం - ఓజస్విపదభూయిష్ఠమూద్యంతాశీస్సమ
న్వితం । చతుర్థావాప్తధావృత్తంచక్రవాళంప్రచక్షతేతి ॥ ౬౮ ॥ భౌ
కావలీమాహ - ఆద్యంతేతి ॥ సగంధఃపరిచ్ఛేదభేదః - అత్రభోగో పకరణో
న్యనవసంతనాయకగుణాదివణానంప్రాయేణకలవ్యం ॥ ౬౯ ॥ విరు
దావలీమాహవణ్యమానేతి ॥ అగ్రస్వవిక్రమకులక్రమాగత విరుద వ
ణావాలిరిక్తంభోగావలీవద్ద్రష్టవ్యం ॥ ౭౦ ॥ తారావలీమాహ - తారాణా

మతి । సంఖ్యయాన స్తదంశ త్యేత్యథః॥ ౭౦॥ నన్వ స్వేపిచతురు స్తరః
తుర్భుద్రాది శాటుప్రబంధాః కిమితిసలత్వంత ఇత్యతాగ్రహ ఏవమితి

ద్యుక్తాతారావరీమతా॥ ౭౧॥ ఏవంకవిప్రప్రభోక్తిసిద్ధాఃఽము
ద్రాఃప్రబంధాయథానంభవ మూహ్యః । అతై తేషాముదా
హరణానివిస్తరభయాదిహనోక్తాని॥ ౭౨॥ *

ఇతి విద్యావాధవిరచితే ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
ఆలంకారశాస్త్రీకావ్యప్రకరణం సమాప్తం

ఉదాహరణానుక్తాహేతుమాహ॥అథేతి॥ ౭౩॥ *

ఇతి పదవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణ శ్రీమహిమ పాధ్యాయ
కాలచలముల్లినాథ సూరిసూనునా విశ్వేశసేనవిద్యస్య విద్వ
త్తణైః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీ
ఠినావిరచితే ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యానే రత్నా
పణాఖ్యానే కావ్యస్వరూప నిరూపణం నామ
ద్వితీయంప్రకరణమ్ - సమాప్తం,

శ్రీహయగ్రీవానమః.

ప్రతాపరుద్రయే-సవ్యాఖ్యానే

నాటక ప్రకరణమ్— 3

అథ శ్రావ్యప్రబంధనిరూపణానంతరం నాటకాది దృశ్యప్రబంధ నిరూపణం ప్రతిపాద్యతే॥ అథేతి॥ అభినయత్యభివ్యసక్తివదాధానిత్యభినయః - చాద్యజంతః- అభిపూర్వస్తుక్తాతురాభిముఖ్యాధానిత్యే । యస్మాద్విదాధానిత్యయతి తస్మాదభినయఃప్రృతభి - తైశ్చతుర్విధైఃతత్రవర్గతమఖిమఃఖభావనయాభావితాంతః కరణత్వంసత్త్వంతతోభవాభావాసాన్సత్త్వికాఃస్తంభాదయః తదభినయోఽనిమేషనయనత్యాదిః - అంకస్తాది-తద్వ్యాపారఃపతాకాది రాంగికాభినయః - పూర్వశబ్దేనవాచికాహార్యాభినయోగ్యత్యేతి - అత్రపాత్యాపరపర్యాయం కావ్యనాట

అథనాట్యప్రధానాఃప్రబంధానిరూప్యంతే॥ తత్రనాట్యస్వరూపంనిరూప్యతే॥ చతుర్విధైరభినయైఃసాత్త్వికాంగికపూర్వకైః।ధీరోదాత్రాద్యవక్త్రానుకృతిరాట్యంరసాశ్రయం॥భా

రూపంవాచికం- తదభినయోరసోచితరాగానుషంగాదిః - అహార్యాభియోనాట్యోచితాలంకారధారణం- అభినయాదిలక్షణంతుసంగీతచూరణమతే- అభివ్యంజన్విభావానుభవాదీన్నాటకాశ్రయాత్ । ఉత్పయస్సహృదయేరసజ్ఞానంభిరంతరం । అనుకర్తృస్థితోయోధోభినయస్సిభిధీయతే।అంగికోవాచికశ్చైవసాత్త్వికాహార్యకావితీ । సచతుర్థాశ్రయశ్చైరాంగికోఽంగీకృత్యోవ్యతే । తాగానుషంగియద్వాక్యం నాట్యతద్వాచికంప్రృతం । సత్వక్రియాసాత్త్వికస్సాన్యదాహార్యోభూతవాచికమితిధీరోదాత్రాదినాయకానామవక్త్రాధీరోదాత్రాదయః - అసత్త్వత్యాదవక్త్రాత్వమేవతేషాంసాత్యమిత్యుక్తంనాయకప్రకరణే.. తా

సామనుకృతిరనుకరణం - చతుర్విధాభినయేనాభినయ తాదాత్మ్యవ
త్తిరిత్యధాః-రసాశ్రయమితి - వత్సమాణక్రమేణవాక్యాధీభూతరస
విషయమిత్యర్థః - అతోగ్రవాక్యాభాసయతి వేదితవ్యం - గటాప
స్పందనభిన్నస్పృహతోరీష చ్చలనాథాణ్ణ్యభిప్రీత్యయే నాట్యమితివ్యుత్ప
త్త్యా సాత్వికాభినయబాహుళ్యం సూచ్యతే || ప్రసంగాన్నత్యసృత
యోగ్లక్షణమాహ భావేతి || భావాఃపదార్థభూతావిభావాద్యుత్ప
యావిషయత్వేనయస్యతద్భావాశ్రయం- అతఏవాశ్రయపదార్థాభినయో
ప్రప్తవ్యః - సృతేగ్గాత్రివిమేషవాదినోనిష్ఠాంతాదర్శాభ్యయతి సృత్యమితి
వ్యుత్పత్త్యాఅంగికాభినయబాహుళ్యం సూచ్యతే || అతఏవనాట్యాభ్యేద
ద్యోతకస్తుశబ్దః - రసవిషయం సాత్వికబహుళంనాట్యం భావవిషయ

వాశ్రయంతుసృతంస్యాన్నత్యంతాలలయాస్వితం || ౧ || ఏ
షాదశరూపకోతాప్రక్రియా | సృతసృత్యయోర్నాటకాద్యం
గత్యాదిహస్వరూపనిరూపణంకృతం | తథోక్తందశరూపకే |
మధురోద్ధతభేదేన తద్వయంద్వివిధంపునః | లాస్యతాండవ
రూపేణనాటకామృతకారకం || తేననాట్యేనదశరూపకాణి
భవంతి | నాటకంసప్రకరణంభాణఃప్రహసనండిమః | వ్యా

మాంగికబహుళం మాగ్ధాపరపర్యాయంసృత్యమితివివేకః || సృతమితి |
గీతాదిపరిమాణావచ్ఛేదఃకాలవిశేషఃతాళశ్చంపత్పుటాదిః - తదుక్తం -
కాలోలఘ్నాదిమితయా క్రియయాసమ్మితోమితి | గీతాదేర్విదభతా
ళస్సవద్యేథాబుద్ధైఃప్రృతభితి- లయోపి తాళాంతరాళవర్తయః కా
లోసాలయనాల్లయ ఇత్యుక్తలక్షణకాలవిశేషః- ఏతదుభయాశ్రయం
దేశ్యాపరపర్యాయంసృత్యమిత్యధాః || ౧ || అస్యస్వకపోలకబ్ధితత్వంప
రిహరతి- ఏషేతి | సృత్యైతిక్వచిదవాంతరపదార్థాభినయేన శోభాహ
తుత్వేనచశాటకాదావుపయోగాత్తదంగత్వమితివిజ్ఞేయం - తదెతత్సం
వాదవ్యాజే నానయోః పునర్వైకావిధ్యమాహ మధురేతి | మధురంలా
స్యం ఉద్ధతంతాండవమిత్యధాః || తేతి- సృత్యసృత్వవక్యతేనత్యధాః -
దశరూపకాణితి | నాటికాసప్తకాదీనామత్రైమాంతర్భావాదితిభావః-

స్మృతికారస్తు దశదావకేత్రప్రవ్యః । ౨ । నాట్యాభేదేపి వస్తువిభిదా
 ద్రావక భేదభిత్వాహ నాట్యాశ్రయత్వేనేతి వస్తుకథారీరం - తస్య
 స్మృతమితి నామాంతరం - తదుక్తంభావప్రకాశే - వస్తుతత్వాత్స్మృతం
 స్మృతరీరంకవికల్పితం । ఇతివృత్తంతదేవాహుర్నాట్యాభినయకోవిదా
 తి-తద్వివిధం - అధికారికప్రాసంగికంచేతి - తత్రాధికారఃఫలస్వా
 ద్యం-తద్వానధికారి - అధికారేణాధికారిణావా నిర్వృత్తమాధికారికం
 ప్రధానం-యథారామాయణేసీతారామవృత్తాంతః - ప్రసంగేననిష్ఠ
 క్తం ప్రాసంగికంఅంగభూతం - తస్మద్వివిధం - పతాకాప్రకరీచేతి - త
 ద్రూపానువర్తికథావతాకా-యథానుగ్రీవాదివృత్తాంతః- అల్ప
 వర్తికీప్రకరీ-యథాజటాయశ్శ్రమణాదివృత్తాంతః॥ ౩॥ ఏవమేకమా

యోగసమవాకారోవీధ్యంకేహావృగాదశేతి॥ ౨॥ నాట్యా
 శ్రయత్వేనాభేదభిత్వంకా యుజ్యతే । వస్తునెత్తరపాస్త్రై
 షాంధూపకాణాంహిభేదకాః॥ ౩॥ వస్తుత్రివిధంప్రఖ్యాతము
 త్వాద్యంమిశ్రంచేతి । తథోక్తందశదావకే॥ ప్రఖ్యాతోత్పా
 ద్యమిశ్రత్వభేదాస్తత్త్రివిధంమతం ॥ ఇతిహాసనిబంధనంప్ర
 ఖ్యాతంకవికల్పితముత్పాద్యంసంకరాయస్తంమిశ్రంచేతిఏవ
 వమాదివస్తు భేదాన్నాయకభేదాద్రావకాణాం పరస్పరంభే
 దః॥౪॥తథాహి॥నాటకేప్రఖ్యాతమితివృత్తం । ధీరోదాత్మో

కారికంద్వివిధం ప్రాసంగికమితి త్రైవిధ్యంసద్ధవత్యుత్త్య పునస్త్రై
 ధ్యమాహ వస్తుత్రివిధమిత్వాది॥ప్రఖ్యాతంమహావీరచరితాది - ఉత్పా
 ద్యంమాలతీమాధవీయాది మిశ్రముత్తరరామచరితాది - ఏవమాధికారి
 పతాకా ప్రకరీణాంప్రత్యేకం ప్రఖ్యాతాదిభేదభిన్నత్వేన త్రైవిధ్యేవ
 నివోనవవిధత్వం విశ్లేయం - ఏతదేవాభిప్రేత్యాహ ఏవమాదివస్తుభా
 రదితి । దివ్యమత్యోకభయాత్కనా వస్తునఃపునరపి త్రైవిధ్యాంగికారే
 ద్యదస్యేపివహతోభేదాః కల్పయితుంశక్యంతపన - లత్యేనులేస్యయ
 ఏవోహనీయాఇతివిస్తరభియా నమామృతస్వత్వాద్యంతే॥ ౪॥ వస్తుత్త్రి
 యోగూపక భేదకా ఇత్యుక్తంతస్యవినక్తీ తథాహిత్యాది నా । స్వప్రక

భాః॥ ౫॥ వస్త్రాద్విభేదాన్త్రాపకభేదోనిరూపితః అధునావస్త్రైకదేశవి
శేషభూతసంధ్యాది స్వరూపనిరూపయతి అథత్యాదినా ॥ తత్రసమ్మ
తివ్యాజేనసంధీనాంబిభాగమాహ ముఖమితి ॥ సావమక్వాఅవమర్శనహి
తాఃఉపసంహృతిః విమర్శోర్వహణం చేత్యభాః - ఏతేహంసామాన్య

నాయకః । శృంగారవీరరసయోరన్యతరస్య ప్రాధాన్యం ।
అన్యేషాంరసానామంగత్యేనానుప్రవేశః । ప్రకరణేఉత్పాద్య
మితివృత్తంధీరశాంతోనాయకః । శృంగారరసస్యైవప్రా
ధాన్యం । భాణేఉత్పాద్యమితివృత్తంధూతావిటోనాయకః ।
శృంగారవీరయోఃసూచనామాత్రసారతా । ప్రహసనేక
ల్ప్యమితివృత్తం పాపండప్రభృతయోనాయకాః । హాస్య
రసఃప్రధానం । డిప్రఖ్యాతమితివృత్తం । దేవగంధర్వపిశా
చాదయోగీరోద్ధతానాయకాస్తైషోదశ । రౌద్రరసఃప్రధా
నం । శృంగారవీరయోరనుప్రవేశః । వ్యాయోగేప్రఖ్యాతమితి
వృత్తంధీరోద్ధతోనాయకః । వీరరసఃప్రధానం । సమవాకా
రేదేవానుగాదయోద్వాదశనాయకాః । వీరరసఃప్రధానం ।
కల్పితమితివృత్తప్రసిద్ధం । పీఠ్యాంకపితమితివృత్తం । ధీ
రోద్ధతోనాయకః । శృంగారరసస్యసూచనామాత్రసారతా ।
అంతప్రఖ్యాతమితివృత్తం । ప్రాకృతజనోనాయకః । కరుణ
రసఃప్రధానం । ఉహమ్మగేమిత్రమితివృత్తం । ధీరోద్ధతోనా
యకః । శృంగారరసస్యాభాసత్వం ॥ ౫॥ ఆథతేహంసామగ్ని
నిరూప్యతే ॥ తత్రపంచసంధయః । తథావోక్తందశరూపకే ॥
ముఖంప్రతిముఖంగర్భఃసావమర్శచసంహృతిరితి ॥ సంధీర్వా

లక్షణమాహ సంధిరితి ॥ ప్రయోజనమత్రప్రవర్గరూపంఫలం - తస్య
ధర్మాభావకామేష్వైకైకస్య స్వవ్యతిరక్తాభ్యాంద్వాభ్యాముపసంజనా
భ్యాంవ్యాసేనసమాసేనచ సంబంధేత్వైవల్యేచ ద్వాదశవిధం - తద
త్వం - ఫలంప్రవర్గస్తద్బుద్ధమేకానేకానుబంధిచేతి - తేనైకేనముఖ్య
నాన్వితానామితిస్థితిజ్ఞుండానామవాంతరైకప్రయోజనసంబంధస్య -

దిత్యధా:- తదుక్తం-ఏకకార్యాన్ని తేవ్యప్రకథాంశేనుప్రయోగతః ।
 వాంతరైకకార్యస్య సంబంధస్సంధిరివ్యత ఇతి । అథావస్థాథప్రకృతి
 సంబంధేముఖాదిసంధయోజాయంత ఇత్యుహ తత్రైతి ॥ అన్త్రసమ్మతి
 హమా బీజేతి ॥ అథాప్రకృతయఃప్రయోజనసిద్ధిహితవత్తేచిత్ -
 థాశరీరకారణానీతిభోజరాజాదయః - తద్విశేషః పూర్వోక్తాబీజాద
 యఃపంచ - ఫలసిద్ధయేస్సీక్రియమాణస్యనాయకవ్యాపారరూపస్యోపా
 నుస్యపూర్వోక్తావరంభాదయః పంచావస్థాభవంతి- తదుక్తం- అవస్థాః
 పంచకార్యస్యప్రారబ్ధస్యఫలాధిభీతితి - తదేతదన్వయసంబంధేపంచ

మైకేన ప్రయోజనేనాన్విరానాం కథానామవాంతరప్ర
 యోజనసంబంధః । తత్రారంభబీజసంబంధోముఖసంధిః ।
 ప్రయగ్నవిచయసంబంధఃప్రతిముఖసంధిః । ప్రాప్త్యాశాప
 తాకయోస్సంబంధోగర్భసంధిః । నియతాప్రప్రకర్మోస్సం
 బంధోవిసర్జసంధిః । ఫలాగమకార్యయోస్సంబంధోనిర్వహ
 ణసంధిః । తథానోక్తరూపతే ॥ బీజవిచయవతాకాఖ్యాః
 ప్రగీకార్యలక్షణాః । అరంభయగ్నప్రాప్త్యాశాయతా
 ప్రతిఫలాగమాః ॥ అథాప్రకృతయఃపంచపంచావస్థానాన్వి
 తాః । యథాసంభవ్యనబాయంతేముఖాద్యాః పంచసంభయ
 ఇతి ॥ అథారంభాదీనాంసంబంధరూప్యతే ॥ ఔన్నత్యమా
 త్రమారంభః ఫలలాభాయభూయసే । ప్రయగ్నస్తుఫలా

సంధయోజాయంత ఇత్యుధా:- తత్రసాధనత్వాద్విజ్ఞాప్యవాప్రపత్తే
 :-సాధ్యత్వాత్కార్యస్యాంతే అపిచ్ఛేదాధాంబిందోస్తయోర్మధ్యే -
 తాకాప్రకర్మోస్తు బీజకార్యయోమాధ్యే యథాయోగంసేవేత్యతి వి
 క్రియంతత్రవతాకాయావేక్షమాహ కోహళః శత్యతేవతాకాస్థానే -
 వతాకే నివేశస్సాన్యద్భింబోద్భీజస్యవార్షవిదితి థావప్రకాశోక్తా విశే
 రీత్రస్తవ్యః- అవస్థానాముద్దేశక్రమస్సామర్థ్యలభిస్సన్నప్రపంచ ॥ అప
 ంపంచకంక్రమేణలక్షయతి ఔత్సక్యేతి ॥ కాలాత్తమశ్వబుధునోభిలా
 ప్రకరణఔత్సక్యం - మాత్రశబ్దోన్యమాణప్రయత్నా దివ్యసక్త్యే

దకః ఫలస్యత్రివర్గరూపస్యలాభాయ-నపునఃక్షుద్రస్య-అత్రఫలగతం
భూయస్త్యంలాభఉపవర్యతే - నాయకవ్యాపారస్య స్వరూపాత్మిం
బిదుచ్ఛానత్వమారంభశ్యథః - ఆరంభాదీనాం సర్వేషాం నాటకపీ
వోదాహరణంభవిష్యతీలక్షణమాశ్రమత్రపరీత్యతే ॥ ప్రయత్నస్తీ
తి॥ఫలాప్రాప్తాఃతిసతిసత్తమీ - ఫలప్రాప్తావితిపాలేవిషయసత్తమీ -
కార్యసంపాదనయోగ్యతాప్రయత్నశ్యథః ॥ ఉపాయేతి ॥ ఉపాయే
నాపాయశంకయాదకార్యస్యసంభవః - సంభావనాప్రతిబంధకోపని
పాలేనశంక్యమానత్వం ప్రాప్త్యాశేత్యథః ॥ నియతాప్తింలక్షయతి
అపాయేతి ॥ ప్రతిపక్షవృత్త్యాకార్యశ్చయోనియతాప్తిరిత్యథః ॥
సమగ్రేతి ॥ బాధకబాధనేన ఫలపర్యంతత్వా దాధ్యంఫలాగమ శ్యత్య

ప్రాప్త్యావ్యాపారోతిత్వరాన్నితః॥ ఉపాయాపాయశం
కాభ్యాంప్రాప్త్యాశాకార్యసంభవః । అపాయాభావతః
కార్యనిష్ఠయోనియతాప్తికాసమగ్రఫలసంపత్తిఃఫలాగ
మఉదాహృతిః॥ ౭॥అథబీజాదిపంచకంనిరూప్యతే॥స్తాకొద్ది
ప్తఃకార్యహేతుర్బీజంవిస్తార్యనేకధా । అవాంతరార్థవిచ్ఛే

ధః॥ ౭॥అథాగ్రప్రకృతిపంచకంక్రమేణలక్షయతి॥స్తాకేతి ॥ స్తాకొద్ది
ప్తఃస్వల్పపక్షీప్తః- అనంతరమనేకధామూలసంకథ శాఖావలాశాదివ
న్నాయకౌపనాయకప్రతినాయక భేదేన బహుధావిస్తారీకార్యస్య త్రి
వర్గరూపస్యఫలస్యయోహేతుస్తద్బీజమివబీజం - తచ్చక్వచిదాత్మేన
ససిద్ధైర్నాయకస్యాత్మోత్సాహోత్సకం - క్వచిదమాత్మ్యానసిద్ధైస్తదు
త్సాహోత్సకం - క్వచిదుభయానసిద్ధైరుభయోత్సాహోత్సకంచేతిర్రష్ట
స్యం- అత్రామాత్యగతోభ్యుత్సాహేనామాజకవ్యాపారోయజమాన
స్యేవనాయకస్యైవఫలంజనయతీతిబోధ్యం ॥ అవాంతరేతి ॥ అవాంత
రాత్రైకారవాంతరప్రయోజనైః విచ్ఛేదేనామద్వ్యాత్మరమప్రయోజన
స్యేతిభావః-తదవిచ్ఛేదకారణంబిందుః-తదుత్సాహప్రకాశే - ఫలేప్ర
ధానసిద్ధిన్నే బీజస్యావాంతరైఃఫలైః । తస్యావిచ్ఛేదకాసేతుర్బిందు

త్యాహకోహశశ్చతి || ప్రతిపాద్యతి || ప్రతిపాద్యకథాయాః ఫలాద్దేశ
 వృత్తత్వేన ప్రధానభూతాయాః రామాదినాయక వ్యాపారరూపా
 హాసంగం తత్సంబంధిత్యాదితీయాః- తదుక్తమాచార్యైః ప్రధానం
 సంబంధితత్వంబంధ్యంగమివ్యతశ్చతి - తథాభూతాకథా - సుగ్రీవా
 ద్యవసాయక వ్యాపారరూపా పతాకా వ్యాపిన్యనేన ప్రకరీవ్యవచ్ఛే
 డి - ననుపతాకాయామపిపుధక్ఫలమిచ్ఛంతి శారదాతనయాదయః - సు
 గ్రీవాదీనాంతధాదర్శనాత్ - నైతన్యాయసహం - అంగానాం ప్రధా
 నభవేనైవ ఫలవత్త్వేయమాదితీయేనైవ పదోపః - దధ్ధేంద్రియకా
 విస్యేత్యాదా వంగభూతా నామపి దధ్యాదీనాం ఫలసంబంధాంగీకా
 రాత్ - నన్వంగ ప్రధానఫలయోరేకాశ్రయస్వచ్ఛబ్దాంతే - దాష్టాం
 తీకేతునతతి వైషమ్యమితిచేన్నైవం - ఫలసంబంధస్యైవాను చరన్య
 ప్రాప్తియాకారిత్యేనతత్ఫలస్యాపిస్వామిఫలత్వాభిమానాత్ || అవ్యాస

జవించురచ్చెదకారణం || ప్రతిపాద్యకథాంగంస్యాశ్చ తా
 కావ్యాపిన్యకథా|| అవ్యాపిన్యకథాకార్యం నిర్వాహకృశ్చ
 లె||౮|| అధముఖం రూప్యతే || ముఖం బీజసముత్పత్తిర్వానా

తి || లఘుప్రకరః ప్రకరీ-సారాదిత్వాత్ బీజ-తదుక్తం-ప్రీత్యాతా
 వృత్త్యాత్యాదిర్వివక్షాపచయేయదీతి - యథాపుష్పాదిప్రకరః పరేషా
 మీవవేదికాదీనాం శోభాయోభవతి - ఏవమృతువర్ణానజటాయుశ్చైవ శా
 వృత్తాంతరూపా ప్రకర్యపి ప్రధానస్యైవ ఫలంజనయతి నపునస్స
 స్వీతిగ్రంథాంతరోక్తవిశేషాద్రప్తవ్యః - అవ్యాపిన్యవిశేషనిషేధస్యప
 తాకోక్తప్రతిపాద్యకథాంగత్వమాత్రాభ్యనుజ్ఞాపరశ్చతి - రప్తవ్యం
 కార్యమితి ప్రధానఫలనిర్వాహకోంతిమ కథావయవః కార్యమిన్యథాః ||
 ౯|| ఇథమవధౌ అథాప్రకృతయశ్చైవ రూపితాః- తదుభయయంగళపంచక
 కమన్వయసంభూత సంధిపంచకలక్షణం క్రమేణాహ ముఖమిత్యాది
 నా|| పరదేవలక్షణందశరూపకాదావప్యక్తం - తత్ర నానాభూతానామ
 భావాం ప్రయోజనానాం రసానాం ద హేతుర్బీజసముత్పత్తి ముఖ
 సంధినిర్దేశద్వారాదేవ నానాకలశబ్దాగ్రహణే పరిత్యజ్య హంకీర్త

త్యానేకప్రకారప్రయోజనరసహేతురీత్యన్యః - మతద్వయేపిసర్వేష్వః
 యావత్కేషు లక్షణానుగతిలాభాయాథాశబ్దస్య త్రివర్గవ్యతిరక్తం ప్ర
 యోజనసాధంవివక్షితం-అతివివోక్తముభాభ్యాం- తేనాత్రివర్గఫలేష
 హసనాదౌరసోన్యత్తిహేతోరేవబీజత్వమితి - భావప్రకాశకారమ్॥ య
 థాకామోపయోగ్యత్రశృంగారోదృశ్యతేరసః॥ అర్థోపయోగీవీరస్సా
 ద్రాద్రోపిస్యాత్వచిత్త్వచిత్ ॥ రయోరూపేణధర్మాధోపయోగీకర
 నాభవేత్॥ అద్భుతోపిమనఃప్రీతిప్రదత్వాతామ్యసాహ్యకృత్ ॥ ౬

ధారససంభవా । అంగానిద్వాదశైతస్యబీజారంభసమన్వ
 యాత్ ॥ ౯ ॥ బీజారంభానుగుణ్యేన ముఖసంశేరంగానిప్ర
 యోక్తవ్యానిఃఉపయేషఃపరికరఃపరిన్యాసోవిలోభనం । యు
 క్తిఃప్రాప్తిస్సమాధానంవిధానంపరిభావనా । ఉద్భేదభేద
 కరణాన్యన్వధానియధాక్రమం॥ ౧౦ ॥ ఏతేహంస్వరూపంని
 రూప్యతే॥ బీజన్యాసఉపయేషః । బీజస్యబహుళావకరణంపరిక
 రః॥ బీజస్యప్రతిపరిన్యాసః॥ బీజగుణవర్ణానంవిలోభనం । బీ
 జానుకూలసంఘటనప్రయోజనవిచారోయుక్తిః । బీజసుఖాగ
 మఃప్రాప్తిః । బీజసన్నిధానంసమాధానం । బీజసుఖమఃఖ
 హేతుర్విధానం॥ బీజవిషయాశ్చర్యావేశఃపరిభావనా॥ గూఢ
 బీజప్రకాశనముద్భేదః । బీజానుగుణప్రోత్సాహనంభేదః ।
 బీజానుగుణప్రస్తుతకార్యారంభఃకరణం । ఏతానిద్వాదశము

భయానకబీభత్సహాస్యాఃకాశ్యేషుయోజితాః । తత్తన్నేతృహనోవృత్తి
 వశాత్ప్రాయస్త్రివర్గగాభిర్యనేన శృంగారాదీనాం యథాయోగం
 త్రివర్గోపయోగీత్వమంగీచకార - తన్నతేనైకవిధత్రివర్గలక్షణప్రయో
 జనఃరసహేతుత్వంవివక్షితం-లక్షణానుగతిరపినులభైవ - యదత్రయు
 క్తంతర్ద్రాహ్యం॥అంగానాముత్పత్తిమాహ అంగానీతి॥ ౯॥ఉద్దిశతి ఉప
 యేషఇతి॥ అన్యథాశాసిత- నవృథగ్లక్షణాపేక్షేతిభావః॥ ౧౦॥తథాపిమం
 దబుద్ధ్యనుగ్రహాథా ముపయేషాదీనాం క్రమేణలక్షణం ప్రతిజానీతే ॥
 ఏతేహమితి ॥ కంటకశోధనమంగలక్షణానాంయథాయోగముపాహరణ

ప్రదేశపవకరిష్యామః - మిథః ప్రయోగ క్రమోనవివక్షితభివత్యాయః ॥

౧౧ ॥ అథసాంగం ప్రతిముఖ సంధిమాహ లత్యైతి ॥ కేనచిదంశేనలత్యుత్ప

దవరేణాంశేనాత్యుత్పం చేత్యథాః - ప్రత్యంకనబద్ధకార్యానుకూలా

శీక ప్రయోజనమధ్య కలిపయనిష్పత్తిలత్యుత్పం కలిపయానిష్పత్తిగ

ఖసంధేరంగాని । ఏతేషాంమధ్యఉపయోగపరికరపరిన్యాస

య్యుత్పద్ధేదసమాధానానామావశ్యకత్వం ॥ ౧౧ ॥ అథప్ర

తిముఖసంధిః ॥ లత్యైలత్యుత్పదీజస్యస్యక్తిః ప్రతిముఖంప

తం । విందుప్రయత్నానుగమాదంగాన్యస్యప్రయోదశ ॥

విందుప్రయత్నానుగుణ్యేన ప్రతిముఖసంధేరంగానిప్రయో

క్తవ్యాని ॥ విలాసఃపరిసర్పశ్యపిఘాతంతమనమణీనమణ

ద్యుతిఃప్రగమనం పిరోధఃపర్యపాసనం । సబ్రంపుష్పముప

న్యాసోపనాసంహారిభిశ్చ ॥ ఏషాంస్వరూపంబింపుతే ॥

సంభోగఃపయమనోరథవిలాసః । సృష్టనప్తవదాన్ధానుప

రణంపరిసర్పఃఅనప్తవస్తుపయోపిఃపిఘాతం । అరత్యుపశమనం

శమనిపరిహాసపదసంసమణ । అనురాగోన్మత్తనోన్మత్తః ప్రీతిర్మ

మణద్యుతిః । ఉత్తరోత్తరవాయైరనురాగబీజ ప్రకాశనం

ప్రగమనంభక్తనాహితాగమనసరోధనపిరోధః । ఇష్టజనాను

నయఃపర్యపాసనంప్రతిముఖసమరవచనంవజ్రం । అనురాగ

ప్రకాశనపిఘాతవచనంపుష్పం । అనురాగహేతువాక్యరదనా

ఉపన్యాసః । చతుర్వర్ణనిర్వర్ణనంవణాసంహారిః । ఏతే

షాంమధ్యపరిసర్పప్రగమనవజ్రోపన్యాసపుష్పాణాంప్రా

ధాన్యం ॥ ౧౨ ॥ అథగర్భసంధిః ॥ గర్భస్తుద్యుత్తనప్తస్యబీజస్యా

న్వేషణంముహుః । అస్యాప్ర్యాశపతాకానుగుణ్యేనాంగోపక

త్యుత్పంచేతి మతాంతరం - తాదృశస్యబీజస్యస్యక్తిఃప్రకాశనం ప్ర

తిముఖమితి ॥ ౧౨ ॥ అథసాంగంగర్భసంధిమాహగర్భభి ॥ ప్రతిముఖసం

ధిలత్యైలత్యుత్పయా ద్యుత్తనప్తస్యబీజస్యాపాయశంకానువృత్త్యావిచ్ఛే

దానువృత్తైముహుఃపానః పున్యేనాన్వేషణంగర్భసంధిరితి । అత్రపతా

కాయావైశ్వికత్వాత్తదభావపక్షేపిప్రాప్త్యాశానియతైవ - వతాకా
 ఘాతేన బీజవిద్యోకస్యసరస్యనివేశశ్చస్యనుపదమేవోక్తం॥౧౩॥అథసాం
 గంవిమర్శసంధిమాహ॥గర్భసంధావితి॥ యేనకేనాపిహేతునాక్రోధవ్య

ల్పసం॥ వతాకాప్రాప్త్యాశానుగుణ్యేన గర్భసంధేరంగాని
 ప్రయోక్తవ్యాని॥ అథూతాహరణంమార్గోరూపోదాహరణ
 క్రమః॥ సంప్రహశ్చానుమానంచతోటకాధిబలతథా॥ ఉ
 క్తేగసంభ్రమామైపాద్వాదశాంగాస్యనుక్రమాత్॥ ఏ
 వాంగ్మరూపంనిరూప్యతే॥ ప్రస్తుతోపయోగిభద్వాచరణమ
 భూతాహరణం॥ తత్త్వాధానుకీర్తనంమార్గః॥ వితర్కప్ర
 తిపాదసావక్యాంరూపం॥ ప్రస్తుతోత్కర్షాభిధానముదాహృ
 తిః॥ సంవింతిగార్థప్రాప్తిఃక్రమః॥ ప్రస్తుతోపయోగిశ్చ
 మాధానవాక్యంపంగ్రహః॥ లింగాదభ్యాహనమనుమానం॥
 గోపసంభ్రానవచనంతోటకం॥ ఇప్తజనాతిసంధానమధిబ
 లం॥ అపకారిజనాద్భయముద్వేగః॥ శంకాత్రాసావసంభ్రా
 నః॥ ఇష్టేర్హిపాయానుసరణమాత్యేపః॥ ఏతేషాంమధ్యేఅభూ
 తాహరణమార్గతోటకాధిబలామైపాణాంప్రాధాన్యం॥
 ౧౩॥ అథవిమర్శసంధిః॥ గర్భసంధౌప్రసిద్ధస్యబీజార్థస్యావ
 మర్శనం॥ హేతునాయెనకేనాపివిమర్శసంధిరివ్యతే॥ నియ
 తాప్రిప్రకర్యుడైరంగాన్యక్రప్రయోదశ॥ నియతాప్రిప్ర
 కర్యానుగుణ్యేవిమర్శసంధేరంగానిప్రయోక్తవ్యాని॥ త
 త్రాపవాదస్సంఘటోవిప్రవక్రవశక్తయః॥ ద్వ్యతిఃప్రసం
 గశ్చలనవ్యవసాయోనిరోధనం॥ ప్రరోచనంవిచలనమాదా
 నంతాప్రియోదశ॥ ఏతేషాంస్వరూపంనిరూప్యతే॥ దోషప్ర

సనాదిసాఅర్థస్యావమర్శనం వర్యాలోచనంక్రోధవ్యసనాదిజన్యోగర్భ
 నిర్భిన్నబీజార్థసంబంధః ఫలప్రాప్త్యవసాయాత్తకోవిచారనిర్ణయో
 విమర్శఇత్యర్థః - తదుక్తంగర్భనిర్భిన్నబీజార్థసంబంధోవ్యసనాదిజః॥

* సామదానవాక్యమిహపాతాంతరం.

చారనిష్ఠయోయస్తు సవిమర్శితస్త్వితత్త్వి॥ ౧౪॥ అథసాంగసర్వహ
సంధిమాహాబీజవంతత్త్వి - సంసర్గేమతుష్ - బీజయక్తాత్త్విత్వః - య
గాయథంయథాస్వంవిప్రకీర్ణానిజస్థానేమాపన్యస్తాత్త్విత్వః - ఎకొము
త్త్విత్వఃప్రయోజనంయేహంతేహంభావస్తత్త్విత్వం - యత్రబీజయక్తాము

భ్యావనమపవాదః। రోషసంభాషణంసంఘటః। విభజంభాది
కంవిద్రవః। గురుతరస్కృతిద్రవః। విరోధశమనంతక్షిః।
తజానోద్వేజనేవ్యతిః। గురుకీర్తనంప్రసంగః। ఉపమానం
చలనం। స్వశక్తిప్రశంసనంవ్యవసాయః। కోశసంరక్షణా
మన్యోన్యవిత్తేపోనిరోధనం। సిద్ధవచ్ఛాపిత్రేయః। ధనుస్ర
రోచనం। స్వగుణావిమలరణంవిచలనం। కార్యపంగ్రహా
దానం॥ ౧౪॥ అథనిర్వహణసంధిః॥ బీజవంతోమభావ్యద్ధావి
ప్రకీర్ణాయథాయథం। ఏకాధ్యక్షముపనీయంతేయత్రనిర్వ
హణంహితత్॥ ఫలాప్తికార్యాసుగుణ్యాపంగాన్యస్యచతు
దశ॥ ఫలాప్తికార్యాసుగుణ్యేననిర్వహణసంధేరంగానిచ
తుదశప్రతిపాదనియాని॥ సంధిర్విరోధోగ్రథనంణణయః
పరిభాషణం। ప్రసాదానందసమయాఃకృత్యాభాషోపగూహ
నం॥ పూర్వభావోపసంహారోప్రశస్తిశ్చచతుదశ॥ ఏలే
మాంస్వరూపనిరూప్యతే॥ బీజోపగమనంసంధిః। కార్యమా
గణంవిరోధః। కార్యోపయోగంగ్రథనం। బీజానుగుణకార్య
ప్రభ్యావనంణణయః। మిథోజల్పనంపరిభాషాపర్యపాన
నంప్రసాదః। వాంఛితాథకప్రాప్తిరానందః। దుఃఖప్రశమ
నంసమయః। లబ్ధిస్థిరీకరణంకృతిః। ప్రాప్తకార్యానుమోద
నమాభాషణం। అదృశతాథకప్రాప్తిరుపగూహనం। తద్వకా

సంభాషణకాః పరమప్రయోజన సంబంధంలభంతే సనిర్వహణ
సంధిత్వత్వః - అతోపయోగపాదిమ యత్రకృతనకార్యకానిభావస
న్భావస్తత్రైవక్రమోంగీకర్తవ్యోనత్వస్యై - వస్తుస్వరూపపితలేక్ర
మాంగీకారేకారణభావాత్ - లక్ష్యముభ్యుత్కృష్టమిదమిదమ - తమ

క్తం॥వస్తునెత్తురసాదీనామానుగుణ్యేనయోజయేత్ । వివక్షితోత్రనాం
గానాంక్రమణిత్యేవనిర్ణయఇతి - సచతేషాంప్రధానవస్తు సంబంధవివ
నిబంధనీయఇతివాచ్యం - అన్యథాపిదోషాభావాత్ - తదుక్తంనాటకప్ర
కాశే - ఉపత్తేపాదయఃప్రబంధేష్యాధికారికావాప్రాసంగికావాప్ర
యోక్తవ్యాః యథాసందర్భస్యశోభాదైభవంతీతి - విభజ్యలక్షితాని
సంధ్యంగానిసంఖ్యయా సంకలయ్యోవసంహరతి - ఏవంచతుష్టష్టితి
౧౫॥ తత్రాంగానాంప్రయోజనమాహ ఏతేషామితి॥ అభినయరాగ
మృద్ధితి అభినయదర్శనేనసామాజికమనోరంజన సమృద్ధిరిత్యర్థః -
స్వేతేషాంప్రయోజనకథనమనుపవన్నం - అంగానాంప్రధానఫలేనై
ఫలవత్త్వనియమాదితినవాచ్యం - తస్యాశృప్తఫలవత్త్వనియతత్వాత్

ర్యదగ్గనంపూర్వభావః । కార్యాభోవసంహృతిస్సంహారః ।
శుభశంసనంప్రశస్తిః । ఏవంచతుష్టష్ట్యంగసమన్వితాఃపం
చసంధయఃప్రతిపాదితాః॥ ౧౫॥ ఏతేషాంషట్ ప్రయోజనా
నిసంభవంతి । వివక్షితార్థాప్రతిపాదనం గోప్యార్థగోపనం
ప్రకాశ్యార్థప్రకాశనం అభినయరాగసమృద్ధి శ్చమతా
రిత్యమితివృత్తివిస్తరశ్చేతి ॥ ౧౬॥ తత్రైతివృత్తంసూచ్యమ
సూచ్యంచేతిద్వివిధం । అసూచ్యమపిద్వివిధం । రృశ్యం శ్రా

వతస్తురృప్తంఫలం - తదుక్తం శృంగారప్రకాశే - అంగానాంవడ్విధ
ప్యోతద్వప్తంశాస్త్రీప్రయోజనమితి॥ ౧౬॥ ప్రయోజనానామేతేషా
లత్యైసూదాహరణమూహనీయ మిత్యుపేక్ష్యపునరపి వస్తునోద్వేధా
భాగమాహ-తత్రైతివృత్తిమితి॥ ద్వితీయంద్వేధావిభజితి-అసూచ్యమితి
తత్ర ॥ నీరసోనుచితస్తత్రసంసూచ్యోనస్తువిస్తరః । దృశ్యస్తుమధురో
త్తరసభావనిరంతరఇత్యాశ్యయోర్వ్యవస్థాద్రుప్తవ్యా - శ్రావ్యంచే
త్రచశబ్దః శ్రావ్యగతావాంతరభేదాననుక్త మశ్రావ్యభేదంచ సము
నోతి - శ్రావ్యంచ సర్వశ్రావ్యంయతశ్రావ్యంచేతిద్విధా - ద్వి
యంచజనాంతికమపవారితంచేతిద్విధా - ఏతేషాంలక్షణంతు - సర్వ
శ్రావ్యం ప్రకాశం స్యాదశ్రావ్యంప్రకాశతః । ప్రసతాకకరేణ

సప్తపద్యారామంతరకథాం । అన్యోన్యమంత్రగంధ్యతస్యైశ్చజ్ఞానం
 జనాంతికం । రహస్యంకథ్యతేన్యస్యపరావృత్త్యాపవారితమితి - త్రిప
 దకగ్రహణంపతాకస్యాప్యపలక్షణాక్షణం - తిమద్రింతద్వేదిభిః - త్రిప
 తాకః పాతాకస్సగంధకోశ్రంతంగితకరః । జనాంతికేరహస్యచ దోషే
 ద్విపసీక్తితద్యత । లక్షణంస్యసంయోగస్సంగీతరత్నాకరే నృసింహమూలసం
 బంధకుంచితాంగుష్ఠకోభవేత్ । పరాకస్సంహతాకారః ప్రసారితతలాం
 భుభిః సప్తపద్యతాకస్యావృత్తీగానామికాంగుళిలి ॥ విప' అభిత్త్యా
 త్కేతెమృతానః । అభి' అమృతానః సూర్యం పంచభిః సలిపానయేఽతి
 ప్రథమాంశ్చప్రతీసనానంతరంపంచభంకుర్యాదేభి' అగ్రాః । అన్య

[illegible][illegible]

చష్టే-యశ్రేతి॥౧౯॥అంకాస్యంలక్షయతిఅంకాంతేతి ॥ యశ్రకుత్రా
ప్యంకాంతపాత్రైరితి శంకాంకురముత్పటయవాచ్యవష్టే యశ్రపూ
ర్వేతి॥ ౨౦ ॥ ప్రవేశకంలక్షయఃప్రత్యైతి॥నీచపాత్రైశ్చేటిప్రముఖైశ్చ
నద్వాభ్యాం బహుభిర్వా మధ్యమాసంక్షిణై ర్వృత్తవర్తిప్య మాణా
నాంపూర్వోత్తరాంశేషాణామేవేత్యథః ॥ అతపవాస్య విమూఢ
వత్ప్రీకమేంకేనప్రవేశిత్యాహ-నాద్యేంకఇతి॥ ౨౧॥ అంకావతారం
క్షయతి యశ్రస్యాదితి ॥ పూర్వోత్తరాంకాథా యోర్విషంభానిః
చేధేననభావ్యమితిభావః ॥ అసూచితేతి - పూర్వాంకవర్తినామేవపా

థాస్సూచ్యతేసాచూళికా ॥ ౧౯ ॥ అథాంకాస్యం॥అంకాం
తపాత్రైరింకాస్య ముత్తరంకాథాసూచనా ॥ యశ్రపూ
ర్వాంకాంతపాత్రై రుత్తరాంకాథః సూచ్యతే తదంకా
స్య॥౨౦॥అథప్రవేశకః ॥ వృత్తవర్తిప్యమాణానాంకథాం
శానానిదగ్గరః । ప్రవేశకస్తనాద్యేంకేనీచపాత్రప్రయో
జితః ॥ నీచపాత్రప్రయుక్తఃప్రవేశకఃఅద్యేంకేనయుక్తః ॥
౨౧॥ అథాంకావతారః॥ యశ్రస్యాదుత్తరాంకాథఃపూ
ర్వాంకాథానుసంగతః । అసూచితాంతపాత్రంతదంకావత
రణంవతం ॥ ఎభిస్సూచ్యంసూచయిత్వాగృహ్యమంఃప్రద
ర్శయేత్ ॥ ౨౨ ॥ తత్రాంకస్వరూపంకూర్మతే ॥ ప్రత్యక్ష
నెత్వచరితోబిందుస్యక్తిపురస్కృతః । అంకోనానాప్రకారా

త్రాణానుప్రాసుప్రవేశాన్నతర్హుచనమితిభావః ॥ అంకాభ్యంత
భావస్వమంకాస్యాంకావతారయోః । భవెవంకబహిర్భావోవిమూఢః
చప్రవేశకే । ఉభయంచూళికాయాఽతుయథాయోగమితిస్థితిరితి॥౨౨
దృశ్యమంకైః ప్రదర్శయేదిత్యుక్తం తస్మాద్యశోంక ఇత్యాకాంతాయ
మాహ తత్రాంకేతి ॥ ప్రత్యక్షంరంగప్రవేశేనసాక్షాన్నిర్దిశ్యమాన
నెత్వచరితంనాయకవ్యాపారోయశ్రసతతోక్తః - బిందుస్యక్తిపురస్క
రఃబిందుసూచనాథాం పరిశిన్నఇత్యథః - నానాప్రకారాథానాః
నెకానాంతరప్రయోజనానాం సంవిధానానాం కథాసన్నివేశవిశేష

నాం-రసా నామఁగ భూతా నామంగినో వారసస్యచ । నచాతిరసతో
 గారవస్తుపిచ్ఛిన్నగాఁనయత్ । రసంవానరోదధ్యాన్వస్త్యలంకా
 లక్షణైరిత్యుక్తకీర్త్యాపరస్పరానుపమ్య నామాశ్రయః । అత్రాంకే -
 యారాధ్యానం వసంయుద్ధం రాజ్యదేశాదివర్ణనం । సురోఽంభోజనం
 స్నానంసురతంచానులేపనం ॥ అంబరగ్రహణాదీని ప్రత్యయైనినిది
 శేత్ । నాధికారివధఃక్వాపి త్యాజ్యమావశ్యకంనవ । అధికారివశస్యాపి
 వ్యవిత్యాసోఽపినాహాతా । అర్వాప్రకారాశ్చసృజ్యజీవప్య
 రీయది । నాయకస్యయదేకాహదరితప్రసేపాదకః । ఏకప్రయోజనాన్
 క్షప్తత్రైవాసన్ననాయకః । ఏకాపకాఽభిషేపాన్త్రైవ్యోన్యస్త్రైవమన్తై
 వ । సమస్తపాత్రానిమాత్రమావసానోఽంభోజీయత ఇత్యదిప్రతిపా
 తతాప్రాచీనాలంకారికపద్ధతరసుసగణీయా ॥ ౩౩ ॥ ఏవంనూచ్యాహ
 వ్యవస్తుభండప్రతిపాదక మంకపిషరంభాదికం స్వరూపతోఽనుసరితం -

రసంవిధానరసాశ్రయః । ౩౩ ॥ నాముఁగభూతాన్వశే ॥ సూ

ప్రధానోఽపి బ్రాతే మూరిమంచావిరూపకం । స్వకార్య

అధనర్వస్యాపికావ్యాకృతస్యసూచికాధారోన్యస్త్రైవరూపణీయా - త
 త్యాశ్చత్వార్యంగాఽ అముఖప్రరోదనాదీభిఃప్రహసనం చేతే తత్ర
 విధిప్రహసనయోఽప్రాయో ప్రబంధాదావనుదాహరణై న కృతార్థ
 త్యాన్వశరూపకమన్యప్రాధాన్యే నాపిపరిత్యాప్య తల్లక్షణంప్రా
 తినాలంకారమార్గైః తత్రైవ భవిష్యోన్యపేత్యైవనర్తవ్యాం ప్రరో
 తనాముదాహరణసంయ ఏవరన్యూప్యక సంతప్రతిసాంగిస్యాముఖస్య
 వ్యవహరరూపణం ప్రతిజానీతే ॥ అథేతి ॥ తత్రపురుషపితేషప్రయోజ్య
 ంస్కృత ప్రధానోవాగ్ధ్యసారోభారతీ - ప్రస్తుతాన్ధప్రశంససేన
 త్రిత్యంశాం ప్రవృత్త్యున్నతీకరణం ప్రరోచనా-తదుక్తం ॥ భారతీ
 శంస్కృత ప్రాయో వాగ్ధ్యసారోనరాశ్రయః । ఊన్యభోకరణం
 తత్రప్రశంసాప్రరోచనైః - ఆమ । విశేషఃప్రస్తావనోకాదేత్ - ప్ర
 త్తవనావిశేషఆమభివ్యవచే - అన్యైవపర్యాయః ప్రస్తుతాన్ధప్రశంస
 భోకకారః తత్ప్రతానసారేణలక్షణమాహ సూత్రధారయః ॥ తద్వచన

సూత్రాధారా-వికఃపూర్వరంగవిధాయకః - ఇతరస్తునటస్థాపకాద్యపర
వర్ణాయః - పూర్వసూత్రాధారసదృశగుణాకృతిః ప్రస్తావనాప్రవర్త
కః-అశ్రతునటిహారిహార్మివ్యకః-నర్తనవిహోవిరూపకః - ఏతేషాంలక్షణా
నిభావప్రకాశే - అనూత్రయఃగుణాన్నేతుకఃవేరపిచవస్తునః । రంగ
ప్రసాధనప్రాధ్యుసూత్రాధారణిజానాదీః ॥ తతురాతోద్యభేదజ్ఞాత
తకానావికాగౌ ॥ రంగభిన్నయజ్ఞాతసర్వభాషాచక్షుః ॥ నటా
నుయో ద్విష్టేభ్యోనానృకః-నటా ॥ భగతేనాభిశంయోభావం
నానారూప్రయోగః ॥ నటాభివ్యక్తిఃభవేత్పరిపూర్ణివ్యక్తిః ।
తదాద్యప్రవర్తనమేతదాద్యప్రయోగవత్ ॥ వెదకస్త్వంకవాదీయో

ప్రవర్తకఃవేదకఃప్రవర్తకఃప్రవర్తకః ॥ ప్రస్తావనావా
యస్త్రి - అనూత్రయఃప్రవర్తకం । ప్రయోగాభిశయశ్చే
తిప్రవర్తకఃసావ్యాఖ్యానభావః ॥ ౨౪ ॥ ఏషమంగానాంస్వరూ
పంసూత్రాధారే ॥ స్వతచ్ఛ్రుతసమంవాక్యవర్ణనాయత్రిసూ
త్రాధారః ॥ గృహాత్వాప్రపితృత్వత్వత్వోద్భవతః ॥
ప్రస్తాయమానకాలస్యగుణపరిణానయాస్వతః । ప్రపితృత్వా

నేతుస్యస్వాధిగమకఃఇతి- స్వకార్యమభిసతమాపకప్రయోగేణపరిప
దారాధనాత్ ॥ ప్రస్తావనాకావ్యాధిహాప-వస్తాదిచతుష్టయం తదాద్యే
పిణ్యాడభయప్రవర్తకయోద్యభః - లతపవచితోద్భవాట్యాదిక
యన్బూతే; గామపిమిన్యధాః-తదాద్యం - పూర్వరంగవిధాయాదే
సూత్రాధారే; నిగతే । ప్రపితృతద్వగపరఃకావ్యాధంప్రాపయెన్నటః
దివ్యమాద్యైసతగ్రూపీమిశ్రమన్యతరస్తయోః । సూచయెద్వస్తా
జంవాముఖంసూత్రమథాపవేతి - ధౌవకోదివ్యంవస్తాదివ్యోభూత్వామా
ర్త్యంవస్తామతోభూత్వామిశ్రంవస్తాభయోరన్యతరోభూత్వాసూ
చయెదివ్యభః ॥ ౨౪ ॥ అథాముఖంగ్రయేకధోద్భవంలక్షయతి ॥ స్వేని
పాత్రంకర్తృసూత్రిగసూత్రాధారిస్యవాక్యమథంవాక్యాభంవా
ప్రవర్తకంలక్షయతి ప్రస్తాయమానే ॥ కాలస్యముతంకందిమపాద

తీతి వచ్చన పాప్రస్య శరద్వసంతాదే క్షణవణనయా అసన్న ప్రవే
పాత్ర సామ్యే నేతిభావః । ప్రకటితరామాంభోజ్య కాశికవాగ్లక్షణా
రందీ । సురచాపసమనహేతో రయమవతీర్ణశృరిత్సవ య ఇత్యత్ర రామ
లక్షణవిశ్వామిత్రాణాంశరద్వర్ణ ససామ్యేన ప్రవేషక నాప్రవర్తకం॥
ప్రయోగాలిశయంబతుయతి ఏవ ఇతి ॥ ఏవది మోరస్యతరశబ్దప్రయో
గోపకేపాదిత్యర్థః ॥ ౨౫ ॥ నన్వనంతరముద్ధాన్య కాశీనిష్క్రం గాన్య
న్యం లేక భం లేమామామభే సంగతి త్యాశంక్య భయేమామంగా నాంమ
దాదరిరో ఇల సంగమయ న్నాహ ఏధ్యంగసీతి ॥ నన్వైవ పీథ్యాముఖ

చితంపాత్ర యత్ర తత్సన్యస్య ప్రవర్తకం । ఏవోయమిన్యప
తేపాత్రాత్ర ధారప్రయోగితః । సాత్ర ప్రవేశేయత్రా
యంప్రయోగాలిశయోమతః ॥ ౨౫ ॥ ఏన్యంగాన్యముఖం
గత్యాదుచ్యంలేత్ర స్వభావశః । ఉన్యన్య కావలిశేత్ర ప్రపంచ
స్రగ్లేభలవా తా-శ్యగిబలైః ఉహవస్యం చిత నాచితే । అస
త్ప్రసాపవ్యాహరిహరివాసియోఽశే, ౨౬ ప్రహంస్యరూ
పస్యరూప్యతే గ్రహ ధార్థవచపర్యాయమాలారూపేణప్రశో
త్తరమాలారూపేణదోష్టాన్య కక్ష్యః ధ । అవలితమపిబ్బ
విధం । యత్రైవ త్ర సమావేశా తాం గ్యమన్యత్రసిద్ధతి వ
స్తువోన్య త్రవాయత్సన్యద్వితాః పలిశంకతం ॥ అన్య
కార్యచ్చన్నా అన్యకాగ్యకరణం అన్యకార్యప్రసంగాత్ప్ర

మూరంగినోర్నామమాత్ర శేగిగిశంకసీయం - పీథ్యాంకగోష్టాతాది
శేహంగకలత్వం సూత్ర ధారాది సంబంధదైర్ఘ్యం ఉన్యన్యకాది
సర్వాంగవశ్యకత్వంపాక్షిక ప్రాధాన్యచ - అముఖపునరేతద్వయా
న్యమిత్యనయోరత్యంతవిలక్షణత్వాత్ ॥ అకసాధారణంగాన్యదైశపూ
ర్వకంబతుయతి ఉన్యత్వేగ్యాది నా ॥ ౨౬ ॥ అన్యోన్యాలూపేగూధార్థ
వచంతతఃపర్యాయశ్చేత్యేవమేకామాలా ప్రశోత్తరంచేదిద్వితీయాః
ద్విధా పలితమిత్యాహ అన్యకార్యేతి ॥ పూర్వప్రప్రకృతకార్యసిద్ధేః
ప్రయశ్చపూర్వకత్వముత్తరప్రప్ర సంగికత్వంచేత్యర్థః । అసద్భూ

తంపారదార్యాదిప్రసంగేనదుష్టం- పూర్వాచార్యాస్తుస్తోత్రంహోసే
నవింపంతి॥ అసద్భూతంమిథస్తోత్రంప్రపంచోహాస్యసృష్టతథతి । త్రి
గతంద్వివిధం - తత్రైకంపూర్వరంగంగమపరమాముఖాంగమితివివిచ
న్నభయోః ప్రమేణలక్షణమాహ॥పూర్వరంగఇతి । నటాదిసల్లాపఇత్య
త్రాదిగ్రహణాన్వారిషసూత్రధారౌగృహ్యేతే - తదుక్తంభావప్రకా
శేపూర్వరంగప్రస్తావే ॥ సూత్రధారోనటశైష్వరతథావైచారిపార్శ్వ
ః । సల్లాపంయత్రకుర్వం తితదేవత్రిగతంస్తృతమితి । అత్రద్వితిప్ర
స్తావనాయాం - సామ్యాదితి శబ్దసామ్యాదిత్యర్థః-తదుక్తందశరూపకే

కృతకార్యసిద్ధిశ్చ । అసద్భూతంమిథస్తోత్రంప్రపంచః (త్రిగ
తంద్వివిధంపూర్వరంగంగంప్రస్తావనాంగంచేతి) పూర్వరం
గేనటాదిసల్లాపోత్రీతుసామ్యానైకార్థయోజనంత్రీగతం ।
ప్రియసప్తవైర్వాక్యై రప్రియైస్విలోభనంభలం । సాకాం
క్షస్యాపివాక్యస్య నివర్తనముక్తివ్రత్యుక్తిరూపేణవాక్యై
ర్ద్వివిధా । స్పర్థయాన్యోన్యవాక్యైర్నాన్యకాభిలం । సహ
సోదితంప్రస్తుతవిరోధిగండం । రసశాదుక్తాన్యధావ్యాఖ్యా
నమవస్యందితం । సోపహాసనిగూఢాధప్రహేలికా నాలికా
శ్రుతి సామ్యాదనే కార్థయోజనంత్రిగతంత్యహ । నటాదిత్రితయాల
పఃపూర్వరంగేతదివ్యతథి- భలంవ్యక్తం । సాకాంక్షసేతి । నివర్తనం -
*ఉపరిప్రస్తుతమోన్నమశ్శివాయేతివచనభావః- ఉక్తేఃప్రత్యుక్తిరుక్తిప్ర
త్యుక్తిః-అత్రద్విప్రీతిరితిశేషం ప్రాంచఃపూరయంతి-అన్యోన్యవాక్యై
పరస్పరసామర్థ్యప్రకాశకవాక్యైర్నిత్యధిగమిత్యర్థః-సహసోదితమవిమృశ్యో
క్తంప్రస్తుతవిరోధిగండం-అర్థభేదేనప్రస్తుతోపయోగిగండమితికేచిత్-
తదుక్తం-గండంప్రస్తుతసంబంధిభిన్నార్థసహసోదితమితి । రసవశాది
ఉక్తేన సంబధ్యతే నతు వ్యాఖ్యానేన ॥ సోపహాసేతి ॥ నిగూఢోగోప

* కులశోకహరంకుమారమేకంకుహనాభై రవపారణోస్తుఖాఖ్యాం ।
ఉదహరణయక్యతాదరంపితృభ్యా ముపరిప్రస్తుతమోన్నమశ్శివాయేతి
హేళ్యరానందే

గోపాహ్యుభ్యంతరోవా ముఖ్యానోయత్ర సాతతోక్తా - అతఏవ అంత
 గోపాబహిర్లాపాచేతి ద్వివిధాప్రహేలికా - తదుక్తంవిదగ్ధముఖమంద
 ౧. వ్యక్తీకృత్యకమవ్యంస్వరూపాథస్యగోపనాత్ । యత్ర బాహ్యం
 రావథాకధ్యతే సాప్రహేలికేతి ॥ ప్రలాపభి - రసస్వప్నోన్మేష
 శైశవాదిప్రయుక్తభిశేషః - అతఏవ నాయమసంగదిరామువాక్యదో
 షః - అన్యార్థమిత్యథాంతరోద్దేశేనహాస్యప్రలోభకారీత్యర్థః ॥ దోషా
 నామితి వైపరీత్యస్యాప్యపలక్షణమేతత్ - తదుక్తం దోషానురానునా
 గోషాయత్రస్వర్కృతవం హితదితి ॥ ఏతేషామంగానాం కాద్రేన్మేషన
 ప్రయోగనిర్వంధోనాస్తీత్యాహ - ఏతేషామితి ౨౭॥ రూపకోపోన్మేషతయా
 సాంప్రస్తావనానిరూప్యసంప్రసారూపకస్య రూపనిరూపణంప్రతిజానీతే

అసంబంధకథాప్రాయఃప్రలాపోన్మేషస్త్రిలాపః । అన్యార్థం
 హాస్యప్రలోభకరంచనంచాహారః । దోషానాంగుణస్వప్రతి
 పాదసంవృద్ధవః । ఏతేషామధ్యయథాసంభవంకాదిన్మే
 ష్టావనాయాంప్రయోక్తీవ్యాసః ౨౭॥ అథవశరూపకానాం
 స్వరూపనిరూప్యతే । తత్ర ॥ సాంకైముఖప్రతిముఖగర్భ
 మర్కోప సంహృతైః । పూర్వం ప్రకృతిరన్యేషా మాధికారి
 కవృత్తవత్ । పీరశృంగారయో రేకఃప్రధానంయత్రవర్ణన

౨౭తి తత్ర సర్వప్రకృతిత్వేనప్రధానస్య నాటకస్యస్వరూపమాహ ॥ సాం
 ౨౮తి ॥ యత్రైథమిదంకర్తవ్యమిత్యత్సాంగసమేత ప్రధానోపదేశే
 సాన్విప్రకృతిః-యథాదగ్గ పూర్ణమాసాదిః - కృత్సాంగోపదేశాథా
 అన్యతస్సిద్ధాంగా కాంతాయాం తద్వదిదంకర్తవ్యమిత్యతిదేశేనయ
 ప్రానుపదిష్టాంగ పరిపూరణంసాదికృతిః - యదైంద్రాగ్నాదిః - తద్వ
 ప్రాపి సంధిపంచకాంగాదికృత్సాన్విపదేశేన పరిపూరణత్వాదాతిదేశే
 శికాంగయోగేనవికృతిభూతానాంప్రకరణాదీనాంనాటకంప్రకృతిః - త
 దేతదాహ ప్రకృతిరన్యేషామితి ॥ ఫలస్వావ్యమధికృత ప్రద్వాసధికారి
 ధికారేణాధికారిణావా నిర్వృత్తమాధికారికంప్రధానం - వృత్తశబ్దే
 నాత్రప్రఖ్యాతముదితంచేతివృత్తంపవకితం - తద్వృత్తమన్యర్థః-ప్రధా

సమిత్త్యనేనరసాంతరాణామంగత్వేనానుప్రవేశస్సుచ్యతే - ప్రఖ్యాతో
రామాయణాదిప్రసిద్ధః - నాయకోధీరోదాత్తోరాజగ్నిర్దివ్యోవా - త
దుపేతంనాటకం - ఏవమేవోక్తంచశరూపకే - అభిగమ్యగుణైర్యుక్తోధీరో
కాశ్చప్రశాపవా - కీర్తికామోమహిమా తస్మాత్ప్రయ్యాస్త్రాతా
వహీపతిః | ప్రఖ్యాతవంశో రాజగ్నిర్దివ్యోవాయత్ర నాయకః | తత్ప్రఖ్యా
తంధాతవ్యంప్రత్యమత్రాగ్నికారికం | యత్రతాగ్నిమితంకించినామయ
కిస్యరసస్యవా | పిరుగ్ధంతస్మగిశ్యాజ్యమన్యథావాప్రకల్పయేదితి || ౨౮ ||
పూర్వరంగో నామ నాటకాదౌక్తవ్యః ప్రగూహపరిపంక్తికర్తృవిశేషః -
తదుక్తం - యన్నాట్యవస్తునః పూర్వరంగవిఘ్నోపశాంతయే | కుశీలవాః

తే | ప్రఖ్యాతనాయకో పేతంనాటకంతమదాహ్యతం || ౨౮ || త
ప్ర నాండిస్వరూపగురూప్యతే || అథతశ్చబ్దతో వాపిమనా
కా వ్యార్థనాచనం | యత్రాప్రభిగ్వాదశభిరష్టాదశభిరేవ
వా | ద్వావింగత్యావైర్దాస్విసానాండిపగీర్తితా || నాటకా
దినిపకాణామాదౌపహితంపద్యంనాండిత్యుచ్యతే | వెలీసం
సకీర్తనదానాండి | అస్మిన్నాఘవేద్వాదశపదా | బాలరా
మాయణేద్వావింగతీపదా | ద్విచ్ఛిన్నాంద్యం పదనియమో
నాభ్యవగతః || ౨౯ || నాన్ద్యంతరంప్రవిష్టేన సూత్రధారేణ

ప్రకుర్వంతి పూర్వరంగస్సకీర్తిత ఇతి - తస్యప్రీత్యాహారాదీనిద్వావింగ
తిరంగానితత్తద్భేదవశ్యంకిర్తవ్యానాండి - తదుక్తంబాదరాయణేన - య
ద్యవ్యంగాని భూయాంసి పూర్వరంగస్యనాటకే | తథాప్యవశ్యంకిర్త
వ్యానాండివిఘ్నోపశాంతయ ఇతి - అతస్తత్ప్రగూహంనిరూప్యత ఇత్యా
హ - తత్ర నాండితి || చంద్రనామాంకితాప్రామోమంగత్యా వదోజ్జ్వ
లా | ఆశీర్వామసిగ్రియావస్తునిదైశోవా ప్రకల్ప్యత ఇత్యాదివిశేషోష్ఠ్య
తరప్రవ్యః - అసాధారణత్వ మస్యాలివారయన్వ్యాచక్షే - నాటకాది
తి || స్తుప్తజన్యతే || ౩౦ || అనంతరకర్తవ్యమాహనాన్ద్యంతరమితి || సూత్ర
ధారేణద్విజీయేన - రంగప్రసాధనంనామ సఖాపతావుపవిష్టేరంగప్రవిష్ట
సాంప్రదాయకసంపాదితో యస్య కావగి మావిక్యాతపాత్రా విశేషప్రకీ

క్షుప్తమంజులపరివృత్తో నృత్యగీతవాద్యవిశేష ప్రయోగః కేవలగీతవా
ద్యవిశేషప్రయోగోగీతాదేరైకేశః ప్రయోగోవా - ఏతద్భు - సంగీత
జ్ఞైర్బుధై స్సార్థం నాయకేషు కేస్థితే । ప్రవిశ్య గంగభూమిం తే తిష్ఠం
తస్మాం ప్రదాయ కా ఇత్యాదివా సంగీతరత్నాకరే ప్రపంచినం - తదపీ
త్యాయాంతలై శ్రీవక్రప్రవ్యం- భారత్యా లక్షణము క్తం ॥ అత్రాద్ధిసంవా
దమాహ ॥ రంగమితి ॥ అత్ర స్వోక్తిసంవాదవాక్యగతయోః కావ్యార్థసూ
చనభారతీవృత్త్యా శ్రయణయోరుద్దేశ్యవిధేయ భావవైరుధ్యం ఫలభేదా
భావాన్న దోషాయేతి వక్రప్రవ్యం - నాటకేంతానక ర్తవ్యాః పంచన్యావా
దశాధికా ఇతి ॥ అస్యాస్పృశగ్యా శ్రితసాధారణస్వమాహ- ఏషేతి ॥ ముఖ్యా
నియతేత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ ప్రకరణం లక్షయతి- ఉత్పాద్యేనేతి ॥ ఇతివృత్తేనోపల

రంగప్రసాదనపురస్కరం భారతీవృత్త్యా శ్రయణేన శ్లోకైః
కావ్యార్థసూచనీయః । తథోక్తందశయావకై । రంగం ప్రసా
ద్యమభుజైః శ్లోకైః కావ్యార్థసూచనైః । ఋణుంకంబిమ
పానాయ భారతీం వృత్తిమా శ్రయేదితి । ఏషా ప్రక్రియా నా
టకస్యైవ ముఖ్యా ॥ ౩౦ ॥ అథ ప్రకరణం ఉత్పాద్యేనేతి వృత్తే
నధీరశాంతప్రధానకం । శేషం నాటక తుల్యాంగం భవేన్న్రీ
కరణం హితత్ ॥ ౩౧ ॥ అథ భాణః ॥ భారతీవృత్తిభూయిష్ఠం శో

షీతం శేషం వస్తు- నాటక తుల్యాన్యంగాన్యా ముఖాదీయశ్రుతక్షణోక్తక
రియసతిదేశోయథాయోగ ముత్తరత్రావ్యనుమంజనీయః-ధీరశాంతప్ర
ధానకమిగ్యశ్రుప్రధానగ్రహణముద్దేశ్యవ్యధర్మాంతరసూచకం - తాదీవ
దశయావకే- అథ ప్రకరణేవృత్తముత్పాద్యం లోకసంశ్రయం । అమాగ్యవి
ప్రవణిజామేకం కుర్యాచ్చ నాయకం ॥ ధీరవ్రశాంతం సాపాయంధర్మకా
మార్గతత్సరం । శేషం నాటకవత్సంధిప్రవేశకరసాదికం ॥ విపదంశరితాధ్యపి
ద్ధిస్సాపాయః- కించ ॥ త్రైధాత్ర నాయకాజ్ఞేయాకులస్త్రీగణికోభయం
తద్వశాన్మువకం త్రైధాత్యతీయంధూర్తసంకులం ॥ గణికాప్రాప్త్యా
మ్రాతేకులస్త్రీనింసంసృతంతేతి । విక్రమ్యంగణికాపేక్షయా- ధర్మ
దీనాం ప్రకర్షణః రణాన్న్రీకరణం ॥ ౩౧ ॥ భాణం కుయి- భారతీ

ర్యసాభాగ్యయోస్సంస్తవైః- ధూర్జాఃమృతకరాదయః - తేహంచారి
 త్రంస్వేనాన్యేనవాను భూతమితిశేషః - సుప్తమన్యత్ || ఏకపాత్రప్ర
 యోజ్యేష్ఠిఃకుర్యాదాకాశభాషితం | అన్యేనానుక్తమప్యన్యోవచశ్చు
 త్వేవయద్వదేత్ | ఇతికింభణసీత్యేతస్థవేదాకాశభాషితం | లాస్యాం
 గదశకంచాత్రయోజ్యంగేయపదాదికం | భావప్రకాశికాద్యేమతత్ప్ర
 పంచఃపరీక్ష్యతాం | అప్రోవరన్యతేస్తాభిరటపిస్తరభిరుభిః || యతై
 పవపిటస్సస్థితంపరకృతంవా భారదీవృక్షిభూయిష్ఠంభణతి సభాణః ||
 ౩౨ || ప్రహసనంబుయతి యత్రైతి || హాస్యవచఃప్రచురత్వాదివంప్ర
 హాసనముచ్యతే - తత్రశాక్యశ్రీత్రియాదివేష భాషావిశిష్టంశుద్ధం - వి

ర్యసాభాగ్యసంస్తవైః | సూర్యతేజీగశృంగారాఃశేనశు
 ర్లోక్తీనా || కన్పితేనేతిపృతైనధూర్జచారిత్రవర్ణనం | ఏకోం
 ర్లోముఖినిగ్దాహాయత్రభాణపుసప్తతః || ౩౨ || అథప్రహస
 నం || యత్రసంధ్యంగవృత్త్యిగ వర్ణనంభాణవత్ప్రచం | హా
 స్యోరసః ప్రధానస్యా ద్యవత్ప్రహసనంహితత్ || తచ్చ
 త్రివిధం - శుద్ధంవైకృతంసంక్లిష్టం వీతితత్రశుద్ధం || పాపం
 దవిప్రప్రభృతిచేటిచేటసమామలం | దేవభాషాదిగమితం
 శుద్ధంహాస్యవచోన్వితం || అథవైకృతం || కాముకాదివచోవై
 ష్టైః పుండరంబుకీతాపవైః | ప్రహాసాభినయ ప్రాయంవై

దికాముక వర్ణనకంచుకీప్రముఖ ఏచోవేషానుకారివైకృతం - వీధ్యంగవిశి
 స్టంధూర్జతేస్తేతసంకులంసంక్లిష్టం- తదేతద్ద్విగ్ధంవిభజ్యక్రమేణలక్ష
 యది-తచ్చేత్వాదినా||తత్రశుద్ధమాహ సావండేతి || పాపండాశ్శాక్యా
 దయః- తప్రాజానిమాతోగ్రవిజీనోశ్యంతకృజవోవా - ప్రభృతివదేన
 తాదృగవివవైశ్యాదయోగ్యహ్యంతే - తేట్యైఃయోలపితచరాః- ప్ర
 ధానభూతహాస్యరసవిభావభూతైరేవైశ్చమామలం- దేవభాషాదినహీ
 నమితి అగ్ధాదేతేషామేవేతిగవ్యతే || ఏకృతమాహఅథైతి || కాముకాద
 యోభుజంగాద్యః తేహంవచోవేషా యేహంవైస్త్యోక్తైః - తథాపం
 చికచుకీతాపవై ప్రద్యేసభాషాయుక్తైరేవాన్వయిణీవైః || సంక్లిష్ట

మాహ యదితి || పీఠ్యం దైరుష్ట్యా త్యకాదిభిః - భూద్రాశ్చీరద్యూతక రాజ
యః || ౩౩ || డిమంబతుయతియత్రేతి || ప్రసిద్ధం వస్తు - ల్లిపుర దాహాదయః ||
వృత్తియః కైశికీ వర్ణాస్త్రయః - రసాదీప్తాపవ-అతవవోక్తం-శ్శం గారహా
స్యవిధునైరైద్రీప్తైర్నిరంతరైః - అనిశ్చంతరసస్యప్ర సుప్తరేపనాస్తే
శిభావః - రౌద్రః స్థాయీ త్వేన ప్రధానం యేమం తేరౌ ర్ద్ర ప్రధానకౌ -
మర్శోవిమర్శః - మాయా - యోనుభావాః - తత్ర హామేం ప్రజాలయో
గ్గతుణంభావప్రకాశే || సక్రాపిరేచ్ఛావనామాయాస్వత ఏవాసత్యే
రా | అథ వాస్యవదాథా నామస్యధాకృతి రేవవా || అచిత్ కాలచుర్యో

కృతంతప్రక్రిత్యతే || అధనః కీర్ణం || య ద్విశ్వం దైనిహ
కీర్ణం సంకీర్ణం భూర్తసంకలం || ౩౩ || అథడిమః || య త్రి
వస్తుప్రసిద్ధం స్యా ద్వివృత్తియః కై శికీవిహ | నేతారోరేవ
గంధర్వయతు రిదోమ హూర గాః || భూతప్రేక్షిణానా
ద్యాః పోషకాత్యంతముగ్ధరాః | హాస్యశృంగారరహితా రసా
రౌద్ర ప్రధానకాః || చ త్వారీంకాన్సంధయచ్చ చత్వారో
మర్శవర్జితాః | మాయేం ప్రజాలసంగ్రాహ సూక్ష్మవంశ
గ్రహదయః || శేషం నాటక వస్వర్వం సడిమః పరికీర్త్యతే ||
౩౪ || అథ వ్యాయోగః || య త్ర వ్యాతేలివృత్తం స్యాత్కథతోనా
యకోమతః | గర్భావమర్శరాహిత్యం డిమవగ్రసహిషణం |
ఏకవాసరకాభ్యం చ సవ్యాయోగోమహారణః || ౩౫ || అథస

పరోక్షస్యైవవస్తునః | మంత్రోషధాదిసోస్సయమిం ప్రజాలకలిరంతరైః -
చంత్రిగ్రహదయ భక్యతా ద్విశజ్జేనోలా-స్థానాదయో గృహ్యంతే
గతమస్యతో || డిమస్స-భూతకలి నాయక సంఘాల వ్యాపారాత్మకాన్వ
డ్డిమకలిధనికః || ౩౪ || వ్యాయోగంబతుయతి-యత్రేతి | శాంతశృంగార
హాస్యరహితా రౌద్ర ప్రధానకాష్ట్రస్రసాః కైశికీవర్ణ మితరప్య త్తయ
శ్చేత్యేతద్దిమవగ్రసహిషణమన్యోదేశేనలభ్యతే - అస్త్యే మిత్రోత్తమ
హారణః - తదుక్తం - అస్త్యే మిత్రసంక్రా మోజామగ్నయో యో
దేతి || వ్యాయోజ్యం త్వేన్ద్రాబహవః పురుషాకలివ్యాయోగః || ౩౫ || మహా

ధంబుయతి యత్రేతి || శేషంనాటకతుల్యంగ మిత్యతిదేశానుషంగా
దేవాసుపదప్రాముఖ్యభావలాంగలాభేవ్యక్తముఖం నాటకవదిత్యతి దే
శోరూపకాణామిదమావశ్యకమితి సూచనాయేతిరప్రవృత్తం || ఏక కార్యా
భావనానాయకానాం పయోధిమథవే సుధాలక్ష్మీప్రముఖఫలభేదం దృ
ష్టౌహ సేతారభితి || వీరప్రధానాభివ్యక్తేన శృంగారా దీవామంగత్వే
గానుప్రదేశః - అతఏవాశ్రమందక్షిణోవృత్తయశ్చేచ్ఛిగవ్యతే - త్ర
యో కాభి - ప్రథమేంకేముఖప్రతిముఖయోర్ద్వితీయేగర్భస్యతృతీయే
స్వహాసస్యచ నిబంధోరప్రవృత్తః || అంకశ్రయే కపటవిద్రవశృంగార
క్రీడాకాంత్రయాకాంత్రమేనిబంధభిత్వా తేషుచక్రమాదితి || క
పటోనామమోహః - తదుక్తంభావప్రకాశే - కపటస్యస్వరూపంతుభి

మవకారః || యథాముఖంనాటకవశంధయోమగ్నవర్జితాః |
నెతారోద్వాదరపృథక్కులాదేవాసురాదయః | వీరప్రధానా
శృంగారాస్త్రయోంకాస్తేషు చక్రమాత్ || వస్తుస్వభావదై
వాచిక్యతాస్యైకపటాస్త్రయః | పురరోధరణాగ్నాద్వి
నిమిత్తవిద్రవాస్త్రయః | ధర్మాద్ధకామానుగుణాప్తిప్రశ్నం
గారరీతయః | ప్రథమేంకేనిబంధవ్యాకథాయామశ్రయావ
ధిః | యామావశిద్ధిత్వీయేంకేతృతీయేంకేథయామికా | అ

మోమోహోక్తకృష్ణత్యతి || సచనిమిత్తానురోధేనత్రివిధభిత్వాహ-వస్తు
స్వభావేతి || వస్తుస్వభావఃపటఃకూరసత్వాదిసంభవః | దైహికఃకపటో
వహ్నివద్దవాతాదిసంభవః | శత్రుజిక్వపటప్రశ్రసంగ్రామాదినముద్భ
వః | కపటజన్యంపలాయనంవిద్రవః - సోపికపటవత్త్రివిధభిత్వాహ-పుర
రోధేతి || పురరోధరణాదినిమిత్తోరిక్యతోవిద్రవః - అగ్నాద్వినిమిత్తోదైహ
కోవిద్రవః - వ్యాకథవ్యాఖ్యాదినిమిత్తోవస్తుస్వభావకృతోవిద్రవః - ప్రతా
దినిబంధః కామోధర్మశృంగారః - మహారాజ్యాద్యర్థప్రాప్తిహేతుర
ర్థశృంగారః - పరదారిసురాపానాదిసుఖలలితః కామశృంగారః || అంక
శ్రయవర్తివోవస్తునిః కాలనియమమాహప్రథమేంకభిత్వాది || యథా
భావముద్భావ్యాకాదీనామను ప్రవేషభిత్వాహ-వీధ్యంకైతి || సమంత్ర

దవకీర్యంతేష్టిన్నధాగతిసమవకారః - శేషంస్పష్టం॥ ౩౬॥ వీధీంలతయతి
యత్రైతి॥ ఎకోంకోముఖనిర్వాహవిత్వాదికా భాణవిదిత్యతిదేశభ్యః॥
విశేషమాహ పృథ్వితిత్వాదినా॥ శృంగారోత్పాదాయసాసూచనీయభివ్య
నేనరసాంతరాణామత్యల్పశస్సుచనంగవ్యతే - ఉద్భవ్యకాదీనిప్రస్తా
వనాయాముత్తాని-యత్రైవంసానుగ్రీసాపీధీ-వీధివదంగానాంమాగణవ
త్పక్షివద్యామతా - పకపాత్రైణపాత్రద్వయేనవాయోగోత్రావ్య
తోవగంతవ్యః॥ ఇదమవ్యత్రానుసంధేయం - అస్యాంప్రాయేణలా
స్యాంగదశకంయోజయేన్నవా॥ సామాన్యాపరకీయావానాయకాత్మా
నురాగినీ॥ వీధ్యంగప్రాయవస్తుత్వాన్నోచితాకులపాలికా॥ లత్యమ

సాసమవకారసాన్యదీప్త్యంగైఃకైశ్చిదభ్యతః॥ ౩౭॥ అథవీ
ధీయస్త్రభాణవదంగానాంక్లప్తిర్వృత్తిస్తుకైశికీ॥ శృంగా
రఃపరిపూర్ణత్వాత్సూచనీయోత్పాదాయసా॥ ఉద్భవ్యకాదీ
న్యంగాసాపీధీవీధివస్తతా॥ ౩౮॥ అథాంతః॥ యత్రోన్మత్తం
ప్రఖ్యాతంప్రధానంకరుణారసః॥ స్త్రీణాంవిలాసోవాగ్మ్య
ద్వంనైతారః ప్రాకృతానరాః॥ భాణవగ్నంగవృత్త్యాదిసత
స్పృహోకసంజ్ఞితః॥ ౩౯॥ అథేహమ్మగః॥ మిశ్రమీహమ్మగే
వృత్తం చతురంతంప్రసంగికం॥ మర్త్యదిత్యాదనయమా
న్నాయక ప్రతివాయకా॥ ధీరోద్ధతాస్త్రీయందివ్యాంహర్తు

స్యాస్త్రపజ్ఞేయంమాధవీవీధికాదికమితి॥ ౩౯॥ అంకంలతయతి యత్రైతి॥
ఇతివృత్తంప్రఖ్యాతముత్పాద్యంవేతకేచిత్ - ప్రాకృతాదివ్యాతిరిక్తాః -
అపవ శారదాతనయేనోక్తం - దివ్యైరయుక్తః పురుషైశ్చేషైః నై
స్సదన్వితభితి-సుగమవస్యత్ - యవంవిధస్సయంపుతాగ్రీనామివ
ప్రాకృతనాయకాదీనా మాశ్రయత్వాదంకభిసంజ్ఞితః - అయమం
కోనానాప్రకారేతి లతామయ్యంభ్య సప్తత్వా దుత్పప్తభిరుత్యతే-
అతఏవోత్పప్తికాలక భితి నాటకాంతర్గతాంకవ్యవచ్ఛేదాధిమితి ధనికా
వ్యాజప్త॥ ౪౦॥ ఈహమ్మగః॥ తయతి॥ మిశ్రమితి॥ గర్భావనగ్నరహితా
స్త్రయస్సంధయోయత్ప్రకారత్రిసంధికం - అథాంతఃకయోరనురాగ

శూన్యనాయకానురక్తత్వాదితిభావః - అతవివోక్తందశరూపకే దివ్య
ప్రియమనిచ్చంతీ మహాహారాదినేచ్ఛతి - అవధంయుద్ధమజాయుద్ధక
ల్పమిత్యర్థః - గతమన్యత్ - మృగవదలభ్యాంనాయకాంనాయకౌస్తిస్త్రి
హతభిరహమృగః - అస్యారూపకసామగ్యాగ్రీసోస్త్వివైషమూలత్వం వార
యతి - ఎ-షేతి॥ ౩౯॥ ... *
 కేవలందైతలక్షణాభ్యాంరూపకసామగ్యామగ్గ్రహత్వాద్రూప
 కాంతరాణామేతదుదాహరణేనోదాహృతకల్పస్యంహృద్విధాయ జిజ్ఞా
 సుజనానుగ్రహార్థం నాటకమాత్రమత్రోదాహ్రియతఇతి ప్రజా
 నీతే-తలైతి ॥ అథసాంగంనాటకముదాహర్తుమారభమాణోవిద్యానాథ
 స్తస్మిన్పూర్వపరిపంచినః పూర్వరంగస్య ప్రధానాంగభూతామాశీ

కామావకాముకా! అవధంయుద్ధమన్యోన్యమాఖాసరసయో
స్తయోః! ఏషాప్రక్రియాదశరూపకౌత్సరీత్యనుసారేణ॥ ౩౯॥

— నాటకౌదాహరణప్రారంభః —

తస్మాత్సాంగంనాటకముదాహ్రియతే ॥ భద్రాంకాతుకవే
దిమాగతవతోరన్యోన్యమాసేదుషో శ్చైత్యైర్నైరుహిమాచల
ప్రభృతిభిదైవైహారీంద్రాదిభిః । వ్యాప్తాంపార్శ్వయుగే
పురోంబుజ భవపశ్చాచ్ఛమేనాదిభి సాన్వీభి శ్శివయోర

రూపసుంగళాన్వితాంసాండిమాదాపుగాహరతి॥భద్రామితి ॥ భద్రాం
విచిత్రవితానమణితోరణాదిపరిమారేణ మంగళాం - పార్శ్వయుగేవ
ధూవరప్రత్యాసన్నైర్మేరుహరిప్రభృతిభిర్వాప్తాం - పురోభాగేలం
బుజభువాయాజ్ఞాకేనబ్రహ్మణా - తదుక్తంశ్రీకంఠలీలాయాం కల్యాణ
కాండే-దాతామహీభృతాం నాగో-హూతాదేవశ్చతుర్ముఖః । వరఃప
శుపతిసాన్వితో-న్యావిశ్వారణిస్తథేతి - మేనాహిమాచలమహీషేతదా
దిభిసాన్వీభిః పురంధ్రీభిః-పశ్చాద్భాగేవ్యాప్తాం - కాతుకవేదింవివా
హూత్సవ వితర్దికాం ఆగతవతోఃప్రాప్తయో రన్యోన్యమాసేదుషోః
యథామిశస్సంస్పృశ్యస్తథాసేనయోరివ్యర్థః - యథాస్థానముపవిశ్యా
న్వారణ్ద్రాయామిత్యాపస్తంబపురణాత్ - శివయోః పార్శ్వతీవరమేశ్వర

హః-పుమాన్ప్రియేత్యేకశేషః- వివాహభవావైవాహికీ - అపాం
సరణిరన్యోన్యవర్ణనమిన్యథః - ఇదమపితత్త్రైవోక్తం- దేవోపదేవీమా
శక్యసలజ్ఞాంహిమశైలజాం । నన్యప్యతినతాపాంగీసాచదేవంస్పృశధ్వ
మితి- సావఃపాశ్చిత్సంబంధః ॥ లక్ష్మ్యలక్షణంయోజయతి పేషితి ॥
॥౨॥నాంద్యంతఇతి- నాందీంప్రయుజ్యతూర్వసూత్రధారేనిగ్గతఇత్వ
ః ॥ సూత్రధారఇతి - ద్వితీయోనటాఖ్య ఇన్యథః - రంగప్రవీణ్యఇతిశే
ః - ఇదమనుపదమేవరంగంప్రసాద్యేత్యాదినాతత్కృత్యముక్తం ॥
దాహ సమంతాదితి ॥ సహర్షంసూచనమాత్రాదేవ సాంప్రదాయ

పాంగసరణిర్వైవాహికీపాతువః ॥ ఏషా ద్వావింశతిపదా
నాందీ - అస్యాంవివాహప్రవృత్తియోగ్యేవయోర్వర్ణనయా
సకలసరేంద్ర పరికరస్య ప్రణాసరుద్రస్య కాకతీయరాజ్య
లక్ష్మీప్రాప్తిర్నాటకప్రయోజనహంపా కించిదర్థ శక్త్యాసూ
చ్యతే ॥ ౧ ॥ దేయాన్సిద్ధింమహాలక్ష్మీర్దగ్గ్రతౌధురంభరా ।
ఽష్టైవక్షుస్ఫురన్తాలాపహితాలయతోరణా ॥ ఏషాచనాం
దీప్రతాపరుద్రరాజ్యలక్ష్మీముగళపిఠిలక్షణా ॥ ౨ ॥ నాంద్యం
తేసూత్రధారః-సమంతాదవలోక్యసహమాం ॥ కథమాసూ
త్రితపవసమంతతోరంగమంగళవిః ॥ తథాహి ॥ ఆవిష్కర
ర్వంతిమురజాస్సర్వతశ్శబ్దమాధరీం । సంగీతోపనిషద్విద్యాం
వీణాః ప్రస్తావయన్యమూ ॥ ఏతరంగప్రసాదనం ॥ ౩ ॥ సప్ర

వైస్సన్నధమానధాదికమితి సప్రసాదమిన్యథః ॥ ప్రివిధంరంగప్రసా
ధనముక్తంగప్రద్వితీయముదాహరితి అబ్జితి ॥ శక్యనాంవాప్యవిశేషా
ణాంమాధురీంశ్రోత్రప్రియత్వం - మాధుర్యశబ్దాల్ ప్యజంతాల్ దీ
ప్సృత్యయేయస్యేతియలోపేమాధురీన్సిద్ధిం - అతపవాహవాహనః
వ్యభిక్షితోరణా దీకారోబహుళమితి - సంగీతోపనిషత్సంగీతరహస్యం
తామేవవిద్యాం - ఉభయశ్రహారజికావైణికాశ్చలక్ష్యంశే ॥ ౩ ॥ అథ
శ్లోకైఃకావ్యాధ్యసూచకై రిత్యాదినాభారణవృత్త్యాశ్రయణముక్తం త
దదాహరితి- భూభృదితి - యస్యదేవస్యభూభృత్యతానాహానేవాపి

ర్వతీపరమేశ్వరా- పితరామాతాపితరావిలివిశ్రుతా - పితామాత్రైశ్చ
కశేషః - కదాబిల్లిలయాగారిగిరిశౌగజాకారోవిహరమాణో గజానన
మజీజనతాంతదుక్తసౌఖ్యంపురాణై-ప్రశస్తమస్తమాతంగ వపుర్బు
త్వాభభూతపః । భగ్నిమాణోవనేతప్రికీర్తడాంస్వికృతవాన్నిభుః ।
తమాలోక్యమహాదేవీమహేశ్చానువర్తిసి । కరిణీహపమాస్థాయతేన
సావిచచారహేత్యాదినా - ఎకస్తన్నధైర్యేతరస్త్విను-రిణశ్చాకృతిర్వ
స్యసోయంసరనాగాకృతిః- తథాపీక్రిమాక రమణీయస్సుదేవోగణేశోవ
సానిమాజికానాంశ్రేయసేస్త్వితివాచ్యాః- సూచ్యాః- యస్యక
థానాయకస్యభూభృత్సతారాజపుత్రీమున్నడంబా- మహాదేవస్తన్నా
మకొమహారాజః - పితరావిలివిశ్రుతా-సరనాగానగశ్రేణాః - సంహశా
ర్జులనాగాద్యాఃపుంస శ్రేష్ఠాథగోచరాభివ్యభిధానాత్ - ఉపమితస

హర్షః॥భూభృత్సతామహాదేవాపితరాయస్యవిశ్రుతానర
నాగాకృతిశ్చక్రిమాన్సుదేవశ్చక్రియసేస్తుపః॥ ౪॥ ఉద్ధృమవ
లోక్య । చిరాదనుకూలేనకాలేనాపగతదుద్దినానిదిట్టుఖాని ॥
యతః॥విహరద్రాజహంసశ్రీస్విలస్పత్నిత్రమండలః॥ ప్రసా

మాసః- తదాకృతిః-నలనహువదిరీపాదినదృశ్యశృంగః - సదేవోరాజా
దేవస్సురేణునేరాజ్ఞేతివిశ్వః - ఆత్రవ్యయోరప్యర్థయోర్వాచ్యత్వాభా
వాన్నజ్ఞేషః- నాపితృత్వక్రీమూలఉపమాలంకారధ్వనిః - సంబంధాంత
రేసంభవతిసాదృశ్యమూలకత్వకల్పనాసపేక్షణాత్ - కింతుసూచకశ్చ
సంబంధాచ్చత్వక్రీమూలోవస్తుధ్వనిః- ఆతపవోక్తమలంకారసర్వస్వే
జ్ఞేమాలంకారప్రస్తావే - యత్రసూచనవ్యాపారోస్తి తత్రశబ్దశ్రీమూ
లోవస్తుధ్వనిర్బోధవ్యతి॥ ౪ ॥ ఋతుంకచిమపాదాయేతీహమంశము
నాహరతి-ఉద్ధృమిత్యాదినా ॥ విహరంతీరాజ్జశ్చంప్రస్యహంసానాం
చశ్రీర్యత్రసతథోక్తః - అన్యత్రరాజహంసారాజశ్రేష్ఠస్తల్లక్ష్మీవిహ
రభూమిరిశ్యథః - విలసన్ప్రకాశమానమిత్రమండలంపూర్వమండలం
అన్యత్రసుహృత్స మూహూయత్రన తథోక్తః - ప్రసన్నవికత్రమే
ళుపగమాగన్యత్రస్వభావాన్వేతిభావః - సద్భగవత్సత్రమాగ్ధం అన్య

సాధుమార్గం ప్రసాదయతిభూషయతి - అశ్రుప్రస్తుత శరద్విశేషణ
 ంమ్యేనాప్రస్తుతరాజసూప నాత్మమాసోక్తిః - అతపవేదంగుణీభూత
 ంగ్యం - సపునఃపూర్వవర్ధననితిబోధవ్యం ॥ అయ్యేలక్షణంయోజ
 సతి-కావ్యాధైః॥౫॥ అథసామాజికానుగ్రహమాశాస్త్రేసంసయమిత్వా
 నా ॥ భాగధేయవివర్తిస్యభాగ్యపరిపాకస్య-కథార్థవోనామనాట్య
 దాచార్యః॥ ౬॥ అకాశభాషితేనతపీయముద్గిరమాహ, అంశితి॥
 క్షణక్షణంతు॥ కింబ్రహ్మేష్యపమిత్వాదిపినాపాత్రంబ్రహ్మీయత్ | ఘృ

ధయతిసన్మార్గంప్రసన్నశ్శరదాగమః ॥ కావ్యాధౌనకా
 భ్యాంజ్ఞోకాభ్యా మృసుసమాశ్రయజేన సంసృతప్ర
 యసరాత్రితి వాగ్ద్యవహరరూపాభారతీ పృష్టిసిధితం ॥
 ౫॥ సన్సయముపస్మత్యసభాభిమంఖమంబలింబభావాభోభో
 మధ్యమభవనభాగదేయ వివర్తిస్యశిలానగరి పుణ్య రా
 శేః కాకతీయసలదేసలయాః స్వయంభూదేవస్య సరితమ
 హేమాత్మవ మాసేవంసోపద్వాంసం కిలాత్మవనాట్యప
 దాచార్యస్య పుత్ర మభినయసంపాద మా మభిమతరుప
 కప్రయోగానుజ్ఞయాపరవ సుగ్ధ్యతే॥ ౬॥ అకాశేవర్ణంప
 త్వా - కింబ్రాచ ॥ యస్మిన్జగత్కంశ మప్రివస్తుయస్తే
 స్వయంభూ స్సప్తహయత్యజప్రం । తద్భోగ్రయోగ్లో
 చనయోః పథాంసః శృంగాటకంనాటకమపిరస్తుతి॥ ౭॥
 సహస్వం॥ అప్రచ్ఛిన్నంధనంపాద్యేపరిపదాదేకః । యన్వి

త్వేవానుక్రమప్రేకి ప్రతస్యదాకాశభాషితమితి॥యస్మిన్విశే ॥ స్వయం
 భూరీశ్వరోయస్తేవస్తునేలజప్రంస్పృహయతి - స్పృహేరీష్యశిలసం
 ప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - జగన్మంగళంతద్వస్తుయస్మిన్నాటకేక్షీరియో
 జనా । వాచికాభినయేశాస్త్రివ్యత్వాదితరాభినయసంకల్పత్వాచ్చతు
 శ్రోత్రయోరిత్యాది-శృంగాటకంపతుష్కం-తన్నాటకమపిరస్తు -
 ఇతిశబ్దఉద్గరసమాప్తా ॥ ౭॥ సంవాదేనసంతుప్యన్నుద్గరార్థముఘట
 యతి- సహస్వమిత్యాది ॥ అఘటమానఘటకంనాటకమపిరస్తు

త్యాహ అహమాభి || సభాగుణగ్రాహణీతిభావః - మహాహ్లామహా
 మూల్యాః - నటానామామ్నాయోనాట్యం - ఛందోశ్శాస్త్రికేతిభ్యప్రత్య
 యః-తస్యశ్రుతిశబ్దేనమాతవృత్తాదవత్సమానాధికరణసమాసః- తస్యాః
 పారందృష్టవాకనాట్యశ్రుతిపారదృశ్వా - దృశ్యేల్లక్ష్వే - సుధాము
 ఛోఽమృతవర్షిణ్యః | ప్రరోచనాముదాహరణేయోజయతి - ప్రశంసయే
 తి-ప్రస్తుతాథాస్యేశేషః- అభిముఖీకరణరూపేతి సామాజికానామితీ

తాపరుక్మచరితానుబంధః ప్రబంధస్సామాజికానాంమనసి
 వర్తతే | అహమాసర్వంసుఖుటితమనువిధాత్రావిధాతా ||
 యతః || సభాస్వయంభూపరమేశ్వరస్యప్రతాపరుక్మస్య
 గుణామహాహ్లాః | అహంచనాట్యశ్రుతిపారదృశ్వాసుధాము
 చర్తస్యకవేస్సవాచః || ఏషాప్రశంసయాభిముఖీకరణరూ
 పాధాగ్రహిత్వైరంగంప్రరోచనా || సమీచుర్మంకధమస్తత్ప్రే
 యసింగతిశాఠిగాదిరయతి || ౮ || ప్రవిశ్యవటి-పురోవలా
 క్యసస్పృహం || కిథారక్షువసుంచక్ర మేజీరవోసహావి వి
 హరిరీష | అహస్సగీలసుఖంనావింశాదేణంబంపముహతూరణ
 తామ్ || ఛాయా || గుణారద్యాశ్శక్తిమితేనాంబీరరవస్సభా
 యాంబీహరంగాః | అధసంగీతశ్రుతిర్వావిజ్ఞాతంనాట్య
 ప్రముఖచూర్యోనాచః || ఏతద్వామ్యావనెకాథయోజనయా
 పంత్రిగతంప్రస్తావనాం౧౦||౯||ఉపస్పృత్య | అంబితిఅస్మి ఆణ
 వేదుకోణిఃపీఠాణుంరీలమత్రి || ఛాయా || అర్యతయమస్తి ఆజ్ఞా
 వయతుకోనియోగోనుస్థీయతామితి || ౧౦ || సూత్రధారః ||

సః | పీఠికాదుస్తుభి కారః ప్రస్తుతాథ ప్రశంసయా | ప్రరోచనేతిలపి
 తాత్ || ౮ || మితి || ధారక్షువిత్యత్రపకారస్యవిదోతోఃకృచ్చిత్వస్వరూపే
 ణప్రాస్యతిహక్రిష్టిః, ఎవసుస్యత్రాపి వృత్తానుసారేణప్రస్తవ్యం |
 లత్యైలతుణంయోజయతి, ఎతదితి || ప్రస్తావనాంగమిత్యనేనసూర్యర
 గాంగత్రిగతవ్యవచ్ఛేదః || ౯ || తయమస్తి ఆజ్ఞావయతుకోనియోగోనుస్థీ

సతామితీ ॥ ౧౦ ॥ సూత్రధారోవిలంబితవతీసముపాలభతే యదితీ ॥
 పువాలక్షణంవత్సృమః-మాధుగ్యంగాయనీవిశేషగుణః - తద్ధుక్తంశా
 దేవేన- రూపయావనశాలినోగాయనోగత్యవత్సతాః । మాధు
 గ్యధుర్యధ్వనయశ్చతురాశ్చతురప్రియాశ్చలి - చారుభిఃప్రియదర్శనైః
 రంగహారేషులలితైః లలితాదిసుకుమారాంగహారై రిత్యర్థః - సప్తమీ
 ండై రితిబహువచనేనాద్యర్థలాభః - లాస్యంహృదయనర్తనం- లాస్యం
 సుకుమారాంగంవకరధ్వజవర్ణకమితీలక్షణాత్ - గాస్యామీత్యాదీనాం
 గానినోస్తదోహమితీశేషణంధ్రువాగానాదీనామిలంబనూపనాగ్ధం-
 ౧౧త్ర - ధ్రువాగానాదికం సర్వంనిర్వహామీతి ప్రాగుప్తవత్సభవ
 ర్యాసర్వమేవం నిర్వాహ్యమితిపరితలక్షణయా ననిర్వాహ్యమితిలభ్య

తర్యే ॥ యగైహికలకరనాదమధురంగాస్యామిగీతీంధ్రు
 వాం లాస్యంచారుభి రంగహారలలితై రావినకరిష్యామి
 యత్ కనన్యాయైః-లరః గహంగిరేషింసంపాదయిష్యామ్య
 హంప్రాగిత్యుప్తవీతద్యమితినిర్వాహ్యమేనంభవయా॥
 ఎత్ప్రియసృజైరప్రియైర్వాదై ర్యుపాలంభనాత్ ఫలం॥

౧౧ ॥ నటి ॥ సభయంనంబసామంగసమంగీతాదుపేదీతి ।
 సంచీకరిష్యుసా । పణడునూపపణపటపణపంకిమాలగు ॥

తే. అత్రసర్వనోపయోగికరసాదాదికమాదిశేషః-కరణంశు పుష్పవటా
 ది- తదుత్తంసంగీతకర్తారై - స్యాత్ప్రియారసాదాదేగ్విలాసేనా
 శ్రుతప్రసా । కరణంసృజైకరణంభవవద్భిషుసేనవటం- తస్మిముదాయ
 సాధ్యోనర్తనప్రయోగవిశేషః అంగానా ముచితదేశప్రావణేన హర
 ప్రియాంగప్రయోగత్వేనవాంగహరభిత్వయ్యతే-తదుత్తం - అంగానా
 ముచితేదేశేహరణంసంపాదకం । అనేకకరణోత్పాద్యమం గహారోభిగ్ని
 యతే॥ యద్వాహారోహరస్యాయంప్రయోగోంగరలిప్త్యతభి - లలి
 తాదిలక్షణం భవ్యాసేషమహవిస్తర భయాన్నభిక్యతభిక్యత్యో శ్రుప్త
 వ్యం॥ ౧౧ ॥ నాట్యసామగ్రి సమగ్రితులంబితితి - శబ్దరూపభర్తే

షా-కేనపునాచూపకేణ ప్రయోగ ఉపక్రమ్యతాం॥ ౧౨॥ సంస్కృతమా
శ్రిత్యైతిపత్రికాగతస్యస్వభాషితత్వాభావాత్-వాచయతివతతి - వచి
రయంచారాదికః॥ నాళికావ్యనుంగంవత్తుం బహిష్కాపాంప్రహేళికా
మాహ తేజఃశి॥ నాళికాలక్షణేసోపహాసవిశేషణం కృతాకృతమితి హ్య
దయ-అతపవోక్తమేమానగూఢాగ్ధానాళికేతి॥ ౧౩॥ నిగూఢస్థమితి॥ ఛే

భాయా॥ నాట్యసామగ్రిసమగ్రికర్తాంవిలంబితం॥ సజ్జీ
కృతాభివ్యేషా॥ కేనపునాచూపకేణ ప్రయోగ ఉపక్రమ్య
తాం॥ ౧౨॥ సూత్ర॥ సన్నియమేనచూపయన్వితిపత్రికాంద
చారి॥ నటీగృహీత్వాసంస్కృతమాశ్రిత్యవాచయతి॥
శ్లో॥ సవ్యాయహరయోః కింకిరిసంబోధనంనతం॥ కిమాశీ
న్వానవిదయోవిద్యానాభకృతిశ్చకా॥ ౧౩॥నటీ॥ సమంకన్తి
నం॥ నిగూఢస్థమితివృత్తానవలంబితవిశేషాః - కింకిరితైర
నిగూఢేదులుబో॥ భాయా॥ నిగూఢాస్థంభివ్యేతచ్ఛేకానాం
వగనంప్రతిభాః॥ కీకృతముద్భవనిగూఢయన్వార్యః॥ సూ
త్ర॥ అయిసుకృతిమేగిత్ - ప్రతాపరుద్రకల్యాణమితిప్రతీ
యతివీవ॥ వీమానిగూఢాగ్ధానాళికా॥ ౧౪॥నటీ॥ కథంకథానా
లలనాహహాతనిబిధ మణోహర ఖునాడని॥ వతివోపప
నికితంసరంబోనామకథాజా అంతిపుంభీలని॥ భాయా॥
కథంకథానాయక నామధేయానుబంధమనోహరం ఖలునా
టకం॥ ప్రతాపోపపదాంతితంతస్యరాజ్ఞోనామకథంజాతమితి
వృత్త్యతే ౧౪॥సూత్ర॥ప్రియేశూయశాం॥ తంసుజాతంస

కావిగ్ధాః॥ ౧౪॥ కథంకథానాయక నామధేయానుబంధమనోహర
ఖలునాటకం - అత్రకథమిత్యాశ్చర్యే - ప్రతాపోపపదాంతితంతస్య
రాజ్ఞోనామకథంజాతమితివృత్త్యతే - అత్రకథంశబ్దఃకారణవాచీ - కారణే
కథంతే-విస్తయంసంపదుద్భవశ్చితిభావప్రకాశవచనాత్॥ ౧౫॥షా?
సన్యతత్వాన్మరీచాపమృత్యుతి సంజ్ఞాసంజాతేభ్యుద్భవమాహ తమితి

౬ || వీరావతారత్వాద్విరరుద్రసంజ్ఞాపిసమభూదిత్యాహ విష్ణోరితి ||
 ౭ || లోకానాంకర్ణయుగళస్య భాగధేయేనైతన్నామయుగళం శూక్రి
 యతే || అథావలితస్యద్వితీయంభేదముదాహరతి చిరస్సేతి || ప్రకృత
 ార్యంనాటకప్రయోగరూపం || ౧౮ || ఆహూత్యతి || ప్రతాపాంకశ్చి

ముద్వీక్ష్యత్ప్రత్యాంగరవిమివోదితం | ప్రతాపరుద్రత్యాఖ్యా
 మకరోత్సాహకతీర్థరః | ౧౬ || అన్యచ్చవిష్ణోర్విశ్రేయకపీరస్య
 కాకతీయకులేస్థితం | ఆవతారమముంజ్ఞాత్వా పీరుద్రంప్ర
 చక్షతే || ౧౭ || నటీ || లోకానికంఠజులళంసభాఅహేమినిద
 నామజులళసూచీఽది - చిరంసంఘటించిజాణువంటింఘటితి - జే
 నిలూలమగళకాకభణరేసచరితిఅహిణింజగ్ధ || ఛాయా ||
 లోకానాంకర్ణయుగళస్య భాగధేయేన ఏకన్నామయుగళం
 శూక్రియతే - చిరస్యనాట్యవిద్యాసువర్తనంఘటితం - యేనలో
 కమంగళంకాకలిసరేంప్రచరితమభిసేయతే || ఏతన్నాట్యప్ర
 సంగేనప్రకృతకార్యాపలగనావవలితంద్వితీయం || ౧౮ ||
 సూత్ర||అహూత్రజ్ఞాసంవాదోయమాయుష్షవ్యాః | య
 దియంకవీనాంప్రశోఽర్థరమాలికా || యథాకిం || కింలోక
 శ్రవసోగ్భాగ్యంమంగళశ్రవణంముహూఃకింమంగళంప్రతా
 పాంకగుర్రస్యచరితాచ్యుతం || ఏతత్ప్రశోఽర్థరమాలాహ
 పముద్వాత్యకం | ౧౯ || నటీ || అంతఃపరిసంఘటణసంపదసఘటితి
 ది || ఛా || ఆర్యపరివర్తనేనసర్వంసంఘట్యతే || సూత్ర||ఆశ్చే ||
 త్వయాదాదైరుదాకశ్రీగ్నాట్యసంపదియంమమ | ప్రబం

హ్మాయస్యరుద్రస్యతథోక్తస్య || ద్వితీయ ఉద్ఘాత్యకభేదోయమిత్యా
 హ పితదితి || ౧౯ || మిశస్త్రానిప్రమాత్రపపిత్రపంచలతాణంశుత్వాహ
 బ్రవ్యిత్యాదిహ || ఆర్యపరివర్తనేనసర్వంసంఘట్యతే || త్వయే || దాదైః
 కళత్రేణ - భార్యజాయాకళంభునిదాదాభివ్యవరః - పదర్భుని

ప్రియాఫణిర్విదర్భఫణితత్సన్నిశారీత్యావైదర్భ్యా ॥ ౨౦ ॥ ఏతా
దృశగుణ మహాన్మప్రతాపరుద్రచరితమధికుర్వతస్తస్యకవే సుంపూర్ణ
స్మరస్వతీప్రసాదః ॥ ౨౧ ॥ కవిభారత్యోరుక్తీప్రత్యుక్త్యోప్రిరావృత్తి
రూపాంవాకైశిమాహ-మాతరితి ॥ అత్రమాతృశబ్దైసకవేర్భారత్యాం
భక్తిపితేషోపత్పశబ్దైసతస్యాస్తస్మిన్వాత్సల్యాతిశయశ్చసూచ్యతే ॥ కవి
రాహ తవేతి ॥ భారతీప్రయోజనంపృచ్ఛతి అద్యేతి ॥ కవిస్తుదాహ-జి
హ్వాతి ॥ భారతీస్తరణమభినయైవాహ-జ్ఞాతంతభితి - ప్రార్థనామిత్త

ధంక్షీరీత్యేవవిదర్భఫణిస్మృశా ॥ ఏషమిథస్తోత్రరూపః
ప్రపంచః ॥ ౨౦ ॥ నటీ ॥ ఏతరి-సగుణమహాంఘ్రపతవరుందచరి
అలహికరిఅతొతంసకభణో-సపుంశో సురంసక్షపసాదో ॥
ఛా ॥ ఏతాద్దృశగుణమహాన్మప్రతాపరుద్ర చరితమధికుర్వత
స్తస్యకవే-సుంపూర్ణ-స్మరస్వతీప్రసాదః ॥ ౨౧ ॥ సూత్ర ॥ ఆ
శ్చేషవమెవ- నన్వేషాకవిభారత్యోర్వాకైశి ॥ యథాకిల ॥
మాతర్భారతివత్సకింతవ కృపాంయాచెద్య కింప్రస్తుతం జి
హ్వకారకపీరున్మృగపతేస్తోత్రాయసన్నహ్యతి । జ్ఞాతం
తేపహరంతు వాగ్లహరయస్సంధ్యానటద్ధాగ్జటిత్వం గన్తా
చితరంగిణీకలకలారంభప్రియంభావుకాః ॥ ఏషాన్యోగ్యసం
లాపరూపావాకైశి ॥ ౨౨ ॥ నటీ ॥ అన్వాణి-కురి-సగుణ-రేదద

మితిశేషః - సంధ్యానటద్ధాగ్జటిత్వంగన్తాచితరంగిణీ కలకలారంభస్య
సంధ్యాతాండవ ప్రవృత్తఖండపరిశుదోధూయమాన జటాబూటవిజృం
భమాణజాహ్నా వీక్షిలోలకోలాహలస్య ప్రియాభవంతీతి ప్రియంభావు
కాః తత్కల్పాత్పత్యర్థః - కర్తరిభవతిభితి ఖుకభృత్ప్రయమముమాగమః -
వాగ్లహరయోవాన్వైఖర్యః - పహరంతుప్రవర్తంతాం - యదిజ్ఞాతమి
త్యేకింవాక్యం - తదాసమానవాక్యేనిఘాతయుష్మదస్త్రదాదేశావక్తవ్యా
భినియమా ద్వాక్యాంతరవర్తిషదస్య నిమిత్తత్వాయోగా త్పదాశ్చర
గ్యయుష్మదోచితీయమానస్తేనుయావేక వచనస్యేతితయాదేశోనస్యాత్

౨॥ అష్టాణమితి ॥ ౨౩॥ సూత్రధారః స్వసామర్థ్యమావిష్కార్య నా
 ౧ కిం చిదిత్యాది॥ ఆంకోపే - ననురవధారణే - యోగ్యతయా సామర్థ్యే
 కర్తవ్యమ్ ॥ ౨౪॥ నటీ స్వసామర్థ్యాధిక్యమావిష్కారోతి-సంగీతే॥ సంగీ
 సారస్యమహర్ణవ ఉద్వేల్యతే ప్రవర్థ్యతే - అవధానయానపాత్రమా
 రోహత్యార్థః- అవహితోభవేత్యర్థః- అతపివాధిబలమిదమిత్యాహ-విత

రిఅణుడోలోణంటాడబరోహూత్తణవెంతిసంఘసేవవేష

మేహిఅతి ॥ ఛా ॥ అస్తాకమీదృశనరేంప్రవరితానుమాలో
 నాట్యాడంబరోభవతిసవేతిసాధ్వ సేనవెపతేమెహ్యనయం ॥

౨౩॥ సూత్ర॥ కిం చిత్సూయం॥ ఆంకిముచ్యతే॥ నిరవద్యాన
 నుమన్నాట్యుద్యాసామగ్నీ । కీదృశీపునప్రవగీరిర్యోగ్యగ
 యాభవిష్యతి ॥ ౨౪॥ నటీ॥ సంగీతసాగంసమహంబవోడంబ

౧౧౯॥ అవహితంజాణపంతరిహదుఅంజో॥ ఛా॥ సంగీతసార
 స్వమహర్ణవ ఉద్వేల్యతే అవధానయానపాత్ర మారోహ
 త్వార్థః॥ ఏకసోస్యవాక్యానిక్యానిధిబలం॥ ౨౫॥ సూత్ర॥
 చిరమవహితపవాన్తి॥ నన్వయమువత్తవ్యతేధుగ్రివా । నటీక

ర్తృకధుగ్రివాగాన ప్రతిజ్ఞావచనం సంభ్రా మోచితమితిగం
 డం॥ ౨౬॥ నటీ॥ సస్మితం॥ కహలంజోధునగాలగ్ని॥ ఛా॥ కథ
 మార్యోధుగ్రివాంగాయతి॥ ౨౭॥ సూత్ర॥ అయికథమద్ధోక్త

ఏవత్వరానాట్యవిద్యేతిశేషంనదిఘ్రితి । ఎతదుక్తస్యాన్యధా
 యోజనరూపమపస్యంతతం । ఆర్యేనూసంభ్రావాగానోశ్చ
 కంతవచేతః । తదారభ్యతాంగీరి॥ ౨౮॥ నటీ - తథాకరోతి॥

దితి॥ ౨౫॥ చిరమిత్యాదిగందాంతంస్పష్టం॥ ౨౬॥ సూత్రధారవాక్యంవి
 డంబయతి సస్మితమితి॥ కథమార్యోధుగ్రివాంగాయతి॥ ౨౭॥ ధుగ్రివానా
 ట్యవిద్యేతిమేవివక్షితం - తదద్ధోక్తవత్వమన్యధామన్యశ్చత్యాహ అ
 గ్నియాతి॥ త్వరాకర్త్రీ- ధుగ్రివాగానోశ్చుకమితి - అన్యధాతన్వయినారోప
 యేదితిభావః ॥ ౨౮॥ నటీరాజ్యలక్ష్మీంశరతా- లనగసేవప్రస్తుత్యప్రవృ

త్రాంధ్రునివాంగాయతి-శచ్ఛిలి || ఇమాద్యయంలక్ష్మీః రాజ్యలక్ష్మీఃశోక్త్య
నిమిత్తత్వనిబంధనేనయశసా ధవళితాభవనాంతరాణి లోకాంతరాణి
యస్యాస్మాతఘోక్తా - విలసతుఃవలయశ్రీరుల్లసదుర్విమండలశోభావ
రాజ్ఞోస్సవస్యప్రసాదనంకరోతి- అన్యస్త్రిత్యయంసరసీధవళితంకాలుమ్య
పగమేననిర్మలీకృతం భవనాంతరముదికమధ్యంయస్యాస్మాతఘోక్తా - వి
లసతుఃవలయశ్రీరుల్లసన్నీలోత్పలసంవత్తిష్ప్ రాజ్ఞశ్చంద్రస్య ప్రసా
దనంకరోతి- రూపకేషుతావన్మాగ్ధాభినయేనప్రావేశికేప్రభృతయః పం
చధ్రువాఃప్రయోక్తవ్యాః- తమక్తం || ధ్రువాఃపంచప్రయోక్తవ్యార
సాభినయసిద్ధయితతి - తత్రైయమంతరానామధ్రువా-తల్లక్షణంతుభా

శంభీసరం సశుభిమాధవళిభవంతరావిరాజితీ | విశస్
తపవళిఅసిరీరామసపసాహుపణి || ఛా || లక్ష్మీస్సరస్వతీ
చిత్రయంధవళిత భవనాంతరావిరాజంతీ | విలసతుఃవలయ
శ్రీరాజ్ఞప్రసాదనంకరోతి || ౨౯ || సూత్ర || అకర్ణ్యసరిసా
వేశ || గాథాలింగనసమ్మర్దప్రత్యక్షరంగళత్సథా || ధ్రువా
కరోమి సర్వాంగేశ్రోత్రైకాప్యతవక్షణీ || ఏషరసవశా
దసంగతార్థవ్యాపకరూపాసత్ప్రగ్రాహః || ౩౦ || సతీసోపహా
సం || సుఉమారాఖువీసా ఆంలంసనింఽఆలిగణ వేంలణంస

చప్రకాశే || సర్వాసామంతరావస్తరసాదివశకన్పితా | అంతరాసాధ్రు
వాజ్ఞేయానాట్యాభినయరంజనీతి- విశేషాంతరాణితత్రైవ త్రప్రవ్యాని
విస్తరిభయాదివానలిఖ్యతే || ౨౯ || రసప్రయుక్తంప్రలాపముదాహరితి
గాఢేతి || పూర్వంశ్రీప్రయో రేరంముఖ్యకమృతవర్షతేతాచ్ఛిలేన
తాంతకాంతం - సంప్రతిగాథాలింగనసమ్మర్దేన ప్రత్యక్షరంద్రాయోప
దృతౌదశేషాదపివగ్ధాగ్ధత్సథాంసతీంధ్రువాంసర్వాంగేకరోమి || ౩౦ ||
సూత్రిణోసత్ప్రగ్రాహముద్ఘాటయితుమాహ-సోపహాసమితి || సుకుమారా
ఖలేషా ఆర్యస్యోద్దుగ్ధిద్వయాలింగనస్యవేల్లణంతేషణం పేరిణంప్ర
యోగమితియావత్ - గనహతే - క్షిపప్రిరణభ్యస్యథాతోఃక్షిపేర్వేజ్జ

త్యాది నావేల్లాదేశః॥ ౩౧॥ దోషంగుణీకరోతి॥ రసేతి॥ తరళారసలాలా
పివిపశ్చితోవిదద్ధారిసాస్వాదేన మాద్యంతిపరవశాభవంతి తపవలోకే
గావు కాశ్చర్వణాపుతాస్సంతోహృదయాశవస్సహృదయాభవంతి హృ
దయాదాళుజస్యతిరస్యామిత్యాళుచ్ఛ్రీత్యయః - యేషాంకావ్యానుశీల
నాభ్యాసవశాద్విశదీభూతే మనోముకురేవర్ణనీయతన్మ లూభవనయో
గ్యతా తపివహృదయసంవాదభాజస్సహృదయా ఇన్ద్రభిగనుచ్ఛ్రీతా
ర్యాః॥ ౩౨॥ అర్యోనుతరకరణీయంనిరూపయతు ॥ ౩౩॥ సూత్రధారో

హతి ॥ ఛా ॥ సుషుమారాఖిల్వేషాచర్యస్యనిర్వయానింగనయే
జగంససహతే॥ పసహస్యలోభకరోవ్యాహరిః ॥ ౩౪॥ సూ
త్రా ॥ సప్రీడం ॥ రసాస్వాదేనతరళాయేమాన్యంతిపశ్చిగః॥
తపవభావుకాలోభానంతోహృదీగూళవః॥ విత్యోగస్యగుణ
త్వారోపాన్వృతవం॥ ౩౫॥ నటీ॥ లంఘితరకరణీంజణిరూ
నేను॥ ఛా॥ అర్యోనుతరకరణీయంనిరూపయతు॥ ౩౬॥ సూత్రా॥
సన్వయమిదానీంసభాపరోపస్వయంభూరుపశ్చోక్తితే ॥ స
ర్వాంగవిలసత్సర్వమంగళాలంకృతాత్మతే॥ సర్వస్యహుహి
మాభాతవిశ్వానుగ్రహకారిణః ॥ నేపథ్యే॥ భోభోస్సత్యంస
త్యం ॥ సర్వాంగ విలసత్సర్వమంగళాలంకృతాత్మరేవా
యంరుద్రీకం॥ ౩౭॥ సూత్రా॥ సహజం ॥ రథముపక్రాంతమే
వాన్వద్వాక్యనుసంజ్యేన ప్రస్తుతస్యానుసంజ్యేన తుశ్చలైఃపశీల

నంతరరత్నవ్యంప్రతిజ్ఞాపూర్వకమాదరతి సన్వయాది నా ॥ సర్వాంగే
విలసంత్యా సర్వమంగళయాపాగ్నత్యా అలంకృతాత్మతే రద్ధం, గణా
నేతిత్యర్థః ॥ అత్ర సర్వాంగవ్యాపిసమస్తమంగళాలంకృతాత్మతే, సర్వ
వీరమప్రవిషయాధాంతరస్యానుగణం సూత్రధారి వ్యాపిసమస్తమంగళ
నముపశీల్యతే ॥ నేపథ్యేతి॥ ౩౮॥ ఉత్తమర్థమున్నటయితీతి భమిలి ॥ రుతే
లవానటపశీలః ॥ భూమి కాళిరనే కామిరర్థవాంగు చేక్షితైః ॥ యథా
ప్రకృతసంధానకులైర్దేవైః వాక్యాలంకృతాత్మకైః ॥ తపనా వంతరగోక్త్యా

తభేదభిత్వాహుః, అయమితి॥ ౩౫ ॥ పతచ్ఛబ్దోపయే పేణప్రయోగాతిశయ
ముదాహరతి కథమేతావతి॥ వైతాళికలక్షణంతుభావప్రకాశే॥ తత్తత్ప్ర
హరకయోన్వై రాన్వైస్తతాకలవాచిభిశ్శ్లోకైః । సరభసమేవవితాళం
గాయన్వైతాళికోభవతీతి ॥ ౩౬ ॥ ఇతిప్రస్తావనా ॥.....

కథావౌచిమగ్రంభం కుర్యాదితిమతమవలంబ్య - ప్రస్తావనావృత్తిస్య
వర్తిష్యమాణస్యచ ఓరరుద్రచరితస్యనిదర్శకం మధ్యపాత్రద్వయప్ర
యోజితంశుద్ధవిమగ్రంభముదాహరతి తతఃప్రవిశతఇత్యాదినా ॥ ఇత్య
పరంస్వప్నోపదేశవర్యంతోవృత్తకథాభాగః । తతోపయేపముదాహ

వై ॥ యతఃకాకతీశ్వరగుణవర్ణనాయోద్యతయోన్వైతాళి
కయోర్వచనమివాపక్షివ్యతే ॥ అయఃకథోన్వైతః-ఇగమేవ
గుణవర్ణనాశ్చృప్తివర్తికంజ॥ ౩౫॥పురోవలంక్య, కథమేతావై
తాళికలవాచిభిశ్చైతే, ఏషోయమిత్కుపయేపాశ్చృప్తియో
గాతిశయఃప్రస్తావనాంగం । తదేహి, ఆవాసవ్యనంతరకర
ణీయాయసజ్జీభవావభిసమగ్రీతా॥ ౩౬॥ఇతిసమగ్రాం
గాప్రస్తావనా॥ *

తతఃప్రవిశతఃకాంపిల్యకయాతకౌన్వైరాళికా॥ ప్రథమః ॥
సహస్రం ॥ యోయంజాతస్త్రిలోపేప్రభితసుచరితే కాళి
యాస్వవాయేయస్తైశ్రేయాంస్యఃప్రం విభరతిభగవాన్
దేవదేవస్స్వయంభూః । యస్యాహ్వానంస్వప్నధీవతిమకుటమ

రతి॥యోయమితి॥ చణిసకుటశ్రేణ్యాఃకేళీవయస్యాశ్రీదాసభఃసన్వై
రపిఘాపాలైరస్యాహ్వానిరసాధార్యకథితావః - యోయమిత్వతేదం
శబ్దఃప్రసిద్ధిమాత్రసరోసతుయచ్ఛబ్దోపేక్షితార్థబోధకః - అశ్వగోష్ఠిర
వాక్యేతచ్ఛబ్దప్రయోగానుపవృత్తిః - యతోసువాసవాక్యగతయచ్ఛబ్ద
సన్నహితానాంతదేతదిరమదసాంప్రసిద్ధిపరత్వం - ఏవంఏధేయవాక్య
గతయచ్ఛబ్దసన్నహితానామేతదిరమదసాహపి - తదైవలంకజేదయోః
ప్రయోగదర్శనాదిత్యాది బహుధా ప్రపంచిత మస్తత్ప్రయోగాపాధ్యా
యముల్లి నాథియానిజ్ఞైకావశీతిరీతి - అసన్వయమిశ్యత్రాశ్యేవమేన

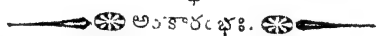
ప్రప్రవ్యం॥ ౩౭॥ పురాకిలకాకతిలకులసంభూతేగణపతినామిమహారాజే
హిశ్యమాత్ర సంతానేకదాదిదైవయోగేన కాలపరిపాకముపేయమి
వ్యహిషీరుర్రదేవీనామరాజ్ఞీ బహూవహ్నితద్రాజ్యమకటకం ప
పాల్యసాణతాసతీ దౌహితేప్రతాపరుద్రరాజ్యధురాంబదధే - తా
మాంః ధాంమసనిధిధాయాహ॥యోరుప్రతి॥ అర్ధాంగంవారీయస్యా
వాగ్ధాంగవారిః - సమాసాంతవిధేనిత్యత్వజ్ఞాపనాన్నస్యత త్వేక
భావపయేగోస్త్రీయోరుపన్ననస్యేతి హ్రస్వః - సర్వాంగేణవారీస
ర్వాంగవారి- రుర్రదేవీహిషేణిత్యత్వధః - తత్పురుషత్వాత్పురుషిణిం

ణి శ్రేణిశ్చైవయస్యా సోయంభూపాలమాశ్చిద్దయతి గుణహ
హానుర్రదేవీనరేంద్రః ॥ స్వయంభూదేవ శ్రీయోగి
రణరూపశీలస్యాసామపయేదీంగం ॥ ౩౭॥ ద్వివీయః॥ సభికి
మువ్యతే ॥ యోగిర్రదేవతాచక్రస్థిపహదధ్ధాంగవారిః
పురాసోయం సరస్వతీకాలశ్చరణ సర్వాంగవారిస్థిని
స్థానెయద్విషువాపయేన కథామాప్రొ భావ్యేతాన్యా
సకైవైపురాణి చిర్రపథనాశివేవిషభార్యతే ॥ ౩౮ ॥
ప్రథమః ॥ సభిసాధునమృతం॥ ఆన్యభాకసమన్వేహపరా
జాయ స్వప్నై కులగురునద్యవస్త్వయింభూదేవస్త్రీపూరిం
శ్రీయస్సంగ్రహకారికాముపయన్తవాన్ ॥ స్వయంభూదేవ

గతా- అథవాత్రాపిహుక్రిహిః శ్రుక్రియాపిపూర్వపదేవ- అపనా
రభేదాదాకారభేదేపితస్థిర్యుర్రదేవీనామరాజ్ఞీ బహూవహ్నితద్రాజ్యమకటకం ప
పాల్యసాణతాసతీ దౌహితేప్రతాపరుద్రరాజ్యధురాంబదధే - తా
మాంః ధాంమసనిధిధాయాహ॥యోరుప్రతి॥ అర్ధాంగంవారీయస్యా
వాగ్ధాంగవారిః - సమాసాంతవిధేనిత్యత్వజ్ఞాపనాన్నస్యత త్వేక
భావపయేగోస్త్రీయోరుపన్ననస్యేతి హ్రస్వః - సర్వాంగేణవారీస
ర్వాంగవారి- రుర్రదేవీహిషేణిత్యత్వధః - తత్పురుషత్వాత్పురుషిణిం
ణి శ్రేణిశ్చైవయస్యా సోయంభూపాలమాశ్చిద్దయతి గుణహ
హానుర్రదేవీనరేంద్రః ॥ స్వయంభూదేవ శ్రీయోగి
రణరూపశీలస్యాసామపయేదీంగం ॥ ౩౭॥ ద్వివీయః॥ సభికి
మువ్యతే ॥ యోగిర్రదేవతాచక్రస్థిపహదధ్ధాంగవారిః
పురాసోయం సరస్వతీకాలశ్చరణ సర్వాంగవారిస్థిని
స్థానెయద్విషువాపయేన కథామాప్రొ భావ్యేతాన్యా
సకైవైపురాణి చిర్రపథనాశివేవిషభార్యతే ॥ ౩౮ ॥
ప్రథమః ॥ సభిసాధునమృతం॥ ఆన్యభాకసమన్వేహపరా
జాయ స్వప్నై కులగురునద్యవస్త్వయింభూదేవస్త్రీపూరిం
శ్రీయస్సంగ్రహకారికాముపయన్తవాన్ ॥ స్వయంభూదేవ

దాహరతి సఖిత్యానా ॥ సంగ్రహకారికాంసంగ్రహశ్లోకం ॥ ౩౯॥
 రంధ్రునరేశ్వరేణురదేవ్యా - స్త్రీవృత్తావపిపుంస్త్రీననిదైశేస్స
 యమేవోపపత్తింవత్సృత ॥ ౪౦॥ కాకతీయప్రసవేషు కాకతీయసంతా
 నేషు - అనుబద్ధ్యంతేఅపిచ్ఛేదేనసంబద్ధ్యంతే - మహీయసిమహీ మ

ప్రసాదరూపస్యబీజస్యబహుకరణాశ్చరికరః ॥ ౩౯॥ ద్వితీ
 యః ॥ సవిషయాశ్చర్యం । కళమవగతంరాజరహస్యంవయ
 స్యేన, రం॥ప్రథమః । సాధకస్యవాసవిదితమిదం - యశ్చర్య
 స్తీన, స్తీన, బస, తే మహియాశ్చమాదికతారుగ్రనరేశ్వరేణ
 కులదేవతాయాస్సోపావర్తితః । ప్రసాదవిశేషః ప్రఖ్యా
 వ్యంశితః ॥ కులదేవతాప్రసాదరూపస్యబీజస్యప్రఖ్యాపనే
 పరిగణ్యతైఃపరిన్యాసః॥ ౪౦॥ ద్వితీయః॥ అహూనిరంతర
 ప్రసాదోన్ముఖతాదేవస్య - యథాకాకతీయప్రసవేషుశ్రే
 యాంస్యద్రోహిరమనుబద్ధ్యంతే ॥ ఏకద్వీజస్యశ్రేయోను
 బంధరూపగుణఖ్యాపనాద్విలోభనం । తదస్త్రైశ్చైవమహీయ
 సిమహియాహిమాద్రూపాదుడలంబలకుర్తిండు మపశ్లోకయి
 తుమాపయోరియమేవావసరః । తదేవారాజగులంప్రవిశా
 వః॥౪౧॥ ప్రథమః ॥వియస్యసాంప్రసాదపురోధ్యప్రముఖాన
 మాత్యవృద్ధానపి పుంసృత్యో కల్యాణస్వస్మక్రమంమీ
 మాంసమానోగృహితభ్యంతరాస్థానీపథిస్త్రీ- తదావామ
 పితాపదితోగర్వా యథావతరంప్రతీయోపహితతి పరిక్రమ్య
 నిమగ్నం౪౨॥౪౩॥ ఆయంశుద్ధవిమలంభః॥.....*

తతఃప్రవేశతియథానిర్దిష్టవేదోరాజాచామరగ్రాహిణీచ॥

హేమాద్వవే - ఉద్బంధపురుషఖండకోపీరప్రకాండక శ్చలమర్తిగండభితి
 చిరుదశజ్ఞేనోచ్యతే॥ ౪౨॥ వయస్యేతి॥ మీమాంసమాసూవిచారయ॥
 ౪౩ ॥ ఇతిశుద్ధవిమలంభః॥ *

అంకమారభతే ॥ తత ఇతి ॥ హద్వానుభావంప్రియభాషణమాహ॥సో

మీతి॥ అభిజనోపంశః-తంప్రసిద్ధం - అమీష్వేవమనుగ్రహపాత్రైష్వితి
 భావః-అజోబ్రహ్మ-నిజదోఃప్రసూతింక్షత్రజాతిం - రాజన్యోమనుష్యా
 గామితస్త్యాబాహుజత్వశ్రవణాత్ ॥ కుతభిశ్చతలహయదితి॥ ౧॥ రు
 ద్రాబాయాః పితరౌసోమాంబాగణపతిదేవౌ తయోరుమామహేశ్వ
 రాత్మకత్వం లోకవిదితం తతఃస్వయంభూనుహారాయోః పితౄభ్యుత్ర
 భావోస్తి అతోహితోపదేశోయ్యుత్రవిషేష్యాహ అభిజన్యోనా ॥
 నైవేతి॥ నైవతఃమాతా ఉచాశేత నిర్దిష్టాసతీ - లోనైరితిశేషః- సోమా

రాజా-సహస్వాతిశయం । అహూప్రసాగాతరగఃపరమే
 శ్వరస్య ॥ సోమారాభిజనంతకన్యాయతిశ్రీకాకీయాన్వ
 యఃసాత్రిప్రత్యముమైతి సాంప్రశమమిష్వస్తాను పిశ్వంభ
 రా । అస్తాభిజన్యోప్రసూతింక్షత్రజాతిం నాభిన్యాహజోమన్యతే
 యత్రాత్మకత్వముచాదిత ర్కలవశి నైవస్వయంభూస్త్వ
 యం॥౧॥పుంభసోమహారాజభవాన్యశేవవిషయమాహంతి
 గాధ్యశనుహిమ్నోచవస్య హితోపదేశాత్ ॥ ౨॥ భవారహ
 త్రాభిజనం- పుత్రాగ్రాహితోపదేశాభికారపితౄదేవ-య
 తిశ్శంకథయంతిగర్విరః ॥ నైవమాశేతిస్మిన్ సోమాశేతిప్ర
 ధానుగాత్ । సోమారాభివాసాత్పాద్యోగణపతిపితౄమ్॥౨॥
 మంక్రిణఃపవమనైతత్ । అన్యథాభిజన్యరప్రసాదాన్
 తేజరంకుశంస్త్రీవృత్తిపిశేషస్యలోకావస్యం । ఏవంమాను
 షశంభునా గణపతినుహారాదేనాభ్యంతరాస్యానుభవమహి

శేతిప్రధాంప్రసిద్ధిగాహత్ - పరస్పరసముచ్చయార్థోచకారౌ - పితౄ
 గణపతిస్తుసాత్వాన్ప్రదుధావః శివోదేవ ఇతిప్రత్యోక్తివయోశ్చతా
 దాశ్చ్యమితిభావః॥ ౨॥ అధాముష్యాభవిష్యతి నిరంకుశఃప్రభావఇతి వి
 భావ్యమహారాజోదుహిగణంపుత్రభావ్యవహృతవాసగ్యాహ పవమితి ॥
 అభ్యంతరస్యానుభవమహిమ్నః దుహితృభాపిమాహాశ్చ్యగోచగాయా
 అంతః కరణవృత్తిరిత్యర్థః - అతవివాహతత్రభవాకాకీయానోమణిః
 కాలిదాసః ॥ సతాంహిసందేహపదేషువస్తుషుప్రమాణమంతరీకరణప్ర

వృత్తయశ్చి-అశ్రమహితరి- తదనుగుణావ్యవహారానుగుణా- రుద్రశ్చి
 ఘంత్వైవసమాఖ్యశ్యధః - ప్రాచామియంత్రైలీ యదయంలింగవ్య
 త్యాసేనాదేశశ్చి-యథాస్త్రీవ్యక్తాశిఖండీఃపుంత్వైవసవ్యవహారః-య
 థాచేంద్రం పుమాంసమపిశ్రుతరేవ సుబ్రహ్మణ్యోతిస్త్రీత్వైవసనిర్దిశతి -
 తథాచషడ్వింశద్రాష్ట్రాణాం - సుబ్రహ్మణ్యోంసుబ్రహ్మణ్యోంసుబ్ర
 హ్మణ్యోమితిస్త్రీయమివప్రకారాహత - ఏవముత్తరత్రాపిరష్ట్రవ్యం ||
 ౩ || ౪ || స్వప్నోపకేశప్రమాణాచరవశాన్ప్రజ్ఞాపూర్వకంనివేదయతి
 రాజేతి || ౩ దాచి || ౪ || త్యానేశుభగ్రహయోగాదినామం || ౪ - రజన
 మయైవైరపానప్రసాదోన్మత్తత్వాత్ - సయవలవపుగ్ధాంగజానీత్య
 ధః - సాక్ష్యంబలంఘాలోచనసహితమిశ్యధః - ఉభయశ్రుబహువీహ

మహిసదృశమగ్రహగ్రంథివ్యవహారకృతః । తదనుగుణాచ
 గుప్తశ్చిత్వాఖ్యాప్రేమారోసకాతుకం । కీర్త్యకేవస్యస్వప్నో
 పకేశపరిపాదీ || ౪ || రాజా||సా || ౩ || ఇదానీనివేద్యతే || కదా
 చిత్సాల్యణే జనిసమయైవైవదనంపురః ప్రాచుర్యభతం
 సయవలవపుసానునిటలం । ప్రసంగచంద్రాన్యాం మహి
 తపకుటంప్రెన్యోమసి స్వయంభూతేవోసావయమిలి హ

గర్భోబహువీహిః బహువ్రీహాగర్భవ్యజ్ఞోరితిపజంతస్సాక్షశబ్దః || ప్ర
 వతీమందాకిని - కిమపివస్తునాశక్యం ఎస్తుపేత్త్య-హతశబ్దేన చిరంతన
 తటాకోదకాచ్ఛాదిత హరిత ప్రవ్యముచ్యతే - తదుత్సావ్యమాణమపిస్వ
 చ్ఛందతోముహురుదక మాచ్ఛానయతీతి స్వచ్ఛందవ్యవహారోల్యతగ
 త్యుక్తమాచారైర్గుర్భునికరణే - ఏవమగ్రసంభ్రమేణాప్యాచ్ఛాదన
 సంభవాన్సంభ్రమోల్యతగతావగామః - తేనహర్మణానంసంభ్రమో
 ధానమిలివేదితవ్యం-స్వప్నేదేవతాదిదర్శనైఫలందైవజ్ఞవల్లభే || సుగంధ
 పుష్పాక్షతపూర్ణకుంభశక్తిధ్వజచ్ఛత్రమహిపతీనాం । ఉద్యద్ధినేశేందు
 సుహృత్సురాణాంసితద్విజాదర్శనువాసినీనాం । సువర్ణధాన్యాజ్జఫలేశ్ర
 హీణాంభక్ష్యోన్మరత్నాంబరవాహనానాం । సందర్శనంశ్రేష్ఠముశంతి
 సంతస్సుప్తేషుమృతానాంచసుచేష్టితానామితి - అథజమిత్యనన్యతనే

లక్ష్మీ - తేనవతుర్థయామాదర్వాచీనస్వప్నశితిసూచ్యతే - తస్యలస్యరా
 బ్యలక్ష్మీ ప్రాప్తిరూపస్య విజయయాత్రియా ద్విత్రిమాసఫలంబ సంభ
 వాత్ - తమ క్తంబృహస్పతిమతేస్సుపాద్యాయే ॥ స్వప్నప్రథమే
 యామేవత్సరేణవివచ్యతే । ద్వితీయేవాప్తభిర్వాసై (స్త్రీభిర్వాసైప్ర
 తీయతే॥ అరుణోదయవేళాయాంబశాహేనఫలంభవేత్ । గోవి సర్వనవే
 శాయాంసద్యస్వప్నఫలంభవేదితి॥ ౫॥ పుష్యమాసః స్వప్న సాస్థ్యంగం
 ప్రణమ్యేత్సర్వః - సత్యంప్రియంచవచనంయత్తర్వానస్యముచ్యతే॥ ౬॥
 తేర్వాంబవిభుజాదిత్వానాస్త్రత్యయః అన్యేషామపీతిసోద్ధిష్టః॥ ౬ ॥ ౭ ॥
 ఆవిష్టంభక్తిర్యేషామితి లింగసామాన్యే నపుంసకపూర్వపదో బహువ్రీ

రోజ్ఞానవభజం ॥ ౫ ॥ అనంతరంస్వప్నపదం॥ పుష్యమాసంసమ
 స్వప్నప్రవక్తానూస్యతయాగిరా । స్వామినేకాకలియా
 నాంతర్వాసనముపాహగం ॥ ౬ ॥ చామరగ్రాహిణీ ॥ అ
 మోమాదేవంస అమరధాని జసింజేమికసామిణో సమా
 రాహణ ॥ ౭ ॥ అమోమాదేవస్యలమసంధానంయత్స్వప్నే
 పిమలస్వామినఃసమారాధనం॥ ౮ ॥ పురోధానగిరిమువ్యతే॥ ఆ
 విష్టభక్తయః ఇలం స్వయంగూరేవేకాకలియగగదేవాః ॥
 తతః ॥ ౯ ॥ రాజా ॥ శయ్యాశిరస్థేనస్వప్నపూర్ణమంభ

హిః - (స్త్రీ)పూర్వపదశ్చేభక్తిశబ్దస్యప్రియాదిపాకాదప్రియాదిష్వి
 గ్రహణేన(స్త్రీ)యాంపుంబదిత్యాదివాపుంబద్ధానప్రసక్త ప్రసంగాత్
 అతవవాపృత్తకారః - దృఢభక్తిశ్చేవమాదిషు (స్త్రీ)పూర్వ పదశ్చ
 స్యాపివక్షితత్వాన్మహాభేయమితి - భోజనరాగస్త్రుకమనాధనైర్వభ
 క్తిశబ్దస్యప్రియాదిపాతో నభావసాధనస్య దృఢభక్తిశ్చత్యాదానాధావ
 సాధనత్వాన్నకబ్ధిర్విరోధిత్యాహ - ప్రపంచకంతైతత్తాతపాదైస్సం
 జీవన్యాదౌతత్రతత్రైత్యస్యాభిరుపకచ్యతే - తస్మాత్ (స్త్రీ)పూర్వ
 పదోవా బహువ్రీహారసంసృధేయః॥ ౯॥ శయ్యాశిరస్థేనస్వప్నపూర్ణమంభ
 సావసంమంగళార్థం - తమ క్తంబృహస్పతిమతేస్సుపాద్యాయే ॥ ౧౦ ॥ శ్యంపూ

గ్లఘుఁభంతుశిరస్థానేః ధాయచ । వైదికైర్గారుడైర్మంత్రై రత్రాంశ్చ
త్వాస్త్వపేన్నిశీతి - ఆతీందుసారై రతుజ్జ్వలైః-స్వప్నైదేవతార్చనే -
సురపూజోత్సవసేవా నై వేద్యం సృజితవాద్యంచేత్యాదినా దైవజ్ఞ
వల్లభోక్తంషహాఫలంబ్రహ్మవ్యం - మణిపూజాఫలంచ పుష్పసారసుభా
నికౌ । సువర్ణకుసుమైర్దీప్యమాణివిమ్రువిస్తృతైః । రాజతైరత్నసం
భూతైరథవాచిత్రవస్త్రుకైః ॥ యేగ్భయంతిహరంభక్త్యానరానైస్సుదై
హేశ్వరాభిః ॥ ౯ ॥ పూజానంతరవృత్తమాహ విభురితి ॥ స్వవామార్ధప
ధూపలాలితాం పార్శ్వద్యాసుమోఽతాం - అభయదానశాలినామ్రసా

స్యతోయోపరికల్ప్యపార్శ్వః । ఆతీందుసారై మణిభిఃకిలాహ
మస్త్రాజయన్తై నతమత్మదీయం ॥ ౯ ॥ అథచ ॥ విభు స్వయం
భూరవచచ్ఛవిష్టిరాం గిరఃస్వవామార్ధపధూపలాలితాం ।
స్త్యుశనూరేణా భయదానశాలినా కృతాంజలింమాంబిన
యానతానసం ॥ ౧౦ ॥ యత్ప్రసాదైర్మహాధ్యమలోకిభా
వైర్మహాబలైః పైరనఘైఃపృథివ్యాః । సమ్యక్ఫలైఃసమగ్ని
తైఃప్రజానాంప్రతాపనశ్రమమహావేర్జ్మః ॥ ౧౧ ॥ వశ్య
కాకటేయగులప్రదీప ॥ స్వేచ్ఛతేలప్రభావేదహితైఃప్రా
జ్ఞానాజ్ఞయా । అప్తిష్ఠిభేహిభౌరేయోగుర్విముర్వి ధురావి

దసూచనేత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ ఉత్కృష్టదైర్బల్లంఘితశిరస్సైరతిప్రభూతైః
త్యధః - మధ్యమలోకస్యభావైర్బలవృష్టపరిపాకైస్తపోఽశేషైఃకృత్స
చాంద్రాయణాదిభిః - సచ్చరితైఃస్వస్వవర్ణాశ్రమోచితవ్యాపారైః
అప్రభాగ్యాదినమత్తిభేవాద్విచ్ఛిన్నైవిశేషంవక్త్రం మధ్యమ లోకపవన
మప్తివ్యష్టిభ్యామాత్రితః-ప్రజాపుణిపీవ్యురీక్తమధ్యమ లోకాసంభవా
దితిప్రహ్మవ్యం - ఏవంచాప్తికాగ్రాజ్యంశౌనతిసన్యాకరాదిసంపత్తిఃప్రజా
సమృద్ధిశ్చప్రభవతీతిఫలిం ॥ ౧౧ ॥ వత్సేతిరుద్రాంబాయాఃపుంస్త్వేన
సంబోధనం - ప్రార్థనాకాలే-ధురంషహాతీకౌరేయోధురంధరః - ధు
రోయద్ధకావితథ - ఋక్పూరిత్యాగిగాసమాసాత్ - ప్రగయః ॥ ౧౨

తప్తామ్ ॥ ౧౨॥ సప్రమోదమితి-అప్తిన్న క్లేపప్రతిపత్తేరభావాదితిభావః-
తదుక్తంబృహస్పతిమతే ॥ దేవతాశ్చష్టిజాగావఃపిరిరోలింగినస్తథా ।
యస్వదంతినరంస్వప్నే తత్తతైవఽన్దిశేదితి - ప్రియంకరోతీతిప్రియం

తి॥ ౧౨॥ పురోధస్య॥ సప్రమోదం॥ మహారాజకాకతీయకుల
యోగైమవిధానరక్షితేన దాతౌయణీపతినా సాతౌదేవ
మాదిష్టం । తవాప్యయమేవమనోరథః । ప్రియంకరశ్చాయం
మహిమాత్సవః ప్రజానాం । తదానోహతుప్రాగ్విస్మయ
యావరాజ్యస్య ప్రతాపరుద్రస్య భజశిఖరంసాగరమేఖ
లా ॥ ఇయంప్రయోజననిర్ధారణయాపాయుక్తిః॥ ౧౩॥ తతస్త
తః॥ రాజా ॥ తద్వచనమాకర్ణయంశీర్భరహర్షకేశస్వగలో
చనామేదిన్యపిదేవస్యపార్శ్వేప్రప్తా॥ ౧౪॥ చామరం॥ మహారా
అంసహితఅతిఘంటమాణావి ఎసుధరావీడుఇవోఘ హరి
సావింభావో ॥ ఛా॥ మహారాజస్యహృదయమనువర్తిమానా
యావసుంధరాయాఉచితఃఖలుహర్షావిర్భావః ॥ ఎహస్వ
యంభూదేవస్య వచనాకర్ణితేనమేదివ్యాప్తఖాగమేనప్రా
ప్తిః॥ ౧౫॥ రాజా ॥ కాకతీయకులశ్రేయసాందేవపవప్రమా
ణమితితస్యాజ్ఞానయాశిరసిచ్ఛతా । దేవోపిసప్రసాదాతిశ
యమవలోక్యంతర్హితోభూత్ ॥ ఇమమేదిన్ప్రాప్తిహే
తోద్యోజస్య స్వయంభూదేవస్యోపదేశాగ్గీ కరణాత్సమాధా
నం॥ ౧౬॥ వంత్రిణః॥ పిశ్యప్రియంకరఃస్వప్నప్రశ్నయః-కిం
తుకాకతీయ నరేంద్రవృద్ధోచితమాచార మనువర్తమానస్య
దేవస్య నగరనివాసవైముఖ్యంతథాకులధరంధరస్య వీరరు
ద్రస్యవిశ్వరథాతుమే పాహుపరిఘ రాజ్యధురావైప్రం

కరః తేమప్రియమద్రాశ్చైతిభిశ్చ శ్రిశ్యయః-అతిస్మృతంద్రుం ॥ ౧౩॥ స్వ
ప్నశేషమాహ తద్వచనమితి॥ ౧౪॥ ౧౫॥ స్వప్ననివేదనంనిగమయతి కా
కతీయేతి॥ ౧౬॥ విశ్వేతి॥ ప్రియంకరాదిశబ్దానుపమమేవోక్తాః సుగంధ
(౧౭)

రశబ్జస్తునాయకప్రకరణే || ౧౭ || ౧౮ || అయంకాకతీయేత్యాదిష్టత్వం ||
౧౯|| ౨౦|| పద్వీధానిమాలాదిరూపాణిబలాని-మాలంభృతంసుహృచ్ఛ్రే-
ణీ ద్విషదాటవికంబలమిత్యమరకోశాభిధానాత్ - అశ్రవిమగ్నంభాదౌ

తిరితివవిషాదహర్షయోస్సీమానంస్పృశత్యస్తాకంమనః! ఎత
త్సుఖిదుఃఖిహేతుభూతంవిధానం || ౧౭ || చామర || అంచరి
అలంచరి - కుళామంచముహేణైవ పంచకువంశహేణ
ఎంచువదింతః|| ఛా|| ఆశ్చర్యమాశ్చర్యం- కులామాత్యముఖేనై
వపార్వతీవల్లభేనవముపదిష్టం || ఇయంబీజవిషయాశ్చర్య
రూపాపరిభావనా || ౧౮ || రాజా || సహస్రాతిశయం! అమా
త్యాప్రతి | అయంకాకతీయకలశేయఃకల్పలతాప్రరో
హః స్వయంభూదేవానుగ్రహః సర్వేషామపి శ్రవణమ
హూత్సవఃక్రియతాం | ఏషబీజప్రకాశనాదుద్భవః || ౧౯ ||
మంత్రిణః || యదాజ్ఞాపయతికాకతీయపరమేశ్వరః || ౨౦ ||
రాజా || కిమిదానీకర్తవ్యం || ౨౧ || పురో || మహారాజకిమన్యత్ -
సజ్జీక్రియతాం ప్రతాపరుద్రదేవస్య రాజ్యాభిషేకసంభా
రః! ఏష బీజానుగుణప్రీత్యాహనరూపోభేదః || ౨౨ || మంత్రి
ణః || ద్విజయయాత్రావశీకృతానాంసర్వ పాథివానాం
సర్వైశాసితైః సకలీంద్ర సలివైః ప్రకాశితంస్వయంభూదేవ
ప్రసాదంహహాభిషేకవనుభవతురాజపుత్రః || ౨౩ || పురో ||
ఉచితమనుమంత్రితంమంత్రిభిః || ౨౪ || రాజా || తర్హిజైప్ర
యాత్రాసాధనాని సజ్జీక్రియంతాంపద్వీధానిబలాని | ఆ
హాపిసంజ్ఞోభవామి | ఏషఆరంభః! ఇదంబీజానుగుణారంభ
రూపంకరణం || ఏవమారంభబీజసంబంధరూపసాంగోముఖ

వైతాళికవాక్యోపక్షిప్తస్యాంగవశాదనువర్తమానస్య బీజస్య నాయక
స్యాపారస్య స్వరూపాఽస్మిన్చిదుచ్ఛానత్వలక్షణారంభ సంబంధాన్తు
శివసంకీర్తనామితి || ౨౫ || కథ్యాహ్నాన్త్యాగమాంధలే సుఖాయేతి ||

లోకే యత్నిం దనవిప్రకృష్టం వస్తుదిదృశ్యమో వృత్తా గ్రమప్రశృంగం వా
రోహంతి-తస్మాదాధిమావర్తనవికర్తనస్యాహ- లోకాలోకేతి॥ సంక్రీడ
తే - క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేత్యాన్తసేవదం - స్వీయాధికారస్తమోపహ
త్వలక్షణస్తన్నిమిత్తశ్రమశ్శిధిలోయస్య సతతోక్తః - ఏతచ్ఛరాజజేజ
సవివతద్భారోద్వహసాదితి వేదిగవ్యం - అతపవాలోకనకాచుకీవేత్సు
త్పేక్ష్మ్యతే॥ తత్రనిమిత్తముపాదత్తే అధునేతి॥ ౨౬॥ ఉగ్రాయంఠలి॥ మ
లయాద్రిచందనలరాకుంజేడివావిహారిదేశభిక్షుర్భః - తదుక్తంభావప్ర
కాశే॥ సరితఃపునఃసంవేలాకాంతారారామభూషరాః॥ అతాగృహసేవి

సంధిః॥ ౨౭॥ నెపథ్యే వైరాళికా॥ సుఖాయమధ్యుండిసం
ధ్యాభవతుదేవస్య॥ యదిదానం॥ లోకాలోకగీర్ణంప్రకంధిరత
మస్సంవోహదర్పచహం త్వత్తేజఃపటలంకియంతి భవనా
న్యాశ్రమ్యసంక్రీడతే॥ ఇత్యులోపనకాతుపీవిధిలస్వీయాధి
కారశ్రమోభాస్వానెమ సమగ్రదీప్తి రభునావ్యోమాగ్ర
మారోహతి॥ ౨౮॥ అపిద॥ ఉగ్రాయంఠశరస్మశాకరరసస్థోను
త్విషస్త్యస్త్యతాః క్రీడంత్యోమలయాద్రిచందనలి తాకుం
జేభుజః గాంకనాః॥ ఏతావత్తదదీర్ఘవర్ణగళితాంప్రశ్యగ్ర
ధారాంసంధాంవాతాహరతయా ప్రభూతమయశః ప్రతౌ
శయంత్యోనిజం॥ ౨౯॥ ఇదానంఃఖలు॥ ఆహూయగిరణాన్యానో
ర్యజురామోదమేదురా॥ యశంతేకృతీనస్సర్వైకస్తుంమా

త్రాణిశయాకిసలయాందితా॥ దివాఃహరిదేశాస్సృతితి॥ క్రీడంత్యః
నిజరమదైరితిశేషః-తత్తదితిపీప్సాయాంద్విర్భావః - ఉదీర్ణవర్ణాదుద్భా
రితాక్షరాగ్గళితాంగళంఠీమిత్యర్థః - గళిబుద్ధిపూజాధేభ్య త్పేక్ష్మ్యప్ర
చక్షస్యానుక్తసముద్భూతార్థత్వాత్ - అతపివాహవృత్తికారిః - సుప్త
శయితే త్వేవమాగయోవర్తమానేరప్తవ్యాభితి - ఇతిమేవరదేవీవడి
తం-యదస్యత్ర ప్రశ్యక్షరగళత్సథామిత్యవోచత్ - అతపవప్రశ్యగ్ర
ధారావతిరసామిత్యర్థః॥ ౩౦॥ ఆహూయేతి॥ యజురేవామోదఃపరిమళ
విశేషఃతేనమేదురాంస్తప్తయాశ్శయ్యః - యజుర్వేదశాస్త్రముధ్యేఅహ్న

ఇతిశ్రుతేః - భుంజభాసమిదోఘురచ్ - ఏతేనభాసుకిరణానాంపుష్పస
మాధిసిద్ధేః జ్ఞాత్వేత్యస్తిన్నధే ఆహ్రమేతిపదంబోధవ్యం - మధ్యా
హ్నకర్తవ్యామాధ్యాహ్నకీ- కాలాటగితితైషికస్తక్ ప్రత్యయః॥౨౦॥
౨౦॥ ఇతినాటకప్రకరణేప్రథమోకః॥ ... *
...

ధ్యాహ్నకీంక్రియాం॥౨౦॥రాజా॥అకన్యసర్వాప్రతిసా
ధయతయూయమభిమతాచరణాయ ॥ ఆహవపితావదభ్యం
తరంప్రవిశామీతి । యదోచితముత్థాయపరిక్రమ్యసింహాగ్రిం
రాశ్చర్యే॥ ౨౦॥ ఇతినాటకప్రకరణే - కల్యాణస్వప్నోనా
మప్రథమోకః॥ ... *
నేపథ్యే॥ ఇదోఁఇదోఅంబో॥ఛా॥ఇతఇతఅర్యః । తతఃప్రవిశతీ
వృద్ధకంచుకీకంచుకీసహస్రం ॥ చిరాయయావనమతీతయా
నయాచరిత్యాధియాజరమానయాసంచరే । యయాద్విద్వా
యుషా ప్రతాపరుద్రమహాభిషేక మహాబాత్సవమనుభవి
తాస్తి - ఏషమధ్యాహ్నాన్ననయావిచ్చిన్నస్య ప్రకృతార్థ
స్యపునరవమర్మాస్మించు॥ అపిచ॥ పదేపదేష్టలంతంమాంచా
చాగత్యాకచేష్టయా । అవలోక్యహసన్నాస్తేష్వామిరుద్ర
నరేశ్వరః॥ ౧॥ సవిమర్శాశ్చర్యం॥ కాకతీయసరేంద్రస్యరా
జ్యశ్రీర్మూలవేత్తనః । యువరాజగృహోనద్యగవాతైస్సైన్వర
మీక్షతే ॥ ఏషరాజ్యలక్ష్మ్యైఃప్రతాపరుద్రతాభిలాషాద్వి
లాసః॥పురోఽలంక్య ॥ కథనయంరాజపుత్రపరిచారకోదా
రకన్యసంభ్రమంమామభినర్తతే॥౨॥ప్రవిశ్యదారకః॥అంఅ

చూచికాముదాహరతి నేపథ్యఇత్యాదినా ॥ తతఃప్రవిశతీతి - నేపథ్య
వేషనరంగం - అన్యథాచూచికాలక్షణభంగప్రసంగాత్ - యావనమితి
శయానయేతి అత్రైవపురుషార్థలాభాదితిభావః - జరయాసంచరఇతి-
సమస్తృతీయాయత్రాదిత్యాన్యనేపథం- పురుషార్థమాహయయేతి ॥ అ
నుభవితాస్తిఅనద్యతనేలుట్ బిందుంయోజయతి-ఏవఇతి ॥ ఇతోపిజరా
యూఃశ్లాఘ్యత్వమేవేత్యాహ పదేపదఇతి॥ ౧॥ ౨॥ ఆన్యప్రణమామి॥౩॥

౫॥ సపాదోపగ్రహమితి సవ్యదక్షిణపాణిభ్యాః - సవ్యదక్షిణపాదోప
స్పర్శరూపోగురునమస్కారః పాదోపగ్రహః తదుక్తం మనునా ॥ వ్యత్యే
స్తపాణినా కార్యముపసంగ్రహణంగురోః । సవ్యేన సవ్యస్పృష్టవ్యోద
క్షిణేన తుదక్షిణభ్యః ॥ ఉత్తిష్ఠ తే ఉచ్యత్యై - ఉదోమాధ్యక్ష మణిత్యాత్మనే

పణమామి॥ ఛా॥ అగ్రప్రణమామి ॥ ౩॥ కంచుకీ ॥ భక్తకల్యా
ణాస్పదంభూయాః । కిషునుమతంతరాజపుత్రస్య దిగ్విజయ
ప్రస్థానం రుద్రనరేశ్వరేణ॥ ౪॥ దారకః ॥ కహంకహం విలంబి
ఛా॥ కథంకథమవ్యసుమతం॥ ౫॥ కంచుకీ ॥ స్వనామానుగుణమి
దంతరాజపుత్రస్య యత్యేకకృతసాధనం మహారాజం సపాదో
పగ్రహణం నివార్య స్వయమేవ జైత్రయాత్రాయాముత్తి
ష్ఠతే॥ ౬॥ దారకః ॥ అంతరిణి నహదజుం యుపరింస మోజువ
రాట - దుంఖరోః ఖుదితజటకహంభవింసభ ॥ ఛా॥ అగ్రలనను
భూతయ్యుద్ధ పరిశ్రమోయువరాజః దుష్కరః ఖలు దిగంతజ
యః కథంభవిష్యతి॥ ౭॥ కంచుకీ ॥ భక్తసంకుశాన్వయం
భూదేవప్రవృత్తియః పిష్టైరవతారః ఖల్వయం పీఠరుద్రోఽగ్ర
చింత్యమహిమా॥ ఏష పృష్ఠసప్తబీజానుసరణరూపః పరిసర్పః ॥
అత్రస్వప్నవృత్తాంతఖ్యాపనాల్లత్యస్య దిగ్విజయయాత్రో
ద్యమేనాలత్యస్య బీజస్యోత్పాదనాదుద్భేదభితి ప్రతిముఖ
సంసిగయం॥ ౮॥ దారకః ॥ ఎంపవీరః ఛా॥ ఏవమేతత్ । అమాణు
సోః ఖుసోపహావోః ఛా॥ అమానుషః ఖలు సప్రభావః ॥ ౯॥ కం
చుకీ॥ కుత్రేవాసీంతరాజపుత్రః॥ ౧౦॥ దారకః ॥ కాలభూతపశు
దుంగాదేవీ సమారాహణేణ విలంబంధాణమగళకాడిణ త

దం॥ ౬॥ ౭॥ భద్రైతి॥ అత్రపూర్వాంకే స్వప్నదృష్టస్య మధ్యాహ్నావణా
యానప్తస్య చ బీజస్య స్వయంభూదేవప్రసాదరూపస్య భక్తసంకుశా
న్వయనేనానుసర్పణాద్భుతిసర్వభగ్యస్థః । అతవ వాయం ప్రతిముఖసంసిరి
గ్యోహ అత్రైతి ॥ ఉద్భేదః ప్రకాశనం భద్రత్యాదివార్యేనేతి భావః ॥

౪॥ ఏవమేతదిత్యాదిస్మప్తం॥ ఇయంచూళికా॥ ౧౨॥ ౧౩॥ కిమితి॥ తాతంశ
మోన్ముఖంవిరక్తం రవయతా రాజ్యేనమయ్యర్పితేనసతేతిశేషః - కిం -
సమేకించిత్యాద్యమస్తీతిభావః । సకేవలమస్తినాశ్రయేపితృవియోగాది
ప్రహానిరనేకమహాదోషసంభవాదనన్ధ ప్రాప్తిశ్చేత్యాహ కించేతి । అ
తవహోక్తం మహాభారతేశాంతిపర్వణి భీషంప్రతియుధిష్ఠిరేణ అసంతో
షోప్రమోదశ్చమదోరాగోప్రశాంతతా । బలమోజోభిమానశ్చసము
ద్వేగశ్చసర్వలః । ఏభిఃపాప్తభిరావిష్టంరాజ్యంత్యమభికాంక్షసీతి॥ సస్య

ంధహానుమదృశపేరతబహిరుంజాణేణివేసితః ధావారో అ
మంచపరిపుదోజపరాదీచితభి- తాలిజాణేహిమహతంధ
పంధాణం॥ ధా॥ కాశీయకులమగ్నాదేవీసమారాధనేనవిజయ
ప్రప్తేన॥ మంశశ్చృత్వాతత్రేహసుమదవల పర్యంతబహిరు
ద్యానైవివేతస్కంధావారః అమాత్యపరివృతోయువరాజ
స్తీప్రతితదనుజానీహిమమతత్రప్రప్తానం॥ ౧౧॥ కంచుకీభ్ర
సాధయ ॥ అహమపిరాజకులం ప్రవిశామీతియధోచితం పరి
క్రీన్యనిమగ్నంతో॥ ఇయంచూళికా॥ ౧౨॥ ప్రవేశకః । తతః
ప్రవేశతియథానిర్దిష్టః ప్రతాపరుద్రమంత్రిణః పరిజనశ్చ ॥
౧౩॥ ప్రతాప ॥ కింరాజ్యేనమోన్ముఖంరవయతాతాతంకు
లాలంబనం కించాస్తికసముదాహరంతి మహతోదోషాన్స
హూనూరయః । ధర్మధ్వాచభిలీకృతోయమధునాకస్సం

వంసతి॥ యదహ్నికురుతేకర్మప్రజాధర్మైఃపాలయత్ । దశవర్షసహస్రా
ణితస్యభుజ్జై మహాశ్ఫలమిత్యాదినా రాజ్యేనమోఫలప్రతిపాదక మ
న్వాదివచన విరోధస్సాదిత్యాశంక్య తస్య యుగాంతరవిషయత్వాన్న
విరోధిత్యాశయేనాహ ధర్మాధ్వేతి ॥ అయంయజ్ఞ దానతపోజ్ఞానలక్ష
ణఃభిలీకృతః-సంప్రతిపాదమాత్రావశిష్టత్వాదితీభావః - అతవహోక్తం
సూర్యసిద్ధాంతేకృతాదీనాంవ్యవస్థేయంధర్మపాదవ్యవస్థయేతి - ఆదిభ
రాణేప్రకృతం ॥ నవిద్వత్తానశుద్ధోద్ధోనశుద్ధిమనసఃకలావితీ-అధునాకలి

కాలేఽస్థలన్న ప్రసక్తః కస్యచిత్ - నకోపినంచరితుంశక్నుయా
 త్యర్థః - శకిలిజ్ఞేతిలిప్త - తృతీయాభావాన్నాత్మనేవదం - తద్వ్యావరాజ్య
 మపినేష్టంకిలకిముతదష్టం రాజ్యమితిభావః - మస్మిన్ తేషునిమగ్నం
 తేషు - అతపవస్వస్యనస్రయాసశ్చితివినయోక్తిః ॥ ౧౪ ॥ రాజపుత్రైశ్చ
 కర్వాన్మహోవ్యాఘ్రం త్యాగస్వపథినయా - తస్మిన్ దేవేభ్యః ప్రత్య
 కః ॥ ఆచారశ్చేతిధర్మైశ్చ సర్వనిసంస్థాప్యప్రజావర్తేభ్యః ॥

చరేదస్థలం ద్రస్తేష్టం కిలయావరాజ్యమపి మేచాల్సినవె
 క్రిడతః ॥ తద్వయంనుహరాజభుజపరిఘమస్మిన్ తేషువిగం
 తేషువిజయయాత్రావినోదనవిహరామహే ॥ ఏతద్దా
 జ్యేనిచ్చాభిధానాద్విధూతం ॥ ౧౪ ॥ మంత్రిణః ॥ రాజపుత్రస
 ర్వపథినయాకాకతీయాన్వయభాగ్యసంపదా త్వాంధురంధ
 రంబద్ధానరేంద్ర శ్చిరమాసక్తాం ధురంభినిలయిషు మధ్యప
 త్యః - ఆచారశ్చేతిధర్మైశ్చ సర్వనిసంస్థాప్యప్రజావర్తేభ్యః
 శమోస్తుభిత్వం - కలస్వామినా స్వయం భువాప్యేవమేవా
 నుశిష్టం - అనశ్చిక్రమణీయారాజపుత్రైశ్చ సుర్యోగ్గరీయసీఖ
 ల్వాజ్ఞా - కలికాలదోషశిథిలధర్మప్రకారోద్వేషంవంధం
 చమహతీ మహీధురమవతీగ్ధస్య కాకతీయవిష్టోద్రవ ససాం
 ప్రతంప్రత్యాఖ్యానుం ॥ ౧౫ ॥ ప్రరావసానురోధం స్వయం
 భూస్తాత ఇత్యేతాపీశ్వరౌదివ్యచూనుషే ॥ తయోరన్యశ
 రోరాజాయవరాజోష్టిసర్వధా ॥ ౧౬ ॥ మంత్రిణః ॥ రాజపు
 త్ర సాధారణో యవినయః కాకతీశ్వరాం స్వపంభు

ంకామితశ్రీశ్చవనేవస్యేన వతేయేదివివ్యాసస్మరణాత్ - సుర్యో
 వ్యమానుషయోగరీయసీగురుతరాపూజ్యతమేతియావత్ - స్రీయస్థ
 త్యాదివాసురోగ్ధరాదేశః - కింవధమనసంస్థాపనార్థమేవావతీగ్ధస్య
 ప్త్యుమూలేనస్తదేదంమప్సరిహరమిత్యాహ కలికాలేతి ॥ ప్రత్యాఖ్యానుం
 రిహతుం ॥ ౧౫ ॥ తస్మిన్ తావత్స్వయంభూదేవవివమహారాజోద్వీపా
 వదేవాహం యవరాజపవేత్త సచనభాగ్యా రాజ్యమగ్నికరోతి స్వ

యంభూరితి || అరత్యుపశమాద్విచయద్వేవనివృత్తైః - ఏవశమః || ౧౭ ||
 ౨౦ || సబాహుస్ఫురణమితి- పుంసోదక్షిణబాహుస్ఫురణం శుభనిమిత్తమి

వినుహోరాజే || ఏవప్రకృతవిషయారత్యుపశమాచ్ఛమః || ౧౮ ||

పరిజనః || కాలక్షుప్తమశంతవిరోధంతభవతోసతి భూదేవో
 ధురధారేదురాతవుంతోడణరంజసి రితి కెతరోవేదు || ఛా ||
 కాకతీయకులస్థవిరస్తత్రభవాకా స్వయంభూదేవో ధురం
 ధారయతు | రాజపుత్రః పునారాజ్యశ్రియమంకేతరోపయ
 తు || ౧౯ || ప్రతాప || సమందస్త్రితం పరిజనమవలోకయతి | ఏత
 త్పరిహోసవవోరూపంనర్త || ౧౯ || పరి || చిరేణచరిలంధామేభిణీ
 సపుంతా || గోంతగిరిసిహరణింయరవిలడసి శావసశ్చబంబరగీష
 భోణీష హూమవాసోబాహుంమిపతివరుందంస || జహహ

రించదంశభుపజహరహుణాహంసబాహుఫళలంమి | కాల
 ఇలంభీపశ్చణోబాహుంమితహామహీరనుదు || ఛా || చిరేణచరి
 తాథామేదీసంప్నతా || గోత్రగిరిశిఖరశ్రురవికటశిలావ
 సతిబర్హరాంగ్యాః | తోణ్యాభవతువాసోబాహౌప్రతాప
 రుద్రస్య || 'యథాహరిశ్చంద్రస్యభుజేయధారఘనాథస్య
 బాహుఫలక | కాకతిలక్షీవతేర్బాహౌతథామహీరమతు ||

౨౦ || ప్రతాప || సబాహుస్ఫురణమధోముఖస్తివృత్తి | ఏషా
 పరిజనవచోద్ధాప్రితిర్ననుకద్యతిః || ౨౧ || మంత్రిణః || రా
 జపుత్ర కాకతీయ పురుషోత్తమస్యతవ పాణిగ్రహణాయ
 స్పృహయంతీ రాజ్యలక్షీర్విలంబనంనసహతే || ౨౨ ||

పరి || వింజావహుణాతిహితిదంతూణ పశ్యంమిపణలివింసభ
 భోణీలంభీతకహవిశేషితిసహజువరాప || ఛా || విద్యావధూ

తివత్యతే-నర్తవచనమనుగాగవీజోద్భూతనం || ౨౩ || విజ్ఞేతి || వధూనా
 తర్తవద్భిభ్యనువలోక్యసపత్న్యస్సముత్సకాభవంతీతిభావః || ౨౩

రాజ్యశ్రీయోవాసక సజ్జికాసమాధిమాహస్వతేజసేతి॥ ౧ తార్థ మేతత్,
౨౪ ॥ కహమితి ॥ సరోధనలక్షణేభ్యునేత్యుక్తంతరగరణమాత్మోపల
క్షణమితి గ్రహ్యం ॥ ౨౫ ॥ సావజ్ఞ మితి॥ సమరమేవాపదానమచ్ఛతక
ర్మ - తేనారాధితస్వామినః ప్రసాదితేశ్వరాః । వజ్రలక్షణే ప్రత్యక్షగ్ర

నావధికం నృప్త్యైవ త్యైవ ప్రణయవిప్రంభం । తోణీలక్ష్మీశ్చ క
థం విలంబితం సహాయువరాజే ॥ ౨౩ ॥ మంత్రిణః ॥ ఇతి మే
వ ॥ స్వతేజసాపరివృత్త్యప్రధానాగారముత్సకా । ప్రతీక్ష
తేష్యార్యాశ్రీర్మువరాజసమాగమం ॥ ఏష మంత్రిణాం పరిజన
స్యవనాకైర్వృజానురాగప్రకాశనాత్ప్రగమః ॥ ౨౪ ॥ పరి ॥
కహమితి బింబువసోవహహాసదీపసాపిజలజంతాపః ॥ ఛా ॥ కథ
మంతరితః ఖల్వేషమహాగాన్సవోదిగ్విజయమాత్రయా ॥ ఏ
శద్విగంతయాత్రయాప్రస్థితకార్యవిలంబనాన్నిరోధః ॥ ౨౫ ॥
మంత్రిణః ॥ సావజ్ఞంకథంచరయన్యన్యధ్రువమావతయః । అథ
వాకింతైః । వయమపినకేవలం మంత్రశస్త్రాగింతుబహుశః స
మరాపదానారాధితస్వామిపస ॥ ఏనన్నిస్సరవచనరూపం
వజ్రం ॥ ౨౬ ॥ ప్రవిశ్యదౌవారికః ॥ జేమజేమవరాబుపజే
ఖువమూప ఇహోపహారభూమిభాగిమి సంచితేతివక్ష్యగ
బలౌవంటి ॥ ఛా ॥ జయతుజయతుయవరాజః ఏతేఖిలువ
మూపతయః ॥ ప్రహారభూమిభాగేనర్జ్యకృతచతురంగబలావ
గ్తంతే ॥ ౨౭ ॥ మం ॥ అదిరంభః ప్రవేశయః దౌవా ॥ తథేలిని
మగ్రహ్యసేనాధిపతిభిస్సహపునః ప్రవిప్తః ॥ ౨౮ ॥ సేనాపయ
థోచితం ప్రణమ్య । స్వామికాకతీయకులతిలక సర్వతోము

హణంకేవలస్యాప్యవలక్షణమిత్యాశయేనాహ, ఏనన్నిష్ఠురేతి ॥ ౨౬ ॥ ద్వా
రేనియుక్తదౌవారికాదేత్రధరః - తత్రనియుక్తఇతి - ద్వారాదీనాం
చేత్యైవాగమః ॥ ౨౭ ॥ ౨౮ ॥ స్వామిన్నితి ॥ సర్వతోముఖాటోపాస్సర్వ
తోదిగ్సంభ్రమావాహిన్యస్సేనాః శౌర్యోదస్వంతమితరూపకబలాదుదక

సంభ్రమవత్సానద్యశ్చేతిలభ్యతే- అనుగ్రహయాళునాఅనుగ్రహీత్రా
కటాక్షేణఅనుగ్రహదృష్ట్యైత్యర్థః - గ్రహనాగ్రహణత్యస్తాద్ధాతోర
దంతాచ్చురాదిణిచి-స్పృహిగృహీత్యాదినాఅళుప్రత్యయః- అతోలా
పస్యస్థానివత్త్వాన్నలఘూపథగుణః॥ ౨౯॥ రాజపుత్రేతి॥ పరిపంధిప్రమా
ధిన్యశ్శత్రుఘాతిన్యః - వరూధిన్యస్సేనాః - ప్రస్తూయతామితిప్రస్థానా
రంభవవనాసీరైస్తామంతనగరాణ్యాగ్రమ్యంతఇతి సేనాబాహుశ్యం
సూచ్యతే॥ ౩౦॥ యథేతి॥ గంధాపలక్షితోగజోగంధగజః - యద్యపిగజశా
స్త్రైత్రైవృక్షజాతిగజేషుగంధఉక్తఃతథాప్యాదిత్యాదత్ర త్కత్రియజా

ఖాటోపావాహిన్యః శౌర్యోదస్వంతం భవంతమనుప్రాప్తా
ఏవతదనుగ్రహయాళునాకటాక్షేణిరీక్ష్యంతాం॥ ఏతదనున
యవచనరూపంపర్యుపాసనం॥ ౨౯॥ మంత్రాణః ॥ రాజపుత్ర
తహి-సమారుహ్యతాంప్రతిపక్షినివారణోవారణః । అలా
క్యంతాంరంగరంభరిపంధిప్రమాధిన్యోవరూధిన్యః । ప్రస్తూయ
తాంసేనాపతిపురస్సరాక్రాంత సకలసామంతసజ్జ్ఞానం ప్ర
స్థానం॥ ౩౦॥ ప్రతాపయథాభిరుచితమమాత్యేభ్యభ్యగం
ధగజాధిరోహణంనాటయతి॥ ౩౧॥ మంత్రిణః ॥ కరోదగ్రైణ
మహాసావిష్వగాక్రమితుందిశః । అరోహతిగజంవీరరుద్రో
భాస్వానివోదయం ॥ ఏతత్ప్రకృతానుగృహ్యేనవిశేషసంబంధ

విరుచ్యతే-తదుక్తం ॥ భగ్రశ్రీహరితాళగుగ్గులుశిలాగంధాతిశూరోరణే
నానాశస్త్రనిపాతవేగసహనస్త్యంబేరమఃకుత్రియఇతి - అత్రశుభాశు
భగంధవిభాగప్రదభివృద్ధిస్థానంవతత్రైవోక్తం - స్వేదేద్వారమలేశు
భాశుభకరంగంధంసఫిర్లక్షయేత్సేవ్యో భూయహలాజపాటలఘృతప్ర
భ్యఃప్రశస్తాహ్వయః । ఏతస్మాదపరోశుభాయముచితస్సత్వేనరూపేణ
యోయ్యుక్తసోపిమతంగజస్సముచితఃకల్యాణిత్వ్యుచ్యతఇతి॥ ౩౧॥ కరో
తి॥ కరోదగ్రైణోద్ధలేనమహాసాతేజసాభుజవలేనేత్యర్థః - అస్యత్ర
రైఃకిరణైః ఉదయంపూర్వపర్వతం । అత్రమంత్రిణాం వీరరుద్రగ్రస్తా
రాగప్రకాశవిశిష్టవచనాశ్చుష్మంనామాంగమిత్యాహవితదితి॥ ప్రకృతా

మగుణ్యేనబీజానుకూల్యేనేత్యర్థః- పశేషబంధోరాగపశేషబంధిత్యర్థః ॥
 ౩౨॥ ధావదితి ॥ పదాతీనాంసముహఃపాదాతం - భిక్షాదిత్వాదనోప్ర
 త్యయః-నిస్సాణరాణోనిస్సాణధ్వనిః- రాణితీ- యద్యపివశిరశ్చోరుప
 సంఖ్యానమితిఅబభావేఘ్నోబాధితః-అతఏవోక్తమమరకోశే - రణఃక్వ
 ణితీ- తథాపిప్రావాదివత్ బాహుళ్యకోఘ్నోప్రప్తవ్యః- పటశబ్దాదవ్య
 క్తానుఃరణాన్నిత్య పీఠ్యయోరితిద్విర్భావేనర్వ ప్రాతిపదికేభ్యశిత్యా
 చారేక్విప్కథందిత-ల్పసీయః - తిలోలటశ్శత్రాదేశః - పటదిత్యన్వేనా
 మకరణత్వేపూర్వావయవస్యతకారాభావశ్చింత్యః - తరటతటంగఃడఫ

వవనంపుష్పం ॥ సర్వేయవరాజహస్తిసంపురసకృత్యసం
 బాధంకించిత్పరిక్రామంతి ॥ ౩౨ ॥ సేనాపసోత్సాహప్రణా
 మం । స్వామిన్నితోదీయతాంద్వష్టిః ॥ ధావత్పదాతపాదా
 హతిదశితమహీరంధ్రోరంధ్రస్థిర్యధాల్జాలాంబుదాంత్య
 లసదసీలతాపిద్యుచక్రామదీప్తాః । ఉద్యమస్సాణరాణస్త్రైతి
 పటపటద్విక్రటాః ప్రారంభంతేప్రావృత్తిక్షింధ్వజిన్యః తరిక
 రటతటస్యందిదానాంబుధారాః ॥ ౩౩ ॥ అన్యతోనిరూప్య ॥ బలే
 చలతి సంభ్రామంత్రితభయేవిజేతుందిశః పురుషరహరిజ్జయ
 న్యవసితాస్సహాయోద్ధతాః । చలంతిచిరమన్యరాశ్చిభిరీదాయ
 ధాదంతోనోభరావసమమన్ననం ద్భుజగరాడఫకరత్పటాః ॥

లం॥ ౩౩ ॥ సేనాం గేఘమతంగజసన్నాహమాహ- బలభిశి॥ చిరమన్యరాః
 పక్షుచ్చేదాత్పురీభృతీప్రరూపవై రాః - అతిపవపురంహరిజ్జయవ్యవస
 తాః ప్రాచీపిడయోద్యుక్తాభిత్వర్థః ॥ ఇయంతిరకాలాన్యాస్థింస్థిత్యేనా
 నీంవైరనిర్యాతనేహేతుమాహ సహాయోద్ధతాభిశి ॥ యథాకిన్యబిద్వ
 స్త్రునోభారాక్రాంతః కశ్చనభాగోనమః భాగాంతరంత్యాగ్నమరి - తద్వి
 ద్దంతిభారాక్రాంతభూతలద్వారా భుజగరాజస్య బేహచిశ్చణానా మ
 వనమనమితేహేమమన్నచక్రాన్త్రస్యం-ఫకర-నమప్రసంగో-వి- ఫకర స
 వైర్ద్రాబిశ్చస్తాథాలోగ్నటశ్శత్రాదేశః- అన్యథాశబ్దమాహాత్మ్య

ద్యుత్యపుష్పమాప్రతీయతే -- తథాపుష్పమానభూతానాంవిష్టశిఖరిణా
ముపమేయ దంతరూపతయాభ్యాహ నాదుప్యేత్యాయాం పర్యవస్యతీ
త్యుపమోపక్రమోప్యేత్యాయం॥ ౩౪॥ పత్తిసంపత్తిమాహుడ్యుతితి ॥ తో
మరాదండవిశేషః తైగ్రామరాభయంకరాః - కౌత్యయకాఃఖగ్ధాః - కు
లకుక్షీత్యాదినాథకణ్ఠప్రశయః - సైన్వరోద్గీగ్ధముసుంధయః సైన్వో
ద్యుతదారుమయాయుధవిశేషః-కర్మణేప్రభవతీతి కాన్ముకంధనుప్రద్య
శేషావా - గదాఃప్రసిద్ధాః-ప్రాసాఃకుంతాపరపర్యాయాః తైషణీయా
అయుధవిశేషః - తదుక్తంవృత్తికారేణ అకర్తరిచకారకేసంజ్ఞాయా
మిత్యత్రప్రాస్యశ ఇతిప్రాసఇతి - రౌద్రప్రకారాఃరౌద్రభేదాః -

౩౪॥ పరిజనః॥ పిలోక్య-సాశ్చర్యం । మహతోఃఖుపసోతిలిగసు
హడాణడంసామెయ ॥ ఛా ॥ మహాఖల్వేపత్రిలింగసుభ
టానాముతాహ్వా । సంస్కృతమాశ్రిత్య ॥ ఉద్యత్తొమర
దామరాః ప్రతిపఃప్రోత్తిప్తకౌత్యయకాసైన్వరోద్గీగ్ధము
సుంధయఃపటుతరాకృష్టద్వనతాగ్ధుకాః । భ్రావ్యద్భీమ
గదాస్సగుర్రహరతాప్రసానుస్ఫరత్పట్టసాః ఖలంత్యంధ్ర
చమూభటాఃసనపుషారౌద్రప్రకారాఇవ ॥ ౩౫॥ మంత్రిణః ॥
అహూతురంగతరంగాస్త్రీలింగానిపత్నై ॥ ఉత్తీర్ష్యోత్తి

తోమరాదీనామభిధానంవైజయంత్యాం ॥ తోమరోస్త్రీలోహమాశద
డఃకాసూశ్చసర్వలా (హుళంద్విఫలపత్రాగ్ర) ముసుంధీస్యాద్దారుమ
యీవృత్తాయకీలసందితా । కాముకంకుచతుహస్తం॥ పట్టసోలోహ
దండోయస్తీక్ష్ణధారఃకురోపమఇతి॥ ౩౫॥ తురంగసామగ్రీమాహుత్తి
ప్యేతి॥ పశ్యినుపాదాభ్యాంభువిస్థితాముహురగ్రపాదోత్తేషణ మశ్వా
నాంపురుషాభ్యుస్థానభేదః-తదుక్తం ॥ ముహుఃపశ్యినుపాదాభ్యాంభువిస్థిత
త్వాగ్రపాదయోః॥ ఉద్ధ్వంపేరిణయాస్థానమశ్వానాంపురుషః స్పృత
ఇతి - అత్రిపుర్వపాదోత్తేషణశ్యూర్యాశ్చశిరస్తాడనఫలకత్వముత్పే
త్యతే ఉత్తీర్ష్యేతి॥ సత్యవీష్ణయోరితిద్విర్భావః - పశ్యాద్భవపాశ్చ

త్యా-దక్షిణాపశ్చాత్పురసస్యక్ - సంరద్ధాసంరంభవిషయాభూతాస
తీనున్నేత్యసంబంధేసంబంధరూపాశశయోక్తిః - తాంధరణీమవప్తభ్యా
లంబ్యతత్రస్థితేత్యర్థః - సహలక్ష్మణేననోదగత్యాపరిణమంతఃప్ర
యన్నంవినాప్రవర్తమానాభ్యర్థః - ధారానామాసంబంధితాదయోగ
తీభేదాఃపంచ - తదుక్తంవైజయంత్యాం - అశ్వనాంతుగతిగ్ధారాఃభి
న్నాసాదపంచభేది । అసంబంధితంధారిణకంరేచితంవర్జితంస్తుతం । గత
యోమూఃపంచధారాభ్యర్థమరశ్చ - ఎతాసామేవాశ్వశాస్త్రైఃసంజ్ఞాం
తరేణోక్తానాంప్రత్యేకంత్రివిధ్యేపంచదశఃఫల్యం - తదుక్తం - గతిఃపు

వ్యపాదౌరవితురగిరస్తాడనాయేవ పూర్వోపాశ్చ త్యా
భ్యాంపదాభ్యామపిధరణీమవప్తభ్యసంరంభమన్నం । వా
లైర్వాక్యధూయమానైఃప్రతీన్యపతీహయోల్లాసహ మున్నా
ర్జయంతః క్రామంశ్యశ్వసంసౌలక్ష్మణ పరిణమన్నంద
ధారాప్రపంచాః॥ ౩౬॥మంత్రివిలోక్య ॥ అహయావిదళిత
పరబలమనోరథానాంరథానాంసంప్రమః ॥ తథాపి ॥ ర
థాస్సరిభసంబ్ర వన్నివిడసోమనెమితుతేతుమాతల సము
చ్చలన్యముళధూళిజాలాంబుడైః । తిరోహితమసూయయా
సపదిభాసవీయంగళం విధాయముగిభసంశ్యోభ్యుగాతుధూ
ర్నిస్వనాః॥ ౩౭ ॥ప్రతాప॥సర్వతోవల్యోసప్రమోసం ।

లావతుమోచతద్వన్తధ్యజవాపరా । పూర్ణవేగాతధాచాన్యాపంచధా
రాఃప్రకీర్తితాః । ఏకైకాశ్రీవిధాధారాహయశిఖాపథేమతా । లక్ష్మీ
వధ్యతధాద్విజ్ఞాన్వైగాయోజయేత్క్రియాదతి - తదేతన్నసేధా
యాహ పంచధారాప్రపంచాభితి ॥ ౩౬ ॥ లోకైశ్చిద్విగభటఃప్రతిభ
టమభిభూయగర్జితస్సమాధిమత్రభాసురధాభిభావనాం పీఠరుక్తరథా
నామాహ రథాభితి॥ అసూయయాస్ఫుర్యయేవేత్యర్థః - అత్రాణాంచక్రా
ధారకాష్టానాం ధరోగ్రాణితక్షుధురిః అక్షుధుధాంబధారాభితివైజ
యంతీ-అనకుభితి నిషేధాద్విక్రూరిత్యావినాన సమాసాంతః - నిభ్యతో
నిభ్యతోసభవేత్య నిభ్యతోనిభ్యప్రస్పృత్యత్యర్థః - తథాభూతోతున్నా

రిస్సుస్సునోయేషాంతేతథోక్తాః॥ ౩౭॥ బృహమాణోలి॥ బృహమాణా
బృహమాణీలాః - తాచ్ఛీత్యేచానశ్ ప్రత్యయః-నతుశానచ్ - బృహీశబ్ద
ఇత్యస్యధాతోఃపరస్మైపదిత్వాత్ - అతఏవభట్టమల్లః - హేషతే హ్ర
షతేశ్వనాం హస్తీనాంబృహహతీతీచేతి - సంక్రీడత్యందనాఃకూజద్ర
ధాః - క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేత్యత్ర సమోకూజనఇతినియమాత్పరస్మైప
దం-అతఏవోక్తం తేనైవ-ఉగ్ధర్జితసంక్రీడత్యేతాశకటకూజనఇతి - య్వి
డంతేసింహనాదంకుర్వంతీతియ్యేడాః భీష్మిదాస్తేహన మోదనయో

కథం సమగ్రసాధనానినైన్యాని॥ బృహమాణగజాకీర్ణా
హ్రషమాణహయాకులాః । సంక్రీడత్యందనాఃయ్యేడ
త్సుభటానైస్యసంపదః॥ ౩౮॥ మంత్రియవరాజాలోక
నాదుద్వేషనైస్యసాగరోపర్జితే॥ అభ్యావతంతీరభితోమ
హీభృద్వాపిశీర్భహూః । కాకలీయకులాంభోధిరేషనైస్వి
రంగ్రసేవ్యతే॥ ౩౯॥ సేనాపతయః॥ యదాదిశంత్యమాత్యా
ఇతిసప్రణామం । విజయయాత్రాకురూహానివోధ్యజిన్య
స్సాంప్రతం యువరాజస్యాజ్ఞాం ప్రతిపాలయంతి॥ ౪౦॥
ప్రతాపసప్రసాధమమాత్యానాలోకయతి॥ ౪౧॥ మంత్రి
ణః॥ సోత్సాహంప్రలిప్తంతాం గ్రాహీంప్రతీనైన్యాని॥ ౪౨॥
సేనాపయధాదిశంత్యమాత్యాఇతిప్రస్థాననాటిరికేనసమం
తాదవలోక్య-సహగ్దాతిశయం॥ పవనేనానుకూలేనప్రసా

రిత్యస్తాధాతోః పచాద్యచ్-ప్రమోదరాదిత్వాద్గకారస్యడకారః - కపి
ల్మమ్రమకారస్తు- డాంతపవాయంధాతురిత్యాహ - ధాతూనామనేకా
ర్థత్వాదుక్తార్థలాభః - అతఏవయ్యేడాతుసింహనాదస్యాదిత్యమరః -
య్యేడదితిక్వాచితి-శ్చ త్రింతపాఠోస్యధాతోరనుదాతైత్త్వదు పేక్షాణీ
యః॥ ౩౮॥ అభ్యావతంతీరితి॥ మహీభృద్వాపిశీశక్రుభూపాలసేనాః-
అన్యత్రపర్వతప్రభవానదీః - తదుక్తంమానసాగ్లాసే - వ్రజేదభిరివా
యోభ్యానిగరన్నరివాహిణీః । శూరాణాంసింహనాదైశ్చహేమరావై
శ్చవాజినాం । మహారథముహూర్ధ్వానైమాతంగముశగర్జితైరితి॥ ౩౯॥

౨ || సుత్రాన్త ఇంత్రస్యమాంసాత్రామణీంఽక్షిప్తావీం - సుశకు
ంశుభానిమిత్రం || శకునంతుశుభాశంఽనిమిత్రైశకునఃకాగతివిశ్వః - అ
కూలవాయోశుభానిమిత్రస్వంచతత్రైవ | దక్షిణాక్షివరిస్సంధాద్దక్షి
ంస్యభుజస్యచ | మనసశ్చప్రసాదేనస్వానుకూలానిలేనచ | ఏవంఽనిమిత్రై
ర్నిశ్చిత్యవిజయంఘావతిర్న్రజేఽతి | ఉపన్యాసాన్యమంగలయ్యైయో
జయతి || ఏష ఇతి || ఉపన్యాసలక్షణేనప్రకృతానుగుణ్యేనేత్యేతరనుషజ్య
తథిత్యాశయేనాహ-ప్రస్థానానుగుణేతి || బీజోఽయోగిత్వాప్రస్థానస్య
ప్రకృతత్వం - తదనుగుణస్యశకునస్యగుణాహేతుఘాతస్య కథనాదు
పన్యాసఇత్యర్థః || ౪౩ || విస్తరితేషప్రవేశంసూచయతి కథమితి || ౪౪ ||

రితపటాంచలాః | ఉద్యుంజంతఇవాప్రిస్తుంశ్వజాస్సాత్రా
మణీంఽశం || సర్వేసుశకునమభినంతి || ఏషప్రస్థానానుగు
ణశకునగుంకథనాదుపన్యాసః || ౪౩ || ప్రతాపపురోవలాభ్య
కథంకరాభ్యాముక్తిస్త సాక్షతకథకసాప్రిస్తుమా గతఏవవి
ప్రవరః || ౪౪ || ప్రవిశ్య విప్రః || సవినయమగ్రతస్థిత్యా
ప్రాధ్వంఽక్షిణభుజముద్యమ్యవిజయతాం విజయతాంఘీరగు
రః | రాజపుత్రస్వయంఘాదేనసు హేమాన్యవాద్యసంతరం
మహీసురవరాశీర్వాదవాసితాః కాకిలీయవహఃరాజేనప్ర

సవినయమితి || పాశ్వికమాశీర్వాదాసు కూల్యేవోద్యమ్య | అనుకూ
ల్యాధికం ప్రాధ్వమిత్యమరః - మతారాంతమవ్యయంతైతత్ - నను
యాత్రాయాం కనకపాత్రాదివంగళత్రవ్యదశ్శనం కార్యసిద్ధికరమ
స్తు కింత్యేకస్మిన్ప్రాహ్మణేదృష్టై కార్యహింఽరితేరిం వచనశ్వాః కాగతిరి
లిచేన్నైవదోషః - తస్యాఽకృపణబ్రాహ్మణవిషయత్వాత్ విశిష్టబ్రా
హ్మణదర్శనేమహాఫలస్తరణాత్ - ఇరసపితత్రైవోక్తం || పూణాకుంభే
తథాగర్భేదగ్నిమద్యేతథామిషే | మనసంభవ్యజేఢత్రైచాపరేచారు
యోపితి | చాపేమ్యగేభరద్వాజేఫలపుష్పక్షతేమచ | వృషభేసమదే
నాగేసితవాహద్విజోక్తమే | సువల్లేదివ్యరత్నైవచీణాయాంపటహాపి
చ | బదేచైకవశోదృష్టైయాత్రాభవతిసిద్ధిదేవి || వసంతరాజేయపుక్తం ||

ధృతాతపశ్రుశ్శుభశుక్లనాసాఃపుష్పార్చితశ్చందనచర్చితాంగః । విప్రశ్శి
ఖావానశ్శ్రుతభోజనశ్చ దదాతిదృష్టఃపథిసర్వసిద్ధిమితి - మహావాత్సవా
దీత్యత్రాదిశబ్దైసదేన్వాది దానంగృహ్యతే - తదుక్తంమానసోల్లాసే ॥
తతఃకృత్యామహాపూజాముద్గిశ్యకులదేవతాం । ధేనుంభూమింహిరణ్యం
చఃప్రేభ్యోవిధినార్పయేత్ । తదాశిషస్సమాదాయసీరాజితహయద్వి
పత్తిమ్ ॥ ౪౫ ॥ ఆమూలాదిమ్ ॥ సుపూర్ణస్వయంభూప్రసాదభిష్యత్ - పా
రాణామాకాంక్షితానిమనోరథాః సమంసకేభావేక్షః - జయోత్తరా

పితాఃఖల్విమేమంగళౌక్షతాః ॥ ౪౫ ॥ ప్రతాప ॥ సప్రణా
మాదరంగృహీత్వాతాన్నిజొడ్డమాంగే గజమూర్ధనిచనిధా
య ॥ ఆమూలాశ్శలితాప్రసత్తిలితికాపత్యస్వయంభూ
ప్రభోరాజ్ఞాక్షత్రియవశాళి మండనమణేస్తాతస్యసాను ౫
హా ॥ విప్రాశీర్వచనానిమంత్రసురభిణ్యా కాంక్షితాన్యన్వ
హం పారాణాంచజయోత్తరాణి తదమూరిషజ్జయాస్సన్వ
ద్దిశః ॥ ఏషబ్రాహ్మణక్షత్రియబిషణ్కీర్తనాద్వణఃసంహా
రః ॥ ౪౬ ॥ మంత్రిణః ॥ రాజపుత్రస్వభావనిరగఃశస్యతవభు
జాగళయోరోజాయశస్యకియతీభూతలవిజయవిడంబనా ॥
౪౭ ॥ పరి ॥ విలలితశంఖపాణింగహణసమలదింణావిలిమగ
ళంఖదాజువరాటంససీసేదీపది ॥ ఛా ॥ విజయలక్ష్మీపాణిగ
హణసమయవత్తాళివ మంగళౌక్షతా యవరాజస్యశీర్షైద్య

ణిజయప్రధానాని - తత్తిష్టాకమూర్చితస్సప్రసవదిశః - ఈషజ్జయూఃసు
భజయాభిష్యత్ - ఈషద్వరిత్యాదినాఖల్పిత్యయః - దిగ్విజయేదేవతా
ప్రసాదాదికంబృహతీఫలభంజనేనుహూపలప్రయోగమనుకరోతీతిభా
వః - అంగంయోజయణిపత్తిమ్ ॥ ౪౬ ॥ రాజపుత్రస్యేతి ॥ ఓజశ్శబ్దోవృత్తి
విషయేతద్వతివతఃతత్తిపవనమంజరీకారః - అతస్తద్వతస్సింహశాస్త్రా
లాదేరివాచరితంఓజాయితంబలమిత్యర్థః - కతుఃకృత్యలోపశ్చేతికృ
జంతాద్భావేక్షః - ఓజసాప్సరసార్చిత్యమితి నిత్యస్ఫులోపః ॥ ౪౭ ॥

౧॥ స్వస్తితి ॥ విజయావేత్తిక్రియాగ్రహణాచ్చమగ్ధీ - రాజపుత్రా
 దుతి స్వస్తియోగే ॥ ౫౨॥ సప్తశ్రయమితి ప్రతిష్ఠామహితతి - సమప
 బ్రవిభ్యస్థిత్యాత్మత్వేనపం॥ ఇది నాటక ప్రకరణే-ద్వియోగంకః॥ ***
 తత్తితి ॥ సంసుమూవరతత్తిజాంఘికావాహితాహారో ॥ అంకాస్వం

శ్వంతే ॥ ౪౮ ॥ విప్రః ॥ రాజపుత్రశత్రుద్విగ్నినాయ వాహు
 హరిణః పురుషానాటిదరాదేదప్రేషణీయాత్మజీ మహారాజ
 స్యాజ్ఞా ॥ ౪౯ ॥ ప్రతాపః శిరసిశ్చింతాసాస్యోయోగః ॥ అ
 మాత్యాన్మగ్ధీకతివనయాయంకాకితీశ్వరసేవాధ్యక్షవతా
 ధ్వంకితివనవిజయయాత్రాపరాఃప్రపితృధ్వం ॥ ౫౦ ॥ అ
 మాత్యాని- సప్తశ్రావంయదాజ్ఞాపయ్యంకంకాః ॥ ౫౧ ॥
 విప్రః ॥ స్వస్తివిజయాయోవాహుః ధానస్యంకం గాజపుత్రా
 యః ॥ ౫౨॥ ప్రతాపః సప్తశ్రయం ॥ సావన్ననుజాగ్మి-
 మితి ప్రతిష్ఠామహితతియథోగింకరిప్రవృత్తిహాసితాస్వ
 స్తి ॥ ౫౩ ॥ ఇది నాటక ప్రకరణే-ద్వియోగంకః ॥ అంకాస్వం
 వాహితాహారో ॥ *

ఇతి ప్రకరణే తేజహస్తాజాంఘికా ॥ శిరస్సద్వంకం
 తపాత్రాణిపిరినిర్దిష్టయోపాత్రయోగుత్తరాంకేప్రచే
 తాచంకాస్యం ॥ ప్రగమః ॥ సానుసంధానాశ్చర్యం - అ
 హూత్రతాపరుగ్రస్యమహిమానుభావః - యస్యవిజయ
 యాత్రా సంభ్రమేతైవవ్యాసులీకృతాన్వయానా మసి
 భూభృగాంకటకాః ॥ ౧ ॥ ద్విగ్నియః ॥ వయస్యకీముచ్యతే ॥ కా
 కతీయప్రదీపోయనంశశ్చాశ్చిర్యుభవస్వయం ॥ యన్వత్రవ
 చాయంతేప్రసాదాశ్చస్వయంభవః ॥ వివస్వయంభవాదే

మోక్షయతి ఏతదితి ॥ మహిమానుభావోమహిమాతీతయః ॥ ద్వియా
 హంపర్వతానాంరాజ్ఞాంచ- కటకాని పర్వతనితలబ్రదేశాః గాఢా
 యశ్చకటకంవలయేసాసౌరాధాస్థితంబయోరితివత్స ॥ ౨ ॥ కాకతీ
 గీః ॥ చామస్యజ్యోత్స్నమః - వత్సగవచాయ తేవత్సవపవచావరతి
 (౧౯)

కన్తుఃకృత్ సహోవశ్చేలికృత్ ప్రత్యయః - జిత్వాదాత్మనేపదం || గర్భసం
 ధంయోజయతి ఏవ ఇతి || బీజస్యేతి - ప్రతిముఖసంధౌలత్వైలత్యుతయా
 దృష్టనప్రస్యేతి తేషః ఏతచ్చాన్వేషణాదత్యనేసలభ్యతే || ౨ || వైతాళిక
 భోగావళీప్రముఖాః క్తలక్షణాః - పారయంతీతి ప్రతిదిశం ప్రతిధ్వనిరుత్ప
 ద్యత ఇత్యర్థః || ౩ || అపవాద్యేతి రహస్యకథనార్థమితి భావః - సమ్యగితి ||
 మాగధలక్షణము క్తం || రాజ్ఞః పురజసన్యాసిమంగళాచారశంసినః | మా
 న్యైర్మాగధి కాగీతైర్మాగధాత్మ్యుదీరితా ఇతి | ప్రభువైవరహస్యంగూ
 ధంపస్తు మాగధవేషతిరోహిత్యాత్మైషామితి భావః - ధ్వజవక్రగ్రహ

పప్రసాదయంపస్యబీజస్యాన్వేషణార్థసంధిః || ౨ || ప్రథమః ||
 అధ్వక్లమమభిప్రీయ ప్రరోవలోక్య | ప్రాప్తైయమంధ్రసగరి
 ? విద్యుదేవనాటితకెన - సమంతతానూప్య | ఆమూనిరతి
 శయమాదాగ్యంరుద్రనరేష్వరస్య | యదేతేవైతాళికాస్సర్వ
 తోభాగావళీప్రముఖాంశ్చైవప్రబంధానుచ్ఛేపతంతః స్వ
 భావరమణీయాః ప్రసరవెణపాతయంతీవకకుభః || ౩ || ద్వితీ
 యః || సహ్యజ్జిర్వసంస్థానప్రత్యభిజ్ఞాశ్చర్వమవవార్థ | సఖప
 శ్యపశ్య || సమ్యక్త్విగధవేషధారణతిరోభూతాపితౌభుజః
 సూర్యంతే ప్రభుతారిహస్యపిశునైరామ్యైతైర్లక్షణైః |
 హస్తైర్గోధ్వజవక్రలాః ఛితైర్విరుత్పన్నైర్విస్తృతైరా

ణం రాజ్యసూచకరేఖోపలక్షణార్థం - తదుక్తం వరాహసంహితాయాం -
 చక్రాద్ధివరశుతోరణశక్తిధనుఃసంభాసన్నిభారేఖాః | కుర్వంతి వమూనా
 ధంకుకరధ్వజసన్నిభామహీపాలమితి - వత్సవిస్తారఫలమపితతైరివ ||
 ఉరోలలాటం వదనం వపుంసాం ప్రియమేవస్త్రినియంత్రశస్త్రమితి | వృ
 ష్టిజంఘానామితేషః - వృత్తజంఘాభవేర్గూపేవృత్తలింగభవేర్ధన్వ
 తివచనాత్ అనీచైరున్నతైః చతుఃప్రభుభిః చీమైర్వార్యాహనుప్రభృ
 తిషు తపశితవ్రేహిక్తం - వత్సోధకతౌనభానాసికాస్యంకృతాటికాచేరి
 పమగ్నతాని || హనులోదనబాహునాసికం స్త్రోయోరంతరమస్త్రపంచ
 ము | అతిదీర్ఘమిగుతుపంచకం నభవత్యేవనృతావభూభృతామితి - అత

ఏవామనుష్యమాత్రసులభైః భూపతివ్యతిరిక్త మన్నిభైరిత్యర్థః ॥ ౪ ॥
 సూచితసుద్ధందృశయతి నూనమితి ॥ అస్యాఅపి తేద్రాస్యావాంతరభేద
 త్వాదితిభావః-యదాహుః ॥ పద్యమంగులివిచ్ఛేదః కోవిన్య ప్రసాక్షరం ।
 తన్నామకరణంచేతిదాస్య మేతచ్ఛతుప్తయమితి-శిష్టంస్పష్టం ॥౫॥ ౬॥ప్రి

కాదైరమనుష్యమాత్రసులభైర్వృత్తైరసీచైరపి ॥ ౪ ॥ ప్ర
 థమః॥నూనమేతేప్రతాపరుద్ర సమరపరాఙ్ముఖావత్సుభస్థలవి
 రచిత వరాహలత్కణః ప్రాణత్రాణార్థం వనయారిత్యా
 కాకీతీయ మహారాజంప్రసాదయతు వాఙ్మవస్యంతితరగ్-
 యామి॥ఏతత్ప్రస్తుతోపయోగిప్రతిరాజభగ్నాచరణావభూ
 తాహరణం ॥ జాంఘికేనపునస్తైస్తైర్గతుడైర్మరేశ్వరాభ్యా
 హనాదనుమానంచ॥ ౫॥ ద్వితీయః ॥ అహోబిజయయా
 త్రాశ్రవణకురూపాలితాపౌగాతాం । యదావాహనుసరం
 లిపునఃపునః ప్రశ్నమాలయాశతస్సభాప్రకాశ్యతాంప్రతాపరు
 ద్రభుజయోర్విజయోదాహరణం ॥౬॥ప్రథమః॥కంచిదుపైః
 భాభోశ్శ్రీయతాంకాకీయమలైఃఘాకామధేనుఃప్రియో
 దంతః ॥ జేగ్రాకాకీయ వీరరుద్రవిభూనాసగ్వాదిశిర్షిణాః
 త్వాపాలాః కరదీకృతాః కృతమింద్రగ్రీవముగ్ధీతలం । య
 సోద్యద్భుజవైభవంసరభసారోహద్యపతామసిహం జీగ
 ద్వనిపూర్ణకంఠరముఖైర్వామగుప్తతేవద్వతాః॥ ఏషశత్రో
 నుకీర్తనరూపోమార్గః॥ ౭॥ ద్వితీయః॥సఖేనూనమేషుచుసే
 షుకాకీయమహారాజోగీరంతరంపురస్కృత పురోధ్యప్రవ
 రామాశ్యవృద్ధో యువరాజః జయమాశంసమానో గమయతి
 వాసరాణి ॥౮॥ప్రథమః ॥ ఉచితమాచరితంకయశ్యేన ॥

యోదంతఃప్రియవార్తా॥ జేతేత్రి ॥ కరదీకృతాః బలిప్రదాః కృతాః -
 అభూతతద్భావేద్విప్రత్యయేన ఇయంతం కాలంబజయ్యాఅపిజితా ఇలి
 భ్యతే- గ్రీవరంప్రతివీరరహితం - యోగరూపప్రియవృద్ధిరేప్రజ్ఞైశ్చ
 వనియోజితాశత్యర్థః ॥ తలఃకీలకతనతలిహయశ్యేన ॥ వ్యాపిన్వతే

వ్యాకరణతే॥ 2100॥ ఆప్రియాణిప్రియాణీక్రియంతేప భీరితిప్రియం
రాణి-అభ్యనుభగేత్వాది నాఖ్యుక్తాన్రత్యయేముమాగమః - కాకతీయః
షా కాకతీయః॥ ౧౦౧౧౨॥ భవతాకలుపితృమానతి - కాదణగుణానాంక

౯॥ ద్వితీయః॥ పురోవలోక్యసహస్వం । కథకుస్తదీయంవ
చనమారణ్యమానంవహోరాజాయసవేయకు మమాత్యపు
స్త్రస్సహస్వస్సుభ్రీకుం రాజసులాభ్యంతరం ప్రవిశతి తదా
వాపపిప్రతిపదభూమిమధ్యాస్య కాకతీశ్వరావసరంప్రతి
పాలయిష్యావత్పతిపరికాషతః ॥ పతద్వితరీప్రతిపాదనా
ద్రూపం॥ ౧౦౧౧౩॥ తతఃప్రశిత్యమాత్యపుత్రః॥ అమాత్యపుత్రః ॥
సప్రమోదం ॥ అహూమమధస్యతా - యదీదృశానాంకు
హూత్యవానాంపి పదయితాస్త్రీసంవృత్తః । యత్ప్రయావి
జ్ఞాపితః ప్రణమియతకరైర్వాదైష్యుతైస్సప్త సైసాతౌ
త్యౌతాదపిస్వ యిలగూడేవప్రసాదాద్భ్రమోదయిష్యతే
కాకతీయపుత్రః॥ పయోగార్థంవదనరూపోదాహృతిః॥ పురోవలో
క్యగ్రంథమయంవహోరాజః పురోహితైరమాత్యైరన్యేనపరిజ
నైనవపరిస్పృతోమహాస్థానమండపమధిస్థతి॥ తదహముపసర్వా
మీలిపరికాశిత ॥ ౧౦౧౧౪॥ తతఃప్రశితీయధాన్తిజ్ఞోరాజామం
ప్రణఃపురోధసశ్వ॥ రాజా॥ సవిమర్శాశ్చర్మకమాత్యాస్త్రి
త । అహూతైశ్చవేష్యుచితకారిత్వంవశ్యస్యచీరదుద్రస్య ।
యదస్త్యదిసురోధార్థ మిమానమార్యాన్నివర్త్య స్వయమేవ
జగీషుఃప్రస్థితః॥ ౧౦౧౧౫॥ మంప్రణః సబహుమానం । మహారా
జభవతాకలుపితృమాకరుమారః ॥ ౧౦౧౧౬॥ పురోధస్య॥ విజయ
ప్రస్తానాత్ప్రభృతినక్తింజివమున్నిసంతికల్యాణాని । తద్విజ
తాపవదితో రాజపుత్రైః ॥ ౧౦౧౧౭॥ రాజా॥ భవతామాశీష

న్యేసంక్రాంతిరుచితైవేతి భావః॥ ౧౦౧౧౮॥ నక్తంచదివాచనక్తంచ- అచ
నుకేత్యాదిసాంప్రద్యభ్యంత్యై రవ్యయయోర్వ్యంవ్యసమాసో నిషా
న్యతే-కల్యాణానిభవంతిమత్తాన్విమల్యస్థవిలి ॥ ౧౦౧౧౯॥ ప్రదుమాతే-

దహతేఃకమకతఃరితః - సమహేతియక్ష్మితపేధః॥౧౫॥ ౧౬॥ ప్రఘా
నోబహిద్వారప్రకాశకః - అగారైకదేశేప్రఘుః ప్రఘాణశ్చనిపాతి

ఏవ కాకతీయకులశ్రీయాంః స్వయంప్రయమాతే॥౧౫॥ పరి ॥
కాలక్షుఅకుశంకేంబున సపుంసపుంజేణ - జుసేఅవజుంజో
భువణేంకభందోపతిరుందో॥ ఛా॥ కాకతీయకులస్యశిన్నన
సంపూర్ణంపుణ్యేన యస్మిన్నచత్రోభావనైకభుక్తిః ప్రణాప
రుక్తిః॥ ౧౬॥ రాజా॥ సాత్కుక్యం కథంచిరయినవస్యస్యవిజ
యయాత్రాశ్రవణమహూత్సవః॥ ౧౭॥ అమాత్యపుత్రిః॥
సవినయసంభ్రమమపస్యత్యసప్రణాపం దేవమధ్యమలోక
పాల యువరాజప్రేషితో విజయవార్తాహరిశో ప్రఘాణ
ప్రాంగణమఫవసతిః । ఎవసుచిన్య మానార్థప్రాప్తిరూ
పఃక్రమః॥౧౮॥ సవేశసహద్వారయస్యరూపయంతి ॥ మం
త్రిణః॥ భక్తిశీఘ్రంప్రవేశయ॥౧౯॥ అమాత్యపుత్రిః ॥ య
దాదిశంతిపహేమంత్రిణ భోజిమక్రీన్యసహతా భ్యాంపునః
ప్రపిష్టః॥ ౨౦ ॥ పురుషే॥ ప్రణమంతావువస్యస్యదేవపత్నై
కవిజయి నాపుత్రేణ పద్ధిసేబాధ మప్రమేయసిహిమాప్ర
తాపరుక్తభుజస్థేమా । యచ్చైశవేష్యతీతయితరుణకాకతీ
యపరాక్రమస్తుస్యపిత్రిమః ॥ ౨౧ ॥ రాజా ॥ సహద్వారీశ
యమహారాన్యవలోక్య । మనోరథాభ్యామివచింతితోపగ
తాభ్యాంవహన్ముంపారితోషికంప్రేషాచ్యతాం । జ్వలంతీ
కృతహస్తయోనయోన్మఖాద్వన్యస్యచి జయలక్ష్మీపరిగ్రహ
వృత్తాంతశ్రవణ మహూత్సవేనచరితార్థయామః శ్రోత్ర
వృత్తిం॥౨౨॥ మంత్రిణః ॥ యదాజ్ఞాపయంతిదేవభుజి భౌరిక
ముఖాత్తథామర్వంతి । ఏవసామరానాచరణరూపస్సంగ్ర

తఃతత్ప్రింగణం సవసతః ఉపాన్యభ్యాద్వసభిసకమకతత్వం॥ ౧౮॥

౨౨॥ భూరిసువర్ణతత్రయైభౌరికః కినకాగ్యతః॥ ౨౩॥ ౨౪॥ కీర్త

జనానాను రాష్ట్రసమృద్ధయేశరతాలకతవ్యశ్యాంతికమవిశేషః - స
చగజప్రాధాన్యేవాశ్వప్రాధాన్యేనద్విపథః - తదుక్తంశౌనకేన - నవ
మ్యామాశ్వయుద్ధే సేకాతికాయామథాపివా హస్తినీరాజనంకుర్యా
ద్రాజాజనసమృద్ధయే || ఆశ్వసీరాజనంకుర్యాదశ్చైవాంహితకామ్య
యా తద్వచ్చైవాశ్వయుద్ధే సేపూర్వపత్యైస్సపోత్తమేతి - తత్రద్వితీ
యంప్రత్యాహ వాజినీరాజనేతిః పీతిహేమాత్రస్యహుతభుజః || యా
త్రైతి|| మహామూగ్యదేహు - అహంప్రథమోహంప్రథమశ్చిత్రయస్యాంత్రి

హః || ౨౩ || పురుషో|| సప్రతామంగ్యహీత్వామూర్ధ్నినిధా
యమహారాజప్రసాదగభిసంపదతః || ౨౪ || మంత్రీణః || భద్రా
వితపత్యయువరాజవిజయః హుతయః పరాక్రమపల్లవితామ
హారాజసగసః కర్ణపూరీక్రియంతాం || ౨౫ || పురుషో || సావ
ధానమవధారయతుమహారాజః || ౨౬ || ప్రథమః || దేవదేవ
స్యప్రసాదేనవాజినీ రాజనాసమిధ్యమానస్యవీతిహేమాత్ర
స్యవిజయప్రదానైనద్విగుణితోదగ్రప్రతాపప్రతాపరుద్ర
ప్రతిష్ఠమానే || యాత్రారంభమహేష్వహంప్రథమికాని
ర్యచ్చమూడంబరతుణ్ణ్యోఽనితలోట్టితేతి బహుశేషాంసౌవి
యద్వ్యాపిని జేతవ్యాసైకలాంశస్వః భుతామంతఃపిథా
యాధికత్రాసాత్కావీపలాయితాఇవదృశాంనైవాభవక
గోచరాః || ౨౭ || అనంతరంచ || ఉద్వేలచ్ఛతురర్ణవీకలకలో
నాయంచమూడంబరో నేదంచంచభిగర్జితంత్రీపురజితకల్పాం

యామానుసావహంప్రథమికా - మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః
స్వాధైకప్రత్యయః - స్వవిభుతాంజవ్యాపకత్వంత్రానుమహితదిగ్గ
తంవిభుత్వంచఉపహితాస్వప్రాచ్యాదిషూపచర్యతే - అత్రసేనా
రజోవ్యాప్తినిమిత్తస్యదిశామదర్శనస్యభయనిమిత్తపలాయనహేతుక
త్వోత్పేక్షణాదుత్పేక్షాలంకారః || ౨౮ || ఉద్వేలదితి || పరితోధాటి
మశత్రుదేశావనద్యాయసద్యస్సుభటఘోటకైః || విజగీహః ప్రవృత్తి
ర్యాసాక్షాతీనిగద్యతశ్చక్తలక్షణాను - అహంపవటీయసీమసంరంభ

పటుతరాసు సర్వతోముఖసంభ్రమాస్విత్యర్థః-ఇతివిప్లిగమిత్యన్వయః -
ఉద్వేలార్థవకౌలాహల కల్పంతపటహ ప్రణాదకల్పయోశ్చమూసం
రంభదుంకుభిగర్జిత యోరభూతపూర్వయోరనుభవా దమ్భుతనభూది
త్యర్థః-అథనైనికాభినివేశదర్శనానంతరం- దిగీతైరింత్రానభిరపిశ్రుతం
కిముతాన్వైరంతరాశవర్తిభిరితిభావః- ఉభయశ్రభావేక్షః॥ ౨౮॥౨౯॥
మహానభ్యంత్రస్యేమాంమాఘవనీందిశంప్రావీం ॥ నైన్యరజసానూ
శ్యేతిరోహితే సత్యస్పృశ్యతే రథేనేతి ॥ మామరకమయంవీరరుద్రో

తథకారవః। ఇత్యాటోపపటీయసీషుపరితోధాటిషుభారా
నమచ్ఛేషాశేషభణాసాపిప్లితమసృస్త్రదిగీతైరిపి॥ ౨౮ ॥
పురోధసః ॥ అపెహానిరంకుశమోజాయిత మంత్రదమూవ
తీనాం ॥ ౨౯ ॥ ద్వితీయః॥ అనయవరాజాఙ్గాయాప్రథమం
మాఘవనీందిశంప్రచలితానిసైన్యాః॥ రథేనాభిముఖాయాం
తంపీరరుద్రోవిలోక్యమాం । వృశ్యతేనాయమిశ్యగ్గస్తై
న్యరేణోతిరోహితః ॥ ౩౦ ॥ మంత్రాః తతస్తతః॥ ౩౧॥ద్వితీ
యః ॥ అనంతరంసేనాగ్నైరేవసారిస్త్యేతానాశ్రుతప్ర
యాన్యజిత్యసర్వపథేనాటోపేనపటీయసీషస్తేహతబతే
ప్రచలితి॥యుద్ధాయసహసహ్యాంశుభింగాప్సృప్తసౌరుమాః।
మాద్యద్విపఘటాభామసంభ్రమాడబరోగతాః ॥ శైస్సా
ర్థసంధ్యేషమాపనీనాంపరాక్రవభనేషదూర్భాయోధనే ॥
౩౨॥పీత్వామాంసోపదంశన్ద్వరసంశంశస్త్రైశ్చైతేయథా

సమృప్యతేనసహతే పరిపంకుభ్యైతిభావః॥ ౩౦॥ ౩౧ ॥ పారిస్త్యేక
ప్రాచ్యాకౌసర్వాకౌపథోవ్యాపునవతాసర్వపథీనేన ॥ యుద్ధాయేతి ॥
మాద్యద్విపానాంఘటాః సంత్రామాదౌసజ్జనాని - కరిణాంఘటనాఘ
టేత్యనురః - తాసాముద్రావసంభ్రమేణాధికాటూపేన అడంబరేణసం
గ్రామపటహప్రణాదేన ఉద్ధతాః ॥ ౩౨ ॥ యుద్ధేషీగుర్భ్యస్త్యకాల
భైరవసమాధిమాహవీత్వేతి ॥ మాంసేనోపదత్యమాంసోపదంశంమాం
సముపదంశంకృత్యేత్యర్థః - ఉపదంశస్త్రుతీయాయామితివిముల్బ్యైశ్య

యః-మాంసస్యదంశనక్రియాకమత్వేపి పానక్రియా కరణత్వాన్మృ
తీయోపపదత్వం-తృతీయాప్రభృతీన్యన్యతరస్యా మితివికల్పాదుప పదస
మాసః-మస్తీమగ్రం నామమస్తకస్థితోగోధావర పర్యాయోమేదోవిశే
షః-రక్షైర్మైక్యకైరస్థితఃకృష్ణదంష్ట్రః॥ ౩౩॥ ౩౪॥ ఛిన్నేతిప్రతిభయే

రాంమత్మోమస్తీమగ్రలగైర్గ్రహితస్థవపపుః కీకనై స్ఫుష్టః
దంష్ట్రః । విభక్తిప్రద్యోమాలాం జనితజనభయో
భైరవాకారఘోరస్సగ్రామోర్వాః కళింజైర్భవివిశిమ
కరోద్వీరదుప్రస్యాశ్చ॥ ౩౩॥ పురోధసః ॥ మానుషవెషతో
హితేనాపి కాకతీయైష్టనా కిందిదావిమగ్రలో నిజప్రభా
వః॥ ౩౪॥ మన్త్రిణఃసహద్వాతిశయాద్భుతం । అశుచాప
రాక్రమాతిభూనిఃప్రతాపసుప్రస్య॥ ౩౫॥ పరిశ్రుప
దజనుమాగాలసుంధరాశే సుగంధిణి శకాచుప జకాతశకుశ
ంపసవాణభమ జకుశదేవదాప సతభూదేవంస పసంతి వి
సేసాణజుని తేభుకేణిణాపగావణ॥ ౩౬॥ సన్యంభత్వేతత్
యత్తహారాదుప్రసలేశ్వసందనేన కతావ్యయతాక
కులప్రసవానాగ్రహం యతులదేవతాయాః స్వయం
భూదేవస్యప్రసత్తివిశేషాణాంయుక్తం తథ్భుక్తతం యువ
గాజేన॥ ౩౬॥ రాజా-సప్రమోదగ్గదం ॥ తతస్తతః॥ ౩౭॥
ప్రళయః ॥ అనంతరం ॥ ఛిన్నేద్యదైర్వివీరప్రతిభయమకు
టాటోపపంజాతరాహుభ్రాంతి భక్తిశ్యమృతంగాభయకర
పృతనారేణు బద్ధాధికారా ఆసీగ్నంగ్రామ వెధాఃపాగద

సభయంకరేణ మకుటాటోపేన సంజాతయా రాహుభ్రాంత్యాభక్తిశ్య
తఃక్షిశ్యమానస్యపతంగస్యసూర్యస్యాభయకరిణేనాభయసాధనేన - మ
కుటాచ్ఛాదకతయారాహుభ్రాంతినివతకత్వేనేతిభావః - చమూరే
ణునాబద్ధాంధకారా ఆతవిపసంగ్రామ వేళాయారాత్రిత్వంప్రతీయ
తే - తత్రైభకుంభనిగతాముక్తావతారాఃఅస్సరోముఖమేవచందో

భూమిత్యాహ విహరదితి॥ ౩౮॥ శ్రీతి ॥ సృత్రా రాఙ్గిరింద్రుఁల సృజిం
 ప్రాచీ - వారంపూర్వపయోధేః పారేపూర్వపయోధి-పారేమిద్యేష
 త్యోవేత్యవ్యయూథావః॥ ౩౯॥ మునాఃతి ॥ లోపాముద్రాసుహృది
 మునావః ప్ర్యేనకటస్థేనమిపస్థేప- అస్త్రాయేనయోనిహ-లాభవంతి -
 తదుక్తంపరాహసంపాతాయాం- ఉదయచముసేన ప్ర్యసామ్నః కేసు

[illegible]

మాయోగసంప్రమాపితాః | హృదయాని సతావిఃస్పృశావత్పరం
 బూనిభవంతినిఘటాన్తీతి-తథాపికాలుఽన్యమిహిహోధన్యోతకాః శబ్దః-సా
 త్ప్రసాదోఽహఃసాః - లోకైశ్చన్యైర్బలంకరణైః జిగ్గ సోఽహఃసము
 న్నతస్థిరేషలబ్ధిభోగనీనాః-తస్మిన్తథాపః||౪౦|| ౪౦ || సాన్యతి || అన్య
 నేహితమాన్యైఃసం-లబ్ధైశ్చనేత్యాదిసాధాప్రత్యయః || ౪౧ || పాశ్చ
 త్యాసామితి|పశ్చాద్ధవాఃపాశ్చాత్తాః- దక్షిణాపశ్చాత్పరసప్రత్య -

తేహంధ్వజేషు గృధ్రా వ్రాతైః స్థితమితియ త్తదేవగారుత్మత మస్త్రంస
మజని-యద్ధాత్పుర్వంగృధ్రైరేవతత్ఫలంకృతమితిభావః - తదుక్తంవ
రాహసంహితాయాం॥ క్రవ్యాదశాశికపాతకకాకకంక్షైః కెతుస్థితైర్న
హమశంతిభయంస్యపశ్యేతి- అత్ర క్రవ్యాదాగృధ్రాదయఇతి తద్వ్యా
ఖ్యాతోన్మలపరిమళ కారః-తహిఃపునర్యుద్ధస్యకింఫలమతఆహవిజయేతి ॥

వ్రాతై ర్య చ్చండతుండాహలి విహతపటేష్వా తతక్షిప్తప
క్షైః | అస్త్రంగారుత్మతంతత్సమజనివిజయప్రార్థినామంద్ర
ప్రైఃప్రస్తానాంజ్యోనస్యజ నివిడభుజాదండకంధూడం
బః॥౪౩॥అనంతరం ॥ జిత్వాప్రతీచీమథవీరరుక్రఃప్రత్యర్థినా
రీనయనాంబుపూర్ణాంరేవాంసముత్తీర్య గజానుబద్ధసేతుం
విజేతుంగతవానుదీం ॥ తత్రాంగవంగకలింగమాశవప్ర
భృతయైర్నై ధూపాలామిశ్రిత్యా యద్ధాయ బద్ధాదరాః
పురతఃప్రాచురభవః॥౪౪॥మంత్రిణః॥ అహలూపరమనా
త్మవేదితోదీచ్యానాం యస్మింతాపరుక్రస్యాపి పరిపంథినో
భవంతి॥౪౫॥రాజా॥తతస్తతః॥౪౬॥ప్రథమః॥ అనంతరం
సమననీకిభి రావతంశి రాజకానిలోక్య సగర్వమేవము
క్తంసేనావశిభిః ॥ రేరేఘుర్జగజ్జిహ్వస సమరేలంపాకః ,
కంపసేవంగత్వంగసికింముధాబలబంధః కాణోసికింకొంకణ |
ప్రాణత్రాణ పరాయణోభవమహారాష్ట్రాపరాష్ట్రాస్యమీ
యోధానోఽవయమిత్యరీసభిభవంత్యంధ్రీకుమాభృష్భటాః॥

ప్రస్తానామక్రగామినాం-ప్రస్తానామనీలీపాశ్యతే - జన్యంయుద్ధం -
కందూవిడంబకంచూయాపనయనం ॥ ౪౩ ॥ జిత్వేతిక్త్వాప్రత్యయేనై
వానంతర్యేసిద్ధి అభవత్తోఽశంబాభావనూచనాధః - నయనాంబుపూ
ర్ణాంమస్త్రరామిత్యర్థః- తరణోపాయమాహ ? జానుబద్ధసేతుమితి ॥ రే
వాంసనకదాం॥౪౬॥సమననీకిభిస్సేనాభిస్సహ-రాజకానిగాజసమూ
హాః- గోశ్రోతౌత్యాది నాపుభా ప్రత్యయః॥ రేరేకలి ॥ వ్యాఖ్యాతంనా

† వయమంధ్రీనాథసుభటాఃప్రత్యర్థిదావానలాఇతి-పా

యకప్రకరణే॥ రోషసంబంధవచనరూపమితి-రోషసంబంధసంభ్రమవచనరూపమితిభావః॥ ౪౭॥ ౪౮॥ స్వాత్మనితనుత్యజామంతేస్వయమేవదివ్యత్వంసంపాదయామీతిస్వగణంగామాయాయం యహానహంకారస్తన్నివారణాయం యహాహవః - తదతిశయమహిమేర్చినుపమానైనికపరాక్రమశత్యాహయస్తత్రైతి॥ సురాణాంభావస్సరభూయం- భువోభావశితకృష్ణ-అత్యాక్షీతీర్చ్యక్షవతి - ఆరాగ్నిమీపే॥ ౪౯॥ భయేనప్రచ్ఛన్న

ఎతక్రోధసంబంధవచనరూపంతోటకం॥ ౪౭॥ పరి॥ సాహుసాహుచమూచక్షణః॥ ఎంవఫణిఅక్షణీరిక్షవంతేహి॥ ఛా॥ సాధుసాధుచమూపతీనాంవచనం ఏవంఫణిత్యాపునః కీదృశముపక్రాంతంతే॥ ౪౮॥ ప్రధనుః॥ కింకగ్యతే॥ సైనికానాంనిరుపమః పరాక్రమః॥ యస్త్రాభవదాహవస్తనుఖిలంజానాతి భాగరథీ చూగ్యాక్షీర్చ్యభూయకారణనిజాహంకారముచ్చృంకిం॥ ఆకాన్వీత్యసహక్రవంధ్రీసుభటప్రీతుః పృథ్విదావజీభాగాల్గమపృథ్వివివ్యసగీమారోహతోభూవః॥ ౪౯॥ అనంతరం తస్మిన్ప్రసాదానాత్మినిప్రతపక్షభూపాలాగిన్వేష్య కామాస్త్రీనింగస్తైనికాస్తత్తిదైశినేషభామబకమామహుర్వాణాస్సర్వీశావశ్యటతస్మి - జీవగ్రాహం గృహీత్వాసమానయంతిస్త్రయంవరాజాంతికం॥ ౫౦॥ మంత్రణః॥ సాధీయాష్టలుస్తైనికానామ్యుతః॥ ఎత

వృత్తనాప్తివాక్ప్రచ్ఛన్నమాదైవాసాధయన్నిగ్మా - అనంతరమితి జీవగ్రాహంగృహీత్వేతీ-తనీతీజీవ-ఇగుపధుడంకప్రశ్నయః - జీవంతంగృహీత్వేత్యధఃసవమాన్యాత్ కలారూఢః క్షీబంసక్యతాంతం॥ నభీతంసవరావృత్తిం సతాఽధమకామసుస్మగస్మిభీతవధేమనునానిపెధత్తరణాదితిభావః - సమాలేత్యాదిసాణముద్రిత్యయః - కమాదిభ్యాంసుప్రయోగః॥ ౫౧॥ ఇష్టజనాతిసంధానమధిబలలక్షణం - తత్రైష్టంప్రకృతౌవయోగి-జనాతీసుధానంవంచనమిత్యేవమగ్ధంనుత్వామోక్షయతి॥ ఏక

తి || ప్రకృతోపయోగిచ్ఛద్దాచరణమాశ్రమభూతాహరణం తేనపరవం
చననాధిబలమిత్యసయోధ్యేవకృతిప్రస్తుత్యం || ౫౦ || ౫౩ ప్రపత్తితి || భయ
ప్రతిపాదనాదితివకాచిక్కతభయప్రతిపాదనాదిత్యర్థః || ౫౪ || కాతర్య
మేవరాజ్ఞాంక్షోకశ్రయేణాహ అంగాత్యత్యాదినా || పలాయఃపలాయనం

ప్రకృతోపయోగిత్వేనవంచనాదశిబలం || ౫౦ || రాజాతతః ||

౫౧ || ద్విటీయః || అనంతరంసరపతయోనిజపరిజనేష్వనృకృ
తపశ్వాసాః ప్రతాపరుద్రస్యపాదమూలమేవ శరణముపగ

తాః || ౫౩ || పరిజనః || అహలూతరవశుణః * సంయుక్తాతర

ంతరణాః || అహలూతరవశుణాంసాన్యసకాతరశ్చం || ఏవభ

యప్రతిపాదనాదుడైః || ౫౪ || ప్రగమః || క్షిముచ్యతేకాత

ర్యని || అంగాన్యంగరిభీరివస్సహభవశ్చోక్తాః† పలా

యాపలాః కాశ్చీగాన్యకశేయ విక్రమః ధా స్థానానీ

ణప్రియః | అపాకాభయకంపమానవపుషో వంగానరగీకృ

తానేసాలాఃపరిపాలనవ్యసనస్సంహాశ్చగీరహాః || ౫౫ ||

అపిచ || కాంభోజాశ్చిగుంభిశ్చివరిచయో ప్రప్రప్రణా

నేనాం గౌడాః వీరవిక్రమాః శ్రీగుంభావారణాః

గోంకణాః | అబాఃపాణితమూతా యస్సరిశశ్చివిహ్వలా

స్సోహలాంకణాః పరిపూర్ణవేషసభ్యతస్తంద్రాశవో

మాశవాః || ౫౬ || తిచ || భౌజావ్యభుజాయధాః శతశః ప్రే

తయః కేరీలాః పాండ్యాః శంకెతవిక్రమాః ప్రకటితహ్ర

జుః రాఘూజరాః పాంచాలాః ప్రణతిప్రపంచితభియశ్వా

తత్రానులాః ఉపసర్గస్యాయతావితిత్యం-సరీణశ్రియోగతసంపదః
రీణాతేద్వాదిత్వానిస్తావత్యం- సరంగీకృతానిరవయవీకృతాః - సీరం
హసోనిర్యేగాః || ౫౫ || కాంభోజాశ్చిగుంభిశ్చిభూమిః - తంద్రాశవోలసాః
నిరయోగాత్యర్థః స్వహిగసహిత్యానినాటిభుష్పిత్యయః || ౫౬ || భో

* సంయుక్తాతరంతరణ యుద్ధ కారినీర్వం † ప్రలాపాపలాః -

జాగతి॥ చాటూనిత్రాయస్వేత్యాక్షిణిప్రియవాక్యాః తైగుతూటాః-శ్రి
తపల్లయః ప్రాప్తాప్తగ్రామాః॥ ౫౭॥ ౫౯॥ ఆమూలచూడుంఆమూలా

టూగూటాఃకీకటాఃకాంఘ్రియాశ్శ్రితపల్లయః కృశయశోభం
గాఃఃలింగాఅపి॥ సర్వేహమా శశయః నాటయంతి॥ ౫౭॥
పరి॥ సాశ్చర్యం॥ అహూవీరగుండం స అభాసభావిహార
కాశ్చ జూరూపనాకాశ్చ॥ ఛా॥ అహూవీరగుండం సాశ్చర్య
యిత్రప్రిభవనానాయుద్ధావనానాః॥ ౫౮॥ రాజా॥ సహపఞం
మహాతీంప్రతిష్ఠా మారోపితంఖలు కాకతీయగులం బిన్నైకవి
జయినావశ్శేన॥ ౫౯॥ పురోధపః॥ ఆమూలచూడుంభుతాః
ప్రసన్నయఃకాకతీయాన్వయదేవతానాం॥ ౬౦॥ రాజా॥
తతస్తతిః॥ ౬౧॥ ప్రశనః॥ అమతగం సకలదిగ్విజయసముద్రై
జితతేజోవిలాసః సర్వసర్వేశ్వరాశాం తానితాన్యుసాయ
నానస్వేకగత్య సమస్తప్రైజ్యైస్సవైత్రిహీ భ్యుదైరాశ్రి
తేనమహాతాబలాన్భేదేనన్యవతిః-తిష్ఠైస్కీర్తిరోపయన్తః॥
౬౨॥ మంత్రిగః॥ హవఞం॥ కుత్రైవాంశరాజపుత్రిః॥ ౬౩॥
ద్వితీయః॥ సాంస్కృతికగుర్వాణరాజరాజాః స్స గ్వాగపసేవా
పరీక్షగం ప్రస్థాప్యకపముపాలపద్యసః కాకతీయపీఠః
స్వైరం గోదావరీచరిసదాగభ్యేషు వృగయాకుకూహావీ
హరణే॥ ౬౪॥ మంత్రిగః॥ సవిమర్శం హహగోదానూనగన్వ
యైవశాసితవసుమతీయావగాజ్యమేవబహుమన్యతేగాజ
పుత్రః॥ ఏషాప్రాప్త్యతే॥ దిగ్విజయాక్యపసరేశ్వరపృథ్విం
తస్యవ్యాపిత్యాస్పితాకానిహాపతా॥ ౬౫॥ రాజా॥ సదా
వేదయుష్మాభి రానేతివ్యోవత్స్య॥ అసునేతవ్యశ్చరాజ్యా
భిషేకాయ॥ ౬౬॥ మంత్రిగః॥ యనాజ్ఞావయతిదేవశతిని

గ్రం॥ ౬౦॥ ౬౩, కేగుర్వాణరాజరాజాః కేగురీభవద్రాజవగః - చూలం
మూలబలం॥ ౬౪॥ ఏషాప్రాప్త్యతే॥ రాజ్యాభిషేకస్యవృగయాం
తానిప్రసాదానోపకసా తేనశంకమానత్వాగితిభాసః - పతాగాంయోజ

యతః-దిగ్విజయేతి॥ ౬౫॥ ౬౬॥ ఆలానమితి॥ ఆలానంబంధన స్తంభః- ౬౫
తాఃశృంఖలాని-పాతతధూగతఃపాతితాధోరణః-కర్తి గ్రామణీః రాజ
ప్రియోగణపతిర్నామగః శ్రేష్ఠః। భ్రీశ్యశ్చణ్యపథమిత్యాదౌశంకా త్రా
సయోర్నిరూపణాత్కాన్తినుశిత్యాహపషత్తి॥ ౬౮ ॥ కటకంసగరం ॥
౬౯ ॥ ౭౦ ॥ పితృణాం గజాస్యాగణేః- అత్రైష్ట్యేభావః స్యమహాభిషేకస్య

మోగ్రింతాః॥ ౬౭॥ నేపథ్యే॥ ససంభ్రమంభోభో నాగరికాః
సత్వరమపసరతమారంయదిదాసీం॥ ఆలానంతరపానిపాట్య
నిగతాన్యచ్చిద్య ధూరాంకుశోవెగోత్పతితధూగతః కటత
టీనిర్యత్తదాంబుప్రణా। భ్రీశ్యశ్చణ్యపథం చలన్తజహయం
విభ్యజ్జనోఘంపురంఃష్వగ్వాక్కులయశ్యమందర భసస్త్వై
రంకర్తి గ్రామణీః ॥ పషశంకా త్రా సరూపస్సంభ్రమః ॥
౬౮॥ రాజాఅరన్త్యసస్త్రితం। కథంవ్యాకులయతికటకంకరీం
ప్రః॥ ౬౯ ॥ పురుషః ॥ మహారాజనూనమిదాసీంసగరంప్రవి
శతాం సరేశ్వరోపాయనానాం ద్విపానాంగంధానిలాయ
సంప్రద్యనిర్విగతాలోజాతఃప్రధానహస్తీ॥ ౭౦॥ పురోధనః॥
పితృస్వయంభూవతినోపదిప్తం వ్రతాపరుశ్రస్య మహాభి
షేకం। నిర్విఘ్నమాపాదయితుంగజాస్యఃకరేణురాజాకృ
చితభ్యుపైతి॥ పషగర్భవీజోద్భేదనాదాయేపః॥ ౭౧॥ రాజా
సహషం॥ తస్మిన్వయమపిప్రమదవనద్వార ప్రాపాదమారు
హ్యగజేన్ద్రమవలోకయిష్యాను ఇభ్యుక్థాయనిమోగ్రింతా
స్సరేష్వ॥ ౭౨॥ ఇతి నాటక ప్రకరణే - వీరరుద్రవిజయో నామత్వ
తీయోంకః ॥ *

నిర్విఘ్నమిత్యనేనగణేశ వ్రతాపరుపాపాయానుసరణాదాయేపః। ఇష్టా
ర్థోపాయానుసరణమామైవ ఇతిలక్షణాత్ । అతపవాత్రగర్భవీజోద్భేద
నాదిత్యాహతస్య ప్రాప్త్యాశాసంబంధిత్వేనైవ సంధత్వాదితి ॥ ౭౧ ॥
అంతఃపురోచితంరాజ్ఞోవసంప్రమదవనం- త్యాపోరితి వ్రాస్యః ॥ ౭౨ ॥
ఇతి తత్తీయోంకః॥ *

నీచపాత్రస్వయయుక్తంప్రవేశకంప్రారభతేతథత్తితి ॥ తత్ర
ప్రతిహతప్రవేశాత్పురుషః కథాభాగఃపూర్వాంశశేషతయావృత్తః -

తతఃప్రవిశతిథాన్రీశాబీజ ॥ థాన్రీ ॥ సరోమం హజే పతిరి
స సహంసకంజపంజాడశరాలడశమహాసవేవి సులతా
విరలణీకణసమతుపణీదా ॥ థా ॥ హంజే-పతాన్యకసహస్ర
కార్యపర్యాకుల రాజగులమహాసాన్యవేప సరలాపిగడనీ కే
నసమంత్యయాసీతా ॥ ఈరిసమహంఘాతానానాథాకుదో
వోరితతి కిహణమింశాదతాపవాసీపడంటీవి ॥ థా ॥ ఈద్యశ
మహాన్యాణిభూషణాంకుతశ్చోరితాని కంఠపిజ్జాతంత్యయా
దాస్యాఃపుత్ర్యా ॥ సులతాదసాజెడిగచడరతసామతపరివా
రో-ఆవరుం-అరివ-రో ॥ థా ॥ సకలాదిశోజత్వాచతురం
దిసామంతపరివాన్యప్రతాపద్రోనగంప్రఃప్టః ॥ కుశదేవ
దావపసం పనుహారాలంస అంతాపి పురోహదాణిణురో
హేణలమంచాణిణుపంటణేణ పతిశభాల హవిణభోణీపత
వోపసేసాణిహ్నూరిసం సపరిణంసనుగిరివారివావిణంభువ
గలనుహారంజాహిసెటజప గ ఓనజాట ॥ థా ॥ కులదేవతా
యాన్రసత్వై మహారాజస్యాన్యయాపురోహితానామను
రోధేసతిమాత్యానామనువర్తినేనత్రకానాంభాగభేయేనత్తో
శ్యాస్తపిపశేషేణతస్మాన్కృతస్య పరిజనస్యకృత పరిపాలె
న ఆభ్యుపగతమహారాజ్యాభిషేకాయువరాజ్యస్సంజాతః ॥
ఎంవవి పత్యణీమమహాసవాడుళితి మోంయూణరహిరిదా ॥
థా ॥ పవమపిపికాశ్రిసీంమాంమహావాత్సవాపలిగాం ముత్త్వా

ఉత్తరస్తూత్తరాంశశేషతయావత్సవ్యమాణత్తిప్రస్థం ॥ హంజేచేటి
హంజేహంజేహాహాహ్వానేసహంజేటింసభంప్రత్యగ్యురః ॥ ఈరిసతి ॥
మహాన్యాణిమహామూల్యాని దాస్యాఃపుత్ర్యా పుత్రైశ్చతరస్యామితి

వికల్పాః ॥ విమర్శాసంధియోజయః ॥ అనన్తేతి ॥ అనేనగ్రంథసంధ

ర్భేత్యేథ్యథః - ప్రతిపక్షసవ్యాఖ్యాకాః ॥ నిష్పయోనియతాప్తిః - తస్యాః

కుత్రస్థితా ॥ అనేనరోపపత్తాన్నియతాప్తిప్రదర్శనముఖేనబీ

జస్యావమర్మాద్విమర్శాసంధిః । ఛేటిగతదోషప్రఖ్యాపనాద

పవాదోగం ॥ ౧ ॥ ఛేటిసామిణిఅవరాహాసహస్రం ॥ ఛా ॥

స్వామినిఅవరాధంసహస్రం ॥ ఇతిపాదయోఃపత్తిః ॥ ౨ ॥ ఛా

శ్రీ ॥ సగ్రూభంగం । తాసివిడుంపడచిరేణసంపదీసంప

డిమంజేస । జపణామెనితురిసావరాహాసీధీచేస ॥ ఛా ॥ దా

స్యాఃపుత్రివటాంచలేనగ్రదశనంపరిమార్చయిసి । యస్మి

ణామెనితుశ్చతాపరాధంశీధియిసి । ఏషరోసంభాషణరూ

సస్సంభేదః ॥ ౩ ॥ ఛేటితురిసంహావా ఏవమను । తాని

ంకారణానివినిమూడ నిలువంటడు అహణపంజంలా ॥ ఛా ॥

కుశశస్వభావైవత్వం తస్మాద్విమారణకోపిం భవతీమ

నువరిణామహంసేనర్యావై ॥ ౪ ॥ ఛాశ్రీ ॥ సరోమశేరఃకంపం ।

వంకసీతేమంశశివరూపం ॥ తానితమిబద్ధతీణ కారాంగ

హభాఅణిరేమి ॥ ఛా ॥ వస్త్రశీలేన్దులితేయానకర్ణనాసి

కాంత్యాంబధ్వాకారాగ్రహభాజనం కరోమి ॥ ఇతిబాహుబం

ధనంనాటయితిఏవబంధనరూపోపగ్రవః ॥ ౫ ॥ ఛేటిసభయకం

పంసామిణింభేహిగంభేవా అస రణిన్దివరావాఇమిణం ॥

ఛా ॥ స్వామినితురిక్ష అశరణం సరవరాధమిమంజనం ॥ తు

హలంఅప హిడిబంసమగంధరీచి అహబంకారేణ నీదా ॥

ఛా ॥ తపతిక్రియాహింబాక్రిమంగచ్ఛంత్వా అహబలా

తాగరేణితా ॥ తంభపడిటెల డెంప పసాదతిప విశిబిదకి

ప్రదర్శనముఖేనబీజస్యగర్భసంభౌప్రసిద్ధస్యావ మన్మనాల్ పర్యాబోధ
నాల్ ॥ ౧ ॥ ౫ ॥ తపతిక్రియాజ్యేష్ఠభగిన్యాఅప్తి కాభగిన్జ్యేష్ఠేత్యమరః

॥౧౦॥ప్రతిహారప్రవరః ప్రతిహారవృద్ధః॥దీపరింభోళిందీపవృద్ధతిం ॥ ౧౧ ॥

కలేమి॥ ఛా॥ తన్మ ప్రతిహారం దైవం ప్రసాదయంత్యాశయా
విలంబితం కింకరీమి॥ ౬ ॥ ధాత్రీ॥ సరోపహుంకారం ॥ ఏత
రిసరాజుడశమహాసవడిఁ బులిహిడిబాల అగడిసే చెనుకీలి
మంతరితాడింబు ఇ మడభాగినీప ॥ ఛా॥ ఏతాద్విశంరాజ
కులమహాత్మన ముద్భృత్యాహిడింబాలయంబుదైవేషు కి
మితిమస్తకింతాద్భుతేమః పభాగిన్యాపవగినుకీలి ప్రోక్షా
పోప్రసః॥ ౭॥ ఛెటీ॥ సామిణిసహాహిడిపిలిత ఎకాదం
మగళోపరిసంఘటింపంతుమి॥ ధా॥ స్వామిగి సహస్త్వేలంబి
తం త్వయాకర్తవ్యం నుంగళోపచారంభింబుర్నిర్వర్తయ్యామి॥
ఇతివపుషాప్రణమతి॥ ౮ ॥ ధా॥ సప్తసాదం హాటెడుం
హిడుం తెహి॥ ఛా॥ హంబెడు ప్రిష్టం ద్విష్ట ॥ ఏకం రోషేషమ
రూపాశక్తిః॥ ౯॥ ఛెటీ॥ సహర్షముద్భయహస్తావల బంధ
త్వా॥ ఇవోఇవోతంతహూట ॥ ఛా॥ ఇతిఇతస్తప్రభవతి ॥
౧౦॥ ధా॥ కింబిచ్చిరిక్రవ్యపురోవల్యాశ్చిదః కహం ఏసావడిపద
ంపవరోససభవ నింగిడు॥ తాపంచాసంగోః అహం హింసా
సవడు తెనరాజపుత్రం సమగళణేం లంబిపరిఁ ఘోళిణిం
ంటేదులంభతరిపః సావో ॥ ధా॥ రథమేషప్రహారప్ర
వరః ససంభ్రమంకృతః తస్మాద్విద్యాసన్న ఇహ మహాభీష
కసమయః తెనరాజపుత్రస్య హంశక్తిరాజనదీపరిః కిం
నిర్వర్తయితుమభ్యంతరం ప్రవిశావః॥ ఇతినిర్వర్తితే॥ ౧౧॥
ప్రవేశకః॥ తతః ప్రవేశతే ప్రహరః॥ ప్ర॥ సాటోపంపరిక్రవ్య
ద్వా లేనరపతికులకలమసహమానః సావమానంబునెదవె

ప్రవేశకః ॥ తతః ఇతి చంటితి ॥ రథాశ్వమిహిసేనాంక త్వచికిమద్భుజః -
(౧౧)

నాగరకులంపారసమూహః-స్వైరంలసంబాధేన॥ ౧౨॥ సంశ్చలుధ్వమి
తసంపూర్వాత్ శృణోతేరవివక్షితకమకాత్ - సమోగమృచ్ఛీత్యాది
నాతిశ్చనేవదం ॥ కాకతిభూపతీనాంభూపరిపాలనముదితోదితంభవతీత్యా

లతాముద్యమ్య-రేరేనరేశ్వరాఃశృణుధ్వం ॥ దంతివృహ
ముపాయస్కీత మముంకుర్వంతుపుర్యాబహిర్యస్యాద్యధ్వన
బృంహితైర్మనుషీకాఘంటాధ్వనిశ్చ్రీయతే । దూరేచాస్తు
రథాశ్వమేదభలం యస్యాతిసన్నద్ధతోనిమాగ్రీమ త్ప్రీత
చ్చనాగరకులం నస్వైరమాచెష్టతే ॥ ఏమాతర్జనోద్వేజనమా
పాద్యతిః॥ ౧౨॥ కిందిమచ్చైః । భోభాకులామాత్యవృద్ధాః
ప్రథానాగికారిణిపరిజనాః పారాశ్వసంశ్చలుధ్వం ఏమాను
గ్రదేవస్యజ్ఞాముధాకిల ॥ పూర్వైఃకాకతివంశజైస్త్వపతి
భిస్సమ్యధ్యతాయాచిరం యస్యామానుషశంభునా గణపతి
యోగీభుజాభూత్ప్రీధా । యెయంచచ్చుజయాకులాద్రివస
తింపిస్తారితామెరినీసేయ సంత్రుతి వీరమగ్రభుజయోర్యా
తుప్రతిష్ఠాంస్థిగాం ॥ ఎవస్వవంశజానాఃతీర్తనాస్థురీతకన
రూపఃప్రసంగః॥ ౧౩॥ పునస్సాహోవంపరిక్రమ్యఅగ్నికృతాః
కిమిదానీమారభశ్చేః । కిమపక్రాంతస్త్వయంభూదేవసమా
రాధనవిధిఃకచ్చిద్దత్తాః పురదేవతాభ్యోబలయః కిమభ్యగ్ని
తాస్సర్వే వర్ణవృద్ధాః కచ్చిన్నీసాధితామహాభిషేక వేదః
కింసజ్జీక్ష్మితాఃకింకకకలశేషపుణ్యోస్థి సలిలాని కచ్చిదభ్యణ
ముపసీతాన్యన్త్రమోపకరణాని కింమంగళముహూర్తైకృతా
వధానాజ్యోతిర్విదః కచ్చిదలంకృతాస్త్రీలింగనగరీ మృగీదృ
శశ్చ యదిదానీం వసువతీ పాణిగ్రహణోదితమంగళాచార
వేషఃప్రతాపరుద్రః కాకితీయమహారాణ్యలక్ష్మీమహాలేపు

హ పూర్వైరితివిస్తారితేశ్వర్రుగ్నిబుద్ధీత్యాదినాలింక ద్దుఃకమాత్వం -
తస్మిన్నభిధేయేకమాణిక్యః-ణ్యంతేక ద్దుశ్చకర్మణ్యవచనాత్ ॥ ౧౩॥ ఉ
న్త్రమోపకరణానిధర్మచామరాదీని - అభ్యర్థనంతికముపసీతానిసహస్ర

తానిలిఖితపతీతమా బాల్యవభ్యస్తంననూతనంభవతీత్యర్థః- సాతా
పలిస్తాదివర్షార్పకాలేతిసమాసః ॥ ౧౪ ॥ పటాక్షేపేణనేపథ్యావపర

రేవ ర్తతే-తత్త్వరధ్వం । అన్యతోగత్వాసఖూక్షేపమవలో
క్యకథంగజానోనవిరమంతి । కీంచమపస్పృశ్య భోభోభూ
పాలాః యథావకాశమాధ్వంసజ్జీకురుధ్వమపాయనజాతం
నవృథాసమ్మర్గంసహతేమనవేత్రయప్తిః ॥ ఏకదవమానరూ
పంధలనం । సమంతానవలోక్యసగర్వాతిశయం । అహేమా
తృణేకృతజగతాంక్షీడితాముద్వేలం సమ్మర్గం వారయతో
మేమప్రభావః । అథవాకాకతీయదోవారికాణాంలిఖితసరిత
మేవరాజ్యవారణం ॥ ఏషస్వశక్త్యావిష్కరణరూపీవ్యవసా
యః ॥ ౧౪ ॥ ప్రక్షిప్యపటాక్షేపేణదోవారికః ॥ దోవా ॥ సా
క్షేపం । అరేచనఖల్వసనయవిదాభూషణయోనివారిరాః ।
మహేమాన్యవదిదృశ్యసంస్పర్శేప్రవిశంతు ॥ ౧౫ ॥ ప్రథమః ॥
సరోవం । అరేకాకతీయకులవృష్టిప్రతీహారం మామసమయ
వేదినముదాహరసి ॥ ౧౬ ॥ ద్వితీయః ॥ భవతుయోవాకౌవా
భవాన్మృతేష్టవ్యానరపతయితవహారాజస్యాజ్ఞా । ఏతస్మృ
తీహారయోరన్యోన్యరోషసంగర్భసవనరూపంవిరోధనం ॥ ౧౭ ॥
ప్రథమః ॥ కిమనేనసమంతుష్కరలహేన తావన్మృధానా
గారద్వారవేదికామధ్యమధ్యాసేనంపురోహితపురస్కారం
యువరాజమేవోపసర్పామితిపరిగ్రామః ॥ ౧౮ ॥ ద్వితీయః ॥
అహమపియధాన్తిప్తహనుశిస్తానీతిపరాకావహి ॥ ౧౯ ॥ త
తఃప్రవిశతియధాన్తిప్తః ప్రశాపకుః పురోధనోమంగ్రణ
శ్చ ॥ పురోధనః ॥ కాకతీయకులశిలకయువరాజేనభవతానీల
యైవదిశోదశవిజితా ఇశ్యమీసన్యకన్యసత్యాగోపయం ॥
కించ ॥ అద్యాన్వయఃకాకతిభూపతీనాంప్రాప్తస్త్రిలోకీప్ర

జేననూతనంపిదైవప్రపిత్యేత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥ ౧౬ ॥ అభిషేకానంతరకార్యం
సిద్ధవర్తమాత్యసా ॥ అద్యేతి ॥ రాజన్వతోసరాజ్ఞ - రాజన్వతోసరాజ్ఞ

ఇహిహతనాత్మధుః-వీతోపసగ్ధానిరుపగ్రవాః॥ ౨౦॥ విచలనంనామస్మ
గుణావిమూరణం తత్త్వకృతానుగుణ్యేనవిశింషణయోజయతి - పతదితి ॥
౨౧॥ రాజపుత్రైః భద్రాసూమభిషేకౌషయోగీపీతవిశేషః॥ తదుక్తం
వాస్తుశాస్త్రైః ॥ శ్లశ్శంపడంగుళౌత్యైఃసూడశాంగుళవిస్తృతందివి
ద్వాదశాంగుళాయామం (ద్వాః శతదంగుళాయామమితిపాతాంతరం)

భితాంప్రతిఘం | రాజస్వతీగూరియమద్యజాతావీతోపసగ్ధా
స్సకలాఃప్రజాశ్చ ॥ ఎమస్థవద్భావైత్యైక్యకథనాన్విరో
చనా॥ ౨౦॥ వంత్రిణః ॥ మూసోమాన్వయామాత్యచహ
త్వాద్వ్యాధీకృతా | అన్తాభిరధికుర్వాణైఃకాకరీయకులస్థితం॥
పతన్వీకృతానుగణస్థైఃసనాద్విచలనం॥ ౨౧॥ పురోధనః ॥
రాజపుత్రసర్వీతేయం మహాభిషేక సామగ్రీకాకరీయన
రేవైరప్రవాసస్థిసంభద్రాసనం భవదధిరోహణం ప్రతీక్ష
తే తిష్ఠోపాలయ స్వయంభూదేవానుగృహీతాం మహారా
జస్యజ్ఞాం॥ పతతా ర్యసంగ్రహరూపమాదానం॥ ౨౨॥ ప్ర
తావ ॥ శ్లస్థిపిలదేవతాంస్వయంభూదేవంసమస్మృత్యగు
ర్వాన్ధ్రాంవోషమిచ్ఛామి॥ ౨౩॥ పురోధనః॥ సర్వశోయమా
మారఃకాకరీయమప్రతిష్ఠాభవతి - కీ. సుప్రత్యాసీదతమ
మాభిషేకమయః తదవిరేణైవ విహితకర్తవ్యేనరాజపు
త్రైశాగంతవ్యం నియమితికిరణీయశేషంపరిపాలయానుః
౨౪॥ ప్రభావ॥ యథాపిశింశికాకరీయాన్వయ ప్రత్యాయయి
తాంకృత్యుభాయయథోచితంపరివ్రజ్యనిమాగ్రింతాస్సర్వే ॥
భ్రమణః॥ ప్రసంగేర్విరితమహాత్మనోనామ చతుర్థోంకః.

వీరవాసునుస్థవంపద్మాంకిణంభవేద్భద్రప్రకీరంస్మపనకమణీతి- ప
ద్మహాననమీవసగ్ధాదియోన్యసహరంతి॥ ౨౨॥ ౨౪॥ ప్రత్యాయయిత
రూపశ్చైస్సంయతారః - స్వాధీనత్వసంపాదకావా - పద్మద్వయేపిగ్రా
హ్యవాచిత్యభావః ప్రతిభూర్వాదిహోణ్యంతాద్భవప్రత్యయః - ప్ర
త్యయోధనశిపభిజ్ఞానపితృసహతుష్టిత్యనురః-సర్వమన్యశ్శుశ్రమం ॥
౨౫॥ ఇహిహతనాత్మధుః-వీతోపసగ్ధానిరుపగ్రవాః..... *

తతః ॥ జ్యోతిర్విదోమాహుతిః ॥ అత్ర పూర్వాంకవర్తిభిర్
 సూర్తికైరనుచితై రేవాతానుప్రవిష్టైః క్షిప్తహితస్యాం కాఙ్కాస్యపూ
 ర్వాంకాథానుతతత్వాదంకావతరణమిత్యాహ ఏతదుద్ధరేతి ॥ ఆదేష్టే
 తి ॥ అత్ర బీజయంతానాం ముఖసంధ్యాగృహ్లానాం పరమప్రయోజనసం

తతః ప్రవేశంతః జ్యోతిః = దుః ॥ జ్యోతి ॥ ససంభ్రమం పరి
క్రమ్య । భోభోత్వరిధ్వం కుశ్రపురోధః కుశ్రవాహంబ్ర
ణః సమానీయతాం స్వయంభూదేవ సమారాధనా సక్తవి
త్తతయా విశంబమానో రాజపుత్రః యేన ప్రత్యాసన్నతరో
వర్తతేనుహాభిషేకమహూర్తుః ॥ ఏతదుత్తరాంతిస్య పూ
ర్వాంతానుసంగతత్వాగం కావశరణం ॥ సపిమర్శాశ్చక్ర్యం ।
అహూవిశ్వాశిశాయినీ కాకిలీయకుల ప్రతిస్థా ॥ యతిః ॥ ఆదే
ష్టాకులదేవతాసభగవాన్యస్వయంభూశ్చివో యంసజ్జీ
కురుతే పరాక్రమజితః తోగీవతీనాగణః । యస్యైచస్పృ
హయశ్యశేషజగతీ తగపీరుద్రాశ్చ తే ద్విష్టోద్విష్ట్య వహాభి
షేచనవిధిసంగంఘోసోద్వేజనాః ॥ ఏషస్వయంభూదేవోనదే
శసరేత్వరవిజయప్రముఖముఖసంధ్యా నిజాభావాం
హాప్రయోజనీకూత విహాభిషేకార్థశయా యోజనాన్నిగ్ధ
హణసంఘః ॥ గోగ్లోంనూనమిదాన్తి ॥ స్వప్రేష్యా
తామాజ్ఞాం హరియంతంకులోన్వహం । కమాన్యోని
శ్శంభూర్విభోరవ్యభిసంజతః ॥ ఏషముఖాన్యోన్విష్టోద్విష్ట
హోవదేశరూపస్యబీజస్యోవగమాన్యంఘః ॥ *
కించిదుచైచ్చి ॥ కల్యాణసంకలాపభూతసంకలాపేన ప్రదాది

[illegible]

సమూహః- కల్యాణీతప్రాప్తవికారతయాశుభశంసితీత్యర్థః- శ్రేయః
ప్రప్రవేగశ్రేయస్సంపాదనేనర్హరాః - ద్విజనుమాంద్విజానామాశీగి-
రోజాగ్రతినిత్యంప్రవర్తంత్యిగ్యర్థః- గ్రహగణాస్సూర్యాదయః ఉన్న
తంపదముచ్చసంజ్ఞంస్తానం- తదుక్తం వరాహమిహిరాచార్యైః ॥ అజ
వృషభమృగాంగనాకులీ గారుషవణిజౌచదివాకరాదితుంగాభి- అకూ
ధాఃప్రాప్తాః - ఏతశ్చలముక్తంవృధవసేస్తసంహితాయాం ॥ ఉత్పాత
దోషాదివివర్జితేహీనరాధిపానానభిషేకభిక్షాః మూలభిక్షోణ స్వగృ
హేవాద్యమిత్రగృహస్థితైర్వాధతరుంశసంస్తైః ॥ శుభేవిలగ్నే సతతం
గ్రహిందాగ్రిదిశంతిలక్ష్మీం విపులాంవకీర్తిమితీ - ముహూర్తశబ్దేనాత్ర
పద్వ్యగ్గరూపఃకాలపితేహీవివశితః-సచక్రాసామ్య గ్రహసంబంధవ

వతాః శ్రేయఃప్రప్రవర్హరాద్విజనుమామాశీగిరోజాగ్రి
లిఅనూధాఃపదమున్నతంగ్రహగణాశ్శ్రేయాన్తుహూర్తశ్శు
భై ర్నక్షత్రాణి శివంకరాణి శుభదాశ్చాన్యే నిమిత్తాన
యాః॥తద్వయమేవరాజపుత్రానయనాయప్రయతిష్యామహే
షషస్త్రస్పృశకార్యమగణాద్విగోధః ॥ ౩ ॥ సత్వరంపరిక్ర
మ్యపుగోవిలోక్యచసహపానుభవేను॥సన్వాగతపవప్రతా

శాద్వివిధః- తదుక్తం-లగ్ననగ్ధం తృతీయాంశో నవాంశో ద్వాదశాంశ
కః॥గ్రహాంశశ్చేతిపద్వ్యగణః॥సూరసామ్యవశాద్ద్విధేతి॥ తత్రాయంసా
మ్యభిత్వాహ॥శ్రేయానతి॥శుభ స్సామ్యగ్రహైః-శ్రేయానతిప్రశస్త్యత్య
ర్థః-తదవతతై ర్వివోక్తం॥పద్వ్యగోభవతిసదా శుభభవర సముద్భవ
శుభదః॥పాపసముద్భవస్త్యశుభస్తస్మాద్ద్రాగ్నిస్తసామ్య పద్వ్యగణభి॥
నక్షత్రాణిరోహిత్యాదీనిరోహిత్యాద్యన్యతమనక్షత్రమిత్యర్థః-ఏకదాబ
సూనామసంభవాల్ - శివంకరాణిక్షేమంకరాణి- యద్యపిమేఘతి-
భయేనుకృత్యభిత్వగ్రశివంకరశబ్ద శ్చందస్యేవ నభాషాయా మిత్యాహ
పనసంజలీకారః- తథాపిక్షేమంకరారిష్టతాత్పర్యాతాతి శ్శివంకర భిత్వ
మరకోశమూలోయంప్రయోగభిత్వసంభేయం - నిమిత్తోదయాః ది
ప్రసాదాదయః ॥ ౩॥పై ర్ని॥మంగళసూక్తాని-కనికరదజ్జనుపంచమా

శ్వేతరోషిహవేష్వస్త్రి శ్వేతమాదీని - ఆలోకశబ్దాజయజయే త్యేవమా
దయః - ఆలోకోవందిభాషణఇతి విశ్వః - భూపాలపి వందిభ్రమభూమ
యోబభూవురితిభాషః - ఉపకరణాభిప్రాయచామరాదీని - వందిజనాః - వం
ద్యభూభృన్మణోత్కంఠా - శాస్త్రావకా వందినస్త్రిస్త్రా ఇత్యుక్తిలక్షణాః ॥
౪॥ శుద్ధాంతప్రధానాగారమంతఃపుర ప్రధానగృహం ॥ ౫॥ పురాణిలుగణప
తిమహారాజోయస్త్రిముహూర్తై అభిషేక మనుభూయిసమస్తాంభవ

పరుద్రః ॥ విస్త్రీర్ణంగళనూక్తి పారముఖ్యైరాలోకశబ్దో
ద్యతైర్భూపాలైః కరసంభృతోపకరణై రాప్తై రమాన్యైశ్చ
జైః శ్లోమైర్వందీజనైర్దిగంతవిజయశ్లోభాసమున్మోహై
స్త్రీనవరైశ్చయథోచితంపరివృతోసీరాజనోద్యోగిభిః ॥ గద్వ
యంచాస్థానీషేవగత్వాసముదిన మాచరిష్యామ ఇతిపరిక్రా
మంతి ॥ ౪ ॥ తతః ప్రవేశితయథానిర్దిష్టః ప్రతాపరత్రోమం
త్రణశ్చ ॥ మంత్రణః ॥ సవినయమగ్రితోభూత్వా కాకిలీయకుల
తిలకఇతఇతః - ఇదంగాజ్యలక్ష్మీశుద్ధాంతప్రధానాగారం పృ
వేశతుస్వామీ - నపిలంబాద్వైకులదేవతాయా మనోరథాః ॥
ఏతత్పట్టబంధరూపకార్యస్యోపత్యేవణాగ్గ్రీవనం ॥ ౫॥ జ్యోతి
ర్విదః ॥ కించిదుచ్చైః భూభోకులామాత్యాః ॥ సన్నహ్యధ్వ
ముపాహుః ॥ ధ్వముచిత ద్వివ్యాణ్యు పాధ్వలనురాకాసంపా
ప్రస్పముహూర్తవిషపిజయికల్యాణసంపత్తినిః । యస్త్రి
ప్రాప్య మహాభిషేకవిభవం యోనీం ప్రవీనాఖిలయైపా
లాంచరమన్వశాన్యపతిర్భూభృతులగ్రామణీః ॥ విషజ్యో

మేకాతపత్రాంబుభుజే ఎతాద్యశోయం ముహూర్తస్సప్రాప్తిః - ఆ
తోవధానేనదేవతారాధనాదికింకర్తవ్యమిత్యాహ సన్నహ్యధ్వమితి ॥
సన్నహ్యధ్వంముహూర్తైపావధానాభవతేత్యర్థః - ఉచితద్రవ్యణి తీర్థ
కలశాదీని - సురానుపాధ్వమర్చయధ్వం - ఆత్రేదంపిత్రాదీనావప్య
పలక్షణం - యథాహవృద్ధవసన్తః ॥ ఆశిషోవాచనంకృత్వాపూజయేచ్ఛసు
రాస్త్రిగృహ ॥ అముధానివపట్టంచవిప్రాన్సంధాదినార్చయేదితి - అన్వ

శా ౯ - శాస్త్రైర్లబ్ధే - అనుభూతార్థభ్యాపనాదితి అనుభూతస్య బీజానుగుణ

తిర్విద్భుతనుభూతార్థభ్యాపనాన్నిర్ణయః ॥౬॥ పరి॥ ప్రత్యాక
హపం వాసంశైవి ముహుంతే కింవిచితి మహామంచెహి॥
భా॥ కథప్రత్యాసన్నేపిముహూతై కింఽలంబ్యతే మహామా
త్వైః॥ ౭॥ మంత్రీః॥ ఉపస్య నాథ కింవిష్టృతాగుర్వా
జ్ఞానాయనాప సరోనరేశ్వర విజ్ఞాపనాక్షణస్య మహాస్థా
న్యోమేవానుకృత్యాగ్రానుమీ॥౮॥ ప్రతాప॥ శిరసిధృతైవఖ
లుతాతస్యాజ్ఞా ॥ కింనునోపదిశ్యతే పునరనంతరకరణీయం॥
ఏతన్నృత్యభాను గుణ్యేనాన్యోన్య పరిభాషణాత్పరిభాషణం॥
౯॥ సరోనరేశ్వరః పరిపాలయతే చక్రముపస్యన్య స్వీకృతమహా
భిక్షో దితే చక్రం నకేచ కా మారోహతు ప్రతాపరుద్రః ॥
తేవహానోరూపర్యాభవచ్ఛబ్దజశ్చిర మారోహతు మేదిన్ ॥
౧౦॥ ప్రతాపః తిధాభవత్వితివేదీ కా మారోహతి ॥౧౧॥ నృ
పః॥ సప్రకౌసుంఽంగశవేదికాం పరివార్యవిజయతాం
విజయతాం కాకీయకులస్వామీ ॥ ఏనరేశ్వరపర్యుపాస
నాశ్చ సాదః॥౧౨॥ పరి॥ పిలూక్య సా సూరకౌసుకం॥ పుంపప
ంవతికణలసానుసహంసరసేవితి సామేరుకజ అతిడమహే
దోవి అపంఖచక్రవర్తిణ చంకధరోవితి కణలవేది ఆరూఢా
పతివరుందో ॥ భా ॥ పూర్వపర్వతకనకసానుంసహస్రరత్నై
రివ సుమేరుకటకణిటంనుహేంద్ర ఇవ పక్షిచక్రవర్తిణం చ
క్రధరిణివ కనక వేదిమారూఢః ప్రతాపరుద్రః ॥౧౩॥ మంత్రీ
ణః॥ కాకీశ్వరసమారుహ్యతామిదంభద్రాసనం - ఆమీపు
రూఢసోమహాభిషేకాయతీక్షణసలిలపూర్ణా కనకకలశా
ధారయంతి॥ ౧౪॥ ప్రతాప॥ తిధాభవత్వితి స్వయంభూజే
ఽం కాకీయకులవృద్ధాశ్చ ప్రణమకాసంహాసనే సముపవి

స్యాథాన్యభ్యాపనాదిత్కృతః॥ ౬॥ ౧౫॥ శ్రయ్యాసమభిరుంక్రణసురభీకృ

శసలిలా వేదశ్రయభిమంత్రితోదకానిశ్యర్థం॥ అభిషేకముపనాత్త
సూచకంజయఘంటికాధ్వనిమాశీర్వాద సాధువాదాది రూపశయాసం
భావయతి-ప్రతాపేత్యాది ॥౧౬॥ అభిషేకాంతిశాయిషవి మోక్ష వీరరు
ప్రస్థరాజ్యాభిషేక మశూనాశ్చవోవిశ్వప్రియంకర ఇత్యాహ ఏకత

శతి ॥౧౭॥ పురోహితం ॥ ప్రయాగసాధినం ప్రణమిరభిషేక
శసలిలా వేదశ్రయభిమంత్రితోదకానిశ్యర్థం॥ అభిషేకముపనాత్త
సూచకంజయఘంటికాధ్వనిమాశీర్వాద సాధువాదాది రూపశయాసం
భావయతి-ప్రతాపేత్యాది ॥౧౬॥ అభిషేకాంతిశాయిషవి మోక్ష వీరరు
ప్రస్థరాజ్యాభిషేక మశూనాశ్చవోవిశ్వప్రియంకర ఇత్యాహ ఏకత

ఇతిషికతంపుతతత్వార్థం- శ్రవఃప్రస్థతభిః శ్రవణచతురైః - కలిఃకృత
యగంకృతః- పరిపూర్ణధర్మత్వాదితభావః - కుతఃరాజస్వశీసురాజ్ఞీ-
రాజన్వాంతేసైరాగ్యభావపాతనాత్సాధుః- మేదిని- రాజాకాలవ్యకార
ణనితభావః-పూర్ణభావఃకృతభి- యజేతరాజాక్రతుభిర్విదైరాప్ర
దక్షిణైః-పితౄతామస్తానాదీభావః ॥౧౮॥ అన్యతాతైతా

ఆరూఢితి || స్వచ్ఛందమనగ్దళం-ఆరోహతి - నకశ్చిదప్యవిధేయోభూష
 రరస్తీతిభావః-అనేనాస్యరాజ్ఞఃప్రభుశక్తిగుక్తా - తదుక్తంమానసోల్లా
 సే - ఆజ్ఞాకూపేణయాశక్తిస్సర్వేషాంమూర్ధనిస్థితాప్రభుశక్తిర్నిసా
 జ్ఞేయాప్రభావమహితోదయేతి-నిరవధీతి-సూర్యాచంద్రమసోస్సీమా
 చలతివక్తిర్నిప్రతాపయోరవధిభూతః కోపినాస్తీగ్యర్థః - హతశబ్దోవ్యా

స్యాజ్ఞాక్షితిపాలమాలివలభీస్వచ్ఛందమారోహతి|లోకాం-
 స్త్రీసధిరోహతో నిరవధీకీర్తిప్రతాపాహతా దారోహంతిచ
 వింధ్యభూధరతటాపుగ్యగ్నినః పార్థివాః || ౧౮ || గక్షిణతోవై
 తాలికాః || గాయంతీరనుమోదతేనిజవధూ శ్వేషశ్శిరఃకంపనై
 గ్గక్షిత్వాస్త్రీణాయతేద్యకచ్ఛవపతి గ్వత్తుస్థనీచర్మనాత్ | ది
 గ్నాగ్నాగ్నకరేణుకాశుచమపా కుగ్వంశ్యనువ్రజ్యయాదోష్టా
 శాకతివీరిరుద్రస్వపరౌవశ్వంభరాంబిభ్రతి|| ౧౯ || ఉత్తరతో
 వై తాలికాః || ప్రస్తేభ్యఃకులభూభృతామపిహరిద్వంతావధా
 నాంమహాపంభేభ్యఃపిపణాభృతా మధిపతేరుత్పగ్ధాం సహ
 సాగ్రపి | కూర్మైర్గ్రస్యచకర్పరాదపి జగద్విఖ్యాతసారో
 న్మతౌబాసాసంప్రతి పీరరుద్రస్వపతేః ప్రాప్తప్రతిస్థాను
 హ||ఎవసర్వదుఃఖశమనాత్మనయః || ౨౦ || మంత్రిణః || ఆ
 మేమాప్రభావః కాకతీయాస్వయస్య యదిదానీం || ప్రతాప
 రుద్రస్యమహాభిషేకపయఃకణాయేనిపతంతిరాజ్ఞాం | ప్రణా
 మనమ్రేషు శిరస్సులేహంతైః కల్పితస్వస్వపదాభిషేకః||
 ౨౧||పురోధనః || కాకతీయకులూత్తంస రాజ్యలక్ష్మీసంవర

భ్యుతః || వీరరుద్రేసింహాసనమేకమారూఢే నతితదాజ్ఞాయాస్తత్కీర్తి
 ప్రతాపయోస్తద్విరిపంకినాంచ తతోపుష్పన్నతాని బహూన్యారోహణ
 స్థానానిబహుపురితిమహదేతదద్భుతమితిభావః || ౧౮ || గాయంతీరీతి||
 వ్యాఖ్యాతమేతత్ || ౧౯ || ప్రస్తేభ్యితి || ప్రస్తేభ్యస్తానుభ్యః-కర్పరాత్
 పృష్ఠాఢికిపాలాత్ || ౨౦ || ప్రతాపేతి || శరణాగతమహిపతయఃమహాభి
 షేకసమయేస్వస్వపదేషుస్థాపితాఇతిభావః || ౨౧ || ఉత్తంసీక్రియతాం

శిరోభూషణం క్రియతాం॥ శుక్లమాల్యాంబరభృతః ప్రాప్తుః శుభస్యమహీ
పతేః॥ పట్టంశికనబద్ధీయాత్సంహాసనగతస్యచే॥ వసన్తస్సగణాత్ - పట్ట
స్తు॥ గాఙ్గాంనవాంగుళాయామోమధ్యేష్టాంగుళవిస్త్రేణ॥ చతురంగుళ
విస్తారపార్శ్వస్పర్శిమయశ్శుభః ॥ పట్టఃపంచశిఖారాజ్యప్రజాసౌఖ్య
సమ్మధ్యైత్యాద్యుక్తలక్షణోరప్తవ్యః॥ ౨౨॥ కసర ఇతి ॥ స్వంతస్య
కిమోపిప్సాయాంద్విర్వచనంకసాదిత్యాద్యస్వంతం ॥ ౨౩॥ ౨౪ ॥ శూక్రి
యంత ఇతి ॥ మహాస్థపతయోనలనహమదయః శుక్లకర్మమోపీరయ

నాస్రగివేయము స్తంసేక్రియతాం । ఇహపట్టబంధమాచరంతి॥
సర్వేసప్రమోదాతశయంప్రియంగఃప్రియంగః ఏషాప్రక్తి
తకార్యస్థిరీకరణాత్కృతిః॥ ౨౨॥ మంత్రాణః॥ సర్వతోవలంకృ
కసోగ్రాభోః॥ ఆసీయతాంఘ్రంఘామర యుగళం॥ ౨౩॥
ప్రవేశ్యప్రధానప్రతీహారః ॥ ప్రతీ॥ యదాఙ్గాచయంతిమహా
మాత్యాఇతిపరిక్రమ్యతాన్యపానయతి । ప్రాంతవర్తివో
నరపతయోభ్యుపేత్య తాదాసాదరంగృహీత్వాయథోదితమా
చరంతి॥ ౨౪॥ పురోధానః॥ సహద్వాతశయం ॥ శూక్రియంతేబ
హవావహాస్థపతయః కింఛై రస్థిశ్చకర్మమైగీ దృగ్విశ్వజనీని
శౌర్యగరిమాజాగర్తికః॥ తతే॥ బాల్యక్రిడితద్వయస్త్రీభు
వనయేనుంకరప్రక్రియః కుంకుర్వాణ సువస్త్రభూషణాణాశ్రీ
వీరయద్యోయథా ॥ ఏతదటిలాతిశయిత్యకథనముక్షనప్రక్య

సదృశపరిపాటీతప్రహితోద్యోగక్రియైః - తతః మిత్యాశంక్య
వీరయద్యోవశేషమాహ యద్యోగి ॥ విశ్వస్త్రైజనాయహితోవిశ్వజనీనః -
శౌర్యగరిమాయస్యసగౌర్వః॥ సీతపురస్కృతపరాక్రమ ఇత్యర్థః॥ శౌ
ర్యగరిమాణమాహ బాల్యే॥ స్త్రీభువనయేనుంకరప్రక్రియః - కుంకుర్వా
రిపాలనేనప్రజాహితస్వభావఇత్యర్థః - యథామానుస - సంగ్రామే
ష్యనివర్తిత్వంప్రజానాంపైవపాలనం । శుశ్రూషా బ్రాహ్మణానాం
రాజ్ఞాంశ్రేయస్కరంపరమితి - నకేవలంపరాక్రమేణశింశుసామాదిభి
రపిత్రిభిరుపాయైస్సర్వోపిరాజ్యలోకోన్మీకృతఇత్యాహ కింకుర్వాణేతి ॥

తదుక్తం. ఏవంవిజయమానస్యయస్యస్యఃపరిపంధినః। తానానయేద్వశే
సర్వాన్సామాదిభిరుపక్రవైరితి॥ ౨౫॥ ఛత్రధారణంవిశిష్టయదితి॥
యత్కాకతీయకులక్రమాగతమిత్యర్థః యచ్ఛాయయేతి - దుష్టగ్రహ
శిష్టప్రతిష్ఠాపనయోగువలక్షణం - తేనసుహృదో ముక్తాశపగ్రవిభవాః
మాత్రిమయఛక్రవైభవాః - ద్విపస్తుశ్చక్రతపత్రాశ్చేత్సుభయో
పపాః సం॥ ౨౬॥ నాథేతి॥ సురాజానమిత-నపూజనాదిససమాసాంతః॥

తకార్యానుమోదనాదాభావణం॥ ౨౫॥ తదిదానీంపిలుయ
రాకతీయనృపరాజ్యః లాసదిహ్నం యచ్ఛాయయా వసు
మతీవిజహతి తాపం॥ ఛత్రేః తేనకృతలక్షణవీరరుద్రే - ముక్తా
తపత్రవిభవాసుహృదోద్విషశ్చ॥ ఏషరాజ్యప్రాప్తిహేతు
భూతఛక్రారోపణరూపకార్యదర్శనా త్పూర్వభావః॥ ౨౬॥
వంత్రిః॥ సవినయముపస్మర్య । నాథకాకతీయలక్ష్మీపతేన
నాధాస్సర్వాఃప్రసంగయస్సరాజానంత్యాం దివృతుంతే॥ త
త్సంప్రగంమహాస్థానీంప్రసాదయతుదేవః॥ ౨౭॥ పురోధ
నః॥ ఆచార్యం కాకతీశ్వరాణాం యన్మహాభిషేకానంత
రంప్రజానా యోగయేమపరీక్షణం॥ ౨౮॥ రాజా॥ యదా
జ్ఞాపయంధిద్వీపా ఇన్యన్తేతి॥ ౨౯॥ కాకతీయకులవృద్ధాః॥
ససంభ్రమమ్మైచ్చః॥ ప్రక్రాంతమిర్విపతి మాశీరతైః
కుర్వంతునీరాజనిమంబుజాత్మకః । ప్రతాపరుద్రస్యలసత్స
తాపప్రదీపనీరాజితదిష్టుభిన్య॥ ౩౦॥ నృపతయః శిరస్సన్

౨౭॥ ఆచార్యః॥ అబ్ధిలాభోయోగఃలబ్ధిపరిపాలనంయేమః తయోఃపరీ
క్షణంవిచారః॥ ౨౮॥ ౨౯॥ అభిషేకానంతరకర్తవ్యం నీరాజనమాహ కాక
తీయకులవృద్ధా ఇతి-అంబుజాక్షిపశేషణమేతత్ - ఉచైర్నన్నతం- అధః
ప్రవర్తయేద్ధావందీపమూర్ధ్వంప్రవర్తయేదితివచనాదితిభావః - ఉర్వి
శ్వరమాశీరతైఃప్రక్రాంతమితి - రాజ్ఞాం ప్రణామానంతరమిత్యర్థః -
ప్రతాపవిప్రదీపః తేననీరాజితాదిష్టుభాని యేనగభోక్తస్య అతపవత
త్ఫలంనీరాజనమహేవానుభూయత ఇతిభావః॥ ౩౦॥ అస్సౌకమయమా

స్తాకీ-యష్టనస్తదోరీత్యన్యుత్యయే తస్మిన్నణిచేత్యస్తాకాదేశః - చంద్రాననాఃచంద్రసదృశానాః- అన్యత్రచంద్రపవాననయాసాంతాస్తథోక్తాః-గోత్రస్యకులస్యవతిం అన్యత్రగోత్రాణాం పర్వతానాంపతిం॥ ౩౧॥ పరివర్తనంపరివ్రాటతానసువర్ణకలశాదినాభూషితం - సింహా

బలింభావ అహూచరితాథాసాంప్రగమాస్తాకీచణిమాన్యత్రా యయాశీర్వద్యగనుభూయతే ॥ యతః ॥ సీరాజయంశ్యంధ్రీపురీరవణ్యఃప్రదీపజాలైర్వరవీరీరుద్రం॥ చంద్రాననాగోత్రపతింగజస్యస్తారాగజైర్కైరుమివస్ఫురద్భిః॥ సర్వేజయశబ్దంకున్వంతి ॥ ౩౧॥ మంత్రీః ॥ వహోరాజకాశీశ్వరసజ్జీకృతంసింహాసనం సర్వతః పరిమృశ్యమిదం మహాస్థానమండపంసనాధీక్రియతాం॥ ౩౨॥ ప్రతీ ॥ ససంభ్రమంపురోభూత్వా దేవభరతతః॥ ౩౩॥ రాజా ॥ సశోరవంపరిక్రమ్యసహస్థాన్యాంసింహాసనమారోహతి । సర్వేప్రణమ్యయథాహామపవిశంతి॥ ౩౪॥ ప్రతీ ॥ సవయోదితంపరిక్రమ్యవంః మానాన్ మూర్ధాభిషిక్త్వా సాభిమానంకనకపేత్రలతయాన్వితాన్ ॥ కాళింగాత్రసీదకాంకణపతేహూరేభవాంగేశ్వరప్రాంశంసంత్రయమాశవేలగ్రశనజై సోస్విపాయనంప్రాపయ॥ పాండ్వాగ్రీభవసేవణక్షీలపతేపశ్యాద్భవద్వైశవసాస్విమీకాకతి వీరరుద్రస్యహాస్యన్వాత్ క్రమాదీక్షతే ॥ ౩౫॥ స్మరతయః ॥ ప్రణమ్యయథాహామపవిశంతి॥పురోధసః॥ స్యస్తీకాకతీయగులావర్ణిణీయసే పర్ణదేతనాయనహామహిమ్నే॥ అద్యపప్రజసాకాకతీయాన్వయేన

ససలతానంమానసోల్లాసే॥ రుద్రేణసువర్ణైశ్చన్ద్రీశంరగ్నరంజితం । అష్టభిస్సన్నిటికైస్సంత్రోద్ధృద్విగతుపరాజితం ॥ అథఃకాంచనవిశ్వస్తరత్నవేదిత్రయాన్వితం । అస్థానహండపేరాజ్ఞానింహాసనమిదంపరమతి॥ ౩౨॥ ౩౫॥ పాపర్ణకేతనాయమహిమ్నే గురదన్వణావతారాయేత్యర్థః-సుప్రజసాశోభనసంతానేన - నిగ్యమసిచ్చిహమేధయోరిత్యసిచ్చి

శ్లోకము: శాసితరీతి || అవినీతానామహస్తానామిత్రాణామిత్రాణాం
 జేతభావః - అతఏవేయంతంకాలంస్వర్గ పాతాళమధ్యవర్తిత్యేనమధ్య
 స్థస్యమధ్యమలోకస్య సంప్రతిపత్తుపాతరాహిత్యేన మాధ్యస్థ్యమిత్య
 స్వర్గతామిత్యర్థః || ౩౬ || ౩౭ || సర్వేషామితి || భాగధేయవిభూతయోభా

సనాధానితీర్ణ్యపిజగంతి || శాసితర్యవిసీతానాంనరేంద్రత్వ
 యితాసతి | మధ్యస్థతాస్యలోకస్యచరేణాస్వర్గతాంగతా ||
 ౩౬ || రాజా || సవినయం | స్వయంభూదేవపరానుకూలా
 నాం భవదాశీర్వాదానాం ఫలమిదం యతాకాకతీయతా
 త్రంవద్గతే || ౩౭ || మంత్రిణః || రాజప్రతాపరుద్ర || సర్వే
 షాంకాకతీయానాం భాగధేయవిభూతయః | ఏవంరూపావి
 వర్తంతేయతులప్రభవోభవాన్ || ౩౮ || పురోధనః ||
 నకేవలం కాకతీయానామేషపుణ్యపరిపాకః ఆపితుసర్వా
 సామపిప్రజానాం || ౩౯ || ప్రవిశ్యప్రతీహరః || ప్ర || దేవస
 ర్వాఃప్రకృతయోనగ్లవృద్ధాన్పురస్కృత్య ప్రతీహరమధ్యా
 సతే || మంత్రిణః || శీఘ్రంప్రవేశ్యంతాం || ప్రతీ || యదా
 జ్ఞాపయంత్యమాత్యాగ్నిమగ్రస్యకాభిస్సహపునః ప్రవేశ
 తి || ౪౦ || తతః ప్రవిశంతివన్తవృద్ధాః || వన్త || సహస్వంరాజాన
 మవలోక్య || వరః ప్రతాపరుద్రోయం వధూరేషావసుంధ
 రాతయోగ్ధుటయితాదేవః స్వయంభూస్సదృశక్రమః || ఏ
 తతోస్వయంభూదేవస్వస్వయంసంధాతృత్వా దద్భుతపా
 త్రైరుపగూహనం || ౪౧ || సవినయముపసృత్య | సామిన్ద్రవిశ్వం
 భరావల్లభప్రతాపరుద్ర || సర్వాశీలఫలవిశ్రమైకవసతే:

గ్యసంపదః - ఏవంరూపాఃవీరరుద్రరూపాః - వివర్తంతేపరిణమంతి -
 (యతులాలంబనంభవానితిపాతాంతరం) || ౩౮ || ౪౦ || వరగ్ని || అత్ర
 వసుంధరావీరరుద్రయోర్వధూవరయోః స్వయంభూదేవస్వయమేవ
 సంధాతేతి అనురూపముటనాదద్భుతమితిభావః || ౪౧ || ఆథస్వయంభూ
 దేవేవిదుషామాశీర్వాదమాహ సామిన్ద్రమితి || సర్వాశీలవామైశ్వ

ర్యాదీనాం విశ్రమేణ సంకాచేనైకవసతేన్దుఖ్యాధారస్య - సర్వాణి శ్రే
యాంసి ప్రాప్తవతస్తవాశాస్యం నాస్త్యిన్యథః - తథాప్యవాప్తసమస్త
కామేస్వయంభువిశివేపి దేవస్యానంతభోగో స్త్విత్యేవమాశిషః ప్ర
యుంజానానాని స్సాకంతాదృశేత్వయ్యపినైతదాశ్చగ్యమిత్యాహ య
ద్వేతి॥ ఆశీర్వాదప్రకారమాహ సఃభురితి ॥ ౪౨॥ పుగాఖిలుకాకతీయా
నాం పూర్వో గణపతీవహారాజస్సనామాంకితం గణపేశ్వరం నామ మ
హేశ్వరం ప్రతిష్ఠాప్య తస్యస్వకులదేవతయా స్వయంభూదేవేనసమం

కిం వాతవాశాస్త్రహ యద్వా విశ్వభువిస్వయంభువివేన
స్తన్వతామాశిషః । కించిత్తం న విభుచ్ఛవానపి సమాగారీశ్చ
యోగ్యైర్లభా వాచంద్రాగ్రమిమాం తుమాంకృతయశోర
త్యోయువాంతుతం॥ మంత్రిణః ॥ స్వామిన్నేతేస్వాయంభు
వాస్సుధియః॥ రాజాసాదరం ప్రణమతి ॥ ౪౩॥ అన్యే సహ
ద్వాతీయమగ్రతఃస్థిత్యా । వహారాజకాకతీశ్వర॥ యస్త
గోత్రమహాతరస్యజగతాం తాగ్రీకుస్త్వయంభూః భాస్త
తాదృక్పరితాదృశైర్నామ భిన్నీయైర్ద్విరీయోభవత్ ।
దేవోసాగణపేశ్వరః ప్రతికలం స్ఫురితప్రసాదోన్ముఖోనప్తు
స్తైకులమండనస్యమహతీంపుష్టాశురాద్యశ్రీయం ॥ పురోధ
సః॥ రాజన్నేతే గణపతీశ్వరనూరయః॥ రాజాసాదరం నమ
స్కరోతి॥ ౪౩॥ అపరేనప్రశ్రయప్రమోదం స్వామింస్త్రిలిం

నానావిధవైభవం విభాయతత్రవిద్వాంసోబహవఃస్థాపితాః । తేహమా
శీర్వాదమాహ సహారాజేతి ॥ యోగణపేశ్వరస్తతాదృక్పరితై రభిల
షితప్రదానాదిభి రదభుతైస్త్వియైర్నామ భిన్నానాత్మైకాస్త్యగోత్ర
మహాతరస్యత్వతుల దేవతాయాః స్వయంభూదేవస్య ద్విరీయోభ
వత్-ద్వావపి సేవాకాకతికులయోగత్యేనుధరితావన్యథః । అసాదేవః
ప్రతికలంప్రతిక్షణం స్ఫురితప్రభూతస్యప్రసాదస్యోన్ముఖస్స రాజ్ఞో
దేవస్యచాభేదోపచారాద్విరతుప్రస్యనప్రస్యావ్యవహారః - తస్యతేరా
జ్యశ్రీయంపుష్టాత్వతిసంబంధః ॥ ౪౩॥ అథనగరవాసినాంవిదుషామాశీ

ద్వాదశమాహ-యైరితి । ప్రయోగింకూపాః శ్రీశైలనాథాదయోదేవా
యస్మిన్ దేశే సత్రిలింగంధ్రదేశాశ్చర్యః- ద్రాక్షారామేతి తత్ప్రత్యానా
నూరామాణాంతర్భూయిత్వత్వాదితి ప్రాధోక్షికః - వస్తుతస్తుదత్తసంఖం
భిత్వాద్దాక్షారామభిసేతన్నాను - తదుక్తం సాక్షాదపురాణే భీమేశ్వర
ఖండే ॥ దత్తస్యా గామభూమిత్వాద్దాక్షారామోభిధీయత ఇతి ॥ ౪౪ ॥

గదేశపరమేశ్వర ॥ యైదైశస్త్రిభిరేషయాశిమహాతీంభ్యాశిం
త్రిలింగాభ్యయాయేమాంకాకాతరాజకీర్తివిభవైః కైలాసశై
లాః కృతాః । తేదేవాః ప్రసరత్ప్రసాదమధురాశ్శ్రీశైలకా
త్వైర్వరదాక్షారామనివాసినః ప్రతిదినం త్వచ్ఛ్రేయసేజా
గ్రతుః పురోధసః ॥ సోల్లాసం రాజన్నేకశిలాసగరవాసినో
నహాన్విజాస్త్యేతే ॥ రాజా యథోచితం వంశతే ॥ ౪౪ ॥ మం
త్రిణః ॥ సాధీయానాశ్చర్వాదక్రమభియతోచితం సర్వాను
పవేశయంతి ॥ ౪౫ ॥ పురోధసః ॥ సోల్లాసం ॥ రాజన్నేకశిలాస
గరివల్లభ ॥ సాహస్రాంశవమైందవః చమహతీయేద్వేకులే
నిర్మితేతేజాతే లఘునీనుడైస్విజయిన్ శ్రీకాకతీయాస్వయే ।
భూపాలేషు భవిష్యేతావయశసోః పూర్ణార్కచంద్రశ్చి
యోః ప్రాప్యోనుగ్రహమూర్జితేషు పునరప్యేతేలభేతే
స్థితిం ॥ రాజా సర్వాన్వశ్యతి ॥ పురోధసః యథాహాంసర్వా
నుపవేశయంతి ॥ ౪౬ ॥ ప్రకృతయః ॥ విజయతాం విజయతాం
ప్రతాపరుద్రమహారాజః ॥ భూపాస్సంతుదిరాయసంశ్శృణు
మహాభాస్వతుగ్లాం కృతరామోయం నజగావలోచన

౪౫ ॥ సాహస్రీని ॥ నిర్మితే బ్రహ్మణేతి శేషః - లఘునీజాతేనాస్సారే అభూ
తాం - అథునాభవత్ప్రతావయశసోః పూర్ణార్కచంద్రశ్చియోస్సతోః
భూపాలేవ్యనుగ్రహం ప్రాప్యప్రబలవిరోధజీవనస్యదుగ్ధభత్వం మత్వే
తిభావః-ఊర్జితేషు సన్మృద్ధేషు సత్సు - తత్సమభివ్యాహారాదేతేసోమసూ
ర్యకులే పునరపిస్థితిం ప్రతిష్ఠాం లభేతే - మహదనుగ్రహస్యకీమసాధ్యమి
తిభావః ॥ ౪౬ ॥ గ్రూపాభితి ॥ సంతునామభూపాః కింతైరసర్వగుణైశ్చ

రితివాక్యశేషః- నచాత్రవిప్రతిపత్తిరిత్యాహ ॥ చిరాయసంశ్చయమహ
ఇతి-సమోగగృహ్నిత్యాదినాతత్త్వనేపదం - సర్వగుణాఢ్యోపిరామోన
లోచనగోచరంగత ఇతిభేదోరామావతారస్య గవదర్శనాన్నివృత్త్యితి
స్యతాననుభవామిత్యాహ భాస్వరితి॥ ౪౭॥ అహణమూపూజయా
రూ॥ జాగర్త్వీతి॥ ఆజ్ఞాప్రభుశక్తిః- నిగ్రహానుగ్రహాచసావర్థ్యమిత్య
భాః-తద్గుణస్యానుగ్రహదేరేభూత్త్వనివాసః- రాజ్ఞానివాజ్ఞాత్రయ
త్వాదితిభావః - తదుక్తంమానసోల్లాసే అనుగ్రహనిగ్రహాచదానేచా
దానకమణిప్రవృత్తౌచనివృత్తౌచగ్రహణమోక్షణేకథా స్వయం సమ

పథం తేనైవభిన్నావయం । అద్యత్వాంవరపీఠయత్రస్థితైః
స్యావతారాంతరించీత్యైవంచరిత్యర్థతాం సుమహాతీనహ్న
యగాహానుహే॥ ౪౭॥ మంత్రీః-స్వామికసాంప్రదాయ
భావామగ్నయమానోయాఃపారాణాంశ్రేయః॥ ౪౮॥
రాజా॥ సానందోదార్ద్యం ॥ జాగర్త్తురాదశభ్యోయంచ మైవా
జ్ఞాఫలైకిభూః । రాజ్యోపభోగవిభవస్సగ్వసాధానోహి
నః॥ ౪౯॥ సర్వేసప్రమోదం । సదృశోయప్రసాదఃకాక
తీయకలతలకస్యభవిషి॥ ౫౦॥ రాజా ॥ ప్రసీదతుభగవా
న్స్వయంభూదేఃఇతి పురోహితావర్జితకలకసలిలధారా
పురస్సరంకలభోగపురస్సరా గ్రామీణిప్రత్రయాద

ధోయస్సయం రాజాసాజ్ఞానర్థ రేతి-ఏవశబ్దాభిన్నక్రమః-మమాయం
రాజశబ్దవివజాగర్త్వీతిసంబంధః- రాజ్ఞాఃకమారాజ్యం- పురోహితాది
త్వాద్యగృహ్యయః-ఆజ్ఞామాత్రమేవమేభూయాదనుభవః పునరస్మాకం
సర్వేసామితివాక్యార్థః॥ ౪౯॥ ౫౦॥ అథపుధివ్యాధిదానమాహ రాజే
తి॥ ప్రసీదతుభగవానీతపరమేశ్వరప్రీతినాథత్వాద్యమలగ్రామ చతుర్థ
మదిందానమితిప్రప్తవ్యం యథాహవ్యాసః- ఈశ్వరప్రీతినాథంయద్య
హ్మవిత్సుప్రదీయతేచేతసాభక్తియుక్తదానంతిద్వవలంబివమితి - స
లిలధారాపురస్సరమిత్యైత్రప్రస్తుతః-సర్వాణ్యుచిపూర్వాణిదానా
ని - సకలభోగేతి భోగోపకరణ సమగ్రానిత్యర్థః - ప్రత్రయోవిస

యః ఆదరస్సతాగ్రః తత్సహితం సాత్వికమిత్యర్థః - తదుక్తం వ్యాసేన॥ దా
తవ్యమితి యద్దానందీయతేనుపకారిణే । దేశేకాలేవపాత్రై చ తద్దానం సా
త్వికం స్మృతమితి - గ్రామాణ్యవిప్రసాత్ బ్రాహ్మణాధీనాకారోతి - దే
యేతాచేతి సాత్వికప్రశ్నయః ॥ ౫౦ ॥ త్రాయస్వేతి॥ భువన్త్రాయపరాయ

రసతాగ్రం విప్రసాత్కారోతి । అన్యేషామపినగరవాసినాం
యథాప్రధానం సలభావనామాచరతి॥ ౫౦ ॥ నృపతయః॥ సా
మాత్యానురోధముత్థాయ మహాస్థానిగజతురగరధాభరణవి
శేషరూపాణ్యుపాయనానియథావకాశముపసీయ విరచితాం
జలయః స్వామికాకాతీయమహారాజ ॥ త్రాయస్వేత్యను
వాదవీచభువనత్రాజైకబద్ధవ్రతై త్వద్భుత్యా ఇతి సిద్ధసాధ
నమిదం విత్వైకనాభేత్యయి । త్వద్గర్భేవసతిం గతాస్త్యి ఇతిచ
స్మష్టాధమం శేహరేః కుక్షిస్థాఖిలవిష్టపస్య సదృశంకింవాత్ర
విజ్ఞాప్యతే ॥ రాజా ॥ సప్రసాదమమాత్యానవలోకయతి ॥
౫౧ ॥ మంత్రిణః ॥ స్వామిస్తే తేనామార్కానంశ్యా నరపత
యోగ హతీనహాణామర్హంతేనస్విముస్విమువదేషుప్ర
తిష్ఠావసీయాః ప్రస్థావసీయాశ్చ ॥ రాజా తథేతి నరపక్షయ
భోదితం సంభాష్య ప్రస్థానమాదిశతి॥ ౫౩ ॥ రాజానః ॥ సహ
ద్వాతిశయం ప్రణవ్య కాకతీశ్వరకృపావలోకననిర్వర్తితప్ర
యాణమంగళాదిగంత విహరణోద్భవతయాతదాజ్ఞయాకృత
సాహాయ్యానిమాగ్రీంతాః॥ ౫౪ ॥ ప్రకృతయః ॥ చిరమనువ

శేత్యయి భువనాంతర్లపాతినామస్తాకంపరిత్రాగప్రాధనం పునరుక్తమే
వేత్యర్థః - త్వద్భుత్యా ఇతి - విత్వైకనాభేత్యయి విత్వాం తర్వర్తినామస్తా
కంభుత్యా ఇతిచ వసంపర్వితచర్వణమేవేత్యర్థః - త్వద్గర్భి ఇతి - స్పష్టార్థం -
పుష్పన్నంప్రతి స్థితాలోకమధ్యవర్తినః కలశస్య కిలశోయమితి కథన
మితేతి భావః - సదృశముదితం॥ ౫౩ ॥ తదాజ్ఞయాకృతసాహాయ్యా ఇతి తదా

జ్ఞాకరాత్మత్యర్థః॥ ౫౫॥ చిహ్ననీతి ॥ పదాబ్జయోగ్విహ్ననిమాంసలత్వా
దీనిఉర్విశ్వరోహస్యతాం పిశునయంతిసూచయంతి-తదుక్తం సోమేశ్వ
రేణ-మాంసలౌగూఢగుల్ఫోచకూర్మశృష్టసమావపి భవేతాంచరణౌయ
స్యసభవేత్పృథివీపరితి పాణీ సచాపకులిశౌ ధనుర్వల్లరేఖాసహితాచి
త్యర్థః- తదప్యుక్తం॥ చక్రాసీచాపవజ్రాభారేఖాకుర్వంతిభూపణిమితి -
శారదపుండరీకరుచినేత్రేపుండరీకాయైవతారమాఖ్యాతః కథయతఇతి

రైయితవ్యాకాకతీయనరేశ్వరపరిపాలనపరిపాటి మహారా
జేనేతినిష్కాంతాః॥ ౫౫ ॥ పురోధనః ॥ సాశ్చర్యప్రత్యభి
జ్ఞానం ॥ చిహ్నస్యస్యపదాబ్జయోః పిశునయంతుర్విశ్వరో
హస్యతాంపాణీసూచయంతిసచాపకులిశావుద్వాహలీలాం
భవః॥ నేత్రే శారదపుండరీక రుచీలీలావతారంహరేరాఖ్యా
తస్తదితీహసిద్ధవచనంప్రశ్నత్యుత్తమిత్తమహే ॥ రాజా ॥ సవి
నయవీడం ॥ కిమసాధ్యంస్వయంభూదేవమూర్త్యంతరా
ణాంభూదేవతానాంభవతానుగుహస్య॥ ౫౬ ॥ పురోధ
నః॥ సాదరంమహారాజకాకతీశ్వరకులవాసనావాసితయా
భవదుపాసనయాపరంప్రసేదివాణప్రసాదా
న్ముఖఃస్వయంభూనాథఃకింతేభూయఃప్రియముపకరోతు ॥ ఏ
షావాక్యాథాసమాప్తీకూపాసంహృతః॥ ౫౭ ॥ రాజా॥ స
ప్రణామాదరంకాకతీయరాజ్యధురాయామవహితమేవస్య

యత్పురోక్తంసిద్ధస్యకస్యదిదనాగతపదః పురుషస్యవచనమథవాప్ర
త్యుత్తమిత్తమహే॥ ౫౬॥ కాకతీశ్వరకులవాసనయావాసిత యాకులధ
మణిత్వేనప్రాప్తయేత్యర్థః-భవదుపాసనయాపరంప్రసేదివాణప్రస
న్నతలతపవచనేనప్రాశ్నరస్సహస్రాః - పంచమీయోగపిభాగా
త్సమానః - రాజడంతాదిత్వాగ్నేహప్రశస్తిస్యపరంపాలే పారస్పరా
దిత్వాత్సుడాగమః - తస్యైః భక్తిత్వాద్విసర్జనయాభావాద్విగ్నేమేవే

దశటికాసర్వస్వకారః - పరశ్చతాద్యైయేషాంపరాసంఖ్యాశతాది
కాదిత్యమరః-తావతాంప్రసాదానామున్ముఖస్సయంభూవాళః ॥ ౫౪॥
ప్రశస్తేసంజ్ఞకంమంగళమాహ-భూరప్రీతి॥ నిర్వహన్యత్సుగమం॥౫౫॥
ఇతినాటకప్రకరణే - పంచమోంకః.

యంభూదేవేన । తథావీడమస్తు॥భూరప్రసంపన్నసమస్త
సస్యాభూదేవతాఃపూర్ణమనోరథాశ్చభూపాశ్చధమ-
ప్రవక్షేకవిత్రాస్సర్వజనాస్సంతునిరామయాశ్చ॥ ౫౫॥
ఏష శుభశంసనకూపాప్రశస్తీః ॥ ఇతిమోంకం తా
స్సర్వే॥.....*

ఇతినాటకప్రకరణేప్రతాపరుద్రరాజ్యాభిషేకౌ నామ
పంచమోంకః ॥ ఏకంసాంగంనాటకముదాహృతం॥ **
ఇతిశ్రీవిద్యావాఢకృతా ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే నాటకప్రకరణంసమాప్తం.

ఇతి పదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహిమాపాధ్యాయ
కోలచలమల్లి నాథసూరిసూను నావిశ్వజనీనః ద్యస్యః ద్వన్తజ్ఞః
పెద్దయార్యస్యానుజ్ఞేనకుమారస్వామిసాహపీఠినా
విరచితేప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే
రత్నానకాఖ్యానే నాటకరూపణం నామ
తృతీయంప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవామనమః

శ్రీహయగ్రీవామనమః

ప్రతాపరుద్రీయే సవ్యాభ్యానే

రసప్రకరణమ్—౪.

దృశ్యశ్రవ్యభేదేనద్వివిధాపి ప్రబంధానామపితాః తేషామాత్మభూతస్య రసస్య స్వరూపనిరూపణం ప్రసిజానీతే- అథేతి ॥ రససాహిత్యకావ్యాదునా విభావేతి ॥ వత్సయమాణతత్వణాఽభావాదయపవసాః గ్రీతయా సరసకావ్యసంగృహీతయానిపుణనట ప్రశీలితయావా సామాజికభావ్యమానయా సముల్లాసిత అస్వాద్యమానో నిర్భరానంద సంపన్నాపరాంతీయమానస్సన్నిత్యర్థః - తదుక్తంభావప్రకాశే ॥ ప్రకాశానం చిత్తాపారసతాంప్రతిపద్యతే ॥ ప్రత్యక్షమాణోయోభావస్సస్థాయీ తినిద్యత ఇతి - పవంఽధస్సానూజక నిర్మల త్యాఽష్టాయీభావో రస్యతే

అథసర్వేషాంప్రబంధానాం జీవితభూగస్య రసస్య స్వరూపనిరూపణం ప్రసిజానీతే ॥ విభావాను భావసాహిత్యకావ్యాదునా సా గ్రీత సముల్లాసితాఽష్టాయీభావోరసః ॥ తథాదోక్తం దశరూపతే ॥ విభావైరనుభావైశ్చసాత్త్వికై ర్వ్యభిచారిభిః అస్థియమా

స్వాద్యత ఇతి పుష్పత్వైరసత్వవ్యతే-గదుక్తం-రసతే స్వాద్యతాభావ త్యాఽన్త్రస్యంత ఇతి తేరసా ఇతి ॥ ఉత్తరభాగ్యైర్మహావిభావైర్విజ్ఞానాదసంబంధాదన్న కేవల విభావాదసమాశ్రయణనిష్ఠాయీభావ స్యాపిస్వాదుత్పత్తిమివ్యర్థః- తదుక్తం ॥ వ్యూజనోపధిని యోగో యథా గ్నంస్వాదుతాంనయేత్ ॥ పవంనయతి రసతా మితేరేష్టయిన శ్రీతా ఇతి-అయం వరసోనుకార్యేరామాదాపుత్పన్నో గామాద్యభేదానయా నతే ప్రతీయత ఇత్యుత్పత్తివాదినో భట్టలోకటాదయః - తద్భవేన విభావాదిభిరనుమితేస్సామాజికైశ్చర్యవ్యతిరేకమితి వాదీశ్చింతకః నటాదిగత్యపరిహరణసాధానగయాను సంధీయమానః ప్రకాశానం

దసంవిద్రూపేణభోగావరనామ్నాభావకవ్యాపారేణభజ్యతఇతిభుక్తి
వాదీభట్టనాయకః - వత్సమాణప్రకారేసామాజికాశ్రయోభివ్యభ్య
తత్తత్తభినవగుప్తాదయః - అయమేవపక్షాయథాయోగం పతాంతర
రాకరగపూర్వకముత్తరశ్రసిద్ధాంతీకరిష్యతే ||౧|| అథస్థాయిభావస్య
క్షమామాహ || భావస్యేతి || ఇరమత్రాసు సంధేయం కావ్యేనాభినయేన
వానివేద్యమాన రామాదిసుఖదుఃఖాద్యనుభవజనితవాసనారూప స్వ
సాగరావరపర్యాయస్సామాజికవనోపకారోభావః- తదుక్తం||సుఖదుః
ఖాదిభిర్భూతైర్భావస్తద్భావభావనమితి- తస్యభావకస్య భావశ్చిత్త
తస్యభావసంవాసితత్వంవిద్యువభావనం- సతావద్వివిధః- సన్నిహి
తోవ్యవహితశ్చేతి- తత్రాద్యఃపటంప్రతి తంతువద్విసంప్రత్యాకారమా
త్రవ్యవహితఃస్థాయిభావఇత్యుచ్యతే- తస్యసాక్షాద్రసభావ ప్రతిపాద
నాత్-తదుక్తం || ప్రకృప్యమాణోయోభావో రసతాంప్రతిపద్యతే |

సస్సద్విదుత్సంస్థాయీభావోరసస్తన్మితఇతి ||౧|| భావస్య
స్థాయిత్వంనామ సజాతీయవిజాతీయానభిభూతతయాయా

సవేదభావస్థాస్థాయితీభర తాదిభిరుచ్యతఇతి- ద్వితీయస్తకువింశాదివద్భా
వాంగరివ్యవహితోపభావాదిః- తస్యస్థాయిద్వారసోల్లాసకత్వసమ
క్షనాత్- ఎతేనసామాజికమనోవికాసశేషోపాధికో బ్రహ్మానంద స
బ్రహ్మచారిణోరసస్య సన్నిహిత పూర్వావస్థాపిశేషస్థాయిభావఇతి
ఫలితం-అనపవోక్తమభియుక్తైః- శృంగారాద్యనుభవయోగ్యతయాయ
దాత్తునస్సవ్యసభావఇతి- నవవస్తుతోభేదమాత్రశంకాకశంక రహిత
స్యనిరుపాధికస్యసన్నాత్రస్యావస్థాసంబంధఃకథమితీశంకనీయం - గగ
నమధ్యమధ్యాసీనస్యసుధానిధేయదకాద్యుపాధిసంబంధఃబంధన చాంప
ల్యాదివమవపత్తైః- పవంవిధస్యభావస్యేగ్యభావః- కస్యాంచిన్నాయీకా
యామనురాగస్యనాయికాంతరవిషయానురాగస్సజాతీయః- తత్రవీభ
త్సాదిర్విజాతీయః- తైరసభిభూతతయాలతిరస్మాతత్వేనలవిరుద్ధత్వే
నేతియావత్ - ఏతచ్చబృహత్సామామలతీమాధవాదో న్రప్రవ్యం -
యథా లవణోదఃస్వానుస్రవఃప్రప్తంప్రధురేవపినాదేయముదకం లవణయతి

పరమన్యసహ్యత్వనైక్యం నయతస్థాయీభావస్య కుతస్తైస్సహవిరోధ
చారైతిభావః- తదుక్తం॥ విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వాభావైర్విచ్ఛిద్యతేనయః॥
అస్తభావంనయశ్యన్యైకస్థాయీవలవణాకరత్వతి ॥ యావదనుభవమితి-
సంసారాత్తనోస్యభావస్య సంతతచింతాదివశేన ప్రబోధాదుశ్చిద్య
మానోవిజాతీయప్రశ్నయాసంవళిగః ప్రయతమాది స్మృతిసంతానో
విభావాదిమహిమాన్నయావత్తత్త్వయమివకరోతితావదవస్థానమగ్యభావః-
తదుక్తం-అవస్థితాశ్చిరంచితైసంబంధాచ్ఛానుబంధిభిః । వర్ణిలా యేర
సాత్మానస్తైస్త్వైతాస్థాయినోబుధై రితి ॥ ౨ ॥ శృంగారపకవివరసత్వతి
శృంగారప్రకాశకారః - తాంతవర్జమస్తేరసాత్మకస్థానకారయః-తాంతవ
శృంసహితా దశేణ్యనే - ఎవమాది విప్రతిపత్తిలభ్యన్యనాధిక సం

వదనుభవమవస్థానం । తథాచోక్త్యకరూపకే ॥ సజాతీయై
ర్విజాతీయైరతిరస్కృతముగ్ధామూర్ఖా । యావత్తస్యవలవణా
మానస్థాయీభావఉదాహృణః ॥ ౧ ॥ అథగ్రహణేయః శృంగ
గారహాస్యకరుణారౌఢ పీఠభయానకాః । పీఠాన్యన్యత
శృంగారస్వరసాఃసూత్రైః సదాస్మృతాః ॥ ౩ ॥ ఏహంస్థాయీ
భావాః॥ రతిష్టానశ్చశోకశ్చక్రోనోత్సాహభయంతథా ।
జుగుప్సావిస్త్రయశమాః స్థాయీభావానపక్రమాత్ ॥ ౪ ॥ అథ

భ్యానివారణాయనవిభాగమాహ-శృంగారేతి॥ పూర్వైర్వరభినవగుప్తా
చార్యాదిభిః-అగ్రచతుర్వర్గమధ్యేస్వప్రాణిసంభావ్యకామస్యసర్వ
హృదయంగమత్వాత్పరిభ్రమంశృంగారః - తతస్తజ్జన్యత్వేన హాస్యః-
తతస్తద్విరోధితాగ్రహణః- తతస్తన్నిమిత్తభూతోర్థప్రధానో రౌ
ద్రః- తతోర్థకామయోర్ధర్మమూలత్వాద్ధర్మప్రధానోవీరః-తస్యభీతా
భయప్రదానసారత్వాత్తదనంతరంభయానకః- తతస్తతాగ్రహణభూతో
వీభత్సః- వీరాక్షిప్తభయానకాగ్యనంతరంపీఠసఫలభూతోద్భుతః-త్రి
వర్గఫలక రసానంతరం మోక్షఫలక శృంగారస ఇత్యేవ ముద్దేశక
మోషపత్తిః ॥ ౩॥౪॥ అథరససామగ్ర్యంవిభావస్యవిభాగందర్శయణ
లక్షణమాహ విభావత్వతి॥తస్య విభావాదిచతుష్టయమధ్యత్యభావః- త

త్రరసశబ్దేనాత్రతాకికోరత్యాదిభావః - ఓదనంపవతీత్యాదివచ్ఛాసీః
 వృత్తిమాత్రేశ్వర్యవహ్నియతే-మ్యురసస్యోత్పత్త్యభావాత్-ఏవమ
 ప్రతాపరత్నమ్- లోకేనాయకాద్యాలంబనకారణం- శిష్టదేశకా
 లాద్యుద్దేశనకారణం-చకావ్యనాటకాదిముఖే- సామాజికాఃతః కరణప్ర
 తీతి- వితయాసామాజికస్య-సత్ ఆలంబనవిభావ ఉద్దీపనవిభావశ్చేతిక
 త్యుత్పత్తిః - ఏకచ్ఛబ్దే-ఏకకావ్యనాటక వ్యాపారజనితేనభావ్యతే
 జ్ఞాయంతి-భావకత్వస్య-ప్రత్యేకత్వే-తదుక్తం || స్థాయమానతయా
 యత్ర- విభావోభావసోపకృదితి - శిష్టముదాహరణ సమయే- సుష్టం

విభావః || విభావఃకళ్యతేతస్మాదసోత్పాదనకారణం | ఆలంబ
 నోద్దీపనాత్మా సద్విభావకీర్త్యతే || రససహవాయి కారణ
 మాలంబనవిభావః ఇతరతూరిణజాతముద్దీపనవిభావః | సవ
 తుర్విధః | తథాహ- క్తశ్చ-గూరితి- || ఆలంబనగుణశ్చైవ
 తచ్ఛేష్టాతకలక్పతిః | తేటస్థశ్చేవ-విజ్ఞేయశ్చ-సాధో-ఉద్దీపనక్రమః
 ఆలంబనగుణోరు-పయోపనాచిరుదాహరణః | తచ్ఛేష్టాయా
 వసో-న్యూనతవ-భావాదికామతాః || మూలరాంగదహారాది
 తదిలం-కరణం-కా- || మలయా-నిల-చంద్ర-ద్యా-ప్ర
 త్యుత్పాదకీర్తితాః || ౫ || అధానుభావః || కార్యభూతోనుభావ

భావీత్యతి || ౫ || అనుభావంలక్షయతీకార్యేతి || నను కార్యత్వం నానునియ
 తో-త్రకాలభావత్వం- తస్మానుభావస్య-కింసాపేక్షయా ఉతస్థాయ
 పేక్షయా-సాద్యః-విభావై-రనుభావై-శ్చేతి కరణత్వలీయ-యాతస్యపూ
 ర్వభావత్వప్రసారే- నియతపూర్వ-వర్తిత-త్వలక్షణకారణ-విశేషత్వాత్-
 రణ-స్య-సచాస్రస్థీయా-కా-కార్యభావంతరం-సంభావ్యతే-ఏవం
 చానుభావే-సతి-సారసే-సత్యనుభావత్వ-వ్యవస్థా-ప్రసంగస్స-వి
 తి- అనవసరద్వితీయః - సహిభావకవసో-వస్థాయ-స్థా-నియః- పూర్వ
 భావినాం-కామినీకటాక్ష-భూ-వియోపాదీనాం-తత్కార్య-మితి -
 అతి-స్థాయీ-యోగ్య-స్య-లొక-స్య-రత్యా-దేః-కార్యభూతో-యోయంక

టాటూదిరభినయాదిద్వారా భావకమనఃప్రతిబింబితస్సహృదయహృద
 మస్థితంరత్యాదిభావశుభావయతిసోనుభావశ్చశ్యవ్యతిత్యార్థః ॥ తదు
 క్తం॥ ఖూపియైవకటాటూదిపకారోహృదయస్థితం । భావంవ్యనక్రియసోన్
 మశుభావశ్చభీరితశ్చతి ॥ ౬ ॥ అకసాత్వికానామపి కార్యభూతానాం
 టాటూదివద్భావసంసూచనాత్వికత్వేనానుభావత్వేసిద్ధేపి తేషాంబా
 హ్మణవరివ్రాజకన్యాయేన పృథగుపాదానే. అసాధారణకారణమాహ
 పరగతేతి ॥ అభినయాదిముఖేనాన్యగత సుఖదుఃఖాదిభావనాయాముం
 తఃకరణస్యాశ్యంభానుకూలత్వంసంస్కృమిత్యర్థః - ప్రశ్నయార్థమాహ
 తతశ్చతి- సత్వేననిస్సృతైభావాసాన్సత్వికాశ్చశ్యార్థః - అనన్తైవంపిధేనే
 వాంతఃకరణేనకటాటూయోభావ్యతీతితేషాంనుభావత్వేనసాత్వి
 కశ్యమితభావః - తదుక్తంభావప్రకాశే పరిస్వసుఖదుఃఖాదేనుభావేన
 శేరితః । అత్యంతేనానుకూల్యేనయేనతద్భావభావం । తత్సత్త్వంలేన

స్వాత్మకటాటూదిశ్శరీరః ॥ ౬ ॥ (అకసాత్వికభావాః) పర
 గతసుఖాదిభావనయాభావితాంతఃకరణత్వంసత్త్వం తతోభ
 వాసాత్వికాః॥ ప్రంభఃప్రళయరోమాంచౌస్పేదోపైవగ్గ్య

నిర్వృత్తాసాత్వికాశ్చశ్యుదీరితాః । అనుభావశ్చసామాన్యేసశ్యపేషాం
 పృథక్తయా । అక్షణంసంస్కృజత్వాద్ధితేదప్రంభానయఃస్పృతాశ్చతి । అత్ర
 తద్భావభావంనామతత్త్వయత్వేనాన్తఃస్థానం-తదుక్తం ॥ రామాద్యాశ్చ
 తఃకటాటూదేనుభూతేప్రదాత్తనా । సామాజికశ్యవనసో భావప్రదాభవ
 భావనమితి - ఏవంపి విభావాదిగర్భనజన్యఅనురాగనిర్వేదాదివనోవృ
 త్తయోఃభావాదితత్త్వయాభవనరూపేణ సర్వకర్మాభిధేయేన సామాజి
 కమనసోత్థంతానుకూల్యజన్యేవా సాధారణకారణేనాన్తఃస్థాంతర మాప
 వ్వాప్రస్థానభాదయోభావాసాత్వికభావాభవంతి ॥ తేషస్యకార్యభూ
 తైరతపనసాత్వికపదప్రతిపాద్యైర్బాహ్యైర్జడైర్భృతైశ్చాదీనఃప్రం
 భాదిభిరనుభావైస్సుశ్యంతే-తథాచరినినిర్వేదాదిభావా ఏవసూచితా
 భావంతఃఫలితం- తదుక్తినూచాగ్యహేమచంద్రేణ - బాహ్యస్థుప్రంభా
 దయశ్శరీరధర్మాఅనుభావాస్తైచాంతరాళికాభావాగ్గమయంతః ప

రమార్థ తోరణినిర్వహాదిగమకాశితీతమితి - ఏవంచస్థాయసంకారిసం
ఘపవజీవస్యననోమయావస్థాంప్రాప్య కార్యకారణరూపేణ ద్వివిధ
బాహ్యమాభ్యంతరంచసాత్వికగణంసంపాదయతీతి రహస్యం - కేచిద
యమనోమయవర్తీ రత్యుగణఃపంచభూతాత్మకాన్నమయత్యౌభకతి
యామనోమయతాదాత్మ్యావస్థం సీదత్యప్తిన్ననోమయతీతి వ్యుత్ప
త్త్యసత్వగుణోత్పత్త్యానుభూత్యాచ్య సత్వకర్తృభేదయం ప్రాణమ
యంప్రవిష్టసాన్నిత్వికగ్వి ననుభవతి - తచ్చప్రాణస్యభూభాగానుగ్ర
హేస్తంభః- జలభాగానుగ్రహేభాష్యః-తీవ్రతేజోనుగ్రహేశ్వరః -
వైశరీత్యేవైవగ్యం - ఆకాశానుగ్రహేప్రళయః - అనిలానుగ్రహస్య
మందమధ్యమోగ్యోజ్యాయా ద్రోమధ్యే క్రమేణ రోమాంచకేవదువై
స్వర్యాణీతవదం-కేచిద్భూవాంశరినైరిపేక్ష్యుణ రసాపరోక్షీకణిత్య
లక్షణోబలవిశేషస్సత్వం నిజ్జన్యాసాన్నిత్వికాశత్యామః - అన్యేషునర

వశగూ । అశ్చువై స్వగ్యమగ్యష్టాసాత్వికాఃపరికితః॥

౭॥ అభవ్యభిచారిభావాః॥ ౧॥ ర్వేనన్దాశింకాఖ్యాస్తథానూ
యామకశ్రమాః । ఆలస్యంవై వదైవ్యంచచింతామోహః

న్నయ ప్రాధాన్యేనాభి వ్యక్తతలక్షణ సత్వస్యతోపాదేః కటా
క్షుదిసాధానణ్యేపి ఎకజాదిసన్యోగయాభిత్వే స్తంభాదయవిసాత్వి
కాశత్యామః - కేచిత్తుకణాద శాస్త్రప్రసిద్ధ్యాప్రవ్యా దిత్రయవాచ
కార్థశబ్దం దలంకారశాస్త్రప్రసిద్ధ్యా స్తంభాదిష్టేవ సాత్విక వ్యవ
హారిత్వచిర్ణయంతి - ఏవంప్రాచామాలంకారికాణా మనేకథా పారిష్ట
వంచితే తద్యథాతథావాస్తునతత్రాస్తాకమాగ్రహః- కింతు స్తంభా
దీనామనభావాతిర్భావేపి కేచిద ద్విశేషేణ పార్థక్యమిత్యే తదేవా
స్వాభిరపేక్ష్యుణితి - ఏతేహంతగాణినిరహరి సూరివిరచితే రసనిరూ
పణైర్వ్రవ్యాని-విస్తరిభిరుభిరస్వాభిరుచరమ్యతే ౭॥ ఏతేహదాభిముఖ్య
నచరంతోవ్యభిచారిణ ఇత్యుక్తతావ్యభిచారిశబ్దవ్యుత్పత్త్యైవ నిర్వేదా
దీనాంసామాన్యలక్షణంసిద్ధమితిమత్వా తేహంకేవలంసామాన్య తోవిశే
షతశ్చోక్తేకమాహ-అథేతి॥ రసస్యసహకారిణితి - కల్లోలాసానుగ్రహస్య

జరత్యాదే ర్లూకీకస్యవరిపోషకతయాసహకారిణ స్సంతోనాట్యాదౌవ్య
ధిచారిణశ్చత్యజ్యంతశ్చత్యధః-తదుక్తం । మజ్జంతశ్చవిమజ్జంతఃకల్లోలా
స్త్రీయథార్థవేతస్యోత్కర్షణవిత్సవ్యంయంతితస్క్రూపతామపి । తథా
స్థాయినీమగ్నాహ్యన్యగ్నాహ్యభీచారిణః । పుష్టతీస్థాయినంస్వాంశ్చ
కత్త్రయాంతరసాన్యతామతి ॥ ఉత్తైశ్చైభియుక్తిసంవాదమాహ కారణా
తిస్థాయినఃస్థాయినోయోగ్యస్యేత్యర్థః- అనుభవాఉభయేషు గృహ్యం
తేననుచేష్టాలక్షణోద్దీపన విభావానాంభావహావాదీనాం శృంగారకా
న్యతయానుభావత్వంప్రతీయతే - కటాక్షభూమితేపాదీనామనుభా

స్మృతిర్ధ్యుః ॥ వ్రీడావపలతాహంపాతవెగోజడతాతథా । గ
ర్వోపిషదబేతుక్యంక్రావస్తేరిపవచ ॥ సుప్తిర్విబోధా
మర్షశ్చౌప్యవహితమభోగ్రతా । మతిర్వాస్యగిస్తథోన్మాద
స్తథామరణమేవచ ॥ త్రాసశ్చైవ వితర్కశ్చ విజ్ఞేయా
వ్యభిచారిణః । శ్రయస్త్రింశదమీభావారసస్యసహకారిణః ॥
తథావోక్తంకావ్యప్రకాశే ॥ కారణాన్యధకార్యానిసహకా
రీణీయానిచ । గత్యాదైస్థస్థియినోలోకేశానచ న్నాట్యకా
వ్యయోః ॥ విభావాశ్చానుభావాశ్చకళ్యంతేవ్యభిచారిణశ్చ ॥
లోకేశకార్యకారణసహకారి శబ్దవాచ్యా నాయకానాయకక
టాక్షభూమితేపనిర్వచాదయః- కావ్యనాట్యయోస్తుఃఖ

వానామనురాగజనకీప్సేన సంభవత్యేవిభావత్వం- ఉక్తానానుభవయే
షాంకల్లోలాయమానతయారసపోషకత్వచారిత్రాపి - సమస్తసం
చారిణానపిచింతాదీనామనురాగకార్యగయానుభావత్వం - తద్వ్యవశ్ర
వణాభ్యాననురాగాతిశయ జననాద్విభావత్వం చానుభూయతే - తదు
క్తంభావప్రకాశే- విభావోప్యనుభావస్సాన్వితానుభావోపభావః త్ । తా
వుశ్చాస్మిన్సాన్వితాంతేవతాన్యఃపరస్వరమితి- అక్రమపరస్వరశబ్దేన సం
చారిణామేవమిథీనుభావత్వం చేత్యాదిప్రవృత్తయ - అతిః కథంపూర్వో
క్తవిభావాదివ్యవస్థాంతేత్యన్యథా - కస్యాచ్ఛిదమనురాగవ్యక్తేర్వానికార్య
కారణసహకారీణితానితాం ప్రశిత్యైవ సకీంకరపిసాంకర్యమస్తి - వర్ణ

క్రమంతరాపెక్షయాతస్యాపవాకారభేదాపెక్షయావాస్యథా భావేన
విరోధః - యతైకస్యపుత్రాపెక్షయాపితృత్వంపిత్రపెక్షయాపుత్ర
త్వంసవ్యవతిస్థతే - అతోపభావాదీనామపి ప్రతియోగిభేదాదిభిః కల్ప
తాకారాంతరాణాం సాంకర్యశంకానవకాశాద్విభావానరూపతానయ
తైవేలిసంధం- ఏకంపఃభావాదీనామగ్రీసంకృతసతి రసాభాసత్వమిత్య
నుసంధేయం॥ ౮ ॥ సమాప్త్యాదంతప్రవృత్తేనాంగరసేనబాధితఃప్రథ
నరసోరసాభాసః- తదుక్తంరసార్థవే ॥ అంగేనాంగరసస్సైచ్ఛాన్యే
వర్ధితసంపదా। అమాత్యేనాఃసీతేసామీవాభాసతాంప్రజేదితి - అం
గరసస్యత్యతీయాశానుప్రవేకోమగ్యాదోల్లంఘనం - తదుక్తభావ
ప్రకాశే॥ భాగవత్యంప్రవిష్టస్యప్రధానస్యైకభాగతః । రసానాన్య
శ్యతేయస్తతస్సాదాభాసలక్షణమితి - తిలహస్యాది భూయిష్టాః
శృంగారాదయతభాసేభవంతి - అత్రైతాంగ్రహశ్లోకా ॥ హస్యోజ్జ

వానుభావ వ్యభిచారిశబ్దవ్యవదేశ్యాభవంతి ॥ ౮ ॥ శృంగా
రవీరరాద్రాద్భుతానాం లోకొత్తరనాయకాద్రయత్వేన ప
రిపోషితశయః॥ అతఏవశృంగారస్యజ్ఞైచ్ఛాదిపక్షయత్వే

గుప్తశృంగారహాస్యాశోకభయానకా । భయానకారాద్రవీరౌతథా
శృంగారవిప్రయా ॥ వీభస్యకరుణారాద్రశృంగారౌచయథాక్రమం ।
శృంగారాదీన్సంప్రవిశ్యరసాభాసాన్నితన్వతీతి - యన్యప్యేవం నవా
నామపిరసానామాభాసత్వం సంభవతి - తథాపిక్వచిద్విశేషకభిన్యత్తు
మారభతే శృంగారేతి॥ శాంతస్యాప్యవలక్షణమేతత్ - లోకొత్తరనా
యకాశ్రయత్వేనైతి ధీరోదాత్తాది నాయకొత్తను విషయత్వేనేత్యర్థః -
అతఏవోక్తంలోచనేధర్మయుద్ధవీరప్రధానోధీరోదాత్తః - వీరరాద్రీప్ర
ధానోధీరోద్ధతః- వీరశృంగారప్రధానోధీరలలితః- దానధర్మవీరశాంత
ప్రధానోధీరశాంతశ్చిత్త చత్వారో నాయకాశ్చితి - అత్రవీరససమాన
యోగయేమత్వాదచ్ఛతోపాదానం- యదాహమనిః - వీరస్యవైవయ
త్యోమకసోద్భుతఃపరికిర్తితశ్చితి-విదగ్ధజనైకవిషయోరసపరిపోష పశేష
క్రూరభావః॥ ఏవయేవోధమాహ అతఏవ ॥ ఇదమత్రానుసంధేయం

యశ్రవిభావాదివరిపూర్తిస్త్రమభ్యురసః - తదుక్తం లోపనే - రస
ప్రసవయోయశ్రమ్యుగయా విభావానుభావస్యభిచారి సంయోజ
నోచితస్థాయిప్రతిపత్తికస్య ప్రతిపత్తిస్థాయి శే చర్వణప్రయుక్త ప
వాస్వాదప్రకర్షణి- ఉదాహరణంచాత్రివ || కృత్వాగ్రూహయ్యాంవ్య
తీత్యుచింభాగ్రింతా నిత్యస్థితే మధ్యస్థాస్త్రిభిరంగపివ మే ని
ష్పందతామాగతా | ఇద్వస్తీప్తిపి తేనాంతితనై రుహ్యతుంగ
స్తనాసాకాంక్షంముహూర్త తేజలలవప్రస్యందిలోచనేతితి - అగ్రహి
నాయితా కారానువర్ణ్యమానస్యా త్వప్రతికృతిపవిత్రిత చిత్రఫలకావ
లాకనాద్వత్సరాజస్య పరస్పరాస్థాబంధరూపో రంభస్థాయిభావోభా
వానుభావసంచారిసంయోజనావశేనచర్వణరూపాభితి - ఎవంవయశ్ర
విభావాదివరిపూర్త్యభావస్త్రా రోపితోరసః | మేచ్ఛాదౌతధాభూత
త్వాస్త్రసాభాసద్విమితీభావః ఉక్తాధైసమ్మతిమాహ ఏకతైతి || అగ్ర

త్వాభాసత్వం | తథాదోక్తం | ఏకతైవానురాగశ్చేష్టిత్వ

మేచ్ఛగతోపవా | యోజితోబహు సక్తిశ్చేష్టసాభాసస్త్రి

ఏవేత్సవధారణేనాన్యత్రానురాగాత్వంతాభావస్సూచ్యతే - యధాగా
ఽణేసేతాయః - తేనస్త్రీపు సంయోరేకత్రానురాగః సేతస్యత్రాను
రాగ ప్రాగభావేవ విభావాదిసంపూర్తి సంభావనమనైనైవ | నాభా
సత్వమితీభావః - అన్యథా ప్రథమమతానురాగేవస్మిరాజే జాతాను
రాగాయారత్నావళ్యైః పూర్వానురాగస్యాభాసస్వప్రసంగాత్ - మై
చ్ఛాప్తరశ్చ మనాస్మాతవైగర్భ్యగః ధావావనను భూగవిభావాదిభా
వానామభివదనవ్యాపారమాప్రిపిత్తుణాస్స కాలావగాః - అగ్రస్తేహం
ద్వయానామపిసనానయోగైనుత్వాస్స కాలాపాదానం ఆతపివ -
శృంగారాభాసస్యత్రైభ్యోక్తిరిపి-బహుసక్తిరనేకత్రానురాగః-అత్రా
పిముఖాంతరేణ సమానురాగఫలాభావాద్విభావాన్యసరిపూర్తి రితిభా
వః-పునోప్యనేకనాయకానురాగేరసాభాసత్వమితీకేదిత్ | తద్విగత్తతే
దక్షిణనాయకానురాగస్యసర్వసంప్రతిపన్నరసభావస్య అభాసత్వప్ర
సంగభిజేనైవం - తస్యోక్తేకస్యామేవగాథానురాగత్వత్ అన్య

శ్రుతుక్వచిత్త్యత్వంక్వచిత్తందత్వమితి నిశ్చయం - తుల్యానేకశ్రద్ధాని
 ఇతిలక్షణంపునరవేకాసు నాయకాస్వనువృత్తిమాత్రపరత్వేన తుల్యత్వ
 పరమితిద్రష్టవ్యం అత్ర పక్షగ్నయేపిత్రమేణసమాను రాగాభావాదపి వే
 కావనేకానుగాగాచ్ఛరతేగారోపితత్వేన హాస్యాస్పదత్వాత్ నిబం
 నస్త్రీవిధాయనాభాసఇవివేకః । నన్యారోపితాసాభివాత్రిర్యగా
 ముఃభంచమతాగర ఇతిచేచ్ఛుక్తికారజగంగృహీత్వా ప్రమోదమన
 వృద్ధ - పశ్చాత్తా లీలబాధస్తుప్రపంచసత్యత్వాభిమానసమయసాం
 సారికవ్యవహాస్యవతాదాత్మికచమతాగరస్యనవిరోధితి - రసాభాసో
 పృపాదేయపవేత్యలంప్రపంచేన ॥ ౧౦ ॥ విభావాదివ భ్యేవ్యభిచారిభా

ధామతఇతి॥౧౦॥ వ్యభిచారిభావానాముదయప్రశాన్యకవప్థ
 యావస్మరవిమర్ధరసా గ్రేణయోగ్భావయోస్సవిధయా సం
 బంధేనాన్యోన్యోపనర్దకతయా బహునాం సమావేశేన చ
 చాతుర్విధ్య ॥ తథాచోక్తంపశ్యమాపకే ॥ భావస్యశాంతిరు
 దయస్సంధిశ్శబలతాతథేతి॥౧౧॥.....*

❀ రత్యాదిస్థాయిభావలక్షణోదాహరణాని ❀

అథయథాక్రమస్థాయిభావానాం స్వరూపముదాహరణం
 చ॥ తత్ర స్సంభోగఃపయశ్చాచ్ఛాపశేషోరతిః॥యథా ॥ శృంగ

వానాముదయాద్యపాధి చతుష్టయజన్యచమతాగరః శేషనిబంధనంచా
 తుర్విధ్యమాహ వ్యభిచారితి ॥ అన్యోన్యోపనర్దకతయేతిస్సస్వబాధ్యా
 నాంభాదకత్వేనేత్యన్యోపక్ష్యమానోదాహరణానుసారేణకల్పనీయః - ర
 సాభాసాదీనాముదాహరణము తరత్రభవిష్యతి॥౧౧॥*

అథస్థాయిభావేషాదైశక్రమానుసారేణ రతి, లక్షయతి శక్రైశ్చ ॥
 యావోరన్యోవ్యాసంరజనకందర్శనాలింగనాదికంకమగ సంభోగః - త
 దుక్తంభావప్రకాశే । కామోపచారస్సంభోగః కామఃస్త్రీపుంసయో
 న్సుఖంసుఖమానందసంభేదఃపరస్పరవిగర్హతః । ఉపచారప్రదానంకా
 రకంకమగకన్యతఇతి- తద్విషయశ్చాచ్ఛాపశేషస్సప్పహావ్యపరపర్యాయః
 ప్రమోదాత్మానుమోహ్యత్రిపశేషోరతిత్యర్థః - తదుక్తం-సంపన్నైశ్చ

స్వస్థమయోరశేషగుణయుక్తయోః । నవయావనయోన్మైఃస్థుక్రమ్యత్యో
 స్త్రియూవయోః । నారీపురుషయోస్తుల్యాపరస్పరవిభావికా । స్పృహ
 స్వయా చిత్తవృత్తిరతిరిత్యభినీయతెభిః - స్పృహలక్షణగుణపితైః
 త్తం ఆత్మోపభోగకరణంస్పృశంతీప్రియచర్తనా । యాజహాతిరా
 గాగాసాస్పృహగ్యాభినీయతెభిః ॥ ఉదాహరణ శృంగారేతి ॥ జగ
 తామానందస్యానందహతోరేకస్యాద్విషయస్య నిన్యందస్య మృప్తాంశ
 స్పృహస్థానంగుణైరాభిరూప్యాదిభిః - ప్రసాదితాఃప్రసన్నీకృతాః దృ
 షోలాః స్వప్తయోయైస్సోభోక్తాః - గుణప్రసాధితదిశభిః పాదగుణాలం
 క్యదిశోదిశాదిప్రసాదగుణాభ్యుద్భవః - అన్యేగంధర్వగీర్వాణాదయః
 తైరేకైకగుణాశ్రయైఃకిం నకిం పిసాధ్యమిత్యర్థః ఆశేషస్థిగస్సర్వాధి
 ః - అత్ర కామస్యాపికామోగ్నః కాకతివల్లభోమమప్రేయానభూది

రైకరసః స్వరోస్తుజగదానందైకనివ్యంభూరించుప్రీతగుణి
 భ్రీమైకవసతిర్జాగర్తుపుష్పాకరః । గంత్యనేపిగుణప్రసా
 దితవ్యశఃకింతైశేషేన్నతోజాతః కాకతివల్లభోమమపతిఃకా
 మస్యకామోగ్నః ॥ ౧ ॥ వికృతిదశనాదినివ్యంభూనోఃకా

తివాగారంభే స్వానురక్తప్రియలాభజనతహ్వానుభావేన కస్యాభి
 వ్నాయికాయాఅలంబనసభావభూతాయాః ప్రమోదాత్పరతిరభివ్యం
 తే-భయంచ నిసర్గాదినిమిత్తభేదాత్ప్రవిధా - తత్రమదనేపిదవనం
 తాదివైరాగ్యేణప్రియపవయప్రేక్షాశేయసభానమూలేతి వెదిత
 వ్యంభూతమేవమమప్రియంనాన్యదతిప్రశ్యయపవాభిమానభిత్వాహుః -
 భేదాంతరోదాహరణప్రపంచస్తుగిసాగ్ధవైరప్రవ్యః ॥ హాసంలక్షయ
 తేవికృతీతి ॥ ఆత్మనఃపరస్యవాయేవేషభాషాకారివికారివిగుణాలంకారా
 స్పృతరావణకృత్వాదయస్తదర్శనప్రవణజన్యోననోవికారోహాసః - స్వ
 నహసార్వేవికల్పాత్ ఘోప్రశ్యయః - ఆయమేవబాష్పగ్యనుభావో
 నిద్రాలస్యాదిసహకృశ్చర్మవ్యూహాహాసేసాధురితి వ్యుత్పత్త్యాహా
 స్యోభవతి-సహోదమాదిమృత్పైకైకయుగళక్రమేణవద్విధః - తద
 త్తంవికృతాకృతివాగ్వైమైరాత్మనోవాపరస్యవా । హాసస్యాకృతిహా

మెస్యహాస్యస్త్రిప్రకృతిత్వస్థితృతి || స్థితమహవికసన్నయనంకిందిల్ల
 త్కృద్విజంహసితం | మధురస్వనంహసితంసాంగశిరఃకంపముద్ధసితం || ఆ
 పహసితంసాస్త్రిక్షంవిక్షిప్తాంగంభవశ్యతిహసితం | ద్వేద్వేహసితేచై
 హంజ్యేష్టేమధ్యధమేక్రమశతృతి - ఉత్తమస్యస్వకీయ పరకీయవికారద
 ర్శనాత్కృష్టేణస్థితహసిత-మధ్యమస్యః హసితోద్ధసితే - అధమస్యాప
 హసితాతిహసితేశ్చతి | సత్రాధమాశ్రియమన్యదీయవెషవికారజన్యంహ
 సముదాహరతి విశ్రాంతాని || కబరీః స్త్రీజనాచితాకేకపాశా -
 జానపదేత్కాదినాజీవ - అత్రబందీగ్రాహంకృహితానావప పలాయ
 నపరతయాస్త్రీవెషధారిణోవైరిభూపతీః - కీవప్రదేశాదిస్పర్శనేన పు

రోహసః || యథా || విశ్రాంతాకబరీర్ధృతాంశనదృశఃకృ
 త్వాకుచాకృత్రినూ స్త్రీనేహన్నితి కాకతీంద్ర నగరేంద్ర
 న్నరూపాన్నపాశా | గృహ్స్వేత్తేనమహాస్యవత్కుకుచావా
 కృశ్యకీవీపురో హీహీ కప్తమితి త్యంతివిషణ్ణేనేనుధూ
 ర్తావిటాః || ౨ || ఇప్తశనఃయోగాదినాఅత్సనిదుఃఖాతిభూమి
 శోకః || యథా || థాతర్నిమగ్నరుణోసశిక్షయసికింపన్యాం
 శరీరస్థితంత్రాద్యస్విభవాగ్నహః క్వసుగతాఃస్థానంమరుః క
 వ్విరంహోనాథాః పతితాఃప్రతాపన్యవతేః ప్రధార్పిషీద్వి

మాంశృతిహసతాంధూతావిటానామాలంబనవిభావానాం పుగుమస్య
 నస్యహాస్యహీహీత్యనుకరణం || ౩ || శోకంక్షయతి-ఇష్టేతి || ఆచక్ర
 హణాదనప్తప్రాప్తిర్నృహ్యతే-దుఃఖాతిభూమిదుఃఖప్రకరణం || ఆన్యం
 శోకముదాహంతి థాతరితి || నిమగ్నరుణోన్యశంసః - వన్యాంఫలమూలా
 దిరూపాంత్రాద్యస్విభవానానాధభాగోపకరణపరిపూర్ణాఇత్యర్థః ||
 స్థానంమరురితి - విపాసాయాంయతోదకమపిదుర్లభమితిభావః మహార
 శ్యేవాభర్తృభిస్సహ న్యుగమిభునాదివద్యభాకథం చిన్వంతామహాశ్చివి
 చారితేతి కథంవాకియాన్వానోదైవపాకః - తేభర్తారూపితోగ్ర
 భవహ్నోకలభాతానలభంతేతి పరిచేవితం హేతికథైససూచయిన్నాహ
 హానాథాశ్చితి || అమాపంజలప్రాయం - ఆగ్రశత్రుస్త్రీశాంమాలంబ

పరిభావానాంభర్తృపియోగరాజ్యభింశాదిజనితా దుఃఖాతిభూమిస్తై
 పాలంభసహితేనరోదనేనసూచ్యతే - అతోగ్రిన్ద్రిఃటుతనోరస్తాడనా
 యోనుభావాః - దైన్యమోహచింతావిషాదాదయోవ్యభిచారిణశ్చవి
 శేషేణాపాత్రాఃఃరుగతామాపాదయంతి || ౩ || కొగ్రిధంఃక్షయతి || శ
 కుక్రితేతి || శత్రుగ్రహణంభృత్యాదేరుపలక్షణార్థం - తత్కృతేనావ
 చారేణవధావజ్ఞాదినాప్రజ్వలితానునోవృత్తిః క్రోధశివ్యర్థః - సుద్రవి
 సః - కొగ్రిధఃకొపారోషశ్చేతి-తదుక్తుభావప్రకాశే - ప్రోధఃకొపశ్చరో
 షశ్చేత్యేష భేదస్త్రీధావత్యతి - తత్తవధాదివ్యంతః ప్రారజనాశ్ర
 యఃకొగ్రిధః - అభ్యర్థనావశిర్విరజనాశ్రయఃకోపః - (స్త్రీపుంసయోర
 న్యోన్యవిషయః ప్రత్యాయనపర్యంతోరోషః - తతాన్విజ్ఞామూలంకూర్తి

వద్యోహణాం తదనూపమశ్రుభిరహూజాతంస్థలంమూర
 వః || ౩ || శత్రుకృతాపచారేణమనన్తప్రజ్వలనంకొగ్రిధః || య
 థా || రేరేసేవణకస్తవాయమన్దఃపూర్వోగ్రిధఃపూర్వోమహా
 నుత్తీగ్లాకిలయేనగౌతమనదీప్రాప్తాసిమృత్యోన్ముక్తింవిషాకా
 కతిపీరరుక్రశతి కింనాశ్రాపిసప్తాక్షరీప్రయుభ్యన్విశి పక్ష
 పార్థివమహాభూతగ్రహూచ్ఛాపః || ౪ || లోకొన్తరేషుకా

రాలంబనంకొగ్రిధ ముదాహరతి || రేరేశతి - వాక్యాదేరిత్యాదినాకొపే
 ద్విరుక్తిః - అయంపూర్వోయస్యాసావిదంపూర్వః - సనభవతీశ్యనిదం
 పూర్వః- నూతనశివ్యర్థః-అన్యధికా-రేణాత్మోత-గ్రిధః-కుతాయం
 తేమహానిదాన్మభూత పూర్వోగ్రిధఃప్రాదురభూదిశ్యర్థః - యేనగ్రి
 గౌతమనవ్యత్తీగ్లాశ్యవజ్ఞాకథనం - కిత్త్యతీకే - తేనవాస్తామాగ్రమే
 తదితిభావః-తిథాపితస్యేదంకమణఃఫలమిత్యాహ ప్రాస్తత్యతి || అవ
 జ్ఞానిమిదమాశంక||తేవిషేతి || అన్యథాభూతగ్రహాది కల్పానాంవైరి
 భూపతీనాం కల్పాంతకాలరుక్రస్యాస్త్యత్స్వామినః కాకతి పీరరుక్రస్య
 నామమాత్రమహామంత్రం నిశచ్యైవ కాండిశీకచరః కథమద్యైవ
 ముద్యుక్తైభవానితిభావః - క్రోధోయంవిపక్షదర్శనాది విభావఃకేత
 గర్జన దంతఘట్టనాద్యనుభావో గర్వామదాదివ్యభిచారి చర్మవ్యాధి

స్వకారోద్రోభవతి || ౪ || ఉత్సాహంలక్షయతి లోకతి || స్థాయానతిష్ఠి
 రః - వివక్షితకార్యవిషయమాత్మకృమేవాత్ర స్థైర్యమితిభావః - అహ
 మేవవిధత్వేనప్రాణత్వేనాభిమానాత్సక ఉత్సాహశ్చతి లోచనకా
 రః-శాలదాతనయస్తుకార్యమాత్రమంగీవకార- తదుక్తం || ఉత్సాహస్సు
 ర్వకృత్వేషసత్వరామానసీక్రియా । సహజాహోర్యభేదేనసద్విధాపరి
 కీర్తితత్త్వఃఉదాహరతి యుద్ధేష్వతి || త్రిభువనగ్రాసేచ్ఛయాకల్పం
 తవదితిభావః-యుద్ధేషయుభిలేష్వైర్భువనః - అత్రయద్భవ యుద్ధస్యాంతే
 శ్యాదినా నిపాతినాత్పంథమాత్రవాచీయుద్ధశబ్దః - తథాపియుభితార్థ
 త్వంకథంచిత్యాదృశ్యాతకల్పనీయం - సముద్రాణాంమంథయోగవ
 తాలాలవైషమ్యేపియోభసంభవాత్ - అతవహావృత్తికారః - కథం
 యుద్ధసముద్రః యుద్ధానదీ త్యేవమాదాపుపమానాన్భవిష్యతీతి - గండో

ర్యేషుస్థాయాన్ప్రియత్నఉత్సాహః || యథా || యుద్ధేష్వద్వి
 షుంభమాత్త్రిభువనగ్రాసేచ్ఛయాసర్వతస్సన్నద్ధేష్వ
 పిపర్వతేషుపరితోగండోపలాభవన్నితం । శక్తావసయంని
 వారణవిధౌతుప్రతుమాభృజ్యయైశ్లోఘనఃకియతీతి కాకతివి
 భోగ్యఃకంఠసైన్యభటాః || ౫ || రౌద్రసింహర్శనాదిభిరన్ధా

పర్వాగండైర్బాహులూపలాభైర్భువనః - అత్రవైరిభూపాలవిజయవి
 వయస్సహజోత్సాహస్సముద్రసంయోగపర్వతసన్నాహనివారణే వయ
 మేవశక్తాశ్చవివాగారింభణ్యజ్యతే- అత్రాత్మత్వేభూన్యసికారాది సం
 భవాద్ధిరోద్ధతోయంవాయః - తస్యవీరసేపిప్రాధాన్యేనానుప్రవే
 శసంభవాత్ - తదుక్తంలోచనే-వీరౌద్రప్రధానోద్ధిరోద్ధతత్త్వ- అయ
 మేవప్రతాపవినయాదిభిర్విభావితః కరుణాయుద్ధాదిభిరనుభావితో గర్వ
 హర్షాదిభిర్భూతోవీరసోభవతి సచక్రివిధః-యథాహమునిః - దాన
 వీర-యుద్ధవీరంధర్తవీరంతతే వచ । రసంవీరమపిప్రాహుప్రవృత్తివిధ
 సమృతమితి-ధర్తవీరస్థానేవయావీరముక్త్యాత్మేర్ధ్వమాహధనికః - త
 త్రదానవీరోబిజావదగ్న్యూదిః యుద్ధవీరోరామాదిః- ధర్మవీరోయు
 ధ్మిరాదిః- దయావీరోజీమూతవాహనాదిః - తత్రప్రసేవీరక్తాతుత్వా

స్వభావరాహిత్యే యుద్ధవీరస్తత్సహిత్యైరౌగ్రభివేక్షకః ॥ ౫ ॥ భ
యంబతుయతి రౌద్రేతి ॥ ఆదిగ్రహణాదౌగ్రశబ్దశ్రవణాదయో గృ
హ్యంతే - తజ్జన్యమనర్థాశంకనమనశ్చాంచల్యరూపంభయమిత్యర్థః - ఏ
తచ్చస్త్రీనీచప్రభృతీనాం స్వాభావిక ముత్తమానాంకృతకమిత్యాహు
ర్హేనుచుగ్రశారదాతనయాదయః - శింగభూపాలస్తుసర్వశ్రకృతకమే
వేతిప్రశ్నవదత్ - అనేకవిధమిత్యన్యే ॥ తత్రౌగ్రశ్రవణాద్యభయ
ముదాహరతి- దూరాదితి ॥ ఏత్యప్రస్ఫుమరమహసోవిశ్వవ్యాపితృతాప
స్య-సరతేస్సుమస్యదత్తాదినాత్తిరత్ - కిర్ణజ్వరాంతాఃకర్ణవ్యాధిపీ
డితాః- బధీరీకృతకర్ణాద్యర్థః - తత్రాప్యేమహద్దష్ప్రవేశంగహనమర
ణ్యంఏతంశః- ఇదిగాదికంటకాకృష్టకేశాస్సంతఃవ్యాకులాంతఃకరణాః -
ప్రతివక్షుబుద్ధ్యా పాదపాక త్రాయధ్వమిత్యాదిభిదీనోక్తిభిః ప్రార్థ

శంకనంభయం ॥ యథా ॥ మాగాదాకర్ణ్యవిశ్వప్రస్ఫుమర
మహసో వీరరుగ్రస్య దైత్రప్రస్థానారంభ భేరిణాదమర్శి
హఃపూర్ణ ర్ణవ్వరాంతాః ॥ అసహ్యద్యిశ్వశంతిగహనమని
మహగంఠకాకృష్టకేశాస్త్రాయధ్వంముంచతేతి ప్రశిన్యవ
తిధియాపాదపాన్పార్థయంతే ॥ ౬ ॥ అథానాందోషసంక

యంతే- అత్రవైరిభూపాలసమవేతోభయస్థాయిభావోవ్యుత్తే - అ
యంసంస్పృశిత సాహగ్రీకోభయానకౌభవతి - తదుక్తం - వికృతస్వరస
త్వాదేర్భయభావోభయానకః ॥ సర్వాంగదేవభుస్సేదశోఫదైవస్థ్య
లక్షణః ॥ దైన్యసంభ్రమసమ్మోహత్రాసాదిస్తత్సహజరభి ॥ ౬ ॥
జగుప్సం లక్షయతి ॥ అథానామితి ॥ రుధిరోద్వాంతాశ్చహృస్య
వదాధశ్రవణదగ్ధనాదిజన్యోమనస్సంకౌచోజగుప్సేత్యర్థః - అయిమేవ
నాసాపిధానశ్రీవనాద్యనుభావో భయావస్థారాదినహకారీ వీభత్సో
భవతి-సచవిభావాదిభదాత్ యోభఉద్వేగశ్చేతిద్విధా - తదుక్తంభా
వప్రకాశే యోభాత్పరుధిరాంత్రాదిదర్శనస్పర్శనాదిజః ॥ ఉద్వేగా
త్పాత్రమిచ్ఛర్షిపూతివిష్టాదిజో భవేదితి - వైరాగ్యావ్యవతిగహాసింహ
ప్రసేయోవీభగ్నత్యాహ ధనికః ॥ తత్రయోభణంవీభగ్నముదాహరతి

విష్వసితి || మహతివిష్వజ్జస్తిమహంకేసార్యత్రికమేదకదఃమేపతితాః.
గంతుమశక్త్యాప్రమాదైశ్చేతిభావః - తథామృతత్వాదుచ్ఛానావిష్వ
జ్భాశ్చలేహంమాతంగానాం దేహశ్రేణీషు లబ్ధిప్రచారోగోమాయుప్ర
భృతీనాంయాసుతాస్తథోక్తాః- ప్రవహంతఃప్రకర్షణప్రవంతః- ఉరవో
ధికాఃపసాదీనాం వపాదీనాం ప్రవాహాః స్తోతాంసి యాసుతాస్తథో
క్తాః - రాశీభూతైరస్థికూటైఃకీకససమూహైః స్థపుటితాః పికటికృతాః
నికటాఃప్రాంతదేశాః యాసుతాస్తథోక్తాః నిస్సరద్విస్రగంధాః ఉష్ణ
వదామగంధాః - వీరరుద్రేణసృష్టేఃఆయోధనోర్వ్యయుద్ధ భూమయ

శానాదిభిర్గర్భణాజుగుప్సా || యథా || విష్వజ్జస్తిమహం
కే మహతి నిపతితోచ్ఛానమాతంగదేహశ్రేణీలబ్ధప్రచారాః
ప్రవహదురుపసాహజ్జరక్తప్రవాహాః । రాశీభూతాస్థికూట
స్థపుటిత నికటానిస్సరద్విస్రగంధాః కుర్వంత్యాయోధనో
ర్వ్యభయమవనిభృతాం వీరరుద్రేణసృష్టేః || ౭ || అపూ
ర్వాగ్ధసందర్శనాప్చిత్తవిస్తారోవిష్మయః|| యథా|| ఔన్నత్యం
మహదన్యదేవమహితః కోవ్యేషగంభీరీమా కావ్యన్యాసర
ణిఃప్రతాపయశసోరనైవబాహువ్యాఃప్రథా|| సర్వంనూ
తనమేవరుద్రస్థపతెగ్గానే నతన్నిమితౌసామగ్రివతురాన
నేనకియతీకీదృక్క్రమాకల్పితా|| ౮ || శమోవైరాగ్యాదివా

సర్వేహంభయంకుర్వంతి|| ౭||విష్మయంలక్షయతి అపూర్వేతి || లూకీ
మాతివృత్తైఃపదార్థోల్పార్యార్థః - తద్దర్శనాదిజన్యోమనోవిస్తారోవిష్
యత్తత్సర్థః - అయమేవాకస్మికమనోరథలాభాలౌకికవస్తురర్శనాది విభ
వో నయనవిస్తారసాధువాదాద్యనుభావోహస్తావేగాది సహకృతోద్భ
వః|| ఉదాహరతి ఔన్నత్యమితి||వాఖ్యాతదరమేతత్ (కావ్యప్రకరణే
సంఖ్యా ౧౫) అన్తరీమన్యశబ్దాభ్యామలౌకికత్వేన ప్రతీయమానాన్య
త్వాదివిలోకనవిభావోవిష్మయఃప్రతీయతే|| ౮||శమంలక్షయతి || శమః
తి||అతాగ్రిదిశబ్దేనకుశ్వరానుగ్రహసత్సంగమాదికంగృహ్యతే - వికార
విషయాభిలాషాదయః- తద్రహితదిద్విగ్నంవైరాగ్యాదిజన్యస్తృష్టాత

యాద్యపరపర్యాయోనిర్వేదాఖ్యోమనోవికారశ్శుభశ్శత్యర్థః - అయమే
 వయమనియమాద్యనుభావోద్భుతినిర్వేదాదివ్యభిచారి చర్వ్యమాణశ్శాం
 తోభవతిఃఉదాహరణికిమితి । నహతీమాయుప్రధాంఽతుర్యగసహ
 స్రమేకంవిగమిత్యాదిక్రమేణ సంవన్సరశతరూపాం అనన్యగుమామ
 సాధారణామిత్యర్థః- అస్తాంతరుపస్థవానిరస్తకామక్రధానియః - బా
 హ్యంవాతాతలపాదిజన్యమపీత్యర్థః-ఉపస్థవంపీదాం - ఆతిద్గ్నిమాయుర
 త్యుచ్చగ్రీతమైశ్వర్యంచేత్యుభయమాశాస్యం సర్వేషాం తస్మింపాదకే
 మపరమావధితయాప్రసిద్ధోపితావహపుగుహవాతావపి తృణాయశున్య
 మానానాంవైరాగ్యోభూమిలక్షణశ్శమఃప్రణీయతే ॥ నను అష్టేవా
 త్యేరసాఃస్తృతాఇతినియమాన్నఃమశ్శాంతరసోనసంభవతిచేత్తవా
 తపివంప్రప్రవ్యాః- కింమునినాశాంతస్థాయినపవానరూపణాన్దిదభావః -

నిర్వికారచిత్తశ్శం ॥ యథా ॥ కింబంధతురాననేనమహతీ
 మాయఃప్రధాంగచ్ఛతా లభ్యా సంవదనవ్యనన్య సుగమా
 మింద్రైరికింవాకృశ్శాంత్యస్తాంతరుపస్థవాన్సుకృతిహోనోజా
 నతేబాహ్యనన్య ద్యోఃప్లవమంధ్రినాథతిలకే విశ్వంభరాం

ఉతతత్సవగ్రీవైధుర్యాత్ - ఆహవాన్విదశ్లోఘ్యత్వాత్ - అథనాం
 రిర్భావాత్ - యద్వాపురుషాధాభావాత్ - నాన్యః - నిర్వేదపవశాం
 తస్యస్థాయీభావఇమనినాంగీకృతత్వాత్ - తచ్ఛానేకరససాధారణ
 స్యవ్యభిచారిణస్తతోవ్యమంగళప్రాయత్వేపినజాతీయా గ్రగన్యశ్శం
 ప్రాధాన్యేన కంచిప్రసవశేషం ప్రత్యసాధారణస్థాయీత్వం బోధ
 యితుమితిస్మరిపాదవాత్ - తడుక్తంకాన్యప్రకాశే - నిర్వేదస్వానంగ
 లప్రాయస్య ప్రథమమనుపాదేయత్వేవ్యపాదానం వ్యభిచారిత్వేపి
 ఘాయిత్యాభిధానార్థంచేననిర్వేదస్థాయీభావశ్శాంతోపి నవనూస్తిరస
 ఇతి-ఉక్తంచద్వన్యాచార్యైః - తృష్ణాక్షయశుభస్యయః పరిపాషస్త్య
 త్సోరసఃప్రతీయతపవేతి - ఏతద్వాగ్భ్యానవ్యాజేనలోచనేవ్యుక్తం -
 తృష్ణానాం విషయాభిలాషానాం సిద్ధోయః క్షయస్సర్వతోనివృత్తిరూ
 పోనిర్వేదఃసపవనుః తస్యస్థాయీభూతస్యయః కరిపాషస్త్యవర్వ

మాణతాకృతఃసపవతక్షణంయస్యసశాంతారసఃప్రతీయతవేతి - నచః
 ర్వేదస్తృష్టాక్షయాత్తేషమపర్యాయోనసుఖరూప ఇతిశంకసీయం - వై
 యాసికానామవిద్యానివృత్తి వదస్యాపిసుఖరూపత్వసంభవాత్ - తదః
 క్తం॥ యచ్చకామసుఖంలోకేయచ్చదివ్యమహత్సుఖం తృష్టాక్షయసు
 ఖస్యైతేనాహాతవ్షుడశీంకలామితి - నద్వితీయః - వైరాగ్యాదిసామ
 గ్ర్యాస్సులభత్వాత్ - తథాహి - వైరాగ్యపరమేశ్వరానుగ్రహప్రా
 చీనకుశలపరిపాకసత్పురుషసేవావేదాంతవిచారాదయోవిభావాః య
 మనియమాదయోనుభావాః - రాజ్యధురోద్వహనాదయోపిశాంతస్యజ
 నకాదేరనుభావాఇత్యుక్తంలోచనే - మలిప్రృతివింతాధృతివితరాగద
 యోవ్యభిచారిణఇతి-నన్యరీయః - గాగద్వచకలుషితాంతఃకరణానామ
 చర్వణీయత్వేనాక్లాఘ్యత్వేపీతరాగాణాంతదభావాత్ - యదితేష
 యాక్లాఘ్యత్వమాక్రొణసత్వాస్సృచ్యవేత - తహిపీతరాగాణామ
 క్లాఘ్యఇతిశృంగారోపిప్రచ్యవతాం-నచశుద్ధః - సతావచ్ఛృంగారాదా
 వంతర్భావస్సంభవతి,అప్రసక్తత్వాత్ - ననుదానాద్యపాధినాత్రివిధో
 వీరః-తదుక్తింమునినా॥దానీరంయుద్ధవీరంధర్మవీరంతదైవచ, రసంపీ
 గమపిప్రాహుప్రకృత్రివిధసమ్మతమితి॥అయంచదమప్రధానోవీరపవే
 తితత్రైవాంతర్భావశ్శాంతస్యసంభావితఇతిచేన్న,ఉత్సాహస్యాహమే
 వంవిధత్వేచప్రాణత్వేనాభిమానసయోవీరః । సర్వాహంకారప్ర
 శనైకరూపశ్శాంతఃపవమనయోరత్యంతవైజాత్యాత్ । తహిదయావీ
 రేంతర్భావఇతిచేన్న - తస్యాప్యేవంవిధత్వేశాంతస్యైవ నామాంతరక
 రణంఅనైవంవిధత్వేవీరప్రభేదపవేతి - ఏవమప్యంతర్భావాంగీకారేస
 ర్వత్రైకరస్యప్రసంగః,నాపిపంచమః । చతుర్థాపురుషార్థస్యముక్తేరేత
 దేకసాధ్యత్వాత్ । తదుక్తంభావప్రకాశే । సర్వప్రకారైస్సంపూర్ణ
 కామస్సంతుష్టమానసః । పార్షిష్ఠిముక్తింవరమేశాంతేనైవరసేన
 సత్తితి । లోచనేదోక్తంమోక్షఫలత్వేనచాయంపరమపురుషార్థనిష్ఠు
 త్యాత్సర్వరసేభ్యః ప్రధానరమస్సచాయంశాంతరసత్తితి । తస్మాన్న
 వైవరసాత్తితిసిద్ధం । వత్సలాదిరసాంతరాగామంతర్భావాదికమన్యతోద్ర

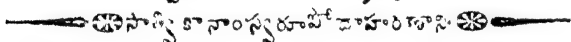
వ్యం | ౯ | విభావానుభావాదీనాం ప్రతిరసమసాధారణతయాయథా
సముదాహర్యము వితత్వాదాదౌ శృంగారముదాహరిష్యమాణ ప్రదా
ంబనముదాహరణి లావణ్యేతి | ముక్తాఫలేషుభాయాయా స్తరశత్యమి
సాంతరా | ప్రతిభాతియదం గేహతల్లావణ్యమిహేవాచ్యతఇత్యుక్తలక్ష
ణః కాంతివిశేషోలావణ్యం | తస్యైకాభినిః- కదాచిదపితన్నక్షీయణిభిభా
వః | రచనాశిల్పంబంగోపాంగ సౌన్దర్యనిర్మాణంతద్విషయప్రతిజ్ఞాయా
అవధిః ఇతఃపరం విభాతాప్రతిజ్ఞాతుమపిసశక్నోతి కిమతవిభాభుమితి
భావః | శృంగారస్యప్రతిభాః||స్వామిభృత్యాధనాన్దానాంవ్యవస్థాపరి
కల్పనే | అన్యోయఃక్రియతేశిష్టఃప్రతిభూస్సరిగద్యతఇతి సోమేశ్వరోక్త
లక్షణః | యథాప్రతిభూరథమణాన్ధనముద్ధరతితథేయమపివైరాగ్య

భిభ్రతి||౯|| అథశృంగారస్యాంబనః భావోయథా||లావ
ణ్యైకాభిని ర్విధాతృగచనాశిల్పవ్రతిజ్ఞావధిః శృంగారప్రతి
భూర్విలాసవిషణిః కందర్పఘంటాపథః | నారీణామధిదేవ
తాచ తరుణీసేయఃకిమన్యైర్గుణైరస్యామన్నథవన్నథఃప్రి
యతమ్భోగ్రిరరుద్రోన్యవః||౧౦|| ఉద్దీపనః భావోయథా||ఉ
రోమాత్రైశ్చేకం భవదపివిలాసైరభినవైర్మృగాత్యస్తారు
ణ్యైః ప్రభువనమిదంవ్యాకులయతి | స్తనాభిగన్గ్విగంయచికిల

చ్ఛృంగారవిభావః | విలాసానాంవిషణిఃవణ్యపీఢికా | విలాసాపేక్షా
యామత్రైవసంపాద్యాఇతిభావః | కందర్పస్యఘంటాపథోఽసంగ్రహవి
హారభూమిరిత్యర్థః | సేయంప్రసన్న తరుణీయువణిః నారీణామధిదేవతా
చ సర్వగుణాశ్రయత్వేనోపాస్యల్పాదతిభావః-యదాహుః | గుణాఃపూ
జాస్థానమితి | గుణసాహగ్రీఫలస్యప్రేయసోలాభాతిగంగుణాతరకథ
నేనేత్యాహ-కిమన్యైరితి | అత్రలావణ్యాదీనామాలంబనగుణానాముద్దీప
నవిభావత్వే ప్యాంబనోపసాగ్రార్థమేవోపాదానాన్నతత్ర ప్రాధా
న్యం | ౧౦ | ఉద్దీపనః భావముదాహరణి ఉదగతి | ఉరోమాత్రైశ్చేక
ఉచ్ఛ్వాసతాయస్త్రి వయసిస్తనాలవాలస్థలే కిందిమన్నత ముదగతిప్రతి
తిర్దాయతేతదిత్యర్థః | స్తనయోరాభిగోపస్తరః | స్థితంసవృద్ధం |

స్థాయిస్థితిస్థాయాద్విస్థిభావః । ఉదయదేవయావనం జగన్తో
సంజాయతే - ఉచితంపరిపూర్ణంవాకిమువక్తవ్యమితిభావః ॥ ౧౧ ॥
అనుభావముదాహరణి ప్రకృతి ॥ వాఖ్యానమేతస్మిన్సంగేనకావ్యప్రకర
ణోపపల రసాంతరసంబంధినోవిభావానుభావాయథాయోగం స్వస్వర
సప్రకరణేప్రవ్యాః ॥ ౧౨ ॥ సాత్వికాసాంసామాన్యలక్షణప్రస్తావే
బాహ్యభ్యంతరభేదేనదైవవిధ్యముక్తం - తత్రబాహ్యసాంప్రదాన
సాంస్వరూపోదాహరణేవక్తవ్యమితిజానీతే, అథేతి ॥ వక్త్రే ॥ ప్రంభాభి ॥ ౧౩

భవేతాకాశానికథాభివీక్రికిం వాన్యద్విజితమఖిలం పుష్పక
సుమా ॥ ౧౧ ॥ *అనుభావోయథా ॥ ప్రకృత్యైరాప్తందప్తిగమ
భురసారభ్యనుభగాకామసాగ్నిదాజాద్యాప్రిణయక
లభరితా ॥ కృతానేకసంధాన్యసంజనమాప్రాణిస్సు
జతకటాక్షాన్వామాక్షకరతపరితోరుగ్రవ్యవగిం ॥ ౧౨ ॥ *అథ

సాత్వికాసాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ ప్రంభాస్యస్మి
స్మిన్ప్రియాంగిత్వేనానీకేత్ర్యాదిసంభవం ॥ యథా ॥ కాల
త్యపురంతిలపింభానీకరేద కిదంపి నుఅనసరుంకింభానీక
ంతిలపింభానీక ॥ యథా ॥ కాకతిపురస్త్రియఃవశ్యంత్యోచ
రేంద్రకండర్పం మదనశరోత్పిష్టాభివృద్ధిగా నిశ్చలాంగ్యః ॥
౧౩ ॥ ప్రళయస్సుఖమఃఖాదైవ్యగ్రాధమింద్రియమూర్ధానం ॥
యథా ॥ జలమలగయావసానో సహి వినో పీరరుదణివ

షాదవిప్రయాదిజన్యోజాద్యనిష్కంపత్వాద్యనుభావో విష్టభిజేతనతయా
చేష్టావిభావః ప్రంభాభివృద్ధిః ॥ రాగసంభవం ప్రంభముదాహరణి కాలక్ష
తి ॥ మదనశరోత్పిష్టాఃకామబాణకీరితాభవ ॥ అశ్రవశ్యంత్యోనిశ్చ
లాంగ్యత్యనేనసన్యపితైతన్యేనిశ్చేష్టత్వకథనాల్ ప్రంభాభిభావః ॥
౧౩ ॥ ప్రళయంలక్షయతి ॥ ప్రళయభి ॥ సుఖమదనిద్రాచరీహారాదిజన్యం
కుఃఖాభివం గాద్యనుభావం నిశ్చేతనతయాశష్టచేష్టత్వం ప్రళయత్య
ర్థఃతదుక్తం ॥ వాక్యాయమసాంప్రదాయప్రళయోన్యచేష్టతేతి ॥

సుఖమూలంప్రళయముదాహరణి || జీవతి || సర్వాణాంప్రియాణాంస్వస్వ
వ్యాపారేభ్యఃపరతాతీత్యర్థః - అతపవనశ్చేతనతయానష్టచేష్టత్వమితి
భావః || ౧౪ || రోమాంఽకంఽపయోరుదాహరణలాఘవాద్ధింయుగవల్లతు
ణమాహ || సుఖేత్యాది || సుఖోత్సాహభయవిస్త్రయాదిజన్యోగాశ్రయం
స్వర్ణనోల్లసనాద్యసుఖావో రోమోన్యమోరోమాంఽపయోః - భయ
జ్వరజరాదిజన్యఃస్ఫురణాద్యసుఖావోగాశ్రయకంఽపేదేభ్యఃత్యర్థః || సుఖ
జన్యయోరోమాంఽకంఽపయోరుదాహరణమాహ || దత్తపతి || దయితాలిం

చదో, జడంకూణానిమంజుశముంఛాతి ఇదిలంగామోః || జీ
తమదనరూపసారస్సఖివషేరయస్రస్వపదంక్రః | యంద్యప్యే
నమజ్జతిమూర్ఛాయామింద్రియక్రమః || ౧౪ || సుఖాద్యతి
శయాజ్ఞాతారోమాంఽపయోమవిక్రియా | రాగరోషభయాది
భ్యోవేపభుగ్దాశ్రయకంఽపనం || ద్వయోరుదాహరణంయథా || ద
త్తపతిగణానింభగకపాలవహూఽపిలబంధగీ | ఉంగిరత్తితితర
ంతినమలగః కీపురితఘమేణ || ఛా || దయితాలింగనభా
రకఃపాదవహూర్వాయోగజీర్ణాంగీ | ఉద్గిరత్యంతరస్థితమ
నశరాఽపులకచ్చచ్ఛనా || ౧౫ || వపుర్జలార్ద్రమస్నేహిదోరతిఘ
మశ్రమాదిభిః || యథా || శృంగంతపీయసఃపదేశంస్వకుశ
సఃకాకతీశుః | పురరాజ్యాభిషేకైవస్విన్నాంగీవాహలా
చనా || ౧౬ || విషాదమపిరోషాదెర్వణ్ణన్యన్యంఽపవల్లతాయ

గననిర్భరకంపాచవహూర్వాయోగజీర్ణాంగీ - అతపవ-ఉద్గిరత్యంతరస్థితమ
దనశరాఽపులకచ్చచ్ఛనా || సరేకత్యప్రశస్యేదిత్యేత్వం || ౧౫ || స్నేహం
లక్షయతి || వపురితి || నిదాఘశ్రమహర్షవ్యాయామలజ్జభయక్రోధాది
జన్యోవాతేచ్ఛాద్యజనగ్రహణాద్యసుఖావో వపుర్జలార్ద్రమస్నేహిదత్య
ర్థః || హర్షజన్యంస్నేహముదాహరణి శృంగంతపీ | ప్రియసంపదేశంస్వకుశ
లప్రేమణం || ౧౬ || వైవర్ణ్యంలక్షయతి విషాదేతి | కొపాతపశీరభయాది
జన్యంకార్యసౌందర్యఃప్రవాద్యసుఖావంభిన్నవహూత్వంవైవర్ణ్యమిత్య
ర్థః - విరహజన్యవిషాదమూలంవైవర్ణ్యముదాహరితి గరణాహేతి 1 ప

క్లింబిదానం-శ్యామాయాయవలేశ్యామవర్ణాయాశ్చ॥ ౧౭॥ అశ్రా
దాహరతి॥ అశ్వితి॥ క్రోధహర్షభయజృంభాదిజన్యంనేత్రమాజనాద్య
సంభావంనేత్రజలమశ్విత్యర్థః॥ దుఃఖములమశ్రాదాహరతి॥ వీరేతి॥
౧౮॥ ప్రేస్వర్యంలతయతి మతమితి॥ హర్షశోకభయజ్వరాదిజన్యంస్వ
రపర్ణస్థాంత్యాద్యసంభావంగర్హదభాషిత్యంవైస్వర్యమిత్యర్థః॥ హానా
మూలంవైస్వర్యముదాహరతి॥ పిరిగిమీలి॥ విజనెనురతలమయభ్యుత్థానః

ధా॥ ఇరహాదనంభవైశుంధుగుణేసాహుసంవరతీప॥ అ
గాభిపాదరాతి ప్రిజాతాసామాప॥ ఛా॥ నరనాథదం
క్రగవశాంస్తవగుణాసాహుసంస్తరంధ్యాః॥ అంగునిపాం
జరానితదాంజాతాశ్యామాయాః॥ ౧౭॥ అశ్రునెత్తో
గ్ధవంవారిదుఃఖోషస్తహ్నజం॥ యథా॥ వీరరుక్మసా
ద్భీతంపండ్యంనుగ్ధంపయోనాథౌ॥ అన్వేష్యమివతన్యోపేద
శ్రీధారాపగాయతే॥ ౧౮॥ మతంగర్హదభాషిత్యంవైస్వ
ర్యంప్రమదాదిజం॥ యథా॥ పిరిగంమిపిపినిసమభావంభా
మాంభిరభిగోపి॥ పంకొమునితానిగోలంకవహుఅపభాని
తి॥ ౧౯॥ విజనేప్రియైససనంతౌమతౌమాహురంభణం
త్యాః॥ పంకొనానాత్యనంగోష్ఠంవధ్వాభానితానాం॥ ౧౯॥

— వ్యభిచారిభావానాంస్వరూపదాహరణే —

అభవ్యభిచారిణాంసర్వేదాదీనాంస్వరూపముదాహరణం॥

ప్రియేణసమంతౌమతౌమాహురంభణంత్యాః - సుఖపారవశ్యాదితిభా
వః-పంకొనానాత్యనంగోష్ఠంవధ్వాభానితానాం - త్రాయస్వత్వంమే
ప్రాణా అలమలం మామేత్యాదీనాం దైన్యప్రేమాలమథాదిసమర్థా
నాంవచనానామిత్యర్థః (మునితా-ఇత్యశ్రీరామారేఖాతాదేశః) అత్ర
గర్హదభాష్యానాంకామోద్దీపకత్వమతిమాత్రమభూదితి పరమోభావః॥
౧౯॥ నంచారిణాంస్వరూపదాహరణక్రమేణాహ॥ అథేత్యాదినా॥ ౨౦
రేవంలతయతి॥ దుఃఖేతి॥ దుఃఖాదిజన్యతానిఫలత్వబుద్ధిర్నిరేవదత్త్య

భ్యః ఆయంవవిభావానుభావరసాంగత్వసప్యతం త్యేగ్రిణ బహుభాసం
భవతి- అతస్తత్సంక్రమోన్మమాదిశబ్దః । అస్యానుభావానాహ తత్యేగ్రితి॥
చిత్రాద్వైవర్ణ్యానయోగ్యహ్యంతే - సంచారిణామపిక్వచిజనుభావ
త్వంసంభవతీత్యుక్తం- తత్రప్రియవియోగజన్యదుఃఖిమూలనిర్వేదము
దాహరతి॥ సహిత॥ ప్రతాపదుర్లభేతి- చశబ్దోపధాః శే- కిక్కురాద్యతి
రిత్యమానశై త్యసంభవ్యయోస్తత్యేవసులభత్వాదితిభావః ॥ ౨౦ ॥ ఊ
దాహరణాంతరాణ్యన్యతాప్రప్తవ్యాసీత్యపేత్య స్థానిలతయతి ॥ స్థా
నితి॥ తుమ్మిపాసా నిధువనాదిప్రయాసజనితోబలపదయో స్థానిరిత్య
యథా॥ దుఃఖేవ్యేతత్వబోధాచేర్నిర్వేదోనిష్ఠులత్వభీః ।
తత్రచింతాశునిశ్వాసదీనతాస్సంభవంతివ ॥ యథా ॥ స
హికంపూరేణానీతికాధూనీపమలఅచోతాడుగుంసినిరజస్వసు
రహిణిశోహితః పవరుండతి॥ ఛాయా॥ సభరూపురేణకృతంకిం
కస్తూర్యామలయూస్త్రీపగు । గూఢశీరీయశస్పరిభింజనయ
ప్రతాపదుర్లభి ॥ ౨౦ ॥ అధిష్ఠానిః ॥ స్థానిర్వలస్యావచయో
వైవర్ణ్యరతికారణం॥ యథా ॥ తేంఘోంకపహితమహితీభర
ఇభుపవలవరుండంస । తహిలపహరలేసాహసిరూదుంబని
మి ॥ ఛా ॥ త్రైలోక్యంహంహహితాధరలిభుజః ప్రతాప
భ- వైవర్ణ్యరతిగ్రహణత్యోమాంగవచనక్రియాద్యవలగణం - సురత
శ్రాంతాయాః ప్రియగౌరవోద్వహుప్రయాసాపాదన ముతా సకం
త్యాకిస్యాశ్చిదౌర్వల్యముదాహరణితేల్లకృ మితి॥ త్రయోలోకాస్యై
లోక్యంవిశ్వమిత్యభ్యః - చాతుర్వర్ణ్యాపిత్యాతేవ్యభ్యప్రస్థయః- హృద
యేనపక్షస్థలీన-సాహసికీస్థయః తస్యంశీలిదిత్యాపిప్రస్థానిస్థాని
భావః- సహసాబలేనలవివృత్యవర్తతత్వస్తిన్నధే- క్షణస్సహాయభా
సావతతతేతి రగంతాహ్లాహసికశబ్దా త్తాలోపేస్త్రీయాం గన్యకు
కారప్రశ్నయేప్రాప్తైసాహసికీతిరూపంగారాదౌతథాభాధానాత్ - పుం

పా - † పలవరుండనివచనం — ప్రతాపదుర్లభ్యవచనం

సోహాత్తేద్భవేతి వికల్పస్తు అప్రాప్తనీలాదిశబ్దవిషయభితి సాహసితేతా
కారాంతపాతడపేక్షనీయః॥౨౦॥శంకాంతయతి ॥ అనిష్టేతి॥పరకా
ర్యాగాత్తదన్తయాద్వాలనధప్రాప్తైరభ్యూహనశంకెత్యర్థః - ఆః
గ్రహణాలై వ్యవర్ణ్యవై స్వర్యదిగవలోకనాదయోగ్యహ్యంతే ॥ ఉచ
హరతి॥ ఇముణద్వితీ ॥ ముద్గానాంగూధానురాగస్యప్రాకట్యమేవాన్య
త్తిభావః॥౨౧॥అసూయాంతయతి॥పరేతి॥ గర్వదౌర్జన్యచన్యజన్యః
రోతాద్వా సహిష్ణుత్వమసూయేత్యర్థః - నిందావజ్ఞాభుక్తిట్యదయో

రుద్రస్య॥ తంహృదయేనధరంతీసాహసితీమగ్నలాంగ్యస్తే॥౨౦
అథశంకా॥అనిష్టాభ్యాగమోత్ప్రేక్షాశంకారోహాదికారణం॥
యథా॥ ఇముణదు అంహంతి మవి హిఅపపరివడి పిఆ
ంగకీదో॥ కిపలదన్విజనాణ సంవగీకేహిపుశవహి ॥చా॥ నవా
నాన్వస్యత్తిగనయాహ్యయేపరివయఃప్రియస్యకృతః॥ కిం
ప్రకటాప్తిగనానానాన్వాయోవైపుబద్ధై ॥ ౨౧ ॥ అథా
సూయా॥పరోగో సా సహిష్ణుత్వమసూయాపరికిర్తితా॥
యథా ॥ అహిఆక్షువ గణహి నూవేణలనంగుకిమహిఆ
హిఆ॥పరివపరువో॥ హుమాణత్తిభాఅహిఆత॥చా ॥ అభి
జాత్యానుజై నూపేణవమన్తః కింనుహిఆధికా॥ యత్రాన్త్ర
తానరున్త్ర బహుచన్యతేభాగధయంతత్ ॥౨౩ ॥ అథమ
దం॥మదిరాదికృతోమోహహ్వాన్యతికిరోమదః ॥యథా ॥భ

నుభావా॥ఉచాహరతి॥అహిఆ॥అభిజాతిఃకులం-గుణాఃదాక్షిణ్యరయః-
యగ్రతతుర్విగాభరణరాహిత్యేపితత్వాహిత్యేనేవాభాసనం తద్రూ
పం-ఆ కేభ్యారోవ్యవిత్యన్యంశక్తిమైరభూషితం॥యద్యాపి త మివాభా
తితద్రూపమితకన్యతత్తిలక్షణాత్-అభిజాతీం నభవతీత్యర్థః - తథాపి
బహుమానేభాగధయమేవనిమగ్రమిత్యాహ॥యదితి ॥౨౩ ॥ మదంబజ్జ
యతి మదిరేతి॥మోహేనావై చత్ర్యంహవనఃప్రసాదః- మదిరాదిజన్యో
గహా మోహసంకరోమదత్త్యర్థః॥అత్రవాగంగస్తానిత్య హసిత రుదితా

దయోయథాయోగము త్రమాదివ్యనుభావాః॥ (సమ్మేహసందసంభేదో
మదోమద్యోపయోగజః । అమునాచో గ్రమశ్చేతేషభ్యాహసతిగాయతి ।
అథమప్రకృతిశ్చాపిపరువంశక్తిరోదితీతిసాహిత్యవర్వతే) ॥ ఉదాహరతి॥
భగతుతి॥ ౨౪॥ శ్రమంలతుయతి । శ్రమభితి ॥ అధ్వసురతాదిజన్యః ఖజః
శ్రమభిశ్యర్థః - స్వేదఉపమగ్ధనాదేరపలతుకః॥ ఉదాహరతి॥ అలభ్యతు
తి॥ ౨౫॥ అలస్యంలతుయతి । మందేతి ॥ గర్వశ్రమాదినాప్రయత్నమాం
గ్యమాఽస్యమిశ్యర్థః- అశ్రబృంభోపవేశనాదయోనుభావాః ॥ ఉదాహ

ణభిఅలసగలంధహసభిఅమదలరాఅభరిఅంభీ॥ పిలచితామ
భరావిజగపసాఉవహసాహగీ ॥ ఛా॥ భగతిచాసంఘతార్థంహ
సగ్యమందలదరాభరితాక్షీ॥ ప్రియచింతామదయావరవ
శావశ్యగశ్యామాంగీ ॥ ౨౪ ॥ అథశ్రమః ॥ శ్రమఃఖదో
ద్యురత్యాస్తేనానస్సైవనాగమిక్యత్ ॥ యథా॥ అలంభభి
మంపివీసగ రేగఅఅలసగంపసిసేజతేహిసందరిభురి
లిగలఅసి ॥ ఛా॥ అగచ్ఛలేవప్రియోకస్తాతుకర్వతీగతాగ
తాయాసం । తామ్యసిస్వేజస్తేస్సుందరి లుచితాంరాగా
సి ॥ ౨౫॥ అధాలస్యం ॥ మందోద్యమశ్యమాలస్యకర్తవ్యే
మప్రకీర్త్యతే ॥ యథా॥ అస్తంబిగాత్యాగ్యహక్యవ్యా
ప్తస్వాంగోపచారేవ్యపియన్నమాంజ్యం । కర్తవ్యమగ్రిద

రసి ॥ అస్తామితి ॥ గృహకృత్యవార్తా భూవచాసనాపిశానసంవిధానాది
ప్రసంగః స్వాంగోపచారేషువ్యగమదానులేపనమాల్యధారణమకరితా
రవనాదిషుయత్నమాంజ్యంప్రయన్నైశ్చిల్లం - ఉపచారకరణంపునర
సహారమితిభావః - అగ్రేప్రియాగమనహమేయతాగ్రన్యంప్రత్యుగ్ధ
వనరభిసాక్షైషు ప్రియభావనాకం తత్ ప్రసంగలాల్లభమాశ్రిత్యతా
రయతి - ల్యజ్ఞోపేషంచమీ - అశ్రమంచయత్నేపాతేదేయస్యమాం
గ్యస్య సమాసే గుణభూతత్వా దవివృష్టవిధేయాఽఽం నామ దోష
స్సన్యత్ । నన్నకంసంభిన్నతోపరంప్రచ్యవతభిన్యాదేనాః మృష్టవిధే

యాంశంపరిహరతోనుశాసనవిరోధస్యైత్ - పూరణగుణేత్యాదిగా గు
ణేనవష్టి సమాసప్రతిషేధాదితిచేన్నైవమంఘాః-సంజ్ఞాప్రమాణత్వాదై
ద్యత్నగౌరవం ప్రసజ్యేత చందనగంధ ఇత్యాది సూత్ర భాష్యకారా
దిమహాపురుష ప్రయోగదర్శనాద్దైత్యగుణేషుప్రతిషేధాభావాత్-పూ
రణగుణేతి ప్రతిషేధస్య పటస్య శుక్ల ఇత్యాద్యైత్యేత్యగుణవిషయత్వా
దితి-ప్రపంచితంచైతదస్త్యమపాధ్యాద్యైర్గుంటాపథేనచనస్వీకృతమర్థగౌ
రవమిత్యేతద్వాద్యాఖ్యానావసరే ॥౨౬॥ నైన్యంలక్షయతి ॥సత్వేతి ॥ స

యితస్యయత్స్యాన్నానం బలాత్కారయతి స్మరస్త్యై ॥

౨౬॥ అథనైన్యం ॥ సత్వత్వాగాదనాధత్వంచైన్యంకావ్యణ్య

సంభవం ॥యథా॥ఆణేమణుతాహగదోఘుసహీజణోవిధిజే

ఇమంమహాణమామిచపిసింఖలదిరేహిక్షుసింతి॥భా॥ఆనేతుం

నరనాథంగత్రిక్షిలు సభాజనోవిలంబతే॥మత్స్యక్షనమామిచలద్రం

శేషయదిరియక్షమణి ॥౨౭॥ అక్షచింతా ॥ ఇష్టానభిగ

మాధ్యాయందింతాశూన్యస్వతాపకృత్ ॥యథా॥సంజిహి

అపిగురులగణలపెంకిఇపుంధిఆపితాలవఇ ॥ ఏసావిమంగళగ

ఇహిలలంపడిఆణుబంధంప ॥భా॥ సన్నీహితమపిగురుజనం

నచప్రేక్షతేప్యస్తాపినాలవతి ॥ ఏషాపిమార్గతగతిం హృదయ

స్యప్రియానుబంధస్య ॥౨౮॥ అథమోహః ॥ మోహస్త

త్వత్వాగోద్యత్వాదేరుపలక్ష్యః - తేనసత్వత్వాగద్యత్వాదిజన్య
మనసోన్యాధత్వంచైన్యమిన్యః - కావ్యణ్యచచనచేహచచనమాలిన్యా
ద్యమభావానాముపలక్షణం॥ఉవాహరిత ఆణేమమితి ॥౨౭॥ దింతాం
క్షయతి॥ఇష్టేతి ॥ అపేక్షితానవాప్తి మూలంధ్యానం॥తేన్యథాః - శూ
న్యతానశ్వాసతాపాదయోనుభావాః॥ఉవాహరితఃసజ్జహితి ॥౨౮॥
త్రప్రశమాక్షేపశూన్యస్వం ద్విలేయాధైనప్రియానవాప్తి మూలంధ్యా
నంచోద్యతే॥౨౮॥ మోహంలక్షయతి ॥మోహఇతి ॥ భీత్యాదిభిరైన్య
త్వంచమోహఇన్యథః - తత్కాక్షిణ్యభిమోత్పాత మూర్ఛనాదర్శనా

మోనుభావాః * ఊదాహరతి కథమితి దీర్ఘదీర్ఘప్రియగమనార్థం
వావాగభస్తమానస్తమీయాదితి ప్రతీత్యనేనాదీర్ఘానుత్యం:-ప్రకా
లేనుణవనస్యేతిద్విత్యావః - వాసంకథమపితుణగ్గణనయాకథచిత్
ప్రియగ్నగౌరవేణైత్యం: || జ్ఞాతిహేతుఃపక్షాయా మప్యాదికథమ
స్యయం| కథమాదితథావ్యంతయిగ్నగౌరవబాధయోరిత్యభిధానాత్ -
(మయిత్యాయావయిత్యా - విరచితనవవేషాపహితప్రియాగమనసమ
యోదితశృంగారాసరి- ఆకళన్తోఽశంబాభావసూచినాథః - మూలీపుం
భానుపుంకీతయాప్రేషయిత్యా - హృదయే శేషానానాధేచిరయతివిలం

మూర్ఛనంభీః మృఖావేశానుదంతైః || యథా || కథమపిగ
మయిత్యావాసరదీర్ఘదీర్ఘవిరచితనవవేషాప్రేషయిత్యా
క్షమాతః | చిరయతిహృదయే ప్రాంతభిశ్చన్త్రపాదైర
భిహతసకలాంగీమూర్ఛితా కోమలాంగీ-౨౯|| అభిప్రయతిః ||
పూర్వానుభూతవిషయంజ్ఞానంప్రేరేపనాహృతా|| యథా||
వ్రతావమప్రస్థభావేవసంభావిత్యావృత్తపః కీర్తనమాదితం
స్యాత్ | స్మృత్యంసకృత్యే మదీయమంగంపాప్రేక్షితివి
వృత్తసుఖవజ్రలేపం|| ౩౦|| అభిధృతిః|| శృతిశ్చిత్తస్యనైస్సు

విమానేనతి - కొమలాంగీ- అతవన ప్రాంతభిరాయతైశ్చన్త్రపాదై
రిమన్తైః కళాకల్పైరభిహతసకలాంగీ మూర్ఛితా - అనాథాః
పాదైరభిహన్యమానామూర్ఛంతేత్యవ్యతే || ౨౯ || స్మృతింలక్షయతి
పూర్వేతి || సప్తశాబ్దప్రదింతాద్యైస్సంసారోద్వేదేనతిభూత్వాను
భూతార్థవిషయంజ్ఞానంప్రేరేపిత్యం: - ఆశ్రయాగ్నిమనశిర్లకంపాద
మోనుభావాః|| స్మృత్యుపప్రరణముదాహరతి || ప్రకాశేతి || నిజమస్మ
భావేపోవజ్రలేపః - ఆశ్రకస్యచిత్తదంగస్యకాదాదతః ప్రియకరస్మ
కృష్ణర్వాంగీణవచిచ్ఛిన్నంచనుఖంజనయతి - వీరరుద్రభుజేనత్యనిహాసా
యాభూమేఃకిమువక్తవ్యమితిభావః|| ౩౦|| ధృతింలక్షయతి ధృతిరీతి || ఆ

* మోహనాదిదివ్యతాభిరుచిభావేగానుదంతైః | ఘోరగానా
గాత్రవత్సభగ్రిమతాదగ్నవాదికృతిసాహిత్యదర్శనైః

దిగ్రహణావృత్త్యాదయోగ్యమ్యంతే- జ్ఞానాదిభిర్విస్మయహత్వంధ్యుతిరి
 త్యంతః + ఏతేరేవసంతోషోఽప్యతిత్యంత్యే - అవ్యక్తిభావాదయోనుభా
 వాః॥ ఉదాహరణి తేఢి॥ హేహృదయ-త్రయాణాంభవనానాంనమా
 హరస్త్రీభువనం-పాత్రాదిత్వన్నస్త్రీత్వం-ధురంబహతీధురీణః - ఖ
 స్మగ్మగురాదిత్యత్ర యోగః భాగాప్తప్రత్యయః - సాధుసాధుత్వాభీ
 ణ్యైర్విద్యార్థాః- అత్రాభీష్టాగమాధ్యతః॥ ౩౦॥ ప్రీడాంబక్షయతి చేత
 త్తః॥ అనంగసమితౌరాగోనంగకాః- స్తవఃస్తాత్రం- అదిగ్రహణాదాచా
 రభ్యః॥ శాదయి- చేతస్సంకోచసంధావ్యౌభావః- మదనాభిలాషాదిభిర్మ

హ్యంజ్ఞానాభీష్టాగమాదిభిః॥ యథా॥ వీరరుద్రస్యవతౌహృ
 దయత్వద్వల్లభేస్త్రీభువనైకధురీణే । సాధుసాధుకృతకృత్య
 మసత్త్వంపశ్య సజ్జాదిశేషమసారం॥ ౩౦॥ అథప్రీడా॥ చేత
 స్సంకోచసంప్రీడానంగరాగస్తవాదిభిః॥ యథా॥ తథాస
 మాలోకనకౌమికానాంమనోరథైరంధ్రశ్చరాంగనానాం । వి
 లాకితేసురస్యపేభవంబివర్యస్తవత్సౌగంధిలోచనాని॥ ౩౧॥
 అథదపలతా॥ చాపలంబక్షయతి చాపలమితి ॥
 యథా॥ దృష్టిమపసారయంతీత్యర్థః- అత్రస్యపావలోకనానంతరమేవానురాగో

నస్సంకోచోప్రీతేత్యర్థః - అత్రాంతధానవైవణ్యోహిముఖత్వాఽయో
 నుభావాః॥ ఉదాహరణి తేఢి॥ అవ్యాసంగేనానిమిషేణచత్పల్లాను
 గుణంసృష్ట్యాజన్మనోజీవితస్య నయనానాంన సాఫల్యంసంపాదయామ
 త్త్యాదయోభిలాషామనోరథాః- నైవైతుభిః- తథాభూతంగాధమాలో
 కనకౌతుకంపర్యవోతాంతాయాసాంతాపామాంధ్రపురాంగనానాం । వి
 లాచనాని- రుద్రస్యపేవిలాకితేసరివర్యస్తవత్సౌగంధిసమేషాణిభవంతి -
 దృష్టిమపసారయంతీత్యర్థః- అత్రస్యపావలోకనానంతరమేవానురాగో
 దయాల్లాజ్ఞాభూదిభావః॥ ౩౨॥ చాపలంబక్షయతి చాపలమితి ॥ రాగ

+ జ్ఞానాభీష్టాగమాద్యైస్త్రసంపూర్ణస్మయహత్వతిః । సాహిత్యవ
 చనోల్లాససహసప్రతీభావ్యత్..... *

జ్యేష్ఠమాతృశ్యాదిమూలచనవస్థానంచాపలమిశ్యధ్యః † అన్త్రాగమూలం
చాపలముదాహరతి దృష్టేతి బాలారుద్రనరేంద్రం దృష్వగరళతరా
క్షీలలిలాలదృష్టిరిత్యధః విలాసమృదుహాసావిలాసప్రధానమందప్తితా
చ-భవతీతిశేషః- అన్త్రతరళదర్శనాదిచేస్త్రాచగుప్తయనాద్యే మణహప్యేక
శ్రమనసోనవస్థానాచ్ఛావలం॥ ౩౩॥ హృదయతీ ప్రసన్నాతి ॥ ప్రి
యాగమనపుశ్రజనాద్యున్నవాదిజనితోమనస్సప్రసాదోహృదభ్యాన్యః-
స్వేదాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి॥ యదీతం ॥ అన్త్రకాచిత్యం-మనః

హాసా । కలయతిమాత్రైకహారంస్మృతంవిద్యున్మృతంబాలా ।
౩౩॥ అథహృదః॥ ప్రసన్నురున్నవాదిభ్యోహృదః స్వేదాగోళు
కంపకృత్ ॥ యథా ॥ యత్పూర్వంసగసేషుపన్నమిళవ్యా
జాత్తపస్పందితే వర్షాదాయువయోత్తపస్పందితం జాతం
కృతార్థాయవాం । నత్రాకాకలితం భేనభవతోరేషాస్వప
క్షుప్తనీకస్తూరిద్విగుణభవశ్చైవ హృదాకన్ధారహాలాయితః ॥
౩౪ ॥ అథావేగః ॥ ఇష్టసప్తామాజ్ఞాతావేగశ్చైత్తసంభ్ర
మః ॥ యథా ॥ నిస్సాధ్యమాకలయ్యపహసాహేలాపహా
రోగ్యతంప్రస్తుం కాకలిపేరున్మనః ॥ ప్రత్యగ్కాంతాహా
లాః । అద్ధాలంబితమందనాప్రతిపదంవ్యత్యత్తభూషాజవా
చారోహృదిమన్ల సౌభవలభ్యే గాణిగారిప్రయః ॥ ౩౫ ॥

చా సంబోధ్యతయోః ప్రియదత్తస్వయంభృతకన్ధారమాలాలాభజ్య
ధన్యత్వకథనవ్యాజేనస్వకీయాహర్షమాపన్నురోగి ॥ ౩౬ ॥ ఆవేగంబల
యతి ఇష్టేతి ॥ ప్రియాదేరిప్తస్యరాజఃకర్షణవారవద్దేనసప్తస్య చాగ
మాజ్ఞాతశ్చైత్తసంభ్రమ ఆవేగిత్యధః- అన్త్రహృదోకత్వకాస్తంధా
దయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి నిస్సాధేతి॥ అద్ధాలంబితమందనాః- ఏక
ప్రిన్నేవలంబనంజనమేకప్రిన్నేవ చరితే లాఘవః తేషామిద్యదిప్రమే
ణేతిభావః- ప్రతిపదంప్రతిష్ఠానంవ్యత్యత్తభూషాజవైపరీత్యవాముత్తభర
ణాః- కంఠాదాకాంచ్యాదికంకటితటాదాహారాదికంచధారయంత్యిత్త్య

† అన్త్రానుభావాః-భక్త్యనపారుద్యస్వచ్ఛందాచరితాదయః-

శ్లో॥ ౩౫ జాడ్యంబతుయతి జాడ్యమితి॥ ఇష్టానిష్టాగమోద్భూతం ఇతికర్త
వ్యతామూఢస్వంజాడ్యమిత్యర్థః - అత్రానిమేషనయననిరీక్షణతాత్పర్యం
భావాగమోద్భూతావాః తేనాహగతి సమాయాత్యతి ॥ సఖీసమత్వమి
త్యలజ్జాభారేణాచ్ఛాదితాసుభావోహమ్మోంతస్తామః- తస్యవ్యతికరస్సంబం
ధః - అగ్రనోపచరిశుమిగ్యత్ర నభోనచలతనోవిగమతీత్యుభయత్రాప్య
నుపంగః- తేనోభయప్రసంగోద్భవే నంజ్ఞాసంభావితస్యచలనమేధస్య
సంబంధాసంభావః తస్యేవమణసేధిస్యచ నిష్పత్తిమాన్యతే - యథా
హవాహుః - స. భాగ్యసోమేధసంబంధస్యప్రతిషేధావతి. అత్రోత్తరా
తాపశ్రమభ్యాంప్రియాపహరంప్రతి ప్రవృత్తినివృత్తిర్యుభయతః ॥

అథకర్తా ॥ జాడ్యమప్రపత్తీస్సావ్యతిష్టేషాగమోద్భూతా॥
యథా ॥ సమాభూతేనాగిప్రససగ్యహం దుప్రవృత్తౌ
పలుసంబంధః స్మృతితమిదం నావయతిసి । ఎధూరంతస్తా
వివ్యతికరవిచారోపచరితుం యస్తాదానీనాం నచలతథా
సోపరివతి ॥ ౩౬ ॥ అగ్రగర్వః॥ అగ్రగర్వరణాదాత్మోత్సాహో
గర్వోబలాదజః॥ యథా॥ కోవాశస్త్రాగ్రహణసమయోమా
గ్నిశః పుష్పశానం పీనమైవైతం ప్రాధనజ్యేష్ఠేటకేట వ్య
మిషు ॥ ఇన్యైతేత్రాభయభుజాటోపమర్వాగగర్వా
స్మృతిం తెలఃభుజభటాఃకాలిం ప్రస్ఫుటీతుః ॥ ౩౭ ॥ అథ

క్షణాన్నాయకాయాస్సర్వవ్యాపారప్రవృత్తీనామ ముఖ్యతః ।
తాన్ద్రువిభాదిభిభావః ॥ ౩౮ ॥ అగ్రగర్వః॥ అగ్రగర్వః॥ బలైశ్వర్యా
నలావశ్యాదిజన్యోన్యసిక్తారా వజ్రాన సవిలాసం గవీక్షణాద్యనుభ
ఆత్మోత్సాహాభిమానో గర్వజన్యః ॥ బలమూలంగర్వముదాహరణ
కథితి॥ మాద్యశాసలసూన్యప్రతాపానామితిభావః - శస్త్రాగ్రహణ
యఃకోనా లత్యోభావాదాయుధాగ్రహణావసరోనాస్తీతి భావః -
పునఃపునఃవర్తంతే ప్రతిభాటమానినస్తైషుభ్యోత కల్పేషువైరవణా
పిలజ్జావహమేవేత్యాహ ॥ కీర్తనః॥ ఆవేశఃఅగ్రహః - సంక్రీడంతే-
న. యాసయనుభవంతీతిభావః- క్రిష్ణోన్యస. చరిభ్యశ్చేతితత్ ॥ ౩౯ ॥

దంబుయతి విహదభతి || ప్రార్థకాగ్యభంగాపరాధపరిజ్ఞానవిఘ్నవి
పరాధిభవస్సర్వసంకుయోపిహదభివ్యస - అయంచోపాయా స్వేషణ
వైమనస్య ముఖరోహద్యనుభావతారతమ్య ముద్దేశాన్యన్త్రయిశ్వ
నన్రీషితత్వాహుః || తత్త్రిశ్చహస్త్రియిపిపారము వాహుః || పేసే
మీః | వనభతి - నపు సకల్యేనేమన్యన్త్రురీరహా వాహుః || త్వేతి
భావః - అతవోద్దంప్రావైవః | నపు సకలమన్యన్త్రురీరహా వాహుః || త్వేతి
తంసఃతత్తుతత్త్రిహామ తేనాగాపాశ్చిన్తా ముఖః || త్వేతి
విమన్యపాయగ వేషణగోవరవాహుః | భిమాదితయా వేషణయాపా

విహదః || విహదశ్చేదనోద్ధృతపాయాభావదంబునః ||

యథా || పేసేమి వాహోత ముహోత మి మోహితా వ

ంభహేతి || వ యేదియ నాగభివ్య వాహుః సహావేణ

కారం || వాహుః || ప్రవహావినోభి ముధావన్యాయ

త్వేతి వాహుః గంగనామన్యన్త్రురీరహా వాహుః || త్వేతి

రత్వేతి || తా || అన్యన్త్రురీరహా వాహుః సహావేణ

నన్రీషితత్వాహుః || త్వేతి || త్వేతి || త్వేతి || త్వేతి || త్వేతి ||

సాహితి || త్వేతి || త్వేతి || త్వేతి || త్వేతి || త్వేతి ||

త్వేతి || త్వేతి || త్వేతి || త్వేతి || త్వేతి || త్వేతి ||

రున్రసేన్ద్రాగమనేపిం త్వేతి || త్వేతి || త్వేతి ||

దోవ్యజ్యతే || ౩౮ || దోవ్యజ్య లభయః || కారే చ్చేదనోద్ధృతపాయాభావ
యేదజ్యతం మనస్తాపవ్యరాహుః సాహుః ప్రావ్యజ్యతం కారాగమ
పాయాభావమిత్యన్త్రే || త్వేతి || త్వేతి || త్వేతి || త్వేతి || త్వేతి ||
సప్రపాద్యత్యరమాణః | రున్రసేన్ద్రాగమనేపిం త్వేతి || త్వేతి || త్వేతి ||
౧ | భామయత్యవ్యజ్యతం త్వేతి || త్వేతి || త్వేతి || త్వేతి || త్వేతి ||
శ్చోరాదికాదావత్యకోనేః - యన్యన్త్రురీరహా వాహుః || త్వేతి || త్వేతి ||
౨ రాజః - తద్వేతి భామితి - అన్యన్త్రురీరహా వాహుః || త్వేతి || త్వేతి ||
గౌరవత్యాభిలాషాద్యనుభావః | ప్రియన్యాయోపివయ మన్యన్త్రురీరహా

వ్యవృత్తిః ౩౯ ॥ బ్రాహ్మయతి నిద్రేతి ॥ చిత్తస్యనిమీలనంబాహ్యోన్మి
 యసంబంధపరహః - చింతానైశ్చింత్యవ్యాయామాదిజన్యం జృంభాం
 భంగనేత్రనిమీలనాద్యనుభావంచిత్రనిమీలనంబ్రత్యర్థః ॥ ఉదాహరః
 సిపిణభిః ॥ ఆత్మాలీకప్రియాబింగిన్ద్యోగాదనవరత చింతాప్రతీతే
 న్మూలే.యంబ్రద్రేతిభావః-అతపవాహుఃప్రశస్తవభవాదాః - యమర్థమా
 ర్థశ్చింతయకస్యపితి నైవదింతాసంతతిః వ్రత్యతాకారాసంజాయ
 తభిః ॥ ౪౦ ॥ అనంత్రంబ్రయతి-ఆవేశభిః ॥ ఆశుచిత్తభావవైషమ్యభా
 తాతేతాపిణ్యభావాలభ్యనుభవజాన్ఫటపకటోక్తిలాలాఫేనాద్య

నిత్రానిత్రాచిత్తనిమీలనం ॥ యథా ॥ సిపిణేదింతదభిలప
 హుఆలీకీకమిన్ద్రోజ్జోఆడువహుచరనిలిఅంభీకలగంమికరేప
 సారేభిఃభావూ ॥ స్వప్నైశ్చింత్యంబయితంబధూరాలింగితుం
 చ్యతోద్యోగా ॥ వ్యతచరసినితాత్మీ XX నేకరాప్రసారయ
 చి ॥ ౪౧ ॥ అథాపిన్ద్రః ॥ ఆవేశోమోహాదుఃఖాన్వైరపస్తా
 రోంగతావృత్ ॥ యథా ॥ దృష్టస్వప్నైకుపితవదనంకా
 కలియమింగ్రం హాహుర్యోసకలిరి స్సంప్రమోత్తాన
 భావః ॥ భావంత్యంతర్వణభువంతర్యాహ్వయం త్యాన్తి
 బంధూనాకాన్యాలాపి రిపుకణాన్యస్తినామగ్రహేణ ॥
 ౪౦ ॥ అథాపిన్ద్రః ॥ సుప్తిర్నిద్రాసముద్రకః ॥ యథావిశ్లేప్త
 తరతా జపి కాంతంబ్రస్థితతాం ప్రాప్తవతో మురా

నుభావఆవేశోపస్తారభివ్యర్థః ॥ ఉదాహరతి దృష్టేవతి ॥ కుపితవదనంభు
 మిన్ద్రాది నాభయంకరముఖమిత్యర్థః - అంతర్వణభువనవదన్యభివ్యర్థః
 ప్రసరంతరిత్యాది నాభయం - ఆరాద్భూతాకాసమీపస్థానపి - ఆత్మ
 ప్రాణాంభయ కార్యమోహ మూలాపస్తారోదైన్యభావన ప్రభృతిః
 రినుభావైర్వ్యవృత్తిః ॥ ౪౦ ॥ సుప్తింబ్రయతి-సుప్తిరితి ॥ నిశ్వాసోచాప్నో
 నిశ్చలత్వనేత్రనిమీలనాద్యనుభావో నిద్రా సముద్రేక స్సుప్తిరిత్యర్థః
 ఉదాహరతి-విశ్లేపిఃకాకరింద్ర-విశ్లేప్తక రతాజపి త్రిభువనైకతా
 నవరాయణే సతి-జుపేత్వ - నిశ్చింతతాం ప్రాప్తవతః - అప తిగ్లభా

త్వాదితిభావః- అరవవమురారేః పయోధివృద్ధావపినిదాగ్రీభంగా భావా
త్సుమ ప్రితిత్యాహ- తదితి ॥ ౪౨॥ విబోధంబక్షయతి-విబోధఇతిశబ్దస్వ
రూపారపరిణామాదివన్యాభుశ్చోపాంగుళి స్ఫోట బృంభణాక్షివిమదా
నాద్యనుభావాచేతనావాస్తీర్నినిగ్రన్యః బోధ ఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి
ప్రతాపేతి ॥ విబృంభమాణాః విబద్ధమానాః బృంభాంశుర్వాణాశ్చ-ఉన్ని
షంతుర్భవంతి-నేతాగ్నిస్యోగ్నియంతివ- అత్రేన్ద్రవన్ద్వియస్యా భదా
ధ్యవసాయాదారోపితచేతనాధర్మణాం భాగ్యసంపదా మున్నుగ్రత్సప్ర
తీత్వోబోధఇతిభావః॥ ౪౩॥ అమర్షంబక్షయతి- అమర్ష ఇతి ॥ అధిక్షేపావ

రేః ॥ తత్ప్రీతిచంద్రాణపవద్ధితోపి చ భ్రాంబుధైర్నవభిస
ప్రితిద్రాం ॥ ౪౨॥ అభివీభోధః విబోధశ్చేతనావాస్తీర్ణం
భాక్షిపరిమాన్యోత్ యథాః స్రీతాపరుద్రే నృపమారీరి త్నై
విశ్వంభరాం తుల్యేతిచారౌ ॥ విబృంభమాణాః పరితఃప్ర
జానాంభాగ్యంక్రియప్రక్రియ ప్రియతీర్ణ ॥ ౪౩॥ అథాపక్షః॥
అమర్షస్సావరాధీషుచేగ్నిప్రస్థానసంపదం ॥ యథా॥ అరే
భూపాశ్చపాశ్చసయత శిరాంశ్చవనయత స్రవృణా
స్సప్రీన్ద్రాణామహమహమికాపీ వరితే త్వరంతేనఃపద్మాః
ప్రవిశన్తేర్థ్యామిభటా రణాగ్నిర్జ్వలంతిప్రకటిగరుషోరు
రుక్రస్మవతే॥ ౪౪॥ అథావహిథా ॥ హస్తాద్యకారసంగు

మానాదినా సాపరాధేషు వనప్రజ్వలనమభినిష్పత్వం ప్రతిబిక్ష్యేతి
యావత్ - పవలవీధేషు స్వేచ్ఛేగ్నికంపదంతోపాయా స్వేషణాత్స
హతద్భవావయోనుభావాగ్రస్త్వవ్యాః ఉదాహరతి అరేఇతి ॥ స్వస్తీన్ద్రీ
ణావపరసాం-అన్యోన్యంశ్రేష్ఠ్యహమిద్యభిమానోహనహమికా - అహ
మహమికాతుసాస్యాగ్నిగస్తరంయోభవన్యహంకారఇత్యమర్షః - అహ
మితివిభక్తిప్రతిరూపకవ్యయః సాతతి- తస్యేపిపానయాండ్విరుక్తిః
సంజ్ఞాయాంకప్రత్యయః - ప్రతిదశసంకేర్థ్యాంబుడనక్రీడాయాం ॥
౪౪॥ అపహిత్యాంబక్షయతి-హన్తితి ॥ భయక్రీడాకాంతిల్యాభిర్వాది
కార్యాకారగోపనమవహిత్యేర్థః - అత్ర శూన్యస్థితాగ్యభా కథనమి

భావైర్భక్తాభంగాదయోనుభావాదోహ్యః ॥ ఉదాహరతి గోరీపత్ని
త ॥ అప్రకాశనసుందరీప్రసంగాదాత్మానురాగ స్రుధానానిప్రియచరి
తాః సుత్వాప్రహృష్య తి లక్ష్మణముఖవికాసాది సంగోపనార్థ మథా
మభిమనీమానితీగ్యవ్యాప్తేభావః-మహిషర్షమితి - పృష్టేను తైరభవ
త్సంయమేనేత్వాభావాన్యోదిత్యన్వయ-విహామిథస్సత్తినిహికారస్య
హాస్యే ॥౪౫॥ ఉగ్రతాలతయగి-స్వస్థతి ॥ అపరాధేసుక్రమిన్
రశిత్రాదిదోహూహపేష్టస్థిసరి తద్దోహేజన తాడన బంధనాన్యను

ప్తిరవహిన్ధేతికన్యతే ॥యథా॥ గోరీపత్నిమహిళాణసోదానవ
అవరుంకచరిత్ర ॥ అనిహిత్యుడలమ హిముంధావలణేగమ
హిషరశాః ॥ గోరీప్తింమహిళానాంశుత్వాప్రతాపరుక్
చరితాః ॥ అనిభగ్యసరతముభియుద్ధాచరణేనహసీపృష్ఠం ॥
౪౫॥అనోక్తాః ॥ పృష్టేవగాతైచండ్వముక్తతాతద్దినాది
కృత్ ॥యథా॥ ప్రియమాణియనానన్యా విరహోద్గివాన్య
తాం ॥ యదేనస్యాఃకృత్తయోల-చంద్రి-చంద్రమీకృతః ॥
౪౬॥ అభవతిః ॥ తద్విమానైసుసంధానాంస్థానధారణంకు
టిః ॥ యథా॥ కోసోపమసి అచేదికోవింపచీరకుటికరణా
హూం ॥ సంకరంపంసాదోఅగాతమితిరశుణితి ॥ ఛాయా॥
కన్యంతియోమహితరేచంప్రపవీరరుక్మరసాకః ॥ యస్య

భావంచందత్వంకౌర్వముగ్రీతేన్యథః కన్యాన్య ద్విగమిత్యాస్సభిప్ర
యంత్రుతిమాతీకాం ప్రేషయతి ప్రేయసితి ॥ అప్రస-తావజునేనసా
పరాధస్యేందోః కటాక్షజ్వాలాభి ప్రేక్షకానాన్యోగా దుగ్రీతేతిభా
వః ॥౪౬॥మతింలక్షయతితత్వేతి ॥ నానాభవాన్త్రునితోహాహాహాది
భ్యోర్భగ్యయోనలిత్యర్థః - అగ్రిన్యపదేశసంశయచ్ఛేద విదగ్ధవ్య
వహారమనన్వంతోపాదయోనుభావాన్తప్తవాః ॥ ఉదాహరతి కోసం
సరిత్రతి ॥ అగ్రీప్రియకర సంస్పర్శేంగానా మిందకరణ సంస్పర్శేచంద్ర

కాంతానామవక్రవీథావాదయంచంద్రవివేక్యధ్వవసాయాస్తతిః॥౪౭॥
 వ్యాధింబంధయతి-వనభితి ॥ వనస్తోవహోషజైపమ్యాద్యభిభవజన్మాశీతో
 స్త్యజ్వరాదిశ్చైతాభుతోష్ణాభుతాద్యనుభావోవ్యాధినిగ్రహః ॥ పరహజన్యం
 తాపజ్వరముదాహరితంపితౌషధితామనోశేషేష్య-నలోకేత్యాదినా
 తారకపష్టాః ప్రసోషధాత్ - అగ్రకష్టేభునియోహినువత్ప్రీదేశవా
 నినోషితప్రస్త్రీజనస్యనామాపీతానామాయానయం తాపజ్వరభగిభా
 వః ॥ ౪౮ ॥ ఉష్ణంబంధయతి-తాపాభిభవయన్తీపాశేష్టపియో
 గధననాశాదిశ్చైత్యోష్ణాభిభవతాద్యనుభావోవ్యాధినిగ్రహః - అగ్రాగ్నిమిద్యస్తా

కిరస్పద్యాగంగానింగగానికెక్కువలె ॥ అభవ్యాధిః ॥ మ
 నస్తాపావ్యభేదివాజ్ఞ్యగాదిర్వాప్యగిప్యతే ॥ యథా ॥ ప్ర
 తాపపరిస్థితికాంతిగీహః ప్ర్యాప్తిహానీ జనకహజన్తా
 స్మగన్వరోన్మహిమన్మృతిశాంత్యుత్పత్తిహారకథాకర
 రోతి ॥ ౪౨ ॥ అగోన్మనః ॥ ఉత్పాదస్థల్యవర్తిత్వంచతనా
 చేతనేప్యపి ॥ యథా ॥ ప్రతాపపరిస్థితి జయ ప్రయాణ
 భేదీన్మనమున్నుపిట్టాన్మగమన్త్రాసాకులాధ్వాంతిముపేత్య
 వృధైస్సప్తవృత్తముగణంగోపుధూమిపాలాః ॥ ౪౩ ॥ అభవ
 రణం ॥ మఃకంఠమరణాన్తస్త్వయత్నోపరిన్ద్రితః ॥ యథా ॥
 పిఠవిరహా అగహతీ వహుల నిలదీపతి ఉవేంవతీ ॥ స
 చక్షతోన్మృదంభణపవణంస తమ సుఖంపేక్షి ॥ ఛాయా ॥
 పియ్యవిరహమగహంలేవధూర్నిజజీవిత ముపేక్షంలే ॥ సెవ

సంబంధ ప్రలాప నిర్దేశితకథావనోపదేశనోద్ధాన నోదనావయో సుధా
వాభవంతి ॥ భయమూలముగ్ధుడ మదాహరణ ప్రతాపే ॥ స్వప్నమే
తత్ ॥ ౪౯ ॥ మరణంతయతః-మంజువతి॥వ్యాభ్యసూతా-క్యాండేహో
ప్రససాపాయోహికా-శ్వాసాద్యవధావో మరణం ॥ భగవతేహుదం
ప్రవాన్యసు సారేణ సాత్మాత్మమదాహరణస్య మంగళత్వా త్తదవ్యోగో
తః-పక్షతత్తత్తాహ-మరణాద్యతి॥కారణావసయస్తా మరణభిన్నయోనా
స్తీత్యేతత్తా-ప్రేన పక్షతత్తత్తాహ ॥ ఉదాహరణి పిపి ॥ సవ

తేజోత్సాగ్నందక్షిణవనస్యతనుం సమర్పయతి - భస్మీకరణబుద్ధ్యతి
భావః ॥౫౦॥ త్రాసంలక్షయతి అకస్మికేతి ॥ అకస్మాదేవాకస్మికం - వి
శయాదిత్వాత్వాత్వాత్వార్థేనక్ ప్రత్యయః - తకారాంతత్వాది సుసుక్తాంతా
తకాభితికాదేశః - అవ్యయత్వాట్టిలోపః - తస్మాద్భయాత్ భయహేతో
రిగ్యర్థః - విద్యర్థ ర్జితభూకంపాదిజన్యః కంపగాత్రసంకోచ రోమాంప
మోహాద్యనుభావశ్చేతశ్చమతా-రస్త్రాసిత్యర్థః ॥ గర్జితమూలంత్రా
సముదాహరతి-పణవీ ॥ ౫౧ ॥ పితరంలక్షయతి-సందేహాదితి ॥ ఉపల
క్షణంజైతత్ - తేన సందేహ విమర్శాదిజన్యో నేకభాసంభవనాత్వా

తేజోత్సాగ్నందక్షిణవనస్యతనుంసమర్పయతి ॥ సాక్షాన్మ
రణస్యావంశత్యావోదాహరణత్వముచితం ॥ ౫౦ ॥ అథ
త్రాసః ॥ అకస్మికభయాద్భిన్న తోభస్త్రాసః ప్రకీర్త్యతే ॥
యథా ॥ ఎలకుపిల చిరేణవి పహుల సోడోణ ఘణఘణంధ
ణితి ॥ దళితి సరహాసవిళితి అశగభి వేపమాణిః ॥ ఛాయా
ప్రణయకుపితాచిరేణాపి వధూః శ్రుత్వా ఘనఘనస్తనితం ॥
దయితంసరభసవలితాలలింగితి వేపమానాంగీ ॥ ౫౧ ॥ అథవి
తరగః ॥ సందేహోత్పన్నానన్యంపితరగః పరిక్ష్ణీర్జితః ॥
యథా ॥ గుణైస్త్రాసక్తంనుమహ్యవయ మన్యన్న గణితం
సభిభిర్నాలోదిక్షిణివతిసామిద్భిభితి ॥ ఉపాయః కోవా
స్యాత్తదభిగమనేనుహ్యమితికియానోకాయం కీదృక్రియ

భూత్వైవశిరః కంపాద్యనుభావో వితరగ-ఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి-గుణై
రితి ॥ గుణైః మహామనీనతాదిభిః - తత్రక్షిప్తతా- అన్యత్ ర్జితభ్యాదికంనగ
ణితం-మదీయహృదయస్యకామాంధత్వాదితీభావః ॥ సభిభిరతివివేకవ
తీభిరపీతిభావః-సనుకింగతోదకసేతుబంధేన - ఇతఃపరంవాప్రియప్రా
ప్తాప్రపాయంచితయామిత్యుక్తై సోపిసప్రతీయతఇత్యాహ- ఉపాయ
ఇతి ॥ తత్రహేతుమాహముహ్యతిమనభితి ॥ మోహోపగమానంతరముపా
యశ్చింత్యతామిత్యాశంక్యఇయత్తయేద్యత్తయే చంతయావా దురవగ
నుత్సేనదుశ్చికిన్సస్య మోహమహావ్యాధే రానంతర్యమపి దుష్టభామేవే

త్యాగయేనాహ కియానితి || గచ్ఛతాకాలేనస్వయమేవమోహశాంతేః
కింతయాదింతయేత్యాశంక్య కాలావధింపిదురవబోధపతేత్యాహ కియ
దవధిరితి || వ్యతికరోవ్యసనంవిపత్తిర్వేహాశియావత్ - ఏవమశ్రుసంజే
హేనకల్పనానంత్యాద్వితరంగాత్కథావః || ౫౨ || ననువిభావాదివశ్యాద్వి
కసంచారిణామపి తత్తద్రసప్రస్తావపఃకిమితి నోదాహరణం క్కతమత
అహతశ్రేణి || వ్యభిచారిణామనేకరససాధారణత్వ ముపపాదియతి త

దవధిరంతర్వ్యతికరః || ౫౨ || తత్రసాద్వికానాంవ్యభిచారి
ణాం చానేకరససాధారణత్వాన్నపిశేష మపివ్యభిచార
ణాకృతం - తథాహి శృంగాలేనర్వేసాగనుప్రవేశస్సభ
వతి || మాస్యేద్దానిత్రనుచపలశ్చహద్దావపింఢీనాంసంభ
వః || కరుణేనుదధ్యుతిప్రీడాహ్వాగర్వాత్సుర్యోగ్రతాభిర్వి
నాస్యేసంభవంతి || తౌత్రైద్దానిశంకాలస్యదైగ్యదింతాప్రీ
డావేగజడతావిషాదనుప్రీతిద్రావస్తౌరావహిణ్యా వ్యాఖ్య
స్పృదశమత్రాసానసంభవంతి || పీరేరాద్రాన్నిర్వేహోధి
కిః || భయానోఽలసూయామదగ్యోప్రీడాహ్వాగర్వనిగ్రా
సుప్త్యహద్దావహిణ్యోగ్రతామతిభిర్వినాస్యేసంభవంతి || వీ
భత్సేద్భుతేవ చింతాత్రాసాచయో యుగ్ధాసంభవమూ
హ్యః || శాంతినిర్వేదస్థనసంభవతః || ౫౩ ||*

—*— అభశృంగారచేష్టానిరూప్యంతే. శ్లో—
భావోహవశ్చహేలాచమాధుర్యందైర్యమిగ్యపి | వీలావిలా
సోవిచ్చిత్త్విభ్రమఃకిలికిచితం || మోహాయితంబుమితం

భాహిత్యాదివా || ౫౩ || భావాదయశ్చిత్తారంభః వీలాచయోగాప్రా
రంభః-ఉభయేష్యనుభావాః-తమక్తం || అనుభావశ్చతుర్థాస్యాత్మనో
వాక్యా-యబుద్ధిభిరితి - పరీహంయోపిదాలంబనచేష్టారూపాణాంయో
వనజన్యానాముద్దీపనవిభావత్వమపి ప్రాచామాచార్యాణాం సమ్మతం -
అత స్సంకీర్ణస్వరూపాణామేతేషాం ప్రకరణనియమాభావేనాయమేవ
స్వరూపనిరూపణావసరత్వభిప్రాయేణాహ అథేతి || పరిగణనాదేవా

జ్ఞాదశవిధత్వేజాతేపి కంతోక్తిర్నతాంతరేష్విలేషాముచ్చావతత్వ మ
స్తీతీసూచయతుం । తస్మిన్పంచస్తుభోజరాజీయాదిగ్రంథేషు శ్రవ్యైః ॥
౫౪॥ తత్ర భావంలక్షయతి రసేతి ॥ బాల్యయావనసంధాపుష్పన్నత్యం
గారవిషయః ప్రథమోంతఃకరణవికారోభావశత్యర్థః-తదుక్తం ॥ చీత్ర
స్యవికృతిస్తత్వంవికృతేకారణేనతి । తతోల్పావికృతిగ్భావో బీజస్యాది

విబ్బాకోలితంతథా । కుసుమాలంచచకితంవిహృతంహాస
శ్శ్యపి!పవంశస్సంగారజెహస్త్వరజ్జ్వాదశవిధామతాః॥ ౫౪॥
తత్రాసాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ భావః ॥ రసాభి
జ్ఞానయోగ్యస్త్వంభావశత్యభిధేయతే ॥ యథా ॥ రుందణ
రేదంస గుణే గాత్ర బాహంతణంమి వింసంధః శంజేత దర
పురీతడి జవశబ్దజతో జొంపిణి గాఢం ఛాయా॥ రుద్రనరేం
ప్రత్యగుణాగాయతీబాలత్వే ప్రబం । లజ్జలేచరపులితో
యువణజనోయావ నెగాతుం॥ ౫౫॥ అధహావం॥ ఈచద్వప్తవి
కారస్యాద్భావోహావఃప్రకీర్త్యనే ॥ యథా ॥ అత్రైవేష
త్ప్రకీర్తయతి ॥ ౫౬ ॥ అభహా॥ సువ్యక్తపీఠీయోభావో
హేలేతిప్రతిపాద్యతే ॥ యథా ॥ మాహామయ కంసవి
ంపుడ శిశు ముంధే కుణసి వంశహా హిలప । ఘోసింజశి
తుహా భాట సంవగీణిపి పురీపహి॥ ఛాయా ॥ మాభవితుక
స్యాపిష్ఠుటమిముద్ధకరోపివల్లిభంభూరయే । ఘోవ్యతే
తవభావఃసద్వాంశీశ్చైఃపులకైః॥ ౫౭॥ అభమాభ్యుం॥ అభూ

వికారవదితి ॥ ఉదాహరితి॥ రుద్రైతి ॥ అత్రయద్యపి ఈషవర్ణైకరశబ్దోవ్య
యమిన్దిత్రివిక్రమః-తథాపీషత్రిమత్వనుక్రమింశ్చితం- లేనదరపులితో
చుర్లక్షపులకశత్యర్థః॥ ౫౫ ॥ హావంలక్షయతి ఈషదితి ॥ దంశస్త్రస్యము
ఖ్యాత్తవివక్షాయామిదమేవాశ్రోదాహరణమిత్యాహ అత్రైవేషదితి ।
౫౬॥ హాలంలక్షయతి సువ్యక్తైతి॥ ఉదాహరితి మేతి॥ ౫౭॥ మాభుర్య-
లక్షయతి అభూదణశ్చైతి ॥ అతవివోక్తందశరూపకై - సర్వాస్వప్యవిధౌ

స్వసుబ్బణత్వంమాధుర్యమితి || ఉదాహరతి జలేతి || ప్రకృత్యాస్వభావే
నైవ- నతుప్రయత్నేనేతిభావః - జితంత్రేలోక్యంయేనత ద్విధాభూతం
లావణ్యంపూర్వోక్తఃకాంతివిశేషోయస్యాస్సాతకోక్త - ఆత్రిస్వాభా
వికసాందర్యస్యప్రసాదనవిధినిస్పృహత్వాన్మాధుర్యమితిభావః || ౫౮ ||
దైర్యంలక్షయతి శీలేతి || ఉదాహరతి కులేతి || ఓషమేవిష్యపి || ౫౯ ||
రీలాంలక్షయతి ప్రియేతి || ఉదాహరతి పెద్దపహతి || ఆత్రిలక్ష్మీన్నాను

షణ్డేపిరవ్యత్వంమాధుర్యమితికథ్యతే || యథా || జితంత్రేలో
క్యలాపిన్యాప్రకృత్యాహరిణేక్షణా | కింతుభూషయితులభ
త్రేభూషణాసతిమేషతిః || ౫౮ || అథదైర్యంశీలాన్యలంఘనం
నామదైర్యమిగ్యభిసేయతే || యథా || పులవసులతా గజాంజ
మంజూలఘనాభువిసమేవి | రుండరివగుణాఃకూహితాహ
రాఃకింకరాదంవ || ధాయా || కులవహనాంయజ్ఞశేషాన్యా
దాలంఘనం || ఓషమేపి | గుర్రనోలేన్ద్రాఃపూర్వోద్
యహరాఃకింకరావ్య || ౫౯ || అథశీలా || ప్రియానుకరణం
రీలావాగ్నిర్వత్సాధచెష్టితైః || యథా || పెంఢహ సపింఢ ప
సా లంఢ రంఢో పతివరుండంస | చరిత్రా లంకాగిరి ర
ంఢోప పత్తంజ జాతి || భాయా || ప్రేక్షనసఖ్యపహలక్ష్మీరా
జ్ఞఃప్రతాపరుద్రస్య | చరితాస్యనుకుర్వంతీరాజ్ఞేషుపరివ్ర
తాజాతా || ౬౦ || అథపిలాసః || తాతా విహారికారిస్సాన్వభ్య

కాచిన్నాయకాప్రియచరితానుకరిణాన్రీలావతీగవశేష్యః - తస్యాఃపా
తివ్రత్యేహేతుత్వముక్తంసర్వజ్ఞసోమేష్వరేణ - భుక్తైశుభుక్తైః-యా
పత్యేదుఃఖతేదుఃఖతాయది | ముదిలేముదితాత్మకప్రోక్షితేవనినాం
బరానుక్రైపశ్చాన్తయాశేతేపూర్వమేవప్రబుధ్యతే | నాన్యంకామయ
లేదితైసావిజ్ఞేయాపతివ్రతేతి - రాజ్యలక్ష్మీరపిదానభోగాదావ్యలత
మనుకూలారాజ్ఞేనశ్శలాభూదిరవ్యజ్యతే || ౬౦ || ఓషంసంలక్షయతి తా
తా-వికత్త-వికారోనేన్ద్రాహర-న్ద్రాఃమణాఃవిశేషకన్యకా || ఉదా

హరతి సహలమితి || వ్యాఖ్యాతమేతన్నాయక ప్రకరణే (౫౨) సా
 ధోదాహరణప్రస్తావే || ౬౦ || పిచ్చిత్తిలతయతి విచ్చిత్తిరితి || ఉదాహ
 రతి కస్మేతి || సాధారణభూషయా ప్రకృందనతాంబూలాదినాపి - కే
 కృతమిగ్యనేనసౌందర్యస్యవిధాతృశిల్పవై లక్షణ్యంప్రతీయతే - కస్యక్
 తత్తత్తనేనభోక్తౌతదనురూపోనోపలభ్యతే || ౬౧ || విభ్రమంలతయతి

లానోదయతేత్యజే || యథా || సహింపక్యంత్యాః ప్రకృతిసు
 భగమితి స్రాగభిహితఃక్లీకః || ౬౦ || అథపిచ్చిత్తిః || పిచ్చిత్తి
 రతిరమ్యత్వంస్వవైష్ణవిభూషణైః || యథా || కంసకీక
 గతి కాళిపురణంధిలగనుదేర | సాహారణభూసావి
 జ సహితే శౌంకరమణింజ ఛాయా || కస్యకృతే కేనకృతం
 కాకిపురస్త్రాణాంసౌందర్యం | సాధారణభూషయాయత్స
 ఛిత్రైర్మణ్యంనణీయం || ౬౨ || అథవిభ్రమః || విభ్రమస్త్య
 రయాకాలేభూషణానవివర్యయః || యథా || సోఢాణ సహీ
 ముపశోర దివసో పితోంతి సభ మేగవహూహలభేయ బూ
 వురాత్తి చలణేయ కుణత్తి విశతత్తి || ఛాయా || శ్రుత్వాసభ
 ముఖాద్వివసోవిరతత్తి సంతభ్రమేగవహూహలస్తయోర్నూపు
 లేవరణయోగిరోతవలయే || ౬౩ || అథకింకించితం | రోహ
 శ్రుహూహభీగ్యాదాఃసంకింకిరికించితం || యథా || గెష్టత్తి కా
 అత్తిశాహే విలగంమి వడదళే మిలింభేప | వెత్తి తణూవి
 గండత్తి భుడదీతివి గంఘరావతి || ఛాయా || గృష్టతినరనాథే

విభ్రమత్తి || కాలేప్రియగమసమాగమాదిసమయేత్వరయామదనా
 శాదిసంభ్రమేతేగ్యః || భూషణాంహారాంకదాదీనాం - స్థానవివర
 యోస్థానవృత్త్యాసత్తిగ్యః || ఉదాహరతి సోఢాణే || శ్రుత్వాసభముఖ
 ద్వివసోవిరతత్తి - ప్రియాసత్తిదిత్తయోస్వయందివసావసానమపినజ
 నాతీతిభావః - తత్సంభ్రమేగవహూహలస్తయోర్నూపులేవరణయోగ
 లయేవకింకిరి || ౬౩ || కింకించితంలతయతిరోషేతి || ఉదాహరతి గెష్ట

ఈతి || అగ్రభయాదివికారాణాంకంపాదీనాం మేళనాత్కలికిందితం ||
 ౬౪ || మోక్షాయితలతయతి మోక్షాయితమితి || త్రియగుణకథనాదౌ
 స్యాభిలాషప్రకటనం మోక్షాయితమిత్యర్థః || ఉదాహరణి || మహురా ఈ
 తి || పులకావాంప్రియగుణస్తుకజనత మాన్యభావ సూచకత్వం భావప్ర
 కాశే || గుణాన్త గయితస్వైరంపీతుతేభావమంధరం | రోమాంచోగగ్ధద
 వదావాస్వేదశ్చకపోలయోః || విస్త్రిభక్తినియంత్యా తస్మాదగమ
 వితనం | ఏవంగుణస్తుతిభవాభావావచ్చిసూచకా ఇతి || ౬౫ || కు
 ట్టమితలతయతి సన్నద్ధ ఇతి || కేశాధరాదిగ్రహసన్యసిబహిఃకోవజ

విజనెవహించలంమృగాయ్యైః | వెవతేతనంపిన్యన్యోన్యోను
 ట్టపిగర్వ గావాచా || ౬౪ || అథ మోక్షాయితం || మోక్షాయితం
 స్యాదిప్రత్యకధాదౌభావసూచనం || యథా || మహురా ఇ
 రుండగరవిత్త చరిత్ర ఇ వచనావ సేసుణిపే | తణుగోపతేణ
 పరిణా జహ మోవో గతహపురపహా | గమూ | మధుగాణి
 రుక్రసరవతిచిత్రాణః క్వాస్త్వశ్చన్వత్వాః | తనుగోపనేన
 ప్రకటాయ భాభావోనత భాపులతైః || ౬౫ || అథ కుట్టమితం ||
 సన్నదేపిసుభాగకన్యంరతౌకుట్టమితంమతం || యథా || నిర్మల్యా
 దమవోభవోన్యవః కౌపిన్రంభకణ్ణజపై రుక్మైర్వప్తిమాన
 సాంప్రియసభమాలోక్యజాతగ్రహ | వైయాగ్యంబిజమా
 న్నవల్లభకృతాంరాగాంధతాంజానతీ సద్యోనమ్రముఖేందు

నకేంత సాంధ్రానందత్వం కుట్టమితమిత్యర్థః || ఉదాహరణి నిర్మల్యా
 దేతి || నిర్మల్యాదోద్దేయిప్రప్రత్యైవ నోభవోన్యవః | కేశాధర గ్రహాదికా
 మక్రిదైవ కథావాదః తస్య విస్రంభకణ్ణజపై రుచ్ఛంబలత్వ సూచ
 కైర్మఖదంతపదాదిద్వారే భావః - ప్రంబకణ్ణయోరమిజహో రిత్యన్య
 త్యయే తత్పురుషైర్యుజహుశమితి సప్రమ్యులబ్ధ - వైయాగ్యంధా
 న్ద్యం-ఆత్మవల్లభకృతాం తత్సంబంధిమిత్యర్థః - కరోత్యభస్యభాత్వభ
 సామాన్యత్వాద్విశేషవ్యవసానం-రాగాంధతాం విశృంఖలః హారహా
 తుభూతామితిభావః-అగ్రలికింకీతవర్తమానావశేన తత్కలిరణభూ

గాయాలజ్ఞాయాఅవిరామస్సవ్యతే- అత్రాభూతపూర్వసంభోగవి
హ్నసాత్మతాగ్రాణేవిస్తయమావాం ప్రియసఖం ప్రేత్యౌధునామం
దాక్షుంధరత్వేనాజ్ఞాతవర కేశాధరాదిగ్రహదుఃఖతయా తాదాత్మ్య
కపభాసభూమిసూచనాతుగ్ధమితమితభావః॥౬౬॥ బిబ్బకంలక్షయతి॥
మనాగతి॥ ఉపలక్షణమేతత్ - తేనగర్వాభిమానాదినా దయితేవ్యనా
దరకరణంబిబ్బకశ్చగ్రంథః॥ఉదాహరతి లక్ష్మీరితి॥ అయిసఖ - త్వయ్యవి
రణకోపాయం లక్ష్మ్యేదినాయికాసు నానావిధవిహారైః ప్రేయసీవ
దంబభమానాసతవపునర్నావకాశోలభ్యతే ప్రియోహి ప్రియాణికచ

రించువదనాత్మనోవిఖంభీస్థితా॥౬౬॥ అన బిబ్బకః॥ మనాక్
ప్రియకథాలాపేబిబ్బకోనాచరక్రియా॥యథా॥ లక్ష్మీస్స
ఙ్కశ్చిగ్ధగంపహరతాంత్రిస్థభుజాలంబన క్రిడాం నైవజహో
తుకించసతతంవాణీముఖోమృతం । జ్ఞాతంరుద్రగ్రనరేశ్వరస్య
బహుభిన్నజ్ఞాతపూర్వైఃప్రియవ్యాహారైః కృతమేవమాత
మదనశ్చపాయసన్నహృదు ॥౬౭॥ అనలలితం ॥ సుమమా
రాంగపిన్యాసోలలితంపరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ పదివ్యాసశ్రీ
చారణితమణిమంజీరశనం సహేలావ్యావల్లతారవలయ
నిక్వాణసుభగం । ప్రితజ్యోత్స్నాపీచీతరశవచనంరుద్రీప్రప
తేఽపరంధీరామాసేనురహసీసేవావిలసితం ॥ ౬౮ ॥ అన

యతీత్యేవం ప్రియప్రేమితయా మాత్యాకథితే మానప్రంధిగ్రహితహృ
దయితయామరిణేపీకృతంసంకల్పయా అనాదృతప్రియకథాయా నాయి
కాయావచనమేతత్ - అనవివాయంబిబ్బకశ్చిభావః॥౬౭॥ లలితంలక్ష
యతి సుమమాతే॥ఉదాహరతి పదేతి॥ అనుగతం రహవాసురహసమి
తిప్రాచినమాసః - అనుగతంరహవాస్థినితి బహుప్రీహి ర్వేతిపదమం
జరీకారిః-అన్యవతప్తాద్రహణ్యతి సమాసాంతోచ్చ్రిత్యయిః- అత్రాం
ధ్రినాయకపురంధ్రీణామేకాంతసేవామాం మణిమంజీరాది శిఃజితమం
జాశస్యకరచరణవిన్యాసస్యశ్రీదాసహేలవదాభ్యామాలాపానాం మం
దహాసమధుతత్వకథనేనచ సౌమమార్యవ్యతిపాదనాల్లలితమితభావః ।

౬౨॥కుతూహలంలక్షయతి కుతూహలమితి॥ ఉదాహరతి వీరేతి॥ అభి
రూఢసింధురమారూఢగణం-రచితసంక్రమశ్చతాః కృతగతివేగాః - ఉ
త్సృష్టలీలాగతయశ్చత్యర్థః - తుంగసన్నశిఖరాధిరోహణం హర్ష్యాగ్ని
రోహణంకుతూహలాత్కూర్వతే॥ ౬౯॥ చకితంలక్షయతి చకితమితి॥
ఉదాహరతి॥అవిజ్ఞాతేతి॥వశ్చద్భాగే పాకవ్యాసమాండ్యేన అవిజ్ఞాగం
ప్రియానవగత మాయాతం స్వస్యాగమనం యస్యతంత్రోక్తం - హసి
తుంపరిహసితుంపరిహాసార్థమిగ్యార్థః - అత్యోగభ్యావ్యతిధిగంభీరమార్జు
నంహతాద్యృచ్ఛయాఉన్మత్త్యంత్యాః ఆసీనైస్తీవ్రంత ఉన్మత్తవ వలం
క్యంతశ్చితిభావః - లతపవచకితచకితాశ్చకితప్రకారాః లజ్జోగ్ధంతాభ్యా

కుతూహలం॥కుతూహలంరమ్యృచ్ఛాచావలం పరికీర్త్యతే॥
యథాఃపీఠకురమధిరూఢసింధురం ద్రిష్టుమంధ్రీ నగిరిపుం
ధ్రియః॥ కుర్వతేరచితసంక్రమత్వరాస్తంగ సన్నశిఖరాధి
రోహణం॥౬౯॥అ॥ చకితం॥చకితంభయిసంభ్రమః॥ యథా॥
అవిజ్ఞాతాయాతంస్వమతిధిత మాత్యోపిహసితం హతాదు
శ్చశ్యంత్యాశ్చకీతచకితోదంచితదృశః॥ ఏలాసానుద్యేలా ను
దితమదనాస్యేత్యుతనోస్తైవప్రత్యేతుం పునరవనిపాలః
స్పృహయతి॥౭౦॥ అథవిహృతం॥విహృగంప్రాప్త కాలశ్య
వాయస్యాకథనంప్రియా॥ యథా॥ ప్రతాపకుద్రస్యభు

మసకృదావృత్తఃమీలనోష్టిలనాశ్చత్యర్థః తథా ఉదంచితా ఉన్మత్తప్ర
సారితాపాంగాశ్చ దృశోయస్యాస్త్రోక్తయాః - తన్మత్తగంభావప్ర
కాశే - మీలనోష్టిలనావృత్తిర్యత్రితచ్ఛకితంపిదుః॥ అపాంగయోరూ
ర్ధ్వభాగావలోకనముదంచితమితి - ఏలాసా - తాతాగతిరోవికార
స్సృద్విలాసోదయితేతణిశ్చత్యుక్తలక్షణావీత్య - తస్తైవలరింగనాది
సతాగరమనసుఖాయైవేత్యర్థః - పునఃప్రత్యేతుం గత్వాపునరాగంతు
మిగ్యార్థః - సర్వోపేషదనమనూస్సవశ్యతేతసుఖస్యమోడకేమపికథాం
నార్హతీతిభావః॥౭౦॥ విహృతంలక్షయతి విహృతమితి॥ప్రాప్త కాల
స్యావసరోదితస్యేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి ప్రతాపేతి॥ భుజాంతరస్థితాం

వత్స్యతాం-అమునాస్తనద్వయేన-స్పృశతి-గేర్వధః - ఇతీథమాశిష
ముక్తైర్వితీషః - సాభిమానంసభివచనస్యేప్తత్వాత్ కృత్రిమకోపమి
త్యధః-పశ్యతి-నపునఃకిమపిబ్రూతేలజ్జయేతిభావః॥ ౭౧॥ హాసితంలక్షయతి
ఆకస్మికమితి ॥ యావన్మాదివికారశం - నతు హాస్యవద్వేషభామాదివికా
రశమిశ్యేషః-అతఏవాకస్మికమహేతుకం-వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ఉదాహర
తి ॥ జహౌశి ॥ ఆత్రయావనజన్యేనచనోద్వీపకేన మృగాక్షీహాసితేనప్రి
యమనోంధఃస్వగురీధవతితిభావః ॥ ౭౨ ॥*

జాంతరస్థాంకర్ణారమాలా మమునాస్పృశేతి । స్తనద్వయే
వస్తిలిపింలిఖంతం సభివచనాః పశ్యతీసాభిమానం ॥ ౭౧ ॥
అశహసితం ॥ ఆకస్మికంతుహాసితం యావన్మాదివికారశం ॥
యథా ॥ జహౌజహ హాసిత మితి యథా జహౌ జహౌ జహౌ జహౌ జహౌ జహౌ
మహార । తహతహ కుసుమేసుసరా విలసతి పిలంసలసా
అ॥ ఛాయా ॥ యథాయథాహాసతిమృగాక్షీ యావన్లక్ష్య
శిక్షితామధురం । తథాతథాకుసుమేషుశరా వికసంతిప్రియ
స్యాశావ ॥ ౭౨ ॥*

—అథమన్తథాపథాద్వాదశనిరూప్యంతే—

అశశృంగారస్యాం కురితత్వబల్లవితత్వ కుసుమితత్వఫలిత
త్వహేతవోద్వాదశాపథానిరూప్యంతే ॥ చతుష్కప్రీతిమన
స్సంస్పృంకల్పేత్రలాపితా । జాగరః కార్యమరతిర్లజ్జా
త్యాగోభసంజ్వరః ॥ ఉత్పాదోమూఢానందైవమరణంచర
మందిమః । అపథాద్వాదశమతాః కామశాస్త్రానుసారతః॥

ఇథం రససాక్షిం నిరూప్య శృంగారాస్సవక్రమ నిమిత్త భూతాద్వా
దశాపథానిరూపయతి॥ అథేత్యాదివా॥ శృంగారస్యేతి సామర్థ్యాదయో
గాఖ్యవివ్రలంభశృంగారస్యేత్యర్థః- కామశాస్త్రానుసారత ఇత్యనేన
అలంకారశాస్త్రే సమ్ఖ్యాసంజ్ఞాదావితేషోప్రీతిసూచ్యతే- అతపవాక్తం
చావప్రకాశే- దశభామన్తథాపథాభవేద్వాదశభాపవా । ఇహోహం
తాభిలాషాశ్చదింతాత్ప్రతిగుప్తుతి । ఉద్వేగోభప్రిలాపస్సామన్యై

దోవ్యాధిరేవచ । బాద్యంమరణమిత్యాద్యైశ్చైవైవ్యధ్యైశ్చైవైవై రితి॥
అన్యేభ్యఃకృత్సంస్కారానంతరం బాగరఃకృతాంతః । హీత్యాగోన్మా
దమూర్ఛాతాద్యన్యంబిదశాంతతే త్యాహుః తదేతవాహాదీదివతి ॥ ౨౩॥
అసాంక్రమేణ లక్షణోదాహరణాన్యయితి॥ అకరాదిభ్యాదినా । తత్ర
ప్రత్యక్షచిత్రస్వస్మాదౌ సాదరిం ప్రియదర్శనం చక్షుఃప్రీతిరిత్యర్థః ॥
ఉదాహరణి॥ సహితీ ॥ అత్ర గాఙ్గా నైత్రోన్యవత్వాదప్రతిపాదనతద్ద

కేచిత్తుకశాపస్థాభిః ప్రియయితి॥ అసాంస్వరూపమదాహరణం
చ॥ ౨౩॥ అదరాన్యకం చక్షుస్ప్రీతిరిత్యభిధియితే ॥ యథా॥
సహి పసో రుందణిడు బాలాణాం అతఃకేచింసః జాటు ।
హతిహావ ముంఠిమతో చదోఽల ముంకశిఫహో పుంఠో॥
భామూ ॥ సఖపచరుక్రస్యోనయనయోరతిర్ని తోన్వివోజా
తః । మదనభవమూర్తికూటవంక్రభవము క్షలాంభవఃపూ
ర్ణః ॥ ౨౪॥ అథమనస్సుంగః॥ మనస్సుంగఃప్రియతమేనిత్యంది
త్రస్యోశ్రియః ॥ యథా ॥ సఖ మహా వణోఃశంగభవంబ
ణరేచంమి కీస కపిగుట । తెణలహాప విముంకా సహిటు
తుష్టేసు కావంతా ॥ భాయా ॥ సదామవ వానోఽలగతిర్ని
నరేంక్రేకస్తాతుకపితాః । తేనాహావపిపిముక్తిసఖ్యాయు
స్తాసుకావాత్తా ॥ ౨౫॥ అగ్రపంకిన్విః॥ సరలాప్సవాపివయో
వనోరగఃఉదాహృతః ॥ యథా॥ దగహసిలగంభిణాభి నిణ

ర్కనేత్యాదగఃప్రీయతే॥ ౨౪॥ మనస్సుంగలక్షయతి వాగభి॥ సవ్యదా
ప్రియత్యాగ్రితచిత్రం మనస్సుంగభవ్యః ॥ ఉదాహరణి ॥ సఖ్యతి॥
సఖ సదా । ఇత్యదాపిష్టిహిమాప్రేణాగ్రితకారస్యభవకాగ్రితక
స్తాతుకపితాః - యూయమితిభేదః - తేనాహావపిపిముక్తిసఖ్యాయు
పీతిభావః-సఖ్యాయుస్తాసుకావాత్తా-వ్యవహితాస్త్విభావః - తస్తాన్న
మేయుష్మదుపాలంభభావనత్వమితభావః ॥ ౨౫ ॥ సకల్పలక్షయతి
సకల్పితఃఉదాహరణి దరేతదరహసితం మందస్మితం గర్భాత్కాశం

భాగౌత్సుక్యసూచకాస్థిశ్యధః || కటాక్షైర్హృదగర్భైర్మహాసంభోగౌత్సు
 క్యభావనేతివచనాత్ - స్నేహస్నేహానిరాగభరితాని - స్నేహేనానా
 మాద్వాస్త్రోకరణస్వంతదుక్తం - మనసోయద్ధ్రోపిభావోవిషయేషుమమ
 త్వతః | భయశంకావిసానాత్సాసపవస్నేహఉచ్యతఇతి - తస్మిన్ కర్తవ్యో
 గాగః-తదుక్తం దుఃఖమప్యగ్గకంచి తేషు తేష్వనైవరజ్యతే | యేనస్నే
 హప్రకర్షణసరాగభరిత్యతఇతి || రుద్రన్యవవిలోకితాని కదామయినపతం
 త|| ౭౬ || ప్రణావంత్రు మి|| ప్రలాపఇతి || ప్రియగుణస్తతిః ప్రలాపఇత్య
 ధ్మ|| ఉదాహరతి || త హీతి || తథానిపునోపాగ్ధః-కృత్యవస్త్రపువచుత్యత్య

మాసింధాత్ ౭౭ అభలత్య | రుచణివిలోకితకాహణ
 మమంని నివంత || ఛాయా || దరహానితగర్భితానిస్నేహ
 స్నేహానిరాగభరితాని | రుద్రన్యవవిలోకితాని కదామయి
 నపతంత|| ౭౬ || అథ ప్రలాపః || ప్రణావమియస్లిష్టగుణా
 లాపఉదాహరణః || యథా || తహానిఉనో తహామహరోతి
 హామహాని తహాని సామ సంతాని || ఎంకోరుచణివా
 విలత్యది గాంధీవోధనహీతాని || ౭౭ యా || తథానిపునస్తథా
 మహానిస్తథా సుభగస్తథాని తస్య స్వభావః | ఏవేరుద్ర
 న్యవపవేతిగోష్ఠీ ప్రాథమహీతానాం || ౭౭ అథ జాగరతి || జా

గర్భ-తథామభుః ప్రియదర్శనప్రియంవచోవా- తథామభగోగంభీరగు
 నోనాయకవిశేష-తల్లక్షణంవత్సేషః - తథాసౌమ్య స్వభావస్సశీ
 లః-ఏకోరుద్రన్యవపవేతిగోష్ఠీ ప్రాథమహీతానాం- సర్వత్ర తథాశబ్దః
 పూర్వానుభవవరిః-అన్రిసమనాదిగుయోగా గ్నితాపరుద్రపవాస్తా
 కిషభివ్యతి|| ప్రాథాంగవాఃప్రసంగంకుర్వంతీతిభావః - అతపవో
 క్తంభావప్రకాశే - మహాదయోమహాభాగ్యఃకృతిజ్ఞోమావనాకాయు
 వా | మానీసుశీలస్సభగోవిద్యోవంశసంభవః | అహర్నిత్రోనభురవా
 గభిగమ్యోభవేత్ ప్రయాత్యతి (రుద్రణివోవిల - రుద్రీకృపవీవ - వి
 ల వేల అవధారణే-ఇత్యవధారణార్థే- విల - వేల - ఇత్యేతాశబ్దా
 నిపాతౌ |) || ౭౭ || జాగరంత్రయతి జాగరతి | ఉదాహరతి

గమి అమితి || గమితం కథం కథం పిడినం - ప్రియాగమనప్రతీక్షణాదిభిరి
 యథావః || చంద్రాతప మస్సహానితా - అతివం దీర్ఘ - నిద్రాపి నోపై
 తి - స్వప్న సమాగమస్యాపి పరిపంఖీలాగరహతకోజాగ్రతీ విధావః || ౭౧ ||
 కార్మ్యమాహ || కార్మ్యమితి || ఉదాహరణి చంద్రాస్యభితి || అంగుళీయ
 కమితి-జిహ్వమూలాంగుళేశ్చ ఇతిచంద్రస్యయోస్యాస్థిః కన్ద్రస్యయః -
 కేయారితమంగదీకృగం || నాయికాహ సభః || ప్రేక్షగా ప్రేమాదీనాం
 ప్రియవిషయగత్యవస్థావిశేషానామిన్యస్థిః - తమక్తిం-ప్రేమామానఃప్ర

గరస్త్రవినిప్రస్వం || యథా || గమితి కహకహవి దిని చదాదవ
 దూసహానితా దిహా || మతానివి పుణానినరో నీదావి నీ
 వోవి నోపభిక్షామా || గమితం కథం కథం పిడినం చంద్రా
 తపమస్సహానితా దీర్ఘమనోపి పుంభగనరో నిద్రాపిన్యబో
 పి నోపైతి || ౭౧ || అగ్రకార్మ్యం || కార్మ్యమంగస్యతావం ||
 యథా || చంద్రాస్యేకకహంగుళీయగమితి కేయారితం గే
 సహప్రేక్షాంప్రేయసివైభవై స్సఖింగో భూమే స్సహాని
 యతః || జ్ఞానం మానసకానియస్సహా సక్తం సస్యం తాభీ
 క్యామాంగం సజ్జలస్థిగాగ్రవాయతే త్వాంతాంతశ్చైలస్థ
 ి || ౭౧ || అథారణః || అన్యకాస్యేతి రహః || యథా || నాసేత్

అయస్సే హూరాగ్రముదా శ్చ ౧౨ కంబుపిత్తికానోరకథభగ
 భాగయంత్రమశేత్సతి || క్రీస్తు శౌం నీతి మార్గ్యలభా || సభాప్రే
 మవిషయవృత్తతి సభలభిత్తి || నాయకేంద్రమాహ భూమిరిగయ
 తత్తినిసాగ్రవిభక్తికస్త్రః - యేనాహ భూమేస్సహానితా మేయోనభ్య
 స్థః || సభానాయకాభిప్రాయముగ్ధులయల జ్ఞాతమితి || నాయకాంగ
 రోతి అభితి || భూకల్పయా ప్రవాపిస్సహాతద్వదేవోపఖగోభవిస్య
 తికిమేతేనకాశ్చే నేతిసభానాయకాముపలయః శేభత్తి || శ్వేమాం
 గింయావనయిక్రాంగింబద్ధక్రక్యస్థాగిం-తైలస్థం తైలస్థాత్ స్థాగిం-అ
 న్యక్ర ప్రనాయమానతైలమిన్యః || ౭౧ || అరణంలభయతి అన్యతేతి ||
 ప్రయవ్యతి క్తివిషయవైర్యామరణిత్వస్థః ఉదాహరణ || మాసేత్

తి॥సుభగత్వమితి-సుభగోనామనాయకవిశేషః-తదుక్తం॥ సపత్యనఖదం
గాదివిహస్నంయగ్రోశ్చతే॥ఃస్తార్థమాణమానేష్యస్సుభగసోభిధి
యగభః - ఆతపవాక్రవిపయాంతగాదై వ్రాగ్యలింగాభావేనప్రేమా
స్పృశత్సృప్రప్తవ్యం॥౨౨॥ లజ్జాత్యాగముదాహరతి లంఘివతి ॥ లంఘిత
మహిషా నమయం-సురతవ్యతిరీక్తకాలేలజ్జా ప్రీసమయః - కింవిలంబ్య

చదసింతి శివభి మళలనిలంస మాహంస । ఊసవపరం
మహిసా సుహతి తుమ్ కిం మతేసి॥ధాయా॥కూషయ
దంప్రస్ఫుట్టింసంపతిమలయానిలస్యమాహమ్మయం । ఉత్స
వపరాజ్ఞుభిసాసుభగత్వం కింనునంప్రయసే॥౨౩॥అఖలజ్జా
త్యాగః॥ప్రీతాత్యాగోభిన్లజ్జా॥లఘిమహిళాసమతతపభ
నితి మలినదుంపిణీదాపజహ సోఊణ గురీలణో ఓసర
భి విశంబీర గూర్భా॥ లంఘితమహిళాసమయం తథాభ
నితంవదిగుర్విభీతయా । యథాశ్రుత్యాగురుజనోపసరతి
పిల్లతోహరం॥౨౪॥అఖలజ్జాః॥ తాపాధిక్యం శ్వరోపత్యం॥
యథా॥ మోక్షానిరోపత్యం పశుల పిరిహంబరేణగురు
పరి దాని పంపిరేనర కాభి తుహ దంసతావతితి
థా॥మోక్షుశిరోపచారావిధూర్నిరహంబరేణ గురుణా । ఇ
దానియ ప్రహరేష్వరికాంక్షుతివస్మినామృతకం॥ ౨౫॥ ఉ
న్నానిమంజుయోఃస్రాగేవోదాహరణంవిర్మితం ॥౨౬॥ అద
మూర్ఖా ॥ మూర్ఖత్వాభ్యుత్పత్తివృత్త్యాహ్యోరియని

తేమంబనాదికమహాదానినేచక్తవ్యమిత్యాదికంతథాశ్చత్వః ॥౨౭॥
శ్వరంబతుయని తాపే॥ఉదాహరితి మోహేతి॥౨౮॥ అవస్థాద్వయ
వ్యభిచారిప్రస్తావపవోదాహృతమిత్యాహ ఉన్నాదేతి॥ స్థాయిభావస
కారి శ్వరోపాధినాసంచారిన్యంసాస్వాద నిమిత్తత్యేవోపాధినా
స్థాత్వంచేదివితేకః॥౨౯॥ మూర్ఖంబతుయని మూర్ఖేతి ॥ బాహ్యో
యాశాంబతురాదీనాంకీలనాస్వస్వవిషయ గ్రహణాభావః -

సవాభ్యంతరైలవృత్తిశూన్యంతఃకరణత్వమిశ్యంతః॥ ఉదాహరణి చింతితీపథతే ॥ సాన్యాయాః పితృయాతూన్యంతఃకరణాయాభివ్యక్తః - అత్రమూర్ఖాయా మోహభ్యసంఘాతి నమానయోగ తేనాత్మేనోన్మాదాదివదుదాహరణాతీతేనాత్మేపివృత్తసదాహరణం చింతితీ రసితేషద్యోగినాయేతన్తప్తవ్యం ॥౨౪॥ అథఃసవిశేషానుదతోద్భుతక్రమానుసారేణః భావపూర్వకంలక్షణోదాహరణాభ్యంతర్యయితి॥ అభివ్యక్తినా॥తత్రసంభోగస్యావంతరంభాగాభావేహితుమాహ సంభోగస్య త్పరః॥ఉదాహరణి రహితీ ॥ రహఃప్రత్యాసన్నే విజనముపగతే హృ

మీలనాత్ ॥యథా॥ చింతితీ ఇతర దంగ సీఅతింత
మింతప ॥ కరణాభిదాహితం ఇతి అంభోశాపి సంతా
ప॥భాయా॥చింతయత్యానశే ప్రసక్తిస్తుం హృదయస్థిం
వృగాత్మోకరణాదాహ్యసిగతః అభ్యంతరంపిశూన్యా
యాః॥౨౪॥ అభ్యంతరంకారం సద్విధిః ॥ సంభోగోపలం
భశ్చేతి ॥ సంయుక్తియో స్థానభోగో ప్రలంభోపియన్
యోరీశ్వరగారితీ ॥ స భోగస్యపరస్పరాపరీక్షనసా
భావతాలింగన చుంబనాద్యనేక వ్యాపారనియత్యేవాగం
త్యాదేకవిధత్వేనగణవాక్యం॥౨౫॥యథా ॥ రహఃప్రత్యా
సన్నేహృదయదుతేన ప్రసక్తి సన్మతా మానాజ్ఞావిరళ
మపిలజ్ఞాపిలసిగం ॥ సమన్యతైగోప్యంబహిరానందమ

దయరయితే ప్రాగవల్లభ మానానందపతేచః॥స్త్రీకామీన్యకృతః కో
పోమానోన్యసంగినిప్రియ ఇతీలక్షణం - తన్యాజ్ఞానస్థిరవశ్యమిశ్య
భః - లజ్జాపిలసితమపిపరికరిప్రేరవిశ్యభః - సురగమయః ప్రతాం
ప్రాగల్భ్యభూషత్యాదివిభావః అగ్రసిద్ధిభిషారః కో రోర్జ్జా
మానయోగ్నివృత్తికథనాచస్త్యర్యానోపగత్యస్తుంప్రేరజ్ఞోమాన్యశీత
శ్చలమాహాకిమితి॥అవక్రవ్యంతేనాస్త్రీగృధ్విః బహిఃకరణంరమశ్చ
ణః-విగతీతవేద్యాంతరత్వేనాపిద్విన్నానందవయఃఇశ్యంతః అతపవాణో
కిక్తోయస్త్వరావేగో ముద్భిన్నయస్త్వహిమిశ్యమా కో నందనంబానాతి

హాః మావయోసాసురురస్యంసమజ్జిత్యాహ॥౨౨॥పేజేతి ॥ ఏకాంకరోతపి
 యతి-నికశబ్దాన్తర-రోతీతి॥తా ద్వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవ
 ద్భేదోద్వర్తమానప్రశ్నయః - అత్ర హృదయ దయితపదోదితేనాలంబన
 విభావేనరహశ్శబ్దసూచితైరుద్దీపనవిభావైర్వాననివృత్తివ్యంత్యైర్వైర్వైది
 యభిచారిభిరనురక్తీనైస్తైస్సంభాదిభిరనుభావైశ్చ పరిపోషంప్రాప్తౌర
 త్యాభ్యుప్థానియభావశ్చృంగారతామంగీకరేతివేదికవ్యం ॥౨౬॥ వి
 ప్రలంభంభజతే॥విప్రలంభశ్చతి ॥౨౭॥ తత్రాద్యంలక్షయతి అభిలా
 షశ్చి ॥ అయోగపూర్వానురాగాశ్చపరపర్యాయో విప్రలంభవిశేషాభి
 లాషశ్చి॥ఉదాహరణ అన్యోన్యేతి॥అన్యోన్యభావణ మిష్టాలాపకా
 పుతితోనంగవిలాసగోష్ఠీ సర్వకథాప్రసంగశ్చత్యంః సార్థశయ్యాస

స్పృహఃస్మగావేఃకాపిప్రియసభాన్మపేజైకయతిమాం ॥౨౮॥
 విప్రలంభః పునరభిలంషేర్ష్యైరహప్రవాసహేతుకత్వేన
 చతుర్విధః ॥౨౯॥ అభిలాషోనామసంభోగాత్పరిగమరా
 గః ॥ యథా ॥ అన్యోన్యభావణమనంగవిలాసగోష్ఠీశయ్యా
 చిసాధిమపదాననోరథానాం । ప్రేమానుబద్ధ ముదయద్వ
 ముతౌనురగంభ్యేగర్భప్రసవతేః పలోకితంవా ॥ ౩౦ ॥

హానియనంజేత్యంః-సంజ్ఞాయాంసమజ్జిత్యాహ కృత్రత్యయః - అత్ర
 య్యపేజేతి తేత్రేన్యగిరణశ్చ్యున్నాన్యైర్వ్యాశ్చక్షుభిర్వాపరోనశయన
 పః- సదాపిభృత్యానిభద్రవదగామిహావానువృత్త్యాభావాత్తత్వ మప్య
 భిమేనేకవిరిత్యనుసంధేయం-మనోరథానాం పదాన్యథానాని - అవిష
 యాశ్చత్యంః ॥ మనోరథవిషయమాహ పేమీమేతి ॥ సప్రేమానయన్మిథో
 గుణానోర్వియాథంభావబంధనమిశ్నుత్తలక్షణేన ప్రేష్టానువిద్ధం యుక్తం
 తథాఉదయన్నద్వీప్యమానోబహుతానురాగోయన్మిత్రస్త్రోక్తంరాగో
 నుస్మితోవిద్ధిన్ననురాగఉదాహృతిశ్చతి- రితే రేవావహావిశేషఃప్రే
 మాదియశ్చత్యంతింసార్థవే-అంకుగపల్లవకలికాప్రమానఫలభాగభాగ
 యంత్రమశః । ప్రేమామానస్సేహఃప్రణయోరాగోనురాగశ్చేత్య
 త్యై-పరాదృశమపలోకితంవా-లభ్యేత-ప్రాప్తనాయా- ిత్ ॥ ౩౧ ॥ ఈ

ద్వ్యవిప్రలంభంబుయతి॥ నాయకస్యతిస్వప్రయస్యాన్యసక్తభావా
న్నయికాంతరాసక్తత్వాద్దన్యశ్రీవిజ్ఞానుమానైరుపలభా దిశేషః -
అన్యతేద్వ్యనువయాదిభావః - చిత్తిఃప్రీయా ఈద్వ్యమానరూపేన్య
ర్థః-అతిపవోక్తం దశరూపకే స్త్రీగ్రామీద్వ్యకృతఃకామోమానో న్యాసం
గిసిప్రియోశ్రుతేవానుమితేచృష్టే ఈద్వ్యోపస్పృడుచ్యతఇతి॥ అపవా
యమీద్వ్యవిప్రలంభఃస్త్రీగ్రామేవనపురుషాగ్రామీప్రప్రవృత్తి - తమ్యం
హేమవలదైత- ఈద్వ్యమానఃస్త్రీగ్రామేవేతి డదాహరణ ॥ అక్షీగి॥
అత్ర సేతాగ్రసభాహ్యవాసిన్యః స్త్రీవాణీధరణ్యో యథాగ్రమం న్విదా
లోకనసంభాషణీలంకీర్షిలోకప్రతిబద్ధంకాకతిసాధోయం పునర్నిత
ధాకతవఃతస్మాద్దత్తమానంకార్యత్యన్యర్థః- ఇతవా భావోప్రీనాయక

ఈద్వ్యనామనాయకస్యాన్యసక్తభావాచ్చిత్తివిప్రియా॥
తయాః ప్రలంభాయథా ॥ అక్షీగిస్యలోపనాల్లిపనతిస్స
ద్వ్యన్యదాలాకనేవక్రిస్థాదిసరిన్వతీ సనహతేసాకంత్వ
యాభావం॥ తీలంకీర్షిం పిస్తున్నత్వియమపీ బాహుస్థి
గ్రాకాక యోగ్లోదైగ్రహితైతవానుభవేనానేన కీలతాహ్య
సి ॥ ౮౯ ॥ ౬౪ హేమానామలబ్ధసంయోగయోర్నయికానా
యకయోః కేనఽతా- ర్కేనపునః సమాగమకాలాల్లిక్షిపః॥
యథా ॥ అంగేషుజ్ఞేషువిభూషణానాంవృత్యాసమాగ్లోప

విశేషవాచినానుభవశబ్దేనమాద్యతే-తల్లక్షణముక్తభావప్రకాశ - స
పత్నీసఖనంతాదివిహ్నయస్యనన్యశ్రుతే॥ విశ్లేషమానమానేన్యస్స
భగనస్సోభిషేయనఇతి- అతవివభారవిజ్ఞాప్యర్థం - కఃప్రియేసుభగమాని
మానఇతి ॥ ౮౯ ॥ విరహవిప్రలంభంబుయతి॥ రహఇతి ॥ నాయకయోః
స్త్రీపుంసయోః - కేనచితా ర్కణేనేతిఅపద్యమానపవాన్యాసంగఇతిభా
వః - నాయకయోర్నిర్నిమిత్తోప్రయోగః - ప్రణయమానాపరపర్యా
యోవిరహవిప్రలంభ ఇత్యర్థః - తమక్తంరసమంజర్యాం - పరస్పరమా
జ్ఞోల్లంఘనంప్రణయమానఇతి - ఆయంపునర్వ్యయో రపిభవతి ॥ తత్ర
స్త్రీవిరహముదాహరణః॥ అంగేష్వతి ॥ వ్యాన్యాసమార్గః అంగుళీయకా

దీనాంకటకాదిస్థానేషు ధారణాదిభావః - ముహూర్తశోభీతనంతరమ
తికాశ్యసంభవేన తత్రాపితేసామనవస్థానాదితిభావః - పరికర్షరీతిః ప్ర
సాధనప్రకారః । కీమన్యసితి ॥ కార్యాంతరస్య వృథావిలంబనహేతుత్వా
దిభావః - ఏవంపుంపిరహేప్యగ్రాహార్యం ॥ ౯౦ ॥ ప్రవాసవిప్రలం
భంబుయతి యూరోరీతిః ఉదాహరతి ॥ సెవ్యత్తితి ॥ నిజితేతగభూపా
లః స్వీకృతుక్రంస్వప్రేమా అపి సేవంతాంనాను - అకింవనై రప్యౌదర
సేయేషూత్సవదివ సేవ్యపి తేనోకన్యభా లభూః స్వీకృతాయామహాభి
త్యక్తిః । ఇథానులవంతీనామితీతేషః - దివసాయుగంతి-యుగల్పాభవం
తీత్యర్థః-యుగప్రాసవదికాదాచారక్ష్విబంతా ద్వర్తమానేలత్ - రా
త్రయప్రచురతిః గ్రాహవేదేభావః ॥ ౯౧ ॥ ప్రధారిసాభాసత్తన్మన్తం-

ముహూర్తశోభి । సవ్యస్తదాస్తాంపరికర్షరీతి రాసీయతాం
నిప్రసేవకీమన్యో ॥ ౯౦ ॥ యూరో దైశాంతరప్రతిత్వం
ప్రవాసః । తేనవిప్రలంభోయథా ॥ సేవ్యోస్తునుక్రన్యవతి
గిర్నాదైర్నృపాలై రభ్యగ్నవేషుసుభానహివల్లభానః । ఇ
థాంతరీక్ష సున్యశాంతిరహా దిగ్గాపా దం గానయాంతిశను
తా దివసాయుగంతి ॥ ౯౦ ॥ సాభాసోయథా ॥ ప్రాసాదగ
ర్భివలగ్నీషుకీసోతిచాభ్యాంపారాః గీరిరహణచ విశి చలచు
కోటిః । ఆపిర్భవత్సురీతిహాదితరక్తం చీమాలోక్య కాకితిభు
ష్మితమాతనోల ॥ ౯౧ ॥ భావోదయోయథా ॥ ముగ్ధీకస్తవ

నిక్రస్యగ్గతముదాహరతి ॥ ప్రాసాదం ॥ వలగ్నీషుగోపానసీషుః పో
తిచాభ్యాంవిటంకేచ-రహణచుంబితవంచుకోటిం - అతపవావిగ్భవత్సుర
తహాజితామయతోద్భవ్యతేతాం - చిక్తీకరీం మభరస్వనాం - ఆ
గ్రనిరశ్యోపారావతయోగలాకాశలాభావేన తదీయశృంగారస్య వి
భావాదిపరిపాద్యభావాదాభాసత్వం ప్రప్తివ్యం తసపవాయంనాభా
సత్తతోచిత్ - తదుక్తవిద్యాసరే - విభావాదిసంభవోహిరసంప్రతి
ప్రయోజకోనవిభావాదిజ్ఞానం తరశ్చతరశ్చామవ్యప్త్యైవరసత్తితి - భే
దాంతరాణామనాహగసమన్యతోవగంతవ్య ॥ ౯౨ ॥ భావోదయము

దాహరతి ముగ్ధభిః ముగ్ధయంపరీతి సంతోభ్యసభిప్సవ్యుః ॥ అథ నాయ
కౌత్తరమాహ మనోబద్ధైః ॥ శపథవిశేషేణ సభిమత్రప్రత్యాయయతి
శపథితి ॥ శపథపాలంభనతత్వాన్నివేషం - వాచాశరీరస్పర్శసముపాలం
భతతివృత్తికారః-శ్లోఘహర్షస్థత్యాదివాసభ్యాతతి సంప్రదానత్వాచ్చ
తుక్తిః ॥ పునస్సభ్యాహ తస్యేతి ॥ అప్రమనసి తస్య మనోభువః ॥ నాయకా
ప్రతిపత్తి అపరమితి ॥ జన్మభూమి స్నేహితస్యోఽమపినాస్తీత్యర్థః ॥ కా
మస్తావదాస్తాం ద్విరీయః కథితో సభిప్సవ్యుః కోన్యభిః ॥ తస్మిన్ నిబింబాద
న్యః కోపినాస్తీత్యుత్తరమాహ తదితి ॥ పునస్సభ్యాహ సభుణితి ॥ జానాసి

త్తలెప్పుని మనోబద్ధైవ వాన్యశ్శపే సభ్యైః సస్యకమత్ర కా
న్యమవరంజి జన్మసద్భవతః ॥ కోన్యస్తస్మిన్ నిబింబవిపిపుణే
జానాసి కామాభిః ప్రేయానుగ్రహపస్తవేతి కథితా సమా
ననాభూత్వధూః ॥ అత్ర లజ్జాయా ఉరయః ॥ ౯౩ ॥ భావశఘో
యథా ॥ లక్ష్మీస్త్యంపురుషోత్తమస్తవపతిః శ్రీరీరగుశ్రోత్య
పఃస్థుప్తా నమంబుజః ప్తరస్య సద్భవో ర్యోగ్యైరా గ్నంభుతః
తస్యేగ్మత్ర మమవ్యసాం ప్రతమిదం వాంవై మనస్యం మ
నాగిత్యాగ్మ ప్రణతాంః లోక్యపికన ద్వక్త్రాంబుజామానః ॥
అత్ర కొపస్య ప్రవశః ॥ ౯౪ ॥ భావసంధిర్యథా ॥ ప్రతాపరు
ప్రస్యతి గతజై గ్రయా త్రాప్రభూతైః పటహ ప్రణాదైః
ప్రియానులావైశ్చ తథాభటానాం రోమాంచ వర్షావృణమం

ప్రతారగ ప్రకారమితి శేషః - నమననా లజ్జయేతి భావః ॥ ౯౩ ॥ భావ
శాంతిముదాహరతి లక్ష్మీరీతి ॥ అంబుజపిష్టరస్యకమలాససస్య సద్భవో స్థు
మానయోః - తస్యేత్ - వాయువయోః వై మనస్యం మనాగల్పం కృత్రి
నం బాహ్యమపీత్యర్థః - అసాం ప్రతమయ్యుక్తం - యతో నపున రేగః - గతంద
తురం వయతీతి భావః - ఇత్యుక్తైః తిశేషః - ప్రణతామాలింసభంబిలోక్య
పికసద్భక్తాంబుజాభికుటివై వర్ణాన్యోపానుభావాప గమాదిత్యర్థః
కొపశ్శాంతతీతి భావః ॥ ౯౪ ॥ భావసంధిముదాహరతి - ప్రతాపేతి ॥ ప్రియా
నాం ప్రేయసీనామనులావైరనురాగతరంగితైః స్తతాగ్లోఽత పదనా

మ్రేడితై శ్చ అత్ర పరస్పరవిరుద్ధపీఠశ్చంగారా శ్రితయోర్నైర్నయోస్సంఘి
గ్ధయా సంబంధకథనాద్భావసంఘిరేవ చర్వణా స్ఫురమిత్యర్థః ॥ తదేతదా
హ-అశ్రేతి॥౯౫॥ భావశబలతాముదాహరతి ॥ ౯౬ందంబ్యతి - ప్రాప్తకా
లేలోగ్ - అద్యతానోపనరణావసరత్వార్థః - అనేనాకార్యకణమూ
లాలజ్ఞావ్యగ్యతే॥పిరియితహఞ్చి అన్త్రప్రియసౌలభ్య కింవాభాగ్యంనిమి
త్తమిశ్శూహాకథనాద్విషమ్యమూలోపితరూః అనుమతమితి॥ఆశ్రకిమగ్ధం
వా గురుజనానుమతిరానభూదితి కాన్వయోక్త్యాదై న్యంఘ్యన్యతే - ప్రి
యానయనాగ్ధంకావా సభప్రేమ్యత ఇ॥ సహాయాస్వేపశనానుభావేన
ప్రాగ్భికార్యానిర్వహణమూలోపమదోవ్యజ్యతే ॥ కిమితి ॥ప్రసిద్ధమితి -
స్వహర్షిసితత్వదై భవమితీతపః - అత్ర ప్రన్నూలనగర్భోత్పేక్షాంతరణా
శంకాయమితి భావః॥ అదిరాదతి॥ స్వఃస్వీయగ్ధదోభిప్రా యోయ

౧ మాసీత్ ॥ అన్త్రపీఠశ్చంగార్యగయోర్నైర్నయోస్సంఘిః ॥
౯౫॥ భావశబలతాయథా ॥ నివంత్యగ్ధమలస్త్రీయః ప్రియ
తమోలభ్యస్సంఘంనైవాభాగ్యేనానునతం సరింగురుజనైః
తావా సభప్రేమ్యతే ॥ కింవాకన్వభివేత్ప్రసిద్ధమదిరా త్వ
చ్ఛంకాయమితి భావః రోక్త్యామిథరతాకథామౌనిభవేద్యాత

స్త్రిసంహాణితత్వశ్చందం-స్వేచ్ఛియేత్యర్థః- ఆశ్రకః ప్రియస్వేతీతేపః
అన్త్రకాలాత్సంఘిత్వలక్షణమాత్మన్యోలప్రతీయతే ॥ స్థితేతి- అశ్రహృద
యస్థిర్యాకాలక్షయవై స్పృహ్యలక్షణాధృతిరవభార్యతే - యాతవ్యో
భిసరిణీయవిపిరియఇశ్యనేనతత్వనిర్దారణాన్త్రికావతిరితి ॥ అత్రలజ్ఞా
దీనానుభోనామపిభావానానుభవోన్యోపనర్దికలియాసమావేశాద్భావ
శబలతేన్యోగః- అన్త్రలజ్ఞావితరేణబాధ్యతే - దైన్యంవిషాదేన-శంకా
బౌక్ష్యస్వీన - ధృత్తిత్యే శ్చైవమన్యోన్య బాధ్యబాధకభావేన ద్వంద్వ
శోభవంభి భావశబలతాంతర్యాగత్వానతేరేపాగ్రిధాన్య మాదభా
వావరమాస్వానగ్ధానమిత్యర్థః-తదేతదభిసంధాయాహ అశ్రేతి ॥ ఆ
శ్రానాదెరప్యశ్చక్యస్యావత్వేనోపాదాన మస్యేషా మాత్మన్యకృతీవిత
త్వసూచనాగ్ధమిత్యనుసంధేయం- అన్త్రలజ్ఞాదీనానిభిసరణః-రోధిత్యా

ద్వాభ్యశ్చంద్రితరూపీనాంతుతదభావాద్వాభ్యశ్చమిలిచివేకః - నను-ప్ర
త్యుశనాధిపంకస్యమూరాదిస్పర్శనలవరిమిశ్రణ్యాయేన లజ్జాదీనాంపాథ్యా
నామసుపాదానమేవత్రేయభిసశక్తినియం - ఎరోధినా మపిరసాదీనా
మాధికారికరసద్ధాధ్యక్షమంశ్యేనోనిబంధనవద్రాప తదుపాదాన
స్యన్యాయత్వాత్ తదుత్పన్నానానైవ - వివక్షితేనసంబ్ధప్రతి
ష్ఠేతువిరోధనాం । బాధ్యానామంశభావమపాప్రిప్రవామిత్రిద్వలే
పితోక్తభావోదయాదీనాంరాజానుగతివివాహప్రప్నోద్భిన్నస్యేతి-
దాచిదంగిత్యమవ్యంగీక్రియతే - తదుత్పన్నకావ్యప్రకాశే - ముష్టిక
సేపితేతిత్వప్రాప్నసంతికదాచినేతి ॥ ౧౬ ॥ భావసేవకప్రిసంగ
రసమేవనమప్యదాహ్యుంప్రబాసితే అథేతి తస్యైశ్వర్యానంబీజ్యం
యథముదాహరణి॥ సన్నతి॥ వ్యాఖ్యానోతతా వ్యప్రకరణే (౧౫)

వ్యవపియః॥అత్ర స్పృశ్యాదీనాంశబలతా ॥ ౧౬ ॥ అథ
సంసకరస్యోదాహరణం ॥ తస్యైశ్వర్యగరకరుణయోస్సంక
రోయథా॥అసన్నేపిసుతానాన్సవధా॥ పూర్తిభిహితస్థికిః
౧౭॥అథరౌద్రభిన్నయోస్సంకరోయథా॥ పీర్వామాంసో
పదశమితప్రాగభిహితస్థికిః॥పపమస్యరవియథాన్సంభవ

మధ్యమచైశివ్యనాహరణే ౧౭ ॥ విభిన్నసంకీర్ణ రౌద్రముదాహరణ
పీర్వేతి॥వ్యాఖ్యాతమిదమపినాటకశ్చతీయేతే (౩౩) అశోదాహర
ణవిధే ద్వయోః కరుణరౌద్రీయో ర్విశ్రాంతిభామత్వేన చర్వణా
యాంప్రళమభాపిత్వా త్ప్రీణాన్యేనాంగిత్యం శృంగారవిభిన్నయో
ప్రమదసాగరకత్వేనాంగిత్యమిలిచివేకః - అతవనోద్రిభావప్రకాశ-
రసాకార్యవశాన్సర్వమిశంత్యేవవరస్పరంప్రథమంయోరసః క్యాతః
సప్రథానోభవిష్యతి - సన్వయవంశభావోరసః పరిబోధనాన్ప్రీతిః
ప్రీతివా-నాద్యః-రసత్వవ్యాఖ్యాతాత్ - నన్విలీయః ఉపసాగ ర్యత్వ
నాంగిత్యభంగాత్-తస్మాదయుక్తారససంకరవాచో యుక్తిరనిచేద్యేషు
పరిబోధలాభేపకస్యైతేకదాచిదుపసాగత్వేనాంగిత్యాంగీకారాత్ -
తదుత్పన్నభిన్నప్రసాదానైవ-సంభూతాన్యపి రసాంతికాని స్పృశ్యా

వాదిసామగ్రియస్వావస్థాయాం యద్యపిలభిపరిపోషణీ చమతాగర
గోచరతా. ప్రతిపద్యంతే తథాపి సచమతాగరస్తావత్సేవ పరితువ్యన్న
పశ్యాన్యతి కింతుచమతాగరాంతరమనుభావతీతి - అంగాంగిభావేన
ర్వశ్రేయమేవభంగ్యంగీకరణీయా-తదుక్తమాచార్యైః - గుణిక్యతా
త్వసంసారః ప్రధానమనుష్యతే । ప్రధానస్యోపకారేహ తథాభూ
యసివ ర్తతఇతి॥తచ్చాంగర్వంస్వాభావికయావకాదిబలా దారోపితంచే
త్యాదివిశేషస్త్యస్యతో ప్రజ్ఞవ్యాఖ్యాత్యాశయేనాహ ఏవమితి ॥ ౯౮॥అ
యంచరసోలోకికాలోకికభేదేనద్వివిధః-చిత్రాద్యః కదలీరసాలాది ఫలా
స్వాక్షణన్యానందసద్గుణఃకార్యశ్చ ఇతిరోబ్రహ్మేనందన బ్రహ్మచారీ సత్య
శ్చ ॥ తత్రాద్యస్యాశ్రయమాహ అతేతీతి ॥ రసోలోకికః - నాయకౌ
నుకార్యోరామాదిరాశ్రియోయస్యసతతోక్తః - ఏవకార అశ్రయాంత
రవ్యవచ్ఛేదాద్ధి-యద్యేవంసామాజికానాంసౌగంధ్యే నాభినయావేక్ష

ముదాహర్యం ॥ ౯౮ ॥ అత్రరసోనాయకాశ్రియఏవ యదిప
రంపుణసలచేష్టయాతథాపి తావత్ప్రవణబలేనచ సామాజి
కై స్సాక్షాద్భావ్యతే - తదాపరగతిస్యాపిగసస్యసవ్యాఖ్యా

ణకావ్యశ్రవణకాతుకముచ్చతచేష్టతంస్యాదతిహా యదిపరమితి॥ శిల్ప
విన్నాయకాదీనాంతాదాత్వైవత్తేభావః । చతుర్థాభినయాభిజ్ఞో నటో
భావాదిభేదవిదిత్యుక్తలక్షణస్యనిపుణస్యనటస్యచేష్టయాభినయేన తథా
విశస్య గుణాలంకారిపరిమృతరసోల్లసతశబ్దార్థసంఘటనాన్తకస్యకా
వ్యస్యశ్రవణబలేన-సమాజస్సభాతత్త సమవేతాస్సామాజికాఃరామాది
తత్త్వయాభవనయోగ్యవనసాఃభావకప్రేక్షకాద్య పరపర్యాయా స్స
హృదయాభివ్యక్తః- సంతూర్ణానజేస్సమాహవాదినోఘృణంతాత్ స
మవాయాన్మమతైతీతితత్ప్రత్యయః- తైర్యదిపరం సాక్షాద్భావ్యతేకేవ
లంస్యనంబంధిత్యేనానుసంధీయతేచేదిత్యర్థః- తస్మిన్పుత్రాద్వానందర
గ్యనేపిత్రాదివచనాద్వానందఉదేతీతిభావః - అతఏవోక్తంభావప్రకా
శే-యస్తస్మిన్సౌత్తుమాప్నోతి శోకకోకముపైతిత । ప్రోధేక్రుద్ధాభయే
నీనుస్సశ్రేష్ఠఃప్రేక్షకఃస్త్యుతఇతి ॥ సకేవలంతత్రావస్తాత్రి - కింతు

విశేషాన్యస్త్రీత్యాహఃపరగతస్యేతి । భావనావిశేషాదానందవిశేషా యుక్తపవేతిభావః॥ అథతాకిరసస్యాశ్రయమాహ ॥ అథవేతి ॥ మాలత్యాదితజ్జేభ్యశ్చితిభినయవేదాయాంసటాదిసముచ్చారితభ్యః శిష్టకాన్యగతేభ్యశ్చిత్త్యంః యోషిస్తాత్రప్రతీతౌ నతుమాలత్యాదివిశేషాన్యేభ్యనేత్యంః - పవమన్యత్రాపితప్రప్యం - స్త్రుత్యాదూధేనేతి సామాన్యప్రతీతౌ విశేషస్తరణమనయోరపినాభావములమిత్యనుసంధేయం - ననుసామాజికానాంత్రాయమాణమాలత్యాదివిశేషపరిహారేణ స్వాభిలషితనాయికాస్తరణేకింప్రమాణమితిసశంకనీయం- కావ్యాదౌవిశేషానామవివక్షితత్వాత్ - సహిమహాకవిభిర్వాల్మీకిప్రముఖైరివిధ్యానన్విస్మయరామాదీనామవస్థాఃప్రాతిస్వికానిరూప్యంతే - కింతురామాదితమాశ్రయతయా పరికల్ప్యన్యవ్రతిభావప్రభావలభ్యాస్సగ్ధసాధారణాఇతి - తదుక్తంపట్నహస్త్రికారేణ-విభ్యశ్చసామాన్యగుణయోగేనరిసానప్పద్యంతఇతి- తస్మిన్తే

వనయాపరశ్రుతిశయానంకజననమిరుద్ధం॥ అథవామాలత్యాదితజ్జేభ్య యోషిస్తాత్రప్రతీతౌ కావ్యాదౌశబ్దేభ్యశ్చ త్రిమాత్రప్రతీతౌచ స్త్రుత్యాదూధేన తత్తద్యోషిద్విశేషే

రపి విశేషమాత్రంవిహాయ సామాన్యమేవమితిహాసాదీయతఇతి నవాచ్యం విశేషపాదానేనైవశ్రోత్యానామాస్వాదసంభవాత్ - తదుక్తం- క్రీడతాంమృత్యుర్యద్వద్బాలానాంద్విగదాదిభిః । స్వేచ్ఛాహిన్యదతేతద్వచోద్భోగ్యానామర్థునాదిభిరితి-యోషిద్విశేషేనేతి నాయకసయనాంతావలోకననిర్వేదాదీనామప్యవలతుణం - యోషిస్తాత్రేణరసనిష్పత్తైరభావాత్ - ననుభవంతునావస్తృతాః స్త్రీపుంసాదయఃకథంతైరససప్రతిఃకథలవారసన్యసామాజికాశ్రయన్యమిచ్ఛేత్ ఇవత్రానుసంధేయం- సామాజికాస్తావత్సూక్ష్మతాకినాయకానురాగాద్యనుమానేన సంసృతహృదయాః కావ్యాదిశబ్దమహిమూర్తామాదీనామాన్యాత్తనాన్యసంబంధిత్యేనభావయంతి- తేదభావితాభావకమనోగతేవగ్రహానవదవభాసంతే- తదుక్తంభగ్రహరిణా శబ్దోపహింసాపాంస్తాబుద్ధిర్విషయతాంగతాః ప్రత్యక్షమివకంసాదీనాసాధనత్వే

నమస్కరణి కంసాదీనాం పశ్యేత్ కురూపమివ శబ్దోపహిత రూపమస్యర్థక్రి
యా కారీత్యర్థః - నచసీతా రామాదీనాం స్వస్త్రిపుంసతయాభావనాద
నాదిత్యం - తేషాం జనకచరణతనయత్వాదిపితృపరిత్యాగేన స్త్రిపుంస
మాత్రానువాదిత్వాదిత్యుక్తత్వాత్ - తేషస్త్రిపుంసాదయో లోకికా
పవ కావ్యాభినయముఖేన విభావాదిపదాభిధాన రాజ్యాభిషిక్త భావతై
ర్భావ్యమానాస్సంతో ముద్రాముద్రితన్యామేన తదంతఃకరణప్రతిబిం
బితాస్సామాజికనిగ్ధాభవంతి - రత్యానయోపి లోకికాపవైవం విభాస్సం
తఃస్థాయిభావసామ్రాజ్యమూర్ధాభిషిక్తాభవంతి - తేమీవిభావాదయస్స
త్వేపిచిత్రతురగన్యామేన సమ్యక్సిద్ధ్యానంతయ సాదృశ్యప్రతీతి విలక్షణ
చన్వితాదిశబ్దవాచ్యాలోకికశబ్దప్రతీతివిషయత్వాద లోకికాపవ - తన్ని
పాద్యత్వేనాలోకికస్య సస్య సామాజికాంతఃకరణప్రతిబింబిత స్థాయి

తానుకాశ్యేణసామాజికాశ్రయస్వమపి నవిరుద్ధం నటస్యాను
కరణమాత్రపరతయానైవరసాశ్రయయోగ్యతా తస్యభా
వతత్వాభ్యుపగమేపిసామాజికత్వమేవ । అనుభావాదీనాం
ప్రకాశసంబంధితౌభ్యాసపాటవేనైవఘటతే । రసాదీనాంప
రస్పృహరోధేపి రవిప్రాధోక్తిసమాశ్రయణే నైకత్రసమా

పరిణామత్వాత్సామాజికాశ్రయత్వం - అట్లన్నభేదవృద్ధిసంవాదం పరీకర
ణాంతేవిత్యతే । తదేతదభిసంధాయాహ సామాజికాశ్రయస్వమపి నవి
రుద్ధమితి - అపిశబ్దః పూర్వోక్తలోకికపక్షసముద్భవోతి - నపునరిత్యోకిక
స్యైవాశ్రయాంతరం లంఘనతత్వాత్ - ఆశ్రయాంతరమాశంకమా
నస్తాపదేవంప్రప్త్యంతః - ఆశ్రయః కిమనుకార్యోనుకర్తావా - నాద్యః - అతీత
త్వాత్ - నద్వితీయతత్వాహ - నటస్యేతి ॥ అనుకరణమాత్రపరతయాలభిన
యాభినివిష్టచిత్రత్వేన - ననుకదాచిద్రామాదితాదాత్మ్యానుసంధా
నాత్సామాజికత్వమనుభవతోనటస్యానంతరరాశీనస్యకథనభినయప్రకా
శసమతతమా - అనుభావాదీనామితి సమతతతరీరసాంతరసమావేశోక్త
భావప్రకృతరసభంగ హేతురతతమా - రసానామితి అపిశబ్దాదవిరోధేకిమప
క్రవ్యమితిభావః - ప్రాధోక్తిసమాశ్రయణేనేతి - రసానామిదోవిరోధోన్య

మావాకస్యచిదంత్యాంగీకారేనేతరేమంపాపోహా భావాన్నాప్తివిరో
ధభితికవిసహయశ్రయణాదిగ్యుక్తిః-అదుక్తంప్రస్థానాచాద్యైః - అఃరోధీ
ఃరోధీవారసోగినిరసాంతరేపరిపోషణనేతవ్యప్రదాన్యాదవిరోధితేతి -
సకేవలమవిరోధఃప్రత్యుత్తరధాః-ధేషయేసహృదయానాం ప్రహ్లాదాది
శయపవేద్యపితవ్రేవోక్తిం॥౯౯॥ఏకత్రప్రబంధవాచాక్యేచాలసవిరోధ

పెహోసవిరుద్ధః॥ ౯౯॥ యోధక్రమఃశృం గారతిలకేతిధిః॥ శృం
గారవీభత్సరసేతధావీరభయానకా । రోద్రాద్యుత్తేతథా
హాస్యకరుణౌవైరిసోమిథః ॥ రసాన్రసోగ్మత్సరిషిమతా ॥ త
థాహోక్తంశృంగారతిలకే ॥ హాస్యోభవతిశృంగారాత్కరు
ణోరోద్రకర్మణః । అద్యుత్తేతథాఽరాద్వీభత్సరసభయా
నకః॥ ౧౦౦ ॥ వ్యభిచారిభావానాంతర్గతసానుగుణ్యమేవం
ప్రతిపాదితంశృంగారతిలకే ॥ తథాపి ॥ శంకాసూయాభ
యన్యానివ్యాధిస్థితాత్ప్రతిస్థితిః । బోధ్యుక్యవిప్రయూ
వేగాప్రీహాన్తాదామదస్తథా ॥ యోగోజడతానిద్రావహి
త్థాచావలంబ్యతః । ఇతిభావాఃప్రయోక్తవ్యాఃశృంగారేవ్య
భిచారిణః ॥ శ్రమశ్వపలతానిద్రాస్వప్నోగ్మత్సరిస్తదైవద ।
శంకాసూయావహిత్థాచ హాస్యభావాభవన్యోగి ॥ సం
త్రాసోమరణంవైర్యంస్థానితైప్రవభయానకే । అపస్మారోవి
షాదశ్వభయరోగోమృతిర్నరః । ఉత్సాహశ్చేరిషిజ్ఞేయాభా
వావీభత్ససంభవాః ॥ అవేగోజడతామోమోహాహర్షణంవి
ప్రయఃస్థితిః । ఇతిభావానిబద్ధవ్యాగసజ్జైరద్యుత్తరసాదై

శ్రమంసమ్మతివ్యాజేనాహ-శృంగారే॥ ప్రసంగాచ్చృంగారాదిభ్యోహః
స్వాదీనామర్షత్తిమాహ రసాదితి ॥ అప్రవాహ్యోగ్మత్సరిసంబంధస్యయథా
యోగంసత్వరజస్తమోహంకారసహితస్య మనసోవికారపశేమాః శృం
గారాదయః పతేభ్యపవసత్వరజస్తమోహఃకారేషు యథాయోగమా
వాపోధారసహితేభ్యోహాస్యాదయఃఉన్నద్యంతిఇతినారదాదయః - వా
మకనాన్తా పశేమాభావప్రకారేత్రక్షయః ॥ ౧౦౦ ॥ అభ్యభిచారిభావా

నాంవ్యవస్థామాహ॥ వ్యభిచారిభావానామిత్యాదినా ॥ ౧౦౧॥ అథరస
వదాద్యలంకారపిచారమారభతే ॥ రసశ్చతి॥ వాక్యార్థత్వేనప్రధానభూ
తత్వత్యర్థః-సంపూర్ణఃస్వస్వవిభావాదిసాదగ్రీపరిపుష్టః - రసాంతరమం
గభూతం హహాఃః ప్రసిద్ధ్యతి - అంగభూతస్యవిశ్రాంతివిషయత్వాభా
వేనరసత్వాభావేపి మహాఃః భీరసత్వేనవ్యవహారాదిత్యర్థః - వస్తుతస్తు

న్యంచితారథాగ్లాన్నిర్వేదోజడతాత్పర్యతిః । వ్యాధిశ్చక్
రుణేవాచ్యాభావాభావవిశారదైః ॥ హర్షోసూయాతథా
గర్వఉత్సాహానుడపవచ । చాపల్యముగ్రతాచెతిరౌద్ర
భావాఃప్రకీర్తితాః । అమర్షఃప్రబోధశ్చవిత్కర్షణమతిర్ధృ
తః । కోరోసూయాభసంమోహాపిచేగశ్చపహ్లాదం । గ
ర్వామదస్తథోగ్రత్వంభావాపీరేభవంత్యమీ ॥ ౧౦౦ ॥ రస
స్పర్శోపిసంపూర్ణస్తీరోధతైరసాంతరమతి ॥ భారతీయోక్త
ప్రక్రియయాన్యవ్యక్తవివరసస్తథాపిమహాకవిప్రసిద్ధ్యా
రససంకరఃస్వీక్రియతే । తత్త్రిసాదరప్రాధాన్యేరసవ
దాద్యలంకారభవంతి । అన్యంగత్వేనరససంబంధనేరసవద
లంకారః । భావసంబంధనేప్రియోలంకారః । రసాభానభా
వాభాససంబంధనేఊర్ధ్వస్వలంకారః । భావశాంతిసంబంధనేస
మాహితాలంకారః । తథాభావోదయాదయోపి । పితదలం
కారసర్వస్వప్రపంచేనోక్తం ॥ రసభావతదాభాసతత్త్వ
శమనసంబంధనేరసవత్ప్రియఊర్ధ్వస్వసమాహితానిభావోద
యభావశాంతిభావసంధిభావశబలతాశ్చపృథగలంకారా ఇ
తిపతిమాముదాహరణమలంకారప్రకరణేభవివృతి ॥ ౧౦౨॥

తదాసీమలంకారస్వమేవరసాదీనామపీతిభావః ॥ తదేవవినిశ్చితత్రై
త్యాదినా॥అత్రరసవదలంకారస్యోదాహరణంయథా ॥ అయంసరశనో
తగర్వీనస్తవవిమదానః । వాఖ్యాయజఘనస్పర్శీనీవీనిస్త్రింససఃకరః॥రణ
భవివతితం భూరిత్రవసోభుజం దృష్ట్వా తత్ప్రియసీనామయంవిలాపః
అశ్రాధికారికస్యకరుణస్యాంగభూతశృంగారో లంకారతామూపద్యతే

ఏవమన్యవప్యదాహర్యం || ౧౦౨ || అథప్రతిపత్తిసోకర్యాధ్యంతరసస్యమా
పంక్షోకత్రయేణసంగృహ్యతి || ౧౦౩ || సుకాలంకారప్రహణంవృద్ధిరీత్యా
దీనామప్యవలక్షణాన్యం - తేషామైయాసంపత్త్యాకృతపరికరోపశిష్టకా
వ్యసతిపాదితఃఖావాద్యభివ్యక్తభివ్యక్తిః - అనవసరమనుభవ్యమనా
సంప్రమాదగర్భవీరసోన్మృశత్యంయన్యసంసోధ్యతే - ఇహిహిహిహిహిహి
దిష్టాయితావనర్తిః - ప్రసంగంకావతానావ్యాభిసయాశ్చివస్యసామా
జికస్యరసప్రమాదగర్భవసంసయే సలే రామాప్రతిపత్తిస్యమన్మృత్య
తే తతస్యామాజికానుకార్యవ్యవయయోగిభవసంగీతః - తతస్యామాజి
రహృదయంవృద్ధిరీతాదీనానాపిదీనాన్మృత్యునోపశిష్టమన్మృత్యుతతోపశిష్ట
తరవతిర్విగతః - తదానీకకాశికా రసాయోగిభవసంగీతఃసంసయే
స్వయమేవచన్మృత్యుసంభవతి - యదాహుః సూర్యావధానంవాగా
నాక్షతస్సంప్రతిపత్తి స - తదాస్యామాజికాన్మృత్యుసంభవతి

సుకాలంకారప్రహణంవృద్ధిరీత్యా
దిష్టాయితావనర్తిః - ప్రసంగంకావతానావ్యాభిసయాశ్చివస్యసామా

తుణం|| తతోన్మృత్యుసంభవతిస్యస్వరూపంపత్తితోన్మృత్యువ్యవస్థానంసంభవం
దోయేననుష్ఠానయోగిభవతి - తతస్సంభవంసంభవంసంభవంసంభవం
గతితేదేహ్యాంతరమతిరి - ఇయాంప్రతిపత్తిః - బ్రహ్మచందాసుభవే
ద్యాంతరంసంభవంసంభవం - సాస్వాదకపిభావాదివ్యక్తిగతేదేహ్యాంత
రసరాసభి - తద్దేహిభావాదివ్యక్తిరావధానంసంభవంసంభవం
త్యత్యం - బ్రాహ్మచందాసుభవంసంభవంసంభవంసంభవం - సులభం
సంభవంసంభవంసంభవంసంభవంసంభవంసంభవం - సులభం
హత్యస్తానంసంభవంసంభవంసంభవంసంభవంసంభవంసంభవం
యేనేతిబ్రాహ్మః | సన్యాసంసంభవంసంభవంసంభవంసంభవంసంభవం
దః- శోకమూలేపునఃసంభవంసంభవంసంభవంసంభవంసంభవం
స్వాద్యైవీతీ ససామాజికవివయేత్యాహ మఖంజే || అత్రాస్యసూ
త్రస్యకాటకంవయేత్యాహావిసంపత్తిమాశ్రిత్య తాదీనిరత్యాది
భావశ్చైవమథంగ్యాభావఃభావశ్చైవోన్మృత్యుతే - అయంబ్రాహ్మోస్త్రీపు

సయోగ్యుః లోకకల్యణగారాదాదుః కరుణాభిషేచయతు దృఢంకరో
తు - యోగంతావ్యానుశీలనాభ్యాసవశాద్విశదీభూతేమనోముకురే వ్య
క్తియశస్యలూభవసయోగ్యతా తపఃస్పృహదయ సంవాదభాజ స్సహృద
యాభిమ్యుక్తలక్షణే సహృదయైతుపుణ్యః పూర్వోక్తరీత్యావిభావాదిస
ముగ్ధాసితస్సన్నిత్యభః - రసభరః స్పృహస్పృహాగత్వం యుక్త మేవేతభా
వః - అవందానందాత్ప్రేరణాద్వేదం భవనిరతిశయసుఖస్వరూపః పరిణమ
తి । ననుయవ్యయమానందాత్పాకః కింకర్యభావకానాం కరుణాశ్చకరా
వ్యగ్రవశేతథావిధానసూత్రావిగ్భావశ్చనేనైవైషదోషః - సంభాగస
మయేస్త్రీణాం భరదశనాకృత్తమదుభాను భావసీతా ర పదత్రా
భ్యావపక్షైః సుఖపిషుః పవపచారబింబమితమితల్లక్షణాల్ - యశ్య
స్యాసహజమభిభాత్తరత్వంస్యాన్నరీ సామాజిక ప్రస్థప్రవతైః - తన
త్వకిరుదైకిరసానాం రామాయణాదీనాముచ్ఛేదప్రసంగస్సాన్యత్ - త

తయూహోస్సహృదయ త్వమందానందాత్పా పరిణమతిపూ
ణ్ణిరసభరః ॥౧౦౩॥ రసోవాక్యాస్సస్వీలసతపదాఢ్ధాఃపు

పార్వతీసంతతపశు రుంస్యా ర్హ్యసంకాత్కరత్వమేవేంద్రవశ్యం ననుర
సాస్వాదేవిశేషభావాత్సాధంనవధాదిభాగశ్చచేత్యన్యం - యదైకస్య
ప్రవృత్తినంతస్య చంద్రకాంత సోసాంబంధస్త్రివింశతపదప్రబింబవదు
పంక్తిభేగాదీనః ధాకిబ్బసంతద్వగత్రాపిష్యంజకవిభావాదోభేగాద్వస్తృత
ఏకస్యాపిసానాన్వమిహివేదత్యం ॥ ౧౦౪ ॥ అత్రచంపిహారసః కావ్యా
దోషేనకారణేనప్రయితభిత్వాకాంతయోయామాహ ॥౧౦౫॥ వాక్యార్థ
భావ ॥ కవిసంసంభవిత్రాంతేకసమైవ ప్రధానత్వదిపభావః - తదు
ర్జంకవేర్వివక్షియాయిత్రప్రధాన్యం పరికిన్వ్యతే । భవేత్సవవా
క్యార్థభిన్నీయతేయదైరితి సచాస్యపదార్థసంసగ్ధాదియావవాక్యార్థవ
స్తృతభేదేనవాచ్యత్వంలక్ష్యత్వంవాసంభవతి - అభిధానక్షణయోరతా
నవకాశాత్ - తాత్పర్యరేషస్తవ్యంజనాంతయ్యతపవేదప్రతిపాదితం
కావ్యవ్రీఃరితి అతోయవాక్యార్థోవ్యవస్థాపేతి వేదతవ్యం - అమీర
సస్యంజకా విభావాద్యాఃపునః పదాద్ధైఃయశ్యపిపభావాదీనాంస్వస్వ

వాక్యాపేక్షయావాక్యాభివ్యంజనముక్తం-ఘోరీయావాసాన్వికౌవాపిసం
చారీవాక్యవిత్కృత్ । భావోవాక్యాభివ్యంజనముక్తం తద్విధ్యాపరిశేషతత్త
త్యాదిసా-తథాపిసంప్రదియవాంతరవాప్యపారత్వా ద్విదాభివ్యంజనము
ఎవంచ పదార్థస్థానీయభావాదిప్రతీత్యైతరకానీన స్ఫురితయా రసో
వాక్యాభివ్యంజనీయత్యధిపక్షః ॥ సంప్రదిభావాదీవాపివాంతరవాప్య
పారత్వంసర్వవతి యిష్టేష్టైర్విత్తతాంవిక్రిందితధా - కారకజ్ఞా
పకభావనై లక్షణ్యేనవ్యుజ్జననచర్వణవమతా-రాది శబ్దవాచ్యరస
గోచరజ్ఞానవిశేషోపయోగిత్యంభజంశత్యన్యః - అనివీక్ష్య క్తం లోచనే
విభావాదిరత్రనజ్ఞాపకోనాపికారకః, అపితువన్విహోపయోగీతి అని
వారోకితత్వ మస్మిగ్రిభావః - ఏతచ్ఛానుబిత్తుంనసూచన కలతల్లే
నవ్యోన్యతేఅతత్తది విధి వాచకహింలే రిన్యన్య భావాన్వియభా
వాఎవరీమేణాంకురితకంనచిరమైవతత్వాది దూపేణసముచితోన్యోన్య

నరసీమీభావాద్యానప్రీతి- అన్యతా- తేయదితాం । అ
తోభావావ-త్రమానముదిత న్యోన్యభావో రసీభావచిభి)
శ్యవపటాంతంశత్రవ ॥౧౦౮॥ భావేష్టాయినభివ్యమాన

భావస్వస్వపరిపరిశేషాయేతం త్రివిధముగితాన్యోన్యభావాః య
ర్యస్వస్వోన్యశబ్దకీర్తిస్యోపశేషస్వత్వాదితా తథావ్యాది
త్యావత్తాద్యేయోజనీయః - అనిచిత్తభావాపసన్నిధానానంతరమేవేత్య
న్యః - చోపభావే - అనేవ్యన్యస్వరూపయోరసవిభావాయోరన్యోన్య
క్రిమః-కింతుశతపత్రపత్రశతన్యోన్యక విదానభావిత్యాన్న సంబద్ధత
ఇతిమాదితంభవతి - రసభావంజిభగి పూర్వంవాసనామాత్రాన్ని
యినన్వియనోపభావాదిమహిమాన్వితసాక్షానాపాణహంతరిసాచిత్యే
తిపాద్యత్వంచభజంశత్యన్యః ॥ తత్త్రిన్యస్తాంతమాహ-పటలాంతంశత్ర
వేతితదుక్తంయథాహింతవోవేమనున్యది, త్రియయాన్యః । పట
త్వవాపరితాఃపటవాద్యానవంతే । తత్త్రిన్వియనోభావాదిభావా
భిరన్వితాఃరసాన్వి నాపాణతారసవాద్యానవంతితత్త ॥ ౧౦౯॥ అన్య
త్వేదాదీనాం రసపోషకాణా మన్వియన్యోన్య మన్వియభావాన్వియన్యోన్య

ధ్యాన్యంపూర్వోక్తమేవరసస్యాశ్రయంస్తారయతి భావశ్చితి॥ వర్ధమా
నవిభవేవిభావాదిభిరితిభావః-యథాన్యవేకల్లాలాఙ్కత్వన్యంతేవిలీయంతే
చరన్వప్రత్యాదిస్థాయిభావే నిర్వేదాదయోనిమజ్జంత్యుత్పజ్జంతిచేతిభా
వః-తదుక్తం-హజ్జంతత్పనిమజ్జంతః-ల్లోలానైయథాన్యవే । తస్మాత్కా
న్యంపితన్యంతియాంతితప్రావతామపి । తథాస్థాయినీర్నగ్నాహవ్యుత్ప
న్నావ్యభిచారిణః॥ పుష్టంతస్థాయినీంస్వాత్మ తంనమంతిరసాత్మతా మి
తి॥ తతఃకేవలతాపా తస్మై కేవలస్వేదాదీనాముపభోగేన చర్వణయాభా
వితడత్పాపితఃసజంస్యగోచరభ్యుత్థః - స్వస్థానభిన్నస్థాపి స్వయాప
స్యస్వనైవకేవలయాకరణసంభవాల్-యదాపయః - ఆత్మానమాత్మన్య
వలోకయంతమితి తథాభూతస్వాదాతిరేకౌ తోకరవమతా తాత్ప
ర్యస్యసంభోక్తస్సక రసోభండానందాన్మహాభవతి - అయంచలోకే
స్యాత్-తాకికేభ్యదిభ్యః అనుకార్యేగామానావేవనాన్యత్ర - నాన్యే

విభవేరగ్యాదకేసింధువత్స-ల్లోలాశ్చవ సంభవంతి విలయం
చాయాంతభావామంగుః । నిర్వేదాద్యుపభోగభావితనిజా
స్వాదాతిరేకే సోలోకేస్వారసుకార్య పరికథితోనాస్మేను

తుల్యతేకేభ్యోన్యః సామాజికకళితత్వ - ఆత్రేసోనాయకాశ్రయ ఏ
వేత్యత్రేతిశేషః అనపమా ర్థంలోకనే - సజనస్యరిత్తిమాధారమపే
క్ష్యతే॥ న్యసుకార్యానిన్నాభిమతేవత్తేకే అస్వాదయతాసామాజికః తే
ననాన్యవలసానామసుకార్యాప్సి - ఉక్తవత్సోదాతనయేన-వ్యా
పారేణచకాన్యస్యగోచరయాభినయేనచ । రసాత్మన్వంగీయనూనఃస్థాయీ
స్వాన్యన్వమేవ్యుల సామాజికాదితేవాన్యసస్యాశ్రయఉద్యతే । ర
సస్య వర్తిమానత్వాన్నాసుకార్యన్య సంభవః । అను
కార్యస్యరామాదేః కాలాంతిమచర్చవాలే । నాతికాన్తానుకార్య
స్యరసోద్భవనయాకః॥ బద్ధాతికాన్యయత్తస్మాత్సస్వామాజికా
శ్రయిణి-కేవలేతత్సామాజికాశ్రయత్వమారోపితంనతుముఖ్యమిత్యా
మః॥ గమత్తంమహాపాధ్యానినరహరిసూరిణ - ఏవంసామాజిక
సమవేతతాన్యసస్యంగీకృత్యాలోకతావర్ణితా వరమాన్ధతః పునఃపరి

పూర్ణాఖండైకరసానందరూపవరమేశ్వరపర్యాయ స్యాస్యరసస్యాధికర
ణచింతాతుతోవా నసత్యానంతానందాత్మకైత్రప్రహ్లాద్యపి పదమాసాదయే
దితి - విచారచతురైరనాచకవిభిరనాథారోంసస్సామాజికైఃపరంబర్వ్య
తేవిభావాదిభిఃపరంవ్యజ్యతే - యోగిగమ్యత్వమాత్రైశ్చేశ్వరస్యయో
గిమనోనివాససంవాదవత్సామాజికాగ్నికరిణత్వారోపేపిసహ్యతత్తత్సా
దిభిర్వ్యుత్తీభిఃప్రతిపాదితమనగ్నికరిణత్వమేవసిద్ధాంతః - అనిపనాయంబ్ర
హ్మసంపదవ - ఇయాంస్తుపశేషకః-బ్రహ్మసంహారోయోగిగమ్యః - అయం
తువిభావాద్యనుసంధానగమ్యత్యతి- ఇదమపితైవైవోక్తం- సర్వప్రకై
వానందవ్యక్తిర్లైకితం సుఖమిన్యవహ్రియతే - అలాంకికవిభావాద్యభి
వ్యక్త్యాకపిసమయమాత్రప్రసిద్ధ్యనసారాదిగోకీర్తనశ్చ - కథ్యతే -
నానావిధ విమలకన్తిర్మృగంలౌకికదీప్తిమ శ్చ పదమానిసాధనసంపన్నేషు

సామాజికే॥ ౧౦౫॥ ఇతివిద్యానానక్యరౌ ప్రతాపగుప్రయ
శోభూపణేలంకారశాస్త్రైఃసప్రకరణంసంపదవం*****

త్రవణమనన కుదిధ్యాసనవలేషు పరప యోగిమనోన్విత్యుకి సమాగ్యభిప్ర
త్యైప్రప్తేర్విపరమాత్మేతత్స్వరత్నంకల్పిత్యత్యతి - ఉక్తింపస్వాత్మయోగ
ప్రదీపే - యాస్థాయితావరణరేషనిమిత్తభేదాచ్చిప్రకారముభ్యసవి నా
త్యరసీభవంతి । సామాజికాంశ్చరస్యైయాన్నపినాయకాదీనానంగయే
త్సహజపూర్ణారసోప్తిసోహమిన్సంయోగః॥౧౦౫॥

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీర్త్రీకుతేనాపాథ్యాయ
కోలచలముల్లి నాథ సూరిసూనువా చిత్వజ్ఞానచక్రస్యవిద్యచ్ఛరేః
పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోపపీఠనామచితే
ప్రతాపదుత్రియ వ్యాఖ్యానే రత్నానుపాఖ్యానే
రసనిరూపణంనానుచిత్యం ప్రకరణం

[illegible]

శ్రీహయశ్రీవాయనమః.

—

ప్రశాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యా

దోషప్రకరణమ్.—౫.

రసనిరూపణానంతరం తదుపస్కాగ్రహేతుభూతగుణాలంకారని
రూపణే ప్రసక్తేపితమల్లంఘ్య మధ్యేదోషనిరూపణంసంగమయ్య ప్రతి
జానీతే అథేతి || గుణానామిత్యలంకారాణామప్యవలక్షణం - సమ్యగితి
అన్యథావివేకమాశ్రయప్రకాశత్వాభావాదితిభావః || తత్రదోషసా
మాన్యలక్షణమాహ దోషశ్చతి || రసాపకర్షద్వారాకావ్యాపకర్షహేతు

అథ కావ్యబీజితథాతరసనిరూపణానంతరం తదుపసాగరహీ
తూనాంగుణానాం సవ్యగ్నివేదాయదోషానిరూప్యంతే॥ త
త్రోదోషసామాన్యలక్షణం॥ దోషః కావ్యాపకర్షస్య హేతుశ్చ
బాధగోచరః॥ శబ్దామయత్వాతో కావ్యస్య తదపకర్ష హేతు
నామపిదోషాణాం శబ్దకతత్వేన అర్థకతత్వేన చైవ విధ్యంత
ర్లుకతానామపిపదవాక్యకతత్వేన చైవ విధ్యంత॥ ౧॥ ... తత్ర
పదకతదోషః కథ్యంతే॥ ఆప్రయోక్తమపుష్టార్థమసవర్థం ని
ర్ధకం॥ నైయాధింశ్యతసంసారం సందిగ్ధంచాప్రయోజ
కం॥ క్లిష్టం గూఢాధికం గ్రామ్యమన్యార్థంచాపరీతికం॥ అ
విమృష్టవిధేయాంశం విరుద్ధమతికృతథా॥ అక్లిలం పరుషంచే
తిదోషాస్స ప్రదేశస్పృతాః॥ ౨॥ ఏహంస్వరూపనిరూప్యతే॥

దోషవివర్ధనః - అతపవృత్తం కావ్యప్రకాశే । ముఖ్యాంధమతిర్దోష ఇ
త్యాదివా - శబ్దాన్తగోచర్యత్యేతద్విభాగవం ॥ ౧ ॥ అత్యరసాది
ప్రసక్త్యేభావాన్యోగములత్యా ద్విభావాదేశ్వ వాక్యాన్తరత్వాద్వా
క్యానాంపదదాంబుత్వాత్ప్రేరణభావనయా తేషాం తత్త్వోపనిషత్సం
ప్రతిపాదితేతస్మిన్పదవిదోషాత్ ॥ ౨ ॥ యథోక్తమేతేషాంలక్షణ

హాహ! యదప్రయుక్తమిత్యాదినా॥ అభిధానాదావామ్నాతఃపికవిభి
నాదృశమప్రయుక్తమిత్యర్థః । యోగమాత్రప్రసిద్ధం శాస్త్రమత్ర
ప్రసిద్ధమిత్యర్థః-మాత్రశబ్దేనవాచకశక్తివిరహః ప్రతిపాద్యతే । స్వసం
కేతప్రసిద్ధాద్ధమితి-సంకేతమాత్రాగ్రహణాద్ధమిత్యర్థః ॥ చ్యుతస్సంసార-
గోవ్యాకరణకృతోయస్మాచ్ఛుగసంసారం విశేషవిధాయకం కథవ

యదప్రయుక్తంకవిభిరప్రయుక్తంతదచ్యుతే । ప్రకృతానవ
యుక్తార్థవపుష్టార్థఃతదచ్యుతే॥ యోగమాత్రప్రసిద్ధంయద
సమర్థంతదచ్యుతే । పాదపూరణమాశ్రయంతేనిరర్థకము
చ్యుతే॥స్వసంకేతప్రక్షప్తార్థంనెయ్యాంపరికీర్త్యతే । శబ్ద
శాస్త్రప్రసిద్ధంయచ్యుతసంసారిముచ్యుతే ॥ సంవిధంత
వ్యుతంయతస్యిస్సందిద్ధాప్రకీర్త్యతే । తదప్రయోజకంయ
తస్యివిశేషవిధాయకం॥శ్చిత్తంకదద్ధవగతి ద్వారదూరాయ
తోభవేత్ । ప్రయుక్తమప్రసిద్ధాగ్రహణాంపరికీర్త్యతే ॥
పాదవివృతహాలైఃప్రసిద్ధం గ్రాహ్యముచ్యుతే । యత్రా
గ్రహప్రచ్యుతంనావతదన్యాగ్రముదాహరణం ॥ శాస్త్రమత్ర
ప్రసిద్ధంయదప్రతీకముచ్యుతే । అపిమృష్టవిధేయాంశంగుణీ
భూతవిధేయకం ॥ విపరీతార్థగోచరస్సద్విరుద్ధమతికృత్యతం ।
అస్థిలంయదమాంగశ్యజగుష్పాప్రీడనీకరం ॥ పరుషంనామ
తద్యతస్యిద్విహితంపరుషాశ్చరైః ॥౩॥ అత్రపనవృత్తివాం
శతుస్త్రీణాంపచనేషుహోపాడుదాప్రాయంతే ॥ అత్రయ
క్తంయథా॥విముఖానైవతాస్సత్వైవోదుశ్చ్యవనాదయః ।

కీర్త్యవిశేషవిధాయకం ॥ దూరదూరా అతిదూరావ్యవహితేత్యర్థః । అ
ప్రయుక్తమితి ॥ యదుభయార్థం సదప్రసిద్ధాగ్రహప్రయుక్తం తగూఢార్థ
మిత్యర్థః - ఏతదేవనిహితార్థమితికేవలం ॥ దూఢేప్రసిద్ధేప్రచ్యుతం
గోచిప్రచ్యుతం-అన్యార్థంఅవాచకమిత్యపరే ॥ అపిమృష్టః ప్రాధాన్యే
నాగ్నిశ్చోవిధేయాంశోయత్రపదవిమృష్టవిధేయాంశం,తదేవాహ గుణీభూ
తవిధేయకమితిశిష్టంస్పష్టం॥౩॥యథాయోగముదాహరణం ॥ విముఖాశ్చ

దైవతాత్మి- బృందారకాదైవతానిపుంసివేద్యురః - మస్మహశ్చ్యవ
 నోమునిరస్యేదిదుశ్చ్యవనశ్చంధ్రః - శృహణపత్నాగృహైర్వామేధం
 తేసంగచ్ఛంతశ్చిత్తశృహమేధిన్యోహస్థాఃతత్పత్నోగృహమేధిన్యః- శృ
 హంపత్నాగృహపిచదాదేప్యపిశృహః । జాయాశశృహిణీగృహ
 త్తపిశ్చమరహలాయుధాః - మేధ్యసంగమేత్యస్తాధాతోజ్జినిప్రగృ
 యః॥అన్రదైవతమశ్చ్యవనశబ్దయోగ్యభాక్రమంలింగాను శాశనశబ్దా
 నుశాసనావాసయోరపికపినామనావరాస్త్యస్వమిత్యాహ అత్రే॥
 ఏకైకాదాహరణః పత్యాయాంపదనోపద్వయమేతత్ - సముదాయవి
 పత్యాయాంబువార్కహోమాయం-ఓరోధిన్యోదుశ్చ్యవనాది దైవతాత్మిన్య

అరణ్యగృహమేధిన్యోమైర్వయంహంతకన్పితాః ॥ అన్రదై
 వతాత్మిన్యంలింగాన్రయోగి॥దుశ్చ్యవనాత్మిచేన్రపరత్వేన
 కివిభిర్నప్రయ్యుక్తః ॥౪॥అనుపాధ్యాయథా ॥ వృథాప్రథాధ
 బాహూనా మమిమమీశ్వశౌచశాం । కిథంసహమహేధి
 గ్నిక రిసంహంతజీవితం ॥ అన్రవృథ బాహుద్వయానామితి
 వివక్షి తేత్వన్రథ బాహూనామిన్యనపయ్యుక్తం । ఏతదేవా
 విష్ణుప్రతిభేయాంస్యోగాహరణం బాహుర్వయస్యవైయ
 థ్యేవిధేయేతిస్యోపసర్జనత్వప్రతీయతే ॥౫॥ అనుపాధ్యాయ

క్షేసమాచారోపకాన్రయ్యైదిన్రాన్రైవిద్యస్యాపి కాన్రప్రకాశకా
 గాదిభిరంగీకృత్యాదిన్రప్రస్యం - ఏమయన్రత్రాపి యథాసంభవ
 మూహనీయం॥౪॥వృథై॥అప్రథాధ్యయం తన్రైహే బాహవన్రప్ర
 త్తాత్మిమధ్యమపవిలాపీపమానః జీవితమితిన్రత్వయోగేన్రవీణయా - తి
 స్యోత్యవీప్రయోరిత్యాభీత్యైన్రైర్భావః - ప్రకృతానుపయ్యుక్తతాం
 దర్శయతి అత్రేతి ॥ ఉదాహరణలాఘవమాహ-ఏతదేవేతి॥ వృథా
 హుద్వయానామితదమేవేత్యర్థః - అన్రదుర్గళాప్రస్తావేబాహూదైశ్చ
 విధేయస్యవైయర్థస్యాన్రవిదాధ ప్రధానబహుప్రహీన రిపదాథా త్య
 ననుగీభావాదిన్రప్రతిభేయాంశాన్ర్యోదోషశ్చత్యర్థః॥ ౫ ॥ విహయే
 అత్రాంబుధరశబ్దస్యసముద్రైశ్చ ప్రసిద్ధిరేవసమజ్ఞానకశక్తిః అన్ర

సమర్థత్వమిత్యాహ అశ్రుతి ॥౬॥ అనువాద్యనర్థకాదిచతుష్టయమే
 కేనోక్తేనోదాహరణి విమాయతే॥అశ్రుతైశ్చబోధ్యైశ్చ కస్యచిదన్య
 ధ్యస్యాన్వయాభావాత్పరపూరితమాశ్రయోజ్యత్యేన నిర్దిష్టో వైశ
 ష్ణికత్యాహ - అశ్రుతైశ్చతేతి ॥ అగ్రవాక్యసంధ్యైర్నిర్మితత్వాదాయా
 నేకాభావః యమదేశసర్వభవనబోధకత్వాన్తంహేమచింత్యేతి ॥ వ్య
 త్యుత్తనవేద్యత్ర చక్షుష్వత్యాసేన వనప్రతీక్షితణయోనివ్యవస్థం - త
 స్యాంచమతలాదివన్పయాశీర్షిమిద్ధౌ- నాపిగంగాయూరహోషభత్యాది
 వస్పర్యోజనం-ఽంతింశస్వసంలేనమాత్రం - అగ్రస్థానానాన్తైర్యంబతు

ధా॥ విహాయనమధామేనాంచశురబాధాకామ్యతాం । శ్వస
 గంతవ్యమస్తేషామరణ్యేష్యమఖాన్తిః॥ అగ్రజంభివరశ్వేనాం
 బుధరపదమసమర్థం॥౬॥ అనర్థకేనేయాధ్యక్ష్యత సలసా రసం
 దిద్ధానియధా॥ విహాయచగృహంన వేర్వ్యవ్యవస్తానవప్యత
 యః । కదాభవేష్యతేవానోటామమహాభ్యతాం॥౭॥ శ్రీ
 త్విరర్థకం । పుణ్యేస్తేనవతేనామసామ్రాజస్త్వసంపితమా
 త్రియైతేనెయాధరం । భవీష్యతేతాతేరాత్మినేనా
 త్వంతబ్జశాస్త్రమిద్ధమితివ్యతసలసా॥౮॥ పహాభ్యుదయ
 టకేషువాసతత్యనెనరాజ్ఞానసారేషువాసడుంబుతానాం
 నీతంబేష్యసంపదేహాశ్వసం॥౯॥ అథయోగశ్చైవ
 ధా॥ హంతవత్తమహావజ్జిస్తునాశ్చగ్రించలంకృతం । న

తోపేతునియూ॥ గూర్కాలక్షణాః కచ్చితానుకూల్యధానవత్ । ౧
 యంలేపాంప్రతంకాశ్చితాశ్చిదైష్యత్యక్షణః ॥ ఇత్యాచార్యైశ్చ
 ప్యాగపిథత్వాత్ ॥ అతోనేయాథమేతన్యాకయేనాహస్యగ్యప్రగవ
 తజ్జేనవనప్రతీతిస్సుపంకతమాత్రాయితో॥ పాశ్చిన్యధైశ్వరభవతే
 రాత్తనేపదిత్వం నసప్తాభ్యస్యేత్యయారణాః అతోస్య యుతనం
 పాశరత్వమిత్యాహ భవవ్యతఇతి॥ సందిద్వవధేనీయకర్మయగి మహిభ్య
 తామితి ॥ అత్రభృగః పాలనధారణాభ్యామశాననం కటకంపలయే
 సానారాజధానీతంబయోరిత్యధానంపదసంలేహానమితిపాదః ॥ ౧ ॥

హంలే॥వ్యత॥ మేఘలక్షణంయోజయతి అత్రేత్యాదిసా॥౮॥ శోణి
తేతి ॥ గ్రామ్యప్రయుక్తాపామరస్యవహార మాత్రప్రసిద్ధావిశ్వగ్ధః - ౬
శూర్వస్యవద్దశజస్యనిపుణార్థత్వా ద్దాహంప్రత్యవాచకత్వా దన్యార్థని
త్యాహ విదగ్ధేతి॥౯॥అప్రీతికముదాహరతి మనూపదేశాగ్ని॥ యథా

భాస్వదశనారాతిధ్వజాగ్రిజఘోధిషు ॥ అత్రినభాస్వదశనా
స్సర్వాస్తైషామరాతిర్గురుడఃసపిష్యజోయస్యేవిష్ణుస్తస్యా
ప్రభత్యంగ్రస్తుస్య విరోధిషువర్వతేష్విత్యర్థప్రతీతే రతిమార
న్వోత్తిష్టంపర్వతేషువర్తనంమఃభావహమితప్రకృతేవజ్రి
సుప్తనాత్పాక్ దలార్హస్యేపర్వతవిశేషణస్యానుపయుక్త
త్వాదప్రయోజకం॥౧౦॥గూఢాగ్ధగ్రామ్యాగ్ధాన్యాగ్ధానియథా॥
శోణితాబ్జశ్మశఃకామంశ్వామగల్లకటిగ్ధలాఃవిదగ్ధహృదయా
శోకవహ్నినారాజకిగ్యతాః ॥ అత్రీశోణితశబ్దస్యరుధిరేత్ర
సిద్ధస్యపాటలవర్ణవరత్వేనప్రయోగగూఢాగ్ధం గల్లకటిగ్ధై
కిషోలజఘనవరిత్వేన గ్రామ్యప్రయుక్తా విదగ్ధహృదయా
త్వవిశేషణదగ్ధహృదయస్యావాచకత్వాదన్యార్థం ॥ ౯ ॥
అప్రతీతికంయథా॥ మనూపదేశాఃకస్యగతాఃకులాచారైశ్చ
దిరితాః అత్రీమమశభోమంత్రీవరత్వేన మంత్రీశాస్త్రమా
త్రప్రసిద్ధిశ్చగ్ధప్రతీతికం ॥౧౧॥విరుద్ధమతికృద్యథా ॥ అంబి
కారమణస్యాంఘ్రిసేవాన్యగ్ధా కథంభవేతే । రాజ్ఞామకా
న్యమిత్రాణాంవివాశంసముసేయుషం॥ అత్రాంబికారమ
ణశబ్దాన్యస్యసంభోగకారిణః ప్రతీతిః॥ అకార్యమిత్రశబ్దాద
కార్యేషుమిత్రీకీర్తిప్రతీతిః॥ వియోగదుఃఖవిరతయాప్రయు

లోకమాగ్రిప్రసిద్ధంగ్రామ్యంగధా శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధ మప్రతీతికమి
త్యర్థః-కులాచారైశ్చరిత్యనేనసంప్రదాయశుద్ధిస్సూచ్యతే ॥౧౦॥ అంబి
కారమణస్యేతి॥వివాశంవియోగదుఃఖమిత్యర్థః ॥ లక్ష్మ్యేలక్షణంయోజ
యతి అత్రేత్యాదిసా॥ కార్యంప్రయోజనంవివామిత్రాణీనిరుపాధికబం
ధవత్తివిదగ్ధేతి అకార్యేషువిరతకర్తృమిత్రీకీర్తి విరుద్ధమిత్యర్థత్వా

దవాద్విర్భుజతికృతిత్యాహ అకార్యేతి॥౧౧॥ అభిప్రేతేతి॥ అభిప్రేత
పదమిష్టఫలం. ఏతేషాంస్వభక్త్యాణాంనీచసాధనమిష్టసైన్యం-సహాయ
సంపత్తిరౌచిత్యస్థితిః- సాధనంసర్వతామేత్రేనైశ్యేసద్ధావధగతావి
తివశ్యః. పరోత్సర్గఃపరకర్తృకత్యాగః- ఉత్సర్గోవద్దనేత్యాగితివశ్యః॥

తద్విశాశజ్ఞానాశత్రుఃపరితిష్ఠిర్భుజతికృతే॥౧౧॥ అ
వాంగప్రదాజగుప్సాప్రసంగం ప్రీతిమస్థిం యథా॥ అ
భిప్రేతపదావాసరదాసంబంధిమస్థిం । సహసాధనమేతే
షాంపరోత్సర్గైకజీవినాం ॥ అత్రాభిప్రేతపదావాస శబ్దా
త్ప్రేతలోకవాసప్రతీతేరమంగళత్వం ॥ చంపాధనమిన్యనే
నమచ్ఛమహానప్రతీతేర్విదాకరత్వంపరోత్సర్గైకజీవినామి
న్యతోన్యశబ్దాద్యోవాసప్రతీతేర్భుజగుప్సాశబ్దం॥౧౧॥
పరపరయథా ॥ కుతః కాంతారస్యభీనాకాంతాస్థిర్భిత్వ
మస్తేనఃఅప్రికాంతాస్థిత్వమిహసంబంధాన్యత్వం॥౧౨॥
అథవాక్యోమాం ॥ త్యేషాంప్రసాదగ్రీవపరివహనమస్తే
కృతే॥ వ్యాకృతంవాక్యంకృత్యమపూర్ణంవాక్యంకృతం॥ త్వ
భిష్మలింగవచనద్వేనమ్యానాధికౌమరే॥ భగ్నశ్చంద్రోయతి
భగ్నిమశశిరశరీరీతి॥ విశ్వంయత్తమథాసమాసం వాచ్య
వ్యతం॥ సమాప్తపునరాంతంచతథాసంబంధవ్యతంపతస్త్రి
కృమధికిపరంప్రక్రియభంగవత్॥ చతుర్వింశతి రుక్మంతరో
మావాక్యసమాప్తతా॥ ౧౩॥ ఏషాంస్వరూపముదాహరణం
చ॥ శబ్దకాస్త్రపాతంవాక్యంశబ్దమీనంప్రకీర్త్య గే॥ ముఖం
శబ్దేవాక్యేషాంనవంశ్చమమహిమాతపఃతిమాతైర్విహం

తివిధమస్తేలంయోజయతి అభిప్రేతేత్యానివా ॥ ౧౩ ॥ కుతః ॥ కా
తాద్ధాన్యస్వంధన్యతాభిలాషిత్వం-పరోత్సర్గచరుణకసానమగుత్వేనప్ర
తికటుభిర్వదైకఃసతేభ్యవీయసంయోగవిధిగారభ్యమిన్యత్వః ॥౧౩॥పద
దోషానంతరంవాక్యోమాసుధైకపూర్వకం అమరదాహరణాభ్యాంప
ర్యయత్రఅథత్యానివా ॥ ౧౪॥ నేత్రేఅస్త్రైర్విషంప్రతిముహుర్జహిరంసనం

శృణుమహేనసమశ్రోష్యేతివర్తమానసామిష్యే వర్తమానప్రత్యయేన
 పితాశ్రవణరాజ్యభగ్నింశయోరవిరామస్సవ్యతే-సనుచ్యుత సంసార-
 రస్యైవశబ్దహీనమితిసంజ్ఞాంతరంసపునఃపృథగ్దోషః-వాక్యగతత్వేనపార్థ
 క్యస్యకావ్యప్రకాశకారేణ పరద్యయేయగపదసాధుత్వా సంభవేనపరి-
 స్సృతత్వాదితీత్యత్యం - యన్యప్యేకపదమేవాసాధుతథాపితదసాధు-
 త్యంపదాంతరసమన్వయసాపేక్షమితివాక్యబోధ ఏవాయంపదదోషః
 తద్వికదాభవిష్యతేవాసత్త్యత్యాపిపదాంతరసన్నిధానాదేవదోషత్వా
 వగమాద్యాక్యగోషత్వమేవ-తేవలంభవిష్యతే శబ్దస్య ల్పబత్తత్యాదేతే
 చన్యన్యోవచనేసన్యసాధుత్వాసంభవాదితీత్యత్యం - వాక్యస్యైవా
 త్రియోగయోగ్యత్వాదావ్యక్త పదాంతరసన్నిధానే యత్రీవాక్య

క్రితం । యోనకాకశభూభస్మస్సేనాంహిత్యాహతావయం ॥
 అత్రహితంసంశ్చేద్యుచహాభిశేషదన్వయ ప్రయోగేదోషావి-
 నా రాద్యాక్యజేనచుస్మమితిపదదోషశంకాసంపూర్వస్య
 శ్చగూతేరాత్మీయపరత్వేకత్వగూనుపాదానమిమాత్ ॥౧౫
 అథగ్రంథిర్నిలం ॥ శ్రీమభ్యుత్పంభ పదధిశ్చబ్దోవాయత్రీక్ష-
 ణః ॥ యథా ॥ ప్రభవేకాకశాన్త్రాయసురగా-కరిణోధ
 వాఃపాపాయసమమగ్నానా వయస్సైవేనపంచితాః॥అత్రీక్ష

మాగ్రసర్వాహస్తగ్రంథిదోషః - యత్రాంతర పితేపసహకృతస్యై
 వాసాధుత్వం యథాప్రకృతేత్రవాక్యబోధః - అన్యధాపదదోషస్యై
 వాఖ్యానప్రసంగాదితి - తితితత్సర్వమునసన్నిధాయాహ అత్రహితమి-
 త్యాదిఅత్తేనపదిత్వత్వం-సమాగమృద్ధిగ్యాదినేతశేషః- కన్యగూనుపా-
 దాననియమాదితి లక్షకానికారాదితీషః - సచకర్తాకాక్షస్యశృ-
 ణోతేషిథముకన్యగమితివాచ్యం - అవపీతకన్యకస్యైవాత్రాకర్తక-
 గ్యాతో రదుత్తం-ధాతోగథాంతరేష్వైద్ధాగ్నైధేవోపసంక్రమాత్ । పరి-
 సిద్ధంఃపత్యతేషిన్యగోకన్యకాప్రియేతి॥౧౫॥శ్రీమభ్యుత్పమితి ॥ తత్రార్థ-
 వివిభక్తిప్రముదాహరిత ప్రభవేతి ॥ లక్ష్మ్యుత్పాదాయోజయతి అత్రై-
 తిమన్యగో ల్పబత్త త్రికాంతలభ్య ల్పబత్తసురగాణామితి - నను - యవా

గ్యాగ్ని మూత్రంజు మూత్ర - యవాగూంపః తీగ్యత్ర పాతత్ర మాను
 పపత్త వర్ధత్ర మాయధాన్వీకృతః - తప్తం త్రాపి యథాయోగ మన్వ
 యోంగీక్రీయతామితీచేగ్యస్యం - అపారుషయే వేదవాక్యేయథాతథా
 వాస్తుపుంవాక్యేతుశ్రవణానంతర మేవ ప్రయోగోస్తీరితివ్యాసభిజ్ఞ గ్వ
 ప్రతీతేదన్వయవినిబాసహిష్టుర్వాహుప్రత్వమేవేన్యనవః ॥ ౬౬ ॥
 శాబ్దంగ్రమభంగ మదాహరితి కావామేరి ॥ సూర్యావలక్రమసాః ౬౭
 దేవతాద్వంద్వేచేత్యానకానకః - తత్ర లోక వేదయోరభిప్రస్థిపాహ
 దత్యానామేవదేవతావాది నాంద్వంద్వస్య వివక్షితత్వమ్ చంద్రసూ
 ర్యాచ్యత్రానకాదేః ॥ వ్యసాన్మునుభివ్యక్త ముచిత్రమానుక్రీమభి

[illegible]

యదన్యయలిలైతి ॥ అన్యభావసాక్ష్యమిహాసతి-యశశ్చితి ॥ యః ప్ర
తాపయోరిత్యేకస్సముదాయః-సూర్యాచంద్రావసాక్ష్యవరః-తతః తస్య
ముదాయస్వరూపభిన్నతావయవభేదః - అన్యభావప్రవచనానువపత్తైః
తస్మాన్వయసహితేషామయభావోన్యైర్ధన్వయనాశ్చగ్రహః రోశశ్చ
లి-లిభిభావక్రమేణాభిధేయక్రమాదిత్యేపి కపి-నవయసిద్ధోపమానోప
మేయభావానుసారేణ విశేషవదాద్ధనాచక్రిప్రభుత్వానావృత్తిమే
ణాపిసంబంధేనంతరోదాహరణవద్భూతకాభావాన్మాద్ధన్వమభంగ
శ్యతః ॥ కుక్రత్త్విక్రమభంగఇత్యాకాత్యాయామాహ అపిశుశబ్దప్ర
యోగవివేచి ॥ యథాసరిశ్యన్మాయోగిః శ్రువాదితీభావః ॥ సమర్థ్వంత్వ
సమాసేనర్తిపదానిప్రత్యేకలక్ష్మణమాచరితవదాద్ధాంతరాగ్రహి యగప

దభిః ధర్మతీవాతేక కారమతం-తమ క్తం - యుగపదధికరణవచనేవ్యం ద్వ
 ఇతి - తత్ప్రతేయశశ్చబ్దే సామీయుః పర్యవశః ప్రతాపావభిధీయేతే ప్రతాప
 శబ్దేనాపి - వివంసూర్యాచంక్రమసావిత్యతాగ్రసిరప్తవ్యం - తథాచమి
 గోస్వయేశాబ్దోపిక్రమ భంగోని సంభవతీతచేనైవమదోషః - సర్వదా
 తవలపదానామైకైకార్థవాచకత్వాద్వర్తిపదానామపి మతభేదేనతథా
 భావాత్ ప్రాయోగసర్వేషామప్యేవమేవవ్యుత్పత్తైరతాగ్రవ్య లోకికానే
 కాథనవాచకత్వనిబంధనశక్తమం బాధిత్యాక్రమస్యైవజాగరూకత్వా
 త్ - యదాహపదమంజరీకారిః - పాఘాగ్రైత్యాద్యాయుగపదధికరణః

ఏతుశబ్దప్రయోగపవక్రమభంగం॥ ౧౭॥ అథవిసంధి ॥ ఏసం
 హతోవిరూపో వాయస్యసంధిర్విసంధితత్ ॥ యథాశౌర్యా
 ణిశుశృణోన్మా సప్తైవైవ్యంకృత్యవాగతం ॥ అత్రశౌ
 ర్యాణిశుశృణోన్మాసంధిః పృత్యైవ్యమితిసంధివైరూ
 ప్యం ॥ ౧౮॥ అథపునరుక్తిమత్ ॥ శబ్దార్థపానరుక్త్యేతుతద్వా
 క్యంపునరుక్తిమత్ ॥ యథా॥ జిహ్వ కాననసంక్తిజ్ఞేంద్రే కానన
 సృజయః ॥ అత్రకాననసంక్తిజ్ఞే కాననపృత్యయశ్చపునరుక్తి
 మత్ ॥ ౧౯॥ అన్యవ్యాకీర్ణం॥ వ్యాకీర్ణతద్విభక్తీనాంవ్యాకీ
 ర్ణేనవిభోన్వయే॥ యథా॥ సఖాభిసోమహీపాలవర్తభృం
 కాఃతీలితుః । ఆజ్ఞామురసివిభాగ్నిగోగోడమద్రికాం ॥

చనతాయాంశ్వంద్యపిక్రమస్యప్రతీతేస్సవనియావకత్వతి ॥ ౧౭ ॥ ఏ
 సంహితత్వం ॥ ఏతాసంహితావగ్గానాంపరస్పరస్మిక్రమోయత్రసవి
 సంహితః ॥ ఇతిప్రత్యక్ష్యం - విరూపః శబ్దరవోరత్వార్థః ॥ శౌర్యాణిశుశృ
 ణోన్మాత్రసవన్దద్విభావాద్విజ్ఞేయః - నచాత్రవ్యాకరణవిరోధః - వా
 క్యసంధ్యైవపాఠికత్వాత్ - తమక్తం-సహితైవపదే నిత్యానిత్యాభా
 గూపసర్గయోః॥ త్యాసమాసేవాక్యేకుపాదివత్కామపేక్షరత్నతి ॥ ౧౮॥
 పునరుక్తమాహ ॥ శబ్దార్థపానరుక్త్యతి ॥ శబ్దమాత్రపానరుక్త్యత్వం
 కారత్వనుభవమాత్రపానరుక్త్యదోషత్వంపక్ష్యతి ॥ ౧౯॥ వ్యాకీర్ణమితి ।
 విభక్తీనాంవిభక్త్యంతానాంప్రవాసామిత్యర్థః - సంక్తిర్ణపదమేకంవా

స్వరవాక్యోన్మిశ్రయః సుఖాభివ్యవతి || కొండము ద్రికాంకాకారీయవ్యవహ
రాహముక్తాః-వాస్యయావత్వాత్తద్ధారణస్యేతద్ధావః- తద్వక్త్రం - వ
స్యమంసురీషచేకరదోషస్య ప్రవాతరం | తన్నామకరణంజేతాస్యమే
వచ్చుతుష్టయమితి || ౨౦ || మానేనేతి || అశ్రవాక్యవ్యయపదానామిథ
స్సంకీర్ణత్వాద్వాక్యసంకీర్ణమిత్యాహ అగ్రేతి || ౨౧ || శైలేష్యతి || వ
క్త్ర్యకంఠమూలఫలాదిభిః సోచ్ఛవ్యసితాస్యప్రాశాః - అశ్రవాభిమ

అశ్రవప్రదముద్రికామురసిశిరస్యాజ్ఞాంవిభాగితాభిః సంబం
ధః || ౨౦ || అథవాక్యసంకీర్ణం || వాక్యాంతరపదైః కీణంవా
క్యసంకీణముద్యతే || యథా || మానేనమహతాస్పృహిర్వనేప
క్తైరపిగ్లతాం | వింద్యస్యజీవితంతిన్నజాతమన్యగ్భాగంకృ
తం || అశ్రమహతామానేయత్వగ్భావత్కైరన్యతంతదద్య
మన్యస్యవనేతిగ్భావోదీపిగం జాతమితీవాక్యద్వయపదా
నావన్యోక్యసంకీణతా || ౨౧ || అథాపూర్ణం || అపూర్ణత
స్థవేన్యత్రసంసంప్రాణక్రియాన్వయః || యథా || శైలేష్య
స్వాకమావాసోవస్త్యైసోచ్ఛవ్యసితావయం | హ్యైర్భంధు
హతత్వాస్పృశ్యస్థాతాప్రమోదతా || అగ్రేతేలవాసా
వస్యవృత్త్యుగబాంధవాన్వశ్యత్వతీపితిసంబంధోనసం
పూర్ణః || ౨౨ || అథవాక్యగర్భితం || తద్వాక్యగర్భితంయస్య
మధ్యేవాక్యాంతరంభవేత్ || యథా || జ్ఞాత్వావ్యంధ్రపురీం
త్రస్యగ్రాహిగ్భావమిదుస్సహం | యద్వాసలంఘ్యతేదైవం
తస్మిన్నివలతావయం | అత్రాగ్భిదుస్సహగ్రాహిగ్భా

తత్పేతిచకజ్ఞేనా స్పృశ్యపిశేషగతయా శైలవాసవస్య పుత్రీనమద్భియ
నే-తత్రదత్తనక్రియాయా అన్నదధద్వారాబంధుమత ఇత్యనేతైవసం
బంధోనశైలవాసవస్య పుత్రిభ్యామితీయాన్వయా పరిపూరణాదపూ
రామిత్యాశయోనాహ-అగ్రేతి || ౨౨ || తదితివాక్యేనవాక్యాంతరేణగర్భ
ితంసంజాతగర్భంవాక్యంవాక్యగర్భితమిత్యర్థః | ఉదాహరణం స్పష్టం ||
నన్వత్రవాక్యార్థస్యాపివాక్యాంతరగర్భితత్వేసోభయదోషత్వసంభ

జేపివాక్యార్థప్రవీణావంతరంగత్వేన ప్రాధాన్యాద్వాక్యబోధప్రా
యపాఠఇత్యనుసంధేయం || ఏవమన్యత్రాపీయథాసంభవమూహ్యం ||
౨౩ || భిన్నలింగభిన్నవచనయోర్లక్షణోదాహరణేకర్యయతి || యత్ర
త్యాదినా || సముద్రాభవగంభీర మన ఇశ్వరోపమానోపమేయయో
గ్భిన్నలింగత్వేపిముఖంచంద్రఇవేవస్పిహృదియానా ముద్వేగాభావా

త్వాపితప్తిన్నిపతి తావయమిలివాక్య మధ్యేయద్వానలంఘ్య
తేనైవమితివాక్యాంతరమునుప్రకీర్ణమితి వాక్యగర్భితత్వం ||
౨౩ || అర్థభిన్నలింగవచనే || యత్రోపమాభవేద్భిన్నవచనా
భిన్నలింగతా | తద్భిన్నవచనంభిన్నలింగంచాహుర్వీషిణః ||
ద్వయోరుదాహరణం సుధా || సముద్రాభవగంభీరం మనో
యావదహుభుజిః | గిరిణేనాంధ్రీస్యపతి ధ్వజిన్యారలుషీకృ
తం || అత్ర సముద్రాభవగంభీరమితిభిన్నవచనం | గిరిణేవద్వ
జిన్యేభిన్నలింగం || ౨౪ || అథాగిసన్యాసోపమే || యతో
పమానమధిగన్యాసం వాస్యాస్వితేషజైః | సత్రాధికోప
మంఘ్రార్గంన్యాసోపమానసింహం || ద్వయోర్యథాక్రమ
ముదాహరణం || త్రైవత్రైవిమలభాః కాంతాః కాసనేమాళ
వేశితృః | గ్రీష్మేనకృత్తవన్దాసంవర్షేస్థిలవిసావిలాః || అత్ర
త్రైమత్రైమముఖానాం కాంతానాముపమానభూతాసు నదీ
సున్దానపద్మస్వి మాత్రయీ క్తవ్యం | న్దానోత్పలవిసావిలాఇ
త్యధికం || న్యూనోపమంయథా || హారాంగరాగసుభగానగ
రేమయధావయం | తేనైవసర్పరారాక్షణ్యైభాంతిధగణీభ్య

ద్భిన్నవచనస్యైవేదముదాహరణం అతఏవోక్తందండాచార్యేణ || సభి
న్నలింగవచనేనచన్యాసాధికేతథా | ఉపమాయామాదనాయయత్రో
ద్వేగోనధిమతామితితదేతన్నసేనిధాయాహ || అత్ర సముద్రాభవగం
భీరమితిభిన్నవచనమితి || ౨౪ || యత్రేతి || అత్రోపమాశబ్దఃకరణవ్యుత్ప
త్త్యాతిపమానవాచీ - తేనాధికవిశేషణోపమానమధికోపమం - న్యూన
విశేషణోపమానం - న్యూనోపమం - తేనసాధారణధర్మాధిక్యేధికోపమం

తస్మాన్ త్వన్యూహోపనుమితి ఫలితం || ఉభయోరుదాహరణం సుగ
మం || ౨౫ || ఛందోభగ్నమితి భగ్నః ఛందోఽన్త్రం యన్త్రితచ్ఛందోభ
గ్నం-యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - భ్రష్టాయన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం భ్రష్టం -
ఉభయన్త్ర-వాహితాగ్నోఽప్యేతదన్త్రీచ్ఛేదాః - వింధ్యాః శ్చేతీత్యతీ
యవన్త్రీచ్ఛేదాః || ప్రహస్యేన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - యన్త్రీచ్ఛే
దోఽపి తాః - తదుక్తవృత్తతత్త్వం || మన్తాన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః -
హస్యేన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - పాదాంశ
చ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః

తాః || అన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః
త్వమితి న్యూహోపనుమితి ఫలితం || ౨౫ || అన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః
త్వేన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః
తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః
తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః
తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః
తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః
తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః - తదన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం దీపాః

త్వమితి వచనేన పాదాంశలభ్యైకత్వేన గురుత్వః కానాన త్రాపిగురు
త్వాంగీకారేన వచనోభంగతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం
యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం
యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం
యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం
యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం
యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం
యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం - యన్త్రీచ్ఛేదతత్త్వం

న్వయాధావాచ్యాసన్వయభివ్యవైవ సామాంతరం మతాంతరేణ త్యా
హవిణి నేవేతి ॥ ౨౬ ॥ అరీతికమితి - కరుణా కమిశ్యంతః అఖర్వేతి ॥ అగ్రప
ష్టాపారుష్యక్షిప్తు సమాసోవిసేఖంధనాయాః గౌడతేః కరుణానుభరా
యాః బంధవాదగీతరం నామవోషభివ్యవయే నాహ అతేత్రిత ॥ ౨౭ ॥ వి
సర్గిలు ప్రమితి-లు ప్రవిసర్గిమిశ్నః ॥ కీర్తిమితి ॥ స్థానాభివ్యవయోపరం
రయాపి సర్వో యస్థానికీ స్వయ కాస్య - లోపోవ్యవయోపరంభానా

పితంబవతదేవాపన్వయాభ్య - పణి ॥ ౨౮ ॥ అధారీతి
కం ॥ రిసాసనుసాహసర్యకాగ్రిసామక్యతేః అభవగర్వ
నుర్వారదోగ్గళగర్వతాః హాబుధవగ్నాస్వర్వేసికృతాం
తాతసయఃకృతాః అగ్రకరీణేనుచితోపకాశంబుః ॥ ౨౯ ॥
అభవిసర్గిలు పం ॥ కీర్తి - రిసాసన్వ స్యాసకృజ్జిప్తవిసర్గ
కం ॥ యస్త్రిసాహసర్యకాగ్రిసామక్యతేః అభవగర్వ
స్విసర్గిలు పం ॥ యథా ॥ కృష్ణోమనోగో యానో జాతో
వాసోధుగ్మోనరం ॥ స్థానాదీనాహతాజ్జ్ఞా వనాంతేష్వి
గృహేషు ॥ ౩౦ ॥ అథాస్థానసమాసం ॥ అపవస్థసమాసం
తస్మిమాసోయస్త్రిసోవిః ॥ యథా ॥ కుతోవై పశ్యంత
మప్రహ్మణః పనుమాత్తనః ॥ ఇత్యుగ్గళగర్వభాగ్యవ్యక్తిమతీ
కుటిలాననాః ॥ అగ్ర పథ సేమిస్య తాన్వపాణాము ప్రసమా
సః కీర్తితాపిచ సేనమానభివ్యవయోపరంభానాః ॥ ౩౧ ॥ అథ
వాచ్యవిజ్ఞానం ॥ నోక్తింస్యాన్వయ వత్త్వం తదాపనుర్వా

జ్ఞాప్తః సర్వత్వం - వ్యక్తివనోంభత్యాదాతు - యద్యపివిసర్గీయవ్యస
న్వాదిసంకీర్త్యావశ్యతే సత్యోత్ప మేవనలోపః - తథాపివిసర్గాదు
నాన్వయప్రవిసర్గవ్యవహారిణి ప్రప్రవ్యం - యదాపనుర్వాచార్యాః - అదర్శం
లోపభితి ॥ ౩౨ ॥ అపవస్థసమాసమితి - అస్థానస్థసమాసమిత్యర్థః ॥ కుతభి
తి - వరుమాత్తనః కీర్తిసహృదయస్య ॥ వేద సేమిస్య తామితి - కుగ్రిధురహ
త్యాదినానాప్రదానత్వాత్పురుషీ నసమాసభితి - క్రొధవ్యంజకభిశేవః
క్రింతితి క్తవేస్సమాసవ్యంగ్యస్య క్రొధస్యాభావాదితిభావః ॥ ౩౩ ॥ దుర్జ

శామితి॥ అత్రోజీవితస్య హయత్వం వివక్షితం - నచ్చదగ్ధశాంతతపస్సా
నామపీత్యపశ్చప్రయోగవివలభ్యతే నాన్యథా- అత్రైదిభావాద్వాచ్య
వజ్జితాభ్యాయందోషభిత్వాహ॥ అత్రేతి ॥ 3.౧౧.సమాప్తేతి ॥ సమాప్త
స్య వాచ్యస్యపశేషగుద్వాకప్రసూపాదానేనమాప్తప్రసూపాదైరితితత్త్రి
యోజయతి-అత్రేతి॥ పతత్ప్రకీర్తనమపియోజయతి అత్రేతి॥ తత్త్రివిధ్యుగా

[illegible]

గవాః తదపేక్షయాపరిణాం ప్రకృష్టత్వాత్కృష్టం పరిపాదానం మృగా
 ణాంపునరపక్ష్యసత్త్వాత్పశ్యేదేవోగిరి - తథాపి మృగాః మాదాపుహ
 దానే ప్రకృష్టస్థానాన్మృగస్థానైకైర్వచః కాచః కిమ్మసంభవం ॥ సంబం
 థే నేష్టయాగ్నోష్ణితం సంబంధవిజ్ఞితం - నిరజేవోన్మితవస్తతయోగ
 మాముః ॥ భద్రాగ్రసాధితం ॥ అరిద్యతారాజ్యరజ్యస్సమాసేగుణేభ్యత
 విరిసతదద్ధౌభద్రాసనాదిశిష్టాబధ్యతతత్త్వాహ-అత్రగ్యాభిరి ॥ ౩౩ ॥

ముక్తాభి || అత్రాధికమంశంవినిశ్చితే || అత్రేతి || వ్యాధౌస్యమే
షితంవింధ్యేహంతవలంబధారిభిరిత్యత్రాస్త్వాభిరితి పదస్య న్యూనత్వా
న్యునపదంనామదోషోద్భవః || ౩౪ || బహువచనప్రకవభంగము
దాహరణిగ్రహణితి || ౩౫ || అధార్థదోషాణా ముద్దేశపూర్వకం లక్షణం

బిభౌతేతావనాంతేఘ్నార్థరస్త్రియః | సుధాంశు మండలా
కారణాపక్రమవిహండురాః || అత్ర సుధాంశుమండలాకా
రణిత్యేతావతా పరిపూర్ణైవండలాకారవిహండురత్వే దూ
షక్రమ ఇశ్యధికం || ౩౪ || అశభగ్నప్రకవం || ప్రకాశిత
నియమత్వాగైభగ్నక్రమమహేష్వతే || యథా || గుహ్య
హానిశబరాబాంధవావింధ్యభూఃపురీ | సరితోద్ధీర్ఘికాః కష్ట
మాక్రీడాఃకాననానః | అత్రబహువచనతయా ప్రథమం
ప్రకన్య వింధ్యభూః పురీత్యేకవచనోక్తేః ప్రకమభిప్రేతం ||
౩౫ || అధార్థదోషః | అపార్థంవ్యక్తమేకార్థంసంసంశయమ
పక్రవం | భిన్నంవై వాచిమాత్రించ పరుషం విరసంతథా ||
హీనానికౌపమేస్యా తామసద్యోపమంగథా | అప్రసిద్ధో
పమంహేతుశూన్యంచనిరలంకృతి || అగ్గీలంద పరుధంతతథా
సహచరమృతిం || ఎవమష్టాదశప్రాక్తదోషాల్ల సమాశ్ర
యాః || ౩౬ || ఏహంస్వరూపముదాహరణంచ || సముదా
యాథాశూన్యంయకపార్థంతస్పికీర్త్యతే | యథా || కుతశ్చ
ప్యదపాన్యఃకావార్తానోశమండలే | ఫణాస్సహస్రంశేష
స్య భారఃకతికులాచలాః || అత్ర సకశ్చిద్వాక్యార్థఃప్రతీయ
తే || ౩౭ || అభవ్యం || యస్మియోజన శూన్యంస్యా తద్వ్యక్తం
పరికీర్త్యతే | యథా || నిర్మలంకులముద్వేలంకోర్యంవః ప్రతి

దాహః శేకన్యయతి అకేత్యాదినా || ౩౮ || సముదాయార్థశూన్యంవా
క్యార్థశూన్యం || కుతభితి || శుప్యదపాశ్చప్యజ్జలాః - ఋక్పూరిత్యాదినా
సమాసంతోఽప్రత్యయః - అత్రదశదాడిమాదివాక్యపదధాన్యత్వా
దపార్థత్వం || ౩౯ || నిర్మలమితి || అత్ర రాజసేవావిధావైశ్వర్యాది

భవశూలాదిప్రశంసాయా నివృత్తియోః కర్తవ్యత్వద్వైతే సేవనీత్యాహ-
 లత్రేతి॥ ౩౮॥ ఉక్తాభిన్నాన్తకమితి-పునరుక్తాన్తమివ్యభా॥ ౩౯॥ కరికుంభా-
 వితి॥ అనన్త్యైరాఘవే విజయతాంగమలత్వైశ్చ సంభక్త్యేషేషునాదావి-
 త్యత్రవైరివాక్యైకత్వోద్భవసందేహాపినదోషః- నాయకాభ్యుదయసూ-
 చకరయాశత్రైశ్చకవిసంరంభః శాంతే॥ ౪౦॥ హంతేతిహే- వ్యా-
 దాయపృత్య-పనేవ్వంగర్వణం-విభక్తివైవర్యయాభావః- ప్రసంగం

తంయశః । కిమిత్వంభవతేః పాదపీఠపాఠ్యానసేవితే ॥
 అత్ర నిర్మలంకులమిత్యాదిప్రశంసాసేవా కర్తవ్యేష్యుపదేశే
 నోపయాజ్యతే॥ ౩౮॥ అదై క్కాంఉక్తాభిన్నాన్తకంకంయిత్యా
 దేకాభావతన్నిగద్యతే॥ యథా॥ పశ్యంతి తథాదేతోమూర్ఖ
 తాన్విత్యుపాలకాః । పితృన్పితౄణాన్పృష్టాండితంక
 శోపనః॥ అత్ర పూర్వోద్భిరాఘాభిన్నాన్తకం॥ ౩౯॥ అ-
 భవసంశయం॥ వాక్యభావశతయోయత్ర తస్య సంశయమి-
 యత్యతే॥ యథా ॥ కరికుంభోద్భవనావశ్యజమేతాంతోమతాంగ
 తాలతాపప్రశ్నియః॥ స్త్రీణాంహసంకంక్షానతాంగతాః ॥ అ-
 త్ర కరికుంభయోః ప్రసయో శ్చలతానాంవిభక్తియాం దక-
 త్వకర్తవ్యసంశయః॥ ౪౦॥ అథాపక్రమణయత్ర పూర్వా
 పరీభావపహితస్తవప్రకరణం ॥ యథా ॥ హితవ్యతామప-
 త్రాణి నిద్రాంత్యంతర్వణం ప్రేయః । త్యజేత్ప్రేమత్యజే-
 త్సాశక్తియంత్యస్తవభాగ్నియం ॥ అత్ర సత్త్వైకతాన

త్యాదినానత్వం న స్పృహయేత్ప్రేమయైః- శిశుయ-శ్వత్సభాగ్నియమితి-
 త్యగంగ్రహిత్యాభవతోపేదవంశ్యత్యస్తానుపదేశం నిర్వచేత్వైకః- అత్ర ని-
 ద్రావక్త్రీవాదానయోగ్లోపప్రసంగం సారావ్యం । హరిమితిదహప-
 క్రమమిత్యాహ అత్రేతి॥ పూర్వకాలత్వముక్తమితి ॥ సమాపదర్శక-
 యోః పూర్వకాలభేదహితేనత్వాప్రత్యయసేవశేషః- గనువక్త్రీంవ్యా-
 దాయస్వపితీత్యత్ర వ్యాదానస్య పూర్వకాలత్వాభావాత్ త్వాప్రత్య-
 యానుపపత్తిరితిహోదయత్వా అనంతరభావస్యహేతుయా పూర్వ

కాలత్వసంభవాన్నానుపపత్తిరితిపరిహృతం మహాభాష్యే- తతైవవ్యాఖ్యాతంతైయటేన - యద్యపిస్వప్నక్షణానాం వ్యాదానాత్పుర్వకాలకాలతథాపితద్వ్యాదానానంతరభావిన్వప్నక్రియాపేక్షంవ్యాదానస్య పూర్వకాలత్వమస్తీతి - అతఃకథమప్రపౌర్వాపర్యవిహతిరితిచేత్యత్యం - వ్యాదానాత్పుర్వకాలీనస్వప్నక్రియాపేక్షయాపౌర్వాపర్యవిహితానన్వైవాపక్రమదోషోత్రైతిహృదయం॥౪౧॥భిన్నలక్షణంసంబంధవర్జనం

ముఖ్యావ్యాదానస్యపూర్వకాలత్వ ముక్తమిత్యపక్రమాత్వం ॥ ౪౧ ॥ అభిన్నం ॥ సంబంధవిజితంయత్స్వప్నార్థిన్నంపరికీర్త్యతే॥ యథా ॥ మానసానేషులాటానాంనధాత్రవిభాతాలిపిః॥యదస్మాకంకుటుంబానిషీషవతిమరుష్టలే ॥ అత్రమరుష్టలనివాసవిహితస్య ఫాలస్థలగత లిప్యభావస్యవనసంబంధః॥ ౪౨॥ అథావిమాత్రం ॥ యత్స్వప్నలోకాతీతంతదతిమాత్రంప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ మాధూదేకాన్లవం విశ్వమితీసంకోచితాశ్చుభిః ॥ ఆరస్యేలాటనారీభిరసంఖ్యానమ్నగాఃకృతాః॥అత్రాశ్చుభిర్నరదేకాణామిత్యత్యక్తిః॥ ౪౩॥ అథపరుషం ॥ అతీతాత్రాధికాసపింతంపరుషంపరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ దావానలేధనంసద్యః క్రియంతామగ్నకాశిమే ॥ అత్రఫలానియావమానాశశిశూనున్దిశ్యాంపరుషోక్తిః॥ ౪౪॥ అథవిరసం ॥ అప్రస్తుతరసంయగ్దద్విరసంపరికీర్త్యతే॥ యథా॥ చంద్రాననాఃకటాక్షైర్గుఃపశ్యతామృతవర్షభిః ॥ శోచిత్వాంమితిక్షిప్తాః కిరాతైశ్చోశమప్రవః ॥ అత్రపురుషవి

దర్శయతి అత్రమగుష్ఠరే ॥ ప్రతీయమానస్తుహేతుహేతు మచ్ఛావోసవాస్తవఇతిభావః॥ ౪౫॥ మాధూవిది ॥ ఏకాన్లవభియాశ్రుసంకోచేప్యసంఖ్యానద్యఃప్రప్నతైశ్చిత్యతిమాత్రాలోకీకాన్లప్రసహదవాచత్యక్తిరేవాయందోషోనాహియోక్తీరిలంకారఇతిభావః॥ ౪౬॥ పరుషముదాహరతి దావానలేతి ॥ ఇమేఫలానియావమానాశశిశూనున్దిశ్యాంపరుషోక్తిః ॥ ౪౪ ॥ చంద్రాననాశితి॥ శోచిత్వాంసశోచిరవ్యమిత్యధః - అలంకారస్వరీత్యాదినాత్వ

వ్రత్యయః-ఇదుర్నైర్వ-క్షిప్తాఃశతాః - క్షిప్తా లేకూడిపో వేతికల్పా
 గ్యస్యైశా పేదా మేధః-క్షిప్తాఃక్షిప్తయోరివికల్పానీతిభావః - సం
 భోగ ప్రాప్తమిరిసమితి- అనౌవిగ్యవృత్త్యైశ్చాపిభావః - తిమ-క్తం
 ధ్వన్యాచార్తై-అనౌవిగ్యవృత్త్యైశ్చాపిభావః- గమి||౪౫||
 హీనమితి||సాత్యాప్రమాతేన వేదతే- ఏవమగ్నిమిగ్యప్రతిప్రప్త్యం
 అతపవత్-ర్యోక్షిభ్యం మ్యానాగ్నికౌపనాభ్యామనయోర్భ్యః - జాతి
 హీనముదాహరణ||శున్నరీతి|| ప్రమాణసోనోదాహరణ- స్ఫులింగ ఇ
 వభానుమానీత్యౌకౌ ప్రప్త్యం|| ౪౬|| జాగ్యసోముదాహరణి అమిభ్యం ||

యోగభిన్నానాం స్త్రీశ్చాం పిచైస్సంభోగ ప్రాప్తానం
 విరసం|| ౪౫|| అభిమానోపమం- సంయత్రోపమానంస్య
 ద్విధిమానోపమంమతి || యథా || శునన్తేరిసంసరింగా భవ
 ద్విరిహతాద్వివః | క్షిగత- పారుప-గద్వికానవైకనా
 సినాం || అత్రశునన్తేరివిధివిధి-హీనోపమం || ౪౬ || అ
 థాగ్నిపహం || యత్రోపమానమగ్నికలత్పదే-గోపహం||
 యథా || అమీపా లేనన్తేరివిధివిధి-మూలకయః | మ
 హ్నయితవాస్తాభివిగ్యసోప ప్రవాక్యతాః || అత్రలకామ
 హ్నయిత వేర్విగ్నికౌపహం || ౪౭|| అథాగ్నియోపహం || య
 దతుల్యోపమానంతద్విధివిధి-హీనం || యథా || ఏవం
 ధ్యావలసాంప్రసంజోద్వపిగ్నియో-గః | సాతేకుగచ్ఛర

పాతేసర స్తీరస్యపాతేసర స్తీరం-పాతేసరశ్చ వస్త్యవేగ్యవ్యయాభావః
 వ్రమానాగ్నికౌదాహరణం-పాతాశమివనాభి-శ్చైత్యైశ్చోప్రప్త్యం -
 అత్రసర్వవ్రసాధర్మైశ్చదమతా-రాయవిపక్షి తార్ద్యశునకాంభఃప్ర
 తివర్తివర్తిభగ్నేనకర్థకరణాదవాదిత్యేనదోషవ్యమితిభావః- అతపహ
 క్తంకావ్యప్రకాశే- ఉపమానస్యజాతివ్రమానగతంవ్యాసత్వక భకతా
 వాతాద్యశ్యమచితార్థత్వందోషయతి|| ౪౭||యతి || నహ్యత్రవింశ్యవిరూ
 పాతుయోస్తద్ధమయోశ్చ-ఏహీనయోగయోస్సాన్యశ్యప్రసిద్ధిరస్తి-
 నవధర్మినోధర్మత్వాదాస్యాశ్యోగత్వయోశ్చధర్మత్వారేతి వ్రాత్యం

ఇతరేతరాశ్రయత్వప్రసంగాత్ - యథాహ - బద్ధామికావ్యశసం
 పితాథానాశ్చిమిత్యత్రవామనః - తదేవమితరేతరాశ్రయ దోషాదురు
 తరణితి || తదేతత్సర్వం ససనిధాయాహ-అత్రకుంజేతి || ౪౮ || ౪౯ ||
 హేతోర్విసేతి || హేతునావినేత్యథాః - పృథగ్వివేత్త్యాదినాపంచమీ ||
 మాక్తికాంకితఇతి || కంఠీరవాకృష్టకరికుంభాదిగళితమాక్తికాంకితఇత్య
 థాః - ముథానుధావనమితి - ప్రయాలంకారమాక్తికాంకితఇతి ప్రా
 త్యేతిథావః - పదవీయంభవతీతి-అత్రైవశేషః - హేతుర్నొక్తఇతి - ౮

గృహ్నిభిభావోపశిష్యేత్యరః || అత్రకుంజోద్భవితస్సర్వ
 స్యవింశ్యావలస్యథాలేఖాస్సృరద్వహ్నోరీశ్వరస్యవమిథో
 నసాదృశ్యం || ౪౮ || అథాప్రసిద్ధోపమం || అప్రసిద్ధోపమా
 నంయదప్రసిద్ధోపమంమతం || యథా || బాష్పంబుగ్గిన్ననేత్రా
 నిముఖాన్యోగమృగీదృశాం || హిమమాషితపత్రాణికుము
 దానీవనస్తదాం || అత్రముఖానాం కుముదాన్యపమానత
 యాకపటోకేనప్రసిద్ధాః || ౪౯ || అథహేతుశాన్యం || హే
 తోర్వివాధకథనం హేతుశాన్యం ప్రచక్షతే || యథా || ము
 థానుధావనంజాతంమాగ్నేప్రన్నాక్తికాంకితే || అన్నేష్టుమ
 న్యతోయామిపదవీయంసంప్రవం || అత్రసుభ్రువఃపదవీయం
 నభవతీగ్యత్రహేతుర్నొక్తః || ౫౦ || అథనరలంకృతి || అలం
 కాశేషగమితంనిరలంకారమున్యతే || యథా || ఆఘ్రియసుర
 భర్యోనిమున్నువైదీఘ్నమేహవైః || మహూతైర్లంబమా
 నాంజైర్విష్టగ్వాన్యకులితంవనం || అత్రనకశ్చిదలంకారః -

భృన్నతా పురస్తాదవగాధాజఘన గౌరవాత్పశ్చ దిత్త్యాద్యుక్తలక్షణప
 దపక్ష్యాభావాదితాపోహేతుర్నొక్తఇత్యర్థః || ౫౦ || ఆఘ్రియేతి ||
 మహూతైఃపుంజైఃఅచతురేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః - విచ్ఛిత్తి
 విశేషాభావాదితిథావః - వన్యమానవస్తుస్వభావస్తుగ్రామ్యథావత
 యానవృద్ధయన్లైఘ్నానభిరోహన్నస్వభావోక్తివీచం - తదుక్తంవక్రవ
 ర్ణితా - స్వభావోక్తిర్భువోన్నయవస్తుస్వభావవర్ణనమితి - తదేత

దాహ శ్లోమ్యవిశేషణాభావాన్నస్వభావోక్తిరితి ॥ ౧౭ ॥
శ్లోతి ॥ అగ్నేలాగ్నస్య అమంభజగుప్సా ప్రీడబుద్ధి జనకస్యగ్నోద్భవో
త్రవీడబుద్ధిజనకస్యాగ్నేలస్య పూర్వమేవోదాహరణమిత్యాహ అస్యా
పీని ॥ అగ్రపర్యాయైరప్యస్యాగ్నస్యసంపదత్వాగ్నవిజమయాసహిష్టః
పరివోదాదగ్నేలా దమమ్యభేః ఇతరభేదస్వయ స్వోదాహరణం స్వయ
మూహానయం ॥ ౧౮ ॥ విరుద్ధమితి ॥ దేశకాలాదిత్యాదిభేదేవిద్యాన్యభా
వాదయోగ్యమ్యంతే నేదీయానంతకతవః - అగ్నోద్భవోదాహరణః - లక్ష
యోజనస్యపహిణేలవనోదస్యసంభవేనవిరోధాభావానాభావః - కా
మయివ్యతీతమరాదిజన్మపథావృద్ధిః - శవయివ్యతీతపాతేచగ్రహలే
శ్లోమ్యవిశేషణాభావాన్నస్వభావోక్తిః ॥ ౧౮ ॥ అథాగ్నేలం ॥
అగ్నేలాగ్నస్యభవమగ్నేలంపరికీర్త్యతే ॥ అస్యపిపూర్వమే
వోదాహరణం ॥ ౧౯ ॥ అభవిరుద్ధం ॥ విరుద్ధంచేకాలాదివిరు
ద్ధంబహుభోవ్యతే ॥ యథా ॥ దిశ్చైతరస్యాం నేదీయానుశ్చ
లాలవనాణావః ॥ హరుదేశేపి ॥ గానః పిపాసాం శామయి
వ్యతి ॥ అత్రాగ్నోద్భవస్యాంలవనాణానైతదిద్విరోధః ॥ హ
రౌగంగేతదేవవిరోధః ॥ అగ్నానుహిషాదగ్రవిహనోదరజ
న్మనాం ॥ మహాశ్లష్టపిముక్తానాం స్త్రీయోముక్తాపిభూష
ణాః ॥ అగ్నిమహిషవిహనభ్యోముక్తానాంజన్మైశిలోపవిరో
ధః ॥ నివంవిరుద్ధాంతరవప్యదాహర్యం ॥ ౨౦ ॥ అభసహవ
మితాద్ధగ్నిస్యః మరుదేశఇతి దేశవిరోధః ॥ అరశ్యేతి ॥ అగ్నేకూల్యై
మహాశ్లష్టపిముక్తామయాని విభూషణాని యాసాంతాః ముక్తావిభూష
ణాః ॥ గుంజావిభూషణా ఇతి పాతాంతరం, అత్ర - కగ్నిమహిమూలన
రాహశంభవత్సౌహిశుక్త్యుద్భవవేణుజాని ॥ ముక్తైఫలాని ప్రసాదాని
లోకేతేహంతుశుక్త్యుద్భవమేభూరీతివచనాగ్రజాదీనామేవ ముక్తాకర
గ్యంత్రసీద్ధంవాశ్యేహం - తస్మాన్మహిషవిహనానాముక్తాకరత్వం
కవిరుద్ధమిత్యాహ అత్రాగ్నివిరుద్ధాంతరవిద్యాః కుద్ధాదికం ॥ యథా ॥
సదాపాత్యానీధిన్యాం సకలంవాసరంబుధః ॥ నానావిధానాస్త్రీ
నివ్యాదప్తైచకృతాః ॥ అత్రాత్రాస్త్రీసానం ధర్మశాస్త్ర విరుద్ధం
పదమన్యదప్యదాహర్యం ॥ ౨౧ ॥ శాంశ్యేతి ॥ శ్రుతధిపణాభ్యాంశాంతి

శ్రుతాలంకృతత్వేనైవైవేదామత్యంతోపాదేయతయా సర్వోత్కృష్టా
భ్యామిత్యర్థః-నారీరతోత్సవయోగ్గజ్ఞామన్నభసమవేతయోః కటపయో
పాదేయతయాపకృష్టత్వాదిత్యర్థః- వస్యవృత్త్యాజీవంతికాత్రీవాత్యే
తస్తుసర్వాపకృష్టత్వాసర్వేభ్యసహవరేభ్యాభిప్రమితద్రష్టవ్యం॥ ర
సేతిభావాస్సంచారిభావాః- ఆదిగ్రహణాత్స్థాయీభావాగృహ్యంతే-
తేషాం స్వశబ్దవాచ్యతా రసశృంగాగాది సామాన్యవిశేషశబ్దాభిధేయ
తా - దుష్టైవేతి - రసప్రతీతి ర్విభావాదిప్రయోగాన్వయవ్యతిరేకానువి
ధానా ప్రసాదిశబ్దప్రయోగేపి తదప్రతీతిశ్చ నిత్యవ్యంగ్యస్య రసాదే
ర్వాచ్యత్వమందుష్టమేవేతిభావః - తదుక్తం కావ్యప్రకాశే రసదోషప్ర

రభిప్రం॥ న గంఢహచరభిప్ర మతుల్యానాంబంధనే ॥
యథా ॥ శాంత్యా శ్రుతంహిమూనానీ మృచ్ఛేనరతోత్స
వః । శ్రుతేనగివశావస్య వృత్త్యాజీవంతికాత్రవాః॥ అగ్ర
శ్రుతనిషణ్ణాభ్యాంనారీరతోత్సవయో రపకృష్టత్వాత్ సహ
చరభిప్రం ఏవందోషాంతరాణీయథాసంభవమూహ్యని ॥
రసభావాదీనాంస్వశబ్దవాచ్యతాదుష్టేవ ॥౫౪॥.....

ఇతివిద్యానాథకృతప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రేదోషప్రకరణంసమాప్తం.

కరణే- వ్యభిచారింసప్థాయీభావానాంశబ్దవాచ్యతేతి - అత్రీవాచ్యన
సహచరస్యాపి బ్రహ్మసందర్శ్యాపాధివశాద్యథాతథాదిపదవాచ్యత్వంస
దోషః - ఏవంబ్రహ్మసంసంబ్రహ్మచారిణో రసస్యాపివిభావాద్యనుసం
ధానానంతరభావిసత్సర్వమాణస్యవాచ్యత్వా నుపపత్తావపి సహకా
రివైక త్వేపివరోక్షతయాప్రతీయమానస్య రసస్య శృంగారాదిశబ్దవా
చ్యత్వేనకాపివేదావ్యతివ్రష్టవ్యం॥౫౪॥

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావార పారీణ శ్రీమహాపాథ్యాయ
కోటలక్ష్మణుని నాథసూరిసూనునాః శిష్యజననివిద్యసంవిద్యత్వణైః పెద్దయా
ర్థస్యానుజ్ఞేనమూరస్వామి సోమపీఠినావిరచితే ప్రతాపరుద్రీయవ్యా
భ్యాసేరత్నావళిభ్యానే దోషనిరూపణం నానువంతుం ప్రకరణమ్***

శ్రీమద్భగవద్గీతా అష్టాధ్యాయములు

శ్రీహయగ్రీవాచనమః

ప్రథమోధ్యాయః సవ్యాఖ్యానః.

గుణప్రకరణమ్—౬

ఇథ్యంభానానభవదోషాన్మయావ్య తత్ప్రకృతిభిరుతగుణైరుప
 గంవర్తమానతే ॥౭౩౬॥ తత్ప్రకృతాత్మయైతద్భవదోషాన్మయా - దశత
 వామనాదయః - చతుర్వింశతీరీభోజరాజః - తత్ప్రకృతాదయో

అగ్రనిజానూప్యంతే ॥ శైవప్రసాదస్సహతా మాధుర్యంసు
 కుమారతాఅర్థవ్యక్తిగుణాత్వం తథాకాంతిగుణాత్వతా ॥
 ఓజస్వశబ్దతాప్రయా నౌగ్ధత్యయ్యపిస్తరః । సమాధిస్సా
 త్మ్యగాంధీశ్యసంతోషోభాఃకంఠధా ॥ సమ్మితగ్నంభధా
 ప్రాశీనీపిరుక్తిగణితస్తధా ॥౧॥ ఏహంశ్యశ్యేహంబిహౌ
 పపరిహారక త్వేనగుణత్వం - కేహందిప్తత్రపవనోగ్రహీ
 తుత్వాహుత్వం - తత్ప్రయేస్యన ఏవ చారుణ్యాతిశయహే
 తవదైవరముగ్రాహ్యః - దుష్టగ్నపరిహారహేతూనాం గుణ
 త్వంససర్వసమ్మతం - యేతుదోషభావనయా గుణత్వని
 చ్ఛంతి తేహమేవసౌకుమార్యాదయోగుణత్వేన సమ్మతాః॥
 ౨ ॥ తుగ్రితకటురూపదోష నిరాకరణాయ సాకుమార్యంస
 మ్మగం - గ్రామ్యదోష నిరాకరణాయ కాంతస్త్వకృతా-
 అమృష్టగ్నరాకరణాయార్థవ్యక్తి ర్మతా - న్యూనాధికపదని
 రాకరణాయసమ్మితత్వమతం - అనుదితార్థనిరాకరణార్థ
 ముదాత్తతాస్త్వకృతా - విసంధిరాకరణాయాగ్నిగ్నమతం

ద్వైతమాహ-శైవత్వత్వత్వ ॥౧॥ ఏహంశ్యశ్యేహందిప్తపపరిహారక త్వేన
 గుణత్వనితి-తథాపి-కేహందిప్తత్రపవనోగ్రహీతుత్వాత్ కావ్యోగ్ర-
 హీతుత్వాదీభిభావః॥ ౨౩౬-దోషకేనగుణేనపరిప్రాయతత్వత్వకాం

తూయామాహ శుక్రికటురూపేత్యాది ౩. ఏషాంగుణానామితి - సంఘ
ఓనాశ్రయత్వేనతి చారుతాహాలివౌగుణాశ్చతి వత్సయమాన సామాన్యల
క్షణానామితిభావః ॥ మిథశ్చతి ॥ సంక్షిప్తానిమసృణానివదాని యస్యతస్య
భావ ప్రస్తావనమర్థమాహ బహునామితి-తదక్తంవామనేన - య

వనశ్చక్రిగర్వరాకరణాయరీతిరిష్టా - క్లిష్టపరిహారాయప్రసా
దోపతః-అగ్లీలపరిహారాధముక్తిస్త్వీకృతా - మృతసంసార
రపరిహారాధంశబ్ధిమిష్టం - ప్రక్రిమభంగ నికాకరణా
యసమతామతా - పరుషదోషనివృత్త్యర్థం ప్రేయాత్మతః-
ఏవం యథాసంభవం తేషాంచి త్తోషపరిహారకత్వేన గుణ
త్వం ॥ ౩ ॥ ఏషాంగుణానాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ మిథ
సంక్షిప్తపదతాల్లేష ఇత్యభిధీయతే ॥ బహునాంపదానా
మేకపదవచనభాసమానత్వంక్షిప్తత్వం ॥ యథా ॥ శ్రీమతాగ్ర
కతివీరగుర్రచఖిలత్వాపాలమాళిస్ఫురన్మాణిక్య ద్యుతిరంజి
తాంఘ్రిమఖిల ప్రఖ్యాత శౌర్యోదయం ॥ విశ్వత్రాణః నిర్ద
మక్షయగుణ జ్యోత్స్నావితానావృత వ్యోమాగార మనల్ప
వైభవముంస్తోమంవయంనేత్రహా ॥ అత్రపారసమయేప
దానామేకపదవచనభాసమానత్వాల్లేషః ॥ ౪ ॥ అథప్రసా
దః ॥ ప్రసిద్ధాథవత్వంయస్సప్రసాదోనిగద్యతే ॥ యథా ॥
ప్రతాపరుద్రదేవాయంభాతిలక్ష్మీపూస్సయం ॥ యోనాస్య
లోచనేఘల్లి ఘండరీకమనోహరే ॥ అత్రరూపిన్యర్థసమర్ప
కపదత్వాత్ప్రసాదః ॥ ౫ ॥ అథసమతా ॥ అవైషమ్యేణభణ
నంసమతాసానిగద్యతే ॥ యథా ॥ వదాన్యతరుమంజరీసురభ

వైక్రిపదవచ్ఛాంతి పదానిమబహుశ్యపి ॥ అనాలక్షితసంక్షిప్తశ్లేషః పర
మోగుణశ్చతి ॥ ఉదాహరణి శ్రీమదితి ॥ అక్షయగుణజ్యోత్సేతిలాంకిక
చంద్రికావ్యతిరేకః - వితానముల్లోచనః ॥ ౪ ॥ ప్రసాదముదాహరణిప్ర
తాపేతి ॥ రూపిన్యర్థసమర్పక పదత్వాది వ్యవహితార్థప్రత్యాయక
క్షిప్తపద్యయోక్తిః ॥ ౫ ॥ వదాన్యతరమంజరీసురభ

సుధానూధురీహరః - శ్రవఃపాదగంధోద్రవంశస్థుః - మధానూ
ధురీమాధురీరణచాతురీమంచవః - అమృతమాధురీవ్యోమి రణచాతుర్యవి
త్తః - వియచ్చరతరంగినీహరమాత్మినర్మస్పృశః - మందానీహరలక
ల్పాభివ్యంభః - చావవతుప్తయేపితుల్యవద్భుజనాదితి - అనే ప్రకృతవభం
గఃపరిపూర్ణః ॥ ౬ ॥ యశశ్చిరీయభిః॥ దిశామిగ్యనేనస్త్రీప్రతితేస్తాసా
మభామభ్యాధ్వజేశేషునితలప్రసారోగ్యవసాయాయుతే - ఉరోజ

యఃశ్రవః పారణగుణావిభవతేనతాం జగతి పీఠగుప్రప్ర
భాః । సుధానూధురీమాధురీరణచాతురీమంచవః । యద్వ
రతరంగినీహరమాత్మినర్మస్పృశః ॥ అత్రపాదవతుప్తయే
పితుల్యవద్భుజనాత్మినన్వం ॥ ౬ ॥ అకమాధుర్యం॥ యాప్యశ
క్వవతావాప్యేతన్మాధుగ్యప్రకీర్త్యతే॥ యథా ॥ యశశ్చి
యఃకాకలిభూవత్పిశాచగంధంబేషుషహలరీతయః । ఉ
రోజయోర్దైకికవరవిభ్రమా శ్శిరస్సుజాతీమసువస్త్రగు
జ్జ్వలాః ॥ అగ్రవాక్యే పాతననయేపి పృథక్పదత్వప్రతీతే
ర్దైగుర్యం ॥ ౭ ॥ అభసామూరన్వం ॥ సుకుమారామరప్రా
యంసామూర్యంతమచ్యతే ॥ సుకుమారత్వం నామసాను
స్వారకోమలవద్గబంధత్వం ॥ యథా ॥ అమందానంజన్మ్యం
దమందరీవదనేంకుభిః । నగరేకాకటేనద్రవ్యవివాచ్యా భాటి
చంద్రికా ॥ ౮ ॥ అధాభవ్యక్తిః॥ యస్త్రిసంపూర్ణవాక్యత్వ
మధ్వక్తింవదంతితాం॥ యథా॥ భాగ్యంవద్యమలోకినము
సుధానాయేనాస్యసంరక్షితాఃజాతఃఫలపీఠగుప్రప్రపరిత్తి

యోరితి ప్రవాదీనాద్విత్వవిహితాః ప్రాయోగేనామనవవద్వి
వదనోవపత్తిః - అత్రమాధుర్యే పృథక్పదత్వంపిష్టసమాసాభావితవా
మనః॥ ౭ ॥ సుకుమారేతి॥ సామూహ్యవచనమత్వమిత్యర్థః ॥ ౮ ॥ అధ్వ
క్తిరితి॥ తద్ధేతతత్త్వోచారః - తదుక్తంయత్రార్థవ్యక్తిహతుత్వంసో
ధ్వక్తిప్రసూతోగుణభిః ॥ భాగ్యమితి॥ వధ్వనలోకనముం మధ్యకు
లోకానీనం - యద్వాత్రివిక్రమావతారగ్యకాకలిభాః । తిహనేనంకా

శేనేత్యాహ || యద్వేతి || నిరాకాంక్షతయాపరిపూర్ణత్వాదిత్యనేనక్రి
యాపదరాహిత్యాత్సకాంక్షత్వేనా పరిపూర్ణానా మశరీరాదీనాందా
హణాంప్రత్యుదాహరణత్వం దర్శితం - సచాపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థ
వ్యక్తిరితిపూర్వోక్తపరోధః-పరిపోహభావలక్షణయోగేన తేషామవ్యపు
ష్టార్థత్వాత్ - ప్రకృతానుచయైర్ధర్మలక్షణాపుష్టార్థస్యను నిరాకాం
క్షత్వేనపరిపూర్ణస్యప్రకృతవైపరీత్యా భావాన్నాస్తి ప్రత్యుదాహర
ణత్వమితిత్రస్తవ్యం || అత్యుజ్జ్వలత్వమితియదభావే చిరంతనదిత్యేచ్ఛా
యోవప్రబంధచ్ఛాయాభవతదౌజ్జ్వల్యంనైవకాంతిరిత్యర్థః - తమక్తం
బౌద్ధజ్వల్యంకాంతిరిత్యాహుగ్గుణంగుణవిచ్ఛేదఃపురాణదిత్యప్రసాదీయంతే
సహీనః వేర్వదిత్యి||జేతురి|| (కావ్యప్రకరణే౩౩) వ్యాఖ్యాతం ||౧౦||

స్వీనుశౌర్యోదయః । యద్వాతీర్ణ్యపివిష్టపానిదధతేధ్యత్వ
మంగోహరేర్యత్వాత్పాదవతీర్యకాకతిమలేన్వైరం సముజ్జ్వం
భతే || అత్రార్థప్రతిపాదనేవాక్యస్యనిరాకాంక్షతయాపరి
పూర్ణత్వాద్ధర్మవ్యక్తిః ||౯|| అనకాంతిః||అత్యుజ్జ్వలత్వంబం
ధస్యకావ్యేకాంతిరీష్యతే ||యథా|| జేతుః కాకతివీరరుద్ర
తిప్రాగభిహితస్త్రికః || ౧౦ || అథౌదార్యం||వికటాక్షర
బంధస్యమార్తైరౌదార్యమిష్యతే || యథా || జద్వాగ్గు
యాంసమాంసాన్యహవహమికయా బద్ధగాధ్యా స్సపీత్యా

బౌదార్యంనామవికటాక్షర బంధత్వం - తచ్చనర్తనమధ్యుత్పాదకపద
విన్యాసః - తమక్తం - వికటత్వంచబంధస్యకథయంతిహయదారతాం
వైచిత్ర్యంసప్రపద్యంతేయయాశూన్యాః పక్షమాః || పశ్చాద్విసరి
త్వాచఃపురస్తాదివవస్తునశతి ||జగ్ధేతి|| అన్యోవ్యంప్రతిశేస్తోహమిర్య
తిమానోహమహమికా- అహమితివిధిప్రతిహాపకమవ్యయం నిపాతి
తం-తస్యవీచానయాంద్విరుక్తిః-సంజ్ఞాయాంకన్ ప్రత్యయః - పృషోద
రాదిరితమభూతిచంగ్రః- గర్ధవివగాధ్యం - చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాదాప
మ్యుదీవత్సాధేవ్యప్రత్యయః- తద్బద్ధంయైస్తాబద్ధగాధ్యాః స
మానాపీతిస్సపీతిఃసమాపానం సపీతిఃస్త్రీతుల్యపానమిగ్యమరః - సమా

సస్యభంజనీత్యాదినా సమాసశబ్దస్యసభావః - ఛాందసత్వేపివాతాది
ప్రయోగమహిమ్నూలోకేపినఽరోధ ఇత్యాహ దశటికాసర్వస్వకారః -
సమాసస్యభంజనీత్యత్ర సమాసస్యేతి యోగః భాగసామన్వయ్యాహ
యామపిసవత్తాదిప్రయోగసిద్ధిరిత్యాహవృత్తికారిః - వదనంజరీకార
స్తు యోగవిభాగాంగీకారేతస్యోత్పత్తిర్నమానజాతీయశిబ్దప్రయో
గోసప్యాత్ - అస్త్యచప్రయోగః - రిసేత్సవత్తాదిశబ్దేషు సర్వశాబ్దస్య
సమాశబ్దస్యవత్తాదిభిరస్వవదవిగ్రహ బహువ్రీహౌ సమాశబ్దస్య వోప
సర్జనస్యోపసభావః - భాష్యవాత్తిః యోశ్చయోగః భాగో వోపస్యస్తశ్చ
త్యవోవత్ - యవత్రీయైక్యతద్రాహ్యం - అథ్యుతం పరిమన్వసంఘ

మప్రసోదై ప్రతరాఘ్యతం పరి భవకటాగారకౌగ్రా
గ్రిదంప్తా ౧౧ । సంవిభాక్తిః కుపాటాః ద్విపరిణమసాని
యైరాంతర్మదీప్తాః స్వంత్య యోధవోర్వ్యభయమవ
నిభృతామంద్రసైన్యశస్త్రిప్తః ॥౧౦॥ అభోదాన్తతా॥క్షా
మైర్విశేషతైర్వ్యగోయస్థసాస్యాదుదాన్తతా॥ యథా॥
బృహమాణగజాక్షిణ్ణా హ్రోహమాణమాయాపలా । సంరీడ
స్యంవనాత్స్విడభటాగుప్రభోత్స్వనూః ॥౧౨॥ ఆభోజా॥
ఓజస్సమాసభూయత్వం॥యథా॥ ఉద్దామద్విరిడోఘదా
నలహరీసేరభ్యలాభభ్రీమ ధృంకత్రేణి కలధర్మంకృతక

క్షా - కటతాగ్రోనుకరణశబ్దః - కుపాస్వటంకరి కుపాటాః సర్వద
రాః భూతభేదాభావయః - నద్యాంస్పృశేతిసదీప్తాః గుళలాః - సుపీతి
యోగః భాగారూప్రస్యయః - నివీధ్యాంస్పృశేః కౌశలశ్చరితశ్చ ॥౧౦॥
క్షామైర్విరితి॥క్షామైర్విరుదితైః - బృహతాదీవాంగజాదీనామేవోచిత
త్వాదిరిభావః - తైవరిత్యేనాదిత్యమనేనవరిపృథవిశ్యమసంభేయం -
బృహమాణేతిచానశంతోయంవశానంతః - బృహహి వరస్తైపదిత్వా
త్ - త్స్విడభటాది పదాశ్యజంతపావోనత్స్విడభటేతిశక్రింతపాకః - త
స్యాన్తవేపదిత్వాదిత్వాదిప్రపంచేన వ్యాఖ్యాతం (నాటకప్రకరణద్వితి
యోరేకై) అనుదిత్యాథపరిహారకౌయ్యగుణః ॥ ౧౨॥ ఉద్దామేతి॥ వా

చాలాశక్తిగానివాచాలితాని - శబ్దాయమావాసీత్యర్థః - భూమిభవా
మహిమాతీత్యర్థః - ప్రియాభవంతీతిప్రియంభావుకాః - కర్తరిభవః
భిష్టుష్టుకభావితీ భుక్భుక్రిత్యర్థః - అత్ర వీరరుద్రవిదుమాం గజాంత
లక్ష్మీర్వాహన్యన్యంచప్రతిపాద్యతే ॥ ౧౩ ॥ సుపాంతిజాంచేతి - సుఖం
తతిజంతవిశేషాణామిత్యర్థః కూలముద్వహంతీతికూలముద్వహః - కథా
యైప్రైగంతప్రసిద్ధైరిత్యర్థః ఉజ్జకూలేరుజ్జవశాబారితిశీ ప్రత్యయః
అభక్రింకషంతీత్యధ్రుంకమాఃతైరుత్కృష్టైరిత్యర్థః - సర్వకూలాభ్రుకరీ
షేషకషత్తితి భిశీప్రత్యయః - వైభవైవైశ్వర్యైః - శోభనాప్రచ
యాసాంతా స్సుప్రజనః - స్యమసిచ్చిజావేధయో రిశ్యసిచ్చి
యః ప్రజారక్షున్నితిహేతో శతృప్రత్యయః - రక్షణేనహతునైత్యర్థః

లావాచాలితప్రాంగణాః । నిస్సేమప్రథమానభామభవా
రంభప్రియంభావుకా మోదంతేభుపీ వీరరుద్రకృపతే ర్విద్వ
ద్గృహశ్రేణయః॥ ౧౩ ॥ అథసశబ్దతా ॥ సుపాంతిజాంచప్ర
శ్చత్రిసౌశబ్ద్యంపరికిర్త్యతే॥యథా॥ అశామండలకూలము
ద్వహకథైరభక్రింకషైర్వైభవైరక్షాసుప్రజనఃప్రజాస్త్రి
భవనయేనుంకరప్రక్రియః । మస్తానాం భువిప్రహతు మ
నుతైరాభ్యంభవిష్టుష్టైర్భూమౌసంచరతేద్యకాకతివతే
రుద్రావతారోహరిః ॥౧౪॥ అథప్రేయః॥ ప్రేయఃప్రియత

అతపవత్రిభవనయేనుంకర ప్రక్రియో విశ్వజననవ్యాపారఇత్యర్థః - తై
వప్రియన త్రైశ్వేతిశీ ప్రత్యయః - గుణైశ్శిశ్యాదిభి రాభ్యాభవతీ
త్యాభ్యంభవిష్టుః - కర్తరిభవఇతివిష్టుప్రత్యయః - మస్తానానిప్ర
హంతుం-శాసన్ప్రహణైర్వాదివా రక్షణీవస్త్వీ - భూమౌమహిమౌ
సంచరతే-సమస్త్యతీయాయుక్తాదిత్యాన్వనెవదం - ఇథమత్రసౌశబ్ద్యం
నామగుణః-తస్యమృతసంసారపరిహారార్థత్వవచనమయ్యుక్తం - ఆ
నభిహితగుణభావేనావశబ్దాభావమాత్రైగతత్పరిహారసంభవాత్-అత్ర
గుసకలపచేతశ్చేతశ్చమతాకరకారివిశిష్టవద ప్రయోగిణచానుతాహే
తుత్వసంభవాదస్యైవస్వతంత్రంగీత్యమితి ॥౧౪॥ ప్రేయఇతి చా

[illegible]

గాభ్యానంచాటూ క్రయద్విధియై ॥ యథా ॥ దాక్షిణ్యం
 యిక్షతా శ్వయిరయాశ్వయ్యుగ్న సత్సంస్వయి ॥ ౧౪ ॥
 ల్భ్య శ్వయి హిరుషంస్వయికిలానంప శ్వయి శ్రీష్ట్యయి
 కౌదాశ్యంస్వయి శీరశాశ్వయి కౌదౌలిమశాచిన్వయి శ్రీ
 మతాశ్చ కిలగాశ్చ హిరయథాశ్చ ॥ ౧౫ ॥ కల్పకాశ్చ
 ల్భ్యశ్వయి ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ యథా ॥ దాక్షిణ్యం
 గాభ్యం శ్వయి ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ ౧౬ ॥ లగ్నం మాసం సమా
 భిర్యథ శ్వయి ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ యథా ॥ పశ్యంత
 త్ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ ౧౭ ॥
 యథా ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ ౧౮ ॥
 యథా ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ ౧౯ ॥
 యథా ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ ౨౦ ॥
 యథా ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ ౨౧ ॥
 యథా ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ ౨౨ ॥
 యథా ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ ౨౩ ॥
 యథా ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ ౨౪ ॥
 యథా ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ ౨౫ ॥
 యథా ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ ౨౬ ॥
 యథా ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ ౨౭ ॥
 యథా ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ ౨౮ ॥
 యథా ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ ౨౯ ॥
 యథా ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ దాక్షిణ్యం గాభ్యం శ్వయి ॥ ౩౦ ॥

శలవ్రకాదేశ్యేరసభర్తాస్యచేరవాయాం కీహఃభిరోపగాన్యకాభిః ॥
 ౧౬ ॥ సూర్యవేదిః విస్త్రాంతిః సుసరసమననస్యకద్యాక్ష్యేచ. ప్ర
 కనవాచకజ్యోతిషభిః ప్రతపేదేయూదోఃవిశ్వస్త్రియః - సమస్తజ్ఞ
 స్సవిత్తరకన్యమరః ॥ అశేష్యితః అభినందితుమనుమోఃతుం ॥ ప్రాది
 షుభనీపనామధ్యంపవర్థయతే యదితి - యస్తాతాగ్రరాదిత్యః.

అతపవేదంనకావ్యలింగం హేతువాచకవి భక్త్యాదేరశ్రవణవివ తస్యో
 ధానాదితి॥౧౦॥ యావదితి ॥ యావంతోద్ధాయావదర్థమితి తద్దితాంతే
 నవిగ్రహః-తదుక్తంహరద తైన - యావదిత్యవ్యయంచాస్తి తద్దితాంత
 శ్చవిద్యతే, అత్రనిశ్యసమాసేపితద్దితాంతేనవిగ్రహఇతి- యావదవధార
 నిత్యత్యవ్యయాభావః-యావదర్థంపదానియస్యతస్యభావస్తత్త్వం-అభిధే
 యాపేక్షయానైక్రికమపిపదంనన్యసంనావ్యసకం తస్యమ్నిశ మిత్య
 ధ్యః॥కాకతీయేతి॥౧౮॥తమేతత్॥౧౯॥ధ్వనిమత్త్వ ముదాహరణేయోజయతి

రాందోఽనే॥౧౦॥ అథసమ్మితస్యం ॥ యావదర్థపదత్వంతు
 సమ్మితత్వముదాహృతం॥యథా॥ కాకతీయనరేంద్రస్యకీర్తి
 చంచనదర్శనం । దిగంగనాపితస్యచివచంసీకృతతద్దాతాః॥
 ౧౯॥అథగాంభీర్యం ॥ ధ్వనిమత్త్వానుగాంభీర్యం ॥ యథా ॥
 వివంకాయైకేంగా త్తైదివ్యసన.రిహి । ఇందున్నభవ
 రుద్రస్యకాకతీయస్యకృత్యణే ॥ అత్రశంకరస్యకంతేషం
 మాతౌ గంగాకటిస్థలేఃకృత్రుంజయవంప్ర ఇంద్రస్యతే ॥
 ౨౦॥అథసంక్షేపః ॥ సంక్షిప్తీకాకతీయానాం త్రాస
 స్థహవోన్మహాః । తేహంభ్యామింద్రాయపీరనిశ్చోనిశ్చే
 రః ॥ అత్రాత్రివిధైరకథనయోగ్యాస్యాధ్యస్యసంక్షేపేతైస్సం
 యేపః॥౨౧॥అథసాత్త్వం ॥ అంతస్స-జల్పరూపత్వం శబ్దా
 నాంసాత్త్వముద్యతే ॥యథా, అధ్యభః పరిసంక్షిప్తాఃస్థాకృ
 త్తభూధాతవస్సదా । వర్తంతేకాకతీయేంద్రైకర్తృగన్య

అత్రశంకరస్యచి ॥౨౦॥వంశఇతి । భాగ్యవింద్రైభాగ్యపరిపాకః॥౨౧॥
 అంతరితి ॥ సమీచినోజల్పస్సంజల్పీచివక్షిలాద్భః సోంతఃకృతోగర్భితో
 యత్రతద్రూపత్వమంతస్సంజల్పరూపత్వంసాత్త్వమిత్యర్థః ॥ అధ్యభః
 పరిశబ్దైఃసంక్షిప్తాఃసంబధాః ప్రాకృప్తియైకాధ్యభిశబ్దాఇత్యర్థః- స్థాగతి
 నివృత్తై - ముక్త్యాకరణే-భూసత్తాయాం - ఇత్యేతేధాతవోభూవాద
 యోధాతవఇత్యుక్తలక్షణా శ్చల్లపితేషః స్థాకృత్సాధాతవః - కాకతీ

యెంద్రసదాకర్తరివర్తంతే-కన్యవాచిన పవిత్రాదిప్రశ్నయోగవిధ
 పీత్యర్థః - అన్యత్రకర్తృణికిర్నవాచినోయగాదిప్రత్యయోగవిధపీత్యర్థః-
 పతవ్యనకేవలాప్రకృతిప్రయోగకేవలమేనకేవలధాతోఃప్రయో
 గాభావాత్ - లింగీకరణం భావేనాకర్తృకేభ్యోఽప్రశ్నయోనామేవక
 ర్తృకర్తృభిమర్శనస్సనాచ్చేరిప్రప్రశ్నః ఫలితమాహ॥ అత్రాధివృత్తి
 త్యాది ౧౦౦॥ ప్రాధివిమరిహానోనాచిప్రేమః పిప్సేనాపిపాపిద్వి
 ర్భావః-మితితైమిత్తికయోరగ్రహోపచారో - ఆమృదితంబుప్ర

త్రకర్తృణి॥ అత్రాధివృత్తి అగ్రహోపచరిభావోన్యత్రాధి
 ల్పరూపత్వాత్సంక్ష్యభావతి ౧౦౦॥ అథ ప్రాధివిప్రాధి
 గుత్తైఃపరిహరణంవాప్యపిదోషదః॥ యథా॥ పిపాసాపిపా
 స్య చుక్రమకుటస్యావృత్తిరామేడితి ప్రత్యాకః ప్రతి
 వింబనంసురగిరేరిందోన్ముత్తైజనం॥ కిన్దోదేహుర్యువ
 స్సురగిరోన్సర్వస్వమాపిష్యోగ్రియాన్స్వదైవో రితిసర్వాయం
 తికపయస్మీప్రిపిదుప్రప్రభావః॥ అగ్రోన్దైః॥ కిన్దోదేహు
 ర్యాస్యామక్తింతాంతకమోషిమః॥ యథా॥ వింతాకమథా
 సంతరంగోనుమానుమాలచింతచరితంస॥ భాసతోపయ
 తి తేమవలంబంధి పసాహసి॥ ఛాయా॥ కృష్ణాకమలా
 సుక్తీరాజ్జ్యోతిషమథగజేందరితస్య॥ భాస్వానసగ్మంతాం
 కువలయలక్ష్మీప్రసాదయసి॥౨౪॥అధ్యక్షిణః॥ యథోపక్రమ
 నిర్వాహ్యాగ్రిరిగ్మభిగ్నియతే॥యథా॥ పశ్యతాన్నేవతేరా

గుక్తం-ప్రతివింబనంప్రతివింబః॥ సముత్తైజనం తానోన్దైవగ్మం-సర్వ
 గ్రద్వితీయప్రచ్ఛదిరూపత్వవిశిష్టః - అత్రపీతరూప్రేమించిపాపాద్యా
 రోపలక్షణవైచిత్ర్యవశాత్సంక్లిష్టః॥౨౩॥దిశ్మతి॥ కమలాసక్తీమిత్రక
 మలాయానుశ్యత్రకమలేహ్వాసః॥ కువలయలక్ష్మీంధూరంజలంక్షీం
 అన్యతోక్తృపలంపదం - అత్రరాజ్జ్యోతిస్సాపికమలాసక్తిః భాస్వ
 తస్మాన్సర్వస్యాపికువలయప్రసాదమిత్యేవంరూపాయాంపదగ్ధభావితావ
 స్తీలంపరిప్రాయతే॥౨౪॥పశ్యతాన్సంధ్యాగ్రి-సంధిర్నావిగ్రహా

యాగమాననందైర్వధమాశ్రయః పశ్యతా ఇత్యుచరః పక్షిప్రూకాకామ
 ప్రధాన్కా- పక్ష్యనానిపాణినియప్రభృతీన్యత్నాని - పక్ష్యలూకాలా
 దీని తను క్త-సోమేష్వరేణ - మాలంభ్యత్యంతథామైత్రంతైగ్రిమాట
 కంబలం అమిత్రమిదం పశ్యంసప్తమః నోపలభ్యత్యతి - అమిత్రపాదచ
 తుష్టయోప్యాదౌపట్నదోపాకావాద్యభోపక్రమనిగ్వాహణ పశ్యన్
 ద్దపరిహరిణీరీ గ్రాప్తవ్యా ౨౫॥ భావతత్త్వతి ॥ భావః ప్రేమాత్రాస్తీ
 తిభాఃకం ॥ స్వామినితిపుత్రంప్రతిజనకస్యోక్తిః ॥ భావిః యోగయతి
 అమిత్రమేతి ॥ ౨౬॥ అతిరితి ॥ స్వరాణామారోహణాద్విష్టుక్షరప్రా

జాపక్షిపూగవనస్యతే । పక్ష్యనాన్యపాదతైవద్బలాగచ
 క్షితే ॥ ౨౫॥ అథభాఃకం ॥ భావతోవాన్యత్ప్రతిర్వాభావి
 కంతమకాహ్యం ॥ యథా ॥ స్వామిస్తానికులోత్తంసపీరయ
 గ్రాగన్వప్రీతో । పుత్రిణాంధురమేషాహంపుత్రేణారోపిత
 స్త్వయా ॥ అమిత్రమేయవభావవతా తస్యమింతాతేతి
 వ్యాప్తిః ॥ ౨౬॥ అథగతిః ॥ గతిర్నాను సరన్యత్వంస్వ
 రారోహణరోహయోః ॥ యథా । ప్రకాశ్యతైగ్రిహక్యసత
 తమతులైః కాః విభోర్మకానాభిరిస్సీమైర్దికరకరాటో
 పపటుభిః తమకృత్స్వంశోకజ్వలదగ్గరోవిఃపరిచయంక్షధ
 త్వస్వప్యశ్వేల్యరిప్రపనునస్త్వపసతతం ॥ అత్రపూర్వాద్దై
 ద్విష్టుక్షరప్రాయత్యాస్త్విగస్యారోహః (ఉత్తరాద్ధాత్యారో
 హః) ॥ ౨౭॥ ఏషాంకానానావర్థగతత్వ మపికేదిచచ్ఛంతి -

యస్యనుచరోహణాదైవర్యం ॥ ప్రకాశ్యతి ॥ నిస్సీమైరితిసూర్యాది
 తేజోన్యః కేకాక్షిః - వీరయక్రతేఃసవీక్యవ్యాపితమసోవైరిహ్యయా
 న్యేవాచకాశ్చిత్యాహ తమతితి ॥ తత్రాస్మిన్ప్రధానే - తమసోనబా
 ధిత్యాహ-శోకే ॥ ధన్వపీత్యపితౄవిరోధసూచకః - దుఃఖతాము
 హ్యంతరిపరిహారః - ఉద్వేలంతివిశ్రంభతే - అత్రపూర్వాద్ధిత్యనేఉ
 త్తరాద్ధేప్రాప్త్యాక్షరప్రాయత్యాదారోహతిగ్రప్రస్థం ॥ ౨౮॥ ఎతే
 యోగ్యానానావర్థగతత్వం నిశేషమాహ ఏతేషామితి ॥

తదుక్తంచాకనీ-విరపవాజఃప్రసాదప్రభృతయోగగుణాశ్చతి॥స్వమ
తమామాప్రాచామితి॥ సంఘటనాశ్రయత్వమేవేతి బహునాంపదా
నామేకపదవదనభాసమానత్వాద్విక్షణేషేషదావర్తతగన్వస్య దుష్టుట
త్వాదితిభావః-సర్వస్వశ్చ-ఉద్భూతాదినతానువాదత్వేనేభావః - అ
యైవభంగ్యతి॥ సంఘటనాశ్రయత్వాదాశ్రయభేదేనైవేత్యర్థః - అ
న్యథే - అశ్రయభేదాభావశ్చాస్థిః - ననుకథమేవమపద్యతే - కా
వ్యశోభాయాః-ర్తారోధర్తగుణాః నిదతిశయహేతవస్త్యలంకారాశ్చతి
వాకనీన స్వరూపభేదస్యోత్తీర్ణత్వాదితీచే నైతత్సాధీయః - కిల్బ
సహత్వాత్-ఇదంహితద్వర్తనరహస్యం - రీతిరాత్మాకావ్యస్య - రీతిశ్చ

ప్రాచామాచార్యాణాంమతేన సంఘటనాశ్రయత్వమేవగు
ణానాం-తదుక్తనలంకారసన్విస్తే । సంఘటనాధర్మత్వే
నశబ్దాధర్మమత్వేనవగుణాలంకారాణాంవ్యవస్థానమితి-అన
యైవభంగ్యాగుణాలంకారాణాంనిరూపితస్వరూపభేదః-అ
న్యథాస్వరూపభేదస్యదుర్నిరూపత్వాత్ - కావ్యశోభాకర
త్వమేవగుణాలంకారస్వరూపత్వం- తదుక్తం రుద్రభట్టేన
యోహేతుఃకావ్యశోభాయాస్సలంకారిఃప్రకీర్త్యతే । గు
ణోపతాద్యశోజ్ఞేయోదోషస్సాన్వితద్వివర్తయితి॥ అతో

గుణఃశిష్టపదరచనా-సావైదగ్భ్యాదిభేదేనత్రివిధా - తత్త్రసర్వగుణవి
శిష్టావైదగ్భీ - కతిపయాగుణఃశిష్టేగోడీయాపాంచాల్యామితి - తత్త్రస
ర్వగుణానామితిత్వా కావ్యశోభాహేతుత్వే గోడపాంచాల్యాకర
వ్యాప్తిః-కతిపయానాం కావ్యశోభాహేతుత్వే - అగ్రావత్రప్రజ్వల
త్యుగ్నిరుదైచ్చఃప్రాజ్యః పోద్యమృగసత్వేంద్రూన ఇశ్వాదౌష్యతో
గ్నినానిత్యాదిశుషుకాస్త్రాసుకూత్వేన కావ్యస్వరూపితేవ్యజ్జ్యేషాది
సంభవేనాతి వ్యాప్తిస్సాన్విత - తస్మాన్నాన్వితగుణానాంకన్వితేకావ్యశో
భాకరత్వం-నవతీమృలనలంకారాణాంతదతిశయహేతుత్వమితి॥ స్వ
మతేభిముతస్సన్వతింపదర్శయతి యోహేతురీతి॥ ఉపసంహరతి అత్యంత

స్వరూపభేదాభావాదిత్యర్థః-సంఘటనాశ్రయత్వమేవయుక్తమితి ॥ భేద
కత్వేనేతిభావః-పతచ్ఛోద్భూతాదీసుతమవలంబ్య శ్లేషాదీనాం మాఘర్యా
దావనంతర్భావమంగీకృత్యోక్తం-వస్తుతస్తుభామహాదిమతేనాంతర్భా
వేన్నేషాదిగుణానాం రసధర్మత్వమలంకారాణాం తుశబ్దార్థధర్మత్వమితి
విద్యతపవస్వరూపభేదఇతిరహస్యం-అతపవస్వయమేవోక్తవాకావ్య
గుణానాంసంఘటనాశ్రయత్వమేవయుక్తం॥౨౮॥

ఇతివిద్యావాదకృతౌప్రతాపరుద్రయ్యోభూషణే

అలంకారశాస్త్రైగుణప్రకరణంసమాప్తం.

ప్రకరణే-హాగదివదలంకారాస్తైసుప్రాసోపమాదయః । శ్లేషాదయో
గుణాస్తత్రశౌర్యాదయశ్చవృతాః । ఆత్మోత్పన్నావహాశ్చితి॥౨౯॥

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహిమపాథ్యాయ

కోలచలమల్లీవాభసూరిసూనునావిశ్వజగీనవిద్యస్వవిద్యత్వణేః

పెద్దయార్యస్యానుజేనకుమారస్వామిసోమవీధినావిరచితే

ప్రతాపరుద్రయ్య వ్యాఖ్యానే రత్నావణాభ్యాసే.

గుణనిరూపణంనామపద్మంప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవానమః

శ్రీహయగ్రీవానమః

ప్రతాపరుద్రీయ-సవ్యాఖ్యానే,

శబ్దాలంకారప్రకరణమ్—2.

పరిశేషాదలంకారనిరూపణం ప్రతీజానీతే అథేతి॥ శ్లో॥ అత్రైతేలంకా
రాశ్చేకాను ప్రాసవృత్త్యనుప్రాసౌ । యమకంపునరుక్తవదాభాసౌ
లాటోపలాలితః ప్రాసః ౧. చిత్రిమథోఉపమానన్వయోపమయోప
మాస్పన్గణం రూపకపరిణామాద్వా సుదేహభాగ్రిత్యపహ్నవోల్లెఖాః
౨. ఉత్పేక్షాతిశయోక్తితధాస హూక్తిర్వివోక్తిశ్చ । ఉక్తిస్సమా
సవత్తస్వభావక వ్యాజపూర్వికా విద్యాత్ ౩. మీలనసమాన తనదిద్గు
ణాఃరోధావిశేషశ్చ । అధికౌవిభావనాథో విశేషపూర్వోక్త్యసంగతీ
స్యాతాం ౪. విచిత్రాన్యోన్యవిషమాస్సమోథోత్పల్యయోగితా । దీప
కంప్రతివస్తూపమాదృష్టాంతోనిర్గమనా ౫. వ్యతిరేకలైష పరికరాత్మపా

అలంకారస్వరూపనిరూపణం

అథగుణరూపణానంతరమలంకారానిరూప్యంతే ॥ అలంక్రి
యతేనేనేతిచారుత్వ హేతురలంకారః - తథాచాక్షంకావ్య
మృపాస్తుతిః । అప్రస్తుతప్రశంసాపర్యాయోక్తం ప్రతీపకం ౬. ఆను
మానంకావ్యలింగం న్యాసోద్ధాంతరపూర్వకః । యథాసంఖ్యాద్ధాపతనై
పరిసంఖ్యోత్తరంతథా ౭. వార్తచాక్ఠోద్వా సమాధిర్భాషికంప్రశస్తిక
కం । వ్యాపూతపర్యాయసూక్ష్మాఉదాహరణఃపరివృత్తికా ౮. హేతుమా
లై కావలీచమాలాదీపకసారకా । సంస్కృష్టిసంకరాచేతిపంచసప్తతీరి
తాః ౯. రసవత్ప్రేయిషార్థస్త్వి సమాహితమథోదయః । భావస్యసంధి
శ్శాల్యంద్వ్యవీరితిమేమతాః ౧౦.

ఎతేషామలంకారశబ్దపుష్పస్త్రావ్యుత్పన్నామాన్యలక్షణలాభానమత్వాహ
అలంక్రియతేనేనేతి- అనియమేనరసశ్చితిశేషః - అక్షరరీచకాంకేసజ్ఞా
యానుతికరణేషుప్రత్యయః - ఏతేనైతేషాంగుణానామివ రసోపకారా

సంభవాత్తైభ్యోవై లక్షణ్యంసూచ్యతే || అస్మిన్నేవాధైశ్చర్ధసంవాదమా
హ ఉపసూర్వంతీతి || యేలుంగద్వా రేణశబ్దార్థయోరుత్కద్వాధానద్వా
రేణతమంగినరసంసంతఃవిద్యమానముపసూర్వంతీశ్యనేన తిసాభావే
శ్రకావ్యైశబ్దార్థవై విశ్రీమాత్రవ్యవసాయిశ్చమలంకారాణామిహసూ
చ్యతే- తేలంకారాఃకలతాదీనాముత్కద్వాధానద్వారేణహారాదయశ్చః
సంయోగవృత్త్యావర్తంశ్చశ్యర్థః-నకేవల మేవసతిరసేనుప్రాసోపమా
దిభిస్సాస్వత్రయభూతాశ్చబ్దార్థావివోపస్కరియంతే కింతుతద్వారాతః

ప్రకాశే || ఉపసూర్వంతీతంసంతం యేంగద్వారేణసంగ్రి
తాః||హారాదవదలంకారానైనుప్రాసోపమాదయశ్చతి || య
ధాకరచరణాద్యవయవగతైశ్చలయినూపుగాదిభి స్తత్తదలం
కారతయాప్రసిద్ధై రవయవేచాలక్రియతే తథాశబ్దార్థా
వయవగతైరనుప్రాసోపమాదిభిస్తత్తదలంకారతయాప్రసి
ద్ధైవయవీభూతంకావ్యముపస్కరియతే || ఆశ్రయాశ్రయ
భావేనాలుకార్యాలంకారభావోలోకవత్కావ్యేపిసమ్మతః
చారుత్వహేతుత్వేపి గుణానానలంకారాణాంచాశ్రయభే
దాద్భేదవ్యవదేశః - సంఘటనాశ్రయాగుణాశ్చబ్దార్థాశ్ర

—❀అలంకారవిభాగః❀—

యాస్త్యలంకారాః|| ౧.తత్రప్రథమంశబ్దార్థోభయగతత్వే
నవైవిధ్యంఅలంకారవర్గస్య-అథాలంకారాణాంచాతుర్వి
ధ్యం - కేచిత్ప్రియమానవస్తవః - కేచిత్ప్రియమానౌప

వయవీభూతంకావ్యమపీత్యేగదౌకికవృత్తాంతేనాహయథేతి || ఆశ్రయా
శ్రయభావేనేతి - సంయోగమూలేనేతిశేమః - లోకేములభూతస్సం
యోగోముఖ్యః-అగ్రత్వోత్త్యస్తసాధర్మ్యాదాపచారికశ్చిత్తేః || అథా
లంకారవిభాగంఃరిప్యవ్యాణస్తమపయోగినియోగ్భూతాదిమతే నోక్తమే
వగుణాలంకారభేదమనువదతి||చారుత్వహేతుత్వేపీతి|| ౧ || ఇన్ద్రమలంకా
రస్వరూపంనిరూప్యతద్విభాగమాహ తత్రప్రథమమితి || శబ్దాలంకారా
లనుప్రాసాదయః- అథాలంకారాఉపమాదయః- ఉభయాలంకారాలా

టాన్సుపాస్రీసోభయసంస్కృత్యైదయః - ఎతేమాంతుత్యేపికావ్యశోభాహేతుత్యేశబ్దార్థోభయాలంకారవ్యవస్థాయామాశ్రయాశ్రయభావఎనత్రమాణమిత్యలంకారసర్వస్వకారః - అన్వయస్యతిరేకావితికావ్యప్రకాశ

మ్యాః- కేచిత్ప్రతీయమానరసభావాదయః- కేచిదస్ఫుటప్రతీయమానాభితి - సమాసోక్తిపర్యాయోక్త్యాత్యేపవ్యాజస్తుత్యుపమేయోపమానస్వయాతి శయోక్తి పరికరాప్రస్తుతప్రశంసానుక్తినిమిత్తవిశేషోక్తిమప్రతీయమానం వస్తు కావ్యోపసార్గరతాముపయాతి - రూపకపరిణామసందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖావహ్నవోత్పేక్షితాన్తరణతుల్యయోగితా దీపకప్రతిపస్తూపమాదృష్టాంత సహజాక్తివ్యతిరేక నిదర్శనాశ్లేషేషమ్యవస్యంగమ్యతే - రసవత్ప్రేయదర్శస్విసమాహితభావోదయభావసంధిభావశబలతాసురసభావాదిర్వ్యజ్యతే - ఉపమానినోక్తిర్థాంతర న్యాసవిరోధవిభావినోక్తిగుణనిమిత్తవిశేషోక్తివిషమసమచిత్రాధికాన్యోన్యకారణ మాలైకావలీవ్యాఘాతమాలాదీపక కావ్యలింగానుమానసారయథాసంఖ్యాథాపత్తిపర్యాయ పరివృత్తి పరిసంఖ్యా దీపకసముచ్చయసమాధిప్రత్యక్షప్రతీపవిశేషనిమీలన సామాన్యాసంగతితద్గుణతద్గుణవ్యాజోక్తి వక్రీక్తి స్వభావోక్తిభావికోదాతైసుసహృదయహృదయాప్లోది స్ఫుటప్రతీయ మానంనాస్తి॥
౨॥ అతేష్ఠమలంకారకత్యోపభాగః ॥ సాధర్మ్యంత్రవిధంభేదప్రధానమభేదప్రధానం భేదాభేదప్రధానంచేతి- ఉపమానోపమేయయోస్వతోభిన్నత్వాచ్ఛాబ్దమేతన్నవాస్తవం - రూపకపరిణామసందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖావహ్నవానామభేదప్రధానసాధర్మ్యవిబంధనత్వం- దీపకతుల్య

కారః- రసభావాదిర్వ్యజ్యతభిగుణభూతవ్యంగ్యత్వేన ప్రతీయతభిత్వత్వః ౨ ॥ చతుర్థావిభక్తేవ్యలంకారేవ్యవంతరవిభాగంప్రతిజ్ఞాపూర్వకమాహ అతేతి॥ ఇథంవత్సమాగప్రకారేణకత్యోపభాగః- సాధర్మ్య

విరోధాదిమూలత్వేనాలంకారాణాంవర్గశోవిభాగఇత్యుతః || ఏతదభేద
ప్రధానత్వంశాబ్దమారోపితంనవాస్తవంనస్వాభావికం || ౩ || అథాలంకా

యోగితానిదర్శనాద్యష్టాంతప్రతిపస్తూపమా సహజాక్షిప్ర
తిపవ్యతిరేకాఃభేదప్రధానసాధర్మ్యనిబంధనాః- ఉపమానస్వ
యోపమేయోపమాస్వరణానాం భేదాభేదసాధారణసాధ
ర్మ్యమూలతా-ఉత్పేక్షాతాతశయోక్షీఅధ్యవసాయములే- వి
భావనావిశేషోక్షీవిషయచిత్రాసంగిత్యనోన్యవ్యాపూతా
తద్గుణభావికవిశేషాణాంవిరోధమూలతా - యథాసంఖ్యపరి
సంఖ్యాధ్ధాపత్తిపికల్పసముచ్చయనాం వాక్యన్యాయము
లతా - పరివృత్తిప్రత్యసీకతద్గుణసమాధిసమస్వభావోక్త్య
దాత్తపిన్తోక్తయోలోకవ్యవహారములాః - కావ్యలింగాను
మానాధ్ధాంతరన్యాసానాంతరన్యాయములతా - కారణ
మాలై కావలీ మాలాదీపకసారాః శృంఖలావైచిత్ర్యము
లాః-వ్యాజోక్షీవక్రోక్షీమీలనాన్యవహ్నవములాని - స
మాసోక్షీపరికరావిశేషణవైచిత్ర్యములా || ౩ || అథా
లంకారాణాంపరస్పరవైలక్షణ్యంగిరూప్యతే - ఆరోపగర్భ
త్వేప్యారోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగానుపయోగాభ్యాం
పరిణామరూపకయోర్ధ్వః - ఆరోపవిషయస్యారోప్యమాణ
రూపసంభవాసంభవాభ్యాముల్లేఖరూపకయోర్ధ్వః - ఆరో
పవిషయస్యసందేహభ్రాంత్యవహ్నవైస్సందేహభ్రాంతి
మదపహ్నవానాంపరస్పరంభేదః - సాధర్మ్యమూలత్వేపితు
ల్యయోగితాదీపకనిదర్శనావ్యతిరేకదృష్టాంతభ్యః సాధర్మ్య
స్యవాచ్యత్వాదుపమానస్వయోపమేయోపమాభిద్యంతే -
సాధర్మ్యస్యవాచ్యత్వగవ్యత్వాభ్యాముపమేయోపమాప్ర
తిపస్తూపమయోర్ధ్వదః- వస్తుప్రతివస్తుబింబప్రతిబింబభావా

రాణామత్యంతవివేకార్థమిథోవైధర్మ్యమాహ || అథాలంకారాణాం
పరస్పరవైలక్షణ్యంగిరూప్యతాత్పర్యాదినా ||*

శిష్టమస్యదుదాహరణప్రస్తావనపస్పష్టిభవిష్యతీతిసేహవివిచ్యతే || ౪ ||

ఇథమలంకారాణాం వీరికాంవిధాయ శబ్దాలంకార నిరూపణం ప్రస్తా

భ్యాంప్రతిపక్షావమా దృష్టాంతయోధ్యైః - ప్రస్తుతాప్ర
స్తుతానాంవ్యస్తత్వ సమస్తత్వాభ్యాం తుల్యయోగితాదీప
కయోధ్యైః - ఉపమానస్యప్రసిద్ధత్వాప్రసిద్ధత్వాభ్యాము
పమోత్పేక్షయోధ్యైః - అథసావ్యశబ్దసామ్యాభ్యాముప
మాశ్లేషయోధ్యైః-ఉపమా నోపమేయయో ధ్యేదాభేదా
భ్యాముపమానస్వయయోధ్యైః-ఉపమానోపమేయభావస్య
పర్యాయయాగపద్యాభ్యా ముపమేయోపమోపమయోధ్యై
దః- అప్రస్తుతస్యవాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యా హప్రస్తుతప్రశం
సాసమాసోక్త్యోధ్యైః - వాచ్యవ్యంగ్య యోరుభయోఃప్ర
స్తుతత్వేపర్యాయోక్తిః - వాచ్యస్యాప్రస్తుతత్వే అప్రస్తుత
ప్రశంసా- వ్యాప్తిపక్ష ధర్మతాద్యభావాతావ్యలింగస్యా
సమానాధ్యైః - సాధారణగుణయోగాద్భేదానుపలబ్ధాసా
మాన్యం - ఉత్కృష్టగుణయోగాన్మునగుణతిరోధానేమీ
లనకం- అన్యవ్యవచ్ఛేదేతాగ్నిర్యా భావాదు దాత్తాలంకార
స్యవరిసంఖ్యాతోభ్యైః - కాకతాళీయతయాకార్య సాధనే
కారణాంతరోపనిపాతేసమాధిః - అహమహమికయాకార్య
సాధనే బహూనాంకారణానాముద్యమే ద్వితీయ స్సముచ్చ
యః- నిహ్నవస్యవాచ్యత్వ గమ్యత్వాభ్యానుపహ్నవవ్యాజ
ప్రత్యోధ్యైః - అన్యేహంభేదస్సప్తవివ- య్యపివ్యాజోక్తి
మీలనసామాన్యేషుకథంచి త్సాన్యశ్యసుప్తి- తథావ్యవివక్షిత
త్వాన్నసాదృశ్యమూలేషుగణనా||౪||

—❀ శబ్దాలంకారా నిరూప్యంతే. ❀—

అథాలంకారస్వరూపవిభాగాంతరం శబ్దార్థయోగ్యధ్యేశబ్ద

తి. అథేతి || తత్త్వాగ్రమ్యేహేతు మాహ శబ్దస్యేతి || అప్రప్రతీతిపూ
ర్వకత్వాదగ్ధప్రతీతేశ్శబ్దస్వప్రతీతావంతరంతరం తేన తస్య పాగిధా

న్యాత్ ప్రాథవ్యమితిభావః ॥ ప్రథమంతావచ్ఛబ్దార్థోభయగతత్వేన
త్రివిధంపానరుక్త్యం - తత్రాద్యే కేవలస్వరపానరుక్త్యస్య చారుతా
హేతుత్వాభావా ద్వ్యంజనమాత్రపానరుక్త్యం - స్వరవ్యంజనసము
దాయపానరుక్త్యంచచారుతాహేతుః - తత్రాద్యమపిసంఖ్యానియమే
ఛేకానుప్రాసోవైపరీత్యేవృత్త్యనుప్రాసఇతిసర్వస్వకారః - తదను
సారేణ ఛేకానుప్రాసంలక్షయతి భవేదితి ॥ రసాద్యనుగతఃప్రకృష్టో
న్యాసోనుప్రాసః - తదుక్తం - ప్రకృష్టోవర్ణపిన్యాసోరసాద్యనుగతోహి
యః । సోనుప్రాసస్సచచ్ఛేకవృత్త్యుపాధితోద్వితీయే - గృహచరాఃప
క్షిప్యగాదయశ్చైకాఇతికేవలత్ - విదద్ధాఇతిసర్వస్వకారాదయః - తదు

స్వార్థంప్రత్యుత్తరంగత్వాత్ ప్రథమం శబ్దాలంకారానిరూ

— ❀ ఛేకానుప్రాసః ❀ —

వ్యంతే ॥ భవేదవ్యవధానేనద్వయోర్వ్యంజనయుక్తయోః ॥ ఆ
వృత్తిర్యత్రసబుధైశ్చేకానుప్రాసఇవ్యతే ॥ యత్రావ్యవ
హితయోర్వ్యంజనయుక్తయోర్ద్వయోః పానరుక్త్యంతత్ర
ఛేకానుప్రాసః ॥ యథా ॥ వహీషహీనవిభవేధతైత్తేమం
కరేకరే । రాజన్యజన్యః జయీరాజారాజన్యనోదయః ॥ ౧ ॥

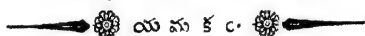
— ❀ వృత్త్యనుప్రాసః ❀ —

ఎకద్విప్రభృతీనాంతున్యజనానాం యదాభవేత్ । పునరు

పలాలితోనుప్రాసశ్చేకానుప్రాసః - ద్వయోరిత్యత్ర వీపాన్రప్త
వ్యా - తేనయత్రద్వయోర్వ్యంజన యుక్తయోరవ్యవధానే నావృత్తిః
సఃఛేకానుప్రాసఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి మహిమితి ॥ అహీనవిభవేషణీం
త్రసదృశఇత్యర్థః - కరేబాహారాజన్యాఃక్షత్రియాః - రాజశ్వశురా
ద్యదితియత్ప్రత్యయః - జన్యంయుద్ధం - అత్రపాదచతుష్టయేపిన్యంజన
యుక్తానామవ్యవధానేనావృత్తేశ్చేకానుప్రాసఇతిరప్తవ్యం ॥ ౧ ॥ సం
ఖ్యానియమేనచ్ఛేకానుప్రాసముక్త్వా అన్యథావృత్త్యనుప్రాసమాహ
ఎకేతి ॥ ప్రభృతిగ్రహణాత్క్రియతురాదిసంగ్రహః - అత్రైకస్యవ్యంజన
స్యసకృదావృత్తావైచిత్ర్యాభివాత్సామధ్యావసకృదావృత్తిర్లభ్యతే

ద్వయోస్తుసకృదేవ - అన్యథాభేదానుప్రాసస్యైత్ - వ్యవధానేత్య
సకృదావృత్తావపినవిరోధః - త్యాగిదీనాంతుసకృదావృత్తవ్యవధానే
నావ్యవధానేనవాటివృత్తిర్ద్రష్టవ్యా - వ్యతిశిష్టేనవైదర్భ్యాదయోవివ
క్షితాః-తదుపలక్షితోనుప్రాసోవృత్త్యనుప్రాసః ॥ ఉదాహరణి ॥ రేరే
ఇతి ॥ యోత్యైశ్వర్యహనివ్యభేదయది - యుధసంప్రహరణ్యస్తాద్ధాతోః
కర్తృణిల్పత్ - లభ్యమక్షయపదమితి - ద్వావిమాపురుషాలోకేసూర్యమం
డలభేదినా । పరివ్రాజ్యోగయక్తశ్చరణే చాభిముఖోహతఇతి స్వరణాది
తిభావః । కాంతారపత్నోరణ్యనివాసవతుః - తరయుకరాల్ మృగాదన
యూధాత్ - దుర్మరణకారణాదరణ్యనివాసాచ్ఛ భోదరగయద్ధమర
ణమేవశ్రేయ్యితిభావః - అప్రాసకృత్క్షకారావృత్త్యావృత్త్యనుప్రా

క్తిరసానావృత్త్యనుప్రాసఇవ్యతే ॥ యథా ॥ రేరేతుద్ర
మహీక్షితః క్షణమితః శ్రీకాకతిత్వైవతే ర్విక్షుధ్వంధ్వజినం
దురీక్షసుభటాంప్రాప్తిప్తకాక్షేయకైః । యోత్యైశ్వర్యయది
లభ్యమక్షయపదం కాంతారపత్నో పృథాత్వైభ్యనుగ్రహీచర
త్తరయునికరాత్తత్రాన్య రత్నాకతః ॥ ౨ ॥ యమకంపాన

రుక్త్యేతుస్వరవ్యంజనయ్యయోః ॥ భేదానుప్రాసేవృత్త్య
నుప్రాసేవ స్వరపానరుక్త్యమానుషంగికం - యమకేతు

సః- ఏవమనేపిభేదానుసృత్యతతకాదౌద్రష్టవ్యాః ॥ ౨ ॥ వ్యంజనమాత్ర
పానరుక్త్యాశ్రయ మలంకారద్వయ ముక్త్యా స్వరవ్యంజన సముదాయ
పానరుక్త్యాశ్రయమలంకారమాహ యవకమితి ॥ గనుమహీమహీనవిభ
వత్తిత్యాదౌభేదానుప్రాసే యునిష్ఠిరందైవతవనే వనేచరత్తిత్యాదౌవే
కదాసాదృశ్యలక్షణే వృత్త్యనుప్రాసేవ స్వరపానరుక్త్య సంభవా
త్కాథంగత్రవ్యంజనమాత్రపానరుక్త్యమిత్యాశంక్యపరిహరణి ॥ భేదాను
ప్రాసఇతి ॥ అనుషంగాదాతమానుషంగికం అన్వాచయవిశిష్టంఅభ్యుచ్చ
యితిత్యర్థః ॥ స్వరవ్యంజనయ్యయోరిత్యుక్త స్వరసహితవ్యంజనేతి మ
ధ్యమపదలోపీసమాసోవివక్షిత ఇతివ్యాచక్షే యమకేత్వితి ॥ తచ్చయమ్య

మానానాంపాదైకదేశానా మాదిమధ్యాంత గతత్వేనానేక విధమిత్యా
హ- తస్యేతి || ఏతచ్ఛబ్దో కార్థపాదయమకానామప్యవలక్షణం - సర్వే
ప్యేతేభేదాత్పిరంతనై రెవలహుధాప్రపంచితాః - గురుత్వభీతత్వాన్నై
హప్రపంచ్యంతే||తతై క్రిముదాహరతి||ప్రతాపఇతి || మహాత్మహిమాఆ
ధిక్యంయస్యతేజసోమహామహిమతేజసః- కాకతీంద్రస్యప్రతాపః - ప
ద్మేష్టమహంపత్నప్రియోత్సవాం - అహిమతేజస ఉష్ణాంశోః శ్రియంద
ధాతి|| అత్రద్వితీయపాదస్యచతుర్థేయమనాత్సందప్త యమకంనామయ
మకభేదః- తదుక్తమన్యత్ర- అత్రయమ్యమానయోరుభయోస్సార్థక
త్వం- విహగాఃకదంబసురభావిహగా ఇత్యతై క్రిస్యసార్థకత్వ మితర

నస్వరయోర్వ్యజన యుగ్మయో రావృత్తిః । తస్యాదిమ
ధ్యాంతగతత్వేనబహవోభేదాః ॥ తత్రదిజ్జాత్రముదాహ్రి
యతే ॥ ప్రతాపఃకాకతీంద్రస్యమహామహిమతేజసః । శ్రి
యందధాతిపద్మేష్టమహామహిమతేజసః॥౩॥ యతాగ్రిధఃప్ర

— ఖి పునరుక్త వదాభాసః ఖి —

ముఖేండిద్భాసతేపునరుక్తవత్ । పునరుక్తవదాభాసోలంకా
రస్ససతాంమతః ॥ యతాగ్రిధఃపునరుక్తవదాభాసతేఅన్వ
యవేదాయామన్యధాభివతిసపునరుక్తవదాభాసోలంకారః-

అథాలంకారత్వేస్యస్య శబ్దపానరుక్త్యాశ్రితత్వా చ్ఛబ్దాలం

స్యానర్థకత్వం । కలయంత్యనుక్షణమనేకలయమిత్యత్రోభయోరనర్థక
త్వం - ఏవంసర్వేష్యపి యమకేషుప్రకారత్రయంయథాసంభవం ద్రష్ట
వ్యం ॥ ౩ ॥ శబ్దపానరుక్త్యాశ్రితా నలంకారానభిధాయార్థ పానరుక్త్య
మూలమలంకార మాహ ॥ యతేతి ॥ యతాగ్రిలంకారైఅర్థః ప్రముఖే
ప్రథమంపునరుక్తవత్ పునరుక్తైనరుక్త్యం అతపవకించిత- మప్యనన్వతం
భాసతే- పరవార్థతస్త్యన్యధావ్యవస్యతీత్యర్థః- అర్థపానరుక్త్యస్య
ప్రరూఢదోషత్వాత్ తదేతన్నిపక్రవ్య వ్యాచక్షే యతాగ్రి ఇత్యాది
నా ॥ నన్వస్యశబ్దాలంకారప్రస్తావేకాసంగతీరతలహాఅర్థేతి||అర్థపాన
రుక్త్యాదేవాథాశ్రితత్వాదథాలంకారత్వేసత్యపీత్యర్థః - శబ్దపాన

క్యశ్రితత్వాదీతి పర్యాయశబ్దాశ్రితత్వా దివ్యభావః - ఆమ్రేడితశబ్దవ
 పర్యాయశబ్దేష్వప్యథైక కల్పసాదృశ్యాదౌపచారికం శబ్దపానరుక్త్యం
 రప్తవ్యం॥ ఉదాహరతి జిష్ణురితి॥ జయశీలోజిష్ణుః - ఓతిభుజామిందో
 రాజాగ్రణీః- శ్రీవతిస్సమృద్ధిః- పురుషోత్తమఃపురుష శ్రేష్ఠః- భాస్వా
 దీప్తిమాన్ - సూర్యభవస్ఫురతైజా స్ఫురత్ప్రీతాపఃఅత్రజిష్ణ్వాదీనా
 మిందాగ్రిది పర్యాయ ప్రయోగేణ ప్రముఖేభాసమానస్య పానరుక్త్య
 స్యాక్తప్రకారణాన్వయవేశాయా మన్యథా పర్యవసానాత్పునరుక్తవ
 దాభాసఇతిభావః - కేచిత్పునరేవమాహుః - భాతిసదానత్యాగః స్థి
 రతాయామిన్యత్ర సత్పురుష ప్రణామేన ప్రకాశ తేష్టైర్యేవర్యత భూ
 తభిత్వస్యాభాస్య దానత్యాగశబ్ద పరివృత్తావసంభవా చ్చబ్దాలంకారో

కారప్రస్తావేలక్షణంకృతం॥యథా॥ జిష్ణుర్నింధ్రఃఓతిభుజాం
 శ్రీవతిఃపురుషోత్తమః । భాస్వానుగ్యస్ఫురతైజాఃకాకలీం

—* లాటాను ప్రాసః*—

దోవిరాజతే ॥ ౮॥ అథోభయపానరుక్త్యాలంకారఃకథ్యతే॥
 శబ్దార్థయోః పానరుక్త్యంయత్ర తాత్పర్యభేదవత్ । సకావ్య
 తాత్పర్యవిదాంలాటాను ప్రాసభివ్యతే ॥ యత్ర శబ్దార్థయో
 ప్రాత్పర్యభేదమాత్రంనస్వరూపభేదస్తత్రలాటానుప్రాసః॥

వ్యయం - తనువపురిత్యత్ర కృశాంగ ఇత్యస్మిన్నథై తనుశబ్దవిపరివృత్తౌ
 నాయమలంకారఇతిశబ్దాశ్రయత్వం - పపుశ్శబ్దవిపరివృత్తౌనాలంకారత్వ
 హేనిరిత్యథాశ్రయత్వం అతఉభయాలంకారోవ్యయమితి - తదుక్తం
 కావ్యప్రకాశే ॥ పునరుక్తవదాభాసోపభిన్నాకారశబ్దభావః । ఏకార్థతై
 వశబ్దస్యతథాశబ్దార్థయోరయమితి॥౮॥ శబ్దార్థయోరేకైకపానరుక్త్య
 మూలానలంకారాసభిధాయఉభయపానరుక్త్య మూలమలంకారంప్రతి
 జ్ఞాపూర్వకమాహ అథత్యాదినా ॥ శబ్దార్థయోఃపానరుక్త్యంప్రరూఢ
 దోషః-తద్వ్యవచ్ఛేదార్థంతాత్పర్యభేదవదితి-అనేనయమకవ్యావర్తకశ్చ
 బ్దార్థయోస్వరూపభేదాభావఃఫలితఇతివ్యావర్తయితేతి॥ లాటజనోప
 లాలితోనుప్రాసోలాటానుప్రాసః-నతులాటదేశజన్యః కశ్యనోపకారః

కావ్య స్యోగోపాలః॥ ఉదాహరతి గుణాశ్చ॥ అస్తావీరరుద్ర సంబంధినీ
అత్ర ద్వితీయగుణాదిశబ్దానామతర్జనలక్షణప్రాత్యర్థభేదః - అత్రాబ్జవ
త్రసయనై నయనైనిమిత్వేత్యాదౌః భక్త్యాదెరపానరుక్త్యపిశబ్దార్థపా
నరుక్త్యాల్లాటానుప్రాసత్వం - అతఏ వాయం పదాశ్రయః ప్రాతిప
దికాశ్రయశ్చైతి - ద్వైధా లాటానుప్రాసశ్చితి సర్వస్వకారః - ఉద్భ
తేనాపుక్తం - స్వరూపాధ్యావిశేషేపి పునరుక్తిః ఫలాంతరాత్ । శ
బ్దానాం ప్రకృతీనాంవాచాటానుప్రాసశ్చవ్యతశ్చితి । నను - యుద్ధేన్దునో
ద్దునశ్చవెత్యత్రైకస్యై వోపమానోపమేయత్వలక్షణైరసన్వయాబంకారే
పిశబ్దార్థపానరుక్త్య సంభవాల్లాటానుప్రాసత్వమేవకీం నెవ్యతే - స
త్వం - యద్యప్యసన్వయేర్థపానరుక్త్యమాత్రంలక్షణం- తథాపినిదైశప్రతి
నిదైశయోరైక రూప్యాభావపర్యాయప్రకమదోషప్రసంగాదానుషం

యథా॥గుణగుణాస్తేగణ్యం తేయేరుద్ర నృపమాశ్రితాః । నీ

తిర్నితిరసౌతస్యలక్ష్మీర్లక్ష్మీశ్చకథ్యతే ॥౫॥ పద్మాద్యాకా

— ❧ — చిత్రాలంకారఃపద్మబంధాదిః ❧ —

రహతుత్వేవర్ణానాంచిత్రముచ్యతే ॥ ఆదిగ్రహణాచ్చక్ర

బంధాదయః॥తత్రాష్టదశపద్మబంధోయథా॥యాతాయస్యా

స్సమగ్రానతిమిహ కనకాస్థానసక్తాసనాయాయానాసక్తా

గికంశబ్దపానరుక్త్యం- అత్రతూభయపానరుక్త్యమప్యావశ్యక మేవే
తివిషయభేదాన్నకోపివిరోధః - తదుక్తం- అనన్వయేచశబ్దైకమాచిత్యా
దానుషంగికం । అస్మిన్ప్రలాటానుప్రాసేసాతూదేవప్రయోజకమితి॥౫॥
చిత్రంలక్షయతి పద్మేతినవశ్రావణానాంవర్ణానాంపద్మాద్యాకారహే
తుత్వంనఘటతశ్చితి వాచ్యం - వర్ణశబ్దేన తత్సార్వకాణాంలిప్యతరా
ణామాతూపాత్ - తేహంముఖ్యవర్ణాభేదేన లాకవ్యవహారాదన్వయశబ్దా
లంకారత్వం - పద్మాదిబంధేమకన్తికా దిస్థానవిశేషేషువర్ణానాంపానరు
క్త్యాల్ పానరుక్త్యమూలాలంకారానంతర్యంచద్రష్టవ్యం । యాతేతి॥క
నకాస్థానైసువర్ణమయ సభామంటపేసక్తంభితమాసనంసంహాసనం అ
యతిప్రాప్నోతీతి కనకాస్థానసక్తాసనాయా-అయతైఃకర్మణ్యో ప్రత్య

యః- యా నేషుతురగాదిష్యాసక్తాన్యాసనాని వల్యయనాదీని తత్రతిష్ఠతి
తియానాసక్తాసనస్థా-రాజ్యోపకరణేషులక్ష్మీరస్తీత్యాగమః - అభ్యాసే
నపరిచయేన ఉపాసనయేత్యర్థః సుఖేనజ్ఞాయత ఇసుజ్ఞానా - కృత్యల్యు
టోబహుళమితికర్తృణీల్యుట్ - మాయాస్వరూపవైచిత్రీయస్యాస్సాఅ
భ్యాససుజ్ఞానమాయా- అనుపాసకానామరువబాధస్వరూపేగృహణః-
మానంపూజాంజానాతీతిమానజ్ఞా - సభాయాంపాదవస్సభ్యాః - సభా
యాయత్తియప్రశ్నయః-తేశోభనాయస్యాస్సాసుసభ్యా-సంపన్నవై
వసభ్యాశ్రయశ్వాదితిభావః-జానంతీతిజ్ఞాఃవివేకినః-ఇనుపథేత్యాదివాక
ప్రత్యయః- తక్రాతిరక్తా - గీయతత్తియేయంగానంలేనసహవర్తనఇ-స
గేయా- స్వనామాంకానేకగీతేత్యర్థః-యాగేసక్తాసంబధ్ధాసమృద్ధవై
వతత్క్రాంతికారాదితిభావః - రతింస్వవిషయాభిగతిభక్తింజానాతీతిరతి

సనస్థాసుఖయతుకమలాభ్యాససుజ్ఞానమాయా । యామాన
జ్ఞాసుసభ్యాఃప్రితిపతితిలకజ్ఞాః రక్తాసగేయా యాగేసక్తారతి
జ్ఞాసుకృతిషుఫలితగ్రామసస్యాయతాయా॥ ౬॥ చక్రబంధో
యథా ॥ లక్ష్మీవీక్షిగవైభవస్యజగతాం నాథస్య భక్రశ్రి
యోరత్కృత్యైర్భజప్రతాపజనితాం భాకృష్ణరాంయవృణః ।

జ్ఞా - అతపవసుకృతిషువివయేఫలితైర్గ్రామసస్యైః కాత్యైరాయతోమ
హాకలయశ్శుభావహవిధిర్యస్యాస్సాతతోక్తా - స్వభక్తానాం గ్రామాది
సంపాదనేనప్రకటితస్వాసుగ్రహేగృహణః - ఎవంధాయాలక్ష్మీర్యస్య
విభోఃఆసమగ్రామతిసంపూర్ణామానతింవశ్యత్వంయతా - సాకమలా
లక్ష్మీప్రంక్షితిపతితిలకం వీరగుర్రం ఇహైవలూకేజన్మనివాసుఖయతుసుఖ
వంతంకరోతు॥అయమష్టదశపర్వబంధః॥ఉద్ధారప్ర॥ కర్ణికానిభావ్యర్థా
క్రమాద్వియువిదియుచ॥సకర్ణికాసప్తవియువిదియుతువికర్ణికా॥ప్రవే
శనిగ్రమాభ్యాంతువియుతేన్యశ్చతుర్దశ॥వ్యవధానేవతానాద్యుగళేన్యత్ర
త్వనంతగాతి॥౬॥ చక్రబంధముదాహరతి॥లక్ష్మీతి॥ కోశాగ్రాంసయైక్ర
యేవలత్కృత్యవీక్షిత వైభవస్యవిచారితైశ్వర్యస్య భక్రశ్రియఃకల్యాణ
మూర్తైశ్వర్యః-ఆరభ్యస్సృష్టితః - భాకృష్ణరాంభాసృ రభావంభజప్రతా

‘పేనదితమసూర్యకృత్యంకుర్వతఇత్యర్థః - రాజత్పాలనేనసమ్యక్సంరక్షణే
నమోదితాత్మజనినర్వైరనుమోదితస్వరూపేభుజే - అతపవయోగ్యాశ్రి
తత్వాత్ ప్రకాశంవ్యక్తంఽస్థిరానిభిత్తస్థైర్యేత్యర్థః - ధరాభూమిర్నిత్యం
భాతి॥ ఉద్ధారస్తు॥ బధ్యతేషడరంచక్రంప్రత్యరంతన్నవాక్షరం । త్ర
యాణామపిపాదానాందశమం కర్ణికాక్షరంగం । ఆదితస్సస్వతుర్యా
రైస్త్రయఃపాదాశ్చతుర్థాగాః । వర్ణాష్టస్థాంత్యమారభ్యసంపదంతేంతి
మాక్షరైః ॥ మధ్యేద్వాద్వావిసం వాదాషడరేషుక్రమాద్భవేత్ । చ
తుర్థైస్సప్తమైర్వజ్జైర్వర్ణనంకవివర్ణయోరితి॥ ౭ ॥ నాగబంధముదాహ
రతి॥ ఓజస్యభితి॥ ఓజోబలంతత్రసాధురోజస్యఃప్రబలః - యద్వాఅహ
ర్యావిహఓజస్యశబ్దేనఅహస్కరోలక్ష్యతే - తేనఓజస్యేసూర్యసదృశ

నిత్యంరుద్రజనాధిపస్యజయినోభాతిప్రకాశంఽస్థిరారాజత్పాల
నమోదితాత్మజేభుజేయోగ్యాశ్రితత్వాద్ధరా॥ అత్రచక్ర
బంధవైజనాథకృషీరరుద్రయశభిప్రతీయతే॥ ౭ ॥ నా
గబంధోయథా॥ ఓజస్యగురదేవే విభవతిమహిమత్యాజి
తాన్యప్రతాపే విద్యావర్యేభినేత ద్యురుహరిచరితం విశ్వవి
స్తారభాజి । వైరివాగ్రతాభజంతేవనమతిమలినఖ్యాతయోదే

ఇత్యర్థః - ఓజసోహనియజ్ఞావితీయత్పితృయస్యఛాందసత్వేపిదూత్యశి
వతాత్యాదివదస్యభాషాయాంప్రయోగోరప్రప్తవ్యః - మహిమత్యాజితో
స్యేహం ప్రతాపోయనతస్త్రితథోక్తైవిద్యాభిర్వేదవేదాం గాదిభిర్వర్యే
శ్రేష్ఠేషుర్వధికంహరిచరితసుభినేతర్యనుకుర్వతి విష్ణుసదృశఇత్యర్థః -
నలోకేత్యాది నాదష్టీప్రతిషేధః - విశ్వవిస్తారం భరణీయత్వేనభజతీ
తివిశ్వవిస్తారిభాక్ తస్త్రివిభవతి విభాసతి - అతిమలినఖ్యాతయోవైరి
వాగ్రతాఃశత్రుసంఘాః దేహవిద్ధాఃపణే విధదేహస్సంతో వన్యైజాంతు
భిర్వాశశమ్పైస్సహ - క్షుతిఃక్షయఃతద్యతి-వివిధేనానావిధదుఃఖభాజ
నఇత్యర్థః - అవార్యనుదకేఅధ్వనిమరుదేశఇత్యర్థః - ఆపస్త్యిభూమివా
ర్యారీత్యమరః- ప్లానభాజఃస్థితింప్రాప్తాస్సంతోవనంభజంతేసేవంతే॥
ఉద్ధారస్తు॥ రేఖాఖ్యాం చతురశ్రాణిచతుష్కోణానికల్పయేత్ । రేఖా

ద్వయాంతరా లేస్యాద్యథా కోష్ఠే గృహప్రకంగ. విడితుకుండలీ కుర్యా
త్తదేఖానై ర్గ్రథాక్రమం । దిగేఖాగాగ్రిబాహ్యనియోజయెద్దిత్త
యేమిథః॥ ౧. వీకత్రతుఫణా పుచ్చమేశనం కల్పయేత్తథా । అంతరాణ్యః
క్షయ్యాకుర్యాత్సందంశాస్సర్వధామిథః॥ ౨. వణ్ణావృత్తి స్థలాస్యత్ర కొ
స్థకొణానిషోడశ । సందంశానాం చతుష్కం చతుశ్చేత్యేక వింశతిః॥ ౩.
ఆచృత్తిర్వృద్ధవణ్ణానాం నేతరేషామిహ క్వచిత్ । అరేశానదశ బ్రహ్మవ
హవిధావనైర్వరధ్వస్య వారిక్షతిమతివివిధేజంతుభిస్థానభాజః॥

ఇతి విద్యానాథకృతా ప్రతాపగుప్తయశోభూషణే

అలంకారశాస్త్రైశబ్దాలంకారప్రకరణంసమాప్తం.

ర్ణాఃపాదచతుష్కంగాః॥ ౪. ఆవరైరనై ర్మతాదికుండలేష్వప్రసక్తిణం ।
యదై వంస్యాత్తథావర్ణాన్ ఫణాతోవిన్యసేత్క్రమాత్ ॥ ౫. త్రింశదష్టా
వింశతిశ్చషడ్వింశతిరనుక్రమాత్ । వేష్టనత్రితయేవణ్ణాస్సమాప్తిస్తుగళా
క్షరే॥ ౬. సర్వమేతన్నిధాయాంతస్సంగృహీతంమహాత్మభిః ॥ విదిక్ష్నలే
కుండలితంస్వమంగంస్సేనత్రిరావేష్ట్యవిభంగిభంగంక్షిప్త్వాగ్నిపుచ్చ
మహేష్ఠితస్యపాత్యఃఫణాతఃఫణిబంధఏవ ఇతి॥ ౭ ॥ *****

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహాపాథ్యాయ
కోలచలమల్లి నాథసూరిసూను నావిశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వత్పణేః

పెద్దయార్యస్యానుజ్ఞేన కుమారస్వామిసోమపీఠినా విరచితే

ప్రతాపగుప్తీయవ్యాఖ్యానే రత్నావళాఖ్యానే

శబ్దాలంకారనిరూపణంనామ సప్తమంప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవా యనమః.

ప్రతాపరుద్రీయే- సవ్యాఖ్యానే.

అథా లంకారప్రకరణమ్.—౮.

శబ్దాలంకారనిరూపణానంతరిమవసరవాప్తత్వాదథాలంకార నిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ ప్రథమముపమానిరూపణే నిమిత్తమాహ తతేతి ॥ తత్ర అథాలంకారేష్విత్యర్థః - అనేకాలంకారబీజభూతత్వాదితివాచ్యోపమ్యానామనన్వయాదీనాం గమ్యాపమ్యానాంచరూపకాదీనాం అ

—* ఉపమాలంకారః*—

అథాథాలంకారాః ॥ తత్ర ప్రథమమనేకాలంకారబీజభూతత్వాదుపమానిరూప్యతే ॥ స్వతస్సిద్ధేనభిన్నేనసన్న్వతేనదధర్మతః సామ్యమన్యేనవర్ణ్యస్యవాచ్యంచేదేకదోషమా ॥ యత్రస్వతస్సిద్ధేనస్వతోభిన్నేన సహృదయ సన్న్వతేనాత్రకృతేనసహప్రకృతస్యధర్మతస్సాదృశ్యమేకదా వాచ్యంచేద్భవతితతోపమా ॥ ౧ ॥ స్వతస్సిద్ధేనేత్యన్యేనాత్మేగ్రీతౌవ్యావృత్తిః- ఉత్పేగ్రీతౌయామప్రసిద్ధస్యాప్యవమానత్వ సంభవాత్ (యథా ॥ కీర్తిః కాకతి వీరరుద్రస్యవతేస్సింహాసనాధ్యాపిసః పాచాంభూమిభుజాయశః సిదధతీ కోటిందుతుల్యద్యుతిః । రత్నాదక్షిణరాజలాభజనితామందప్రమోదోద్భితాతైగ్రిలోక్యాట్టహాస ప్రభవ కకుభాం పాంితేషువిద్యోతతే ॥ అత్రప్రభాశబ్దోజాతవచనః వైగ్రిలోక్యాట్టహాస ప్ర.

నేయేహంచసాదృశ్యమూలావాం మీలనాదీనాం నిదానభూతత్వాదిత్యర్థః॥ లక్షయతి స్వతఃకృతిధర్మతోగుణక్రియయోరన్యతరేణైత్యర్థః - సామ్యమిత్యనేనకార్యకారణాదికయోరసంభవాత్సాదృశ్యదన్యవర్ణ్యశబ్దయోరుపమానోపమేయార్థత్వంప్రప్త్యం ॥ అతాగ్రమంగాధ్యాహారాదిభిశ్చిత్తమంశంపూరయన్వాచ్యచైవైతి ॥ ౧॥ వ్యావృత్త్యాదికంతుస్వ

యమేవవ్యక్తీకరిష్యతి ॥ ౨ ॥ న్యూనోపమాదీతి॥ న్యూనవిశేషణోపమానం
 న్యూనోపమం-ఆదిగ్రహణాదధికోపమాదిసంగ్రహః ॥ సహృదయసమ్మ
 తిందర్శయతి ఉదన్వానితి॥ ఉదన్వానుదధౌచేతినిపాతనాత్సాధుః- ధురంప
 హతీతిధౌరేయోధురంధరః- ధురోయన్థకావిశిష్టప్రత్యయః- ట్యోణ్యాధౌ
 రేయశ్చితిశివభాగవతవత్సమాసః ॥ ౩ ॥ ధర్మతత్త్వస్యనేనశ్లేషాలంకారవైల
 క్షణ్యమితి-శబ్దసామ్యమూలత్వాత్తస్యేతిభావః ॥ వ్యవర్త్యంశ్లేషమూ

భాయాఃకవిప్రాణోక్తిసిద్ధత్వానోపమా శంకానకాశః)

స్వతోభిన్నైశ్యనైవానన్వయవ్యాప్యైః - అనన్వయేవక
 పైవివోపమానోపమేయత్వసంభవాత్ ॥ ౨ ॥ సమ్మతేనే

న్యనైసన్యూనోపమాదివ్యాప్యైః ॥ యథా॥ ఉదన్వానివగం
 భీరస్సువర్ణాద్రివివోన్నతః । దిక్ష్మహేభిష్యవ్యోణీధౌరేయః

కాకతీశ్వరః ॥ అత్రసముగ్రసువర్ణాద్రిదిగ్గజానాముపమా
 నత్వంయోగ్యమిత్యవమైవేయం ॥ ౩ ॥ ధర్మతత్త్వస్యనేనశ్లేషా

లంకారవైలక్షణ్యం ॥ తథాహి॥ నీరాజయంత్యగుపురీరమ
 ణ్యఃప్రదీపజాలైర్వరపీరరుద్రం । చంద్రాననాగోత్రపతిం

రజస్యస్తారాగైర్మైరుమివస్ఫురద్భిః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రం
 పురస్త్రీయోనీరాజయంతిమేరుంరజన్యశ్చవేదినోపమా - గో

త్రపతిమితివిశేషణార్థస్యసామ్యాభావాత్-గోత్రశబ్దేనరాజ
 పత్యైకులప్రతీతిః-మేరుపత్యైవర్వతప్రతీతిః- తథాచంద్రాననా

శ్చిత్రిస్త్రీపత్యైచంద్రశ్చవాననంయాసామితిసమాసః - రాత్రిప
 త్యైచంద్రపవానను యాసామితి శబ్దమాత్రసామ్యేన నోప

లముదాహరతి ॥ నీరాజయంతీతి॥ ఏవంవిధస్థలేశబ్దసామ్యేప్యవమైవేతికా
 వ్యప్రకాశకాంః-తదుక్తం - సకలకలంపురమేతజ్జాతంసంప్రతీసుధాం

శుబింబమివేత్యాదిశబ్దమాత్రసామ్యేపిసాయుక్తైవైతి - అలంకారసర్వ
 స్వకారఃపున రస్తిన్నేవోదాహరణేగుణక్రియాసామ్యవచ్ఛబ్దసామ్యం

నోపమాప్రయోజకమపిరూపమాప్రతిభోత్పత్తిహేతుః శ్లేషవివాససే
 యుత్తిత్యవోచత్ - విద్యానాథస్తు సర్వస్వకారసిద్ధాంతశ్రద్ధాభుతయా

శ్లేషపవాయంనోపమేత్యాహ॥ అత్రైత్యాదితా ॥౪॥ అన్యేనవర్ణ్యస్యైతి ఉపమానేనోపమేయస్యైత్యర్థః॥లోకాయమితి॥ అత్రోపమానోపమేయ భావస్యవై పరిత్యాత్పరీతీపాలంకారఇత్యాహ అత్రైతి ॥ ౫ ॥ ధర్మైతి॥ అత్రైకదాసామ్యస్యప్రధమార్థమేవప్రత్యుదాహరణం - తావత్తేవోప

మాప్రాప్తిః కింతుశ్లేషఎవ ॥ ౪ ॥ అన్యేనవర్ణ్యస్యసామ్య మిత్యనెనప్రతీపాలంకారో వ్యావర్త్యతే॥తథాహి॥ లోకో యనువిశేషజ్ఞః కింకుర్మఃకస్యకథ్యతే । యతాకతిసరేంద్రేణసుమేరురుపమీయతే ॥ అత్రాప్రకృతస్యమేరోఃప్రకృతే నరాజ్ఞాసాదృశ్యమితిప్రతీపాలంకారోనోపమా ॥౫॥ ఏకదా సామ్యమిత్యనెనఉపమేయోపమావ్యావృత్తిః ॥తథాహి॥ ధర్మైర్ధృతివపూర్ణశ్రీరథోధర్మైవస్థితః । కామస్తావివతాకామ ఇవదుప్రనరేశ్వరే ॥ అత్రధర్మైర్ధృతివఅర్థోధర్మైవైత్యనెక దాఇవశబ్దద్వయేన ధర్మార్థకామానాం సాదృశ్యంప్రతిపాద్యతఇశ్యుపమేయోపమా ॥ ౬ ॥ వాచ్యమిత్యనెనప్రతీయ మానోపమ్యానాం రూపకసంకేహభ్రాంతి మదుల్లేఖాపహ్నావతుల్యయోగితా దీపకప్రతివస్తూపమా దృష్టాంతసహజాక్షివృత్తిరేకనిదర్శనానాంవైలక్షణ్యం ॥ తథాహి ॥ ప్రతాపరుద్రస్యవతేర్మండలాగ్రవిధుంతుదః । అఖండవిక్రమోద్దామోగ్రసలైరాజమండలం ॥ అత్రమండలాగ్ర విధుంతుదయోస్సమానాధి కరణ్యస్యాస్యథానుపపత్త్యా సాదృశ్యంలక్ష్యతఇతి నోపమా-కింతురూపకాలంకారః॥ కిమేషనవమోహరిత్పతిరమందసంపత్నదంకిమేషదశమఃప్రభాపతి రహూర్వసర్గశ్రమః । కిమేషహరిరుర్వరోద్ధరణ మంచురైకాదశశ్చిరాదితివిలోక్యతే జగతికాకతీంద్రోజనైః ॥ అత్రకాకతీశ్వర

మేయోపమాయాశ్చరితార్థత్వాత్-ద్వితీయంపునరభ్యుచ్చయః - తదేవాభిప్రీత్యోక్తం ధర్మార్థకామానామితి ॥౬॥ వాచ్యవ్యవభేద్యతయా సాధర్మ్యస్యవిషయత్వం కేషుచిదలంకారైషుదర్శయతి తథాహిత్యాదినా

ఉదాహరణశ్లోకాయథాయోగంస్వస్వప్రకరణవపవ్యాఖ్యాస్యంతే॥౭॥
ఉపమాయాస్వరూపముక్త్యావిభాగమాహ సాప్రథమమితి ॥ పూర్ణా
మాహ ఉపమానేతి ॥ ఉపమాయితేనదృశీక్రియతేయేనోత్పాద్యుత్పాదన
తదుపమానంచంద్రాది - ఉపమాయితేయదపకృష్టగుణం తదుపమేయం

స్వహరిత్పుతిప్రభృతీనాంచపరస్పరాభేదప్రతీతే స్సందేహని
బంధనాన్యధానుపపత్త్యాసాదృశ్యమాప్సిష్యతే - తతస్సందే
హాలంకారః॥కాకతీయవిభాంకీర్తిభవేవ్యాప్తరోదసి॥ దివా
పిచంద్రికాబుద్ధ్యాచకౌరాయాఽతినిర్వృతిం ॥ అత్రకీర్తివి
భవేచంద్రికాబుద్ధిః చంద్రికాసాదృశ్యం వినానసంభవతీతి
సాదృశ్యాత్పాల్భాంతిపాదలంకారః ॥ లక్ష్మీనివాసగృ
హమిత్యఖిలానరేంద్రాశ్చైర్వాతిభూమిఖనిత్యరివీరవర్ణాః॥
విద్యావిహారపదవీలిచ లబ్ధవర్ణాః శ్రీకాకతీంద్రవగరీ మనిశం
స్తువంతి॥అత్రనగర్యాంతత్తన్నదార్థతారోపసాదృశ్యాదృతే
నసంభవతీతిసాదృశ్య కల్పనాదుల్లేఖాలంకారః ॥ వీరరుద్ర
స్వభూపాలజయహూమంపితన్వతః । ధూమరాజరియం
భాతినచమూరేణురుద్ధితా ॥ అశ్రోద్ధితాంచమూరేణుపవ
లోక్యధూమపక్షిరిత్యపహ్నవే నారోపసాదృశ్య మూలవి
వేతిసాదృశ్యాత్పాదపహ్నవః ॥ ఎవం తుల్యయోగితాది
ప్రపిసాదృశ్య గమ్యత్వానోపమాశంకా ॥ అతస్సర్వేభ్య
సాసగర్వ్యమూలైభ్యోవిలక్షణేయముపమా ॥౭॥ సాప్రథమం
ద్విధా-పూర్ణాలుప్తాచేతి । ఉపమానోపమేయసాధారణధ
ర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానాం చతుర్థాంప్రయోగే పూ

ర్ణా । ఎకస్వస్వయోన్త్రయాణాంవాలోపేలుప్తా । పూ
ముఖాది సాధారణోధర్మగుణక్రియావా - సాదృశ్యప్రతిపాదకాయ
థేవాదయః- చతుర్థామేతేహంకతోక్తాపూర్ణైత్యర్థః॥ కతివయలోపేలు
ప్రైత్యాహ ఏకస్యేతి॥ లోపశాస్త్రీయేస్వారసికేచ॥ తత్త్రాద్యాంవిభ
జతే పూర్ణైతి॥ శ్రిత్యాసాదృశ్యప్రతిపాదనాఞ్ఞాతీ- అర్థతప్తాద్విధీత్య

ర్థః శ్రోత్రీంలక్షయతి సాత్మాదితి॥ ఆర్థీంలక్షయతి ధర్మివ్యవధానేనేతి-
సదృశాభిధానద్వారెత్యర్థః - నను యథేవాదిశబ్దానాం సదృశాదిశబ్దవ
త్సాదృశ్యవిశిష్టార్థపరత్వాభావాతే-వలసాదృశ్యపరత్వం వక్తవ్యం - త
థాసతిముఖంచంద్రశివేత్యత్రముఖంచంద్రసాదృశ్యమిత్యర్థస్సాన్యత్ -
ఎవంచదశదాడిమాదివాక్యవదసంబద్ధమిదం భవిష్యతితిచేన్నత్యం - య
థారాజ్ఞః పురుషఇత్యత్రగుణభూతరాజవిశేషగుణాతాపక్షీలనుశాసనబ
లాదుభయనిష్ఠసంబంధమాత్రముభిదధావాపితద్వారా ప్రధానభూతం
పురుషమప్యాక్షిపతి - తదుక్తంహరిణా-ద్విష్టోప్యసౌపరార్థత్వాద్గుణేషు
వ్యతిరిచ్యతే॥ తతాభిధీయమానస్సప్రధానేప్ర్యవయుజ్యతఇతి- ఎవముప

ర్థాద్వివిధా శ్రోత్రీఆర్థీచేతి । సాత్మాత్సాదృశ్య ప్రతిపాద
కయథేవాదిశబ్దానాం ప్రయోగేశ్రోత్రీ - ధర్మివ్యవధానేన
సాదృశ్యప్రతిపాదకానాం సదృశ సంకాశనీకాశప్రతీకాశా
దిశబ్దానాం ప్రయోగేఆర్థీ - ద్వేఅపివాక్యసమాససద్ధితగత
త్వేనత్రివిధే-ఎవంపూర్ణోపమాషట్ప్రకారా- లుప్తావమాఎ
కానవింశతిభేదా - తేనతుల్యంక్రియాచెద్వతిరితిసదృశాధై
విహితస్యవతేరుపాదానేఆర్థీ తత్రతస్యేవేతివాధైవిహి
తస్యవతేరుపాదానేశ్రోత్రీ । అతఎవసాదృశ్యాధైవిహితస్యవ
తేఃప్రియోగేధర్మోపాదన ఎవాన్వయ సౌకర్యాదనుక్తధ

మానవిశేషగుణాతా యథేవాదయశ్శబ్దాః శ్రుత్యాసాదృశ్యంబోధయం
తోపిశబ్దశక్తిస్వాభావాత్సాత్మాద్యైర్వేణసాదృశ్యవతివర్తంతే- ఎవంచయథే
వాదిశబ్దానాంశ్రుత్యాసాదృశ్యపరత్వాత్తస్ప్రియోగేశ్రోత్రీ- సదృశా
దిశబ్దానాంఅథాత్సాదృశ్యపరత్వాత్తస్ప్రియోగేత్వార్థీతివివేకః - త
యోఃపునఃప్రత్యేకంత్రైవిధ్యమాహ ॥ ద్వేఇతి ॥ ఎకానవింశతి భేదేతివ
క్యమాణప్రకారేణేతిశేషః-వతిప్రత్యయ భేదా దుపమాభేదఇత్యాహ-
తేనతుల్యమిత్యాదిना॥తత్రశ్రుత్యావిశేషమాహ అతఎవేతి ॥ అణో
స్సాదేవాన్వయసౌకర్యాదితిసంబంధః - కూర్తవదిత్యాదివక్యమాణో
దాహరణమేదిధీభానరూపస్య సమానధర్మస్యోపాదానఎవాన్వయసౌక

శ్యాదన్యథా తదభావాన్వ తద్ధితగతాయాంశ్రోత్యాం ధర్మపాదాన
మావశ్యకమితిభావః - కల్పబాదిప్రయోగత్వేతి - ఈషదసమాప్తాదితి
విహితానాం కల్పజ్ఞేశ్య దేశీయర్ ప్రత్యయానాం విభాషానువృత్తివిహిత
తస్యబహుప్రత్యయస్యచప్రయోగిత్యర్థః - అధ్యైవేతి - ధర్మవ్యవ
ధానైవసాదృశ్యప్రతిపాదనాదిత్యర్థః ॥౨॥ ఉద్దామేతి ॥ అత్రయథా
శబ్దప్రయోగాదియంవాక్యగాశ్రోతీత ॥౧॥ భాస్వానివేతి ॥ కథమియం
సమాసగేత్యాకాంతాయామాహ ॥ ఇవేనసమానిత్యసమాసాసృతి - ఇవేన

ర్వాతద్ధితగాశ్రోతీలుప్తానాస్తి-కల్పబాదిప్రయోగత్వాధ్యై
వ ॥౨॥ అథోదాహరణాని ॥ వాక్యగాపూర్ణాశ్రోతీయథా ॥
ఉద్దామోద్యతవిక్రమే కృతయుగే బాహ్యాయాతెగ్యథా
త్రేతాయాం రఘునాయకస్య మహితఖ్యాతౌ భుజాయాం
యథా । దోర్దండేవయుధిష్ఠిరీస్యవిలసచ్ఛౌర్యేయథాద్వా
పరేవిప్రభాగ్యకలౌ తథైవరమతేత్యోన్యంప్రభర్తుర్భుజే ॥
౧॥ సమాసగాపూర్ణాశ్రోతీయథా ॥ భాస్వానివోద్యనున్నద
యాద్రిలంబీభద్రా సనస్థోవరపీఠరుక్మః । ఉత్పశ్యతామం
ధ్రీపురీజనానాం నేత్రాబ్జజాడ్యంశమయశ్యశేషం ॥ అత్రభా
స్వానివేతిఇవేనసమానిత్యసమాసః ॥ ౨ ॥ తద్ధితగాపూర్ణా
శ్రోతీయథా ॥ కూర్మవచ్ఛేషవద్గోత్రగిరివద్దిబ్బహేభవత్ । భు
జేప్రతాపరుక్మధురీణేభాతిమేదనీ ॥౩॥ వాక్యగాపూర్ణాఅ
ధీయథా ॥ తైస్తైర్మహీపాలనసంవిధానైస్తైస్తైప్రజారంజ

సమాసోవిభక్త్యల్పవశ్య పూర్వపదప్రకృతిస్వరంజేతి వార్తికాదితి
శేషః ॥౨॥ కూర్మవదితి ॥ తత్రతస్యేవేతిసప్తమీసమాధాదివాగ్ధేవతి
ప్రత్యయః - అతేవేయంతద్ధితగాశ్రోతీ - ధురంవహతీనిధురీణేధురంధ
రే - భుస్సర్వధురాదిత్యత్రభిభవతియోగవిభాగాప్తప్రత్యయః - గాంభీర్య
గరిమాతస్యసశ్యంగంగాభుజంగవదితీత్యేవేతివతేరుదాహరణం ॥ ౩ ॥
తైస్తైరితి ॥ మహీపాలనసంవిధానైర్వాపీకూపతటాకాదినిగ్నైర్జైరిత్య
ర్థః - ప్రజారంజనవైభవైఃచోరాదినివారణపూర్వకైఃపాలనవిశేషైరి

త్యర్థః - అత్ర దాశరథే ససమాన ఇతి వ్యాసేన సమానశబ్దోపాదానాదాద్ధి
యముపమానావ్యాకతాచ ||౪|| తాద్యగితి || హరిదీప్త్యరణదిక్పతినాసద్
శోహరిదీప్త్యరసంకాశ ఇతి నిత్యసమాసః-స్వరుత్తరపదేత్వమితి | నిభసం
కాశనీకాశప్రతికాశోపమాదయ ఇత్యమరకోశే నిభాదిశబ్దానాముత్తరః
దనియమాత్-అతఏవ సమాసగతేయమార్థి ||౫|| హేమాచలవదితి || ఔ
న్నత్యాదౌ మేర్వాదితుల్యంభాతీత్యర్థః - అత్ర తేనతుల్యమితివిహితస్స

నవైభవైశ్చ | విరాజతేసంప్రతికాకతీయలక్ష్మపతిర్దాశర
థే ససమాసః ||౪|| సమాసగాపూర్ణాఆర్థియథా|| తాద్యక్వా
లనసామర్థ్యసంపదాకాకతీత్వరః | హరిదీప్త్యరసంకాశశ్చ
స్త్రీమధ్యమవిప్లవం||౫||తద్గితగాపూర్ణాఆర్థియథా|| హేమా
చలవదౌన్నత్యేగాంభీర్యక్షీరధుసంపత్ | ప్రతాపేభానువ
ద్భాతివీరరుద్రనరేశ్వరః || ఏషాదాహరణేషు ఉపమయోప
మానసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానిచత్వారిని బద్ధానీ
తిపూర్ణత్వం ||౬|| అథలుప్తోపమాయాఉదాహరణాని || అను
క్తధర్మావాక్యగాశ్రోతీలుప్తాయథా|| యథారుచాంస్వామి
నిచక్రవాక్యోయథాచసేహారదుచాచకౌర్యః | యథాప్రసూ
నస్త్రబకేభ్రీమర్యస్తథాప్రజాః కాకతివీరరుద్రే ||౭|| అను
క్తధర్మసమాసగాశ్రోతీలుప్తాయథా || ప్రతాపరుద్రదేవ
స్యపాదపీఠీమనారతం | ఆరాధయతి ధూపాలాః ప్రణతాదే
వతామివ||౮||అనుక్తధర్మావాక్యగాఆర్థిలుప్తాయథా || కా

వతేః ప్రయోగాదాధీయంతర్ధితగతా || ఏషాదాహరణేషు ఉపమానాది
చతురంగనిబంధనాత్పూర్ణత్వమిత్యాహ - ఎష్వితి ||౬|| అథలుప్తోదాహ
రణేషు ప్రథమంధర్మానుపాదానేపంచోదాహరణానిక్రమేణాహయతే
త్యాదిరుచాంస్వామినిసూర్య - వీరరుద్రేవర్తంత ఇతి శేషః - అత్రప్ర
తాపాష్టోదపారస్యానాంధర్మాణామనుపాదానం ||౭|| ప్రతాపేతి || ఆ
త్రపాదపీఠీదేవతయోస్సమానోధర్మస్సంపత్ప్రదత్వమనుక్తం - అనుక్త
ధర్మాంతర్ధితశ్రోతీలుప్తానాస్తీత్యుక్తం || ౮ || కాకతీతి || దంభోల్లింగ్ఘ్రి

ప్రేరణనిధ్యనిభిస్తుల్యంతద్వద్భీషణమితిగమ్యతే || ౯ || శశ్వదితి||వసోక్
పారాసదృశీమలకాసమానాం-వైభవఇతిలోకం ||౧౦|| ప్రతాపరుద్రే
తి || కందర్పకల్పంకందర్పసదృశం- రూపసంపదతిశేషః - ఈషదసమా
ప్రాకల్పప్రీత్యయః - ఇయమెకలాపెలుప్రాపంచవిధా ||౧౧|| అథద్విలా
పెలుప్రాంక్రమణోదాహరణః || దుగ్ధాణవీయతీత్యాదినా || ఆత్రోప
మానాదాచారఇతికృష్ప్రీత్యయః-కృచితీకారః - ధావశ్యనుక్రసాధ
ర్యంగమ్యతే - అంభోధీదదుగ్ధాన్లవానివాచరతీత్యుక్త వాక్యేత్ర

కతిత్త్యుచిత్తైత్రప్రస్థానపటహద్వనిం । తుల్యందంభాభినిర్ఘ్న
మైశ్శృణ్వంశ్యరిమహీభృతః ||౯|| అనుక్తధర్మాసమాసగా
ఆధీణుప్తాయథా|| శశ్వత్పురీమెకశీలాభిధానాంవసోక్సా
రాసదృశీమేవేత్యు । నమంతిభూపాభువికాకతీయరాజ్యప్ర
తిష్ఠాంబహుమన్యమానాః||౧౦||అనుక్తధర్మాతద్ధితగాఆధీణు
ప్తాయథా|| ప్రతాపరుద్రనృపతెర్జగన్మహితతేజసః| కందర్ప
కల్పనూకారంపశ్యంత్యంద్రపురుండ్రయః || ఎఘాదాహరణే
షుధర్మస్యానుపాదానం || ౧౧ || అనుక్తధర్మేవాదికర్మకృ
చాలుప్తాయథా||దుగ్ధార్ణవీయత్యంభోధీకైలాసీయతిభూధ
రా|| ప్రతాపరుద్రదేవస్యయశోవైశద్యవైభవం||౧౨|| అ
నుక్తధర్మేవాదిరాధారకృచాలుప్తాయథా || శ్రీడాద్రీయతి
గోత్రజైలశిఖరెష్వాస్థానసద్వీయతిద్వీపేష్వభిషుదీప్తికీయతి
హరిత్యైకాంతగేహీయతి । ఉద్యానీయతీసువర్వతతతార

క్రాంతంకర్మద్వయం - తతోపమానకర్మణాంతర్భూతత్వాత్తదపెక్ష
యాసావకర్మకోధాతుః-తదుక్తం - ధాతోరథాంతరేవృత్తైథాంత్య
థేనోపసంగ్రహాత్ । ప్రసిద్ధేరవివక్షాతః కర్మణోకర్మికాక్రియేతి - క
ర్మాంతరాపెక్షయాతుకర్మకవివ-యథాపాభగవాన్భావ్యకారః - ద్వే
హ్యత్రకర్మణీ - ఉపమానకర్మైవమేయకర్మచేతి - ఉపమానకర్మాంత
ర్భూతముపమయేనకర్మణానకర్మకోభవతీతి - ఏవమన్యత్రాపిప్రప్తవ్యం
౧౨|| శ్రీడాద్రీయతీతి|| ఆస్థానసద్వసభామండపః - దీప్తికాః శ్రీడాస

రాంసి- సీమవర్వతోలాకాలాకః- సుపర్వాచలామేగుః - క్రీడావర్వ
తాదిష్వివ కులవర్వత శిఖగాదిష్వాచరతీత్యత్ర సుఖసాధనత్వం సాధ
ర్వ్యంగమ్యతే-అధికరణాచ్చేతి వచనాత్క్యచ్ ప్రశ్నయః - క్రీడాద్రీ
యతీత్యత్ర అకృతస్సర్వధాతుకయోరిఃదీర్ఘః - అన్యత్రయథాయోగం
టిలాపేక్యవిచేతీకారః ॥౧౩॥ పశ్యంతీతి ॥ ఆత్మజంపుత్రమివదృష్ట్వాఆ
త్మజవర్మం-ఎవము త్వరశ్రాపిర్నప్రప్యం - ఉపమానేకర్మణిచేతిణముల్ప
త్యయో కషాదిత్వాత్సర్వత్రపశ్యంతీత్యనుప్రయోగః - అశ్రాస్త్యజసఖ్యా
దీనామిందునుండాకినీ ముఖ్యానాంచోపమానోపమేయ భావేనైర్మల్యమే

శ్యేసుపర్వాచతే ప్రాసాదీయతివీరరుద్ర సృపతేస్సృగఃప్ర
తాపోదయః ॥౧౩॥ అను క్తధర్మైవాదికర్మణములాలుప్తాయ
థా ॥ పశ్యంత్యాత్మజనర్మమిందునునురస్తోతసిష్టానంసస్సఖీ
దర్మంక్షీరపయోనినిప్రియసుహృద్గంగిరింరాజతేం । లీలా
దర్మణదర్మమన్యదమలం తా గాదిహాగావళీదర్మం ఖేలతివీరరు
ద్రసృపతేఃకీర్తిర్జగద్వ్యాపినీ ॥౧౪॥ అను క్తధర్మైవాదికర్మ
ణములాలుప్తాయథా ॥ నృపేషుశిశ్నోవిధిదండచారంకాంతా
సుపుష్పాయుధధన్వచారం । ప్రజాసుచాలంబనయష్టిచారంవ
రశ్యయందుద్రనరేంద్రఖడ్గః ॥ ౧౫ ॥ అను క్తధర్మైవాదికర్మ
పాలుప్తాయథా ॥ సుధాప్రవాహాశితతామసతాంకాలకూ

వసాధర్మ్యమూలమితిగమ్యతే ॥౧౪॥ నృపేష్వితిశిశ్నోవిధేర్దండఃశిశ్నో
విధదండభితితాదధ్యై అశ్వసూసాదివత్ వస్త్రీసమాసః - సభవచరిత్వా
తచ్ఛారమితి ఉపమానేకర్మణిచేతివకారాత్ర ర్తరిణముత్ - కషాదిత్వా
చ్చురతేరనుప్రయోగః - అత్రభీషణోద్దీపనవిశ్రాంతభూమిత్యానాంక్ర
మేణసమానధర్మత్వమున్నేయం ॥౧౫॥ సుధేతి ॥ గుణజ్యోత్సాహవిజృం
భితంకర్మ - సుధాప్రవాహాశితవాచరతిసుధాప్రవాహతీ - తద్వజ్ఞాభ
భ్యుమిత్యర్థః-కాలకూటమివాచరతికాలకూటతి -తద్వదసహ్యమిత్యర్థః
సర్వప్రాణిపదికేభ్యః క్విచ్ఛాచార ఇత్యేక ఇత్యాచారై క్విచ్ఛ్రీత్యయః-
అత్రాచారస్య సమానధర్మత్వం మన్యమానః కావ్యప్రకాశకారప్ర

ద్వాచకస్యక్తివస్సుర్వలోపాది వాదిలోపాచ్ఛద్విలోపః - కృజాదాతు
ప్రత్యయశ్రవణాదేకలోపపవేత్త్యాహ - విద్యానాథస్తు కర్తరికృజాదా
వస్తునానధగ్ధాంతరోద్భావనాశక్తైకథంచిదాచారస్సాధర్మ్యం - కర్తృణో
కృజాదాతూపమానోపమేయగతోధానశ్యాదిరేవ సమానధర్మోనాచా
రమాత్రం తస్యాన్యధర్మత్వాదితి వస్యమానః కృజాదావపి ద్వ్యలోపః ఇ
త్యాహ ఎమూదాహరణేషు ద్వయోరనుపాదానమితి ॥ ఎతదేవపరిపక్తి
అంభోధీనిత్యాది॥ ఇవశబ్దోంతర్గతఇతిగవ్యమానాథఇత్యథః - ఎవద్య
థోదాహరణ మస్తదుద్ఘాటిత ధావశ్యాదిసాధారణధర్మస్యాప్యవలక్ష
ణం- తస్యలు ప్రత్యమితిప్రయుక్త్యమిత్యథః- యదాహకైయటః- గ

టతి । వీరరుద్రనరేంద్రస్యగుణజ్యోత్సాహవిజృంభితం ॥ ఇతి
దశోదాహరణాని॥ ఎమూదాహరణేషుద్వయోరనుపాదానం॥
అంభోధీన్దుగ్ధార్ణవీ యతీత్యత్ర కర్తృకృచి దుగ్ధార్ణవనివక
రోతీతి- గోత్రశిఖరేషుశ్రీడాద్రీయతీత్యాధారకృణి శ్రీడా
ద్రిష్వివవర్తతఇతి - చంద్రమాత్మజదర్శం పశ్యంతీతికర్తృణ
ములితత్మజమివపశ్యంతీతి- శిక్షావిధిదండచారంచరతీతికర్తృ
ణములిశిక్షావిధిదండ ఇవచరణీని ఇవశబ్దోంతర్గత ఇతితస్యలు
ప్రత్యం. ॥ ౧౬ ॥ అనుక్తధర్మే వాదిః కర్తృకృచాలు
ప్తాయథా ॥ జ్యోత్స్నీయంతిపుగ్ధీయంతి చండీయంతిసర్వ

జ్యమానాథస్యాప్రయోగఎవలోపఇతి - క్విబంతో దాహరణంతుసర్వ
సంప్రతిపన్నత్వానవివృతమితిప్రప్తవ్యం॥ ౧౭॥ క్వచిత్త్రిగోపెలుప్తా
మాహ అనుక్తేతి॥ ధర్మస్సమానధర్మస్యాస్తీతిధర్మిఉపమేయం - తచ్చే
వాదిశ్చానుక్తేయతాసావనుక్తధర్మేవాదిః - అనుక్తోపమేయేవాదిరి
త్యథః- ధర్మలోపస్తుప్రసిద్ధః - కర్తృకృచేతి- యత్రకృచ్ఛక్రియేప్ర
కృతిభూతస్యోపమానస్యకర్తృణః కతైవోపమేయంతేనేభ్యోద్రప్తవ్యః-
కేవలకర్తృకృచ్ఛక్రియయ్యైవాభావాత్ ॥ తేనలుప్తామదాహరణిజ్యో
త్స్నీయంతీతి ॥ జ్యోత్సామివాచ్ఛానమాచరంతీత్యత్ర అత్తన ఉపమే
యస్యేవాదేస్సాధర్మ్యస్యచైర్మల్యాదేశ్చానుపాదానాత్త్రిగోపెలు

ప్రైయమితిభావః- ఆచారసాధర్మ్యవాదినాంతుద్విలాపవచ- తదు క్తంకా
వ్యప్రకాశే - క్యచీవాద్యుపమేయావతి - నచకీర్తిమహేచ్ఛాన్యశ్చ
పమేయోపాదానం- ఉపమానాపేక్షయాభిన్నవిభక్తికత్వాత్ - సచైత
దను సారణ జ్యోత్స్నీయంతీత్యప్ర జ్యోత్స్నాక్షవాచరంతీతి సమానవిభ
క్తికత్వకల్పనముపపద్యతే- కర్తృక్యశ్చ శ్రీత్యయస్యానుశాసనవిరుద్ధత్వా
త్ - శుభాశ్రితిసమానధర్మోపాదానం - తస్యాకర్తృభూతకీర్తిపశేవణ
త్వేనతత్రైవోపక్షీణత్వాదిత్యలఘుతిప్రసంగేన॥ ౧౭॥ పునరపిధర్మైవా
దిలాపేలుప్తామాహ శేషాయత ఇతి॥ శేషశ్చవాచరంతీతి శేషాయతే-కర్తుః
క్యజ్జులూపశ్చైతిక్యజ్జుశ్రీత్యయేడిత్వాదాత్మనేపదం-అత్రోపమానకర్తురం
తర్యుతత్వాదుపమయకత్వాసకర్తృకత్వమితిభావ్యకారః - అత్ర

తః॥ ప్రతాపరుద్రస్యపతేశ్శుభాశ్రికీర్తిమహేచ్ఛాన్యః॥ అ
త్రకీర్తినాంస్వరూపముపమేయం॥ ౧౭॥ అను క్తధర్మైవాదిక
ర్తృక్యజాలుప్తాయథా॥ శేషాయతేనుహింవోధుంకల్పశా
ఖాయతేథిన్దా॥ ప్రతాపరుద్రదోర్దండః కాలదండాయతే
ద్విషాం॥ ౧౮॥ అనుక్తపమానావాక్యగాలుప్తాయథా॥ వ
దాన్యోనాన్యోస్తీలిజగతి సమోరుద్రస్యపతేశ్శుభాశ్రికీర్తి

మహివహసలక్షణస్యసాధర్మ్యస్యోపాదానాత్కల్పశాఖాయత ఇత్యాది
కమేవోదాహరణం- శేషాయత ఇత్యేతదేకలాపశ్యేతివివేకః - అతఏవా
న్యప్రకరణాదుతర-వః- అతపవంకర్తృణములిక్విపిచ సమానధర్మస్యో
పాదానానుపాదానాభ్యాందైవ్యః ధ్యంర్రప్తవ్యం॥ పురుషవ్యాఘ్రశ్రీత్య
ప్రసామాన్యప్రయోగపవసామానాధికరణ్యాశ్చమానస్సంభవతి-తదు
క్తంహరిణా - వ్యాఘ్రశ్రీభ్యోయదాశౌర్యాత్పురుషార్థేపతిష్ఠతే । తదాధి
కరణాభేదాత్సమాసస్యాస్తీసంభవః । శూరశబ్దప్రయోగేతువ్యాఘ్రశ్రీ
భ్యోమృగేష్ఠిః । భిన్నేధికరణే వృత్తైస్త్రుతనైవాస్తీ సంభవఇతి - అతో
త్రధర్మలూపాదివాదేరభావాచ్ఛానుక్తధర్మైవాదిసమాస గాలుప్తై
త్యేవభద్రోత్రత్య పుస్తకేష్య భావాదున్నయః॥ ౧౮॥ ఉపమానా
నుక్తవాక్య సమాస గతత్వేవోదాహరణ ద్వయంక్రమేణాహ వదా

స్వత్తితి || గతమేతత్ || దుర్రస్థవతే ససమో వదాన్య ఇత్యుప మేయ
వాచకసమాన ధర్మాణాంప్రయోగః - ఉపమానంతునోక్తం || ౧౮||
వీరరుద్రసమత్తితి సమాసేనోపమేయవాచకయోఃప్రయోగః - రంజ
నాద్రాజేతిసాధర్మ్యకథనం || ౨౦ || పూర్వవద్ధర్మోపమానానుక్తావుదా
హరణద్వయమాహ లోకత్తితి || కీర్త్యాతుల్యంనుధురంవస్తుకిమపి నాస్తీ
త్యథాః-అతఏవసాధర్మ్యోపమానయోరనుపాదానం - యన్మాధుర్యవి

ఘాపిహితహరిదీశౌనయశసః | సమంతాదుద్యాతైర్ద్విరద
మదగంధైస్సరభయః క్రియంతే యద్వి ద్వజ్జనమణి గృహ
ప్రాంగణభువః || ౧౮|| అనుక్తోపమానా సమాసగాలుప్తా
యథా || వీరరుద్రసమోరాజా నాస్తీ నాస్త్యైవభూతతే |
యస్యధర్మానుబంధేనకలిఃకృతయుగీకృతః || ౨౦|| అనుక్తధ
ర్మోపమానావాక్యగాలుప్తాయథా || లోకేకాకతివీరరుద్ర
స్థవతేరుద్దామభూమశ్రియః కీర్త్యా కార్తికాముదీ ధవళ
యాతుల్యంనకించిత్రోద్దిత్ | యన్మాధుర్యవిజృంభితక్షత
విషాంగ్రివాంవిలూక్యాధునా కంతాహింగన మిశితుర్వితనుతే
నీరంధ్రీయద్రేస్సుతా|| ౨౧ || అనుక్తధర్మోపమానాసమాస
గాలుప్తాయథా|| ప్రతాపశ్రీతుల్యంక్వచిదపి సభూతంనవభ
వన్నభావితైగ్రిలాక్యేకిమపిజయినఃకాకతివిభాః | యథాలా
కాలాకక్షితిధరతేషుర్గదృషదః ప్రకాశంతేనక్తందివము
దితరోదిపరిచయాః || పూర్వోదాహరణ ద్వయే వదాన్యో

జృంభితైఃసాఘః కీర్తైర్మాధుర్యాతిశయై రిత్యనేనసాధర్మ్యోపాదా
ననుతినశంకనీయం- తస్యవాక్యాంతరగతత్వాత్ - కింతుమాధుర్యమేవ
సాధర్మ్యంవివక్షితం- నకాముదిధవళత్వాదికమిత్యనేనసూచ్యతే|| ౨౧||
ప్రతాపేతి|| లోకాలాకక్షితిధరతేషు పాశ్చాత్యేవ్యపీతిభావః - అ
ర్గదృషదసూర్యకాంతాః - దేశతఃకాలతశ్చపరిచ్ఛేదాతీతత్వాత్ప్ర
తాపశ్రీతుల్యంనాస్తీత్యతోపమేయ వాచకయోరేవోపాదానం || ౨
మూదాహరణేష్వాద్యయోరేకలోప మంత్యయోశ్చ ద్విలోపంవివినక్తి

పూర్వేతి॥ అశ్రోదాహరణ చతుష్టయే ప్రతీపాలంకార సాంకర్యం వార
యతి ఎవ్వరితి॥ ఆక్షేపణమనానన్యకై మథాక్షేపకథ్యతే । యద్యోపమే
యభావస్యోద్భవ శ్రీపముదాహృతమితి లక్షణానుసారేణ ద్వివిధస్యా
పిప్రతీపస్యేహనుప్రవేశభావాన్నతత్సాంకర్య శంకాకళంకావ కాశ
ఇతిభావః॥ ౨౨॥ అసతామితి॥ ఉష్ణభానురీప ఉష్ణముష్ణ భానూష్ణ మిత్యత్ర
వాచకమాత్ర లాపాదేకతాపేలుప్తాసమాసగా - సర్వస్యాపిశబ్దస్య
శబ్దాంతరసంబంధేన విశేషవాచిత్యా దుష్టాదిశబ్దానాం తేభాశ్చేనసా
మాన్యవచనత్వాభావేపి భాష్యోక్తరీత్యా సమాసాత్పుర్వం సామాన్య

నాన్యోస్తీతిరాజేతి శబ్దాభ్యాంవితరణ శీలత్వప్రజా రుజక
త్వసాధమ్యముక్తం- అనంతరోదాహరణద్వయేధమస్యా
న్యనుపాదానమిభిః ॥ ఏషుచతుర్మాదాహరణేషునప్ర
తీపాలంకారశంకా - ఉపమానస్యాక్షేపాభావాత్ - ఉప
మేయస్యాధిక్యావివక్షణాచ్చ - యతోపమేయస్యాధిక్యవివ
క్షయాఉపమానత్వముచ్యతేతత్రైవప్రతీపాలంకారః॥ ౨౨॥
అనుక్తేవాదిఃసమాసగాలుప్తాయథా ॥ అసతాముష్ణభానూ
ష్ణంసతాంశీతాంశుశీతశం । ప్రతాపరుద్రదేవస్యచరితంపి
శ్వమంగళం॥ ౨౩॥ అనుక్తధర్మైవాద్యపమానాసమాసగా
లుప్తాయథా॥ కాకతీంద్రోరణేభాతభీమసేనపరాక్రమః ।
కింత్వదుశ్శాసనా సుర్వైస్యస్య ప్రత్యగ్ధిపాధివాః॥ అత్రభీమ
సేనస్య పరాక్రమభవ పరాక్రమోయస్య సభీమ సేనప

వచనత్వేన ఉపమానానిసామాన్యవచనైరికసమాసః॥ ౨౩॥ సమాసే
త్రిలాపముదాహరణి కాకతీంద్రభిః॥ భీమసేనపరాక్రమభవదుశ్శుభాః
పరాక్రమోయస్యాసాభీమసేనపరాక్రమః॥ అత్రవిశేషమాహ కింత్వి
తి॥ దుశ్శాసనోదుర్యోధనానుజితత్సహితాభీమసేనప్రత్యగ్ధినః - వీరరు
ద్రవైరిగుప్తత్రహితాభిప్రాప్తీతికోథః - దుశ్శరంశాసనంస్యవి
షయంయహంతేదుశ్శాసనాః దుస్సాధాః తేనభవంతీత్యదుశ్శాసనాః-
నైర్వపిసాధాత్వభవః॥ త్రిలాపందర్శయతి అత్రేతి॥ ధర్మైవాద్యప

మానలుపైతి - ధర్మైవాద్యోగముమానార్థత్వాల్లుప్రత్యం - ఉపమా
నస్యతువాద్దికాదితిథానః- తథాహి - సప్తముసమానపూర్వపదస్యబ
హువీహిర్వాచోత్తర పదలూపశ్చేతి వాతీకం - అస్యాథః-సప్త
మ్యంతంతావదాస్తాం - ఉపమానంపూర్వపదంయస్యసమాసస్యతస్య
శబ్దాంతరేణబహువీహిః - పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపదస్యచలో
పఇతి - ఏతేనేదంఫలితం - అశ్రోపమానశబ్దేనముఖ్యోపమానభూతస్యభీ
మసేనపరాక్రమస్యాశ్రయోభీమసేనోలక్యతే- తత్పుర్వపదస్యభీమ
సేనపరాక్రమ ఇత్యస్యసమాసస్యోపమేయవాచినా పరాక్రమశబ్దేనబ
హువీహిః-భీమసేనపరాక్రమఇవనుస్సహంపరాక్రమోయస్యేతి - త
తఃపూర్వసమాసావయవస్యోత్తర పదస్యముఖ్యోపమానపరాక్రమశబ్ద
స్యలూపఇతి - తేనధర్మైవాద్యుపమానానాంలాపాత్ప్రిలోపవతీసమాస
గా॥అత్రాయంసంగ్రహః ॥శ్లో॥ సమాసోవాదిలాపేస్యాదేకావృత్తి

రాక్రమఇతిధర్మైవాద్యుపమానలుప్తా ॥ ఇతిలుప్తోపమా
దర్శితాః ॥౨౪॥ అథసాధారణ ధర్మోపాదానేద్వైవి
ధ్యం - ధర్మస్యసకృదుపమానోపమేయగతత్వేననిర్దేశః
ఉభయగతత్వేనపుథగుపాదానంచ । పుథగుపాదానంచ

వాక్యగే । ద్వేలూపఉపమానస్యవాక్యతద్ధితవృత్తిగాః౧. ధర్మానుక్తాపం
చచైకలోపేష్టేమిలితాభిదాః । కర్మాధారక్యచాకర్మకర్తృశ్చణములా
క్విపా౨. క్యజాకర్తర్యుపమితవృత్త్యాచేవాదిధర్మయోః । అనుక్తాసప్త
ధర్మోపమానలోపేసమాసగా౩. వాక్యగాదద్విధేత్వేవంస్విలోపేనవ
కీర్తితాః । క్యచోపమానాన్యలోపేస్యాదేకాన్యాసమాసగార. ఉపమే
యాన్యలోపేద్వైస్యాతామేవంప్రీలాపగే । లుప్తాభేదామిలితాన్యరే
వమేకోనవింశతిః౪. పూర్ణాభిసహపక్షిస్తుభేదాన్యః పంచ౧౫తిః ।
ద్వైశ్రోత్య ధర్మలూపేన్యాఅథ్యసప్తపక్షిస్తుతాః౬. కుత్రచిత్క
ర్మణములితథాచారక్విపిక్యజే । ఎకలోపేవిలుప్తాస్యాధర్మోపాదానసం
భవాది౭. ॥ ౨౪ ॥ సమానధర్మోపాదానైసర్వభేదసాధారణంవిశేష
మాహ అథేతిద్వితీయంద్వైధావిభజతి పృథగితి॥ తత్రాద్యంలక్యయతిపి

కస్యైతి॥ ద్వితీయం బహుయతి ద్వయోరి॥ ద్వయోః - సదృశయోరితి శేషః
తేన ధర్మా పెత్తో వస్తుప్రతివస్తుభావః - ధర్మ్యపేక్షస్తువింబప్రతివింబభా
వభితి ఫలితం॥ నృపాభ్యః॥ అత్ర సమానధర్మస్య సకృన్నిదేశం యోజయతి
అత్రైతి॥ ౨౫॥ ద్విధాని దైశభిః ఉపమానగతత్వేనోపమయగతత్వేనచ
తిభావః॥ వంశభిః॥ పరిష్కృతశ్చత్ర - సంపరిభ్యాంకరోతా భూమణభి

వస్తుప్రతివస్తుభావేన వింబప్రతివింబభావేన
చ ద్వివిధం ఏకస్యాథ స్వశబ్దద్వయేనాభిథానం వస్తుప్రతివస్తు
భావః - ద్వయోరథ్యోర్ధ్వోర్ధ్వపాదానం వింబప్రతివింబభా
వః॥ సకృన్నిదేశోయథా॥ నృపాః ప్రణతమూర్ధానః సేవంతే
కాకతీశ్వరం॥ అసాధూనాంపినేతారం గురుంశిష్యాభివాభి
తః॥ అత్రనరేశ్వరాణాం శిష్యాణాం వప్రణతమూర్ధానభిస
కృదేవసాధర్మ్యముక్తం - తథా అసాధూనాంపినేతారమితి
రాజ్ఞోగురోశ్చతుల్యధర్మత్వం సకృదేవోక్తం॥ ౨౬॥ వస్తుప్రతి
వస్తుభావేన ద్విధాని దైశోయథా॥ వంశోయంకాకతీయానాం
వీరరుద్రేణ భూషితః॥ అన్వనాయః కకుత్స్థానాం రామేజ్జేవ
పరిష్కృతః॥ అత్ర భూషితపరిష్కృతశబ్దాభ్యామేకాథప్రతీ
తేర్వస్తుప్రతివస్తుభావః॥ ౨౭॥ వింబప్రతివింబభావోయథా॥
స్ఫురచ్ఛ్వేతాతపత్రశ్రీః కాకతీయనరేశ్వరః॥ హేటకాత్రిరి
వాభాతిశ్యం గంగసంగమండులః॥ అత్ర శ్వేతాతపత్రచంద్ర
మండులయోసాన్యశ్వేన కాకతీంద్రసువర్ణాచలయోసాన్య
దృశ్యమితి వింబప్రతివింబభావః (వస్తుతోభిన్నయోరప్యవమా
నోపమేయధర్మయోః పరస్పరసాదృశ్యాదభిన్నయోః పృథ

సుడాగమేషత్వం - అత్ర సంబంధిభేదేన భూషిత పరిష్కృతశబ్దాభ్యాంస
మానధర్మకథనాద్వస్తుప్రతివస్తుభావః॥ ౨౮॥ స్ఫురదితి॥ అత్ర శ్వేతాతప
త్రస్యోందుమండులం ప్రతివింబతయానిర్దిశ్యతే॥ కాకతీంద్రసువర్ణాచల
యోస్ఫురూపతసాదృశ్యాభావాద్వి శేషసాదృశ్యనిబంధనం విశేష్య
సాదృశ్యమితి క్రవ్యం॥ సేవవింబప్రతివింబభావభిత్వాహ అత్రైతి॥ ౨౯॥

ప్రకారాంతరేణవిభాగమాహ అపరమితి॥ సమస్తానివస్తూన్యవయవ్యవ
యవాశ్చవిషయాన్యస్యాస్యకుప్తవస్తువిషయా - అవయవావయవినోరే
కదేశేవర్తత ఇత్యేకదేశవర్తిని॥ అద్యాముదాహరణి విభాతీతి॥ మరుత్వా
నిండ్రః- తసామత్వగ్ధభిభాసంజ్ఞాయా- పదకార్యంసభవతి- యయితమి
తోర్వత్వం - ఇయమనేకేవోపమేతికేచిత్ - ఇవశబ్దాంతరప్రయోగపా
సరుక్త్యావత్తైరేకేనైవాలమితివిద్యాధరః॥ ౨౧॥ ద్వితీయాముదాహరణి॥

గుపాదానం వింబప్రశింబభావభిత్వాటంకారికసమయః॥)

౨౨॥ అపరమపి ద్వైవిధ్యమస్యాటంకారస్యసకుప్తవస్తు
విషయా ఏకదేశవర్తినిచేతి॥ యథాక్రమంద్వయోరుదా
హరణం॥ విభాతిభూర్ద్వారివ కాకతీం త్రపురీవిరాజత్యనురా
వతీవ॥ పారాఃప్రథంతే త్రిదశాభివర్ధింధత్వైవరుత్వానివపీ
రరుద్రః॥ ఏషాసమస్తవస్తువిషయా॥ ౨౩॥ ఏకదేశవర్తి
నియథా॥ ద్విపైశ్చరద్భిర్ధరణీధరైర్వాతు రంగమశ్రేణిభి
రూర్తిభిర్వా॥ నానాయుధైర్వ్యాశబలగ్రహైర్వాబలంత్రి
లింగాధిపతేర్దురాపం॥ అత్రత్రిలింగాధిపతేర్బలంసముద్ర
వేత్యథాత్ ప్రతీతేరేకదేశవర్తిత్వం॥ ౨౪॥ మాలారూపేణా
ప్యయమలంకారోద్యత్యతే॥ యథా॥ కుండలికుముదతిహంసతి
హారతిహరతిక్షపాకరతి॥ కైలాసతివయశశ్శీవైశద్యంవీర
రుద్రస్య॥ అత్రైకస్యోప మేయస్యానేకోపమానదర్శనాన్తా
లాత్వంఉపమాయాం॥ భేదాభేదసాధారణస్యసాధర్మ్యస్య

ద్విపైరితి॥ ధరణీధరైర్తైనాకాదిభిఃసర్వత్రవాశబ్దభివాధై - వాస్యాద్వి
కల్పాపకయోరెవాధైపిసముచ్చయితవిశ్వః- త్రిలింగాధిపతేరంద్రదే
శాధీశ్వరస్య- నాటకేవ్యున్నతిరుక్తా॥ ౨౫॥ ఏకస్యేవోపమేయస్యబహూ
పమానోపాదానమాలాపమా తాముదాహరణి కుండతీతి॥ సర్వత్రా
చారేక్విప్రీత్యయః॥ సాధర్మ్యంత్రివిధం భేదప్రధానమభేదప్రధానంభే
దాభేదప్రధానంచేతి - తత్రాద్యంవ్యతిరేకాదాద్వితీయంరూపకాదాత్వ
తీయమత్రేత్యాహ ఉపమాయామితి॥ యదాహభగవాన్శ్శుప్యకారః॥

యత్ర కించిత్సమాన్యం కశ్చిచ్ఛ విశేషస్తతోపమానోపమేయభవత్యతి॥ ఫణితిరివమతీమతిరివ శేష్టాచ్యైవకీర్తిరిత్యాదిరశనోపమాదికమన్యతోర్రక్షవ్యమిత్యాహ పవమతి॥ 30॥ భద్రాభద్రసాధారణసాధర్మ్యమాలెఘాపమానం తరంప్రతీయమానవస్తుకయోరెకవాక్యాశ్రయమనన్యయంబక్షయతి ఏకస్యే॥ ఏకస్యైవోపమానోపమేయభావానన్యయాదన్యర్థేయంసంజ్ఞా॥ వాచ్యాభిప్రాయోనోపమేయస్యైవద్వితీయసదృశనివృత్తిలక్షణవ్యం గ్యాభిప్రాయోనోపమానత్వమన్వేతీగ్యాభిప్రాయేణవ్యాచ్యై యత్రద్వితీయేతి॥ ఉదాహరతి సంత్యతి॥ ఉపమానభావాన

ప్రయోజకత్వం - ఏవంభేదాంతరంయథాసంభవముదాహ

— ❧ అనన్యయాలంకారః ❧ —

రవ్యం॥ 30॥ ఏకస్యైవోపమానోపమేయత్వేనన్వయోమతః॥ యత్రద్వితీయ సబ్రహ్మచారీనివృత్త్యర్థ మేకస్యైవోపమానోపమేయభావోనిబధ్యతే అసావనన్వయాలంకారః॥ యథా॥ సంతతులోకేసువగ్లాదిరత్నాకరసుధాకరాః॥ తథాపివీరగుద్రోయంవీరరుద్రశివస్వయం॥ 31॥ పర్యాయేణద్వ

— ❧ ఉపమేయోపమాలంకారః ❧ —

యోస్తస్మిన్నుపమేయోపమామతా॥ తస్మిన్నిత్యుపమానోపమేయత్వపరావర్తః॥ యథా॥ ధర్మోర్ధ్వశివపూర్ణశ్రీరథోధ

హైఃకింతైరితిభావః॥ 31॥ అనన్వయవైలక్షణ్యేనవాక్యభేదాశ్రయముపమేయోపమాలంకారంబక్షయతి పర్యాయేణైతి॥ పర్యాయోయాగపద్యాభావః - ద్వయోరుపమానోపమేయయోః॥ తచ్ఛబ్దిస్యప్రకృతానన్వయపరావర్తంవారయతి తస్మిన్నితి॥ ద్వయోరుపమానోపమేయభావవినిమయేసత్త్వపమేయోపమాలంకారశివార్థః - ఉపమేయోపమా ఉపమేయోపమేత్యన్వర్థత్వం॥ ధర్మశివైతి॥ అత్రవాక్యభేదేనద్వయోరేవోపమానోపమేయభావాత్సృతీయసబ్రహ్మచారి నివృత్తిలక్షణంవస్తుప్రతీయతే - అత్రపూర్ణశ్రీతిధర్మస్యసాధారణ్యంసచవస్తుప్రతివస్తునిధైకేనాపిదృశ్యతే॥ సచ్ఛాయాంభోజవదనాస్సచ్ఛాయవదనాంబుజాః॥

వాప్యోగనాశవాభాంతియత్రవాప్యశవాంగనాశతి || ౩౨ || భేదాభేద
ప్రధానేషుపరిశేషాత్స్పృగంబక్షయతి సదృశేతి || వ్యాచప్తే యత్రేతి ||
అన్యశబ్దార్థమాహ సదృశవస్త్యంతరేతి || సదృశాద్భవంతాద్యాఃప్ర
తిబీజస్యబోధకాశతిన్యామనసదృశాను భవాత్పుర్వాను భవజనితసం
సారోద్బోధేనతి సదృశవస్త్యంతరప్రతిః స్మరణాలంకారశ్చత్యర్థః-సా
దృశ్యవ్యతిరక్తమిత్యేవ నాతామినుగోదం వృగయానిమిత్రశ్చాదౌ
నాయమలంకారః-నచేదమనుమానఃఅవినాభావాభావాత్ || ఉదాహ

ర్షశ్చివస్థితః । కామస్తాపివతౌకామశ్చవరుప్రసరేస్యైశ్చ || ౩౨ ||

— ❁ స్మరణాలంకారః ❁ —

సదృశానుభవాదన్యప్రతిఃస్మరణముచ్యతే || యత్ర సదృశ
స్యపదార్థస్యానుభవేన సదృశవస్త్యంతరే పరావర్శికాయ
తేతత్రస్మరణాలంకారః || యథా || రాజ్ఞాప్రతాపరుద్రేణపా
లితేయంవసుంధరా । హరిశ్చంద్రనలాదీనాంప్రాచాంస్తర
తిభూభుజాం || అత్రనలనహుమాదితుల్యపాలనప్రవీణతయా
ప్రతాపరుద్రంరక్షితారంస్రాప్తవత్సా మెదిన్యాః పూర్వ
రాజస్తరణం || ౩౩ || భేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యనిబంధనా
లంకారాఃప్రదర్శితాః - సంప్రత్యారోపగర్భాలంకారప్రస్తా

— ❁ రూపకాలంకారః ❁ —

వః-తతామిప్రాధాన్యాత్ప్రధమంరూపకంనిరూప్యతే - ఆ
రోపవిషయస్యస్యాదతిరోహితరూపిణః ఉపరంజకమారోప్య

రతి రాజ్ఞేతి || భూభుజామిత్యత్ర-అధిగచ్ఛేత్త్యాదినాకమణివస్థీ || ౩౩ ||
అథవృత్తానుకథనపురస్కరంప్రభుటకసంగతిమాహ భేదాభేదేతి || ఆరోప
గర్భాలంకారాభేదప్రధానాశ్చత్యర్థః-తేషురూపకస్యసంగతిమాహతతామిపీతి ||
అభేదప్రధానేష్విత్యర్థః ప్రాధాన్యాదతి - ఆరోపమూలాలంకారవీజ
భూతత్వేనేతిభావః || తస్యలక్షణమాహ ఆరోపేతి || అన్యతాన్యధర్మా
రూపఆరోపః-తద్విషయస్యముఖాదెరతిరోహితరూపిణః అతిరస్కృతస్వ
రూపస్య-సర్వధనాదిత్వాదిన్నాత్మయః-ఆరోపమాణంబందాదిఉప

రంజకంతాదూక్రియ ప్రతీతిమాత్రజనకం - అత్రోపపన్యతావలైవ చరి
తార్థత్వా స్మృతం పరిణామవత్ప్రకృతోపయోగాంతమాదోపవివక్షేతి
భావః - యదేవంవిధంతదూక్రియకం - ప్రకృతమప్రకృతేనరూపవత్ క్రియత
ఇతిలక్ష్యనిరుక్తిః - తదుక్తం - తతోవిషయరూపేణరూపవాన్విషయోయ
తః। ఆరోపణేనక్రియతేతేనైతదూక్రియకంమతమితి॥ విశేషణకృత్యమాహ

మాణంతదూక్రియకంమతం ॥ అత్రోపపన్యతావలైవ సేవ
ధ్యవసాయగర్భస్యేత్వేత్తాదే రసారోపమూలానాంచోప
మాదీనాంవ్యావృత్తిః - అతిరోహితరూపిణభిర్యనైసంబంధహ
భ్రాంతిషుదపహ్నుతిప్రముఖానాంవ్యావృత్తిః - సంబంధ
లంకారేవిషయస్య సందిహ్యమానతయాతిరోధానం - భ్రాం
తిమదలంకారేభ్యాం త్యావిషయతిరోధానం - అపహ్నుత్య
లంకారేఅపహ్నవేనారోపవిషయతిరోధానం - ఉపరంజకమి
త్యనేపరిణామాలంకారవ్యావృత్తిః - పరిణామేఆరోప్యమా
ణస్యప్రకృతోపయోగిత్వేనాన్యయోగప్రకృతోపరంజకత్వే
న - ఆతస్సద్భవ్యమూలేభ్యః సర్వేభ్యోవిలక్షణంరూపకం॥త
స్యప్రథమంత్రేవిధ్యం - సావయవంధరవయవంపరంపరితం
చేతి - సావయవందివిధం - సమస్తవస్తువిషయమేకదేశవివ
ర్తిచేతి - నిరవయవందివిధం - కేవలమాలారూపంచేతి - పరం
పరితస్యాపి జ్ఞిప్తనిబంధనత్వేనాజ్ఞిప్తనిబంధనత్వేనచ ద్వైవి
ధ్యం - తయోరపిప్రత్యేకం కేవలమాలారూపతయాచాతుర్వి
ధ్యం - ఏవమష్టవిధోరూపకాలంకారః॥ అథోదాహరణాని॥ య
త్రావయనానా మవయవినశ్చ సామస్త్యేన నిరూపణం నిబ
ధ్యతేతత్సమస్తవస్తువిషయంరూపకం ॥ యథా ॥ యాత్రా

అత్రోపపన్యతావలైవ సేవ త్యాదిసా॥తస్యవిభాగమాహతస్యప్రథమమిత్యా
దినాసే॥మస్తవస్తువిషయంలక్షయతియతేతి॥ ఆరోపవిషయవదారోప్య
నూనానానుపియత్ర శబ్దేనోపాదానంతత్సమస్తవస్తువిషయమిత్యర్థః॥ ఉ
దాహరణి యాతేతి॥ అత్రయాత్రాప్రావృషీత్యాదావవయవరూప

ణంయశేకందళాభివ్యవయవిరూపణం - ననుయశాంసికందళాభివేత్తువ
మితసమాసః పాప్రీప్సతి యశాంస్యేవ కందళా భిరూపక సమాసో
పి- ఉభయోస్సాధక భాధకాభావాత్ సందేహసంకరవివాయం తేన
రూపక మేవేతికథంబిన్నీయతఇతిచేత్ - సత్యం- జగదానందాభిసామా
స్యప్రయోగసంభవానోపమితసమాసః - కింతుమయూరవ్యంసకాది
త్వాదూక్రియకసమాసవివ తేనయాపక మేవేదం నోపమా-ఎవము త్తరతా
పిసాధక భాధకయోరుద్భవనం ప్రప్తవ్యం ॥ ౩౪ ॥ ఎకదేశవివర్తిరూ
పకంబక్షయతి యతేతి॥ ఉపలక్షణమేతత్ తేనయాభావోగమవయవా

పాప్రీప్సపివీరదుద్రస్యవతే ర్నిస్సాగధారాధరే వైరిత్త్వాపతి
గర్వపర్వతభిదాభీమంముహుర్గర్జతి । శత్రుస్త్రీనయనాంబు
వృష్టిరసకృజ్ఞాతానయా సర్వతోవర్ధంతే హరిదంతరేషుజగ
దానందాయశేకందళాః ॥ ౩౪॥ యత్రాయవనిరూపణాద
వయవివరూపణంగమ్యతే తదేకదేశవివర్తిరూపకం ॥ య
థా ॥ ప్రసాధితాశావలయాంతరాళశ్శౌర్యాకరః కాకతివీ
రరుద్రః । ఎకస్వరైర్వాసనయాత్రిలోకింగుణప్రసూనైస్సు
రభీకరోతి ॥ అత్రాయవానాం గుణానాం ప్రసూనత్వరూ
పణేనస్యవతేఃకల్పశాఖత్వంనిరూప్యతే - తస్మాదేకదేశవివర్తి
త్వం ॥ ౩౫॥ యథావా॥ మథితాద్వైరివారాశేర్భుజానుం
దరభూభృతా । జాతాప్రతాపదుద్రస్యకీర్తిర్లోకాధిపాత్వ
మూక ॥ అత్రవైరిజనస్యవారాశీత్వ రూపణేనభుజస్యనుండ

వయవివరేకదేశస్య కాష్టత్వార్థత్వాభ్యా మేకదేశ వివర్తిరూపక మి
తిలక్షణంయథోదాహరణంప్రప్తవ్యం ॥ అతఏవాహకావ్యప్రకాశకారః
త్రైతా ఆధార్చితే యస్మిన్నేకదేశవివర్తితదితి - ఎకదేశవివేషణవ
ర్తనాదేకదేశవివర్తిత్యథః॥ఉదాహరతి ప్రసాధితేతి ॥ ప్రసాధితాశా
వలయాంతరాళోపశీకృతదిజ్ఞుండలః- ఎకస్వరైర్వికాసిభిః - స్థేకభాస
త్యాదినావరచ్ఛిత్యయః - అవయవరూపణాదవయవిరూపణంగమ్యతఇ
త్యాహ అతేతి॥ ౩౫॥ ఉదాహరణాంతరమాహ మథితాదితి॥పురోవ్

పరితమిత్యస్వర్థం- ఎకరూపకసాపేక్షంరూపకంపరంపరితమిత్యర్థః- తెనా
నేకరూపకసాపేక్షే సమస్తవస్తువిషయే నాంతర్భావోన్యేత్యామా రూ
పకద్వయేతి॥ ప్రతాపేతి॥ మండలాగ్రఃఖండవవిధుంతుదోరాహుః- రా
జమండలంత్రియసమూహావరాజమండలంవంద్రబింబం - అత్రమం
డలాగ్ర విధుంతుదత్తియాపణం రాజమండలమేవరాజమండలమితి శ్లిష్ట
రూపకేనిమి త్రమేకమేవేతిశ్లిష్టకేవలపరంపరితం ॥౩౯॥ పద్మేతి॥ పద్మా
యాలత్యైడల్లాసవివ పద్మానాముల్లాసఃతత్రసహ ప్రభానుస్సార్యః
సన్ద్యగ్గస్సాధుమార్గవపసన్ద్యోనేక్షత్రమార్గః - తత్రచర్యానాంబుధ
స్సౌఖ్యఃత్యైభృత్పత్యోరాజబలమేవత్యైభృత్పత్యావర్వతపత్యాని - త

రూపకం - రూపకద్వయమాత్రవ్యవస్థితత్వాదస్యనసమస్త
వస్తువిషయేంతర్భావః ॥ శ్లిష్టకేవలపరంపరితంయథా ॥ ప్ర
తాపరుద్రదేవస్యమండలాగ్రవిధుంతుదః । అఖండవిక్రమో
ద్దామోగ్రసతే గాజమండలం ॥౩౯॥ శ్లిష్టమాలాపరంపరితం
యథా॥ పద్మోల్లాససహప్రభానురసకృత్సన్ద్యగ్గచ గ్యాబుధః
త్యైభృత్పత్యుభిదాశనిఃకువలయాలంకారరాకాశశీ । నిత్యోద్య
త్సుమనోవికాసమరభిః కల్యాణసంపత్సురతోణీభృద్భువనా
శ్రయాంబుధిరయంశ్రీవీరరుద్రోన్యః ॥౪౦॥ అశ్లిష్టకేవలప
రంపరితంయథా ॥ కాశీతీయస్యదుగ్ధాబ్జైర్యశోలీలామహేనా

ద్భిదాయామశనిఃకులిశం-కువలయస్యభూమండలస్యైవకువలయానాము
త్పలానామలంకారేరాకాశశీపూర్ణిమావంద్రః - సుమనోవికాసోవిద్య
దాహ్లాదవివ సుమనోవికాసఃపుష్పవికాసః-తస్యమరభిర్వసంతః-కల్యా
ణసంపత్సంగశసంపత్తిరేవకల్యాణసంపత్అక్షయస్సర్గసమృద్ధిః - క
ల్యాణమక్షయస్సద్భైకల్యాణంకుంగళేపిచేతివిశ్వః - తస్మాత్సురతోణీ
భృత్సువర్ణావలః-భువనంలోకవిభువనముదకంతేదాశ్రయస్యాంబుధిః -
అత్రవీరరుద్రవివసహప్రభానురిత్యాద్యారోపపూర్వకస్యపద్మోల్లాసవి
వపద్మోల్లాసభిత్వాద్యారోపస్యశ్లేషనిబంధనస్యానేకధానిబంధనాద్భిష్ట
మాలాపరంపరితం॥౪౦॥ కాశీతీయస్యేతి॥ దిశాంకులముద్రుజతీతిదిక్కు

లముద్రుజటటోపోయాసాంతాస్తథోక్తాః - దిగంతవిశ్రాంతసంభ్రమా
 ఇత్యర్థః - అభ్రాంతపతేత్యభ్రాంతపతేచ్ఛయోయాసాంతాస్తథోక్తాః -
 ఉదహరేరుజినఃపాతాః - సర్వకూలాభేత్యాది నాడుభయత్రఖిన్ ప్ర
 త్యయః - అత్రయశోలీలా నాంమఃపూర్వాద్విశ్వరూపణంకాకనీయస్యదు
 ధ్ధాన్యవత్సరూపణాదీనమిత్యగ్నిష్టకేవలపరంపరితం || ౪౦ || దోరాశీవిషేతి
 వాతానాంసమూహేవాత్యా - గూమానాంసమూహేవాఘామ్యా
 ఉభయత్ర - పాశాదిభ్యోయతియత్రత్యయః - విలాసశీఖినీక్రీడాను
 యూరీ - అగ్రభాషిషుంభః - అత్రకృపాణలతాయాం జిహ్వోన్యనేకరూ
 పస్యభుజాదీనామాశీవిషాద్యాదోపప్రతీక్షత్వానగ్నిష్టమాలా పరంపరితం

ర్తయః । దిక్కులముద్రుజటటోపాఃఫలంత్యభ్రాంతపాచ్ఛి
 యాః || ౪౦ || అగ్నిష్టమాలాపరంపరితంయథా || దోరాశీవిష
 జిహ్వయా రిపువనశ్రేణీనహావత్యయా శైర్యోగ్రానల
 ఘాత్యయాజయరమాయోషావిలాసభుగ్రీవా । సంహృప్య
 ధ్ధరిణీవిలాసశీఖినీసంవాసయప్త్య జగత్ప్రాసాదార్ద్రతయా
 కృపాణలతయారుద్రోన్యసఃక్రీడతి || ౪౧ || అగ్నిష్టమాలాప
 రంపరితంవైధర్మ్యేణాపిసంభవతి ||యథా|| త్రాసాంధకా
 రమధ్యాహ్నఃకైతవాతిపరాత్రయః । జయంతివీరరుద్రస్య
 రణప్రాంగణకేళయః|| ఏవమష్టవిధస్యాపిరూపకస్యవాక్యస

సర్వత్రచాత్రహేతుహేతుమద్భావోయనులంకారసర్వస్వ కారమతే
 నోక్తః - కావ్యప్రకాశకారస్తువిపరీతనువోచత్ -యదత్రయైక్యంతర్ధా
 హ్యం || ౪౨ || వ్యతిరేకేణాప్యేతత్సంభవతీత్యాహ అగ్నిష్టేతి || త్రాసవి
 వాంధకారస్తస్యమధ్యాహ్నః - శక్తస్య తస్యత్రాసా సంభవాదితి
 భావః - కైతవంకపటమేవాతవస్తస్యరాత్రయః - ధర్మయోధిత్యాత్త
 స్మేతిభావః - ఎతచ్ఛముఖచంద్రిత్యాదౌసమాసగతం ముఖమేవచం
 ద్రిత్యాదౌవాక్యగతం - అతఃక్షోడశైతేభేదాః || తత్రావశిష్టాభేదాలస్య
 తోద్రష్టవ్యాధిత్యాశయేనాహ ఏవమితి|అత్రారోహ్యమాణస్యధర్మిత్యా
 గ్నింగసంఖ్యయోరైష్యత్యేపి జటావల్లలాలంబినః కపిలాదావాగ్న

యభ్యత్ర పకస్యకపిలము నేరనేకత్వమనేకవిషయా రోపాత్ - తదుక్త
మలంకారసర్వస్వే - ఆత్రచారోప్యమాణస్య ధర్మిత్వాదావిష్టలింగసం
ఖ్యాకత్వేపిక్వచిన్యత్తోసంభవత్సంఖ్యాయోగస్య విషయసంఖ్యాసంక్ర
త్యేకమారోపాదితి || ౪౩ || రూపకాలంకారాత్ప్రకృతోపయోగిత్వవై
ధత్యైణపరిణామంలక్షయతి ఆరోప్యమాణమితి || ప్రకృతస్యోపయోగి
త్వభిలివిషయసప్తమీ ప్రకృతోయోగాధామిత్యర్థః - ఆరోప్యమాణం
చంద్రాదికమారోపవిషయాత్కృతయాముఖాదిగాదాత్వేనస్థితం ముఖ
చంద్రేణతాపశ్శాప్యతీత్యత్రప్రకృతోపయోగాంతమారోపస్య వివక్షి
తత్వాత్ - పస్తుతోముఖస్యైవతాపశాంతినిమిత్తత్వేనతాదాత్మ్యాభా
మాసగతత్వేనపోడశభేదాభవంతి || ౪౩ || ఆరోప్యమాణమారో

————— ఖే పరిణామాలంకారః. ఖే —————

పవిషయాత్కృతయాస్థితం । ప్రకృతస్యోపయోగిత్వేపరిణామ
ఉదాహృతః ॥ ఆరోప్యమాణంప్రకృతోపయోగీత్యనేనసర్వా
లంకారవ్యాప్తిః - తస్యసామానాధికరణ్యవైయధికరణ్యా
భ్యాందైవపిధ్యం ॥ సామానాధికరణ్యేనపరిణామోయథా ॥ శ
శ్వప్రి సాధనవిధాన కృతాభిలాషానభైర్భజంతివకుటైర
వనీపవర్గాః । శ్రీవీరరుద్రనృపతేః కకుభాంపిజేతు రాజ్ఞామ

వే చంద్రస్యప్రకృతోపయోగాభావాదితిభావః - అతఃప్రకృతమనప
హ్నుతస్వరూపమేవారోప్యమాణాత్కృతా పరిణమతీతిపరిణామాలంకార
విశ్యర్థః - ఎవంచయతాక్రోపస్యతాదూక్యప్రతీతిమాత్రపశ్యవసాయి
తయా ప్రకృతమపహ్నుత స్వరూప మప్రకృతరూపాపన్నం భవతి త
స్మాదూక్రికాత్పరిణామస్యవైలక్షణ్యందర్శితం - తదుక్తంచక్రవర్తినా
విషయాకారమారోప్యవిషయస్థగనయదా । రూపకత్వంతదాతత్రరం
జనేనసమన్వయః । యదాతువిషయోరూపాత్ప్రస్తాదప్రచ్యుతోభవేత్ ।
ఉపయుక్తైరపరాకారంపరిణామస్తదామత్యతి ॥ అస్యదైవపిధ్యమాహ
తస్యేతి ॥ ఆద్యముదాహరతి శశ్వదితి ॥ ప్రసాధనవిధానమలంకారవిధిః -
అత్రారోపణ ప్రకృతాజ్ఞాతాదాత్మ్యమాపన్నానాలప్రకృతాయా

స్ఫురజీముకుటభారణాత్మకప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః - అ
త్రవిషయవిషయినోస్సమానవిభక్తికత్వాత్సమానాధికరణ్యం || ౪౪ ||
కిరిటేతి|| అత్రచపూర్వవత్పరిణామఉద్భావనీయః - కింతుమయూఖజాల
పుష్పంజల్యోర్విషయ విషయినోర్భిన్న విభక్తికత్వాద్వైయధికరణ్య
మితివిశేషః || ననుప్రకృతోపయోగావిశేషాత్పరిణామసమాసోక్త్యోకో
భేదఇత్యాశంక్య ఆరోప్యమాణసోపాదానానుపాదానాభ్యాం భేదఇ
త్యాహ సమాసోక్తామితి || ౪౫ || ఆరోపగర్భేష్వనవధారణాత్మకంసందే

యాంప్రజమమందవిలాసలక్ష్మీం || ౪౪ || వైయధికరణ్యేన
పరిణామోయథా || కిరీటమాణిక్యమయూఖజాలైర్విధాయ
పుష్పంజలిమర్చయంతే| ఫలాగ్నినోరుత్రనరేంద్రపాదపీఠాం
తసీమానమరిక్షితీంద్రాః || సమాసోక్తావారోప్యమాణస్య
ప్రకృతోపయోగిత్యేష్యవాచ్యత్వాన్న పరిణామేంతర్భా

— చితి సందేహాలంకారః. —

వః || ౪౫ || విషయోవిషయాయత్రసాన్యశ్యాత్సవిసమ్మ
తాత్ || సందేహగోచరాస్యాతాంసందేహాలంకృతిశ్చసా ||
సాత్రివిధా-శుద్ధాశ్చయగర్భానిశ్చయాంతాశేతి || సం
దేహమాత్రపర్యవసాయిసీశుద్ధాయథా || కిమేషనవమోహ
రిత్యతిరమందసంపత్సంకిమేషదశమః ప్రజాపతిరపూర్వస
ర్గక్రమః | కిమేషహరిరుర్వరోద్ధరణచుంచరేకాదశశ్చిరాదితి

హాలంకారంలక్షయతి || విషయఇతి || కవిసమ్మతాదిత్యనేనస్థాణుర్వాపు
రుషావేతి సందేహస్యాలంకారతావ్యావర్త్యతే - వర్ణ్యత-ద్వార్ధంకవి
ప్రతిభోగ్ధాపితః ప్రకృతాప్రకృతగోచరస్సందేహస్సందేహాలంకారఇ
త్యర్థః|| తస్యత్రైధావిభాగమాహ సేతి || అద్యముదాహరతి|| కిమితి|| హ
రిత్యతిర్లోకపాలః- ప్రజాపతిర్భూవంతీ-ఉర్వరోద్ధరణచుంచః|| యోగీశరక్షణ
దక్షః - అత్రసంపదాదిసాదృశ్యాద్విరరుద్రలోకపాలాది కోటిష్వయ
గోచరస్యసందేహస్యతావన్మాత్రపర్యవసాయత్వా చ్ఛుద్ధోయంసందే
హభేదః- ననుసనమాదివదవిరహేవలలోకపాలాదీనామారోప్యమాణ

త్వసంభవాదస్తు సందేహః- నవమాదిపదప్రయోగేషులోకపాలాదీనాం
 పీఠరుద్రత్వేనసంభావనాదుత్పేక్షయేనసందేహాభిచేత్సన్యం - అ
 స్తుసంభావనమారోపేవా - యత్రకోటిశ్చయారంభిత్యం తత్రసందే
 హవివేతిస్వమతం- ఎవంవిధస్థలేకేచిదుత్పేక్షితాశ్రయస్సుఃపదాభిప్రాయ
 హుః- ఉత్పేక్షితైశ్చేత్యన్యభిప్రాయసంస్థానంకారసర్వస్వేషుప్తం॥౪౬॥
 ద్వితీయముదాహరణి కాలాహిరితి ॥ భోగంసర్వశరీరం- కాలభూమి
 రంతకభూభంగః- కాలోగ్రాసలఃప్రళయకాలాగ్నిః తస్యధూమపద్ధ
 తిఃధూమరేఖా- ధూయతేకంవ్యతే అత్రకాక్షేయికంకృష్ణసర్పాదిరూ

పిలోక్యతేజఃకతి పీఠరుద్రోజనైః ॥ ౪౬ ॥ నిశ్చయగర్భాయ
 ధా ॥ కాలాహిఃకిమయంమృతాశమృదులంభోగంసభస్తేపు
 నఃకాలభూమిరేషకిన్నముఖఎవోజ్జ్వలంభితేసాపునః । కా
 లోగ్రాసలధూమ పద్ధతి రసాకింసాపునర్ధూయతే వాతేనేని
 వికల్ప్యతేప్రతిభతైగురస్యకాక్షేయికః॥ ౪౭ ॥ నిశ్చయప
 ర్యవసానాయథా ॥ కింకల్పదుమహంజరీ స్రజ ఇమేకింవా
 పయోరాశయః స్వదైన్యోధవా కిముజ్జ్వలతరా శ్చింతామ
 జేసుస్ఫుర్తయః । కింవాపిధగసోర్మయశ్చిరమితివ్యామృత్య
 నిశ్చిన్వతే సంతః కాకటవీరరుద్రనృపతేః స్మైరాః కటాక్షా

—❀ భాగ్రితిమరలంకారః. ❀—

ఇతి॥౪౮॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయేపహితాత్మని । ఆలో
 పతయాసందిహ్యసుకుమారశరీరాదివిశేషాదన్యనేనసర్పాది నిషేధనిశ్చ
 యేపి కాక్షేయికనిశ్చయూభావాన్నిశ్చయగర్భేయంసందేహః ॥ ౪౯॥
 తృతీయముదాహరణి కిమితి ॥ సిద్ధగసోర్మయఃసుధారసకల్లోలాః - వ్యా
 మృత్య కల్పదుమహంజరీమాల్యాదిరూపేనసందిహ్య- స్మైరాఃస్మితప్ర
 థానాః సానుగ్రహాభివ్యర్థః- కటాక్షాఃనిశ్చిన్వతే-అతవిషనిశ్చయాం
 తోయంసందేహః - పీఠరుద్రకరుణావలోకనవిషయాస్సర్వేసమృద్ధాజీ
 వంతీతిభావః ॥ ౪౮ ॥ అయధార్థజ్ఞానత్వ సాధర్యైత్సందేహా నంతరం
 భాగ్రితిమంతలక్షయతి కవీతి ॥ పహితాత్మనిఅచ్చాదితస్సరూపేభాగ్రి

తిష్ఠిస్తథర్షోస్యా స్తీతిభాగ్రితిమాకా - కవిప్రతిభోత్థాపితః పాక్రిణి
కంప్రత్యపాక్రికరణి కత్వేనో పలంభో భాగ్రితిమా నిత్యర్థః - ఎతేనసా
దృశ్యమాత్రనిబంధనాయాశ్చక్తిరజతాది భాగ్రితేర్నాలంకారత్వమితి
దర్శితం - దోషమూలాయాస్తుకిము తేతిభావః॥ ఉదాహరణి కాకతీయేతి॥
వ్యాప్తరోదసి వ్యాప్త బ్రహ్మాండే - అత్రక్షీర్వాం చంద్రికానుభవా
ద్భాగ్రితిః॥ ౪౯॥ సాదృశ్యాద్వస్త్యంతరప్రతీతిసామ్యాద్భాగ్రితిమద
నంతరమపహ్నుతింలక్షయతి నిషిద్ధేతి॥ అన్యారోపేఆరోప్యమాణప్ర

వ్యమాణానుభవోయత్రసభాగ్రితిమాత్మతః॥ యథా॥ కాక
తీయవిభాఃక్షీర్తి విభవేవ్యాప్తరోదసి । దివాపి చంద్రికాబు
ద్ధ్యాచకోరాయాంతినిర్వృతిం॥ ౪౯॥ నిషిద్ధవిషయంసా

————— ❁ అపహ్నవాలంకారః ❁ —————

మ్యానన్యారోపే హ్యపహ్నుతిః॥ తస్యైవైగ్రివిధ్యం - అప
హ్నుత్యారోపః ఆరోప్యాపహ్నవః ఛలాదిశబ్దై రసత్యత్వ
ప్రతిపాదనంచ- అద్యద్వయస్యోదాహరణం॥ ఉద్వేలచ్ఛతుర
గ్లపీకలకలోనాయం చమూడంబరోనేదందుంధుభి గర్జితంత్ర
పురజితలంబంతథకాగరవః । ఇన్ధింరుద్రనరేంద్రధాటిమ
మహీభారాః సమీభవచ్ఛేదా శేషశిరస్సుః ప్రితమధభ్రష్టం
దిగ్జైరపి॥౫౦॥ ఛలాదిశబ్దై రసత్యత్వప్రతిపాదనంయథా॥
సర్వాంకాకతివీరరుద్రధరణీనాథచ్ఛలేనక్షితిం పాతుం మ
ధ్యమలోకపాల పదవీం పాప్రస్తస్వయంభూశ్శివః । నైవం

తీతావిశ్యర్థః- తస్యైవైగ్రివిధ్యంవివినక్తిఅపహ్నుత్యారోపఇత్యాది॥ ఉ
ద్వేల్లదిత్యారోప్యాపహ్నవః - నేదందుంధుభిగర్జితమిత్యపహ్నుత్యారో
పః- నరేంద్రధాటిష్టితికృదికారః - తల్లక్షణంతు- శత్రుదేశావమద్రా
యసద్యస్సుభటఘోటకైః । ఃజగీమఃప్రవృత్తిర్యాసాధాటినిగద్యత ఇ
త్యామః॥౫౦॥ సర్వామితి॥ ధరణీనాథచ్ఛలేనేత్యత్ర ఫలశబ్దేననాయం
ధరణీనాథః - కింతుస్వయంభూశ్శివఇతిరాజ్ఞో సత్యత్వంప్రతిపాద్యతే॥
తదేవసమర్థయతే నైవమితి॥ విషమావలోకనంనిగ్రహదృష్టిః అన్యత్ర

తృతీయనయనదృష్టిః - వైరిపురై రసంభ్రైస్త్రీభిష్చ కర్తృభిర్భస్మీభూ
 త్రైకథంజాతంజడ్డే - భూభృద్దైరాజసమూహైః- అస్యత్రభూభృతా,
 తైలాసెనగణైః ప్రసృతైశ్చ కథమవాగ్భూతంస్యగ్భూత మిత్యుభయత్ర
 భావేక్షః - ఈశ్వరస్యగీతత్వాన్న గ్రీమధాధిపత్వాచ్చేతిభావః॥ ౫౦॥
 ఆరోపగర్భేషుపరిశేషాదులైఖంలతయతి ॥ అర్థేతి ॥ అర్థేనప్రయోజనేన
 యోగోద్ధిత్యం లిప్సేనియావత్ - రుచిరభిరతిః - క్లేషఃప్రసిద్ధః-ఎతైస్స
 మస్తైర్వ్యవైర్యాయథాయోగంగ్రహీత్వగతైరేకస్యవస్తునో వానాధ
 ర్మయోగాదనేకధోలైఖనంనిధానములైఖాలంకారఇత్యర్థః - సర్వా
 లంకారవ్యావర్తకే నగ్రహీత్వభేదాదిత్యనేన విషయభేదోపుపలత్యతే॥

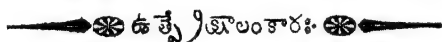
చేద్విషమావలోకనకలామాత్రేణ భస్మీకృతైర్జాతం వైరిపు
 రైఃకథంకథమవాగ్భూతంచభూభృద్దైః॥ ౫౦॥ అర్థయోగ

—❖❖ఉల్లేఖాలంకారః❖❖—

రుచిశ్చేషైరులైఖనమనేకధా । గ్రహీత్వభేదాదెకస్యసఉల్లే
 ఖస్సతాంవతః॥రుచ్యర్థయోగాభ్యాంయథా ॥ లక్ష్మీనివాస
 గృహమిత్యఖిలానరేంద్రాశ్శౌర్యాతిభూమి ఖగరిత్యరి వీరవ
 స్థాః । విద్యావిహారపదవీతిచలబ్ధవర్ణాశ్శ్రీకాకతీంద్రనగరీమ
 నిశంస్తువతి॥౫౧॥ క్లేషేణయథా ॥ ఉగ్రస్ససత్తేషుగుణేషు
 భాస్వాకరామః ప్రతీకేషురణేషుభీమః । లీలాసులత్కైః
 పురుషోత్తమశ్చేత్యాచక్షుతెరుద్రనృపంకవీంద్రాః ॥ ౫౩ ॥

లక్ష్మీతి ॥ శౌర్యాతిభూమేఃపరాక్రమాతిశయస్య ఖగిరాకరః- లబ్ధవర్ణాః
 విద్వాంసః- అతైక్రికస్యాకాకతీంద్రనగర్యాస్సమృద్ధ్యాది ధర్మయోగా
 న్నరేంద్రాదిగ్రహీత్వభేదేన రుచ్యర్థయోగాభ్యాం లక్ష్మీనివాస గృహ
 దిహవతయానేకధోలైఖనాదులైఖః॥౫౧॥ ఉగ్రఇతి ॥ ససత్తేషుశత్రు
 షుఉగ్రఃకపర్దీకూగిరశ్చ - గుణేషుభాస్వాకసూర్యస్తేజస్వీచ - ప్రతీకే
 వ్యంకేషురామోదాశరథిరభిరామశ్చ- లత్కైఃలీలాసు పురుషోత్తమో
 విష్ణుఃపురుషశ్రేష్ఠశ్చ - అత్రగ్రహీత్వభేదాభావేపిసపత్నాదివిషయశ్చే
 దాల్లేఖపేనోగ్రత్యాద్యనేకధోలైఖనాదులైఖః॥ ౫౩॥ అభేదః

తై రవిశేషే ప్యారోపా దధ్యవసాయస్యో త్పుష్టత్వా చ్చారోప మూ
లానంతరమధ్యవసాయ మూలా లంకారప్రస్తావనత్యాశయేనాహ అశ
తి || మూలభూతమధ్యవసాయంనిరూపయతి విషయేతి || ఎకతరపరిశేష
మాభూదిత్యన్యథావ్యాచక్షే సద్వివిధత్యతి || నిగరణమసత్యత్వమిత్యర్థః-
అన్యథా విషయనిగరణేనాభేదప్రతిపత్తి రధ్యవసాయత్యతి సర్వసంప్రతి
పన్నేనస్వయమపిపూర్వోక్తేనాధ్యవసాయలక్షణనిరోధాత్ - యదా
విషయినోసత్యత్వంతనాధ్యవసాయస్సాధ్యః - యదావిషయస్యాసత్య
త్వంతదాధ్యవసాయస్సిద్ధత్యతివివేకః-తథాహి - యదాచంద్రాది విషయ
గతంమాధుర్యాదికంవిషయభూతే ముఖాదాపుపనిబద్ధంముఖం ముఖత్వే
నజానన్నేవనూనమిదం చంద్రత్యతిప్రయుక్తైః - తదావిషయీ చంద్రో
ముఖత్వేనాసత్యోనిగిర్థః ప్రతిభాతి - విషయస్తు పరమార్థతస్సత్యవిష

అథాధ్యవసాయగన్ధునలంకారద్వయంనిరూపయతే || విషయ
విషయినోరన్యతరనిగరణేన అభేదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయః-
సద్వివిధః- విషయనిగరణేనవిషయనిగరణేనచ || యత్రాన్య
ధర్మసంబంధాదన్యత్వేనోపరిహితం । ప్రకృతంహిభవేత్

ఏవంసత్యాసత్యయోరభేదప్రతిపత్తే రసంభవాన్నూన మాదిశ్చైర్విష
యినోపిసత్యత్వసమర్థనాదధ్యవసాయస్సాధ్య ఇత్యత్రాధ్యవసాయ
ప్రార్థాన్యం - యదాతుముఖపదమనుక్త్వా చంద్రోయమితి ప్రయు
క్తైః-తదాచస్తుతోసత్యస్యాపివిషయినస్సత్యతాప్రతీయతే - అసత్యస్య
నిమిత్తస్యముఖపదప్రయోగస్యాభావాత్- విషయస్యచస్తుతస్సత్యస్యా
ప్యన్యంతావలాపాదసత్యాభిమతస్యనిగిర్థత్వా దధ్యవసాయస్సిద్ధత్య
త్రాధ్యవసిత ప్రార్థాన్యమిత్యాదిసర్వమలంకారసర్వస్వే తద్వ్యా
ఖ్యాయాంబంధసంజీవిన్యాంప్రపంచితం-తత్సర్వమనేనైవ గతార్థమిదనేహ
విస్తరఃక్రియతే- తత్రసాధ్యాధ్యవసాయమూలాముత్పేక్షాంబలయ
భయతేతిఅన్యదప్రకృతంతస్యధర్మగుణక్రియాదిరూపః - తత్సంబం
ధద్వ్యాకృతమన్యత్వేనా ప్రకృతత్వేనోపరిహితం సంభావితంయత్ర

భవేత్తాముత్ ప్రేత్యాం ప్రచక్షత ఇత్యర్థః || తదేతద్వ్యాచప్తేయత్రై
 ౩॥ తస్యావిభాగమాహ నేతి || వాచ్యాంలక్షయతి సంభావనేతి || అత్రా
 దిశజ్ఞేనమన్యేశంకేభునమిత్యాదీనాం గ్రహణం - జాతిక్రియాగుణద్ర
 వ్యాణాం గౌశ్చలతి తుల్లోఽన్విభక్తి త్యేవమాదీనా మధ్యవసాయ విషయత్వే
 కత్ ప్రేత్యా విషయత్వేన ద్వివిధావాచ్యాప్రతీయమానాశ్చ ప్రత్యేకం
 చతుర్విధేత్యుష్టవిధాజాతేత్యర్థః - తేహంజాత్యాదీనాం - అష్టవిధేప్ర
 త్యేకమితి శేషః - నిమిత్తద్వైవిధ్యేనాస్యాద్వాత్రింశద్భేదాభవంతీర్యా
 హ అధ్యవసాయస్యేతి || వాచ్యోత్ ప్రేత్యా యాంవిశేషమాహ నిమిత్త

పాక్షిజ్ఞాస్తాముత్ప్రేత్యాం ప్రచక్షతే || యత్రాప్రకృతగుణ
 క్రియాసంబంధాదప్రకృతత్వేన ప్రకృతస్య సంభావనము
 త్ప్రేత్యా - సాద్వివిధా - వాచ్యాప్రతీయమానాశ్చ - సంభావ
 నాప్రతిపాదకానాం నూనం భువం పాత్రయ ఇత్యేవమాదీ
 నాం ప్రయోగేవాచ్యా - అప్రయోగేతు - ప్రతీయమానా -
 జాతిక్రియాగుణద్రవ్యాణాం చతుర్థా మధ్యవసాయవిష
 యత్వేన సాద్వివిధాప్రత్యేకంచతుర్విధా - తేహంభావాభా
 వరూపతయా ద్వైవిధ్యే అష్టవిధా అధ్యవసాయస్యగుణనిమి
 త్తత్వేన క్రియా నిమిత్తత్వేన చ ద్వైవిధ్యే ప్రత్యేకం షోడశ
 ప్రకారా నిమిత్తస్య వాచ్యత్వగమ్యర్థాభ్యాం ద్వైవిధ్యం
 వాచ్యోత్ప్రేత్యా యామేవ ప్రతీయమానోత్ప్రేత్యా యామి
 వాద్యనుపాదానే నిమిత్తస్య చాప్రయోగే ఉత్ప్రేత్యా యా

స్యేతి || అన్యత్రైతదభావే హేతుమాహ ప్రతీయమానేతి || మహిళాస
 ౧౦౦ సభరిపి తుమా హి అపి సుహృ సౌ అమా అతీ | దిలహి అణం గుసర
 ౧౦౦ అగతలు అ వితలు ఎహి || భాయా || మహిళా సహస్రభరితే తవ
 ౧౦౦ దయే సు భగవతి మాం తీ | దివ సమనస్య శరణా అం గం
 సుకం వితను తేహి | ఇత్యత్ర మహిళా సహస్రభరితే తవ మృదయే
 మాంతీత్యుత్ ప్రేత్యా ప్రతీయమానా ఇవాన్విధియేత రి -
 గ్గమంగతనూకరణం నిమిత్తం యది నోపా

అకత్వంస్యాదిత్యభావః॥ ప్రకారాంతరేణ త్రైవిధ్యమాహ తథాజాత్యా
దీనామితి॥ యదాజాతిస్వరూపముత్ ప్రేక్ష్యతే తదాతస్యభావాభావ
రూపతయాద్వివిధస్యోపాత్తగుణక్రియానిమిత్త భేదాచ్ఛాతుర్విధ్యం-
మిత్రానుపాదానేతుతత్కృతభేదాభావాద్వైవిధ్యమేవ - ఇథంహోధాజా
తిస్వరూపోత్ ప్రేత్య - ఎవంక్రియాగుణప్రవ్యాకాం భేదకల్పనే మి
త్వాచతుర్వింశతిస్వరూపోత్ప్రేత్య భేదాః-హేతుఫలోత్ ప్రేక్షయో
ర్నిమిత్తోపాదాననియమాత్పత్వేకం చాతుర్విధ్య మేవేతిద్వాత్రింశతే
ప్రసీయమానోత్ప్రేత్యాయాం సర్వశ్రనిమిత్తో పాదాననియ మాన్నివి

నిరవలంబనత్వాత్ - తథా - జాత్యాదీనాంస్వరూపేణ హే
తురూపేణ ఫలరూపేణ చాధ్యవసాయ విషయత్వైబహువిధ
త్వం-వాచ్యోత్ప్రేత్యాయాం హేతుఫలయోరుత్ప్రేత్యోవి
షయత్వేనిమిత్తస్యోపాదానమేవ-తథాపి- సాధ్యేఅనుపా
త్తేసాధనత్వేననిదైశోనాన్వయంపుష్టలి - తథాసాధనేఅను
పాత్తేసాధ్యత్వేననిదైశోపి-తయోరన్యోన్యాయపేక్షితత్వాత్ -
హేతుూత్ప్రేత్యాయాంఫలం నిమిత్తంతస్యాను పాదానేకం
ప్రతిహేతుత్వంసంగచ్ఛతే- ఫలోత్ప్రేత్యాయాంసాధనని
మిత్తం - తస్యానుపాదానేకంప్రతిఫలత్వేనసంఘటతే॥య
థా॥ ప్రతాపరుద్రనృపతెరపారేకీర్తిసాగరే । మగ్నాదురీ
శదుష్కీర్తిసంగాదివజ్రత్రయియా ॥ అతోత్ప్రేత్యోనిమి
త్తస్యమజ్జనస్యాను పాదానే సంగాదితి హేతుూత్ప్రేత్య

త్రానుపాదాననిబంధనభేదాష్టకన్యూనత్వేష్టాచత్వారింశద్భేదాః- ఎవం
వజ్రవతిర్భేదాశ్చత్యాశయేనోక్తం బహువిధమితి॥ వాచ్యోత్ప్రేత్యాయా
మపి హేతుఫలోత్ ప్రేక్షయోర్నిమిత్తో పాదాననియమముదాహరణేన
హృదయంగమీకర్తుమార్హతేతథాహిత్యాదినా ॥ హేతుూత్ ప్రేత్య
యాంఫలంనిమిత్తంఫలోత్ప్రేత్యాయాం హేతుర్నిమిత్తం - ఎవంవజ్రని
తత్వేన నిమిత్తం - పాదానేన్వయ సోపాభావాదుభయోపా
తత్వేన నిమిత్తం - పాదానేన్వయ సోపాభావాదుభయోపా

తత్వేన నిమిత్తం - పాదానేన్వయ సోపాభావాదుభయోపా
తత్వేన నిమిత్తం - పాదానేన్వయ సోపాభావాదుభయోపా

శ్యస్పర్శనేస్మానస్యఃపితత్వాదితిభావః॥ ౫౪ ॥ జయశ్రీత్యాదిస్వప్తం
౫౫॥ బుద్ధిసౌకర్యార్థంభేదగణనామాహ అతశ్చేత్వాదినా ॥ నిగదవ్యా

నశోభామావహతి॥ ౫౪॥ యథావా॥ జయశ్రీవాసవర్షస్యవి
కాసాయేవభానుమా॥ ప్రతిబింబమిహస్థ్యధంప్రవిశత్యంధ్ర
భూభుజః॥ అశోత్పేత్రిత్యోనిమిత్తస్య భానుమత్పరివేశస్యా
నుపాదానేజయశ్రీవాసకమల ఏకాసాయేవేతిఫలత్పేత్రిత్య
ణకుసమీదీనం-అతస్త్వరూపోత్పేత్రిత్యాయామేవకమిత్తస్యో
పాదానానుపాదానాభ్యాంద్వైవిధ్యం॥ ౫౫ ॥ అతశ్చేత్థం
వాచ్యోత్పేత్రిత్యాయాభేదగణనా॥ ఉపాత్తగుణనిమిత్తజాతి
భావస్వరూపోత్పేత్రిత్యం. ఉపాత్తగుణనిమిత్త జాత్యభావ
స్వరూపోత్పేత్రిత్యం. ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వ
రూపోత్పేత్రిత్యం. ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాత్యభావస్వ
రూపోత్పేత్రిత్యం. అనుపాత్త నిమిత్తజాతి భావస్వరూపో
త్పేత్రిత్యం. అనుపాత్త నిమిత్తజాత్య భావస్వరూపోత్పే
త్రిత్యం. ఉపాత్తగుణ నిమిత్తజాతి భావహేతు త్పేత్రిత్యం.
ఉపాత్తగుణనిమిత్త జాత్యభావహేతు త్పేత్రిత్యం. ఉపా
త్తక్రియానిమిత్తజాతి భావహేతు త్పేత్రిత్యం. ఉపాత్త
క్రియానిమిత్త జాత్యభావ హేతు త్పేత్రిత్యం. ఉపాత్త
గుణనిమిత్తజాతిభావఫల త్పేత్రిత్యం. ఉపాత్తగుణనిమిత్త
జాత్యభావఫల త్పేత్రిత్యం. ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతి
భావఫల త్పేత్రిత్యం. ఉపాత్తక్రియానిమిత్త జాత్యభా
వఫల త్పేత్రిత్యం. ఏవంచతుర్దశభేదాజాత్యుత్పేత్రిత్యం॥అ
నేనైవక్రమేణగుణక్రియాన్రవ్యోత్పేత్రిత్యపివరిగణనీయా -
ఏవంచవాచ్యోత్పేత్రిత్యాయాఃపట్నంచాశద్భేదాః - ప్రతీయ
మానోత్పేత్రిత్యాయాఃస్వప్తచత్వారింశద్భేదాః - తత్రస్వ
భ్యాసమెతత్ ॥ ప్రతీయమానోత్పేత్రిత్యాయాభేదాష్టకన్యూనత్వేనిమిత్త
మాహ ॥ అత్రైతి ॥ యథానిమిత్తస్యోపాదానేనిమిత్తభేదాద్భేద

ధానుపాదానేనాస్తీత్యాహ నిమిత్తస్యేతి || గమ్యత్వేనానుపాదానాది
తిభావః- అతఏవతత్రగుణక్రియారూపనిమిత్తభేదజబంధనస్య విచ్ఛిత్తివి
శేషస్యానుత్పన్నపుత్రనామ కరణకల్పత్వాత్ - ఎకఏవభేదోగమ్యగణ
త్యాహ || గుణరూపత్వేనేత్యాది || గుణక్రియయోరితినతుజాతిద్రవ్యయో
రివకేవలోత్ ప్రేక్షావిషయత్వమితిభావః || * || యథాయోగముదాహర
తి || కీర్తిరిత్యాది || పిదధతీఆచ్ఛాదయంతీ-వష్టివాగురిరల్లాపమవాప్యోగు

రూపోత్పేక్షియామపినిమిత్తోపాదాననియమాత్ - నిమి
త్తస్యగమ్యత్వే గుణరూపత్వేన క్రియారూపత్వేనవచారు
త్వవిశేషాభావాదేకఎవభేదోగమ్యతే- గుణక్రియయోరుత్
ప్రేక్షావిషయత్వముత్ ప్రేక్షానిమిత్తత్వం చాభ్యుపగతం-
ప్రాచామలంకారప్రబంధేషు వణ్ణవతి భేదోత్పేక్షైతిగణ
నామాత్రంచారుత్వాతిశయస్తుపట్నంచాశత ఎవభేదానాం-
తత్రయథాసంభవముదాహరణాని || ఉపాత్తగుణనిమిత్త
జాతిభావస్యరూపోత్పేక్షయథా || కీర్తికాకటివీరరుద్ర
నృపతేస్సింహ సనాధ్యాసినఃప్రాచాం భూమిభుజాంయశః
పిదధతీకోటీంచతుర్భుద్యుతిః | రక్షాదక్షిణరాజలాభజనితా
మందప్రమోదోద్ధితాశైలోక్యాట్టహాసప్రభేవ కకుభాం
ప్రాంతేషువిద్యోతతే || అత్రప్రభాశబ్దోజాతివచనః-త్రైలో
క్యాట్టహాసప్రభాయాఃకవిప్రాధోక్తిసీద్ధత్వానోపమాశం
కావకాశః || ౫౬ || ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూ

వసగ్గయోరిత్యకారలోపః- అట్టహాసోట్టహాసః-స్వనహసోర్వేతిపాక్షికో
ప్రత్యయః- ఎషాప్రమోదగుణనిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్పేక్షా - అ
త్రాట్టహాసప్రభాయాస్వతస్సీద్ధత్వేపిత్రైలోక్య సంబంధిత్వేనకవి
కల్పితత్వానోపమావకాశిత్యాహత్రైలోక్యేతి || అతఏవ- అత్రభవశ
బ్దోపసంభావనావాచకోనోపమావాచకః- తదుక్తంచక్రవర్తినా - య
థాయముపమానాంశోలోకతస్సిద్ధిమృచ్ఛతి | తదోపమైవయేనేవశబ్దస్యా
తద్యేయసూచకః | యదాపునరయంలోకాదసిద్ధైఃకవికల్పితః | తదోత్పేక్ష

తైవ యేనేవశబ్ద స్పృహావనాపరతతి || ౫౬ || వీరస్యేతి || ప్రియావ
 ల్లభాప్రేయసీయస్యప్రియవల్లభస్య - పులకమంజరీవేత్యుత్ ప్రేత్యా
 యామితిజాతిభావస్వరూపాప్రేత్యా యామిత్యర్థః - క్రియారూపమితి
 నిమిత్తమితి శేషః || ౫౭ || ప్రతాపరుద్రస్యేతి అత్రవాచనదీపికేవేతి

పాప్రేత్యాయథా || వీరస్యరుద్రస్యవతేః ప్రియవల్లభస్య
 రాజ్యాభిషేకసలితైస్సరసీకృతాయాః సద్యస్సముచ్ఛ్విసిత
 సాంద్రవగాఽరేఖాతొణ్యాః ప్రసాదపులకాంకురమంజరీవ ||
 అత్రపులకాంకుర మంజరీవేత్యుత్ ప్రేత్యా యాం సరసీర
 ణంక్రియారూపనిమిత్తం || ౫౭ || అనుపాత్తనిమిత్తజాతి
 భావస్వరూపాప్రేత్యాయథా || ప్రతాపరుద్రస్యనఖండు
 కాంతిః ప్రణామభాజాంపదయోర్నృపాణాం లలాటలగ్న
 విధి నిర్మితాయావర్ణావరేర్యాచన దీపికేవ || అగ్రదీపికే
 వేతి జాతివచనాజ్ఞాతియత్ ప్రేత్యుతే || ౫౮ || ఉపాత్తగు
 ణనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపాప్రేత్యాయథా || ప్రతాపరు
 ద్రస్యగుణామృతోర్విధౌతావిగాజంత్యవలీకృతాంగాః ప్ర
 త్యాశితాత్యుక్తసహమిపాలాః భద్రాంబుభిస్సృచ్ఛతరాభ
 వంతి || ౫౯ || అనుపాత్తనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపాప్రేత్యా
 యథా || దిశాంజేతుర్విశ్వప్రసృతమహాసోగురస్యవతేర్జయ
 ప్రస్థానోద్యతగరితురగసంమర్దజనితం । రజఃకృత్వాద్రప్త
 ప్రతిబలమసూర్యామివదివం ప్రతాపాభ్యాసన్యాః దిశిదిశివి
 ధతైదిగతరాః || అత్రాసూర్యామితిజాత్యభావః || ౬౦ || జా
 తిహేతూప్రేత్యాయథా || ఉదారరీత్యాభుజయాం ప్రతాప
 రుద్రస్య విశ్వైకధురంధరస్య । విశ్వంభరాణోమలశయ్య

జాతిభావస్వరూపాత్ ప్రేత్యా యాం నిమిత్తం నోపాత్తం || ౫౮ || ౫౯ || ది
 శామితి || రజఃకర్తృ- దివమసూర్యామివకృత్యేత్యత్ర జాత్యభావస్వరూ
 పాప్రేత్యా అనుపాత్తనిమిత్తా || ౬౦ || ఉదారేతి || ఉదారరీత్యా ఉదా
 రస్వభావయా- గోత్రమహీధ్రవాసంకులపర్వతవాసం-విస్మరితేతి

గతిమిద్ధి త్యాది నాట్యంతకర్త్యావిశ్వంభరా యాఃకర్మత్వం - తస్మిన్నని
ధేయేకర్మణి క్తః - గ్యం తేకర్మకర్మణ్యైవచనాత్ - అత్రశయ్యయేవేతి
జాతిభావహేతూత్పేతాయాఃపర్వతనివాసవిస్తరణం ఫలంనిమిత్తం ॥

౬౦ ॥ భూమేరితి ॥ నిర్వాప్యజంనిరుపాధికం త్యాగవైభవమాదార్యాశ
యోయస్యశంతథోక్తం - కాకతీశానంసృష్టవానితి ఫలంప్రత్యకల్పవృ
క్షత్యాదివేతిజాత్యభావహేతూత్పేతా ॥౬౧॥ నూనమితి ॥ భుజయో

యేవవిస్తారితాగోత్రమహీధ్రీవాసం ॥ అత్రశయ్యయేవేతి
జాతిహేతుత్వం ॥౬౧॥ జాత్యభావహేతూత్పేతాయథా ॥

భూమేరకల్పవృక్షత్యాదివధాతావినింతయ ॥ సృష్టవా
నాకతీశానం నిర్వాప్యజత్యాగవైభవం ॥ అత్రాకల్పవృ

క్షత్యాదిజాత్యభావస్యహేతేత్వం ॥౬౨॥ జాతిఫలత్పే
తాయథా ॥ నూనంవిశ్వంభరాధారస్తంభీభవతుమాయతాః

వీరరుద్రనరేంద్రస్యభుజావాజానులంబినా ॥ అత్రస్తంభీభ
వతుమితిజాత్యేఫలత్వం ॥౬౩॥ జాత్యభావఫలత్పేతాయ

థా ॥ పశూనపథ్యానాలోక్యశత్రవఃకాకతీశితుః ॥ ప్రాయ
ణామానుషత్వాయతృణవృత్తింసమాశ్రితాః ॥ అత్రామా

నుషత్వాయేతిజాత్యభావస్యఫలత్వం ॥౬౪॥ క్రియాస్వరూ
పాత్పేతాయథా ॥ శ్రీకాకతీయస్యపతేద్వికపదంగనానాం

శ్వాపోర్నిభిస్సపదిమర్కరితాంతరాథాః ॥ తాసాంనివాసవిధ
యైకృతయాచనానాం ప్రత్యుత్తరాణి దధతీవమరోర్వనాం

రాజానులంబిత్యంపురుషస్యభాగ్యలక్షణం - తమక్తం నాటకేతృతీయేం
కే - అత్రాధారస్తంభీ భవతుమితి జాతిభావఫలత్పేతాయామా

యతత్వగుణోనిమిత్తం ॥౬౩॥ పశూనితి ॥ అత్రామానుషత్వాయేతిజా
త్యభావఫలత్పేతాయాం తృణవృత్తిసమాశ్రయణక్రియానిమిత్తం

వివముత్తరత్రాపితాదర్శ్య ప్రతిపాదకచతుర్థ్యాశ్రవణేఫలత్వతృణ
యాదివిభక్త్యాసామధ్యేనసాహేతుత్వంచేత్యాదికమూహనీయం ॥౬౪॥

త్రేకాకతీయేతి ॥ మర్కఃపర్ణధ్వజః-అభమర్కః స్వనితేవస్త్రపణ్ణానా

మిత్యగరః-తద్వంతిక్యతాన్యంతరా భానియేషాం తేతథోక్తః - ఇతినుఖ
 మిత్తకథనందానోత్పేక్షాయాం || ౬౫ || విముఖితి|| ప్రతీశాప్ర
 త్యర్థి భూపతిక- చికురేషు కేశేషు- నిమిత్తాత్యుత్తసంయోగే సప్తమి-క
 ర్షతీతిక్రియాదానాభావోత్పేక్షాయాం నిమిత్తం - ఎననిమిత్తానుపా
 దానేష్యదాహర్యం || ౬౬ || రాజ్ఞామితి || పరిష్టానత్వముత్పేక్షాఫలం||
 క్రియాహేత్వభావోత్పేక్షాయాః ప్రజ్ఞా మాత్రమేవ నోదాహరణ
 మత్ర దృశ్యత ఇత్యన్యతోచ్యతే || + కపోలఫలకావస్థాః కథంభూత్వాత
 తాః || ౬౫ || క్రియాస్వరూపాభావోత్పేక్షాయథా|| వి
 ముఖేనతి కాకతిక్షిలీం ద్రవససీమాపికరొరకంటకాగ్రా || చి
 కురేషువికర్షతీప్రతీశానదదానెననిజాంతరప్రవేశం || అత్రా
 దదానేతిక్రియాస్వరూపాభావః || ౬౬ || క్రియాహేతూ
 త్పేక్షాయథా || రాజ్ఞాం గర్వాంకురోచ్ఛేదాః పరిష్టానాది
 నేషినే | కాకతీం ద్ర ప్రతాపారతీప్రోచ్ఛాభిభవాదివ ||
 అత్రాభిభవాదివేతిక్రియాహేతుత్వం || ౬౭ || (క్రియాహే
 త్వభావోత్పేక్షాయథా|| కపోలఫలకావస్థాః కథంభూత్వా
 తథాపిధౌ | అపశ్యంతావివాన్యోన్య మీదృశీంతౌమతాం
 గతౌ) || క్రియాఫలోత్పేక్షాయథా || దంభోలిసంరంభమ
 హాజిగోపః ప్రస్థానభేరినదోం ద్రభర్తుః | లీనానివాన్వేష్టు
 మరాతివర్తాన్విగాహతే శైలగుహంతరాని || ౬౮ || క్రియా
 భావఫలోత్పేక్షాయథా || సీమాద్రికుంజేషు విహారభాజః
 ధావిధౌ | అపశ్యంతావివాన్యోన్య మీదృశీంతౌమతాంగతావతి - అ
 త్రదర్శనక్రియాహేత్వభావోత్పేక్షాయథామతాంగవసనిమిత్తా || ౬౭ || దం
 భోలితి|| మహాజిర్మహాయుద్ధం- అన్యాభిభవఇతియావత్ - దంభోలిసం
 రంభమేవమహాజిగోపయత్యాచ్ఛాంతీతితథోక్తః - తిరస్కృతాశని
 భ్వనిరిత్యర్థః - ఆన్వేష్టుమివేతి అన్వేషణక్రియాఫలోత్పేక్షాగుహంత
 రగాహనక్రియానిమిత్తా || ౬౮ || సీమాద్రితి || సీమాద్రిగ్లోకాలోకః- క

+ కపోలఫలకావస్థాః కేశేషుచిక్కులపుస్తకేషుపిదృశ్యతే.

విశక్యం ద్రికాయాశ్చ వార్ధ్యః పూజావిధి ర్యేషాంతా తథోక్తా చంద్రి
కాసస్య శానిగ్యర్థః - యశోగాసస్యాంధకారాసంస్పర్శః ఫలం ॥ ౬౯ ॥ చకా
స్తీతి ॥ ప్రకృతిమప్రజాసుప్రసాదగుణస్య మూర్తిమద్విశేషణాదుత్పే
క్షాలాభః - నిమిత్తమత్రనోక్తం ॥ ౭౦ ॥ ప్రతాపేతి ॥ అస్య శ్రద్ధానిధిత్వం
తరోత్పేక్షా - అత్ర శుభాదుపేధర్మిణ్యాన్తప్రశాంతిలక్షణోధర్మ
ఉత్పేక్ష్యతే - తత్ర శీతలాంగస్వం నిమిత్తముపాత్తం ॥ ౭౧ ॥ జయేతి ॥ విశి

సిద్ధాంగనాకర్మితచంద్రికార్హ్వా ॥ శ్రీవీరరుద్రస్య యశోవి
లాసా గాయంత్యసంస్పృష్టుమివాంధకారం ॥ అత్రాసం
స్పృష్టుమివెతి క్రియాభావస్య ఫలత్వం ॥ ౬౯ ॥ గుణస్వరూపా
త్పేక్షాయథా ॥ చకాస్తీకాకతీం ద్రస్య కృపాలోకనవిభ్ర
మః ॥ ప్రకృతివ్యపిసర్వాసుప్రసాదభవమూర్తిమా ॥ ౭౦ ॥
గుణాభావస్వరూపాత్పేక్షాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్య మ
హాభిషేకవయః కనైశ్శీతలితాఖిలాంగా ప్రశాంతభారార్ద
ఫణీం ద్రగాఢశ్వాసానిలోష్టేన విభాలిపృథ్వీ ॥ అత్ర ప్రశాం
తోష్టేతి గుణాభావః ॥ ౭౧ ॥ గుణహేతూత్పేక్షాయథా ॥
జయశ్రియామాశ్రయతాముపైతి శ్రీవీరరుద్రస్య రణైకృపా
ణః ॥ జయశ్రియం వైరినహీపతీనాం సముత్సుకోహర్తుమసూ
యయేవ ॥ అత్రాసూయయేవెతి గుణహేతుత్వం ॥ ౭౨ ॥ గు
ణాభావహేతూత్పేక్షాయథా ॥ జాతావయంసంప్రతివీర
రుద్రనరేంద్రగంభీరిమగుల్ఫదఘ్నః ॥ ఇత్యప్రమోదాదివజీ
వనేషు మానిస్యమంభోనిధయోభజంతే ॥ అత్రాప్రమోదా

ష్టవస్తుసంగ్రహీలేశతోపితస్యావ్యత్రావస్థానం సహత ఇతి భావః - అత
ఏవోపాత్తనిమిత్తేయం గుణహేతూత్పేక్షా ॥ ౭౩ ॥ జాతా ఇతి ॥ చార్మ్యని
స్సృతౌపాదగ్రంథీగుల్ఫై ర్దఘ్నః ప్రత్యర్థమాణాః - ప్రమాణేద్వయసజి
త్యాది నాదఘ్నచృత్యయః - నరేంద్రగంభీరిమైగుల్ఫదఘ్నః - తదపే
క్షయాతిస్సల్పగాంభీర్యా ఇత్యర్థః - జీవనేషు దకేషు వృత్తిషు చ మాలి
గ్నం కార్మ్యంగ్గేష్టత్వంచ భజంతే ॥ అత్రాప్రమోదాదివేతి గుణహేత్వ

భావోద్వేగితాయానశ్లేషోబాధకః - కింత్వంగమేవ - తదుక్తంయచకేన -
 ఏషార్థాశ్రయాపి ధర్మవిషయే నిష్ప్రశబ్దశాతుకా క్వచిద్భవ్యత ఇతి -
 చక్రవర్తినాప్యుక్తం - క్వచిన్దృష్టేణభగ్నాంశ గతేనైషానబాధ్యతఇ
 తి || ౭౩ || ఆశీషామితి || విషదూమ్రాణాంవిషమలినానామాశీషాందం
 ప్రాణాం - ఆశీరురగదంప్రాయామితివిశ్వః || గుణగాననిమిత్తాంగుణభా
 వఃఫలోద్వేగితాయోజయతి అత్రైతి || ౭౪ || అరణ్యేతి || శరణగత్తణసా
 భుశ్శరణ్యః-తద్రహితాఅశరణ్యాఅనాభాఇత్యర్థః - అవై రాధమివేతి వి
 లాసవిముఖామృగాంగనావిలాసీనీర్విలోక్యవై రాయంతే తన్నిషేధార్థ

దివేతిగుణభావస్యహేతుత్వం || ౭౩ || గుణఫలోద్వేగితా
 యథా||ఆశీషాంవిషదూమ్రాణాంనైర్మల్యార్థమివోత్సుకాః|
 భుజంగ్యః కాకతీంద్రస్యగుణాఃగాతుంసుధాముచః || అన్త
 నైర్మల్యార్థమితిగుణస్యఫలత్వం || ౭౪ || గుణభావఫలోద్వే
 గితాయథా || అరణ్యవాసోదితబాంధవాసుమ్మగీష్వవై రాధ
 మివాశరణ్యః | త్రిలింగదేశేశ్వరవైరినార్యః పరాఙ్ముఖా
 లోచనవిభ్రమేషు || అత్రైవై రాధమితిగుణభావస్యఫల
 త్వం || ౭౫ || ద్రవ్యస్వరూపోద్వేగితాయథా|| ననిత్యమస్తి
 స్మరిస్తూర్ణ తేతిత్యక్త్వానభఃక్షోణితలావతీర్ణః|అనందయన్నిం
 దురివస్వధామ్నాపిభాతిలోకేనవకాకతీంద్రః || ౭౬ || ద్రవ్య
 స్వరూపాభావోద్వేగితాయథా|| అనన్యసాధారణదానశౌం
 దేశద్యఃకృతార్థీభవదగ్ధిసాగ్ధే | శ్రీ కాకతీంద్రీభువిరాజమా

మివేత్యర్థః-విభ్రమవిముఖత్వమత్రనిమిత్తం || ౭౫ || నేతి|| అస్తిన్నభసి -
 నవోగుణైరపూర్వః కాకతీంద్రః - అత్రైందోక్షోణితలావతీర్ణస్యకవి
 కల్పితత్వాదుద్వేగితావిషయత్వమేకత్వాద్ద్రవ్యత్వంచ|| ౭౬||అనన్యేతి ||
 దానశౌండ్కోబహుప్రదః - స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్షదానశౌండాబహుప్ర
 దఇత్యమరః - అస్యానన్యసాధారణశ్చమథా ద్దానఇతిలభ్యతే - ఉభ
 యోఃఖంజకుబ్జాదివదిన్యశేషణసమాసః - యద్వాతాదృశదానశౌండ్కా
 మత్తః-సస్థిమవితరణేనిర్విచారఇత్యర్థః - పారిజాతస్తావదేకవివతస్సత్తా

జహపతయాభూణోకేవర్తమానత్వాత్కుతోదివః పారిజాతఇతిభావః ।

22 ॥ ప్రతాపేతి ॥ త్వాభృత్పక్షవిజృంభితంవైరిభూపాలబలవిజృంభ
ణం అన్యత్రపర్వతపక్షవిజృంభణం - అతవివాపరేణేవవజ్రిణేతిశ్లేషాంగా
ద్రవ్యహేతూత్పేతా - అత్రాపరశబ్దాప్రయోగే శబ్దమాత్ర సాధ
ర్యాశ్లేషసంసాధ్యత్ అర్థసాధక్యైర్వింద్రస్యసిద్ధతయాప్రతీతేరుప
మేవ - తత్ప్రియోదేతు ప్రకృతోరాజైవాపరవజ్రిత్యేనాధ్యవసీయతేన
స్యైవశబ్దేనసాధ్యత్వాత్ ప్రతీతావప్యైర్మైత్రైవ - ఇవశబ్దాప్రయోగేతు
సిద్ధత్వాదధ్యవసాయస్యాతశ్చయోక్తిః - ఇవాపరశబ్దయోరుభయోఽస్య

నెద్యోఃపారిజాతేనవినాకృతేవ ॥ అత్రదివఃపారిజాతాభా
వఉత్పేక్ష్యతే ॥ 22 ॥ ద్రవ్యహేతూత్పేతాయథా ॥ ప్ర
తాపరుద్రదేవేనత్వాభృత్పక్షవిజృంభితం । సమున్నతలితమా
మూలాదపరేణేవవజ్రిణా ॥ 23 ॥ ద్రవ్యహేత్వభావోత్పే
తాయథా ॥ కాకతీయప్రతాపోద్భవీనాంగేనమెరుణా । అ
సువర్ణాచలెనెవవిరించిర్వాక్కులీకృతః ॥ అత్రాసువర్ణాచ
లేనేతిహేత్వభావః ॥ 24 ॥ ద్రవ్యఫలోత్పేతాయథా ॥ దు
ద్ధార్ణవశతాయేవకైలాసాచలకోటయే । నూనంప్రతాపరు
ద్రేణయశోదిక్షుప్రసాతం ॥ అత్రదుద్ధార్ణవశతాయేతిద్ర
వ్యస్యఫలత్వం ॥ 25 ॥ ద్రవ్యాభావఫలత్వోత్పేతాయథా ॥
వీరరుద్రనరేంద్రస్యజయప్రస్థానసంభవం । రజఃపిహితదిగ్గో

ప్రయోగేనూపకమిత్యాదివిశేషాయథాసంభవమూహనీయాః ॥ 26 ॥ కా
కతీయేతి ॥ విలీనాంగేనద్రవీభూతావయవేన - అసువర్ణాచలేనసువర్ణాచ
లాభావేనేత్యర్థః - అత్రాభావవాచినోనభిః శ్రీయాసాపేక్షత్వేనాస
మర్థస్యాపి సుడనపుంసకస్యేతిజ్ఞాపకాత్కృదిత్యమాసఇవ్యతే - యదా
హకైయటః - అసమర్థనభిమానస్యక్వదిత్యాదుత్వజ్ఞాపనాయానపుం
సకస్యేతిప్రసజ్యప్రశిషేషఆశ్రియతఇతి ॥ 27 ॥ దుద్ధార్ణవేతి ॥ నూనమి
త్యేతద్వితియోత్పేతాసాధకం ॥ 28 ॥ వీరరుద్రేతి ॥ ఆకాశస్యాభా
వోనిరాకాశం - అర్థాభావవ్యయ్యాభావః - తతశ్చతుర్థ్యా నావ్యయ్యాభా

వాదతోష్ట్యపంచమ్యభివ్యవభావః ॥ కస్తూరీతిలకంతిఫాలఫలకేదేవ్యా
ముఖాంభోరుహభిర్యాదావృషమోపక్రమోత్ప్రేక్షా-యతోల్లసత్సేన
తతిచ్ఛలేనముక్తాట్టహాసేవవిభా తిసింధురిత్యాకా సాపహ్నవోత్ప్రేక్షే
త్యాదికంతుస్వయిమూహసీఘమిత్యాహ ఎవమితి ॥ ౮౧ ॥*

ఇథం సాధ్యాధ్యవసాయమూలాముత్ప్రేక్షానిర్ణయసిద్ధాధ్యవసా
యమూలామతిశయోక్తింబక్షయతి విషయస్యేతి ॥ యత్రవిషయప్ర
కృతశ్చంద్రాదిరుపనిబధ్యతే-ప్రాధాన్యేనేతిశేషః- కుతః - విషయస్య
ప్రకృతస్యయిథాదేరనుపాదానాత్ విషయిణా నిగీర్ణ త్యాదికర్థః - ఇద
మత్రానుసంధేయం - అధ్యవసాయేత్రయంసంభవతి విషయో విష

శం నిరాకాశ మివస్థితం ॥ అత్ర నిరాకాశ మిత్యాకాశ
భావాయేత్యర్థః ॥ ఏవంభేదాంతరంయథాసంభవముదాహా
ర్యం ॥ ౮౧ ॥ ఇత్యోపమ్యగర్భాలంకారవివేచనం.....*

————— ❀ అతిశయోక్త్యలంకారః. ❀ —————

విషయస్యానుపాదానాద్విషయ్యుపనిబధ్యతే ॥ యత్రసా
తిశయోక్తిస్సాత్క విప్రప్రేక్షాజీవితా ॥ యత్రకవిప్ర
ప్రేక్షావిషయితోధానేన విషయానిబధ్యతే సాతిశయో
క్తిః తస్యాశ్చతుర్విధ్యం ॥ భేదేతిభేదః అభేదేభేదః సంబంధే
అసంబంధః అసంబంధేసంబంధశ్చైతే ॥ కార్యకారణయోఃపా

యా అధ్యవసానవ్యాపారాత్కంస్వరూపంచ - తత్రవిషయస్యనిగీర్ణ
త్వేనస్వరూపప్రసక్తేరేవాభావాదధ్యవసాయే ననుగ్రాపిప్రాధాన్య
శంకావకాశః - నూనమాదిశబ్దైరధ్యవసాయేనవ్యాపారప్రాధాన్యేతూ
త్ప్రేక్షాదగ్నితా - నూనమాదిశబ్దాప్రయోగేవిషయిణివిప్రప్రాధాన్యేఅ
ధ్యవసాయస్యసిద్ధత్వాదతిశయోక్తిరితి అతఎవోక్తంరుచిశేన- అధ్యవ
సితప్రాధాన్యేత్వతిశయోక్తిరితి - ఇదంరజశమిత్యస్యాతిశయోక్తితా
మాభూదిత్యుక్తం కవిప్రప్రేక్షాజీవితేతి ॥ పితౄగమాహ తస్యాభితి ॥ న
నుపంచమస్యాభితిశయోక్తిభేదస్య సంభవాత్కథంచాతుర్విధ్యమిత్యా
శంక్యాహ కార్యకారణయోరితి ॥ కార్యప్రకాశకారోక్తవైషమ్యంత్య

స్మదుపాధ్యాయైరేకావళితరలేసమాహితమితినేహప్రపంచ్యతే ||*|| త్ర
మేణోదాహరతి స్థానభితి || కల్పతరోరుదధేరుష్మత్తిరుదితాకింతులక్ష్మీ
సోదరస్యామర్మోపయోగినస్తస్యేదమద్భుతమితిభావః || ౧ || ఔన్నత్య
మితి || వ్యాఖ్యాతమేతత్ || అత్రరాజమేర్వాదిసంబంధినోరొన్నత్యాద్యో
ర్వాస్తవాభేదేవ్యస్యదేవేత్యాదినాకాల్పనికోభేదః - ప్రతిపాద్యతేఇత్యా
హ || అత్రేతి || తర్హ్యస్మిన్కాభేదేనాధ్యవసాయ లక్షణానుగతరతతహ
స్యతభితి || స్యతస్సిద్ధంయదొన్నత్యతదేవాన్యదేవేతికవిప్రాప్తోక్త్యా
సాతిశయం - అతస్యతస్సిద్ధప్రాప్తోక్తిసిద్ధయోరొన్నత్యయోఃఫలరూ

ర్వాపర్యవిపర్యయరూపా త్వనధ్యవసాయమూలత్వాద్వ్య
తిరిక్తైవ - కింతుప్రాప్తోక్తి మూలత్వా దతిశయోక్తిరితిక
థ్యతే ||*|| తత్రభేదఅభేదోయథా || స్థానైకల్పతరుర్జ్జాతఃకాక
తీయకులోదధేః|లక్ష్మీపతిరసాదిత్రంసుర్వరూపమహూత్స
వః||అత్రప్రతాపరుద్రకల్పవృక్షయోరభేదాధ్యవసాయః||౧
అభేదభేదోయథా||ఔన్నత్యంఃపాదన్యదేవమహితఃకోవ్య
షగంభీరిమా కావ్యన్యాసరణిః ప్రతాపయశసోరవైవబా
హూయఃప్రథా|సర్వంనూతనమెరుద్రనృపతేర్జ్జానెనతన్ని
ర్నితాసామగ్రిచతురాసనెన కియతీకీదృక్క్రమాకల్పితా||అ
త్రొన్నత్యాదెర్వాస్తవాభేదపిభేదః||విత్ - స్యతస్సిద్ధకవి
ప్రాప్తోక్తిసిద్ధయోరొన్నత్యయోర్భేదేవ్యభేదాధ్యవసాయః||

పయోర్భేదేవ్యభేదాధ్యవసాయోనపునఃఫలినోతయోర్వాస్తవ భేదస
త్యభేదాధ్యవసాయకల్పనాయోగాత్ - తదుక్తంచక్రవర్తినా - అభేదా
ధ్యవసాయోహిఫలేతిశయనాదిహ|నపునఃఫలినోస్తత్రభేదభేదోససిద్ధ్య
తీతి - కించప్రథమోదాహరణేపి స్యతస్సిద్ధప్రాప్తోక్తిసిద్ధవదాన్యత్వ
యోరేవాభేదాధ్యవసాయోనరాజ కల్పవృక్షయోః అన్యథాపకత్రఫల
యోరధ్యవసాయోన్యత్రఫలినోతివైరూప్యప్రసంగాత్ - ఏవంచప్ర
తాపరుద్రకల్పవృక్షయోరభేదాధ్యవసాయభితియత్పూర్వముక్తంతస్మి
న్కత్రాభేదాధ్యవసాయవిషయమితిద్రష్టవ్యం ||౨|| శిలేతి||యథాచింతా

రత్నాదికంశిలాత్వాదిదోషదుష్టంతథా సర్వమపిజగదితిమష్టేయంబ్ర
హ్మసృష్టిః కథమనవద్యాశేషగుణమేనం సంస్మృతేదితిరుద్రదేవస్యబ్ర
హ్మసృష్టిసంబంధేవ్యసంబంధకథనం || అత్రాప్యధ్యవసాయంసంపాదయ
తి అతీతబ్రహ్మసృష్టి నేతి || ఆయంచస్య తస్మిన్ధ్రాప్తోక్తిసిద్ధగుణాతిశయా
ధ్యవసాయమూలభిర్రుప్తవ్యం || 3 || బ్రహ్మన్నిహరివాక్యమేతత్ || వి
రించరుత్తరమాహ స్వామిన్నితి || అభిక్రియాజగత్సర్వనాధికారః || విష్ణు

అసంబంధేతి సంబంధోయథా శిలాదింతారత్వంఽనురూప
శాఖిపశురసావియధేనుస్సర్వంజగఃపితృథాదోషవిధురం | న
సృష్టిర్వైధాతీ తదిహచతురశ్రీః కథమయంస్మృతేద్దేవంరు
ద్రంసకలగుణసామగ్రిన్యనిలయం || అత్రవిధాశ్చసృష్టిసంబం
ధేవ్యసంబంధఉక్తః | అతీతబ్రహ్మసృష్టి నైశ్చరేణాత్రాభేదా
ధ్యవసాయః || 3 || అసంబంధేసంబంధోయథా || బ్రహ్మవైరుగి
రాకృతేపికిమిదం నైవంవిధాప్తే ముఃస్వామిస్సగ్యమభిక్రి
యాద్యఫలితాయద్విరుద్రఃకృతః | మిథ్యాకిన్నుఃకథసేత్రి
జగత్స్త్రాణాయమత్పూర్ణితః శంభుఃత్వైమవతీర్ణవానితిక
థాజాతాహరిబ్రహ్మణోః || అత్రహరిబ్రహ్మణోరేవంవిధగో
స్థ్యసంబంధేపిసంబంధఉక్తః || శంభునాసహకాకతీంద్రస్య
అభేదాధ్యవసాయః || ౪ || కార్యకారణయోః పాగావర్యవి
పర్యయరూపాతిశయోక్తిర్యథా || మాతంకథంకాకతినాధగృ
ప్తైరగ్రైసగాఃకామశరాఃపతంతి | తత్రాపలాఃకణ్విజితఃస్త్ర
రోపినానంగతఃకింకరతామముష్య || అత్రకార్యభూతస్యస్త్ర

ర్విరించికథనమన్యథాకరోతి మిశ్యేతి || అత్రాలాకికాన్నత్యాదిగుణయు
క్తమేనంబ్రహ్మపిసిర్మాతుంసశక్తోతీతిభావః || అసంబంధే సంబంధం
యోజయతి అత్రైతి || పూర్వవదభేదాధ్యవసాయభిత్వాహ శంభునేతి ||
౪ || సంచమంభేదముదాహరతి మాతరితి || కామశరపీడా మసహమా
నాయాః కస్యాశ్చిన్నాత్రాసహవచనం- తస్యకాకతీంద్రస్య- అభూష
ణేపిభూషితవద్భాసమానకారోయావం లావణ్యంకాంతివిశేషః - అన

యోగక్షణము క్తం- అమువ్యకాకతీంరస్య ॥ కారణంపూర్వమపరం
కార్యమితి సర్వత్రనియమః కవిప్రాధౌక్య తద్వివర్యయోలంకార
త్యాశయేనాహ అత్రేతి ॥ అఃరశవిలోబజలదంకుటజాగ్జునసీపపరభివన
వాతః । అయమాగచ్ఛతి కాలోహంతహతాఃపథిక గేహిన్యః॥ ఇత్యాదికా
ర్యకారణయాగపద్యమపిపార్యాపర్యవివర్యయపవేతిద్రష్టవ్యం ॥ ౫ ॥ స
హూ కైస్సంగతిమాహ అదేతి । లక్షణమాహ సహాద్ధేనేతి ॥ సహశబ్ద
స్యాధ్యోయస్యతేన సహాద్ధేన తస్మాద్యయేణచేగ్యర్థః- అనేనసార్థంవిహ
రాంబురాశేరిత్యాదౌసహూక్తిమాత్రస్యాలంకారతా మాభూదిత్యు
క్తమతిశయోక్తితత్త్వేతి ॥ అత్రాకాంక్షితమంశమధ్యాహారాదిభిఃపూర

రశరపాతస్యకారణభూతాన్ప్రియదృష్టిపాతాత్పూర్వ కా
లత్వము క్తం॥ ౫ ॥ అథోక్తిసామ్యాలంకారరూపజెలతిశయో

— ❀ సహూక్త్యలంకారః ❀ —

క్తిహేతుకాసహూక్తిరిరుప్యతే॥ సహాద్ధేనాన్వయోయ
త్రభవెదతిశయోక్తితః । కల్పితౌపవ్యవస్యంతాసాసహూ
క్తిరితీప్యతే ॥ యత్రభేదేఅభేదరూపతయాకార్యకారణపా
ర్యాపర్య వివర్యయరూపయాచాతిశయోక్త్యా ఎకస్యప్రా
ధాన్యేనాన్వయేఅపరస్య సహాద్ధేనసంబంధే ఉపమానోపమే
యభావఃకల్ప్యతేతత్రసహూక్తిః । ప్రాకరణికాప్రా

యన్వాయచక్షేయత్రేతి ॥ ఎకస్యప్రాధాన్యేనాన్వయత్వేతి - యధాపు
త్రేణసహాగతఃపితేత్యాదౌ పితౄరాగమనాదినా శాబ్దస్సంబంధస్తద్వది
తిభావః - అపరస్యసహాద్ధేనసంబంధత్వేతి- తత్రేవపుత్రాదివదితిభావః-
ఉపమానోపమేయభావఃకల్ప్యతేతి - సహాయైకప్రధానత్వప్రధా
నేత్యతీయావిధానాత్తదంతస్య గుణభావాదుపమానత్వం అర్థాదితరస్య
ప్రాధాన్యదుపవేయత్వంచకల్ప్యతేతిత్వార్థః - అతపవాత్రభేదప్రధా
నంసాధర్మ్యమితిద్రష్టవ్యం - సహశౌఖయాప్రస్తరంప్రహరతీత్యత్రప్ర
హరిణేశౌఖాప్రస్తరయోరివశాబ్దవివాయం గుణప్రధానభావోనవాస్త
వః - పితౄసహాగతఃపుత్రత్వగ్యపినువచన్వాత్ - ఉపమానోపమేయ

భావశ్చైత్రకాల్పనికోనవాస్తవశ్చైత్రనిమిత్తమాహ ప్రాకరణికేతి ||
 తదాత్మతాప్రకృతరూపతా || ఉదాహరతి అంద్రైతి || అత్ర దివ్యమా
 ల్యానీవఖడ్గధారాః కంఠేషుపతంతీత్యేవం ప్రతీయమానస్యోపమానోప
 మేయభావస్యస్వయోఃప్రాకరణికత్వాద్వైవత్తికత్వం - కంఠపతన
 సాధర్మ్యస్య భేదప్రధానకత్వంచోపమానోపమేయయో సహార్థప్ర
 యుక్తగుణప్రధానభావ నిబంధనంచేత్యాద్యున్నేయం || అత్ర కార్య

కరణికవిషయత్వాదుపమానోపమేయభావస్యసహార్థసంబం
 ధేనద్వయోఃపిప్రకృతత్వాన్నతదాత్మతా ||*|| కార్యకారణ
 పౌర్వాపర్య విపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలా సహజా
 క్తిర్యథా || అంద్రక్షమాభృత్సుభటాసిధారారణేషునీలో
 త్పలవత్రభాసః | పతంతికంఠేష్వరిభూషణీనాంసాకంసుర
 స్త్రీజనముక్తమావ్రైః || అత్ర కృపాః పతనోత్తర కా
 లభావివోదివ్యమాల్యపతనస్య సహకాలత్వముక్తమితిపౌర్వా
 పర్యవిపర్యయః || ౬ || భేదేతిభేదరూపాతిశయోక్తిమూలాశ్లే
 షగర్భభేదాధ్యవసాయరూపాచారుత్వాశ్చిశయ హేతుర్య
 థా || దినే దినే రుద్రనరాధిపస్యప్రతాపలక్ష్మీగుడయంద్ర
 యాతి | ప్రకాశితాశేషదిగంతగాఢాపవస్వతాసార్ధమనిం
 ద్యభాసా || అతోద్రియంద్రయాతీతిశ్లేషేషోదయవర్యతా

— ❁ — నోక్త్యలంకారః — ❁ —

భ్యుగ్రయయోరభేదాధ్యవసాయః || ౭ || అథసహజాక్తిప్ర

కారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలత్వము
 వపాదయతి అత్రైతి || ౬ || దినేదినశ్చితి || శ్లేషభిక్తికాభేదాధ్యవసాయోత్ర
 సహజాక్తిమూలమిత్యాహ అతోద్రియమితి || కుముదదళైస్సహసంద్రతి
 విఘటంతేచక్రవాకమిధునానీత్యత్రశ్లేషభిక్తికాభేదాధ్యవసాయోమూ
 లం - అత్ర విఘటనసంబంధిభేదాద్భిన్నం సతద్విభజ్యమిత్యాహసర్వ
 స్వకారః-ఉత్క్లిప్తంసహకాశికస్యపులకైరిత్యాదావీయంమాలయాపిద్య
 శ్యతే-అత్రకర్మసాహిత్యాత్సహజాక్తిఃపూర్వత్రకర్మసాహిత్యాదితి

భేదః॥ ౭॥ వినోక్తే స్సంగతిమాహ అథేతి॥ లక్షణమాహ వినేతి॥ యత్ర సంబంధియతి - చిద్వస్తువి నా అన్యస్య ప్రతిసంబంధినో రన్యతా శోభనత్వం అ రన్యతా అశోభనత్వం వాపరాభవేన్నివ రైతసా వినోక్తి రిన్యర్థః॥ ఫలితం వ్యాచక్షే యతేతి॥ రన్యమరన్యతారహితం అరన్యం రన్యతారహితం వెన్యర్థః॥ వ్యాఖ్యానోక్తం వ్యుత్క్రమం పరిహరణవిభజతి సేతి॥ రన్యత్వాభావో రన్యత్వాభావశ్చైన్యర్థః - కన్తింశ్చిత్సతికస్య చిత్తన్యత్వమరన్యత్వం వేతి - ధిముఖానాపిః చ్చిత్తివిశేషానాస్తీత్యేవ మభిధాన

తిపక్షరూపానోక్తి ర్నిరూప్యతే॥ పినా సంబంధియతి - చిద్వ్యతాన్యస్యపరాభవేత్॥ అరన్యతారన్యతావాసావినోక్తి రితిప్యతా॥ యత్ర కస్యచిదసన్నిధానాద్వస్తురన్యమరన్యం వాభవేత్సావినోక్తిః॥ సాద్వివిధా అరన్యతారన్యతావేతి॥ *॥ అరన్యతాయథా॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్య గుణవర్ణనయా వినా కీదృశీకావ్యరచనా సంశృణుధ్వంకవీశ్వరాః॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రగుణవర్ణనేన వినా కావ్యశ్రియా మశోభనత్వముక్తం - అనేన కావ్యశోభామిదృద్ధిః కవిభిః ప్రతాపరుద్రగుణావర్ణయితవ్యా ఇతి విధిరేవ ప్రకాశ్యతే॥ ౮॥ రన్యతాయథా॥ కళాపూర్ణైత్యంజయతి జగతీంద్రాత్రిజగతోవపుష్కత్యానందేవిమలవిభవేరుద్రనృపతౌ॥ వినాలక్ష్మప్రాప్యప్రతిదివసపూర్ణాం నిజతనుం ప్రకాశస్సాన్యదించుర్యది దివిభవే

మితి ద్రష్టవ్యం - తదుక్తం - సదసత్త్వనివృత్తిశ్చైన్నివృత్తాన్యస్యవర్ణ్యతే॥ తదాద్విధావినోక్తిస్సాన్యద్విధితప్రఫలంభవేదితి॥ *॥ అద్యముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ కీదృశీ - రమ్యానభవతీత్యర్థః సంశృణుధ్వం వ్యాఖ్యాతం॥ అలంకారఫలంబిధిమాహ అనేనేతి॥ ౮॥ ద్వితీయుముదాహరతి కళేతి॥ జగతీంద్రాభూలోకచంద్రే - రుద్రనృపతౌ కళాపూర్ణత్వాదివిశేషణైః ప్రతీయమానేన చంద్రాదుత్పన్నైః నిజయతి సతి - ఇందుః కళంకరాహిత్యేన నిత్యం పూర్ణః - ప్రకాశత ఇతి ప్రకాశః ప్రకాశమానో దివియదిస్యాత్ - భూలోకే త్వేతత్సన్నిధానేన తథావిధోపనశోభత ఇతి భావః - సదం

ద్రోపినుభగోభవేదిత్యశోభనత్వాభావకథనం॥ తదేవాహ ॥ అత్రేతి॥
సశూలాక్తిపినోక్త్యస్సహార్థ విసార్థయోరభావేపి తదర్థవివక్షాయా
ముదాహరణమలంకారసర్వస్వాదౌ ద్రుప్తవ్యం ॥ ౯ ॥ ఉక్తిసామ్యాత్సమా
సోక్తింలక్షయతి విశేషణానామితి॥ స్పష్టం-సమాసేనసంక్షేపేనార్థద్వ
యకథనాత్సమాసోక్తిః ॥ విశేషణసామ్యంవిభజతే తదితి ॥ యత్రసక్య
దుచ్ఛారితశబ్దేనార్థద్వయంప్రతీయతేతస్మిన్పాఠం - యత్రోభయప్రవృ
త్తినిమిత్తైక్యంతత్సాధారణం - యత్రోపన్యాయస్థసమాసవిశేషాశ్రయ
ణంతదౌపన్యాయం - తేనసమాసోక్తిరపిప్రసిద్ధా ॥*॥ తత్రాద్యంభేద

తోపినుభగః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రేప్రకాశమానెవంప్రమ
సంకళంకెనవినాశోభనత్వముక్తం ॥ సకలగుణశాలినః ప్రతి
పక్షస్యపురస్తత్రాదృశగుణవత్తయైవరవ్యణానాన్యథేతి॥ ౯ ॥

————— ❁ సమాసోక్త్యలంకారః ❁ —————

విశేషణానాంతోల్లేనయత్రప్రస్తుతవర్తినాం ॥ అప్రస్తుతస్య
గన్యత్వేనాసమాసోక్తిరివ్యతే ॥ యత్రప్రకృతవిశేషణసా
మ్యాదప్రస్తుతంగన్యత్వేనాసమాసోక్తిః॥తత్త్రివిధం-శ్లిష్టవిశే
షణసామ్యంసాధారణంబోపన్యాయంబోపన్యాయంబోపన్యాయంబోపన్యాయం
సామ్యంయథా॥సద్యోవిశ్లేషమేఖలాంఘరికామృజ్యేంద్రనుం
విభ్రీతి రాగాదంధ్రపతేః కృపాణలతికాగృహ్లాతికంలేష్వ
రీకా ॥ తద్యోగాదనురక్తభావవివశాస్సంమిలితాక్షాశ్చిరం

ముదాహరతి సద్యశ్చితి॥ విశ్లేషాప్రయోగానుకూలామేఖలాగంతగజ్జ్వర్య
స్యాస్తాంతథోక్తాం శిథిలకాంచీగుణాంచ - ఘటకాశ్చయాలస్యాస్సంజా
తాఃపులికతారోమాంచితావ- తా- యుజ్యేనకుటిలాంతతావవాహం
చ- తద్యోకాత్కృపాణలతికాసంబంధాత్ - అనురక్తనువృత్తరక్తభా
వస్సర్వరూపంయేషాంతేతథోక్తాః అతవివవివశాఃపరవశాః - అన్యత్రత
ద్యోగాన్నాయికాసంబంధాదనురక్త భావేననురక్తత్వేనవివశాః మి
లితాతాః - మూర్ఖయానుఖపారవశ్యాచ్చ - తథాకూన్యాంతకరణా
గతమనసోవిగతతవేద్యాంతకరణాశ్చ - కామపితృమయోగ్యాం - సా

తామక్తవమంగళత్వేనాస్థిలత్వాదితిభావః - భావస్థితింపథ భావవికారం వినాశనిమిత్తమిత్యర్థః - అన్యత్ర కామపివత్తు మశక్యాంభావస్థితిం ప్రమానుబంధంభజంతి || అత్రక్షిప్తవిశేషణసామ్యాప్త్యర్థలతాయామరిషునాయికానాయకవ్యవహారసమారోపిత్యాహ అత్రేతి || ౧౦ || ద్వితీయముదాహరణి వీతేతి || వ్యాఖ్యాతమేతత్ || అత్రవీతవీరీడాదివిశేషణసామ్యభయత్రైకార్థత్వంసామ్యం - తద్బలాద్భిరూణాంశృంగారనాయకవ్యవహారసమారోపిత్యాహ అత్రేతి || వీరీడవ్యయాదిధర్మసమారోహ

శూన్యాంతఃకరణాభజంతిఖలుతేభావస్థితింకామపి || అత్రవిశ్లేషమేఖలాపులకితామితిక్షిప్తవిశేషణ మహిమాకృపాణ లతికాయానాయకత్వప్రతీతిః - అనురక్తభావపివశా ఇత్యాదివిశేషణద్వారాఃపూణాంనాయకత్వప్రతీతిః || ౧౦ || సాధారణవిశేషణేనయథా || వీరవీరీడమపాస్తమాసముదయద్వైస్సర్వకూవిగ్భవత్స్వేదం నిగ్భరగాత్రవేషభుమిశమ్నూగ్భంగళద్భాషకం | సంజాతప్రళయంచకాకతిమహీనాధర్మరొద్వేజితాభూపాశ్చైలగుహసుయాంతి విజనంభీత్యా సమావీరితాః || అత్రశృంగారభయానకసాధారణవిశేషణబలాద్భిత్వాసమావీరితాఇతిపాణాంనాయకత్వప్రతీతిః || ౧౧ || ఔపమ్యగర్భవిశేషణేనయథా || భృతాత్మగుణరత్నోమైఃపూర్ణసాన్నిజన్యవారిణా | ప్రతాపరుద్రస్యవనిధితైవిశ్వంభరాశ్రి

త్రనిమిత్తం - ద్యామాలిలింగముఖమాశుదిశాంచుచుంబేత్యత్ర ఖుక్షణాగ్నాయువనాయకవ్యవహారారోపేతిలింగవాది కార్యసమారోపః కారణం - సాధారణవిశేషణసామ్యే ధర్మకార్యయో రన్యతరారోపంవినా వ్యంజనవ్యాపారోద్భేదనేనాప్రకృతప్రతీతేరిసంభవాత్ - ఎవంచద్వితీయోభేదోద్భవిధోజాతః || ౧౧ || తృతీయముదాహరణి భృతాత్మేతి || గుణారత్నానీవేత్యపమితసమాసస్యగుణావరత్నానీతిరూపకసమాసస్యచసాధకబాధకాభావాత్సంబేహ సంకరః || తతోగుణసద్భవైరత్నైరితి ముద్యమపదలోపీసమాసః ఎవముద్రత్రాపి - ఇథమాపమ్యగర్భవిశే

పణసామ్యేన ప్రతాపరు ద్రై సముద్రవ్యవహర ప్రతీతే సుమా సోక్తిః - య
తో సమా సమా సే సాధక మస్తి - యథా - దంత ప్రభాపుష్ప వితాలోలా
క్షీ చారుహాసిని । కేశ పాశాభిజ్ఞం దేన సువేష హరిణే శ్చణైత్య గ్ర సువేష
త్వం - తతో సమా సమా సానంతరం మధ్యమపద లోపి సమా సో ద్రష్టవ్యః -
తథా చ తృతీయ భేద స్యాపి ద్వై విధ్యం సిద్ధ్యతీ త్యేనంపంచ ప్రకారా సమా
సోక్తిః - తదుక్త మలంకార సర్వ స్యే - తదేవం జ్ఞిష్టవిశేష సముద్ఘాపి
తై కా-సాధారణ విశేషణ సముద్ఘాపితా ధర్మ కార్య సమారోపాభ్యాం ద్వి
ధా - ఔపమ్యగర్భ విశేషణ సముద్ఘాపితా యూపమా సంచర సమాసా
భ్యాం ద్వి భేదేతి - యత్ర నిరీక్ష్య విద్యన్మయ నైః పయోదగిత్యాహ నిరీక్ష
ణాదికం యావకే సాధక మస్తి - తతై గ్రిక దేశః పరియామక మేవ సమాసో
క్తి రిత్యాది విశేషా అపితై గ్రి వ ద్రష్టవ్యాః ॥౧౨॥ విశేషాంతర మాహ అ
తైత్రి ॥ వ్యవహర సమారోప వివేచ్యైవ కారోపాసమా రోప వ్యవచ్ఛేదా

యం ॥ ౧౨ ॥ అత్ర సమాసోక్తౌ సర్వ త్ర వ్యవహర సమారోప
ఎవజీవితః । సచతుర్విధః । లోకి శేవస్తు నిలోకిక వ్యవహర సమా

ర్థః - తథాహి - యదా విశేషణ సామ్యాద ప్రస్తుతం ప్రస్తుత విశేష్య త్వేన
ప్రతీయతే నతు ప్రయుజ్యతే తదానిష్క్రీణి యోగిక త్వేనాపరిత్యక్తస్వ
యావస్య ప్రస్తుతస్య రాజాదేర్వి శేషణ సామ్యావగమితే నా ప్రస్తుత సము
ద్రత్యాదిధ ద్విణవిశిష్టతయా ప్రతీతేర్వ్యవహర సమారోపః - యదా త్వ
ప్రస్తుత మపి విశేష్యం ప్రయుజ్యతే తదా తత్ప్రస్తుత మర్థం స్వేన రూపేణ
యావంతం కృత్యాన్యభివతి - ప్రస్తుత మపి స్వరూపక పరిత్య జ్యో ప్రస్తుత
తాదూప్యముపగృహ్లాతి - అతస్తుత్ర రూపం సమారోపేవ - తదుక్తం ॥
అప్రస్తుతం ప్రతీతం చేడ్చేద కాంక్షైక సామ్యతః । వ్యవహరం సమారోప్య
ప్రస్తుతేన్యగ్భవత్యథ ॥ తెనా ప్రస్తుతవృత్తాంతారోపేణా ప్రస్తుతం స్వ
యం సంక్షేపేణోచ్యతే యస్మా త్సమా సోక్తి రియంతదా ॥ స్యాద్విశే
ష్యాం సామ్యం చేత్ప్రస్తుతా కార రూపితం । భవేన ప్రస్తుతం వేద్యం యావ
కాలం కృతిస్తదేతి - అత్రా ప్రస్తుతస్య ప్రతీయమానతే వ్యవహర స
మారోప వివేచితావః ॥ రంచతుర్థా విభజితి సత్తితి ॥*॥ వస్తువ్యవహర

మేనోదాహరణి సప్తాంగేతి || స్వామ్యమాత్యసుహృతోశరాష్ట్రీడు
గ్గబలానిసప్తాంగాని తద్గోవరయాదానలత్యైత్యాగవై భవేన విరాజ
తః-అదేయమస్యకీమపినాస్తీతిభావః - అన్యత్రసప్తాంగానికరాదీని త
త్రస్ఫురంత్యాప్రవంత్యా దానలత్యైమదవై భవేన విరాజతః-తదు
క్తం || కరాత-టాఖ్యాం మేద్రాచ్ఛనే త్రాఖ్యాంచమదసుత్తిరితిపాల
కావ్యే-కరాత్ నాసారంధ్రాఖ్యా మిత్యర్థః- భద్రాత్మామంగళమూ
ర్తిః- అన్యత్రభద్రజాతిః-తల్లక్షణగుతంగజగ్గప్రతీయతే- సర్వభూమే
రీశ్వరసార్వభౌమః-తస్యేశ్వరభ్యుత్పత్తయః - అనుశతికాదిత్వాదు
భయపదవృద్ధిః- తత్తాంచక్రవర్తిత్వం - అన్యత్ర సార్వభౌమతాంబుగ్గ

రోపః శాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపశ్చేతిద్వివిధః । త
థాశాస్త్రీయవస్తునిశాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపాలో
కికవస్తువ్యవహారసమారోపశ్చేతి- ఏవంచతుర్విధః || * || య
థాక్రమముదాహరణాని || సప్తాంగస్ఫురదుద్దామదానలత్యై
విరాజతః । ప్రతాపరుద్రోభద్రాత్మాతమలేసార్వభౌమ
తాం || అన్యత్రాకీకేప్రకృతవస్తునిలౌకికస్య సార్వభౌమనా
మధేయస్యద్విగజస్యవ్యవహారప్రతీతిః || ౧౩ || తథా||గురుప్ర
మాణేననిజేనసద్యస్తీరస్మితో ద్యత్ప్రతిపక్షహేతా । ప్ర
తాపరుద్రస్యసమిత్య దగ్రైఖడ్గైఃపహ్ణంజనపండితత్వం ||

జవిశేషత్వంతమతే - అత్రప్రకృతప్రతాపరుద్రేఅప్రకృతభద్రజవ్యవ
హారసమారోపః || ౧౩ || లౌకికేవస్తునిశాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారో
పముదాహరణి గుర్వితి || గురుణాశ్రేష్ఠేనప్రమాణేనధ్వజాదిభుభాయవి
శిష్టప్రమాణేనేత్యర్థః - ఆయుధానాంధ్వజాద్యాయాజయావహాభితి త
ద్విదః-అన్యత్ర ప్రమాణేనానుమానేనతస్యైవకథాసాధనత్వాత్ - గౌ
రవంచాస్యవ్యాప్తిపక్షగర్హతావై శిష్ట్యనిబంధనంద్రష్టవ్యం-ప్రతిపక్షస్య
శతోఽప్రతివాదిశ్చ హేతిరాయుధంహేతురనుకూలంశేతిభిక్తారోకా
రయోశ్చేత్యేవోద్యదితితత్రాప్రయోగప్రారంభఎవానయోఃపరా
భవభితిః- సమితియుద్ధేసఖాయాంచ ఖండనపండితత్వంవిదారణ

కాశలంబస్య త్రయూపణనైపుణ్యం - అత్ర విశేషణసామ్యద్వైతండికః
ప్రతీయతే ॥ ౧౪ ॥ శాస్త్రీయేవస్తు శాస్త్రీయవస్తు వ్యవహరసమాహో
పముదాహరతి అపూర్వేతి ॥ అపూర్వస్యాచుంబితస్వార్థస్యజ్ఞానుయా
కథనేనగురూణాంజ్ఞాన్యూనాం భణితానాం వాక్యనాం యత్సారస్య
మభిముఖీకరణయోగ్యత్వంతస్యపదవీప్థానముత్యధః - వచేపదేప్రతిపదం
శుశ్రిగాగ్రిహ్యంత్రోత్త్రీయ గ్రిహ్యంత్రీయ క్షిప్యంత్రీయ సీయం - త
త్వంమాధుర్యరూపంకలయంతీధారయంతీ - శుశ్రిక్షిత్వాంతోష కాహి
త్యేనక్షేపాదిగుణసాహిత్యేన ప్రసత్నుభామధురజ్జ్ఞాన శరీరేత్యధః -
ప్రబంధశీఃకావ్యనాటకాదిప్రబంధలక్ష్మీర్విజయతే - యస్యాంబుధశ్రే
ణీబద్ధపరిపత్ - నిపుణమధికర్తుంనసమాస్వరయశుంప్రభవతి - అధి
కారస్యఫలస్వాగ్యలక్షణత్వాత్సహృదయ ఏవాప్రాధికారీ నాన్యత్యత్య

అత్ర లోకీకబద్ధేతర్య-శాస్త్ర ప్రసిద్ధవస్తువ్యవహరసమాహో

పః॥ ౧౪ ॥ తథా ॥ అపూర్వాద్ధజ్ఞానాగురుభణితసారస్యవ

గవీశుశ్రిగాగ్రిహ్యంతత్వంక్షిప్యంత్రీయంప్రతిపదం । ప్రబం

ధశీర్వి రక్షితిపతికవీనాం విజయతే బుధశ్రేణీయస్యాంనిపు

ధః-అపూర్వాత్తామధానాంచోదనైకసమగిగవ్యత్యేనప్రమాణాంతరా
గోచరాణామగ్నిజ్వాలాప్రాదీనాంజ్ఞానుయాకథనేన గురూణాంశ్రే
ష్ఠావాంభణితానాంవిధివాక్యనాంయత్సారస్య వాఙ్మోహదప్రయుక్తం
ప్రవర్తనోన్ముఖ్యంతస్యపదవీప్థానంపద్యాదివిచారసగీవీనేత్యధః-శుశ్రి
తిశబ్దేనశ్రుత్యేకజేగోగృహ్యతే - తేనశుశ్రిగాగ్రిహ్యంత్రీయ ప్రత్యయ
వేద్యం- అతవపకిమవ్యలోకికంతత్వంశ్రేయస్సాధనతారూపంధర్మం - అ
తపవోక్తమాచరైః - శ్రేయస్సాధనతాపేయం నిత్యంవేదాన్మగ్తీ
యతే । తాదూప్యేణచధర్మత్వంతస్సాన్నేంద్రియగోచరభితి- పద్యతే
గవ్యతే ప్రామాణ్యాదిక మేభిరితిపదానిన్యాయాః - ప్రతిపదంసహస్ర
ణాపిన్యాయైరిత్యధః-కలయంతీ ఇతికర్తవ్యతా రూపేణప్రతిపాదయం
తీత్యధః - మీమాంసేతిగమ్యతే- తదుక్తమాచరైః- ధర్మైప్రమీయ
మాణేహివేదేనకరణాత్మనా । ఇతికర్తవ్యతాభాగం

వ్యతీతి - యస్యాంమీమాంసాయాం బుధశ్రేణినిగమనిరుక్తాదివిద్యాని
ష్టాతవిద్యశ్చంఘపవాధికర్తుంప్రభవతి - తస్యైవాత్రాధికారాదితిభా
వః - తదుక్తంజిజ్ఞాసాప్రస్తావే - జిజ్ఞాసైకోపసితస్యద్వితీయాపరితశ్చ
తేః జ్ఞాతవిద్యాంతరస్యాన్యాయమీమాంసాపురస్సరీతి-అథవామతాం
తరేణాథ్థాంతరంశు - శ్రీయాదివ్యతిరిక్తం ఘాయికార్యం ప్రమాణాం
తరాగోచర మపూర్వం - తదుక్తంశారితా నాథేన - శ్రీయాదిభిన్నం
యతా-ర్యంవేద్యంమానాంతరైర్నతత్ । అతోమానాంతరాపూర్వమ
పూర్వమితీయఃఇతి - తదేవాధౌవాక్యార్థః ప్రధానత్వాత్-తదుక్తం
కార్యస్యైవప్రధానత్వాద్వాక్యార్థత్వంచయుజ్యతఇతి - ఎవమాదెల్లె
ఘాకథనంతస్త్రిధానానాంగురుభణితానాం నిబంధన వివరణాదిప్రభాక
రగ్రంథానాంయత్సరస్యంప్రసన్నగంభీరత్వం తస్యపదవీధానం తథా

నిమగ్ధకర్తుంప్రభవతి ॥ అత్రాలంకారశాస్త్రీయేవస్తునితం

ప్రంసాస్త్రప్రసిద్ధవస్తువ్యవహారసమారోపః ॥ ౧౫ ॥ తథా ॥ సా

లంకాగాలసర్వర్థాసగుణారసనిర్భరా । భావానుబంధినీభాతి

భారతీకాకతీశ్వరే ॥ అత్రాలంకారశాస్త్రీయేవస్తునిభార

విధగ్రంథయుక్తైత్యర్థః- శుక్రిగ్రాహ్యలిజాదివాచ్యం-ఏవంకార్యాన్య
కేహ్యథైవ్యున్నయంతేలిజాదయితిశాఙ్గోక్తేః - కేవల్యలొకీకంతత్వం-
కార్యత్వేననియోజ్యంచస్వాత్మనిపేర యన్నసా । నియోగఇతిమీమాం
సానిష్ఠాత్రైభిశ్చియత ఇత్యుక్త లక్షణనియోగాపర పర్యాయంధర్మంప్ర
తిపదంఃలయంతీత్యాదిపూర్వవత్ ॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజయతి అత్రా
లంకారేతి । తంత్రశాస్త్రమత్రభాట్టం ప్రాభాకరంచేత్యుభయం వివ
క్షితం ॥ ౧౫ ॥ శాస్త్రీయేవస్తులొకీకవ్యవహారసమారోపముదాహరతి
సాలంకారేతి ॥ అలంకారైరుపమాదిభిః కటకాదిభిశ్చసహితాసాలంకా
రా-లసద్వర్ణామధురాక్షరామనోజ్ఞకాంతిశ్చ - సగుణాల్లెహదిగుణయు
క్తాగంభీర్యాదిగుణయుక్తావ - రసేనశృంగారాదినాఅనురాగేణవనిర్భ
రాపూర్ణా- కాంతిశ్చరేవిషయే- భావోభిప్రాయఃపరిమాచ - తస్యా
నుబంధావిచే- సమః- తద్వతీ- భారతీవాణీ-నాయకాతుగవ్యతే ॥ స

ను యత్రస్థిష్ఠవిశేషణసామ్యంతత్రజ్ఞేష ఏవాలంకారఃకస్మాన్నభవతీత్య
తాహ సమాసోక్తావతి || అప్రకృత విశేష్యస్యాపి వృథగుపాదానేజ్ఞే
షః - తదభావాదత్రసజ్ఞేషత్వమితిభావః || ౧౬ || వక్రోక్తస్సంగతిపూ
ర్వకంలక్షణమాహ ఉక్తిసామ్యత్యాదినా || అన్యథోక్తస్యేతి - కేనది
దితిశేషః - అన్యథాయోజనమితి - అపరేణేతిశేషః || తదేతద్వ్యాచక్షే

త్యాభ్యులౌకికనాయకాన్యవహరసమారోపః || సమాసోక్తౌ
విశేషణవిశేష్యయోర్ద్వయోగుపాదానా భావాజ్ఞేషాద్వి
శేషః || ౧౬ || (అన్యేషామప్యలంకారాణాం) ఉక్తిసామ్యేపి

— ❀ వక్రోక్త్యలంకారః ❀ —

జ్ఞేషగర్భత్వవిశేషాద్వక్రోక్తిరుచ్యతే || అన్యథోక్తస్య
వాక్యస్యకాక్వాజ్ఞేషేణవాభవేత్ | అన్యథాయోజనంయత్ర
సావక్రోక్తిర్నిగద్యతే || యత్రకయాదిద్వివక్షయాకేనదిత్
ప్రయుక్తస్య వాక్యస్యాన్యేనాన్యథా వివక్షయాయోజనా
క్రియతేసావక్రోక్తిః - ఉక్తివక్రత్వేకథంచిత్రం భవత్యపి
ఏవంవిధలక్షణాభావాత్సర్వాలంకారభోగ్యభిద్యతే || ❀ కా
క్వాయథా || బహువంశహూఘు రాజ సహి తంస సరి

ంమిశంభరాసంతే | ణాణా సిరిఎవి తుమ అపాణ కిణుల
హుపసి || ఛాయా || బహువల్ల భఃఖలు రాజాసఖితస్యశ్రియాం
నిగ్ధరాసక్తిః | న్యూనాశ్రియోపిత్వ మాన్యానం కిన్నులఘ
యసి || అత్రస్వగుపిశ్రియోన్యూనగుణానభవసి | అతస్త్య
య్యపిన్యవతి రాసక్తవివకిమిత్యాత్మానంలఘూకరోషీతి కా

యతేతి || సర్వేభ్యోభేదమాహ ఉక్తితి || వక్రత్వేవైచిత్యై-సంభవ
శ్యపీతి-సర్వాలంకారేష్యితిశేషః - విచ్ఛిత్తిమాత్రవాదినోవక్రశబ్దస్యో
క్తవిశేషేషవ్యవసానాత్సర్వవిలక్షణత్వమితిభావః || ❀ కాకుమూలాంశ
క్రోక్తిముదాహరతి బహితి || (అప్వణమిత్యత్ర - అన్యనివృత్తిసూత్రేణ
అన్యశబ్దేయ్యుక్తవర్ణస్యవకారాదేశః) అత్రప్రథమాద్ధేనాయకయాసంభా
వితస్యాత్మన్యూనత్వస్యద్వితీయాద్ధేనభ్యాశ్రియోన్యూనత్వత్వకాక్వా

నిషేధయోజనాద్వకోక్తిః॥ ౧౭॥ శ్లేషమూలామదాహరతి కథితి॥ ఆ
త్ర సఖినాయకయో రుక్తిప్రత్యుక్తికతయా నవవాక్యాని యోజనీయా
ని- రాజాస్యపశ్చంద్రశ్చ-త్యోనేభృత్తిలకోరాజశ్రేష్ఠఃపర్వతోత్తమశ్చ-
రుద్రదేవఃప్రతాపరుద్రోరుద్రశ్చ - సత్యమాథ్మబ్రూషే-గోత్రసారో
ద్భవాసతుల ప్రసూతావర్తత రాజపుత్రీచ - ఆపహాసప్రధానావా
చోయస్యాస్తస్యామపహాసవాచి- విగహం వియోగదుఃఖంకించి ద్వ్యస్త
రత్ ॥ ౧౮॥ వకోక్తివిపర్యయేణస్వభావోక్తిలక్షయతి స్వభావేతి॥
యత్రచారుసమ్యగగ్రాహ్యం - యథావదమ్యానాతిరేకేణస్తునోవణ-

క్వాప్రతీయతే॥ ౧౭॥ శ్లేషేణయథా॥ కస్తైసుందరివర్తతే
హృదిసదారాజాకిమిం దుర్మహిత్యోనే భృత్తిల కస్సుమేరుర
యికింనోరుద్రదేవోవిభుః । ఈశఃకింసఖ సత్యమాథ్మసుభగై
త్వంగోత్రసారోద్భవే త్యాధ్యాం ఇల్వపహాసవాచివిరహం

— ❀ స్వభావోక్త్యలంకారః ❀ —

కించిద్వధూర్వ్యస్తరత్ ॥ ౧౮॥ స్వభావోక్తిరసాచారుయ
థావద్వస్తువర్ణనం ॥ యత్రచారుతయావస్తునోయథావద్వ
ణనంనిబధ్యతేసాస్వభావోక్తిః ॥ యథా॥ మదశ్చ్యుతాన
ర్దితకర్ణతాళముద్ధాతమూర్ధ్నాత్రిపదస్థితేన । లోలాగ్రహ
స్తేనగజేనజాతోనిత్యోత్సవః కాకతివీరరుద్రః ॥ ౧౯॥ అథా

క్రియాసంస్థానగూపస్యవస్తుస్వభావస్యకవిప్రతిభైకగోచరస్యవర్ణనమ
సాస్వభావోక్తిః - అతపవేదంగ్రాహ్యంనాలంకారకృత్యుక్తందోషప్రక
రణే॥ ఉదాహరతి మదేతి॥ మదశ్చ్యుతామదస్త్రావిణానర్దితకర్ణతా
ళంయథాభవతితథా - ఉద్ధాతమూర్ధ్నాకంపితకుంభస్థలేన-త్రిభిఃపదైః
స్థితంస్థితీర్యస్య లేనత్రిపదస్థితేన - అగ్రంచాసాహస్తశ్చైత్యవయవా
వయవివోరభేదవివక్షాయాంవిశేషణసమాసః-యదాహవామనః - హ
స్తాగ్రహస్తాదయోగుణగుణినోర్ధేదాభేదాదితి - అత్రక్రియాస్య
భావవర్ణనం- ఏవంవర్ణసంస్థానయోరుదాహార్యం॥ ౧౯॥ వ్యాజోక్తేసంగ
తినూనా॥ ఉక్తితి॥ లక్షణమాహ వ్యాజోక్తిరితి॥ వ్యాచక్షేయత్రైతి॥

ప్రకాశంనిగూఢవరంకుతస్పిన్నమిత్రాత్ ప్రకటమిత్యర్థః - అత్ర వస్త్యంతరప్రక్షేపరూపస్య వ్యాజస్యవచనాద్వ్యాజోక్తిరిత్యర్థః॥ ఉదాహరణి యోనీతి ॥ సర్వాణ్యంగాని వ్యాప్నోతీతి సర్వాంగీణః - తస్మాద్వాదేరితి ఖప్రత్యయః ॥ అత్ర నిగూఢః యోనీపాణిగ్రహణజన్యోహర్షోరో మహద్దైని ప్రకాశితస్థిలైత్యవ్యాజేనాచ్ఛాద్యతత్యాహ అత్రేతి॥ ధీరోదాత్త

— ❀ వ్యాజోక్త్యలంకారః ❀ —

క్రీసామ్యాద్వ్యాజోక్తిరుచ్యతే ॥ వ్యాజోక్రీసాసముదృఘా శంపస్తుయత్ర నిగూఢ్యతే ॥ యత్ర ప్రకాశం వస్తు సామ్యగర్భత్యేన నిగూఢనాన్విత్యాత్ కేన చిద్వ్యాజేన ప్రచ్ఛాద్యతే సావ్యాజోక్తిః॥ యథా ॥ యోనీపాణిగ్రహణసమయే సంచుదాదోమహద్దై సర్వాంగీణే నృపతి తిలకః కాకతీయాన్యమేందుః । ధీరోదాత్తశ్శిశిరస్థితైః కిన్నరాజ్యాభిషేకకర్తవ్యస్యాదితి మృదుహసస్వీక్షితే మంత్రివృద్ధాః ॥ అత్ర యోనీపాణిగ్రహణజనితం రోమహర్షణం ధీరోదాత్త తయాప్రతాపగురదేవేమహాభిషేకస్థిలైత్యవ్యాజేన ప్రచ్ఛాదయతామంత్రినోపీక్ష్యంతే॥ ౨౦ ॥ వ్యాజోక్త్యలంకారః ౨౦

— ❀ మీలనాలంకారః ❀ —

తస్మాన్మీలనముచ్యతే ॥ మీలనం వస్తునా యత్ర వస్త్యంతరనిగూఢానం ॥ యత్ర వస్తునా వస్త్యంతరం ప్రచ్ఛాదితం భవతి సమీలనాలంకారః ॥ సద్వివిధః - సహజేనాగంతుకతిరోధాని మాగంతుకేన సహజతిరోధానం చేతి ॥ యథా శ్రమముదాహరణే ॥ ఉక్తైః కాకతివీరగుర్రస్య పతేర్దొర్దండవిస్ఫూర్ణితైర్ము

తయాగాంభీర్యేణా చ్ఛాదితస్యాపి హర్షస్య మృదుహాసేన సుప్రకాశనం లక్షణంతః పాతీతిరహస్యం॥ ౨౦॥ మీలనం సంగమయతి వ్యాజోక్తితి ॥ లక్షయతి మీలనమితి ॥ ఉక్తైర్మృదవస్తునా అపకృష్టవస్తునిగూఢానం మీలనమిత్యర్థః - అతనివగుణసామాన్యనిబంధనా త్సమాన్యదస్య భేదభితి రప్రప్త్యం॥ సహజేనాగంతుకతిరోధానముదాహరణి ఉక్తైః ॥ దోర్దం

జపిన్సుర్జితైఃభుజవిజృంభితైః - యుద్ధప్రాంగణవర్జితేషు వర్జిత యుద్ధ
ప్రాంగణోష్ఠిత్యర్థః- వాహితాగ్న్యోద్విష్వతిపరనిపాతః॥లక్షణంయో
జయతి అత్రేతి॥ ౨౦ ॥ ఆగంతునాసహజతిరోధానముదాహరతి ప్రరా
పేతి॥ భుజప్రభావాత్పరాక్రమాద్భయహేతోరంతర్గతంభయమంతగ్భ
యంతికారగోపనేనానభివృక్షమిత్యర్థః-తస్మాద్దేతోః- భూమిభుజాంసం

ద్ధప్రాంగణవర్జితేషుపతిషుక్వాపిప్రలీనాత్మసు । విష్వక్తీప్ర
తరత్పరశ్వరజుషామంగై ద్విషద్యోషితాం సంక్రాంతోపిన
లత్యుతెపథిమహానూష్టాచిరంమారవః ॥ అత్ర సహజేనరిపు
కామినీగతేనత్పరానలోన్మణామార్గవ శాదాగంతు కోమరూ
ష్టాతిరోధీయతే॥౨౦॥తథా॥ ప్రతాపరుద్రస్యభుజప్రభావా
దంతర్భయాద్యూమిభుజావజప్రం । స్వేదాశ్రికంపాద్యు
నయేష్యనంగగోష్ఠ్యాంస్త్రీయఃప్రెష్ఠినవిశ్వసంతీ ॥ అత్రభ
యజనితేనకంపాదినాగంతుకేన సహజస్య ప్రెమజుతస్యకం

— ❀ సామాన్యాలంకారః ❀ —

పాదెష్ఠిరోధానం॥ ౨౧ ॥ సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవ
ప్రస్తుతరైకతా । యత్రైకస్యవస్తునోగుణసామ్యేనవప్రస్తుం
తరైకాత్త్వంభవతీససామాన్యాలంకారః ॥ యథాతైలాస
దుద్ధార్ణవయానహంసేష్వలక్షితేష్వంధగ్రసరేంద్రకీర్తా । త్ర
యఃపుమాంసః ప్రథమేత్తయంతే స్వసేవకాః సంభ్రమ
తోవిలోక్య ॥ అత్రప్రతాపరుద్రకీర్త్యాంజగత్సువిజృంభితా
యాంకైలాసప్రభృతీనాం పిమలవస్తూనాం తరైకాత్త్వం॥

బంధినిప్రెష్ఠివిషయేనవిశ్వసంతి - ప్రేమమూలానామపిస్వేదాదీనాం
భయానుభావత్వశంకయేతిభావః॥౨౧॥ మిలనసాధర్మ్యత్వదనంతరం
సామాన్యంలక్షయతి సామాన్యమితి ॥ యత్రగుణసామ్యాత్ప్రస్తుతస్య
వస్తునోప్రస్తుతవప్రస్తుం తరైకాత్త్వం నిబధ్యతే తత్సమానగుణ సంబం
ధాత్సమాన్యమిత్యర్థః॥కైలాసేతి ॥ ప్రథమేపుమాంసఃశివకేశవవిరిం
చాః సంభ్రమఃసంభ్రామ్యతః క్వచిదప్యనవతిష్ఠమానాస్త్యయంతే

మందంహసంతి॥ లక్షణంయోజయతి అత్రేతి ॥ ౩౩ ॥ తద్గుణంసంగమ
యలక్షయతి తద్గుణభితి ॥ మిలనేవ స్త్వంతరని గూహనం ఇహపునర
నిగూహితస్యాన్యగుణసోపరాగిత్యనయోద్భేదభితి సర్వస్వకారహృద

—❀ తద్గుణాలంకారః ❀—

౨౩ ॥ ఇతరగుణస్సన్నిధానాతిశయసామ్యత్వద్గుణఉచ్యతే ॥
తద్గుణస్సగుణత్వాగారవ్యోతకృష్టగుణాహృతిః ॥ యత్ర
న్యూనస్వగుణం పహాయస్సహితవస్తు నస్సకాశాదుత్య
ష్టగుణఃస్వీక్రియతే సతద్గుణాలంకారః॥ యథా॥ ప్రకాశం
త్రదేవాంసుస్థజ్యోత్స్నావిజృంభితైః । నమస్తవతిమా
ణిక్యనూళయశ్శుచయఃకృతాః ॥ అత్రప్రణమతాంనూపతి
నాం వక్తృగాగముకుటాః స్వాంతోణప్రభాంముక్త్యా కాశతి
వీరరుద్రవనఖ జ్యోత్స్నాగతంధవళి మానముద్వహంబిత్త॥

—❀ అతద్గుణాలంకారః ❀—

౨౪॥ తత్త్వానిపద్యాదతద్గుణోనిగూప్యతే॥ సలిహితావన్య
గుణాస్వీకారస్సాన్యగతద్గుణః ॥ యత్రస్సన్నిధానరూపేహే
తాసత్యస్యన్యగుణస్వీకారోనాస్తి లసావతద్గుణాలంకారః ॥
యథా ॥ ఈశానంసమయాజగత్యటగిత్సర్వోత్పాదకంసోజ్యోతే
దైత్యారింపరితస్తదంగవిలసన్మీలమ్యత్యోగితే । బ్రహ్మ
ణానికమాన తత్తమమిశన్వర్ణప్రభాభాస్వరేపుష్ట మగ్నిద్రవ
రేంద్రకీర్తిభవస్సామైవ శుభాగ్రంధవిం ॥ అత్రహరహరి
పరించీనాంసమీపవర్తిషు జగత్సుతత్తన్నానా ప్రభాససుగ్ర
వ్యపినిరంతరంచహరమాణస్య ప్రతాపగుర్తయశసోపరంకు
శఃస్వకీయవధవళిమావిజృంభతే॥ ౨౪॥ అతద్గుణేకించత్స ॥

యం - తస్యాప్రకృతస్యగుణోన్మీలితద్గుణః॥ ఉదాహరణంస్పష్టం॥
౨౪॥ అతద్గుణమాహ॥ తత్త్వానిపద్యాదతద్గుణాదనా ॥ ఈశానమితి॥ అత్రే
శానాదిసమీపవర్తిని తత్తద్వర్ణవిశిష్టేజగతికీర్తిభవః స్వవిర్ణమజమాదే
వాటతీత్యధః॥ అతేనాతద్గుణభిత్వాహ అత్రేతి ॥ ఈశానమిత్యాదావ

భిక్షపరితగ్ధత్వాదిసాద్వితీయా॥౨౫॥ విరోధంసంగమయతి అతద్గుణభిః॥
విరోధస్య సత్యపిసన్నిధానేస్య గుణస్వీకారాభావలక్షణస్యేత్యథః॥
లక్షయతి ఆభాసత్వభిః॥ వ్యావప్తే యతేతి ॥ అత్రవిశేషతోవిభాగ
మాహ తత్రజాతేరితి ॥ క్రియాయాస్త్రయోభేదా ఇజాత్యాసహౌ
తస్యావిరోధస్యజాతేరేతయావిరోధేనగతార్థత్వాదితిభావః - ఏవంయ
థోత్తరమేకైకన్యూనతాద్రష్టవ్యా-అత్రాయంసంగ్రహః ॥ శ్లో॥ ప్ర
మాణ్జాతి గుణద్రవ్యక్రియాణాం తత్తదాదిభిః - విరోధదశభేదాస్సు

— ❦ విరోధాలంకారః ❦ —

క్రాంతత్వాద్విరోధస్యవిరోధాలంకారోనిరూప్యతే ॥ ఆభా
సత్వేవిరోధస్యవిరోధాలంకారోర్హతా ॥ యత్రప్రథమమా
భాసతయాప్రతీతోఃరోధః పర్యవసానె పరిహ్రియతే సవి
రోధాలంకారః ॥ తత్రజాతేర్జాత్యాదినాసహవిరోధవత్వా
రోభేదాః । క్రియాయాఃక్రియాగుణ రువైస్సహవిరోధ
త్రయోభేదాః । గుణస్యగుణద్రవ్యాభ్యాంవిరోధవ్యాభేదా ।
ద్రవ్యస్యద్రవ్యేణసహవిరోధవ్యభేదః ॥ ఏవందశవిరోధభే
దాః॥ ❦ జాతేర్జాత్యాక్రియయాచవిరోధోయథా ॥ పద్మా
కరోపివిలసతిఃతరామజడాశయోయముర్విశః । విమలతర
వారిధారాప్యాసీద్వైరిక్షిత శతావతీర్ ॥ అత్ర పూర్వాద్దే
జాత్యోర్విరోధః- కమలాకరోప్యజడాశయ భరివిరోధాత్ ।
ఉత్తరాద్దేజాతిక్రియయోర్విరోధః - విమలతరవారిధారా
శ్చతుస్త్రిద్వ్యేకభేదతభిః॥ ❦ పద్మాకరభిః ॥ పద్మాకరస్సరోప్యజడాశ
యభిః - లడయోరభేదాజ్జడాశయోజలస్థానంసభవతీతి విరోధస్యలక్ష్యే
నివాసోయమమందబుద్ధిరితిపరిహారః - విమలతరాఅతినిర్మలావారిధారా
పితావకరీతిజాతిక్రియయోర్విరోధస్య తరవారి రాయుధవిశేషః తస్య
ధారాకోటిరితిపరిహారః- సర్వత్రాపిశబ్దోవిరోధద్యోతకః - నాయమా
ర్ఘటానామివవిరోధబాధకశ్లేష్మః కింతుశ్లేష్ విరోధయో రంగంగభా
వేనసంకరభిత్వాశయేనాహ అత్రశ్లేష్మమూలోవిరోధభిః ॥ ఉత్తరత్రా

శ్యవంపిహానాహరణేష్వవమేవరోధఇతిద్రవ్యస్య॥ ౨౬॥ అమదఇతి॥
సావ్యభామోద్గజోప్యమదోమదరహిత ఇతిజాతి గుణయోర్విరోధః స
ర్వభూమీశ్వరోపి నిరహంకారఇతి పరిహ్రీయతే - భాస్వాన్సూర్యోపి
కళానిభిశ్చంద్రఇతి జాతిద్రవ్యయోర్విరోధః తేజస్వి చతుష్షష్టి కళాప
శలఇతి పరిహ్రీయతే॥ ౨౭॥ ధర్మద్విషామితి॥ త్రియాణాంధర్మార్థకామా
నాంవర్తస్త్రైవగణః త్రివర్గోధర్మకామాద్ధైర్యమరః త్రివర్గసాధారణో
ష్ట మమ్యరహితోగోచరస్సవ్యత్యేనపివయోయస్యసత్యో - నబాధ

యాఃసం తాసకరణపరోధాత్ - అత్రశ్లేషముల్లాపిరోధః ॥

౨౮॥ జాతేర్గుణప్రవ్యాభ్యాంపరోధోయథా॥ అమదస్సర్వ
భామోపి భాస్వానపి కళాసః । పీఠం సతేంద్రీయమ
న్యతానాంపహరణః ॥ అత్రసావ్యభామోప్యమదఇతిజా
తిగుణయోర్విరోధః- భాస్వానపికలానిభితిజాతిద్రవ్యయో
ర్విరోధఃకలానిభేతేతద్వాదప్రవ్యస్య॥ అత్రపిశ్లేషముల్లా
పి॥ ౨౯॥ త్రియాయాఃక్రియాయాఃపరోధోయథా॥ ధర్మద్వి
షామర్థముహంవభంగముత్పాదయకాకాగతిపీఠరూపః । త్రి
వర్గసాధారణగోచరంపికరతి కామద్విషభావమార్ద్రం॥ అ
త్రత్రివర్గసాధారణవృత్తైర్ధర్మార్థపరోధిషుభంగకరణం కా
మారౌస్నేహకరణంచవిరుద్ధం ॥ ౩౦॥ త్రియాయాగుణప్ర
వ్యాభ్యాంపరోధోయథా ॥ ఎవజిష్ఠువిహరంపిగోత్రవాన్స
ల్యలాలసః । కరోతకవల్లాంశం రాజాప్యం ప్రసరేశ్వ

తేస్యత్రిగణఃపరస్పరమితిభావః- కామద్విషికామపురుషార్థద్వేషిణిత్వర
హరేవ॥ అతపివక్రియయోర్విరోధస్సమాధీయతఇత్యాహఅత్రత్రివగై
తి ॥ పూర్వత్రవ్యయోరపిపరోధివోక్తిప్రత్యమత్రపునరేకవైకేతవిశే
షః॥ ౩౧॥ ఎవఇతి॥ జిష్టోరింద్రస్యవిహరఇవపిహరోవ్యాపారోయస్యస
తథోక్తః- తథాపిగోత్రవాత్సల్యలాలసః పర్వతానురక్త ఇతిత్రియాగు
ణౌవిరుద్ధౌ జయశీలవ్యాపారఃకులానుకూలశ్చేతిసమాసేత - రాజా
చందోపికమల్లాంశంకరోతీతిపరోధస్య త్రియాద్రవ్యగతస్య సృషతిగ్గ

క్షీవిలాసమితిపరిహారః॥౨౯॥ రజ్జంత్రాగతి॥(వ్రహ్మశాస్త్రశాసనచోరితశ
రిస్తాదేశః-సలాహణిజ్ఞోసీత్యత్ర - అఃత్వైశ్లాఘయోరితిశ్లాఘాశబ్దేయ
క్తవర్ణస్యవిప్రకషణఃపూర్వస్యఅకారయ్యుక్తతాచేతివేదితవ్యం) ॥ ౩౦॥
జ్వలతి ॥ ప్రతాపరాద్రోపిజైవాత్యకశ్చంద్రాగతిగుణప్రవ్యయోర్విరో

రః ॥ అత్రజిష్ణువిహారస్యగోత్రవాత్సల్య మతిక్రీయాగుణ
యోర్విరోధః- కమలోల్లాసంకుర్వన్నపి రాజేతీక్రీయాద్ర
వ్యయోర్విరోధః- అత్రాపిశ్లేషమూలతైవ ॥ ౨౯ ॥ గుణస్య
గుణేనఽరోహోయథా ॥ రంజితోభువణమితి రావంతిజపసలా
హణింజోసి । రుందఃరిదకహసారంతావితి పశురాజాత ॥
ఛాయా॥రంజయన్భువనమిదంరాజేతి యయాశ్లాఘనీయో
సి । రుద్రనరేంద్రకథంసారక్తపిచపాండురాజాతా ॥ అత్ర
రక్తవృషాండురత్వయోర్విరోధః ॥ ౩౦ ॥ గుణస్యప్రవ్యేణ
ఽరోహోయథా ॥ జ్వలత్ప్రీతాపరాద్రోపి కాకతీయనరేశ్వ
రః॥భూత్వాజైవాత్యకోభాతిశ్వ ద్విశ్వప్రియంకరః॥అత్ర
ప్రతాపరాద్రోపిజైవాత్యకాగతి గుణప్రవ్యయోర్విరోధః ॥
౩౧॥ ప్రవ్యస్యప్రవ్యేణవిరోహోయథా ॥ విభాతికాకతీంద్రో
యంరుద్రోపిచతురాననః । తథాపిజిష్ణురప్యేషకభ్యతేపురు
షోత్తమః॥౩౨॥ ఎవందశభేదాదర్శితాః॥ అయమశ్లేషేణాప
భవతి॥ యథా॥ స్వభావశిశిరాదృష్టిరసికాకతిభూభుజః । స
ర్వాంగతాపినీజాతాప్రతిపక్షమహీభృతాం ॥ అత్రస్వభావ
శిశిరాపితాపినీవిరోధః ॥ ౩౩॥ అధవిరోధార్థాలంకారాని

ధః-జైవాత్యకఅయమైనానిపరిహారః॥౩౧॥ ఽభాతీతి॥ రుద్రోపిచతురాన
నోబ్రహ్మజిష్ణురింద్రోపిపుగుప్తాత్తమోజిష్ణురితి చంద్రవ్యయోర్విరో
ధఃరుద్రాగతినామాదిభిఃప్రసిద్ధైరథాంతరైఃపరిహీయితే ॥ ౩౨॥ స్వభా
వేతి ॥ శైత్యసంతాపయోర్గుణయోరగ్నిప్రయోర్విరోధోవిషయభేదేనప
రిహీయితే ॥ ౩౩॥ ఽరోధమూలేవ్యనేతి భేదంపశేషమాహ ఆధారేతి॥

ప్రసిద్ధాధారరహితమా ధేయమేకంపరిమితంవస్తుయుగపదే వానేకగోచ
రంతథాకిందిద్వస్తారభమాణస్తేనైవ యత్సేనా శక్యవత్స్వంతరమార
భతభిత్తయోవిశేషభేదాభివ్యక్తః॥౩॥ క్రమేణోదాహరతి నలేతి॥ అ
థునాపినలాదీనామభావసమయేపీత్యర్థః - నలాదిసదృశకీర్తిరయంరాజే

— విశేష లంకారః —

రూప్యంతే॥ అధారరహితా ధేయమేకంచానేకగోచరం॥ అశ
క్యవస్తుకరణంవిశేషాలంకృతిస్త్రిధా ॥ యగ్రాధారమంత
రేణాధేయోనిబధ్యతేన ఏకోవిశేషః । ఏకస్యానేకగోచర
త్వేద్వితీయోవిశేషః - ప్రకృగాదశక్యవత్స్వంతరికరణేత్య
తీయః॥౩॥ యథాక్రమముదాహరణా ॥ నలనహుపదలీపధ
ర్మపుత్రప్రభృతినశ్వరసంక్రితాయుశశ్శ్రీః॥ అనుజనమధు
నాప్యపేత్యమైత్రింబంసరి కాకతి పీఠదుద్రక్తిర్వా ॥ అత్ర
ప్రాచాంభూపతీనామాధారభూతానాం రోధానేప్యాశ్రి
తాయాఃకీర్తిరవస్థానం ॥ ౩౪॥ యథాచ॥ పశ్యంతోభయవి
హ్వలాః ప్రశిన్మపాః సశ్చాన్మరుఃపార్శ్వయోరవ్యంతర్గు
సోరంధ్రపాద్ధివపతింపార్శ్వైస్తశాడ్యయకం । నీసిమోల్మణ
ధావనవ్యతీకం ప్రభ్రష్టనోరాయథాద్వైలావైచ్చల నటంతి
కంపవిశగ్ధాం భీర్యశౌర్యశ్రీయః ॥ అత్రభయ భాగ్నితా
నాంశతున్మపతీనాంప్రలాపదుద్రన్మపతిరే రోప్యనేకత్రప్ర
తీయతే॥౩౫॥ తథాచ॥ అపారకగుణానిధేస్సరసిపీఠదుద్రప్ర
భోఃప్రసాదమధురక్రమాలలియత్రదృష్టిజనే । అతీంద్ర
మతికిన్నరాధి పమశేషలోకోన్నతంనకింకిమధిస్థతి ప్రభువ

తిభావః॥యోజయతి అత్రేతి॥ ౩౪॥పశ్యంతభి॥ధావనవ్యతీకరఃపలాయ
నసంబంధః-కంపేతి - కంపేనవిశంత్యోమూర్త్యవ్యవత్పతంత్యోగాం
భీర్యశౌర్యశ్రీయామేషాంతేతథాకాభివ్యక్తయోక్తిః॥ యోజయతి అ
త్రేతి॥౩౫॥అపారేతి॥ సదస్యాస్థానేయత్రజనేసాధారణే- ప్రసాదమధు
రక్రమాప్రసన్నేత్యర్థః॥దృష్టిగ్గతి సజనఃసర్వాధికోలోకోత్తరస్సన్న

తాకికంవైభవమునుభవతీత్యర్థః - అత్రపుష్కలసేవిప్రసాదమారభమాణా
 గృష్టిరష్టైశ్వర్యవిశిష్టతామారభతేకిల కిముత విశిష్టజన ఇత్యర్థా పత్తి
 ర్వ్యజ్యతే॥ 35॥ సంగతి పూర్వకమధికంలక్షయతి ॥ ఆధారేత్యాదినా॥
 తస్యద్వైధా విభాగమాహ॥ స ఇతి॥ *॥ ఆశ్వముదాహరతిస్తోక ఇతి॥ స్వై
 రసంచారస్యస్వేచ్ఛాభిహారస్య హేలానా విసగ్రింభస్యసంకోచాత్

నేససగ్యాధికః ॥ అత్రసాధారణోజనః ప్రతాపరుద్రదృష్టి
 ప్రసాదపాత్రీకృతః కింకింసలభిత ఇత్యశక్యవస్త్యంతరకర

— శ్లోకాలంకారః ॥ 36 —

ణం ॥ 35 ॥ ఆధారాధేయవైచిత్ర్యగ్రధికాలంకారో ని
 రూప్యతే ॥ ఆధారాధేయయోరానురూప్యా
 భావోధికోవతః । యత్రాశ్రయ్యాశ్రయిణోరానురూ
 ప్యంనాస్తిసోధికాలంకారః - సద్వివిధః ఆశ్రయస్యాల్పత్వము
 హత్వాభ్యాం ॥ * ॥ ప్రథమోయథా॥ స్తోత్రేబ్రహ్మాండరం
 ద్రైవిపులతరతయాస్వైరసంచారహేలా సంకోచా దెకరా
 శీభవదతనురుచా కాకతీం ద్రస్వకీర్తా । ఎతైః ప్రా లేయపు
 ధీవధరరజతగిరిస్సర్ణదీశిత భానుక్షిగాంభోరాశిముఖైః । ప్ర
 కటిరమధునాతన్లునీభావరూపం ॥ అత్రాశ్రయస్యరూపః
 కుహరస్యాల్పత్వం - ఆశ్రితస్యప్రతాపరుద్రయశసోవైభు
 ల్యం॥ 36॥ ద్వితీయోయథా॥ క్వాపిక్వాపికళింగమాశవమ
 హారాష్ట్రాంగవంగాదయోభూపాస్తా దృశపైస్యవైభవ స
 మాక్రాంతాఖిలాశాంతరాః । లీనాః కాకతివీరరుద్రనృపతే

ప్రా లేయపుష్కలరాదిభిస్తన్లునీభావరూపం ప్రకటితం - అత్రాధారే
 బ్రహ్మాండేల్పతమే ఆధేయాయాః కీర్తై రాధిక్యేన సంచారసంకోచాత్
 త్రతత్రపిండిభూతాః కీర్తిఖండానివామీనతు హిమావలప్రభృతయ ఇ
 త్యనయోరానురూప్యాభావః ॥ 36 ॥ ద్వితీయముదాహరతి క్వాపీతి॥
 న్యూహానాం మకరాదిసంజ్ఞితానాం సేనా సన్నివేశవిశేషాణాం ప్రపం
 చస్యశ్రియాసమృద్ధ్యానిస్సమేక్షద్వైబలవారిధౌకళింగ మాశవాదిసే

నాస్సేవార్థమాగతాస్సరితభవసముద్రేయశ్రుతుతాపికోణే విలీయంత
 భిత్త్యర్థః - అత్రాధారస్యాభిక్యమాధేయస్యాలృప్త్యంచన ప్రమాణవిరు
 ద్ధం - కింతుమహిమాదనమధ్యేభిత్తోకబళభవనానురూపం - అతఏవోక్త
 మాధారాధేయయోరానురూప్యాభావభితి || ౩౨ || అనానురూప్యసాదూ
 ప్యాదధికానంతరం విభావనాంతద్విపర్యయరూపాంవిశేషోక్తిం చోదా
 హరణలాఘువార్థంయగపక్షత్వయతి కారణేనేత్యాదినా || యదికారణ
 మాశ్రేణవి నాకార్యోన్మత్తిరుచ్యతే తదాఃరోధాదుష్పరిహారస్యాత్ -

రూప్యహప్రపంచశ్రేయాని స్సీమేబలవారిధౌ విదధతే పూ
 ర్తింనకోణేవ్యహూ || అత్రాశ్రయస్య ప్రతాపమనై
 న్యాంబుధైర్వైపుల్యం - ఆశ్రితానామంగవంగకలింగ ప్ర
 భృతిరాజకాసీకినీనాసల్పత్వం || ౩౩ || కారణేననాకార్యస్యో

— ❀ అభవభావనా-విశేషోక్తిశ్చ. ❀ —

త్పత్తిస్సాన్విద్విభావనా । తత్సామగ్యాగ్రీమనుత్పత్తిర్విశేషో
 క్తిర్నిగద్యతే || యత్రప్రసిద్ధకారణపరిత్యాగేనకార్యస్యోత్ప
 త్తిర్నిగద్యతేసాపిభావనా.యత్ర (కారణ) సాకల్యేనత్యపి
 కార్యస్యానుత్పత్తిస్సావిశేషోక్తిః ||*|| యథా || ప్రతాపమ
 ద్రేపరాజితానాంప్రత్యగ్ని నాంపింధ్యగుహాగతానాం । త
 మాంస్యరాశ్రీణిసముచ్ఛవంతిశేజాంసి ఘనీర్వపివోద్భ
 వంతి || అత్రతమఃప్రాదుర్భావస్యప్రసిద్ధకారణంరాత్రిః

కారణాన్వయవ్యతిరేకానుపధాయితా తాగ్రీమస్యేతి - అతస్తత్పరిహ
 రార్థమాహప్రసిద్ధతే || అతఏవవైశిష్ట్యేనకార్యస్యభావనాద్విభావనా -
 సాకల్యభితి - కారణానామితిశేషః - అత్రాగిరోధపరిహారార్థంసామ
 గ్రివైగుణ్యమున్నేయం-విభావనాయాః కార్యోన్మత్తైరోధః - విశేషో
 క్తాకారణసత్తాయామిత్యుభయవిరోధానుప్రాణితాద్విరోధా దేవైక
 విరోధానుప్రాణితయోరనయోర్భేదః ||*|| దాహరతిప్రతాపేతి || అ
 పిద్యమానారాత్రిఃప్రసిద్ధకారణంయే, సాంతాస్యః, శ్రీణి తమాంస్యంధ
 కారామోహశ్చ-ఘనప్రముదినేచ్ఛ్యతే || తేజాంసిప్రకాశావశేకాశ్చ || యో
 (రేణ)

జయతి అత్రేతి || అత్రతమసాంద్యైవిధ్యేష్యభేదాధ్యవసాయాదేకత్వ
మతిశయోక్త్యా - సానాస్యామవ్యభిచారిణీనతద్భావేనాస్యాఉజ్జానం -
అపితుతదనుప్రాణితత్వేనేత్యాదివిశేషా అవాంఠరభేదాశ్చసర్వస్వే
ద్రష్టవ్యాః || ౩౯ || అసంగతేనంగతిపూర్వకంరక్షణమాహకార్యేత్యా
దినా || ధూమాగ్నోర్నివకార్యకారణయోస్సమానదేశత్వంన్యాయసి

తయావివాపితస్యోత్పత్తిర్నిబద్ధా - అప్రసిద్ధంకారణంశో
కాద్యప్యైవ - తథాఅహస్సురవికిరణేషుసత్స్వపితేజసోనుత్ప
త్తిరితి. అత్రనిష్క్రితాపత్వాదినిమిత్తమప్యైవ || ౩౯ || కార్య

— ❀ అసంగత్యలంకారః ❀ —

కారణవిరోధప్రస్తావాదసంగతిరువ్యతే || కార్యకారణయో
ర్భిన్నదేశత్వేసత్యసంగతిః || యత్రఏకదేశవర్తినోరపికార్య
కారణయోర్భిన్నదేశస్థితిర్నిబద్ధ తేసావసంగత్యలంకారః ||
యథా || విభక్తిత్యుర్వీధురాంగుర్వీంపీరరుద్రనరేశ్వరే । భ
వంత్యతితరాంశశ్వన్నమ్రాస్స మంతమాళయః || ౪౦ ||
అత్రరాజ్ఞిభూభారఃశత్రుశ్రుణుశుశుతి విరోధప్రస్తావాద్వి

— ❀ విచిత్రాలంకారః ❀ —

విచిత్రంనిరూప్యతే || విచిత్రంస్వవిరుద్ధస్యఫలప్రాప్త్యర్థము
ద్యమః || యత్రస్వవిరుద్ధఫలప్రాప్త్యర్థముద్యోగఃక్రియతే
సవిచిత్రాలంకారః || యథా || ప్రతాపరుద్రస్యపతేరగ్రేదూ
రాన్నరేశ్వరాః । అవరోహంతిహస్తీభ్యస్తానారోఢుమనగ్గ
ళం || అత్రారోఢుమవరోహంతీతివిపరీతఫలప్రాప్త్యర్థం

ద్ధం-తదన్యధాకృతంచేదుచితసంగతినివృత్తై రసంగతిర్నామాలంకారః ||
❀ ఉదాహరతి || విభక్తితి || స్పష్టం || ౪౦ || విచిత్రంసంగమయకలక్షయతి
విరోధత్యాది || స్వస్యహేతోర్విరుద్ధస్యవిపరీతస్యఫలస్యాప్త్యర్థముద్య
మఉత్సాహావిచిత్రాలంకారః-నచాయంవిషమాద్యభేదేంతర్భవతి -
ఇహహిస్వనిషేఢావైచిత్ర్యం || యతి - విషమేతువ్యత్యయభిభేదస్య
రుచకేనోక్తత్వాత్ || ❀ ఉదాహరతి || ప్రతాపేతి || యోజయతి అత్రేతి ||

౪౧|| అన్యోన్య నిరూపయతి అథ త్యాది నా || విరూధ మూల తే సంగతి కథ
నం || శ్రీయా ద్వారక మితి - సా తాత్పర స్పరజన్యజనక భావస్య విరుద్ధత్వా
దితి భావః ||*|| ఆరూప తేతి || అత్ర లంకార ద్వా రాదు ర్భద్రా సన
యోర్జన్యజనక భావ ఇత్యాహ అత్రేతి || ౪౨|| సంగతి పూర్వకం విషమం ల
క్షయతి విరుద్ధేతి || కారణ విరుద్ధ కార్య స్యోత్పత్త్యర్థః - అనర్థస్య వేతి ఉన్నతితి

— ❧ అన్యోన్యాలంకారః ❧ —

ప్రయత్నః || ౪౧ || అధాన్యోన్య నిరూప్య తే అస్యా పి విరూ
ధ మూలతా || తదన్యోన్యం మిథో య త్రో త్పాద్యో త్పాదక
తాభవేత్ || యత్ర వరస్పరం శ్రీయా ద్వారక ముత్పాద్యో
త్పాదకత్వం తదన్యోన్యాలంకారః ||*|| యథా || ఆరూప తా
దుర్రస రేశ్వరేణ విరాజ తే కాకతి రాజపీఠం | ఆరుహ్య తేనా
జ్జ్వలరత్న భాజా రాజాపిలక్ష్మీనుధికాంబిభర్తి || అత్ర ప్రతా
వదుర్భద్రా సనయోరన్యోన్యాలంకారా లంకార్యత్వం ||

— ❧ విషమాలంకారః ❧ —

౪౨|| అథ విరూధ మూల విషమాలంకారః కథ్యతే | విరుద్ధ కార్య
స్యోన్నతి ర్యత్రానర్థస్య వాభవేత్ | విరూపఘటనాచాసా
విషమాలంకృతిస్త్రీధా || యత్ర కారణాద్విరుద్ధ కార్యస్యోత్ప
త్తిస్తదేకం విషమం - అకార్యభూతస్యానర్థస్యోత్పత్తిర్ద్వివీ
యం - విరూపయోర్యస్తునోస్సంఘటనైత్యతీయం ||*|| తత్ర
ప్రథమం యథా || రాజ్ఞః కాకతివీరరుద్రస్య వతేః బద్ధాత్తమా
లప్రభాదుమ్భాతాం శరదిందుకాంతిధవళాం కీర్తిశ్రియంప
శ్యతాం | లోకానాం మురవైరిపాదకమలాజ్ఞాతాంబియన్ని
ముగంశుత్వా సంప్రతిపత్తయా ద్విరమతి ప్రాప్తాను

తిశేషః ||*|| ఆద్యముదాహరతి రాజ్ఞ ఇతి || అనుగతోభావోదాష్టాంతిక
ధర్మైయస్యాసావనుభావోదృష్టాంతః - ప్రాప్తానుభావమనుభూతదృ
ష్టాంతం లోకానాం మనోవిప్లయాద్విరమతి - అద్వితీయమేవ వస్తువిప్ల
యావహంసపునస్సద్వితీయమితి భావః - జగన్ముఖమేత్యాది నావిప్ల

యాదితిపంచమి॥ యోజయతి అత్రైతి ॥౪౩॥ ద్వితీయోదాహరణం స్స
ప్ర॥౪౪॥ తృతీయముదాహరణి క్వేతి ॥ అశివవృత్తానామమంగళచరితా
నామేకనిలయః - పేక్షంపేక్షుపునఃపునఃపేక్ష్య - అభీక్ష్యైకములి
ద్విర్భావః-దిశిదిశిప్రతిదిశం - యథార్థైవ్యయాభావః - అవ్యయాభావే
శరత్పృథ్విభృతిభృతిసమాసాంతః॥ ౪౫॥ అథపిరొధగర్భాలంకారాన్నిగ

భావంమనః ॥ అత్రనీలవర్ణాశ్చద్రాదిండుధవశస్య యశసస్సు
ముత్పత్తిః॥౪౩॥ ద్వితీయంయథా॥ ఆస్తాంజయ్యాశారిపుభూప
తీనాంసంగ్రామసీమానముపాగతానాం । ప్రతాపరుద్ర
స్యవిలోకనేనభ్రీశ్యంతిజీవైస్సుమమాయుధాని ॥ అత్రససు
రొవ్యోగఫలస్యనకేవలం జయస్యానుత్పత్తిర్యా వజ్జీవితభ్రం
శరూపానర్థోత్పత్తిరపి ॥౪౪॥ ద్వితీయంయథా॥ క్వభూపాలా
స్తాద్భగ్విభవమహనీయ ప్రకృతయః క్వచేయంకాంతారస్థితి
రశివవృత్తైకకలయా । ఇతిపేక్షంపేక్షంవసభువిరిపూ
రుద్రనృపతేఃప్రతాపంశ్లాఘంతే శబరపురవీరాఃప్రతిదిశం ॥
అత్రమహానగరనివాసయోగ్యానాంరాజ్ఞాం అశివానాంవ
నప్రదేశానాంవిరూపాణాంసంఘటనం - ఎవంపిరొధగర్భా
లంకారాన్నితాః ॥౪౫॥ అథునావిషమవైధర్మ్యత్వమాలం

—*సమాలంకారః*—

కారోరూప్యతే ॥ సాసమాలంకృతిర్యోగవస్తునోరనురూప
యోః ॥ యత్రాన్యోన్యాయనూపపదార్థసంఘటనాక్రియతే
ససమాలంకారః ॥ యథా ॥ వింజాట సలలాట లంఘపస
మ పరివరుందంమి సంఘటిడోణ సుసరిస షూచాశ్చ కతి
ంఘో సలిబిష్టా ॥ ఛాయా ॥ విద్యాస్సకలాలత్సైవసమంప్ర
మయకాసమాలంకారంసంగతిపూర్వకంలక్షయతి ఏవమిత్యాదినా ॥ వి
షమవైధర్మ్యదితివిషమత్వతీయభేదవైధర్మ్యదిత్యర్థః - అయంచాలం
కారస్సంబద్ధమూన వస్తునోశ్లాఘ్యత్వాశ్లాఘ్యత్వాభ్యాంద్వివిధఇత్య
నుసంధేయం ॥*॥ విజ్ఞాటఇతి॥ (స్త్రీయాంశసడదోతావితి-స్త్రీలింగేవి

ద్యాశబ్దైవర్తమానస్యశసఃపదాదేశః) - అత్రశ్లోఘ్యయోగక్షీసరస్వ
త్యోర్యోగః॥అశ్లోఘ్యయోస్తు ॥ ధాతాగ్రినిబఫలాస్వాదేకాకలఃకోహి
కల్పతథిత్యాదౌద్రష్టవ్యః ॥ ౪౬ ॥ గమ్యాపమ్యానలంకారాః ప్రస్తూతి
అథతి ॥ తత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతవ్యాసాశ్రయాయతుల్యయోగితా మాహ
ప్రస్తుతానామితి ॥ కేవలమిత్యభయత్రసంయోగ్యవ్యావృష్టయత్రే
తి ॥ తుల్యస్యయోగోస్యాంసంజాతఇతితుల్యయోగితేత్యర్థః- సావప్రస్తు

తాపరుద్రే । సంఘటయిత్వాసుసద్భవంభవతికృతార్థస్స
యంబ్రహ్మే ॥ అత్రప్రతాపరుద్రేనకలపిద్యానాంలత్యై
శ్చయోగః॥ ౪౬ ॥ అథగమ్యమానౌపమ్యానలంకారవర్గప్రస్తా

—❀ తుల్యయోగితాలంకారః ❀—

వః॥ ప్రస్తుతానాంతథానేషాంకేవలంతుల్యధర్మతః । ఔవ
మ్యంగమ్యతేయత్రసామతాతుల్యయోగితా ॥ యత్రకేవల
ప్రస్తుతానాం కేవలాప్రస్తుతానాం వాసమానధర్మసంబం
ధావౌపమ్యంగమ్యతేసాతుల్యయోగితా ॥ *॥ ప్రస్తుతానాం
యథా॥ భద్రాసనాధ్యాసనిరుద్రదేవేతీర్తయస్తద్విష
దంగనాశ్చ । అనారతం భ్రాంతివిశేషభాజఃప్రతిక్షణంపాం
దురతాంభజంతే ॥ అత్రకీర్తినాంద్విషదంగనానాంచపా
కరణికత్వం- పాందురతాంభజంతితసమానధర్మః॥ ౪౭ ॥ అ
పాకరణికానాంయథా ॥ కూర్మైంద్రపన్నగాధీశాహరిత్య-
రికులారాయః । మిథోనిస్సారతాంప్రాప్తః కాకతీంద్రేమ
హిభృతి ॥ అత్రకూర్మైంద్రప్రభృతీనామపాకరణికత్వం

తానానుప్రస్తుతానాంచప్రతిస్సంగుణేన క్రియయాచ సంబంధేచతు
ర్విధా ॥ * ॥ తత్రకేవలప్రస్తుతవిషయాగుణాశ్రయముదాహరతి ॥
భద్రాసనేతి॥ ౪౭ ॥ అన్యోదాహరణమాహ కూర్మైంద్రేతి ॥ హరిత్య-
రిణొద్గజాః- ఎవముభయత్రక్రియాశ్రయత్యేనాప్యదాహర్యం - నను
ప్రస్తుతాప్రస్తుత విషయస్యౌపమ్యస్య కథమతోపపత్తిప్రత్యాహ అ
త్రేతి॥ కేవలప్రస్తుతేషుకస్యచిదుపమానత్వస్యకేవలాప్రస్తుతేషుకస్య

క్షేపిభ్యః

చిదువమేయత్వస్యకల్ప్యమానత్వాదితిభావః॥ ౮౮ ॥ అత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతసమాసాశ్రయందీపకమాహ ప్రస్తుతేతి॥ అత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతానాం సామస్త్యమత ఏవాపమ్యంవాస్తవమతితుల్యయోగితాతోవిశేషః - గమ్యత్వంపునరగ్య పూర్వవదత్ప్రి ఇవాద్యభావాత్ - పాక్రిరణికా పాక్రిరణికమధ్యకుత్రచిన్నివిష్టస్సమానోధర్మః వశ్వధౌనుష్ఠితఃప్రయానిస్సారతాంప్రాప్తాఇతిసమానధర్మః - అత్ర గమ్యమానావ

— డీపకాలంకారః. ❀ —

మ్యంనవాస్తవంకింతువైవక్షికం॥ ౮౮ ॥ ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంతుసామస్త్యేతుల్యధర్మతః । డేవమ్యంగమ్యతేయత్రదీపకంతన్నిగద్యతే ॥ యత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంసమస్తానామేవసమానధర్మసంబంధేనౌపమ్యంగమ్యతేతద్దీపకం- తస్యధర్మస్యఆదిమధ్యాంతగతత్వేనత్రైవిధ్యం ॥ * ॥ ఆదిదీపకంయథా ॥ భాగ్గుణలైంకలజులరహులదీపేణసోరిణాతేతా ।

దావారోతవజణిణాఃలిజులవీరరుండేణఛాయా ॥ భాతినలేనకృతయుగంరఘుకులదీపేనశౌరిణాతేతా । ద్వాపారస్తపోజనినాకలియుగంవీరరుద్రేణ ॥ అత్రయథానలరామధర్మపుత్రైక్రికృతత్రేతాద్వాపరాశ్శోభంతే తథా వీరరుద్రేణకలియుగంశోభత ఇత్యౌపమ్యంగమ్యతే ॥ ౮౯ ॥ మధ్యదీపకంయథా ॥ భాతురహిఎశణిహీరాఅభజోల్లాఇపుణిమాచదో ; సుంతీపకమలహవోకింతీఎపవరుందోవి॥ఛాయా॥ భాగీరథ్యాజలనిధీరాజతేజ్యోత్సయాపూర్ణిమాచంద్రః । శు

జాదిః పురోదాశస్యేవేతరాంశస్యోపకరోతి- అతఎవ దీపసాదృశ్యాదీపకమిత్యవ్యతే-సంజ్ఞాయాంచేతీవాధైకస్పృత్యయః- అత్రవిశేషమాహ తస్యేతి ॥ ఆదిమధ్యాంతగతత్వేనఆదిమధ్యాంతవాక్యగతత్వేనేత్యర్థః॥ ❀ ॥ భాతులిరఘుకులదీపేనశౌరిణారామేణ - తవసోజనిరుత్పత్తిర్యస్యతేనతపోజనినాధర్మపుత్రేణ-అత్రభాతీతిసమానధర్మస్యైవ వాక్యగతత్వాదాదిద్వీయం॥ ౯౦ ॥ భాతురహిఎశతి ॥ అత్ర రాజరత్నస్యద్వితీయవాక్య

గతత్వాత్సన్యదీపకం ॥ ౫౦ ॥ సురేతి ॥ అత్రరక్షణస్యాంతవాక్యగతత్వా
దంతదీపకం ॥ ఏషాదాహరణేష్యనేకకారకగతత్వేనైకక్రియాదీపకం -
ఏవమనేకక్రియాగతత్వేనైకకారకమపిదీపకమస్తి ॥ యథా ॥ సాధూనా
ముపకర్తుంలక్ష్మీంద్రస్తుంవిహాయసాగంతుం । నకుతూహలికస్యమనశ్చ
రితంచమహాత్మనాంశ్రోభమితి ॥ ౫౧ ॥ అనంతరాలంకారయోగ్యంగతి
సూహ అథేతి ॥ సమానధర్మస్యపదార్థగతత్వాద్దీపక తుల్యయోగితే పదా

త్యాకమలభవః కీర్త్యప్రతాపరుదోష్టి ॥ అత్రభాగీరథ్యా
దిభిస్సుముద్రాదయో యథారాజంతే తథాకీర్త్యప్రతాపరు
దోష్టరాజతిత్వైష్యపమ్యంగమ్యతే ॥ ౫౦ ॥ అంతదీపకంయథా ॥
సురలోతి సురణాహూణరలోతి వీరరుందణరణాహూ ॥
ఫణిలోతిఫణిణాహూరంఖిణిరుపందవోజ్జేతి ॥ ఛాయా ॥
సురలోకంసుర నాథోనరలోకంవీరరుద్రనరనాథః । ఫణిలా
కంఫణినాథోరక్షతినిరుపద్రవోద్వేగం ॥ అత్రయథాసురలో
కఫణిలాకాసురనాథఫణినాథాభ్యాంరక్షితోరథావీరరుద్ర
ణనరలోకోరక్ష్యతైష్యపమ్యంగమ్యతే ॥ ౫౧ ॥ అథపదార్థ
గతాలంకార ద్వయానంతరం వాక్యార్థగతమలంకారద్వ

—* ప్రతివస్తువమాలంకారః *—

యంనిరూప్యతే ॥ యత్రసామాన్యనిర్దేశఃపుథగ్వాక్యద్వయే
యది । గమ్యావమ్యాశ్రితాసాస్యాశ్చప్రతివస్తువమామతా ॥
యత్రవస్తుప్రతివస్తుభావేనసామాన్యం వాక్యద్వయే నిర్దిశ్య
తే తేనగమ్యావమ్యాప్రతివస్తువమా । సాసాధర్మ్యవైధ

భాగతే - తన్నిరూపణానంతరంతదారబ్ధవాక్యార్థమూలాలంకారద్వ
యమువ్యత్యత్యర్థః-తత్రాపిపూర్వోక్తరీత్యాంతరంగవస్తుప్రతివస్తుభావ
మూలాంప్రతివస్తువమామాహ యతేతి ॥ ఫలణోవ్యావప్తైయత్రవ
స్త్వేతి ॥ గమ్యావమ్యేతిభివాద్యప్రయోగాదితిభావః - అన్యథేయముప
మైవస్యాదితిహృదయం - తేనప్రతివస్తుప్రతివాక్యార్థమువమాసామా
న్యంయస్యాంసాప్రతివస్తువమేత్యన్వధేయముజని ॥ తస్యాత్వైవిధ్యమా

హ సాధర్మ్యేతి॥ *॥ సాధర్మ్యేణోదాహరతి మంథానేతి ॥ అత్ర సంబంధభేదేనక్షమశక్తశబ్దాభ్యాం సమానధర్మస్యకథనా ద్వస్తుప్రతివస్తుభావః॥ ౫౨॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి ప్రతాపేతి॥ పటీయానతివటుః॥ ౫౩॥ దృష్టాంతంలక్షయతి యతేతి॥ ద్వయోస్సదృశయోరథోయోరుపానానంబింబప్రతిబింబభావఇత్యుక్తం - అత్రాపి ఇవాద్యుపాదానేపూర్వ

ర్యాభ్యాంద్వివిధా ॥ *॥ ప్రథమాయథా॥ మంథాదాచలపవైకఃక్షమస్సింధువిలాడనే । ప్రతాపరుద్రపవైకః శక్తశ్శక్తువిలాడనే ॥ అత్రయథాసముద్రవిలాడనేమంథనాచలఃక్షమః-తథాశక్తువిలాడనేప్రతాపరుద్రశక్త ఇత్యేవన్యంగవ్యతే॥ ౫౨॥ ద్వితీయాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రపవైకఃపటీయాజనరంజనే । చంద్రాపృథేక్షమోనాన్యశ్చకోరపరిదోషణే॥ అత్రచంద్రేణయథాజకోరపరితోషణం క్రియతేతథావీరరుద్రేణజనరంజనంక్రియతేఇతివైధర్మ్యేణోపన్యంగవ్య

—* దృష్టాంతాలంకారః *—

తే ॥ ౫౩॥ యత్ర వాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబతయోచ్యతే । సామాన్యధర్మోవాక్యజ్ఞేస్సదృష్టాంతో నగద్యతే ॥ యత్రబింబప్రతిబింబభావేనసామాన్యంవాక్యద్వయేనదిశ్యతే సదృష్టాంతాలంకారఃసోపిసాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాంద్వివిధః॥ *॥ ఆద్యోయథా ॥ యోనీంబిభ్రీతుభూభృతః కితిపయేకాపిప్రతిష్ఠాపునః స్వర్ణాద్రేద్దిగధీశవాసనగరీసందిగ్ధకుంజశ్రియః ।

రాజానోజనరంజనంవిదధతాం శ్రీవీరరుద్రప్రభోః కోవ్య

ఎదుపమైవస్యాదితిద్రష్టవ్యం - దృష్టాంతోనిశ్చయోయత్ర సదృష్టాంతఇత్యర్థః ॥ *॥ సాధర్మ్యేణోదాహరతి యోనీమితి ॥ భూభృతఃపర్వతాః-దిగధీశానామింద్రాదీనాంవాసనగరీత్వేన సందిగ్ధాః సందేహవివయాకృతాఃకుంజశ్రియోయస్యతస్యతథోక్తస్య - తత్రకుంజేష్వేనగరబుద్ధిరుదేతీతిభావః - సంపూర్వకోదిహిఃసకర్తుకోపిదృశ్యతే-యథానానుపలభ్యేనగ్నీతేధేన్యాయః ప్రవర్తతేఅపితుసంధిగ్ధఇతి - జగత్ప్రియభుర్ర

యాధోరేయాభ్యాంధురంధరాభ్యాంధోగ్భ్యాంకాలతే తాచ్ఛిః త్యేన
తథోక్తస్య ధోరేయశబ్దోవాభ్యాతః ॥ ౫౪ ॥ వైధర్మ్యోనోదాహితీ
కాకతీంద్రేతి ॥ ౫౫ ॥ నిదర్శనాయాస్సంఘాతమాహ అథేతి అత్ర వింబప్రతి
వింబభావోభ్యుచ్చయః ॥ లక్షణమాహ అసంభవదితి ॥ ఉపమానధర్మస్యో

న్యోమహిమాజగత్త్రయిధురాధోరేయదోశ్చాలినః ॥ అత్ర
ప్రతాపరుద్రస్య మేరోశ్చ వింబప్రతివింబ భావాదౌ పమ్యం
గమ్యతే ॥ ౫౪ ॥ వైధర్మ్యేణయథా ॥ కాకతీంద్రకృపాదృష్టి
మాతాశ్చిక్షాగ్రతీసంపదః ॥ తావదజ్ఞానోద్రాంతియావన్నో
దేతిభానుమాక ॥ అత్రయథాభాస్యదుదయమాత్రేణపద్యా
నిసమున్మీలంతి తథాప్రతాపరుద్రదయా విలోకనమాత్రేణ
సంపదస్సంభవంతీతివైధర్మ్యేణవింబప్రతివింబసం ॥ ౫౫ ॥

—❀ నిదర్శనాలంకారః ❀—

అథగమ్యమానోపమ్యప్రస్తావాన్నిదర్శనాలంకారో నిరూప్య
తే ॥ అసంభవధర్మయోగాదుపమానోపమేయయోః ॥ ప్రతి
వింబక్రియాగమ్యా యత్ర సాస్యాన్నిదర్శనా ॥ యతోప
మానధర్మస్య ఉపమేయగతత్వే న బద్ధస్యాన్వయాసంభవా
త్తత్సంబంధార్థం వింబప్రతివింబకరణమాక్షిప్యతే హైకానిద
ర్శనా ॥ తద్విపర్యయేద్వీతీయాన్నిదర్శనా ॥ ప్రథమాయథా ॥
రిపుతిమిరముదస్యకారత్వ సంహనస్థ ప్రేభుపనహహనీయః
కాకతీయక్షితీశః ॥ వహతిమహితపిశ్యోల్లాసిలీలామభిభావము
దయశిఖరిచూడాచుంబినస్తీవ్రభానోః ॥ అత్రతీవ్రభానోర
భిభావయాః ప్రకృతే అసంభవాదభిభావ సద్భవీమభిభావంశ

పమేయగతత్వేనోపమేయధర్మస్యోపమానగతత్వేన వాసంబంధాసంభ
వాద్వాక్యార్థసంబంధాన్నిదర్శనాద్వివిధేత్యథః ॥ వ్యాచక్షేయత్రేతి ॥
తద్విపర్యయత్వేతి ॥ ఉపమేయధర్మస్యోపమానగతత్వేనేత్యర్థః ॥ రిపుః మి
రమితి ॥ ఉదయశిఖరిచూడాచుంబినః హేగ్రీవపర్వతాగ్రపర్వతస్తీవ్ర
భానోర్విశ్వోల్లాసిలీలాంలౌకానందిస్వరూపా మభిభావంశోభాం వహ

తి, యోజయతి అతీతి ॥ ౫౬ ॥ వీరరుద్రేతి అతో మేయధర్మస్యే
మా నేతిసంభవాత్సృతి వింబక్రియాత్మేష ఇత్యాహ ॥ అత్రయశ ఇతి ॥
౫౭ ॥ అత్ర చ విశేషాంతరమాహ క్వచిదితి ॥ కాకతీంద్రేతి అలాక్షాణ్యము
లక్షకరహితాభ్యాం - పూర్వం రాజ్య సమయభివృద్ధిః - సంభవద్వాక్యా
థ సంబంధాపీయమనైవరంగీకృతా - తదుక్తం - అభవన్యస్తు సంబంధో
వన్వాయత్ర కల్పయేత్ ॥ ఉపమానోపమేయత్వం కథ్యతే సానిదర్మనేతి
ఉదాహరణంతు ॥ చూడామణిపదేన త్రైయోదేవంరవిమాగతం ॥ సరాం
కార్యాతిథేయాతిబోధయగృహ మేధిని ఇతి - అత్ర చ క్రవద్రీవ్యాచకే

హతీతి వింబప్రతివింబకరణాత్మేషః ॥ ౫౮ ॥ ఉపమేయధర్మస్య
ఉపమానేతి సంభవాద్యథా ॥ వీరరుద్రనరేంద్రస్య యశోవై
సద్యసంపదః ॥ లక్ష్మ్యంతేక్షీరవారాశి వీలాదర్పణమండలి ॥
అత్ర యశోవైశద్యస్య దుష్టార్థ వేదసంభవాత్సా దృశ్యోప
గమేన వింబప్రతివింబనంగమ్యతే ॥ ౫౯ ॥ క్వచిన్నిషేధవశా
దాక్షిప్తయా ప్రాప్త్యా వింబప్రతివింబకరణాత్మేషో యథా ॥
కాకతీంద్ర ద్విషతాగంతా ధావంత్యః ప్రతీకాననం ॥ వ
గాభ్యంతముంచంశ్యలాక్షాణ్యార్థం తరక్తోష్టలశ్రియం ॥ అ
త్రముంచంతీతి నిషేధా రూపర్సం రక్తోష్టల శ్రీపాప్తిరా

— ఖి వ్యతిరేకాలంకారః ఖి —

క్షిప్తా ॥ ౬౦ ॥ భేదప్రధానసాధర్మ్యముపమానోపమేయ
బోధయన్ని తికారీహగ్నిరధ్యాపయతీతి త్దిరిగృహ మేధి నోబోధనక్రియా
సమర్థా కరోతీతి తత్సమర్థాచరణేణిచః ప్రయోగాత్సంభవతివస్తుసం
బంధఇతి తత్ ప్రత్యక్షబోధనాత్మేషః - సైమాసర్వాపివదార్థవృత్తిః ॥ వా
క్యార్థవృత్తిర్యథా ॥ తత్పాదనఖరత్నానాం యదలక్షకమార్జనం ॥ ఇదం
శ్రీమండలేపేన సాంకురీకరణం విధౌరితి - నచా యోద్యుష్టాంతః - అత్రవా
క్యయోసాపేక్షత్వాత్ - యత్రనిరపేక్షవాక్యద్వయే వింబప్రతివింబ
భావస్సదృష్టాంతః - యత్ర సాపేక్షవాక్యద్వయే సోసానిదర్మనేతి మహా
ననయోర్భేదః - అత్రమాలావైచిత్త్యపిద్రష్టవ్యా ॥ ౬౧ ॥ అథగమ్యాప

వ్యప్తస్తావాద్యతిరేకంలక్షయతి భేదేతి॥ భేదోవైలక్షణ్యంతస్త్రిధా
నంసాధర్మ్యంగవ్యతిరేకత్యాహ్వ్యగ్యవ్యాచక్షే - యత్రేతి॥ ఉదాహ
రతి॥ దినకృతీతి॥ రాగోనురాగఃపరాంబప్రతికూలాభయంతుకువలయేన
భూమండలేనకమలయాలత్యైవ అభేదాధ్యవసితైః కువలయకమలై
రాదృతప్రకాశ ఇత్యుపమానా దుపమేయస్యాధిక్యకథనం శ్లేషమూలం-
ఉపమానాదుపమేయస్యాల్పత్వబత్తే సహృగయ హృదయానధిరోహదు
దాహరణంనోక్తం - భేదద్యయలక్షణంతుసర్వస్వకారానుసారాదితర

యోః॥ అధిక్యాల్పత్వకథనాద్యతిరేకస్స ఉచ్యతే॥ యత్రో
పమానాదుపమేయస్యాధిక్యేన న్యూనత్వేనచా ప్రతిపాదనై
నభేదప్రధానంసాధర్మ్యముపగమ్యతే సవ్యతిరేకాలంకారః॥
*॥ యథా॥ దినకృతికుముదైర్ధ్యతో నరాగఃశశిపరాంబప
రంసరోరుహాణి॥ కువలయకమలాదృతప్రకాశఃప్రభవతివి
శ్వసుహృన్నగ్రీతాపరుద్రః॥ అగ్రరవిశశిసోరసంభవేనసర్వ
ప్రియంకరత్వేన ఉపమేయ భూతస్య ప్రతాపరుద్రస్యాధి
క్యం కువలయకమలాదృతప్రకాశఇతి శ్లేషసముద్ధాపితోవ్య

— ఐం శ్లేషాలంకారః ఐం —

తిరేకః॥ ౫౯॥ అథశ్లేషాలంకారోనిరూప్యతే॥ ప్రకృతాప్రకృ
తోభయగతముక్తంచేచ్ఛబ్జమాత్రసాధమ్యం॥ శ్లేషోయం
శ్లిష్టత్వంసర్వత్రాద్యన్వయేనాంత్యే॥ యత్రకేవలప్రకృ

హస్యం-తదీయోదాహరణంతుకావ్యప్రకాశకారస్సనుదూపయత్ - త
త్త్రికారోవ్యతిరేకప్రపంచశ్చతలైవప్రప్తవ్యః ఉపమానాత్యదస్యస్య
వ్యతిరేకస్సవివసత్తతితల్లక్షణమేవసాధీయః॥ ౫౯॥ వ్యతిరేకస్యశ్లేషగ
ర్భత్వాత్తత్త్రిసంజానంతరంశ్లేషంప్రతిజ్ఞాపూర్వకంలక్షయతి అథేతి॥
యత్ర కేవలప్రకృతయోః కేవలాప్రకృతయోః ప్రకృతాప్రకృతయో
శ్చేతబ్జమాత్రసాధర్మ్యముక్తంచేత్ శ్లిష్టపదోపనిబంధః కృతశ్చేదిత్యసే
నోపమావ్యవచ్ఛేదః - అయంశ్లేషాలంకారః - అత్రాద్యన్వయేకేవలప్ర
కృతశ్లేషేకేవలాప్రకృతశ్లేషేచిత్యర్థః - సర్వప్రశ్లిష్టత్వయికేవలప్ర

విశేష్యమచక్షేపభిర్యుక్తః - అంత్యేఉభయశ్లేషే ససర్వత్రస్తిప్తత్వం కి-
తువిశేషణశ్లేషేవేత్యర్థః - విశేష్యయోరపిస్తిప్తత్వేశబ్దశక్తిమూలద్వని
ప్రసంగః | తదేతదాహ అత్రేతి | అనూభయశ్లేషవచనవిశేష్యస్తిప్తత్వేద్య
నిశంకానేతరభేదద్వయభిర్యుక్త క్రియామక మతతహ కేవలప్రకృత
యోరితి || అద్యభేదద్వయేవిశేష్యయోరపిస్తిప్తత్వే అర్థద్వయస్యప్రస్తు-
తత్వావిశేషదప్రస్తుతత్వా విశేషాద్వాఅభిధాయా అకుంతితసంహరి-
త్యాత్ప్రస్తుతాప్రస్తుతా ద్వావప్యర్థోవాచ్యానేవ - అణోనాద్యభేద
ద్వయేద్యనిశంకేతిభావః - ఉభయశ్లేషేకథంధ్వనేరవకాశభిర్యుక్తం

తయోః కేవలాప్రకృతయోశ్చశ్లేషః కథ్యతేతత్రప్రకార
ద్వయేవిశేషణవిశేష్యస్తిప్తతా || ప్రకృతాప్రకృతవివయేం
త్యభేదవిశేషణమాస్తిప్తతా | విశేష్యయోరపిస్తిప్తత్వేశ
బ్దశక్తిమూలద్వనిప్రసంగాత్ | కేవలప్రకృతయోఃకేవలా
ప్రకృతయోశ్చవికళబ్దగోచరత్వేతునద్వనిశంకా | అత్రా-
ర్థద్వయప్రతిపాదనే అప్రస్తుతత్వేనప్రస్తుతత్వేన వావైష-
మ్యుభావాదిరైవసమర్థా - ప్రస్తుతాప్రస్తుతవివయేతు
అభిధాయాః ప్రస్తుతైకవరతంత్రత్వాదప్రస్తుతార్థప్రతిప-
త్తిర్వ్యంజన వ్యాపారయత్యైవ - తథాచోక్తం కావ్యప్ర-
కాశే|| అనేకార్థస్యశబ్దస్యవాచకత్వేనియంత్రితే | సంయో-
గాద్యైరవాచ్యార్థభీకృద్వ్యాపృతిరంజనమితి || తదేవంత్ర

తామూమాహ ప్రస్తుతాప్రస్తుతవివయేత్సితి || ప్రకరణాదికంప్రస్తుతా-
ర్థవివాచిభాంసియచ్ఛుతినాప్రస్తుతాధై - అతస్తస్యసవాచ్యత్వమితిభా-
వః || సనుమాభూద్వాచ్యత్వేవ్యంగ్యత్వంతు కుతోలభ్యత ఇత్యతతహ
అప్రస్తుతేతి || అథాంతరస్యవ్యంజనవ్యాపారైకవిషయత్వవృద్ధసన్తుతి-
మాహ అనేకేతి | అనేకార్థస్యాతాదిశబ్దస్యసంయోగాద్యైస్సంయో-
గోవిప్రయోగశ్చేత్యాదిభిగ్దాకృపదీయోక్తై రర్థనిశ్చయత్యై ర్వాచక-
త్వేనియంత్రితేప్రస్తుతవగత్వేననియమితేనతి - అవాచ్యార్థభీకృద్ధాం-
తరప్రతిభిక్యద్వాపృతిరంజనంవ్యంజనవాచారభిర్యుక్తః || తదేవమితి

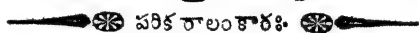
ప్రకృతాప్రకృతోభయగతత్వే నేత్యర్థః - అయంచక్షేపః ప్రకారాంతరే
 శావిత్రీవిధః - తథాహిజనుకాష్ఠస్యాయేనసభంఽపదశ్చబ్జక్షేపః - ఎకనా
 భావలంబిఫలద్వయస్యాయేనాభంగపదోర్థక్షేపః - ఉభయబలంధేయాభ
 యక్షేపశ్చితి - కావ్యప్రకాశకారఃపునరినువర్థక్షేపం శబ్దక్షేపమేవోక్త్వా
 అన్యథార్థక్షేపమవోచత్ - తద్వివేకస్తతత్త్రైవివప్రప్తవ్యః ||*|| కేవలప్ర
 కృతక్షేపముదాహరతి రాజ్ఞశ్చితి || నీలకంఠకలాపాంకేనుయువరపేదభి
 హ్నా - స్ఫురంతీఅబ్జనుజేశేకాస్తుభస్యత్విద్యస్యతస్మిన్నాధవేనకల ప్రిథిః
 ప్రతిపదాదిఃరాజ్ఞఃపూజావిధింధత్తై - నీలకంఠోయస్యాస్థానీలకంఠః క
 లాష్టోడశపాతీతికలాపశ్చంక్రంకశ్చేభిరోయస్యసతతోక్తః ఉభయో
 గ్విశేషణసమాసః తస్మిన్ స్ఫురంతీఅబ్జనుజేశేచ్ఛంప్రకారస్య త్విడివత్వి

ధాక్షేపః ||*|| తత్ర కేవలప్రాకరణికయోగ్యతా || రాజ్ఞః
 పూజావిధింధత్తై సకలోమాధవేతిథిః । నీలకంఠకలాపాంకే
 స్ఫురదబ్జనుజేత్విషి || అత్ర పూజావిషయతయా హరిహర
 యోః ప్రాకరణికత్వం ||౬౦|| అప్రాకరణికయోగ్యతా ||
 సదృశఃకాకతీంద్రీయంశుహాకులమహీభృతాం । శిరోగృ
 హీతసన్నార్దస్ఫురతుః-టకసంపదాం || అత్రనుహాకులనాం
 హరిశ్చంద్రప్రభృతీనాంకులపర్వతానాం చోపమానత్వేనా

ద్యస్యతస్మిన్నుమాధవేనకలాతిథిఃపూజావిధింధత్తై- తదాద్యాప్తిథయో
 ద్వయోరిత్యమరః - సర్వేష్వపితిథిషుహరిహరౌపూజనీయావిత్యర్థః -
 సకలోమాధవేతిథిరిత్యత్ర సభంగపరత్వాద్భజ్యక్షేపత్వం అన్యత్రాభం
 గపరత్వాదర్థక్షేపత్వంచయథాసంభవంప్రప్తవ్యం ||౬౦|| కేవలాప్రకృ
 తక్షేపముదాహరతి సదృశశ్చితి || శిరసాగృహీతోగౌరవేణ స్వీకృతస్స
 న్నార్దస్సానుమాగ్ధోయేషాంతేతతోక్తః - స్ఫురంత్యకటకానామలంకా
 రాణాంసంపదోయేషాంతేతతోక్తః-ఉభయోగ్విశేషణసమాసః- మహా
 కులంయేషాంతేనుహాకులాః - తేచతేచహీభృతోరాజానోహరిశ్చం
 ద్రాదయఃపర్వతాశ్చ - శిరోభిశ్శిఖరైర్గృహీతఃసన్నార్దోనక్షత్రమార్గో
 యేషాంతేతతోక్తః స్ఫురంత్యస్సానుసంపదోయేషాంతేషాంమహతాం

కులముహూర్థతాంకులపర్వతానారవసదృశః || ౬౧ || ఉభయశ్లేషముదా
హరతి విజితేతి | విజతారిపురోనిర్జితశక్తునగరస్త్రిపురాంతకృష్ణ - మూ
ర్తవిలసంతిసర్వాణిమంగళాని విలసంతీసర్వమంగళాపార్వతీవ య
స్యసః - రాజమాలీరాజశ్రేష్ఠశ్చంద్రశేఖరశ్చ - అత్రరుద్రప్రతాపరు
ద్రయోర్విశేష్యయోఃపుత్రగుపాదానంతరఉభయశ్లేషః || ౬౨ || సంగతి
పూర్వకంవరికరంబుత్తయతి విశేషణేతి || అభిప్రాయగర్భావ్యంగ్యగ
ర్భా - వ్యంగ్యస్యవాచ్యోస్తుబత్వేనవాచ్యాతశ్చాయిత్యాభావాద్భృగర

ప్రాకరణికత్వం || ౬౧ || ప్రాకరణికాపాత్రికరణికయోర్వ
ధా | విజతారిపురోమూర్తవిలసన్సర్వమంగళః | రాజమా
లిఃప్రతాపాంకరుద్రోరుద్రఇవాస్థితః || అత్రప్రతాపరు
ద్రుద్రయోఃప్రాకరణికాప్రాకరణికత్వం || ౬౨ || విశేషణ

పరికరాలంకారః

వైచిత్ర్యమూలత్వాత్పరికరఉచ్యతే || యత్రాభిప్రాయ
గర్భాప్యద్విశేషణపరంపరా | తత్రాభిప్రాయవిమూ
ఢసాపరికరోచితః || యత్రవిశేషణాసాభిప్రాయానిబ
ధ్యంతేపరికరాలంకారః || * || యథా, రాజ్ఞోయాదవవంశపా
ర్థివనుణేఃప్రఖ్యాతశౌర్యశ్రీయస్త్యంగతుంగతురంగనైస్య
మహతోమానైకవిత్తస్యచ | సద్యోరుద్రనరేంద్రనాయకచ
మూనాథేనకేనా పృథివీప్రప్యదరితాని సేవణపతేర్జానా
తిసాగౌతమీ | అత్రరాజ్ఞాభివ్రేవమాదివిశేషణాన్యత్ప్రస

భిత్వన్వర్థాలంకారః || * || ఉదాహరతి రాజ్ఞాభి | రాజ్ఞోనతుయస్యకస్య
చిత - మూదవవంశపార్థివనుణేఃహకులీనస్యనష్టేచ్ఛస్య - ప్రఖ్యాతశౌ
ర్యశ్రీయోనేకభావిహితపరాక్రమస్యనత్వనామూత్తరణగంధస్య-త్వం
గతుంగతురంగనైస్యచ హతోవై కాకినః - మానైకవిత్తస్యనతుయథాక
థందిత్ప్రసరపరాయణస్య సేవణపతేః కేనాప్యంధ్రీవమూపతిసా అధిష్ఠ
త్వస్య సతః - అదరితాన్యాయుధసన్నాప్తసాదీని-సాకబరిత సేవణపతిసర్వ
స్వాగౌతమీజానాతీత్యేవంసాభిప్రాయవిశేషణత్వం ఉత్ప్రసగర్భా

ణ్యభిప్రాయగర్భాణిత్యర్థః ॥౬౩॥ గమ్యత్వప్రప్రావాత్పరికరానంతరం
విశేషగమ్యత్వాత్ప్రయమాత్మేషంబత్వయతి విశేషేతి । యతోక్తస్యవ
త్కమాణస్యవాప్రాకరణికత్వేన విధాతుమిష్టస్య అతవనిషేధానన్వ
స్యయోనిషేధోవిశేషబోధార్థమభిధీయమానస్సన్నా భాసీభవతిసత్యై
పత్త్యర్థః । తస్యచతుర్థాః భాగమాహ ఉక్తవిషయభిత్వాదినా ॥ తతో

— ❀ అథాత్మేషాలంకారః ❀ —

గర్భాణి ॥౬౩॥ విశేషబోధాయోక్తస్యవత్కమాణస్యవాభ
వేత్ నిషేధాభానకథనమాత్మేషస్పృహాహృతః ॥ యత్రవి
శేషప్రతిపత్త్యర్థముక్తవత్కమాణయోః ప్రాకరణికయో
ర్నిషేధాభానకథ్యతే సత్యైషాలంకారః ॥ ఉక్తవిషయ
వస్తువాకథనంవానిషేధ్యతే - వత్కమాణవిషయోకథనమేవని
షిధ్యతే । తత్రాపిసామాన్యరూపేణప్రకృష్టాపిశేషరూపేణ
నిషేధః । అశోక్తావంశాంతరస్యవానిషేధః । ఎవంచతుర్విధో
యమాత్మేషః ॥*॥ క్రమేనైషాముదాహరణాని ॥ నరేంద్ర
మాతేనవయంరాజసందేశహారిణః । జగత్కుటుంబినఃకశ్చి
న్నశత్రుగ్రితకథ్యతే ॥ అత్రరాజసంధివిగ్రహకారిణాముక్తా
నవయంసందేశహారిణభివస్తునిషేధః । సచానుపవద్యమా
నఃసంధివిగ్రహకాలోచితైతవవచనపరిహారేణ తత్ప్రవాది
త్వేపర్యవసితః । సర్వజగత్పాలకస్యతవశత్రుభావేననాలో
కనీయారాజానః కింతుభృత్యరూపేణసంరక్షణీయా ఇత్యే
వమాదివిశేషమాక్షిపతి ॥౬౪॥ కథననిషేధోయథా ॥ వయసు
శరణాఇత్యేషోక్తికథంఘటతేజగత్ప్రపంచయశరణత్రాయ

క్తవిషయవస్తునిషేధముదాహరణి నరేంద్రేతి ॥ అజాతశత్రోఃకిమర్థం
సంధివిగ్రహకారిణభిభావః । వస్తునిషేధంయోజయతి అత్రేతి ॥ తస్య
లంఘితేషమాహ సచేతి ॥ సందేశహారిణుతత్వనిషేధోనుపవద్యమానస్స
న్న ప్రదీయారాజానోభృత్యరూపేణభరణీయాభిత్వాదివిశేషం బోధ
యతీత్యర్థః ॥౬౪॥ కథననిషేధముదాహరణి వయమితి ॥ సర్వేషాంనాశర

క్షకేననుసాగ్యైవత్వయిదీప్యమానేః సర్వారంభిర్భూతానామస్తాకను
శరణాస్త్రీయస్యప్రణతా ఇత్యాదీనివచనానివ్యర్థానీత్యర్థః ॥ యోజయ
తి అత్రేతి॥ వయమశరణా ఇత్యేవమాద్యుక్తిభిర్యః భననిషేధఃతస్మాదా
భాసరూపాదవిషయప్రవృత్త్యానిషేధస్య ప్రదోహభావాదాభాసస్య
మితిభావః ॥౬౫॥ వత్సమాణవిషయేసామాన్యంప్రతిజ్ఞాయవిశేష నిషేధ

స్వాస్త్యానితిస్ఫుటమజ్ఞతా । సకలజనతారతూత్యైవత్వయిప్ర
ణతాఇతిత్రిభువనననుసాగ్యైర్బద్ధంప్రతాప సహీపతే ॥ అ
త్రవయమశరణా ఇత్యేవమాద్యుక్తికథన నిషేధాభాసరూ
పాదవశ్యంవరిపాలనీయత్వాదివిశేషఃప్రతీయతే ॥ ౬౫ ॥
వత్సమాణవిషయేసామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయకథననిషేధో య
థా॥విజ్ఞాపయామస్తైకిందిత్యాకతియకులోద్వహ । విజ్ఞాప్య
తేకిమధవాసర్వజైరక్షకైత్వయి । అత్రవిజ్ఞాపయావ ఇతిసా
మాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ విశేషకథననిషేధాభాసా త్వర్వధావ
యంరక్షణీయాఇతివిశేషఆక్షిప్యతే ॥౬౬॥ అంశోక్తావంశాం
తరస్యనిషేధాయథా ॥ ప్రతాపనీత్రస్వయిమిద్ధతేజాదై
వంచతద్విక్రమదత్తహస్తం । యుయంవతూలోపమసార
భాజస్తద్వక్తమేవంయదివాకిముక్తైః॥ అత్రప్రతాపరుద్రో
మహీయానా యూయమల్పఇత్యంశోక్తాయదివాకి ముక్తై
రిత్యంశాంతరనిషేధాభాసేనసర్వధాప్రణామైః ప్రసాదనీ
యోయం నకుప్రతివత్సమవలంబనీయం యుష్మాభిరితిశ
క్రుత్రీవచనభంగ్యావిశేషఆక్షిప్యతే ॥౬౭॥ సమానార్థత

మదాహరతి విజ్ఞాపయావ ఇతి ॥ అత్రప్రథమాధైసామాన్యేనప్రతిజ్ఞా
యద్వితీయాధైవయంరక్షణీయాఇతివిశేషబోధార్థంవిశేషకథన నిషేధా
దాతృపః ॥౬౮॥ అంశోక్తావంశాంతరనిషేధముదాహరతి ప్రతాపేతి॥
ఇద్దతేజాస్సమృద్ధప్రతాపః దత్తహస్తమనుకూలంయూలావమ సారిభా
జోనిస్సారాఇత్యర్థః - తదేవంయుక్తమిత్యంశోక్తాకిముక్తైరిత్యంశాంత
రనిషేధః-తస్యవ్యంగ్యంవిశేషమాహ సర్వభేతి ॥౬౯॥ అత్రపాంతరము

పక్షిపతిసమానేతి || సమానార్థతయా సమానన్వాయతయేత్యర్థః || తదే
వాహయధాచేతి || అనుపపత్తివశాదిష్టనిషేధస్యేవానిష్టవిధరప్యభా
సత్వాదాత్మేపత్వమితిభావః || ఉదాహరణినాథేతి || అనిష్టవిధ్యాభాసం
యోజయతిఅత్రేతి || ౬౮ || అథగన్యత్వప్రస్తావాద్వాచ్యాభాసత్వప్ర
సంగేనాత్మేపానంతరంన్యజస్తుతింలక్షయతినింగయేతి || యత్రనింద

యానిష్టవిధ్యాభాసోప్యాత్మేపత్వభ్యుపగమ్యతే | యథా
చఇష్టని షేధస్యానుపపద్యమానతయాతిభా సత్వంతథాఅని
ష్టవిధేరప్యనుపపద్యమానతయాతిభా సత్వం || యథా || సాధ
ప్రతాపరుద్రస్యసేవాంత్యసంచేత్త్యజ | అరణ్యకృహమె
ధిన్యారీరిరభ్యస్యతేనుయా || అన్త్రానిష్టభూతంప్రతాపరు
ద్రపాదసేవాత్యజనంతద్రిపుకామిన్యావిధీయతే | సవిధిగను
పపద్యమానాతిభాసేపద్యవస్యతి | అరణ్యకృహమెధిన్యారీరి
రభ్యస్యతఇత్యనేపదిధ్యాభాసవిరోధబ్బంహితః || ౬౯ || అథ

—*న్యజస్తుత్యలంకారః*—

గన్యప్రస్తావాద్వాచ్యస్తతిగుచ్యతే || నిందయావాచ్యయా
యత్రస్తుతిరేవానగన్యతే | స్తుత్యావాగన్యతేనందాన్య
జస్తుతిరసామతా || యత్రనిందాకథనముభానస్తుతి గ్రమ్యతే
ఏకాసా యత్రచస్తుతిముఖేన నిందాగన్యతే సాద్విటీయా
న్యజస్తుతిః ||*|| క్రమేణయథా || కాకతీయవిభోక్తీర్వాకిం
వాన్యధవలీకృతం | యత్తదీయారివక్త్రే సుపృశ్యతేకాశిమా
మహా || ౬౯ || స్తుత్యానిందాయథా || ప్రతాపరుద్రస్యపతేర
జుహుసాహసీకాద్విష్య | యద్విశంక్యురగ్ధిజ్ఞైర్జానాగో

యాస్తుత్యావాచ్యయాప్రమాణాంతరబాధితస్వరూపయా యథా
క్రమంస్తుతిర్నిందావాగన్యతేసాన్యాజేనన్యజరూపావాస్తుతిరితి ని
విధాప్యన్యథాన్యజస్తుతిరిత్యర్థః || కాకతీయేతి || విశేషనిషేధశేషాభ్య
నుజ్ఞానమితిన్యాయేనారివక్త్రేన్యతిరిక్తవిశ్వంకీర్త్యధవలీకృతమితి నిం
దయాస్తుతిగ్రమ్యతే || ౬౯ || ప్రతాపేతి || అత్రశరూపాంసాహసేప్రశం

సమూఖీరుత్వంవ్యజ్యతే || 20 || స్తుతిప్రసంగాద్వ్యాజస్త్యుత్తనంతరమ
ప్రస్తుతప్రశంసామాహ అథేతి || యద్యవ్యప్రస్తుతమప్రస్తుతత్వాదేవ
నకథనీయంతథాపిప్రస్తుతార్థప్రతీత్యర్థత్వాదవిరోధః- అత్రగమ్యగమక
యోఃప్రస్తుతాప్రస్తుతే యోర్నియామకం సంబంధమాహ సారూప్య
తి || ఆదిగ్రహణాత్సామాన్యవిశేషభావః కార్యకారణభావశ్చగృహ్యతే -
తేషామేవాధ్యాంతరప్రతీతిహేతుత్వాత్ - తేన సామాన్యంవిశేషః కా
ర్యంకారణంసరూపంచప్రస్తుతంస్వస్వప్రతియోగినో ప్రస్తుతస్యకథనా

హంతిసమంతతః || 20 || అథగమ్యగమప్రస్తావాదప్రస్తుతప్ర

— ❀ అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః. ❀ —

శంసోఽప్యతే || అప్రస్తుతస్యకథనాస్మిన్పుత్రంయత్రగమ్యతే ||
అప్రస్తుతప్రశంసేయసారూప్యాదినియంత్రితా || యత్ర
సారూప్యేణ సామాన్యవిశేషభావేన కార్యకారణభావేనచా
ప్రస్తుతకథనా త్ప్రస్తుతప్రతీతిప్రస్తాప్రస్తుతప్రశంసా ।
అప్రస్తుతాస్మిన్పుత్రప్రతీతిరిత్యనెసమాసోక్తివ్యావృత్తిః ।
నచ కార్యత్కారణప్రతీతావనుమానావిచ్ఛాదశంకా || అ
నుమానాలంకారే ప్రత్యాయ్యప్రత్యాయకయో ర్వయో
రపిప్రాకరణికత్వాభ్యుపగమాత్ । అనెవపర్యాయోక్తస్య
వ్యావృత్తిరపి । నచాయధ్వనిః ప్రతీయమానస్యవాచ్యపి
ద్వ్యంగత్వాత్ ||*|| తత్రసారూప్యేణయథా || ఆశాసుప్రశ

స్మృతీయభిప్రాయపంచాప్రస్తుతప్రశంసాభేదాః || నచేయంసమాసోక్తిస్త
ద్విపర్యయేణప్రవృత్తేరిత్యాహ అప్రస్తుతాదితి || కార్యత్కారణప్రతీ
తిభేదస్యానుమానేంతర్భావం వారయతి || నచేతి || అతఏవపర్యాయోక్త
వ్యావృత్తిరపీత్యాహ అనేనేతి || తత్రప్రభయోఃప్రకృతిత్వాదితిభా
వః || వ్యంగ్యమైత్రాలంకార్యమతటిహ నచేతి || తత్ర హేతుమాహ ప్రతీ
యమానస్యేతి || వాచ్యసిద్ధ్యంగత్వాత్ అప్రస్తుతస్యవాచ్యత్వమేవా
యైక్యమితి కృత్వా ప్రస్తుతంప్రతీయమానంతత్సాధనత్వేనోపకరోతీతి
వాచ్యసిద్ధ్యంగంసామగుణీభూతవ్యంగ్యంనప్రధానమతేన ధ్వనిరితిభా

వః ॥*॥ తత్ర సామూహ్యేనోదాహరతి ఆశాస్యతి ॥ ప్రశమితవాసనోద
యేభ్యానివర్తితపరిమళ ప్రచారేభ్యాజర త్తరుభ్యాజ్జీర్ణవృక్షభ్యః ॥ అ
త్రాప్రస్తుతభ్రమరవృత్తాంతేనప్రస్తుతప్రతాపరుద్రవృత్తాంత సామూ
హ్యేణప్రతీయతే- సాధత్యైజేదముదాహరణం- వైధర్మ్యవిబంధనా
ప్రస్థస్యతోర్ద్రష్టవాః॥౭౦॥ యశస్వినీతి॥అత్రాప్రస్తుతరాజసామాన్య

మితవాసనోదయేభ్యః కింలబ్ధంభ్రమరగదైర్జర త్తరుభ్యః ।
పున్నాగోనవనవసారభప్రసూవై రామోదండిశతి నివాస
మారభద్వం ॥ అత్రభ్రమరవృత్తాంతేనాప్రస్తుతేనసర్వాన
సంఘాన్తః భవానుర్విశ్వరాన్విహాయ సకలగుణపరిపూర్ణః
సర్వజనానందీప్రతాపరుద్రపతివివసన్వేషం విదుషం స
వ్యభిత్తిప్రస్తుతంప్రతీయతే॥౭౦॥సామాన్యాన్విశేషప్రతీతిర్వ
ధా ॥ యశస్వినీవత్కభవస్యస్పృష్టిగుత్వావయిత్రీన్యవశేభరా
ణాం తత్ప్రతివాల్లాలనభాగ్యయోగ్యోజానశ్చై రాన్యగ్రమ
లోకివిషం ॥ అత్రప్రతాపరుద్రగ్రగుణమహత్వైప్రస్తుత
సామాన్యమభిసంజిం ॥౭౧॥ విశేషాన్సామాన్యప్రతిపత్తిర్వ
ధా॥ దంతుమనాపిణపెంభి ఇభిణి ఇంతు సహోదహలా
పి సరిసాసలవిణంపగ్గి వణివిగిసేసింరీ యాయా॥ ద్రష్టు
మనాఅపినవశ్యేనభావో వస్తుంస కారణమాలాపి । స్వర్గాశ
యాపినాస్పృశితివైరాయాభివృత్తిస్తస్మై॥ అత్రసాధానాం
నవసంగమేమహారీర్జేత్రసామాన్యప్రస్తుతే విశేషభింతః ॥
౭౩॥ కార్యారంభణప్రతీతిర్విధా ॥ గాధాభివార్ధవాజా
తానీచాభిగమహాప్రయః॥మహీమవతగన్యస్త్రీ నా కతియకు
తత్వైరే ॥ అత్రార్థవాదీనాం గాధర్వాదిభిః కార్యభూతైర

వృత్తాంతవర్ణనయా ప్రస్తుత రాజవిశేషప్రతాపరుద్రగుణమహీను ప్రతీ
తిః ॥౭౨॥ గర్భమణావీతి ॥ అత్రగర్భనాచ్యుతాంతాయామప్యగర్భనాదీ
నానుప్రస్తుతానాలజ్జావిశేషాణామత్వై ప్రస్తుతలజ్జాసామాన్యప్రతీ
తిః - లజ్జాకార్యాణాంలజ్జాత్వమాపచారికం ॥ ౭౩ ॥ గాధాభితి ॥ అ

త్రా ప్రస్తుతార్ణవ గాధాది కార్యవణనయాప్రస్తుత ప్రతాపరుద్ర
గాంభీర్య ప్రతీతిః || 24 || ప్రతాపేతి || అత్రాప్ర
స్తుతకారణవర్ణనాత్ ప్రస్తుతకార్యప్రతీతియోజయతి అత్రేతి || అత్ర
వాచ్యస్యసంభవాద్యుపాధినిశాద్యేదాంతరాణి స్వయమూహనీయా
నీత్యాహ || వాచ్యేతి || వాచ్యస్యసంభవేప్రాచీనాన్యోవోదాహరణాని ||
అసంభవేతు || కస్త్యంభోఃకథయామిదైవహతకంమాంవిద్ధిశాకోటకమి

ప్రస్తుతైఃకారణభూతంప్రతాపరుద్రగాంభీర్యాది ప్రతీయ
తే || 24 || కారణాత్కార్యప్రతీతిర్యథా || ప్రతాపరుద్రనృప
తేర్ధరిశ్రీకృష్ణశాఖనః | జాతామయిక్యపాద్యష్టికింవావిస్త
యసేసఖే || అత్రకథమీదృశమహావిభవభాజనమధునాభవ
సీతికార్యంపుచ్చతే సవిస్తయాయనుహృదే కారణభూతా
ప్రతాపరుద్రకృపాద్యష్టిరభిసితా | వాచ్యసంభవాసంభ
వోభయరూపతయా యథాసంభవంభేదాః స్వయంరక్ష

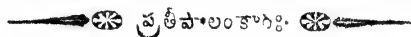
— ❁ పర్యాయోక్తాల కారః ❁ —

వ్యాః || 25 || గమ్యత్వప్రస్తావాత్పర్యాయోక్తముచ్యతే || కా
రణంగమ్యతేయత్రప్రస్తుతాత్కార్యవర్ణనాత్ | ప్రస్తుత
త్వేనసంబంధంతత్పర్యాయోక్తముచ్యతే || యత్రప్రస్తుతస్వై
వకార్యస్యవర్ణనాత్ప్రస్తుత మేవకారణంగమ్యతే తత్పర్యా
యోక్తం || * || యథా || ప్రతిభూపాలశుద్ధాంతద్విక్లికాస్వా
జిధాసరాః | ప్రత్యుశయంతిగాత్రాణికాకతీయచమూచ
రాః || అత్రరిపునగరీద్విక్లికావారివిహారేణ ప్రతాపరుద్రచ

త్యాదా వచేతనేన సహ ప్రశోభ్యరికానువపన్నేతివాచ్యస్యాసంభ
వః-ఎవమన్యదప్యదాహార్యం || 25 || కారణంగమ్యత్వప్రస్తావాత్పర్యా
యోక్తంలక్షయతి కారణమితి || ప్రస్తుతాదిత్యేతదప్రస్తుతప్రశంసాస్య
వశ్యేదార్థం-పర్యాయేణకార్యాదిగ్వారాప్రతీయమానస్యకారణస్యవర్ణ
నంపర్యాయోక్తమిత్యర్థః || * || ఉదాహరతి ప్రతిభూపాలేతి || శుద్ధాంత
ద్విక్లికాస్వంతఃపురక్రీడాపుష్కరిణీషు || అత్రప్రస్తుతకార్యకథనాత్ప్ర

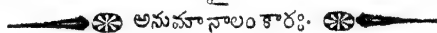
స్తతస్త్వైవకారణస్యప్రతీతియోజయతి అత్యేతి ॥ ౭౬ ॥ స్ఫుటప్రతీయ
మానానంతరమస్ఫుటప్రతీయమానం ప్రతీపాలంకారంలక్షయతి ఆత్మ
పత్తితి ॥ ఉపమేయేనైవోపమానకార్యేసిద్ధేకిమగ్ధముపమానమిత్థాత్మేప
ఎకంప్రతీపం - యత్ర సేద్ధోపమానస్యవికీర్ణార్థముపమేయశ్చక్షేప్తిస్తుద్వి
తీయం-ఉభయత్రాప్యపమేయస్యోపమాన ప్రాకరణాల్పాత్ ప్రతీపవ్య
పదేశః ॥ * ॥ కీర్తాపితి ॥ అత్రికీర్తయేనచంప్రభారోన్మహాన్వయగర్భం

మూచరకర్తృకేణకార్యగూఢేన ముఖప్రకరభవస్వ
పురాణివిహాయపరాయితాః ప్రతీనృపాభిరీకారణంప్రసీయ

ప్రతీపాలంకారః.

తే ॥ ౭౬ ॥ అచప్రతీపం ॥ ఆత్మేపఉపమానస్యకైమగ్ధే
నకథ్యతే । యద్వోపమేయస్యావ్యత్యంతప్రతిపముదాహృ
తం ॥ యత్రఉపమేయస్య లోకోత్తరత్వాదుపమానాత్మ
పఃక్రియతేతదేకం ప్రతీపం । యత్రోపమేయస్యోపమాన
త్వంకల్ప్యతేతద్వితీయం ॥*॥ ఆప్యయథా ॥ కీర్తాప్రతాప
గుప్రస్యవిలసంత్యాదిగంతరే । కిమగ్ధముగయశ్చైవనిగ్దజ్జశ్చ
శలాంఛనః॥ ౭౭॥ ద్వితీయంయథా ॥ కాకిరీయకులలక్ష్మీచితరే
షనసంశయః । అనెనకథమల్పజ్ఞైస్సుమేరురుపగియతే ॥ ౭౮ ॥

అనుమానాలంకారః.

అథతరగన్వాయమూలాలంకారానిరూప్యంతే ॥ సాధ్యసాధ
ననిదైశ్చత్వనుమానముదీర్యతే ॥ రూపకహేతుకత్వేనకలా-

ప్రశ్నార్థః ॥ ౭౭ ॥ కాకిరీయేతి ॥ అత్రోపమానశ్చైవనిగ్దస్యసుమేరో
రికవార్థముపమేయత్వంకల్పితం- కాకిరీంప్రస్యోపమానత్వేవివత్తాప్ర
యోజకా ॥ ౭౮ ॥ అధానుమానాద్యలంకారవర్గ మధికరోతి అత్యేతి॥త
త్రాపిప్రధాన్యాదనుమానమాదౌలక్షయతి సాధ్యేతి ॥ వ్యాపకస్య
ధర్మ్యాయోగవ్యవచ్ఛేదస్సాధ్యం పక్షధర్మత్వం సపత్యేసత్వంవివత్తా
ద్వ్యావృత్తిరిత్యేతద్రాస్త్రయసహితోహేతుస్సాధనం యత్రసాధ్య
ప్రతీతయేసాధనంనిర్దిశ్యతేసోనుమానాలంకారశ్చత్యర్థః ॥ తరగ-నుమా

నవైలక్షణ్యందర్శయతి చావక హేతుకత్వేనేతి ||*|| ఉదాహరతి రజో
ధూమశ్శతి || యాత్రైవశుచిసమయితిమాధమాసోగ్రీష్మశ్శత్యర్థః - అశ్ర
కోగ్రీహగ్నాపాద్యేరజోధూమః శిష్టభవఃస్ఫులింగాశ్చలింగం సర్వసం
ప్రతిపన్న చావత్రయసంపన్నయోధూమాగోగ్రీహావకగర్భత్వాఽను
మానాలంకారత్వం || 29 || అనుమానప్రసంగాత్తదసంతరంకావ్యలింగ
మాహ హేతోరితి || వాక్యార్థహేతుకంవిశేషణగత్యాపదార్థహేతుకం
వాకావ్యలింగంద్వివిధమిత్యర్థః - కావ్యగ్రహణంతరగ్రావైలక్షణ్యార్థం -

నుమానవైలక్షణ్యం ||*|| యథా || రజోధూమస్సెనావ్యతికర
భవోయస్సగ్రీహాస్ఫులింగావృత్యంతే భవఃశుచితకాయేయ
కభవః | తతోపస్యయాగ్రాశుచిసమయజోయస్సప్రవళైః
ప్రభూతైఃకోహగ్నిర్దహారిభూపాలనగరిః || 29 || అథకా

— కావ్యలింగాలంకారః —

వ్యలింగం || హేతోర్వాక్యసదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృ
తం || యత్రహేతుర్వాక్యగతిత్వేనవదగతత్వేనవాప్రతిపా
ద్యతేతత్కావ్యలింగం || యథా || ప్రగాఢమస్త్రశ్శత్యేమాకాపి
పంచాక్షరీశుభా | హృదియాంబిజిత్రోధూచావశీకర్వంతి
సంపదః | అత్రవాక్యార్థగతోనానుః || ౩౦ || వదార్థగతోయ
థా || ఘోనావభూభృశాంఘాలిపిరుచ్ఛస్వసితాపునః | ప్రతా
పరుర్రచేవాంసునగజ్యోత్సాహ్మతోక్షితా || అత్రపూ
ర్వంపరిష్టానాయాభూపాలఫాలలిపేః పునరుచ్ఛాస్వసే ప్ర

తేనవ్యాప్తిపక్షధర్మతాదయోనక్రియంగణితరుచకః- అంవివానుమానా
దస్యవైషమ్యమితిభ్యతే ||*|| ప్రతాపేతి | అత్రసంపత్వశీకరణేవాక్యా
థైప్రతాపరుర్రపంచాక్షరీప్రాశస్త్యలక్షణోవాక్యార్థోహేతుః || ౩౦ ||
స్తానేతి || అత్రశత్రుభూపాలఫాలలిపేః పునరుచ్ఛాస్వసేనరేంద్రనఖజ్యో
త్సాహ్మతోక్షితత్వపదార్థోహేతుః || యత్రనఖజ్యోత్సాహ్మతోక్షిత
త్వాదితిత్వతలావశీకరణ తయావదార్థస్యహేతుత్వేనోపాదానేవాక్య
ార్థహేతుకేహేతుత్వప్రతిపాదకయస్ఫుట్వాదిప్రయోగేచనాలంకారః- త

దాహేతు హేతు మద్భావస్య తాకిక త్వేనఽద్భిత్తి విశేషాభావాత్ - య
 త్ర రూపాత్తస్య హేతుత్వం యథోదాహృతే విషయే తత్ర నకశ్చిద్విరోధ
 ఇతి సర్వస్వ రహస్యం-తదేతన్ననసనిధాయాహ ॥ తస్య విశేషణగతత్వా
 త్పదార్థగతత్వోక్తి రితి ॥ ౮౦ ॥ క్వచిత్కావ్యలింగసామ్యాత్తదనంతర
 మథాంతరన్యాసంలక్షయంతి కాశ్యేతి ॥ వ్యాచిప్తేయత్రేతి ॥ ప్రకృత
 సమర్థనమితి సమర్థసార్వత్వేనాభిహితస్య ప్రకృతస్య యత్సమర్థనము
 పాదానంతర్వపూర్వ త్వేన ప్రకృతిత్వముమానస్యవచ్చేయః - సమర్థస్య స
 మర్థకభావే సమాసే తాటస్థ్యేన హేతుత్వాదావ్యలింగాచ్ఛేదః ॥ న

తాపదుత్తనరేంద్రచరణసఖచంద్రికా సేననంహేతుః । త
 స్య విశేషణగతత్వాత్సదార్థగతత్వోక్తిః ॥ ౮౦ ॥ అథాథాంత

— అథా లంకారన్యాసాలంకారః —

రన్యాసః॥ కార్యకారణసామ్యాన్యవిశేషాణాం పరస్పరం సమ
 ర్థనం యత్ర సోధాంతరన్యాస ఉదాహృతః ॥ యత్ర కార్యకా
 రణభావేన సామ్యాన్య విశేషభావేన వా ప్రకృతసమర్థనం క్రి
 యతే సోధాంతరన్యాసః ॥ * ॥ కార్యకారణభావేన యథా॥
 ధూపాస్త్రతాపదుత్తనరేంద్రచరణసఖచంద్రికావతరోన్నతాః । ఉన్నతా
 న్నమయ్యేషవనానుగమయ్యిషి ॥ అప్రళయపాపేనోన్న
 త్వేన సమర్థకారణం సమర్థకారణం ॥ ౮౧ ॥ సామాన్యాద్విశేష
 సమర్థనం యథా ॥ ఉద్వేజితానురంజనరేంద్రస్య రణావదా

ను తాటస్థ్యేన హేతుత్వం సామాన్యవిశేషభావవివ - సతు కార్యకారణ
 భావే అతస్త్వత్ర కాగరితిచేల్లక్షణాం పరమస్తు యథాయోగమన్యత్ర
 వాంతర్భవ్యత్వీ సమాధేయః- తదుక్తం చ త్రవత్రినా ॥ అప్రతీతిప్రతీతా
 స్యాదనుమానస్య వస్థితిః । పదార్థాద్వాదవాక్యధాన్వియైశ్చ సహ హేతు
 తః సమర్థనం ప్రతీతస్య కావ్యలింగద్వయం మతం । భవేదథాంతరన్యాస
 స్తాటస్థ్యే హేతుభావతః । కార్యకారణభావేతు తస్యోక్తం లక్షణాంతర
 మితి * ఉదాహరతి ధూపా ఇతి ॥ కార్యకారణ సమర్థనం యోజయతి
 అత్రేతి ॥ ౮౧ ॥ ఉద్వేజితా ఇతి రణై రేవావదానై రద్భుతకర్తృభిః ॥ సామా

స్వేనవిశేషసమర్థతతత్వాహ అత్రభీతస్యేతి ॥౨౩॥ దుష్టోపీతి॥ అత్ర
పశేషేణసామాన్యసమర్థనంయోజయతి అత్రప్రతాపేతి ॥ కారణేనకా
ర్యసమర్థనంకావ్యలింగే తర్హితత్వాన్నోదాహృతమిత్యాహ కావ్యే
తివైధర్మ్యశ్రయణేషణ్మేదాద్రష్టవ్యాః ॥౨౪॥ తర్హిపరిశుద్ధబుద్ధేరే
వ మీమాంసాయా మధికారా త్తన్ముఖానంతరమేతన్ముఖానాం ప్రస్తా

నైః ప్రతిపక్షభూపాః । విభ్యత్యమిచిత్తమచేతనేభ్యోభీత
స్యసర్వంభయకారినూనం ॥ అత్రభీతస్యసర్వంభయకారితి
సామాన్యమచేతనేభ్యో రిపుభూపాభిభ్యతీతిపశేషం సమర్థ
యతి॥౨౩॥ పశేషాత్సామాన్యసమర్థనంయథా ॥ దుష్టోపీను
హతాంసంగాద్భవత్యేవహిసజ్జనః । ప్రతాపరుద్రమభ్యేత్య
కలిఃకృతయుగాయతే॥అత్రప్రతాపరుద్రసంగతిచహిమ్నా
కలిఃకృతయుగసదృశఇతిపశేషేణసామాన్యసమర్థనం ॥ కా
ర్యకారణభావేపి కారణాత్కార్యసమర్థనం కావ్యలింగేత
ర్హితమిత్యేతన్నోక్తం । అతఃప్రకారత్రయమథాంతరన్యాయ
సస్య ॥౨౪॥ తర్హిన్యాయమూలాలంకారానంతరంవాక్య

—* యథాసంఖ్యాలంకారః*—

న్యాయమూలాలంకారానూప్యంతే ॥ ఉద్దిష్టానాంపదార్థా
నాంపూర్వంపశ్యాన్వధాక్రమం । అనూదైశోభవేద్యత్రత
ద్యథాసంఖ్యమివ్యతే ॥ యత్రయోనక్రమేనోద్దిష్టాపదార్థా
నైవైవక్రమేణానూద్దిశ్యంతేతత్రయథాసంఖ్యాలంకారః ॥

*॥ యథా॥ గాంభీర్యమాన్నత్యమనర్థ శత్యంప్రతాపరుద్ర
సమవేక్ష్యదాతా । ఆంభోనిశివ్యత్రిమద్విగజేమస్సృష్టింప్ర

పత్తిత్యాహ తర్హేతి॥యథాసంఖ్యాలంకారయతి ఉద్దిష్టానామితి॥పూర్వంప
దిష్టాఉద్దిష్టాఃపశ్యాన్విదైశోనూదేశః- తేనాత్రపూర్వపశ్యాన్వదేస్సుటా
ద్దేవ్యాచక్షేయతేతి ॥ ఆగ్నేయాదీనామగ్నేరహం దేవయజ్ఞయేత్యా
ద్యమమంత్రణమంత్రవ ద్యతోద్దిష్టక్రమేణానూదేశస్సయథాసంఖ్య
ాలంకారభివ్యక్తః॥*॥గాంభీర్యమితి ॥ సముద్రాదిభ్యోధికమస్యగాంభీ

ర్యాదికమితిభావః - గాంభీర్యాద్యుద్దిష్ట్య మేణసముద్రాదీనామనుజే
శాద్యధాసంఖ్యాలంకారః-క్రమాలంకారోయమితికేచిత్ ||౨౫|| వాక్య
విదామథాపత్తిశ్చన్యాయఇతికృత్వా సంప్రత్యథాపత్తిలక్షయతి ఏక
స్యేతి||యత్రైకస్యవస్తునఃకస్యచిదర్థస్యభావాన్నిష్ఠత్వైః-కిముతైవకై
ముత్యం-చాతుర్వణ్యాదిత్వాత్సాన్నిధైశ్చప్రత్యయః - తస్మాద్యతః
అన్యద్వస్తువస్తుంతరమాపతేత్ సాఅథాపత్తిస్సాన్నిధిత్యర్థః || వ్యాచ
ష్టేయత్రైతి || యథాదండభక్షణాదపూసభక్షణమథాదాపతితంతద్వ
యానైకఫలామమంస్త || ౨౫ || ఏకస్యవస్తునోభావాద్యత్ర

—❀ అర్థాపత్త్యలంకారః. ❀—

వస్తుస్యథాపతేత్ | కైముత్యన్యాయతస్సాన్నిధ్యాదర్థాపత్తి
రలంక్రియా || యత్రైకస్యవికర్థస్యైవప్రత్య తత్సమానన్యాయా
యత్రైకముత్యేనాథాంతరమాపతతిసోర్థాపత్తిరలంకారః||న
చాత్రానుమానశంకా-కైముత్యన్యాయసంబంధరూపత్వాత్ ||
*|| యథా || సమంతాదుద్వేర్వివిధహయథాటి కలకలై
ర్జగత్సాంకా) నన్నవ్యజనివిధురస్సేవణవతిః | మనాకో()
ధోదంపద్భుక్కుటికః) లెరుద్రస్యవతౌన్యపాణామన్యేషాం వి
ఫలితరుషాంకై ఎగణనా ||౨౬|| అపిచ|| త్రైగిలోక్యసారోపిసు
వర్ణశైలఃప్రతాపరుద్రేణస్యపేణతుల్యం | తులాంసమారో
ధుమపూర్ణఎవమహీభృతాంకాగణనైతరేషాం|| అత్రప్రతా

త్రైస్యవికర్థస్యైవప్రత్య తత్సమర్థరూపాన్యమానన్యాయా దర్థాంత
తరమాపతతిసోర్థాపత్త్యలంకారఇత్యర్థః - అతఏవసర్వస్వసూత్రం -
దండాపూషిక యాథాంతరాపతనమథాపత్తిరితి || అనుమానాంతర్యా
వంవారయతి నచేతి ||*|| ఉదాహరతి సమంతాదితి|| అత్రప్రాకరణిక
స్సేవణవతివృత్తాంతో నృపాంతరవృత్తాంత మప్రాకరణికమాక్షిపతి ||
౨౬||త్రైగిలోక్యేతి||తులాంసాదృశ్యంమహీభృతాంరాజ్ఞామద్రీణాంచ-
అత్రాత్రేప్యాత్రేపకయోరుభయ వహీభృద్వృత్తాంతయోరప్రాక
రణికత్వం - మహీభృతామిత్యత్రజ్ఞేషోవిశేషః - ఎవమప్రాకరణికస్య

ప్రాకరణికాయే పేపుదాహార్యం || ౧౭ || పరిసంఖ్యాంబతుయతి ఏకస్యే
 తిమిశ్రవస్తునోనేకతైరికదాయుగపత్నా ప్రావన్యతో నివృత్త్యర్థమేక
 త్రనియమనంపరిసంఖ్యత్యర్థః - ఏతేనవిధిరత్యంతమప్రాప్తే నియమః
 పాక్షికేనతి - తత్రచాన్యత్రచప్రాప్తేపరిసంఖ్యతీగీయతఇతిమీమాంస
 కోక్తనియమపరిసంఖ్యయోర్భేదోనాలంకారికైరంగీకృతఇతిరైష్యవ్యం.
 పరివర్జనేనకస్యవిద్యర్జనేన కుత్రచిత్సంఖ్యానం వర్జనీయత్వేనగణనం

పరుద్రాపెతుయా మేరావప్యసాశెన్యేహం మహీభృతా
 మథాదసారత్వంకైముత్యాదావతతి || ౧౭ || ఏకస్యవస్తునః

— ❀ అథపరిసంఖ్యాలంకారః. ❀ —

ప్రాప్తావనైకతైరికదాయది । ఏకత్రనియమస్సాహిపరిసం
 ఖ్యానకద్యతే ॥ యతైరికంవస్తుయుగపదనైకత్రసంభావ్యమా
 నం ఏకతైరివనియమ్యతే సాపరిసంఖ్యా ॥ సాప్రథమంద్వి
 విధా ప్రశ్నపూర్వికాతదన్యథాచేతి ॥ తయోర్ద్వయోర్వ
 ర్జనీయస్యశాబ్దత్వార్థత్వాభ్యాం దైవిధ్యేచాతుర్విధ్యం ॥
 * ॥ తత్రశాబ్దవర్జనీయాప్రశ్నపూర్వికాయథా ॥ కింమండ
 నంప్రిలోక్యాకాకతితిలకోనహేటకక్షితిభృత్ । ప్రోతవ్యఃక
 స్సునియాంరుద్రనరేంద్రోనమందరఃక్షితిభృత్ ॥ ౧౮ ॥ అ
 ర్థవర్జనీయాప్రశ్నపూర్వికాయథా ॥ కింవాయోమవితానం
 లోకానాంకాకతీయమలకీర్తిః । కింసాఖ్యంవసుమత్యారుద్రన
 రేంద్రస్యభుజవాసః ॥ ౧౯ ॥ అప్రశ్నపూర్వికాశాబ్దవర్జనీయా
 యథా ॥ గాగోధరైనవిషయసుఖసంకతిస్సత్సభాయాంసప్త్రీ

పరిసంఖ్యత్యన్వధేయం ॥ తస్యావిభాగమాహసేతి ॥ తయోరితిప్రశ్న
 పూర్వికాప్రశ్నపూర్వికయోరిత్యర్థః ॥ * ॥ క్రమేణోదాహరతి కిమితి
 అత్రమండనత్వేనప్రాప్తయోఃకాకతీంద్రకనకాచలయోఃకనకాచలం
 కంఠోక్త్యావర్జయిత్వాకాకతీంద్రీనియమనాచాబ్దవర్జనీయాప్రశ్నపూ
 ర్వికాపరిసంఖ్యత్యర్థః-ఏవముత్తరత్రాపిత్రప్రవ్యం ॥ ౧౮ ॥ కింవేతి ॥ అ
 త్రవజజనీయస్యచంద్రికాదేరార్థత్వం ॥ ౧౯ ॥ రాగఇతిఅక్షేపూతే ॥ అ

శ్రవిషయసుఖాదివర్జనీయంశాబ్జంప్రశస్తస్సనాస్తి ॥౯౦॥ భూరేవేతి ॥ న
స్వగ్రాదిరత్యార్థ వర్జనీయాప్రశస్తరహితాపరిసంఖ్యా ॥౯౧॥ తొణీమితి
బలిసర్వనిపాతాఢే - అహిభయంసర్వభయం స్వపక్షప్రభవంభయం
చ-మహిభజామహిభయంస్వపక్షప్రభవంభయమిత్యురుః- త్రివివేగో
శ్రభితః-ధాత్విద్రప్రసంగఃకులఘాతుకప్రసంగశ్చ ॥ అత్రాభ్యుచ్చయ
మాహ అలంకారస్యేతి ॥౯౨॥ పరిసంఖ్యాయాంప్రశస్తప్రసంగాత్తద

గోష్ఠ్యాంవ్యసనమసశంఖిశాస్త్రైసగాత్యైకీర్త్యాంనిత్యార్థనచ
తురతానార్థజాతేవిదోవిద్యాభ్యాసేనచ పరిజనెనుద్రదేవ
స్యరాజ్ఞః ॥౯౦॥ అర్థవర్జనీయాలప్రశస్తపూర్వికాయథా ॥ భూ
రేవభవనందేవఃస్వయంభూరేవపార్థివః ॥ ప్రతాపరుద్రఏవై
కశితైవనగరీశుధా ॥౯౧॥ తొణీంరుద్రనరాధీశైరక్షతిక్షతవి
ద్విషి ॥ బలిసర్వస్యహిభయంత్రివివేగోశ్రభితః-ధా ॥ అలం
కారస్యాస్యశ్లేషేణచారుత్వాతిశయః ॥౯౨॥ ఉత్తరాత్ప

— ❁ ఉత్తరాలంకారః ❁ —

శ్చఉన్నెయోయత్రప్రశోత్తరేతథా ॥ బహుధాచణబధ్యే
తేతదుత్తరముదీర్యతే ॥ యత్రోత్తరాన్నిబధ్యమానాత్ప
శ్చఉన్నీయతేతదేకముత్తరం ॥ చారుత్వార్థమసకృల్లోకోత్త
రంప్రశస్త్రతిపాదనపూర్వముత్తరం ద్వితీయముత్తరం ॥

* ॥ క్రమేణయథా ॥ కిమద్యవ్యుత్పత్తిప్రవనుజన లొకవ్యవ

సంతరముత్తరంలక్షయతి ఉత్తరగాదితి ॥ యత్రోత్తరాదుపరిబధ్యమా
నఃప్రశ్చఉన్నీయతేతదేకముత్తరం - నచేమనుమానంపక్షధర్మత్వాది
నిదైశాభావాత్ - తథాప్రశస్తపూర్వకంలొకోత్తరముత్తరంబహుధా
నిబధ్యతేతదవరంసకృచ్ఛారుత్వంనాస్తీతిబహుధాగ్రహణం - నేయం
పరిసంఖ్యా తద్వగత్రవ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకభావస్యావివక్షితత్వాత్ ॥

* ॥ క్రమేణోదాహరతి కిమద్యేతి ॥ సుజనలొకవ్యవవృత్తాసాధుజనప్ర
సిద్ధావ్యుత్పత్తిధాత్వికత్వాదిజ్ఞానంతవాద్యకిం - యదద్యతపదజ్ఞాతవ్యం

భవతీతేశవః ॥ కింతదిత్యాకాంతాయామాహ ప్రభవతీతి ప్రభుర్భవ
తీత్యర్థః- ఉన్నాన్ధాపరిపూర్ణ ఇత్యర్థః - విశదోనిర్మలానిరుపాధిక ఇత్య
ర్థః-మహీదేవా బ్రాహ్మణాశ్చ ఉచ్యద్భిర్వివిధైర్విభవారం భైరైశ్వర్యవి
జృంషణైర్ముదితాః ॥ అతోత్తరాత్ప్రశోన్నయనంయోజయతి అత్రే
తి ౯౩ ॥ ద్వితీయముదాహరతి కిణ్ణీతి ॥ అత్రవ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకభా

వ్యతాయదద్యజ్ఞాతవ్యం ప్రభవతియదారుత్రనృపతిః । తదా
రభ్యాన్నాన్ధాజయతివిశదోధర్మవిభవో మహీదేవాశ్చోగ్య
ద్వివిధవిభవారంభముదితాః ॥ ఆత్రప్రతాపరుద్రయదా
ప్రభవతితదారభ్య పూర్ణధర్మప్రతిష్ఠామహీదేవా అపితథా
విధసంతోషభాజః । కిమధునాపృచ్ఛసీత్యుత్తరాతి ౧ ప్రతా
పరుద్రరాజ్యే ధర్మప్రతిపాలనమస్తే కింసుఖినోభూసురా ఇ
త్యున్నీయతే ప్రశంః ॥ ౯౩ ॥ ద్వితీయాయధా ॥ కింధుగళులవి
ంజాకోలా హేమాసంజణేనసహవాసో । కానగిరిఎలసిలాకో
రాఆవీరరుందణరణా హేమా ॥ ఛాయా ॥ కింసుధనంకులవిద్యా
కోలాభస్సజ్జనెనసహవాసః । కానగిరిఎకశిలాకోరాజావీర
రుద్రనరనాథః ॥ ౯౪ ॥ వాక్యన్యాయమూలప్రస్తావాద్వికల్ప

— వికల్పాలంకారః వికల్ప —

ఉచ్యతే ॥ ఏరోధేతుల్యబలయోర్వికల్పాలంకృతిర్మతా ॥ య
త్రతుల్యప్రమాణానుశిష్టయోర్విరుద్ధయోర్ద్వయో ర్యుగప
త్ప్రతిష్ఠా వికల్పా సంభవస్తత్రవికల్పః । ఔపమ్యాచ్ఛారు
త్వం ॥ * ॥ యధా ॥ భూపాలాఃక్రియతాం మూర్ధ్నాంధను
పాంవాచినమృతా । పాదచ్ఛాయాంధ్రినాథస్యవింధ్యాత్ర

వమవివక్షితత్వా శ్చహృదాప్రశోత్తరనిబంధనా దుత్తరాలంకారః ॥
౯౪ ॥ వికల్పంసంగతిపూర్వకంలక్షయతి వాక్యన్యాయేత్యాదితా ॥ తుల్య
ప్రమాణవిశిష్టత్వా త్తుల్యబలయోరేకత్రయగపత్ప్రతిష్ఠా విరుద్ధత్వా
ద్యుగపద్యాసంభవేవికల్పఇత్యర్థః ॥ లౌకికవికల్పాదైర్వలక్షణ్యందర్శయ
తి ఔపమ్యాచ్ఛారుత్వమితి ॥ * ॥ భూపాలాఇతి ॥ పాదచ్ఛాయాచరణ

చ్చాయా అన్యత్ర ప్రత్యంతపర్వత చ్చాయా- అత్ర క్షేమో విశేషః || లక్షణం
యోజయతి అత్రేతి || ౯౫ || సముచ్చయస్య సంగతి మాహ వికల్పేతి ||
లక్షణమాహ గుణేతి || వ్యావర్జ్యే యత్రేతి || యత్ర గుణానాం క్రియా
ణాంచ వ్యస్తా నాం సమస్తా నాం వాయుగపదవస్థానం సముచ్చయాలం

ర్వానిషేవ్యతాం || అత్ర ప్రతాపరు ద్రై ప్రభవతి రాజ్ఞాం సం
ధివిగ్రహభ్యాః తుల్య బలప్రమాణాభ్యాం శేరోనశ నధనుర్న
మనెయుగపదవస్థానం తయోర్విరుద్ధత్వా ద్యోగపద్యాసం

— సముచ్చయాలం కారః —

భవే వికల్పః || ౯౫ || వికల్పప్రతిపక్షభూతః సముచ్చయోనిరూ
ప్యతే || గుణక్రియా యాగపద్యం సముచ్చయ ఉదాహృతః ||
యత్ర గుణానాం వైమల్యాదీనాం క్రియాణాంచ దర్శనాదీ
నాం యుగపదవస్థానం తత్ర సముచ్చయాలం కారః || * || య
థా || ప్రతాపరుద్రనృపతౌ భద్రా ససముపేయుషి । సతాం
ప్రసన్నం హృదయమసతాం కలుషం మనః || ౯౬ || క్రియాశు
ముచ్చయో యథా || పెంభజ్జిహ్వానిదోపవిసృజచ అణో అగ
లజ్జమాణో అ | ఘుంజజ్జచ ణో అసుంజకివిదఉవహ సహితః ||
చ్చాయా || పేక్షితేతేమాంసరేంద్రో ప్రవిశతి మనసశ్చ గళలి
మానశ్చ | ఘూర్ణితేమనశ్చ శూన్యకిమేతత్పశ్యత సఖ్యః || ఎ
తేభిన్నవిషయత్వే ఉదాహరణే || ౯౭ || వికవిషయత్వే యథా ||
తైత్రిలోక్యప్రథమానకీర్తి మహితశ్రీరగుర్రప్రభోః సేవా
గ్ధం చిరయత్సుకాకతిపురే శూపేషు తద్యోషితః । ద్వా రం
యాంతి విలోక యంతి పురతో నిశ్వాసమాతస్య తే శుష్యంతి

కారజత్యర్థః || * || విషయభేదేన గుణసముచ్చయముదాహరతి || ప్రతాపే
తి || ౯౬ || తతైవ క్రియాసముచ్చయముదాహరతి || పేచ్ఛకుతి || ౯౭ || విష
యభేదాభావేన క్రియాసముచ్చయముదాహరతి తైత్రిలోక్యేతి || తద్యో
షితః పోషితభర్తృకాః - ఉతంతయాద్వారం యాంతి పురతో విలోక
యాంతి యావద్దృష్టిః ప్రసరంతి ఛావః - నిశ్వాసమాతస్య తేప్రియమద్య

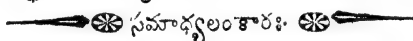
ప్ర్యాచింతయేతిభావః - జ్వరేణశుష్కంతముహ్యంతిజడీభవంతిఇతికర్తవ్య
తామూఢమనసోభవంతీత్యథః-యద్వామోహమూర్ఛయోస్సంచార్య
వస్థాభేదేనభేదః-అత్రావస్థానామవివక్షితఃక్రమః ॥ ౯౮ ॥ గుణక్రియ
యోసానుస్త్యేనసముచ్చయమాహ దేవఇతి ॥ మాద్యద్వంతీత్యాదీనిచ
త్వారిప్రయాణక్రియావిశేషణాని-అత్రకంపఃక్రియా - అన్యేగుణాః॥
౯౯ ॥ సముచ్చయత్వసామ్యాద్ద్వితీయసముచ్చయం లక్షయతి ॥ ఖలేక
పోతేతి ॥ పురాకిలకుత్రచిత్తలేబుద్ధకేనప్రసారితేజాలేచిత్రగ్రీవోనామ
కశ్చిత్-పోతరాజఃసపరివారోధాన్యలోభాదాగత్యబద్ధః - పరస్పరంమం

ప్రలపంతియాంతితనుతాంముహ్యంతి మూర్ఛంతిచ ॥ ౯౮ ॥
గుణక్రియాసామస్త్యేనయథా ॥ దేవేకాకతివీరరుద్రస్యచ
తాజైత్రప్రయాణోష్టుభేమాద్యద్వంతిచలత్పదాతిచలదా
జిప్రధావర్తథం ॥ విచ్ఛాయాననమాకులాక్షముదయతాగ-
ర్యూమాఃపిర్భవత్కంపం భ్రాన్యతిసర్వతః ప్రతివనం ప్ర
త్యథిభూభృద్దణః॥౯౯॥ ఖలేకపోతన్యాయేనబహునాంకా
ర్యసాధనే ॥ కారణానాంసముద్యోగస్సద్వితీయస్సముచ్చ
యః ॥ యత్రైకంతార్యంసాధయితుమహమహమికయాబ
హునాంకారణానాముద్యమః సోపిసముచ్చయవివయుగ
పదనేకేషామవస్థానాత్॥యథా ॥ శుభ్రంయశశ్శౌర్యమహ

త్రయిత్వా సర్వేపిసంభూయజాలేనసహజాక్షీనులుబ్ధకాదృశ్యతాం
గత్వాపత్రచిత్పదేశేహేరణ్యకనామ్నో మూషికరాజాల్పిత్రాత్పా
శచ్ఛేదంలభ్యాసపరివారస్సృగృహంప్రఃష్టఇతిపంచతంత్రకథాంవన
సినిధాయాహ ఖలేకపోతన్యాయేనేతి ॥ యథాపాశచ్ఛేదంప్రతిసర్వే
షాంకపోతానాముద్యమః ఏవంకస్యచితార్కస్య సాధనే బహునాం
కారణానాముద్యమేసోపిసముచ్చయవివేతి ॥ వ్యాచక్ష్యేయత్రేతి ॥ అహ
మహమికావ్యాఖ్యాతా ॥ సముచ్చయత్వేహేతుమాహ యుగపదితి ॥ ఆ
వైస్యవతత్కరమితిసంజ్ఞాంతరం-తదుక్తం - తస్మిన్నిహేతావేకప్రికాయ
త్రాన్యైర్దత్తరంభవేదితి ॥ ఉదాహరతి శుభ్రమితి ॥ సద్యోగేచేదము

దాహరణం—శుభ్రత్యేనశోభనస్యయశసోలోకోత్తర రీతిసంపాదనేశౌ
ర్యమహత్త్వాదినా శోభనైర్వృత్తాదిభి స్సముచ్చయాత్ ॥ దుర్వారా
ప్రసరమార్గణాః ప్రియతమేనూరేవనోఽప్యుత్సుక మిత్యాదౌప్రసరమార్గ
ణానాందుర్వారత్వేనా శోభనానాం తాదృశైరేవప్రియతమాదిభి స్స
ముచ్చయభివ్యక్తా సద్యోగః - ప్రియతమాదీనాంస్వతశ్శోభనత్వేపివి
రహివిషయత్వేనాస్మాకౌభనత్వంజ్ఞేయం ॥ శశీదిపసదూసరోగిత
యావనాకామినీత్యాదౌశశనశ్శోభనస్యాపి దివసదూ సరత్వాదశోభన
త్వేనసదసతస్తాదృశైరేవకామినీప్రభృభి స్సముచ్చయభి సదసద్యో
గోత్తరప్రప్తయః-ఇతిప్రివిధాయంసముచ్చయః ॥ ౧౦౦ ॥ తతః—రసాదృ

చ్చవృత్తంవిద్యానవద్యావిమలంకులంబ । ప్రతాపదుద్రస్య
నరేశ్వరస్యలోకోత్తరాం రీతిముదంచయంతి ॥ అత్రయశః
ప్రభృతీనాంలాకోత్తరరీతి సంపాదనైప్రత్యేకం హేతుత్వే
పియుగవత్ప్రత్యేకపోతన్యాయసంబంధః॥౧౦౦ ॥ అథసమాధిరు

సమాధ్యలంకారః.

చ్యుతే॥ ఎకస్మిన్కారణేకార్యసాధనేన్యగ్నరావతేత్ । కాక
తాళీయనియతస్ససమాధిరుదీర్యతే ॥ యత్రైకస్మిన్కారణే
కార్యసాధనాయ ప్రవృత్తేకాకతాళీయిత యాన్యతా రణ

శ్వాత్తదనంతరంసమాధిలక్షణమితి ఎకస్మిన్నితి ॥ వ్యాసప్తే యత్రైకం॥
కెనదిదారభస్య కార్యస్యకాకతాళీయన్యాయేన కారణాంతరేణ సమా
ధానాత్సమాధీరీత్యర్థః॥ కాకతాళీయేతి వృత్తివిషయేకాకతాళశబ్దౌకాక
తాళసమవేతక్రియావాదినాతేన కాకాగమసమవతాళవతసమవ కాక
తాళమిలీవాధై సమాసాచ్చతర్వివయాదిలక్షణపకాత్సుప్తుపేతిసమాసః
ఉభయతోగ్రీపేయంప్ర మేణదేవదత్తాగమనం దన్యాపని పాతశ్చతేన
దేవదత్తదన్యసమాగమఃకాకతాళసమాగమసదృశభిలభ్యతే - తతః
కాకతాళమవకాకతాళీయమితిద్వితీయస్మిన్నివాధై సమాసాచ్చత ద్వివ
యాదితిఛప్రశ్నయః - యథావతతాతాళఫలేనకాకవధఃతర్వదుపగపతి
త్వైదన్యభిద్దేవదత్తస్యవధభివ్యక్తః - యదాహభగవాన్భాష్యకారః -

ఏవంతస్త్రిన్వావివాధౌ కాకాగమనమివ తాళ పతనమివ కాక తాళం కాక
తాళమివ కాక తాళీయమితి - తచ్చ వ్యాఖ్యాతంకైయతేన- తత్ర కాకాగ
మనందేవదత్తాగమనస్యోపమానం తాళపతనందస్యా పనిపాతస్య తాలై
నతుయః కాకస్యవధస్సదేవదత్తస్య దస్యనావధస్యోపమానమితి విధాదిః
కాక తాళీయాదిశబ్దవాచ్యస్సంపద్యశబ్దైః - తేనకాక తాళీయంనామాత
ర్నితోపనతంచిత్రీకరణముచ్యతఇతివృత్తికారః - ఏవంచానుషంగిక కార
ణాంతరస్యసమాధేః సమప్రధానసర్వకారణాగ్ని ముచ్చయాద్భేద ఇతి

మాగత్యతతాగ్ర్యం సుకరంకరోతి ససమాధ్య లంకారః ॥

*॥ యథా ॥ రణాంగణైరుగ్రంరేంగ్రరోషశమాయరాజ్ఞాం
పిహితస్తుతీనాం । వక్త్రేషుయద్వాయువశాత్పతంతితృణాని
దేవస్యసపక్షపాతః॥ అత్రప్రతాపరుద్రనరేంద్రకోగ్రశాం
త్యథాంగ రణాగ్రైత్రక్రాంతస్తుతీనాం రాజ్ఞాంవక్త్రేషువా
యువశాత్క్రాంతతాళీయతయా పతితైః స్తృణైః కోపశాంతి
లక్షణకార్యసుకరత్వం॥ ౧౦౧॥ అథలోకన్యాయమూలాలం

— ఖావికాలంకారః ఖావి —

కారానిరూప్యంతే॥ అతీతానాగతేయత్రప్రత్యక్షేభవలక్ష్మితే॥
అత్యద్భుతార్థకథనాద్భావికంతమదాహృతం॥ యత్రాద్భు
తచరితోపవర్ణనాద్భూతభావినోర్వస్తునోఃప్రత్యక్షాయమా
ణత్వంబవతిసభావికాలంకారః ॥ నవభూతభావినోఃప్రత్య
క్షేవదవభావోవిరుద్ధః అత్యద్భుతవస్తువర్ణనయాభావికానాం

రక్ష్యవ్యం॥*॥ ఉదాహరతి రణాంకణఇతి ॥ అత్రకోగ్రశాంతాస్తుతిఃప్ర
ధానకారణం-వక్త్రేవాయువశాత్తృణ పతనం కాక తాళీయమితిసమా
ధిః॥౧౦౧॥ లోకన్యాయమూలెషు చమతాగ్రాతీతయఃదానంభావికం
లక్షయతి అతీతేతి॥ అత్యద్భుతార్థకథనాదితి- తథావిధకబ్జసందర్భేణేతిశే
షః॥ వ్యాచక్షేప్తేయతేతి ॥ భావఃకవేరభిప్రాయఃశోరరిప్రతిబింబత్వే
నాస్తీతిభావికం - ననుసంబంధోవర్తమానంచగృహ్యతే చక్షురూదినేతి
న్యాయేనభూతభావినోః ప్రత్యక్షే వదవభావోవిరుద్ధఇత్యాశంక్యపరిహర
తి నచేతి॥ తత్ర హేతుమాహ అత్యద్భుతేతి॥ భావికానాంసహృదయా

నాంభావనోదయాత్సంసార్ రోద్బోధాత్ ॥ నచేదమయ్య క్తమిత్యాహ
తథాచేతి ॥ భావనాయాఃపునరితిభావనావిషయానామత్యద్భుతవస్తు
నామిత్యర్థః - చేతసిసహృదయహృదయే - నిదర్శనాన్నితరాండర్శనాత్
అదరప్రత్యయేనధార్యమాణత్వాదిత్యర్థః - ప్రత్యక్షాయమాణత్వంఘ
టతవేవేతి - యథాలాకేకానామింద్రియైర్వర్తమాన సంబంధార్థసాక్షా
తాగ్రః - యథావాయోగినామైకాగ్యైలక్షణయాభావనయాతీంద్రి
యాథాసాక్షాతాగ్రః - తథాకావ్యతత్వవిదాంకావ్యతత్వగతాత్యద్భు
తత్వానుసంధానప్రయ్యక్తయా భావనయా అతీతానాగతాథాసాక్షా
తాగ్రోయుజ్యతవేవేత్యర్థః॥అత్రవృష్టాంతమాహ యదేతి॥ పాంథస్య
పథిక్స్య - విరహిణిత్యర్థః - పథోణిత్వమితిగప్రస్థియః - కామినీభావన

హృదిభావనోదయాత్ । తథావభావనాయాఃపునఃపునశ్చై
తసినిదర్శనాత్ప్రత్యక్షాయమాణత్వంఘటతవేవయథాసాం
థస్యకామినీభావనయాతస్యాఃప్రత్యక్షాయమాణత్వం । న
చేయంస్వభావోక్తిః - తస్యాంవస్తుస్వభావస్యయథావద్వ
ర్ణనయాప్రత్యక్షాయమాణతా ఇహత్వశ్యద్భుతత్వేన । నా
పిరసవదాగ్యలంకారః తత్రవిభావాను భావాద్యనుసంధా

యాకామినీధ్యానేనతస్యాఃకామిన్యాః ప్రత్యక్షాయమాణత్వం - తదు
క్తం - సాక్షిగతస్సాకలిగోయమద్యైకవాదఇతి॥ నచేదంస్వభావోక్తావం
తర్భవతీత్యాహ నచేతి ॥ కుశలత్యాగాంత్రాయాముఖయో ద్వైకమ్య
మాహ తస్యామితి ॥ వస్తుస్వభావస్యతాకికాన్తగతసాక్షుధర్మస్యశ్య
ర్థః - యథావదన్యూనాపిరిక్తత్వేనవర్ణనయాప్రత్యక్షాయమాణతా
సాధారణ్యేనహృదయసంవాదిప్రవీణివిషయత్వమిత్యర్థః ఇహాభావికే
తుఅశ్యద్భుతత్వేన లోకోద్ధరాణాంవస్తునాం స్ఫుటవయాబటభ్యేన
ప్రతీతిరితిభేదత్యర్థః - అనెవరసవదానాంశర్మావత్యాహ నాపీ
తి॥ తత్రహేతుమాహ తత్రేతి॥ విభావానుభావాద్యనుసంధానేనపర
మాద్వైతజ్ఞానివస్తుమైవైతే శతోగ్రేవైతే తటస్థస్యైవైత ఇత్యాది వి
శేషపరిహారాత్సాధారణ్యేనసహృదయసంవాదిప్రగ్భయేనేత్యర్థః॥

జేర్భావ్యత్వంస్వాత్వమిత్యర్థః సత్వత్వస్ఫుతత్వే నేతి - యథాభావి
కేభూతభావినోరత్యద్భుతార్థయో స్ఫుర్వజ్ఞవత్తాటస్థేనప్రతీతి ర్నసా
ధారణ్యేనతద్వదత్తనభవతీత్యర్థః॥ నన్వత్రభూతభావినోరప్రత్యక్షయోః
ప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసాయాదివాదేరభావాచ్ఛప్రతీయమానోత్పేత్రితా
కుతోనస్యాదతఆహనచేయముత్పేత్రితేతి॥ తత్రహేతుమాహ అతీతేతి॥
సహ్యప్రత్యక్షంప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసీయతేకింతహి కావ్యాధ్యఃస్థిఃప్ర
త్యక్షందృశ్యతఇతి నోత్పేత్రితేతిభావః॥ ననుభూతభావినోఃప్రత్యక్షత్వే
భ్రాంతిమదలంకారఃకింనస్యాదతఆహ నచాయమితి॥ తత్రహేతుమా

ననైవరసాదేర్భావ్యత్వం సత్వస్యద్భుతత్వేన, నచేయము
త్పేత్రితా - అతీతానాగతయోఃప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసాయా
భావాత్ । నచాయంభ్రాంతిమదలంకారః - భావనాయా
అభ్రాంతిరూపత్వాత్ । అతస్సర్వోత్తీర్ణ ఏవాయమలంకా
రః ॥*॥ యథా ॥ ధ్వజాగ్రేకాకతీంద్రస్యభాతిక్రోడాకృతి
ర్హరిః । మృద్భిందురివదంష్ట్రాగ్రేయస్యాలత్యుతమేదిన్ ॥ అ
త్రాష్టాదశదీప్తిపయక్తాయామేదిన్యా దంష్ట్రాగ్రేమృద్భిం
దురూపతేతిఅత్యద్భుతవిర్లనయాతథావిధభావనాయాం ప్ర

—* ప్రత్యక్షకాలంకారః *—

త్యక్షవన్నప్రతీతిసంభవః॥౧౦౨॥అథప్రత్యక్షకాలంకారః ప్రతి
పాద్యతే॥బలిసఃప్రసవకుస్యప్రతికారేసుదుష్కరే । యస్తది

హ భావనాయాఇతి ॥ కావ్యతత్వవిదాంభూతభావినస్తుసాక్షాత్కార
సామగ్రిభావనాతస్యాలభాగ్రింతిరూపత్వాత్ - భాగ్రింతిరూపయతిజ
నయతీతి భాగ్రింతిరూపాతస్యభావస్తత్త్వంతరభావాత్ భాగ్రింతిజనక
త్వాభావాదిత్యర్థః - భూతభావివిషయత్వేపిభావనామహిమాన్నప్రత్య
క్షత్వహానిరితిభావః॥కంటకశోధనముపసంహరతి అతఇతి ॥ యదగ్యదవ
శిష్టంతత్సర్వంకాలంకారసర్వస్వేప్రప్తవ్యం ॥*॥ ఉదాహరతి ధ్వజాగ్ర
ఇతి॥క్రోడాకృతిర్వరాహాకృతిః॥యోజయతి అత్రేతి॥౧౦౩॥ లోకన్యా
యమూలప్రస్తావాన్ప్రత్యక్షకలంకయతి బలిగయితి॥ ప్రతీకారఇతి ఉప

సగ్ధస్యనుఖ్యమనుష్యేబహుళమిదీర్ఘః॥వ్యాచక్షేయత్రేతి॥ అనీకస్య
నైస్యస్యప్రసిద్ధిః ప్రత్యనీకంతత్తుల్యత్వాదిద మపిప్రత్యనీక మిత్యర్థః-
ప్రతిపక్షప్రాబల్యప్రఖ్యాపనచక్రప్రయోజనం॥ *॥ కాకతీయైతి ॥ త
స్యకాకతీయస్యగభీరిన్లు గాంభీర్యేణసనాభింసుహృదం - జ్యోర్జనపదే
త్వాదినాసమానశబ్దస్యసభావః ॥ అస్థాల్లంకారత్వమాహ అత్రేతి ॥
౧౦౩॥ పూర్వయైవసంగత్యావ్యాఘాతంలక్షయతి యేనైతి॥ యేనోపా

యతిరస్కారఃప్రత్యనీకంతదుచ్యతే॥ యత్రప్రబలస్యప్రతిప
క్షస్యప్రతికారాసామర్థ్యాత్తదీయతిరస్కారో భవతితత్ప్ర
త్యనీకం ॥ * ॥ యథా॥ కాకతీయపతిశౌర్యమహూష్మస్య
కృతస్యమహిమా బడబాగ్నిః । తద్గభీరిమసనాభిమజ
సంబాధతేనిమపాంబసోగంతః॥ అత్రసాదృశ్యహేతుకం
తదీయత్వమిత్యల్లంకారశ్చ॥ ౧౦౩॥ యేనయత్సాగితంవస్తు

—అథవ్యాఘాతాల్లంకారః—

తేనైవక్రియతేన్యథా । అన్యేనతడల్లంకారోవ్యాఘాతభితిక
భ్యతే ॥ యద్వస్తుయేనచేనచిక్తర్తాయేనసాధనేన సాధితం
తద్వస్తుతేనైవసాధనేన అన్యేనకర్తా యదన్యథాక్రియతే
సవ్యాఘాతః॥*॥ యథా॥ కాకతీయాభిజాతోయంనాభిజా
తాధికస్థితిః । దోర్భ్యాంలబ్ధోదయాఽఘాపాంస్తాభ్యామను
దయాఽస్పృజః॥ ౧౦౪॥ అథలోకన్యాయమూలాల్లంకారని

రూపణప్రస్తావాత్సర్వాయాల్లంకారోనిరూప్యతే ॥ క్రమేనై

యేనయద్వస్తుసాధితంకేనచిక్తర్తైత్రితేషః - తేనైవోపాయేనాన్యేనక
ర్తాగ్రతద్వస్తుఅన్యథాక్రియతేచేత్సవ్యాఘాతోల్లంకారభిత్వః॥ *॥ కా
కతీయైతి॥ కాకతీయాభిజాతఃకాకతీయకులోన్ముతః - నాభిజాతోబ్ర
హ్మతతోధికాస్థితిర్యస్య సతతోక్తః - దోర్భ్యా మిశ్వర బాహుభ్యాం
లబ్ధోదయాఽఘాపాన్వాగ్నిన్యా - బాహూరాజన్యకృతభిశ్చుక్తిః.
తాభ్యాందోర్భ్యామనుదయానుదయగహితాఽస్పృజన్నిరసిష్టాద కస్య
నిష్పిదితవస్తువ్యాఘాతహేతుత్వాద్వ్యాఘాతః॥ ౧౦౪॥ వ్యాఘాతేవస్తు

సాధనాన్యథాకరణయోః క్రమికత్వాత్తత్ప్రసంగేనపర్యాయం లక్షయ
తి క్రమేణైతి || ఏకస్యాదేకత్రవర్తనమనైకవైకత్రవర్తనంచేత్సిద్ధా
పర్యాయాలంకారః - ఉభయస్యక్రమికత్వాద్విశేషసముచ్చయయోః
క్రమేణవ్యవచ్ఛేదః||*|| దంష్ట్రాయామితి|| కుహనాకిటేర్ఘ్యయావరాహ
స్య- పాతశలోకేశితుఃఫణభృతశ్శేషస్య - సర్వధురాంవహతీతిసర్వ

—* పర్యాయాలంకారః *—

కమనైకస్త్రిన్నాధారేవతథేయది । ఏకస్త్రిన్నథవానేకప
ర్యాయాలంకృతిర్మతా|| యత్రక్రమాదేకమాధేయమనైకస్త్రి
న్నాధారేవర్తతేసకః పర్యాయః - నచాత్రవిశేషాలంకా
రః తత్రైకస్యానైకత్రయగవద్వర్తనం-అత్రక్రమేణతథా
ఏకస్త్రిన్నాధారేఅనేకమాధేయంవర్తతే సిద్ధితియః పర్యా
యః। నచాత్రసముచ్చయాలంకారః - తత్రాప్రేకత్రానై
కేహంయుగవద్వర్తనం అత్రక్రమేణ||*|| యథా|| దంష్ట్రా
యాంకుహనాకిటేర్ఘ్యవతో దేవస్యశౌరేపురాపశ్చాత్తస్త
కిమడలేఫణభృతఃపాతాశలోకేశితుః । అద్యోర్విపతిశేఖ
రస్యమహతశ్శ్రీకాకతీయప్రభోర్బాహా సర్వధురిణసారమ
సితేబద్ధోత్సవామేదిసి|| అత్రైకస్యామేదిన్యాఃక్రమాదనై
కత్రవర్తనం||౧౦౫|| ద్వితీయః|| యోహంముఖేనిజవధూసవి
ధేన్మనాణాశౌర్యోక్తయస్సవభవన్నభిమానగర్భాః । తే
హంప్రతాపనృపవీక్షణకాతరాణాం తత్రైవదీనవచనాని స
ముద్భవంతి||౧౦౬|| అథసూక్తైలంకారోన్మూష్యతే || అసం
ధురిణః-ఖస్సర్వధురాదిఖప్రత్యయః-విశ్వధురిణైతిపాతేఅత్రైవఖ ఇతి
యోగవిభాగాష్టప్రత్యయః || ఏకస్యానైకత్రవర్తనంయోజయతిఅత్రై
తి||౧౦౫||యోహంమితి||నిజవధూసవిధేయోషిన్తద్యే- అభిమానగర్భాగర్వ
గుంభితాః-తత్రైవముఖే - దీనవచనాని త్రాయస్వత్వాదివాక్యానిస
ముద్భవంతి- అత్రైకస్త్రిన్మాముఖేశౌర్యోక్తీనాందీనవచనానాంచక్రమేణ
వృత్తిః|| ౧౦౬ || ఏకత్రానైకవృత్తిప్రసంగేనైకస్యసంలక్షితత్వాసం

క్షీతత్వ సంబంధా స్మర్యానంతరం సూక్ష్మం లక్షయతి అసంలక్షితే
తి॥ అసంలక్షితస్య స్థూలబుద్ధీనామ సంవేద్యస్య సూక్ష్మస్య ఇంగితాకారా
భ్యాం తీక్ష్ణబుద్ధి సంవేద్యస్యార్థస్య ప్రకాశో విదగ్ధం ప్రతి ప్రకాశనం యత్ర స
సూక్ష్మై లంకార ఇత్యర్థః॥ వ్యాచష్టే విదగ్ధేతి ॥ ఇంగితాకారయోగ్గతా
మాహ చక్రవర్తీ॥ ఆకృతివ్యంజితా శ్చేష్టా ఇంగితం బుద్ధికారితాః । ఆకాంఠః
పురరామ్నా తస్తాపి వా బుద్ధికారితాః ॥ తథా ॥ తా గాఘటభూ దృష్ట్యా దే
న్వికారానింగితం యః । ఆకారా స్స త్వజాభావా ఆద్యా బుద్ధ్యా పరే న్యథే
తి ॥ * ॥ ఉదాహరణి గుర్వితి ॥ అత్ర మాత్యా సంగేత సవయ జిజ్ఞాసా

— ❁ సూక్ష్మై లంకారః ❁ —

లక్షిత సూక్ష్మార్థ ప్రకాశ సూక్ష్మ ఉద్యతే ॥ విదగ్ధ మాత్ర జ్ఞే
యస్యార్థస్య యత్రాకారేంగితాభ్యాం ప్రకాశనం స సూ
క్ష్మై లంకారః ॥ * ॥ యథా ॥ గురు అణ సవిహం మివ పహాన
ంతూణ నిరదపేసి ఆనూక్షా సవగేను సహ సకంఘూరి విలేపణ
కుణ ఇః ఛాయా ॥ గురు జన సవిధే వధూర్ద్విష్టే నరేంద్ర పేష్మి
తాందూతీం సర్వాంగేషు సహ సకంస్తూరీ విలేపనం కరోతి ॥ అ
త్ర కస్తూరీ విలేపనే నతిమిర సవయస్స కేతకాల ఇతి ప్రకాశితః ॥

— ❁ ఉదాహరణం ❁ —

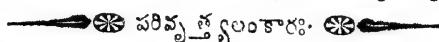
౧౦౧ ॥ అథోదాహరణం కథ్యతే ॥ తస్మాపి లోక న్యాయ మూ
లతైవానంతర్య కారణం ॥ తదుదాహరణం వేద్య త్ర సమృద్ధం వస్తువ
యాంతదీయేన బ్రుభంగాదనేంగితే నోపలభ్యత్ర గల్భవధ్వా రాత్రి సమ
యస్సంగేతకాల ఇతి కస్తూరీ విలేపనేన ప్రకాశ్యతే ॥ వక్త్రీస్యం దిస్వేద
బిందు ప్రబంధైర్ద్విష్టాభిన్నంకుంకుమం కాపికంతే । పుంస్త్యంతస్వాప్య
వ్యంజయంతీవస్యాప్య త్వాపాశౌ శిర్షలేఖా లిలేఖత్యత్రి స్వేదబిం
దునిమిత్తంకుంకుమభేరలక్షణాకార సూచితపుంకుమయితంపాశౌ కృపా
ణలేపనేన పురుషైకయోగ్యేన ప్రకాశ్యత ఇత్యాకార నిబంధన సూక్ష్మః ॥
౧౦౨ ॥ ఉదాహరణ మా అథేతి ॥ తస్య సంగతి మాహ తస్యేతి ॥ లక్షణ మా
హ తదితి ॥ వ్యాచష్టే యతేతి ॥ మహాసమృద్ధి శాలినః కవి ప్రతిభా ప్రా

పైశ్చర్యశాలినశిత్యలౌకికత్వకథనాదలంకారత్వం ||*|| రమ్యామితి || ఆ
సేదివాంసః ప్రాప్తాః - కలభాణబాలగజాణ - మోదంతఇతియతో తత్
త్యాగలీలాయితంత్యాగలీలా - లోహితాదికృపంతాద్భావే క్తః || అంగ
భూతమహాపురుషచరితంచోదాత్తం || యథా || తదిదమరణ్యంయస్మిన్దశ
రథవచనానుపాలనవ్యసనీ | నివసన్ బాహుసహాయశ్చకారరక్షఃక్షయం
రామః || అత్రారణ్యేవర్ణనీయేరామచరితమంగత్వేనవర్ణితమితిమతాం
తరానుసారేణసర్వస్వకారః - తథాహి-యత్రరసాదయో వాక్యాధీ-
భూతాస్తత్రరసపదాదయోలంకారా ఇత్యలంకారమాత్రరసికాభాను
హేదయః - తత్ప్రతేయధావాక్యాధీభావాదంగభూతో రసాదిస్తధాంగ
భూతమహాపురుషచరితవర్ణనాత్తకోద్వితీయోదాత్తఉపపద్యతే - ధ్వని
దర్శనేతుకావ్యాత్మనోరసాదేః ప్రాధాన్యదశాయా మలంకార్యత్వా

ర్వతే యత్రమహాసృష్టిశాలినోవస్తునోవర్ణనంక్రియతేత
తోనాత్మలంకారః ||*|| యథా||రమ్యామేకశీలాభిధానగరి
మాసేదివాంసోబుధాః సావగ్లెష్టుగృహేషురత్నరవితద్వా
స్త్రరణేష్టుస్థితాః | ఆరుహ్యంగుమేదిగ్మకలభాణక్రీడోత్సు
కానగ్నికాన్దోరంతేయదవేక్ష్యరుద్రస్యపతేస్తత్యాగలీలాయ

దలంకారభావోనోపపద్యతే-తదుక్తంధ్వన్యాచారైః || రసభావతనా
భాసభావశాంత్యాదిరక్రమః | ధ్వనేరాత్మాంగిభావేనభాసమానోవ్యవ
స్థితఇతి - యత్రరసస్వరూపేవస్తుమాత్రైలంకారతాయోగ్యే వాక్యా
ధీభావేనప్రధానేంగభూతారసాదయస్తత్రరసపదాద్యలంకారగావేన -
తదపితై రేవోక్తం - ప్రధానేన్యత్రవాక్యాధేయత్రాంగంతు రసాద
యః | కావ్యేతస్మిన్నలంకారోరసాదిరితిమేనుతిరితి- తదాద్వితీయోదాత్త
స్యవిషయేవనాస్తీతిసర్వస్వహృదయం - అతేవధ్వనిదర్శనానుసారివి
ద్యానాథోపిద్వితీయముదాత్తం నాంగీచకారేకరహస్యం || నన్వేవత
స్త్విరసపదాదయఃకిమినినాంగీక్రియంగిఇతిచేన్నైవం - రసప్రకరణవేత
త్వగుపనిరూపణాత్ - కింతూదాహరణమలంకారప్రకరణేభవిష్యతీతి
ప్రతిజ్ఞాయకేనవాభిప్రాయేణేహనోదాహృతం అస్మాభిస్తుతత్రైవిది

జ్ఞాత్రముదాహృతమితి నేహపునఃప్రయత్యతే || ౧౦౮ || సమృద్ధికార్య
త్వాద్వినిమయస్య తద్రూపాంపరివృత్తి ముదాత్తానంతరం నిరూపయతి
అథేతి || సమానన్యాయాల్ లోకవ్యవహారరూపాత్ || సమేతి || కిందిద్ద
త్వాకస్యవిదాదానంవినిమయః - సమస్య సమేనన్యూనస్యాధికేనఅధిక

తం || ౧౦౮ || అథసమానన్యాయాల్ పరివృత్తిర్నిరూప్య
తే || సమన్యూనాధికానాంచయదావినిమయోభవేత్ | సా
కింసమాధికన్యూనైఃపరివృత్తిరసామతా || సమన్యూనాధి
కానాంసమాధికన్యూనైర్వినిమయఃపరివృత్తిః- సమేనసమ
పరివృత్తి ర్నూనేనాధికపరివృత్తిరధికేన న్యూనపరివృత్తి
శ్చేతి ||*|| సమేనసమపరివృత్తిర్యథా || సుధారసమూహోవా
చోదత్వాకాకతిభూభుజే | అతోలభంతేకవయస్సహస్రం
గంధసింధురాకా || అత్రవచసాంగంధసింధురాణాంచసమ
త్వం || ౧౦౯ || న్యూనేనాధికపరివృత్తిర్యథా || ఉపాయనంగ
జాశ్వాదికృత్వాసర్వేసిభూభుజః | ప్రతాపరుద్రదేవస్యల
భంతేసుస్థిరాంకృపాం || అత్రత్యజ్యమానామపాయనాదే
రాదీయమానస్యప్రతాపరుద్రకృపాంలసిత్వస్యైవాధిక్యం ||
౧౧౦ || అధికేనన్యూనపరివృత్తిర్యథా || ప్రతాపగుద్రేణరణ
జితాఃప్రత్యగ్ధిభూభుజః | దత్వాభూషాంకిరాతేభ్యోలభంతే
వల్కలాదికం || అత్రత్యజ్యమానాధాభరణజాతాదాదీయ
మానస్యవల్క-లాదేర్నూనత్వం || ౧౧౧ || అధశృంఖలా
న్యాయమూలాలంకారానిరూప్యంతే || పూర్వపూర్వంప్రతి

స్యన్యూనేనవినిమయశ్చిత్రేధాపరివృత్తిః ||*|| సమేనసమపరివృత్తిము
దాహరతి సుధేతి || అతఃకాకతీంద్రాత్-గంధసింధురాకాగంధగజాకా-
లక్షణముక్తంనాటకే || ౧౦౯ || న్యూనేనాధికపరివృత్తిముదాహరతి ఉపా
యనమితి || ౧౧౦ || అధికేనన్యూనపరివృత్తిముదాహరతి ప్రణాపేతి ||
౧౧౧ || అనంతరాలంకారచతుష్టయస్యసంగతిమాహ అథేతి || కారణము

లాంలక్షయతి పూర్వపూర్వమితి ॥ ప్రతిశబ్దోభిన్నక్రమః- తేనపూర్వ
పూర్వస్యోత్తరోత్తరహేతుత్యేకారణ మాతేత్యర్థః ॥ తథావ్యావృష్టే
యదేతి ॥*॥ విద్యయేతి॥విద్యాదయోవినయాదీన్నృతిహేతవః ॥ ౧౧౨ ॥
ఈషదేతద్వైవరీత్యాదేకావలీలక్షయతి యత్రైతి ॥ పూర్వపూర్వం
ప్రత్యుత్తరోత్తరస్యవిశేషణత్వం స్థాపనేనాపోహనేనవద్వైవిధ్యమును

—కారణమాలాలంకారః—

యదాహేతుస్సాస్యదుత్తరోత్తరం । తదాకారణమాలాఖ్యము
లంకరణమువ్యతే ॥ యదాపూర్వపూర్వంక్రమేనోత్తరో
త్తరంప్రతిహేతుతాంభజతే సకారణమాలాభ్యోలంకారః ॥
* ॥ యథా ॥ విద్యయావినయోత్కర్షోవినయేనగుణార్జనం ।
గుణైఃప్రజానురాగశ్చక్రమోయంకాకతీశ్వరే ॥౧౧౨॥ య

—విష్ణి ఏకావశ్యలంకారః—

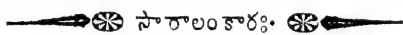
త్రోత్తరోత్తరేహింస్యాత్పూర్వంపూర్వంప్రతిక్రమాత్ ।
విశేషణత్వకథనమసావేకావలీమతా ॥ యత్ర పూర్వపూ
ర్వంప్రతిక్రమేనోత్తరోత్తరంవిశేషణత్వంభజతే సపీకా
వశ్యలంకారః ॥యథా ॥ ప్రతాపరుద్రనగరిసుజనైరుపశోభి
తా । సుజనాస్సీతవిభవైర్విభవాస్తైస్సగ్యశాలినః ॥ పతత్
స్థాపనేనోదాహరణం॥౧౧౩॥అపోహనేనాపిభవతి ॥యథా॥
నతద్రాజ్యం ప్రజాయత్రనభవంత్యూర్జితశ్రీయః । నతాః
ప్రచాఃప్రభుర్యాసాంనస్వయంకాకతీశ్వరః ॥౧౧౪॥ యదా

—భి మాలాదీపకాలంకారః—

తుపూర్వపూర్వస్యసంభవేదుత్తరోత్తరం । ప్రత్యుత్కర్షా
భవతీత్యేకావలీంద్విధాకరోతి ॥*॥ ఆద్యముదాహరతి ప్రతాపితి ॥ అ
త్రనగర్యాదేఃపూర్వపూర్వస్య సుజనాద్యుత్తరోత్తరంస్థాపనేన విశేష
ణత్వంభజతే॥౧౧౩॥ద్వితీయుముదాహరతి నతద్రాజ్యమితి ॥ అత్రరా
జ్యాదేఃపూర్వపూర్వస్యప్రజాద్యుత్తరోత్తరమపోహనేన విశేషణత్వం
భజతే ॥౧౧౪॥ పూర్వపూర్వంప్రత్యుత్తరోత్తరస్యోత్కర్ష హేతుత్యే

నైకావళీముక్త్యా ఉత్తరోత్తరం ప్రతిపూర్వ పూర్వ స్యోత్కర్ష హేతు
త్వేనూలాదీపకమాహ యదేతి॥ *॥ భాగ్యేతి ॥ అత్రభాగ్యతిశయాది
భిర్నూహ్యదీనాముత్కర్షఃక్రమేణవిధీయతే ॥ ౧౧౫॥ పరిశేషాత్సారంలక్ష
యతిఉత్తరోత్తరమితి ॥ జగత్స్వీతి ॥ అత్రజగదపేక్షయా వసుధాయా

వహత్వంతస్మూలాదీపకముచ్యతే ॥ యత్రపూర్వపూర్వస్య
ఉత్తరోత్తరగుణావహత్వంసమూలాదీపకాలంకారః॥ *॥ య
ధా॥ భాగ్యభూమామహీంపాప్తిఃకాకతీం ప్రభుజంమహీ ।
భుజఃప్రతాపమతులంప్రతాపశ్చజగత్ప్రియం॥ ౧౧౬॥ ఉత్త

రోత్తరముత్కర్షణఃసారాలంకారఉచ్యతే॥ యధా ॥ జగత్సు
వసుధాభాతితస్యామేకశిఖాపురీ । కాకతీయాన్వయస్తత్రత
ప్తికారుద్రనరేశ్వరః ॥ సకలభువన సారభూతం ప్రగాపరు
ద్రంవిషయామర్షతః చిరాదస్యాలంకారస్యసారభిత్వస్వధా
భిధానం॥ ౧౧౭॥

ఇవిద్వానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే.

అలంకారశాస్త్రైరథాలంకారప్రకరణం.

సమాప్తమ్.

ఉత్కర్షణః- తదపేక్షయాపకశిఖాయాఇత్యాదిక్రమేణోత్కర్షోరుద్ర
నరేశ్వరేవిశ్రామ్యతి॥ ౧౧౮॥

ఇతిపదవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణ శ్రీమహిమపాధ్యాయ
కోలదలమల్లి నాథసూరి సూనునా విశ్వజనవిద్యస్య విద్వత్ప్రణేః
పెద్దయార్యస్యా నుజేన కుమారస్వామి సోపపీఠిపాఠవిఠే
ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానేరత్నపణ్ణాసేలథాలంకార
నిరూపణంనామాప్తమం ప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవానమః.

శ్రీహయగ్రీవానమః.

ప్రతాపరుద్రయే - సవ్యాఖ్యానే.

మిత్రాలంకారప్రకరణమ్. - ౯.

ఎత్తైకాలంకారనిరూపణా సంతరం మిత్రాలంకారనిరూపణం ప్రతిజ్ఞా
నీతే ॥ అథేతి ॥ ఉక్తానామలంకారాణాం క్వచిత్సహభావేకింపార్థక్యేన పర్య
వసానముతాలంకారాంతరత్వమితి విచార్య లోకికాలంకారన్యాయేనా
లంకారాంతరత్వసంబంధమితి ॥ యథేతి ॥ హిరన్మయానాం సౌవర్ణ
నాం దాండినామనాదీనూత్రేణిపాతనాత్సాధుః - పృథక్పృథక్సంబంధా

అథ సంస్కృష్టి సులకరౌనిరూప్యేతే ॥ యథా లోకికానామలం
కారాణాం హిరన్మయానాం సౌవర్ణమయానాం చ పృథక్సంబంధ
ర్యహేతూనామన్యోన్యసంబంధేన చారుత్వాతిశయోద్భవ్య
తేతదైవకావ్యా లంకారాణాం రూపకాదీనాం మిత్రస్సంబం
ధేన సాందర్యాతిశయః ప్రతీయతే ॥ సచ సంబంధోద్భవినః - సం
యోగరూప స్సమవాయ రూపశ్చైతి - సంయోగే మిత్రతీల
తండులన్యాయః - సమవాయే మిత్రక్షీరనీరన్యాయః - తిలతం
డులన్యాయేన సంబంధే సంస్కృష్టిః - క్షీరనీరన్యాయేన సంబం
ధేన సంకరః - అనయోః పృథక్పృథక్త్వాతిశయహేతుత్వాద
లంకారధరం ధరత్వం - నతు పూర్వోక్తైకాలంకారశేషతా ॥

భావేపి సాందర్య హేతునాం మిత్రస్సంబంధే చారుత్వాతిశయస్తదైవ
రూపకాదీనామిత్యర్థః - సాందర్యాతిశయహేతో స్సంబంధస్య ద్వైవిధ్య
మాహ సచేతి ॥ ఉక్త-ట భేదస్సంయోగరూపః అనుత్-ట భేదస్సమవా
యరూపిత్యర్థః - ఆద్యేతి తండులన్యాయేన సంస్కృష్టిః - ద్వితీయే క్షీరనీర
న్యాయేన సంకరః - అనయోః పృథక్పృథక్సాదానం పూర్వశేషత్వమిత్యర్థః

తత్ర ప్రథమముతాటభేదనిబంధనాం సంస్కృష్టిం లక్షయతి || తిలేతి || తస్యా
ప్రైధావిభాగమాహ సేతి || * || శబ్దాలంకార సంస్కృష్టి ముదాహరణిశుం
భదితి || శుంభత్సంభ్రమూదీవ్యమానసంగంథా యెగంభసింధురా గంధ గ
జాః తద్ధరయాతద్భారేణ నిర్దూరితం నిర్భిన్నముర్వీతలం యెషుతే తథో
క్తాః - స్వంగభ్యుష్ణవమాప్తైః తుంగతురంగమైః ప్రభిభయాభయంకరాః -

— సంగం స్కృష్టిః —

తత్ర ప్రథమం సంస్కృష్టి ర్నిగద్యతే || తిలతండుల సంశ్లేషస్యా
యాద్యుత్పరస్పరం | సంశ్లిష్యేయరలంకారాసాన సంస్క
ష్టి ర్నిగద్యతే || యత్ర తిలతండులన్యా యెనపరస్పరసం బద్ధా
నూపకారయోధవతి సానం స్కృష్టిః || సామివిభాశబ్దాలంకా
రగతత్వేనాథాలంకార గతత్వేనోధయాలంకార గతత్వేన
చ || శబ్దాలంకార సంస్కృష్టి గ్యథా || శుంభత్సంభ్రమగంధ
సింధురభురానిర్దూరితోర్వీతలా స్వంగస్తుంగతురంగమప్ర
లిభయాద్రాక్స్యోదనస్యంజనాః | రీవాగ్రంభసముద్యమ
గ్భటభటాటోపస్ఫుటక్తి కటానిసీమాః ప్రసరంతి గుర్రవృష
తే దైత్రప్రయానోద్యమాః || అత్ర ఛేదకాను ప్రాసవృత్త
ను ప్రాసయోస్సంస్కృష్టిః || ౧ || అథాలంకార సంస్కృష్టి ర్య
థా || కాకటేయవమూర్ధతైమహిమానముగన్వతః | గ్రసతే
యాద్విషద్యాపహ్వజినీస్తటినీరీవ || అత్ర నిర్గుణోపగుయో
స్సంస్కృష్టిః || ౨ || ఉభయ సంస్కృష్టి గ్యథా || ప్రలాపరుద్రవో

ద్రాక్స్యంజనాః శీమగ్రీవావనాః స్వంజనారథాయెషుతే తథోక్తాః - అత్ర
భురభురాభటభటేత్యత్ర ఛేదకాను ప్రాసోన్యత్రవృత్త్యను ప్రాసశ్చ
సంస్కృజ్యతే || ౧ || అథాలంకార సంస్కృష్టి ముదాహరణికాకటేంద్రైతి || ఉ
దన్వతో మహిమానంజత్యత్యత్ర సంభవద్ధర్మయోగే నప్రతిబింబకర
ణామైపాన్నిగర్మనా - తస్యాస్తటినీరీవేత్యుపమాయాశ్చపరస్పరనైరపే

త్యాత్సంస్మృతిః॥౨॥ఉభయసంస్మృతిముదాహరతి ప్రతాపేతి॥౩॥ సంక
రంబక్షయతి క్షీరేతి ॥ యత్రాలంకారాణాంక్షీరసీరన్యాయాదనుత్క-
టభేదస్సంబంధఃసంకరఇత్యర్థః ॥ తస్యప్రేధావిభాగమాహ తస్యేతి॥
*॥క్రమేణోదాహరతి ఉద్యుతితి ॥ యోగోభ్యుత్కటకానాంవైరిభూషా
లరాజధానీనాం అన్యత్రవర్సితనితంబానాం - ఉపరోధపటుభిర్నిరోధన

ద్వంఙోమండలాగ్రైణమండితః। దృశ్యతేనమరేపీరైరుశ్పణః
భణవానివ॥౨॥త్రవృత్త్యనుప్రాసోపమయోస్సంస్మృతిః ॥౩॥

—శ్లో అథ సంకరః—

అథసంకరోనిరూప్యతే ॥ క్షీరసీరనయాశ్చత్రసంబంధస్సన్య
త్పరస్పరం ॥ అలంకృతీనామేతాసాంసంకరస్సఉదాహృతః ॥
యత్రక్షీరసీరన్యాయేనాలంకారాణాంమిథస్సంబంధోభవతి
సంకరః । తస్యాంగాంగిభావేనసందేహోనపకవాచకా
నుప్రవేశేనచత్త్రేవిధ్యం ॥ *॥తత్రాంగాంగిభావేనసంకరో
యథా ॥ ఉద్యుత్కటకగర్జితైర్ద్విపఘటాకాదంబినీసంభ్ర
మైఃయోగోభ్యుత్కటకోపరోధపటుభిఃప్రావృడ్విహారాదన ।
శత్రుస్త్రీ బహుళాశ్శుశ్రృష్టిశమితత్వైచక్రతాపోదయా
యాత్రాఃకాకతివల్లభస్యజగతామానందమాతన్వతే ॥ అ
త్రయాత్రాః ప్రావృడ్విహారా ఇవేత్యుపమాలంకారేణ
ద్విపఘటాకాదంబినీత్యత్రోపమాప్రసాద్యతఇతి సజాతీయ

సవర్ణైః - కటకంవలయెసానౌరాజధానీనితంబయోరితివిశ్వః - శత్రు
స్త్రీబహుళాశ్శుశ్రృష్టివ శమితఃత్వైచక్రతాపోదయో భూమండల
సంతాపాతిశయో యానుతాస్తధోక్తః - దుష్టనిగ్రహణభూభారో
వతరతీతిభావః ॥ సజాతీయసంకరంయోజయతి అత్రైతి ॥ ఉపమాప్ర
సాద్యతఇతి - రూపకత్వైర్ద్విపఘటారూపవిషయస్థగనైకాదంబినీరూపో
పమానపైన్వనవిశేషణశ్చం నోపమేయస్య - అతోధికోపమంనామదో

షస్యైత్ - తస్మాదపమాప్రసాద్యతథితభావః - యాత్రాః ప్రాప్తృష్య
హరాభివేత్యస్యా అనుగ్రాహ్యత్వాదంగిత్వం - ద్విపథుటాకాదంబినీ
త్యస్యా అనుగ్రాహకత్వాదంగిత్వం - అతీనయోరంగంగిభావేనసంక
రః - అంగినోరన్యోన్యంచమత్కారహేతుత్వాద్విశ్రణేతిగావణీయకం
ప్రప్తవ్యం - తద్విద్యపథుటాకాదంబినీత్యత్ర కేనసమాసేనోపమాలాభ
ఇత్యాకాంక్షాయామాహ కాదంబినీపద్విపథుటేతి ॥ ఉపమిశంవ్యా
హృదిభిరితసమాసః॥ అభ్యుచ్చయమాహ త్తోణీభ్యుదితి ॥ త్తోణీభ్యుత్స
టకశబ్దేనశత్రురాజధానీపర్వతనితంబయోరభిధానాన్లెచ్చపః - ఉభయో

యోరంగంగిభావః - కాదంబినీపద్విపథుటేనసమాసాశ్ర
యణాత్ త్తోణీభ్యుత్సటకోపరోధే త్యప్రస్తాపమూలాతిశ
యోక్తిః ॥౪॥ విజాతీయసంగిరోయధా॥ ప్రతాపగుప్రస్థకృ
పాణధారాప్రత్యర్థిఫాలేనుపతత్యసంగం । ప్రతాపసామే
వకృతస్యధాప్రాతన్యర్థినోదుగ్లిపిక్త్యుత్సాహ ॥ అశ్రుప్రయో
శనాయేవేమ్యత్ప్రేక్షయా దగ్లిపిక్త్యుత్సాహస్యేత్యప్రయంపకం
ప్రసాద్యతథివిజాతీయయోరంగంగిభావః ॥౫॥ ఎకవాచ
కానుప్రపిష్టసంగిరోయధా ॥ విజితారిప్రరోమూర్తౌపిలసన్

రభేనాద్యవసాయాన్లెచ్చపమూలాతిశయోద్భవిత్యుక్తిః - ఇమంచద్విప
థుటాకాదంబినీత్యత్రోపమాయామితి - తస్మాదంగిత్వేనాన్యోన్యసీ
తయాతమా యాత్రాః ప్రాప్తృష్యహారాభివేత్యసానుగ్రాహ్య
తథితభివేతం ॥౬॥ విజాతీయసంగిరోయధా - విజితారిప్ర
ధారాకోటిగురధారాశచలనందలప్రసంగం - విజితారిప్ర
ర్థినోదుగ్లిపిరేవకల్పచంపకంత్యత్రో
ప్రత్యోశనయోగ్యస్యక
స్యేత్యుత్ప్రేక్షయాయా
తీయయోరన్యోన్యసాపేక్షత్వాదంగి

కానుప్రవిష్టం సంకరముదాహరతి విజితేతి॥యోజయతి అత్రైతి ॥ ౧౭౭
తారిపురత్త్యత్ర శబ్దపరిపూర్తిసహిష్ణుత్వాగర్థసామ్యం - విలసత్సర్వముం
గళత్త్యత్ర తదభావాచ్ఛబ్దసామ్యం - తావుపమాణైహ వేకిన్మిన్నివశజ్ఞేను
ప్రవృత్తైశ్చ సోభయోపకారిత్వాదితిభాషిః॥౧౮॥ సందేహసంకరముదాహ
రతి జానత్తి ॥ యోజయతి అత్ర గులాంబుధావిత్వాదౌ సమాసద్వయ
సంభవాదితి - మయూరస్య సంకాదీనాం చాకృతిగణత్వాదుక్రీపకోపమి

ర్వం సంకళః । భువిశంభురివాభాతికాకతీయనరేశ్వరః ॥ అత్ర
విజితారిపురత్త్యగర్థసామ్యాదుపమా - విలసత్సర్వముంగళత్తి
శబ్దసామ్యాల్లైషత్వ - తాశంభురివేత్త్యేన్మిన్నివశజ్ఞేనుప్ర
వృత్తైః ॥ ౧౮ ॥ సందేహసంకరోయధాః జానః ప్రతాపరుద్రైం
దుః కాకతీయాన్వయాంబుధౌ । నత్యైజనచకోరాణాంప్రసా
దజ్యోస్సంయమృతం । అత్ర గులాంబుధావిత్వాదౌ హుహో
పమయోస్సందేహసంకరః - కాకతీయాన్వయవివాంబుధిః
కాకతీయాన్వయోంబుధీరేవేతి సమాసద్వయసంభవాత్ -
నచాత్రసాధకం బాధకంవాప్రమాణ మన్యరసాస్యస్తీతినం
దేహవివపర్యవస్యతి-సాధకబాధకప్రమాణసంభవేతుసందే
హాన్వివృత్తిః ॥*॥ అత్ర సాధకంయధాః ప్రతాపరుద్రగృహతేః
పారిజాతాత్సముగ్ధవాః । వతంసయంతిదిక్షాన్మర్యోమధురాః

సమాసద్వయసంభవాదిత్యర్థః - సన్వత్రామృతదానస్యచంద్రవప్ర
సిద్ధత్వాత్ ప్రతాపరుద్రవివేందురితిరూపకమేవనోపమేతిచేన్నైవం - ఔ
పచారికస్యామృతదానస్యప్రతాపరుద్రేపి సంభవాత్ ఉపమాయాబా
ధకాభావాత్ । తేనాత్రరూపకోపమయోస్సందేహ ఎవపర్యవస్యతీత్యా
హ నచేతిసాధకమనుకూలంబాధకంప్రతికూలం - తత్సద్భావేసందేహ
ఎవనివర్తత్యత్యర్థః ॥ తస్మిన్కుత్రసాధకంకుత్రవాబాధకమిత్యాకాంతా
యాంక్రమేణదర్శయతి ప్రతాపేతి ॥ ప్రతాపరుద్రగృహతిరూపాత్పారిజా

గాత్ (వతంసయంతీత్యత్ర - వష్టివానునిర్భరః - వాసోనరుపసర్గయో
 రిత్యకారలోపః) అత్ర వతంసీకరణంమంజరీష్యేవానునిమితి చూపకపరి
 శ్రహేసాధకమిత్యాహ అత్రైతి॥ తతోక్రిహద్భులకమాహవనంసీకరణేనా
 భేదప్రతీతిరితి-నపునరుపమాయామనభేదాభావప్రతీతిరితిభావః॥౭॥ బాధ
 కండర్కమరి కాశలీంరక్తస్యేతి॥ ఎదుగుస్సానివ్వనావిభృంభితేవ్యజ్ఞైః
 రి - ప్రతీపతుబలమేవాన్యహోవాన్యసీక్యభానికలుషీక్యవానిత్యాన్వయః
 కరణానిప్రాగనశ్యయన్యసతతోక్తః॥ బాధకంయేనాను అత్రైతి॥

కీర్తిమంజరీః॥ అత్రరీర్తగావచమంబుద్ధ్యునిహాపకంకారే
 వతంసయంతీరిసాధకంప్రమాణం - వతంసీకరణేనాభేదప్ర
 తీతిః॥౭॥బాధకంయథా॥ ఇతితీంప్రన్యసిస్సాన్వయోమ
 విజృంభితే । వ్యాకరణకృతః శ్లోకహత్వశ్చోపయోగాన్యః॥ అ
 త్రప్రపతుబలార్థః - ఇక్యపరమాణాన్వయోన్వయసన్వయ
 బాధకంప్రమాణం - ఉపమితంవ్యాకరణిక్యపరమాన్వయ
 యోగిత్వసహసంసేసాన్వయ ప్రయోగశ్లోకపరబాధక
 ర్వాత్ - అతఃపాఠశేష్యాశ్చాన్వయోన్వయః । ఎవంయథా
 సుభవమశ్యేనానుబంధానం । అప్రత్యేకంకరణాభిధా
 న్యాత్రప్రత్యప్రబంధేషు॥౮॥ * * * * *

ప్రతిపదుబలమర్థవిశిష్టత్యపమితసమాసస్య వ్యాకరణకృతసన్వయ సా
 మాన్యప్రయోగస్య బాధకత్వాన్వయశేష్యాశ్చోపయోగాన్వయశేష్యార్థః - అలం
 కారాంతరసంకరసంస్పృష్టిప్రసంగః ప్రబంధాంతరేషు ప్రవృత్తిర్యా
 హ ఎవమితి॥ వివేకినామేగావతైవేతరదపమబోధమితి విస్తరిభీరుభిర
 స్సాభిరుసరవ్యతతిసర్వమపదాతం॥౯॥ *
 జగతినిఖలవిద్యాసింధుముష్టింధయానాం వ ితాయుగ్యతే సజ్జ
 నానాం । తదిహమమసిబంధనం ౧౯౯౯ యువిపద్యై
 ప్రధ్వవశ్యంపశ్యశ్యం ।

ఇతి పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహాపాథ్యాంకౌల
చలమల్లి నాథ సూగసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్యస్తాణేః పెద్దయా
ర్యస్యాసుజేన కుమారిస్వామి సోపపీఠినా విరచితే ప్రతాపరుద్రీయ

ఇతి విద్యానాథమహాపాథ్యాంకౌల ప్రతాప
రుద్రయశోభూపణే అలంకారశాస్త్రేమిశ్రాలంకా
రప్రకరణం సమాప్తం.....*

వ్యాఖ్యానేరీతాపరాఖ్యానే మిశ్రాలంకారసూపణంనామ నవమం
ప్రకరణం.....*

ప్రతాపరుద్రీయం సామాంకారశాస్త్రమ్.

సవ్యాఖ్యానం సమాప్తమ్.

మంగళమస్తు.

